

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03905

DER FARGESENER NOVI

Jakub Zineman

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער פארגעסענער נביא

(מאקס נארדווי'ס לעבנס-געשיכטע)

ביאגראפישע שילדערונג

פון

יעקב צינעמאן

פארלאג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין אמעריקע.

ניו-יארק

1951

פארץ

VIDEON

B

N°15226

c.1

“ LE PROPHÈTE OUBLIÉ ”

Récit biographique de la vie de Max NORDAU

par

Jacob ZINEMAN

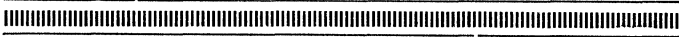
PARU AUX EDITIONS DE L'ORGANISATION SIONISTE
DES ETATS-UNIS

PARIS

1951

NEW-YORK

Tous droits de reproduction et traduction réservés pour tous pays.

MAX NORDAU

(« THE FORGOTTEN PROPHET »)

A Biography

by Jacob ZINEMAN

Published by Zionist Organization of America

NEW-YORK

1951

PARIS

Copyright by Jacob ZINEMAN, PARIS 1951

All rights reserved. This book, or part thereof, must not be
reprinted in any form without permission.

For

דאָס דאָזיקע בוך ווידמע איד דעם ליכטיקן
אַנדענק פון מיין פאָטער און לערער

ניסן טאַפּעט זייל,

דעם גרויסן און באַשיידענעם תלמיד־חכם, דעם
באַגייסטערטן ליבהאַבער און פאַרשפּרייטער פון
דער לעבעזיקער העברעאישער שפּראַך, דעם
אויפּריכטיקן און שטילן ציוניסטישן עסקן.

אין פאַרערונג און דאַנקבאַדקייט

דער אויטאָר

א י נ ה א ל ט :

ערשמער טייל

זייט			
8	צום לייענער		
11	פארוואָרט פון דניאל פריש ז"ל		
17	אין בודאפעסט מיט הונדערט יאָר צוריק	(א)	1 קאפיטל
	דער גימנאזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן	(ב)	2 " "
21	זידפּעלד		
	מאַקס נאָרדוויס ערשמע ליטעראַרישע	(ג)	3 " "
25	קאַריערע		
29	צו דער גרויסער, פרייער וועלט	(ד)	4 " "
	אין פראַנץ יאָזעפּס קייזערלעכער	(ה)	5 " "
33	מעטראָפּאָליע		
37	פון ווין ביז צום קרעמל	(ו)	6 " "
41	„פון קרעמל ביז אַלְהאַמבראַ“	(ז)	7 " "
	אין דער אימפעריע פון דיזראַעלי	(ח)	8 " "
45	און דיקענס		
	„פאַריז, פאַריז, דו מיין פרייד און	(ט)	9 " "
49	מיין שמערץ!“		
54	די ליבע, וואָס איז געוואָרן געפערלעך	(י)	10 " "
57	צו גאַסט אין דער אַלטער היים	(יא)	11 " "
61	צווישן פאַריז און פעסט	(יב)	12 " "
65	ווידער אַ פאַרבאַטענע ליבע	(יג)	13 " "
	„די קאַנווענציאָנעלע שקרים פון	(יד)	14 " "
69	אונזער ציוויליזאַציע“		
	הערלעכע באַרימטקייט און טרויעריקע	(טו)	15 " "
74	איינזאַמקייט		
	דער וועג צום יידיש־נאַציאָנאַלן	(טז)	16 " "
78	באַקענטעניש		

צווייטער טייל

זייט		
85	דער דרייפוס־שטורם	17 (אפיטל י"ז) קאפיטל
	נאָרדוים פרוי, די מאָדערנע רות	18 " (י"ח)
91	פון דענעמארק	
96	"די סאַציאַלע ראָל פון דער קונסט"	19 " (י"ט)
	"ד"ר קאהן" אויף דער בינע און	20 " (כ)
101	אין לעבן	
	נאָרדוי — טעאָדאָר הערצלס גרעסטער	21 " (כ"א)
106	און טרייעסטער פריינט	
111	"די פאַראַזיטן מוזן שטאַרבן"	22 " (כ"ב)
	אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס	23 " (כ"ג)
116	אין באַזעל	
124	דער טריבון פון הערצליאַנישן ציוניזם	24 " (כ"ד)
	אינם קאַמף קעגן אינערלעכע און	25 " (כ"ה)
129	אויסערלעכע שונאים	
	דער קדיש נאָך דער מאַמען און דער	26 " (כ"ו)
134	הספד נאָך היינען	
	מיט ישראל זאַנגוויל אויפן לאַנדאָנער	27 " (כ"ז)
140	ציוניסטישן קאָנגרעס	
	אין געראַנגל מיט סאַציאַלע און	28 " (כ"ח)
145	גייסטיקע קאָנפליקטן	
	אין די טראַגישע טעג פון אונאַנדאָ	29 " (כ"ט)
151	קאַמף	
	די רעוואָלוציע־שאַסן אויף דעם	30 " (ל)
158	פאַרזיער חנוכה־באַל	
	נאָך הערצלס טויט, מאַקס נאָרדוים	31 " (ל"א)
162	ציוניסטישע גורל־צייט	
	דער רופא פון יידישע נשמות און דער	32 " (ל"ב)
170	דאקטאָר פון יידישע גופים	
	אין דער היימישער סביבה און אין	33 " (ל"ג)
175	פּאָליטישן קאַמף	
182	"די אינטערפּרעטאַציע פון דער געשיכטע"	34 " (ל"ד)
187	"היט אָפּ הערצלס ציוניסטישע ירושה!"	35 " (ל"ה)
	בעת דעם ציוניסטישן געראַנגל אויף	36 " (ל"ו)
195	קאָנגרעסן און אין דער אַרגאַניזאַציע	
201	אויף דער שוועל פון דער וועלט־מלחמה	37 " (ל"ז)

דריטער טייל

זייט		
	דער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה	38 קאפיטל ל"ח
213	און נאָרדוים גירוש פון פאריז	
220	אין גלות שפאניע	39 " ל"ט
	צווישן נייע ביכער און אלטע	40 " מ
228	קונסט־אוצרות	
	אויף די מיליטערישע פראָנטן און	41 " מ"א
234	הינטער די פאָליטישע קוליסן	
	דאָס יאָר 1917 און זיינע גרויסע	42 " מ"ב
240	געשעענישן	
	ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה און	43 " מ"ג
247	ביים אָנהויב פון שלום־נעראַנגל	
252	דאָס לעצטע יאָר אין שפאניע	44 " מ"ד
	ווידער אויף די קאמפ־פאָזיציעס	45 " מ"ה
259	פון פאָליטישן ציוניזם	
	צווישן לאַנדאָנער האַפנונגען און	46 " מ"ו
265	אַנטוישונגען	
271	צוריק קיין פאריז	47 " מ"ז
278	„דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“	48 " מ"ח
285	יאָרן פון קראַנקהייט און טרויער	49 " מ"ט
291	דער 21 יאָנואַר 1923	50 " נ
	ביים קבר פון דעם אייראָפּעאישן	51 " נ"א
297	נביא און יידישן מנהיג	

צום לייענער

יעדער היסטאָריקער, וועלכער וויל שרייבן וועגן דער געשיכטע פון דער נייטיקער אנטוויקלונג אין דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט און פון אָנהויב פון איצטיקן יאָרהונדערט, מוז באַ שטימען אַ וויכטיקן און ערשט־קלאַסיקן פּלאַץ פאַר מאַקס נאָרדווען. אָבער דער היינטיקער דור ווייסט ווייניק אָדער גאָרנישט וועגן דעם דאָזיקן גרויסן דענקער און שרייבער, דעם אומדערשראָקענעם רעפּאָרמאַטאָר און קעמפּער. צווישן אונז און דער תקופה פון מאַקס נאָרדווען ליגט אַ תּהום פון צוויי וועלט־מלחמות, אַ מורא'דיקע צייט פון שרעקלעכע לידן און מאַראַלישער ירידה. אינצווישן איז דער גרויסער נביא פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט ארויס פון זכרון און פאַרגעסן געוואָרן.

יעדער יידישער היסטאָריקער, וועלכער וויל שרייבן וועגן דעם יידיש־נאַציאָנאַלן רענעסאַנס ביים סוף פון פאָריקן און ביים אָנהויב פון היינטיקן יאָרהונדערט, מוז זיך גענוי און אויספירלעך אָפּשטעלן אויף מאַקס נאָרדווען און זיין פּראָמינענטער ראַל אין דער געשיכטע פון יידיש־נאַציאָנאַלער אויפֿלעבונג און פון דער ציוניסטישער באַ וועגונג. לאַנגע יאָרצענטער איז מאַקס נאָרדווי געווען און געבליבן דער סימבאָל פון ציוניזם.

אָבער דער היינטיקער יידישער דור, וועלכער האָט איבערגעלעבט די היטלערישע מאַרטיראַלאָגיע און האָט אויסגעקעמפט מדינת ישׂראל, איז ווייט און אָפט פּרעמד צו יענע פאַרגאַנגענע, ראַמאַנטישע צייטן. דער גרויסער יידישער מנהיג, הערצל'ס נאָענטסטער און טריי־עסטער פּריינט, ווערט אָפט פאַרגעסן אין דער היינטיקער יידישער ווירקלעכקייט.

די פייערלעכקייטן בכל תפוצות ישׂראל, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם הונדערטסטן געבורט־טאָג פון מאַקס נאָרדווען, האָבן געגעבן די געלעגנהייט צו באַנייען אין אונזער זכרון דעם חוב פון דאַנקבאַר־קייט, וועלכן דאָס יידישע פּאָלק איז שולדיק איינעם פון זיינע בעסטע און באַרימטסטע זין. דאָס האָט אויך מיר געגעבן די איניציאַטיוו צו שרייבן די דאָזיקע ביאָגראַפישע אַרבעט וועגן מאַקס נאָרדווען וואָס דאַרף פונדאָסניי פּאָפּולאַריזירן דעם נאָמען און די ווייט־פאַר־

צווייגטע טעטיקייט פון פארשטארבענעם אייראָפּעאישן נביא און יידישן מנהיג, צווישן דעם יידיש־לייענענדיקן פובליקום. אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז מיין אַרבעט, לפי־שעה, די ערשטע גרע־סערע פובליקאציע וועגן מאַסס נאָרדווען אין דער יידישער שפראך. איך האָב מיין אַרבעט אָנגערופן מיטן נאָמען: „ביאָגראַפישע שילדערונג“. דאָס איז נישט קיין צופאַל, ווייל מיין נאָרדוויב־בוך איז נישט קיין מאָנאָגראַפיע אין געוויינלעכן זין און ס'איז אויך נישט קיין ביאָגראַפישער ראָמאַן. מיט דעם דאָזיקן טערמין „ביאָגראַפישע שילדערונג“ האָב איך פאַר מיין אַרבעט אויסגעוויילט אַ מין מיטל־וועג צווישן אַ מאָנאָגראַפיע און אַ ביאָגראַפישן ראָמאַן. די געוויינט־לעכע פאָרם פון אַ מאָנאָגראַפיע וואָלט געווען צו סכעמאַטיש און צו באַשרענקדיק פאַר די שרייבערישע מעגלעכקייטן. די פאָרם פון אַ ביאָגראַפישן ראָמאַן וואָלט אונז שוין צו־ווייט פאַרפירט אין די וועגן און אומוועגן פון ליטעראַרישער פאַנטאַזיע. די פאָרם פון דער ביאָגראַפישער שילדערונג האָט מיר געגעבן די נויטיקע באַוועגונגס־פרייהייט פון אויסדרוק און באַשרייבונג אָבער גלייכצייטיק האָט זי מיך געצוונגען צו האַלטן זיך שטרענג ביי די ביאָגראַפישע פאַקטן און זייער טאַטאַזלעכער ווירקלעכקייט.

איך האָף, אַז מיין ביאָגראַפישע שילדערונג פון מאַסס נאָרדוויב־לעבן און טעטיקייט, וועט ווערן אַן אימפּולס פאַר יענע שרייבער, וועלכע וועלן דער דאָזיקער טעמאַטיק ווידמען אַן אַנדערע שעפּער־רישע פאָרם, זאָל דאָס זיין אַ מאָנאָגראַפיע אין אָנגענומענעם זין, אָדער אַ ביאָגראַפישער ראָמאַן לויט באַקאַנטע מוסטערן.

ס'איז געקומען די צייט צו מאַכן אַ גרינטלעכן און פיל־זייטיקן חשבון הופּש פון מאַקס נאָרדוויב־אַרהונדערט, פון דריי דורות יידישער און אַלגעמיינער וועלט־געשיכטע. פאַר די שעפּערישע טאַלאַנטן פון וויסנשאַפּטלעך און פּראָזאַאיקער, פון ראָמאַניסטן און פּאָעטן, גיט די דאָזיקע טעמאַטיק גרויסע און אינטערעסאַנטע מעגלעכקייטן.

עס זיינען ביי דער דאָזיקער טעמאַטיק גענוגנדיק פאַראַן די נוי־טיקע הילפּס־קוועלן און דאָקומענטאַרישע ווערק. איך אליין האָב גע־קאַנט אויסנוצן בלוז אַ קליינעם ברוכטייל דערפון. זאָל ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט דערמאַנט ווערן מיט שבח דאָס בוך פון אַנאַ און מאַסס נאָרדוויב, וואָס האָט מיר שטאַרק געהאָלפּן ביי מיין אַרבעט. (דערשינען אין דער ענגלישער שפּראַך, אין יאָר 1943).

מיין בוך האָב איך געווידמעט דעם אַנדענק פון מיין פּאָטער ז"ל. דאָס איז ביי מיר געווען נישט נאָר אַ פּערזענלעכער ענין. איך האָב געוואָלט מיט דעם באַערן און מיט יראַת־הכבוד און דאַנקבאַרקייט

דערמאָנען יענעם איידלען דור פון ציוניסטישע עסקנים, וועלכע האָבן במשך פון אַ פּאָר יאָרצענטער, אויף אַ שטילן און באַשיידענעם אופן, אויסגעטראָגן אויף זיך, מיט ליבע און התלהבות, דעם גאַנצן שווערן עול פון טאַג-טעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט, אין אַ צייט, ווען דער ציוניזם איז נאָך געווען זייער ווייט פון זיין פאַרווירקלעך-כונג, און מ'האָט געדאַרפט האָבן אַ טיפּן גלויבן און אַ גרויסע איבערגעגעבנקייט, בכדי צו פּראָפּאָגירן דעם ציוניסטישן אמת צווישן די יידישע פּאָלקס-מאַסן. ס'איז געווען יענער העראַאישער און ראַך-מאַנטישער דור פון ציוניסטישע עסקנים, וועלכע האָבן, אַליין לעבנ-דיק אָפט אין גאָר שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען, געאַרבעט און געקעמפט מיט מסירת-נפש פאַר דער פאַרווירקלעכונג פון ציוניזם, זייענדיק באַגויסמערט פון דעם פאַראַל פון טעאַדאָר הערצל און מאַקס נאָרדוי : צו לעבן פאַרן ציוניזם און נישט פון ציוניזם !

בראש פון מיין בוך, וועט דער לייענער געפינען דעם פאַרוואָרט, וועלכן דניאל פּריש ז"ל, דער פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער אָר-גאַניזאַציע אין אַמעריקע, האָט אָנגעשריבן און מיר צוגעשיקט אַ פּאָר וואָכן פאַר זיין פּריציפּיקן טויט.

דאָס אַרויסגעבן אַ יידיש בוך איז היינט געוואָרן אַ גאָר שווערע, מיפּולע אויפגאַבע, וואָס איז קודם-כל פאַרבונדן מיט גרויסע געלט-הוצאות. און צוליב דעם, וויל איך דאָ מיט אַנערקענונג אונטער-שטרייכן, אַז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע האָט ביי מיר באַשטעלט און אויך פאַראויס באַצאָלט פאַר אַ געוויסע צאָל עקזעמפּלאַרן פון מיין נאָרדוי-בוך און מיט דעם האָט זי דערמעגלעכט זיין דערשיינען אין דרוק.

דער אויטאָר

פּאַריז, אין נאָוועמבער 1950.

דניאל פריש

פארווארט צו יעקב צינעמאנ'ס נאָרדוי-בוך

מאָס נאָרדוי איז געווען דער מענטש פון פאראדאָקסן, נישט ווייל ער האָט געוואָלט ווייזן ווי קלוג און וויציק מ'קאָן זיין, נאָך ווייל ער האָט געזען שאַרפער און טיפער ווי אַ סך פון די פיל-גע-לויבטע חכמים און אפילו פון די באַרימטע פירער פון זיין דור. און זען טיפער, הייסט דערזען אַליי, וואָס ליגט אונטערן אויבערפלאַך, ביזן סאַמע דנאָ פון זאַכן: די באַהאַלטענע אייגנשאַפטן, גוטע און שלעכטע, דעם יצר-טוב און דעם יצר-הרע פונם מענטשן. גייסטו נאָך אַ טרעפּל, הויבן אָן אַרויסצוסטערטשען ווי די סקעלעטן פון פאַרצייטיקע חיות, די פאַרבאָרגענע ווידערשפּרוכן פון וועלט און מענטש. און נאָך אַ שריט נידעריקער, זעסט דו אין דער אייביק פּינצטערער הייל פון דער מענטשלעכער נשמה, ראַיען זיך, ווי שלאַנגען, היה'שע און אורמענטשלעכע אינסטינקטן און פאַרלאַנגען, וואָס די ציוויליזאַציע מיט אירע אַלע דערגרייכונגען האָט נאָך נישט באַ-וויזן צו צוימען ווי ס'געהער צו זיין. דאָס אַלץ האָט נאָרדוי געזען און געשילדערט. נאָך פריער און אפשר נאָך טיפער ווי לאַמבראַזאַ האָט ער געפונען אינם מענטשן די שייכות צווישן געניאַליטעט און שגעון, אַ מאַדנע קרובה'שאַפט, וואָס וואַרפט אַ גרעלן שיינ אפילו אויפן אדם העליון. און פריער פאַר פרויד'ן האָט ער אַנטבלויזט דעם רוען, אינסטינקטיוון אַפאַראַט, וואָס דער מענטש, דער „האַמאָ סאַ-פיענס" האָט אַזוי קונציק פאַרדעקט מיט זיין פאַרביקן דעקטוך פון ציוויליזירטע סובלימאַציעס און קאַנווענציאָנעלע שקרים.

זייענדיק אַ היסטאָריקער, נאַטור-וויסנשאַפּטלער, מעדיצינער, רייזדער, פּסיכיאַטער, סאַציאַלאָג און קונסט-קריטיקער, האָט נאָר-

דוי צוזאמענגענומען אלע זיינע פילפאכיקע קענטענישן און פון זיי אויסגעשאפט אן אינסטרומענט פאר דער אויספארשונג פונם מאָדערנעם מענטש. ער, דער גייסטיקער יודש פון וואָלטער, האָט געמאכט אַ חשובן הנפש פונם נייצונטן יאָרהונדערט, ווי דער דאָזיקער זיין פאָרגענגער האָט געמאכט פונם אַכצנטן. אָבער נאָך אַ טיפערן און קלאָרערן און מיט מער מענטשלעכקייט. עס איז, ווי ער וואָלט גענומען די ליכטישטראַלן פון גאָר דער וועלט און זיי דורכגעלאָזט דורכן פריזמאט פון זיין ברענגלאָז, אָנקלייבנדיק אַ שפע סיי פון היץ, סיי פון ליכט, און זיי דערנאָך אַ וואָרף געמאָן אין פנים אַריין דער ציוויליזאציע פון זיין דור. וואָס פאַר אַ פרצוף ס'האָט זיך אַנטפלעקט אין דעם דאָזיקן אויפבלייז פון נאָרדוים שיינוואַרפער, ווייסן מיר אַלע: ס'איז דער פרצוף פון דעם פאַטענציעלן מאַסן-מערדער, וואָס פאַר דער וועלט מאַכט ער דערווייל אַ פרום פנימל, דאָס קלאַסישע פנימל פונם היפאָקריט.

מיט דעם דאָזיקן דיאָנאָז וועגן דער קראַנקהייט פון דער ציוויליזאציע פון ניינצנטן יאָרהונדערט, איז נאָרדוי צוגעטרעטן צו דער באַהאַנדלונג פון דער יידן-פראַגע. און ווי אַ געניטער און קלאָר-זעעוודיקער דיאָנאָסטיקער האָט ער פאַרלאַנגט אַ שנעלע און ראַדיקאַלע אָפּעראַציע-ליזונג: יידן-שטאַט.

קלאָר און נביאיש, ווי עס איז געווען דער דיאָנאָז, אַזוי איז אויך געווען די קוראציע. די יודישע מלוכה איז נישט קיין פלאַסטר, נאָר אַ ראַדיקאַלע אָפּעראַציע אויפן יודישן פּאָלקס-קערפער, אַ רעוואָלוציע איז יודישן לעבן. און אַן אָפּעראַציע, ווי אַ רעוואָלוציע, מאַכט מען נישט אין פאַרזעצונגען און אָפּרו-פּויעס. אַן אָפּעראַציע, ווי רעוואָלוציע, מיינט איינמאָליקע, הגם דויערנדיקע געוואַלטזאַמע ענדערונג, אַ פּינלעכער, בלוטיקער שניט, אַן איבערקערעניש, אַ געוואַלטיגן, וואָס טוט טאַקע מוראדיק וויי, וואָס גייט להיפוך צו יעדער טאַגטעגלעכער רוטין, אָבער וואָס דורך פּיין און לייד פירט ער צו געזונט און לעבן.

דערפון האָט זיך גענומען נאָרדוים קעגנערשאַפט צום „פראַקטישן ציוניזם“, דער שיטה פון לייגן אַ שטיין-אויף-אַרשטיין, פון בויען אַ הויזנאָך-אַהויז. ער האָט גענירט אַ סתם-קאַלאָניזאציע אָן אַן אינטערנאַציאָנאַלן טשאַרטער, אָן אַ מלוכה'שן יסוד. ווייל בכדי געזונט צו מאַכן אַ פּאָלק איז ווייניק צו געבן אים מעדיציני-פּיילן, מ'דאַרף האָבן אַ פּולשטענדיק ראַדיקאַלע ענדערונג.

נאָרדויען האָט געפּעלט דער גלויבן אין דעם נס פון עוואָלוציע. ער איז געווען צו ניכטער, בכדי צו זען די נאַציאָנאַלע ישועה אין יעדער יודישער קאַלאָניע. עין חרוד איז פאַרט פאַר אים נישט געווען

די יידישע גאולה. אפילו נישט צוואנציק עין חרוד'ס, געבויט אין צוואנציק יאָר! הגם זיי זיינען געווען אַן שום ספק, אַ גרויסער און העראַאישער אויפטו. אָבער זיי האָבן ווייניק געענדערט אין דער לייַ זונג פון דעם אָנגעווייטיקטן יידן־פּראָבלעם.

וואָס האָט נאָרדוי געוואָלט? זיין ציל איז געווען: גרויס־ציו־ ניזם, אַ יידן־שטאַט נישט, „אויפן וועג“, נאָר אין פּראָצעס פון טאָג טעגלעכער רעאַליזירונג. אַלזאָ, אַ מאַסן־אימיגראַציע אָן אַן אָפּהאַלט, פּאַקטישער באַזיץ פון ארץ־ישׂראל, שנעלע יידישע מערהייט אין לאַנד און די שאַפונג פון אַ יידישער מלוכה! און דאָס אַלץ נישט אין הונדערט יאָר אַרום, נאָר שוין טאַקע גלייך, הייַנט־טאָג!

מ'האָט נאָרדויען אָנגעקוקט ווי אַ פּאַנטאַסט. אָפּט האָט מען זיך געוויצט אויף זיין חשבון. אים איז פנים אַרײַן האָט מען געזאָגט, אַז ער לעבט ווייט פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן, און צוליב דעם, קאן ער נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס די מאַסן־עליה, וועלכע ער פאַרלאַנגט, איז אוממעגלעך. הינטער נאָרדוים פלייצעס אָבער, האָט מען וועגן אים געחזקט ווי פון אַן אומפּראַקטישן בטלן.

נאָך הערצלס טויט, האָט זיך נאָרדוי אָפּגעזאָגט צו ווערן דער פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. ער האָט גע־ וווסט, אַז זיין פּראָגראַם פון אַ מלוכה'שן טשאַרטער־ציוניזם, אָנ־ שטאַט דעם אַזוי גערופּענעם, „פּראַקטישן ציוניזם“, האָט נישט קיין מערהייט אין דעם אָרגאַניזירטן ציוניסטישן לאַגער. נאָך דער ער־ שטער וועלט־מלחמה האָט די יידישע עפנטלעכקייט דערוען נאָרדויען שטיין אויף דער זעלבער ציוניסטיש־מלוכהשער פּאָזיציע. אין יאָר 1920, דריי יאָר נאָך דער באַפֿור־דעקלאַראַציע, האָט נאָרדוי אַרויס־ גערופּן אַ שטורם מיט זיין פּאָדערונג, אַז זעקס הונדערט טויזנט יידן זאָלן גלייך אַרייַנגעפירט ווערן פון די מזרח־אייִראָפּעאישע לענדער קיין ארץ־ישׂראל.

„נאָר דער פּאָליטישער ציוניזם פאַרמאָגט אַן איינפאַכן און קלאָרן וועג צו דער גאולה“, האָט נאָרדוי געשריבן. „מיר דאַרפן האָבן ארץ־ישׂראל נישט צוליב איר שיינקייט, נאָר צוליב אונזערע בלוטיקע לעבנס־אינטערעסן. מיר מוזן האָבן ארץ־ישׂראל פאַר אונ־ זערע פּאָלקס־מאַסן, כדי מיר זאָלן קאָנען ברענגען אַהין די מיליאָנען פון אונזערע ברידער, וואָס זיינען באַדראָט פון אַ סכנה אויסגעמאַר־ דעט צו ווערן אין אוקראַינע, פּוילן, עסטרייך, אונגאַרן, דייטש־ לאַנד“.

דאָס אַלץ, לאָמיר נישט פאַרגעסן, איז געזאָגט געוואָרן אין יאָר 1920, ווען עס האָבן נאָך געלעבט די דאָזיקע מיליאָנען פון אונ־

זערע ברידער, וועלכע נאָרדוי האָט געוואָלט אַרויסראַטעווען דורך אַ מאַסן-עמיגראַציע קיין אַרץ-ישׂראל.

„מיר מוזן באַקומען דעם מלוכה'שן באָדן אין אַרץ-ישׂראל“, האָט נאָרדוי עפנטלעך פאַרלאַנגט, „און אויף אים וועלן מיר באַ-זעצן אונזערע ברידער-יידן, צוערשט הונדערטער טויזנטער און דער-נאָך מיליאָנען. און נישט אין פּופציק אָדער הונדערט יאָר אַרום, נאָר טאַקע גלייך איצט, ווייל מיר מוזן זיי ראַטעווען פון אומקום!“.

אַט אזוי נביאיש האָט נאָרדוי געזען און פאַראויסגעזען די יידישע לאַגע אין דער וועלט.

האָט דען נאָרדוי נישט געוויסט וועגן די שוועריקייטן פון ברענ-גען הונדערטער טויזנטער און אפילו מיליאָנען יידן אין דעם קליי-נעם, אַרימען אַרץ-ישׂראל? אַוודאי האָט ער דאָס גוט פאַרשטאַנען. אָבער זיין תשובה איז געווען: מ'זאָגט, אַז דאָס איז אוממעגלעך. ס'איז נישטאָ אַזויפיל הייזער! הייזער? וועלן זיי, די איינוואַנדר-ער, אין אָנהויב וווינען אין פאַלאַטקעס, אין געצעלטן. אַלץ בע-סער, ווי צו קריגן מיט אַ מעסער אין האַרצן. זיי וועלן נישט האָבן וואָס צו עסן? מיר וועלן זיי באַזאָרגן מיט שפּייז ביז צום נייעם תבואה-שניט. דאָס וועט אָפּקאַסטן ביליאָנען? ביליאָנען נישט, מיר לייגן יאָ! און מיר מוזן זיי שאַפן! דאָס יידישע פּאָלק וועט געבן די נויטיקע מיליאָנען, ווען ס'וועט וויסן, אַז די געלטער ווערן פאַר-נוצט אויף ממשותדיקע זאַכן!“.

דאָס איז געווען נאָרדוים ענטפער אויף די טענות און ספקות פון די קליינמוטיקע „פּראַקטישע“ מענטשן, וואָס אַליין נישט האָבן-דיק קיין נביאישע וויזיע, האָבן זיי געלאַכט פון נאָרדוים גראַנדיעזע פלענער ווי צו ראַטעווען אַ פּאָלק, וואָס איז שוין דעמאָלט געשטאַ-נען אויפן שוועל פון אונטערגאַנג.

היינט, אַז איר עפנט אַ יידישע צייטונג, גיט אייך אַ שלאַג אין די אויגן דער זעלבער נאָרדוי-נוסח: הונדערטער טויזנטער האַלטן אין איין קומען, מיליאָנען וועלן קומען נאָך זיי, די טויערן פון אַרץ-ישׂראל מוזן בלייבן אָפּן פאַר אַלע יידן, ווייל, ווער ווייסט, ווי לאַנג זיי וועלן נאָך קאַנען קומען?

היינט איבערחזרן זיי שוין אַלע דעם דאָזיקן נאָרדוואישן פּאַס-טולאַט. אַלע: די פּראַקטיקער, די רעאַליסטן, די עוואָלוציאָניסטן, די ציגל-צום-ציגל און הויזנאָך-הויזבויער. אין דער יידישער ווירק-לעכקייט האָט פּולשטענדיק געזיגט נאָרדוים נביאישע וויזיע.

און צוליב דעם דאַרף פאַר אונז מאַקס נאָרדוי תמיד זיין ווי אַן אַנזאָג און אַ וואַרנונג. אַן אַנזאָג, אַז לכל הפחות אין עולם האַצילות, אין קעניגרייך פון אירייען, גילט נישט גרעשאַמ'ס געזעץ

וועגן דער ערגערער סחורה, וואָס שטופט אַרויס פון מאַרק די בער-
סערע סחורה. און אַ וואָרנונג, אַז מ'טאָר זיך נישט דוקא פאַרלאָזן
אויף די אַזוי-גערופענע פראַקטישע מענטשן, כפרט, ווען עס האַנדלט
זיך וועגן קיום האומה.

נישט-איינמאַל האָט די געשיכטע באַוווּזן, אַז נישט זיי, די
פראַקטיקער, נאָר דער אידיען-מענטש אין פאַרבײַנדונג מיט דעם
ווילנס-מענטש, זיינען די, וואָס שאַפן ווונדער און ברענגען צו די
גרעסטע איבערקערנישן אין מענטשלעכן לעבן, סיי פון יחיד און סיי
פון כּלל. די פשוטע פּוסייער אין דער גרויסער מענטשלעכער מחנה
האָבן זיכער זייער אָרט און ראָל אין דעם מאַרש צום פאַרשריט,
אַבער נישט זיי זיינען די וועג-ווייזער. די פירונג געהערט און דאַרף
געהערן צו די מנהיגים מיט חלומות אין דער נשמה און מיט וויזיעס
אין אויג. און וויל איז דעם דור, וואָס זיינע וועג-ווייזער זיינען די
גרויסע נביאישע בעלי-חלומות. מאַקס נאָרדוי איז געווען דער גרעסט-
טער צווישן זיי.

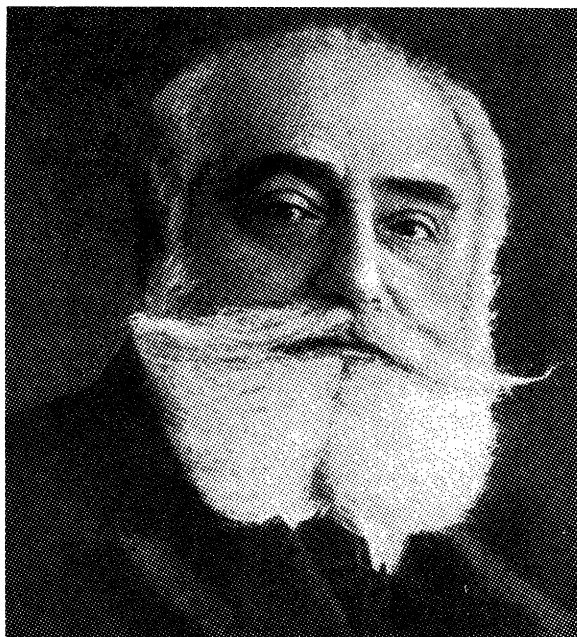
ערשמער טייל

מאקס נארדוי

דער אייראפעאישער נביא

„ביי מיר עקזיסטירט נישט דאס וואָרט פאַרצווייפּלונג“.

מ. נארדוי

קאפיטל א.

אין בודאפעסט מיט הונדערט יאָר צוריק

אויף ביידע זייטן פון גרויסן טייך דונאַי, האָבן זיך רחבות־דיק צעלייגט די שטעטלעך בודאַ און פעסט, וואָס זיינען ערשט אין דער צווייטער העלפט פונם פאָריקן יאָרהונדערט פאָריניקט געוואָרן אין איין שטאָט, בודאַפעסט, די הויפטשטאָט פון אונגאַרן. ס'איז געווען אַ הייסער זומער אין יאָר 1849. געברענט האָט אָבער נישט נאָר די הייסע אונגאַרישע זון. דאָס גאַנצע לאַנד איז געשטאַנען אין פּיער פון אַ לייַדנשאַפטלעכער נאַציאָנאַלער רעוואַ-לוציע. דאָס מאַדיאַרישע פּאָלק איז אויפגעשטאַנען צום באַפריי-אונגס־קאַמף קעגן דער דעספּאָטישער הערשאַפט פון עסטרייכישן קייזער. אין גאַנץ אייראָפּע האָט עס געשטורעמט מיט פרייהייטס־לאַזונגען פון דעם „פעלקער־פּרילינג“. די גאַסן פון די אונגאַרישע שטעט האָבן זיך באַדעקט מיט באַריקאַדן און אין פעסט איז גע-שאַפן געוואָרן אַן אייגענע נאַציאָנאַלע רעגירונג, בראַש פון וועלכער עס איז געשטאַנען דער גרויסער פּאַטריאָט און פּאָלקס־טריבון לוֹדוויק קאָשוט.

אין די ענגע געסלעך פון אַמאָליקן פעסטער געמאַ איז די שטי-מונג געווען אַ העכסט־געשפּאַנטע. די יידישע יוגנט, נאָך נישט גאַנץ באַפרייט פון מיטלאַטערלעכן יאָך, האָט געאיילט צו די קאַ-זאַרמעס פון דער נייער נאַציאָנאַלער אַרמיי. די רבנים און די קהלות־פּאַרשטייער זיינען כּסדר אַרויסגעטרעטן מיט פּאַטריאָטיש־אונגאַרישע מאַניפעסטן און דרשות. אָבער די יידישע הערצער האָבן שטאַרק געציטערט. דורך די גרענעצן פון לאַנד, איז קיין אונגאַרן אַרײַן אַ גרויסע אַרמיי פון רוסישע קאַזאַקן, וועלכע דער צאַר האָט געשיקט צו הילף דעם עסטרייכישן קייזער. אין די ענגע יידישע געסלעך איז געוואַקסן די פּאַניק, מ'האַט געוואוסט וואָס פּאַראַ רוצחים עס זיינען די צאַריסטישע קאַזאַקן און אין לאַנד, גופא האָבן נישט געפעלט אייגענע אַנטיסעמיטישע כּולגיגאַנעס, תּמיד גרייט צו שלאָגן יידן און צו רויבן זייער האָב און גוטס.

פון דער נאָענטער פעסטונג אין אָפּען האָט מען געשאַסן פון אַרטילעריע אין די גאַסן פון פעסט. אין דעם גאַנצן ייִדישן שטאָט טייל האָבן געציטערט די קליינע שוואַכע היילעך, און די דער-שראָקענע ייִדישע איינוווינער זיינען אַנטלאָפּן פאַר פחד אין די נאָענטע וועלדער און פעלדער. צווישן זיי זיינען אויך געווען די עלטערן פון צוקונפטיקן מאַקס נאָרדוי, ר' גבריאַל זירפּעלד און זיין פרוי רויזע־שרה. זיי זיינען אַנטלאָפּן אין וואַלד אַרײַן און האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַ געוויסע צײַט אין אַ פויערישער כאַטע. אַ פאַר הדשים שפּעטער, דעם 28־טן יולי 1849, איז געבוירן געוואָרן מאַקס נאָרדוי, וועמענס ייִדישער נאָמען איז געווען שמוּחה־מאיר. דער פאָטער, ר' גבריאַל זירפּעלד, איז געווען אַ גרויסער למדן און געלערנטער, נישט נאָר אין דער ייִדישער וויסנשאַפט נאָר אויך אין דער אַלגעמײנער. ער האָט געשטאַמט פון מזרח־דייטש־לאַנד און זיין יחוס איז געווען נאָר אַן אַלטער. אין זיין משפּחה האָבן געלעבט טראַדיציעס פון גרויסע היסטאָרישע געשטאַלטן, פון גאונים און גבירים ביז צום דור פון אברבנאל. די שפּאַניאָלישע שפּראַך און די ספרדישע היסטאָרישע פאַרגאַנגענהײט, זיינען קײַן מאָל נישט פאַרגעסן געוואָרן אין דעם הויז פון ר' גבריאַל זירפּעלד. אָפט האָט דער פאָטער געוויזן דעם קליינעם שמוּחה־מאיר די אַלטע דאָקומענטן און אפילו דאָס בילד פון הויז, וווּ מיט דורות צוריק, האָבן די עלטער־עלטער־זיידעס געלעבט אין אַ שפּאַניש שטעטל. (אז ערך 60 יאָר שפּעטער, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מאַקס נאָרדוי געמוזט פאַרלאָזן פראַנקרײך און האָט געווינט אין שפּאַניע, וווּ ער האָט באַזוכט דאָס שטעטל פון זיינע אַמאָליקע אבות און דערקענט, לויט די דאָקומענטן, דאָס אַלטע הויז פון די עלטער־עלטער־זיידעס).

ר' גבריאַל זירפּעלד איז געזעסן טעג־און־נעכט באַשעפטיקט מיט לערנען און וויסנשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט אויפגעשריבן אַ העברעאישע גראַמאַטיק און איבערגעזעצט אויף דײַטש אַ גרויסן טײל פון תנ"ך. אפילו לידער און אַ דראַמאַטיש ווערק האָט ער פאַרפאַסט. געלעבט האָט ער פון פּריוואַטע לעקציעס, וועלכע ער האָט געגעבן אין בעל־ביתישע הויזער. זיין פּרנסה איז אָבער געווען בעמצום, אָפט פאַרכונדן מיט צרות און בזיונות. דער געלערנטער און באַשיידענער תלמיד חכם ר' גבריאַל האָט דערפון שטאַרק גע־ליטן, ווייל מ'האָט אים נישט גענוג הויך אָפּגעשאַצט און נישט תמיד ווי געהעריק אָפּגעגעבן כבוד.

ביי דער פּרנסה האָט געמוזט מיטהעלפּן די מאַמע, וועלכע איז געווען גאַנץ טיכטיק אין מסחר־זאַכן. רויזע־שרה, פון דער היים

מיטן נאָמען געלוקיג, האָט געשטאַמט פון רוסישע יידן. זי איז דערצויגן געוואָרן אין אַ גוטער יידישער היים אין ווילנע און אַ געוויסע צייט איז זי געווען באַשעפטיקט ביים לערער-באַרוף אין פעסט. רויווע-שרה איז געווען אַ טראַדיציאָנעלע יידישע מאַמע, פול מיט טרייער, אמתער ליבע און איבערגעגעבנקייט. אויסער דעם קליינעם שמחה-מאיר האָט זי געמוזט זאָרגן נאָך פאַר פיר קינדער, וואָס זיינען געבליבן פון ר' גבריאַל זידפערלס ערשטער פרוי.

אין דער דאָזיקער עכטיידישער, טראַדיציאָנעל-אַרטאָדאָקסישער סביבה איז אויפגעוואקסן דער צוקונפטיקער איידאָפּעאישישער דענ-קער און שרייבער מאַקס נאָרדוי. האָבנדיק אַ פענאָמענאַלן זכרון, האָט זיך שפעטער נאָרדוי דערמאָנט וועגן זיינע יוגנטע יאָרן, און מיט אַ גרויסן סענטימענט פלעגט ער רעדן וועגן דער אַטמאָספּער פון ליבע און יידישקייט, וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט אין דער היים פון זיינע עלטערן. ער האָט געדענקט און דערמאָנט אָפּט, צווישן אַנד. אַ געשעעניש, וואָס האָט פאַסירט, ווען ער איז אַלט געווען סך הכל צוויי יאָר. דאָס איז געווען אין אַן אַוונט, ווען די עלטערן מיט די דערמאָנטע פיר קינדער זיינען גראָד געזעסן ביים אָוונט-ברויט. דער צוויי-יאָריקער שמחה-מאיר איז אין צווייטן ציי-מער אויפגעשטאַנען פון שלאָף און כאַפּנדיק דעם טאַטנס שירעם, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ווינקל, האָט ער אים געעפנט און האָט מיט אים שטאָלץ אַריינגעשפאַצירט צו די בני בית. דער דאָזיקער זעלבסטבאַוואוסטער שטאָלץ און מוט זיינען געבליבן די הויפט-אייגנשאַפטן פון נאָרדויס כאַראַקטער במשך זיין גאַנץ לעבן.

די ערשטע דערצויגונג האָט דער קליינער שמחה-מאיר באַקומען אין דער פעסטער יידישער שול, ווו ער האָט אָנגעהויבן צו לערנען אין זיין פינפטן לעבנסיאָר. די אונטערריכט-שפראַך איז געווען דייטש, ווייל צו יענער צייט האָבן די אונגאַרישע יידן באַטראַכט די אונגאַרישע שפראַך אַלס אַ לשון פון פּראָסטן המון. דער דרך-אַרץ ביי יידן לנבי דער דייטשער שפראַך און קולטור איז דעמאָלט גע-ווען אויסערגעוויינלעך גרויס. ערשט שפעטער האָט גובר געווען די מאַדיאַרישע אַסימילאַציע.

אין דער פעסטער פּאָלקס-שול איז שמחה-מאיר געווען איינער פון די בעסטע תלמידים; ער האָט געפונען חן ביי די לערער צוליב זיין פלייס און טאַלאַנט. אין דער היים איז ער אָפּט געזעסן מיט דעם טאַטן און געלערנט יידישע למוּדים. הגם ר' גבריאַל איז גע-ווען שטאַרק באַשעפטיקט מיט זיינע אייגענע אַרבעטן און דאנות, האָט דאָך דער קליינער שמחה-מאיר אַ סך פון אים געלערנט און באַלד גוט פאַרשטאַנען דעם טייטש פון די חומשי-תורה.

די פעסטער גאסן זיינען געווען תמיד לעבעדיקע. מיט מאדיא-
רישן טעמפעראַמענט האָט דאָ געטומלט די יוגנט. שמחה-מאיר איז
געווען אַ שטאַרק-געבויט שיין יינגל, ער האָט געפונען גוטע חברים,
וועלכע האָבן אים זייער ליב געהאַט. בראש פון אַ חברה יונגוואָרג,
פלעגט ער זיך אַרומיאַנגן איבער די בערג פון אָפּען און אויף די
ברעגעס פון גרויסן טייך דונאַי. די קינדער האָבן זיך דערציילט,
אַז מיט דעם שטראָם, אויף אַ קליין שיפל קאָן מען זיך אַריבער-
כאַפּן קיין ווין, צו דער גרויסער און רייכער הויפט-שטאָט פון קיר
זער פּראַנצי-יאָזעף דעם ערשטן. די חברה האָט זיך דערציילט ווונד-
דערבאַרע מעשיות וועגן די הערלעכע אוצרות און די פּרעכטיקע
בנינים פון דער קייזערלעכער רעזידענץ. אָפּט, אַהיימגויענדיק פון
דער שול, איז דער קליינער שמחה-מאיר געשטאַנען אויף דעם ברעג
פון דונאַי און מיט פּאַרבענקטע אויגן נאָכגעקוקט די כוואַלעס,
וואָס פליסן ווייט, אין דער גרויסער וועלט אַריין. דער צוקונפטיגער
מאַקס נאָרדוי האָט געהאַט אַ רייכע קינדערישע פּאַנטאַזיע מיט
ווונדערבאַרע איינפאַלן און המצאות. איינמאָל גאַנץ אינדערפרי,
איז ער מיט זיין חברה יונגוואָרג געלאָפּן איבער די געסלעך פון
פּעסט, ער האָט טרומייטערט און געשריגן בקול רם: „דער קייזער
איז אין ווין דערהרגעט געוואָרן!“ פון די הייזער זיינען אַרויס-
געלאָפּן בלייכע, דערשראָקענע יידישע מענער און פרויען, וואָס
זיינען געווען גרויסע אָנהענגער פון קייזער פּראַנצי-יאָזעף, אין גאס
איז געוואָרן אַ שרעקלעכער טומל און געוויין. און ווען דאָס שטעטל
האָט זיך דערנאָך באַרוואקט הערנדיק, אַז די ידיעה איז אַ שפיצל
פון דעם קליינעם שמחה-מאיר, האָט דער פּאָטער, ר' גבריאַל זיר-
פּעלד, געהאַט אויסצושטיין צוליב דעם, גרויסע צרות פון זיינע
בעלי-בתיים.

אַ צווייט מאל האָט שמחה-מאיר באַקומען גוט אָנגעשלאָגן
פון אַ לערער אין דער פּעסטער פּאַלקס-שול. ווען ער איז אַהיימגע-
קומען אַ צעהיצטער און צעשלאָגענער, איז זיין מאַמע געוואָרן
שטאַרק אויפגערעגט. זי האָט געכאַפט דעם שירעם פון איר מאַן
און מיט אימפעט איז זי אַריינגעלאָפּן צום לערער אין קלאַס. זי
האָט אים מכבד געווען מיט אַ פּאָר קלעפּ, דער גאַנצער קלאַס קינד-
דער האָט דערפון געהאַט גרויס הנאה און דער אַרעמער לערער
האָט זיך קוים געראַטעוועט, אַרויסשפּרינגענדיק אויפן הויף
דורך דעם פּאַרטער-פּענצטער.

שמחה-מאיר האָט אָפּט געטראַכט וועגן זיין גוטער און טרייער
מאַמע. די ערשטע אין הויז איז זי תמיד אויפגעשטאַנען און די
לעצטע שלאָפּן געגאַנגען. וועגן אַלץ האָט זי געטראַכט און גע-

זאָרגט. דאָס בעסטע פאַר די קינדער צוגעגרייט און וועגן זיך אַליין האָט זי אָפּט פאַרגעסן. זי האָט פאַרשטאַנען, הגם די שטוב איז געווען אַרעם, צוצוגרייטן אויף שבתים און יום־טובים פיינע סע־רות. אַ סך יאָרן שפּעטער, ווען מאַקס נאָרדויען איז אויסגעקומען צו זיין אַ פאַרבעטענער גאַסט ביי גרויסע יידישע גבירים, פלעגט ער זיך מיט אַ פאַרבענקטן זיפּ דערמאָנען אין זיינע קינדער־יאָרן און האָט אָפּטמאָל געזאָגט: „ביי דער מאַמען אין שטוב איז דאָך געווען שענער!“

אַהיימניענדיק פון שול אָדער נישט־שלאָפנדיק אַמאָל ביי־נאַכט, האָט דער קליינער שמחה־מאיר ביי זיך באַשלאָסן, אַז ווען ער וועט נאָר אַביסל אויפּוואַקסן, וועט ער זיין אַ טיכטיקער מענטש, בכדי זיין גוטע מאַמע זאָל מער נישט דאַרפן אַזוי שווער צו אַר־בעטן און זי זאָל פון אים, דעם בן־יחיד, האָבן נחת.

קאַפיטל ב.

דער גימנאַזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן זידפּעלד

דער צוקונפטיקער גרויסער אייראָפּעאישער שרייבער און דענ־קער מאַקס נאָרדוי, האָט אין זיין ערשטער יוגנט־צייט איבערגע־לעבט שווערע נסיונות. אין דער פעסטער פּאָלקס־שול האָבן זיינע שטאַרקע כאַראַקטער־אייגנשאַפטן נישט תמיד געפונען פאַרשטענ־דעניש ביי די שטרענגע, קאַנסערוואַטיווע לערער. אין דער גאַס האָט זיך דאָס יינגל שמחה־מאיר אָנגעשטויסן אויף חוצפהדיקע מאַדיאַרישע שקצים, וועלכע זיינען אָפּט אַריינגעקומען אין די געס־לעך פון פעסטער יידן־קוואַרטאַל, און האָבן פּראָוואַצירט געשלעגן מיט דעם יידישן יונגוואַרג, וועמענס אָנפירער און פאַראַנטוואָרט־לעכער באַשיצער איז געוואָרן דער נידעריקער אין ווקס אָבער שטאַרקער אין גוף און גייסט, שמחה מאיר. אויף אים, דעם זון פון געלערנטן ר' גבריאל זידפּעלד, האָבן מיט שטאַלץ געקוקט די קינדער פון יידישן פעסט, און מיט פחד די פרעמדע שקצים.

סך הכל זיבן יאָר איז שמחה־מאיר אַלט געווען, ווען ער האָט איבערגעלעבט זיין ערשטע „יוגנט־ליבע“, וואָס איז באַלד פאַר אים געוואָרן אַ טראַגעדיע. דאָס קליינע טעכטערל פון זייער שכנטע, אַ חנעוודיק מיידל, אין וועלכער ער איז געווען „לידינשאַפּטלעך פאַרליבט“, איז פּלוצלינג קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן. שמחה־

מאיר האָט זיך מיט דעם אזוי שטאַרק איבערגענומען, אז ער איז וואָכן-לאַנג געווען ערנסט-קראַנק און די דאָקטוירים האָבן נישט געווסט מיט וואָס אים צו העלפֿן. דער פאַרצוווייפֿלטער פּאַטער, ר' גבריאל זירפֿעלד, האָט זיך באַמיט מיט תהילים-זאָגן און מיט קאַבאַליסטישע השבעות צו ראַטעווען דאָס לעבן פון זיין געליבטן בן יחיד. דאָס איז אים אויך געלונגען, בפרט, אז די שטאַרקע נאַ-טור פון קינד האָט אים דערצו פיל מיטגעהאָלפֿן.

דעם יונגן שמחה-מאירן האָבן אויסערדעם נישט געפעלט קיין קלענערע און גרעסערע דאגות. די אָרעמקייט אין שטוב און די אייביקע פאַרהאַרעוועטקייט פון דער מאַמע האָבן אים שטאַרק מצער געווען און נישט געגעבן קיין מנוחה. אַ טרייסט האָט ער געפונען ביי זיין קליין שוועסטערל, וואָס איז פון אים יינגער געווען מיט אַ פּאַר יאָר און איז געוואָרן זיין בעסטער פריינט און שפּיל-חבר. ווען שמחה-מאיר איז אַלט געוואָרן צען יאָר, איז ביי אים פאַרנעקומען אַ גרויסע ענדערונג. ער האָט פאַרענדיקט די פּאַלקס-שול און איז אָנגענומען געוואָרן אין דער שטאַטישער גימנאַזיע, וואָס איז אויסגעהאַלטן און געפירט געוואָרן פון קאַטוילישע גלחים. ר' גבריאל זירפֿעלדס זון האָט זיך געפונען אויף איינמאָל אין אַ גאָר נייער סביבה. אוועק איז ער פון די יידישע געסלעך און פון די אַלטע מנהגים. פון שמחה-מאיר איז געוואָרן סימאָן מאַקסימי-ליאַ. אויף דער וועלט זיינען געקומען נייע צייטן, וועלכע האָבן פאַרלאַנגט בילדונג און פּראָגרעס. אזוי האָבן געהאַלטן אַלע בע-סערע בעלי בתים אין דער שטאָט פעסט. און אפילו ר' גבריאל האָט געמוזט מסכים זיין, אז זיין זון זאָל גיין לערנען אין דער שול פון קאַטוילישע דערציער. ער האָט זיך אָבער באַמיט, אז דאָס יינגל זאָל אין דער היים, ביי אים, לערנען יידישע למודים און אז די אַטמאָספּער אין שטוב זאָל ווייטער בלייבן די אַלטע, פול מיט יידישקייט און טראַדיציע.

אַ סך האָט ער אָבער נישט געקאָנט פועלן, ווייל סיי די גאָס און סיי די שול האָבן מיט אַלע כוחות אַנטקעגנגעוויקט און מיט יעדן טאָג אַליץ מער אָפּגעשוואַכט דאָס, וואָס איז געווען טייער און הייליק במשך לאַנגע יידישע דורות. די צייט האָט זיך ווי פאַר-שווירן אַ סוף צו מאַכן צו דער גאַלדענער קייט פון יידיש-טראַדי-ציאָנעלער ירושה. נייע ווינטן, וואָס זיינען געקומען פון מערב-אייראָפּע, בעיקר פון דייטשלאַנד, האָבן באַהערשט די יידישע גאָס אין פעסט. די זיסע, פאַרסמטע אילוזיע פון אַסימילאַציע האָט מיט-געריסן יונג און אַלט, פאַרכאַפט די מוחות און פאַרשיכורט די נשמות. אַליץ האָט געוואָלט ווערן מאָדערניזירט און ציוויליזירט

און דאָס ווי אַמשנעלסטן. מ'איז אַנטלאָפֿן פֿון דעם אַלטן ייִדישן גאָט און פֿאַרנעסן די דורות־לאַנגע אַמונה. אפילו פֿאַר דעם שמד האָט מען זיך נישט מער דערשראָקן. בפרט די יונגט, וועלכע האָט געהאַלטן, ווי היינריך היינע, אַז צוליב דעם „איינזרייט־בילעט אין דער אייראָפּעאישער קולטור“, איז כדאי באַלד פֿטור צו ווערן פֿון דעם „פֿאַרשימלטן באַלאַסט“. די רבנים, וועלכע האָבן געדאַרפט אָפּהיטן די ייִדישקייט, זיינען אָפט אַליין מיטגעריסן געוואָרן מיט דער געוואָלדיקער כוואַליע פֿון פֿרעמדער אַסימילאַציע. זיי האָבן די אַלטע תורה געפֿרעדיקט אויף אַ דייטשמערישן לשון און מיט באַמבאַסטישע, געשוואָלענע פֿראַזן. זיי האָבן די לעבעדיקע נשמה פֿון דעם היסטאָרישן יהדות פֿאַרוואַנדלט אין אַ פֿאַר טרוקענע רע־ליגיגעזע צערעמאָניעס און רעפֿאַרמען לויט דעם שטייגער פֿון דער קאַטוילישער און פֿראַמעסטאַנטישער קירך. די דאָזיקע פֿריש־געבאַ־קענע איזראַעליטיש־קאַנפּעסיאָנעלע אימיטאַציע האָט נישט צוגע־צויגן די יונגט. די אַטמאָספֿער אַרום איר איז פֿול געווען מיט פֿרעמדן נאַציאָנאַליזם, מיט אילוזאָרישן קאָסמאָפּאָליטיזם און מיט אַפיקורסישן פֿריידענקנטום.

דער 11־יעריקער גימנאַזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן איז נישט געווען קיין אויסנאַם. ווען דער טאַטע האָט אים אַמאָל אין אַ יום־טוב מיטגענומען אין שול אַרײַן און האָט אים בעתן דוכענען פֿאַר־באַטן צו קוקן אויף די הענט פֿון די כוהנים, „ווייל ער וועט בלינד ווערן“, איז שמחה־מאיר געווען איינגעשפּאַרט און האָט דווקא יאָ געקוקט. זיין יונגער פֿריידענקערישער גייסט האָט טריאומפּירט. ער האָט זיך ווידער אַמאָל איבערצייגט אין דעם, וואָס זיין סביבה אין דער שול און אַרום דער שול האָט אים כסדר געזאָגט: „גלויב נישט אין די אַלטע רעליגיעזע אַבערגלויבענישן!“.

דאָס פּעסטער יינגל שמחה־מאיר זידפּעלד, וועלכער האָט זיך איצט גערופן סימאָן מאַקסימיליאַן, האָט געזוכט און געפונען נייע, מאַדערנע געטער, אין דער ליטעראַטור. ער האָט אַ סך געליענט, פֿראַזע און פּאָעזיע, קלאַסישע און נייע. די יונגע גימנאַזיסטלעך פֿון דער פּעסטער קאַטוילישער שול האָבן שטאַרק געהאַלטן פֿון זייער חבר סימי זידפּעלד. און ווען זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצו־געבן אַ זשורנאַל, געווידמעט ליטעראַטור, קונסט און וויסנשאַפֿט, איז איינער פֿון די הויפּט־רעדאַקטאָרן געוואָרן זידפּעלד. זייענדיק אַלט אַן ערך 13 יאָר, דרוקט ער איינע פֿון זיינע נאָוועלן, אונטער־געשריבן צום ערשטן מאַל מיטן פּסעוודאָנים „מאַקס גאַרדוויי“. אין דער דאָזיקער נאָוועלע איז באַשריבן געוואָרן אַ ווייטע רייע קיין פֿאַריז און איבער גרויסע אָקעאַנען, הגם דער מחבר איז נאָך

קיינמאל נישט געווען אויסערהאלב זיינע פעסטער געסלעך. אין דער דאָזיקער הינזיכט האָט דער יונגער מאַקס נאָרדוי נאָכגעטון דעם באַרימטן זשיל ווערן, וועלכער האָט געשריבן פּאַנטאַסטישע רייזער־אַמאַנען, נישט פּאַרלאָנדיק דערביי זיין וווינאָרט.

מיט זיינע דרייצן לעבנסיאָרן, האָט מאַקס נאָרדוי איבערנע-לעבט צוויי גרויסע געשעענישן. ערשטנס איז ער געוואָרן בר מצוה. דער פּאַטער האָט דאָס דאָזיקע געשעעניש געוואַלט פּאַראַייביקן אויף אַ זייער פייערלעכן און אַלטן טראַדיציאָנעלן אופן, לויט דעם מנהג פון זיינע אבות. און הגם דאָס בר־מצוה־יינגל אַליין איז שוין געווען פריידענקעריש אויפגעקלערט, האָט ער דאָך טיף אַי־בערגעלעבט די נייע־אַלטע צערעמאָניעס. ר' גבריאל זידעלער האָט פאַר זיין זון געהאַלטן אַ גאַנצע דרשה און אים אויפגעקלערט, אַז פון היינט אָן איז ער געוואָרן אַ דערוואַקסענער מענטש און אַ ייד, וועלכער איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיינע אייגענע מעשים. דאָס בר־מצוה־יינגל האָט באַקומען אַ פאַר תּפּילין אין אַ שוין זיידן אויסגענייט זעקעלע. דערצו האָט ר' גבריאל אָנגעטון דעם זון אַ הויכן קאַפּעלע, בכדי ער זאָל באַמת אויסזען ווי אַ דערוואַקסענער מענטש. דאָס קליינע, דיקע בר־מצוה־יינגל האָט אין זיין הויכן קאַפּעלע אויסגעזען גענוג קאַמיש און די חברה אויף דער גאַס און אין דער שול האָבן שטאַרק געלאַכט און זיך געוויצלט אויפן חשבון פון הויכן קאַפּעלע און זיין אייגנטימער. פאַרשטענדלעך, אַז דער שטאַלצער גימנאַזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן האָט אַזאַ באַ-ליידיקונג נישט פאַרשוויגן און מיט קלעפּ זיך אָנגענומען פאַר דער קרוידע פון זיין נייער קאַפּ־באַדעקונג.

באַלד זיינען די דאָזיקע געשעענישן פאַרגעסן געוואָרן צוליב אַ נייעם, גאָר וויכטיקן ענין. די פעסטער קאַטוילישע גימנאַזיע איז איבערגעגאַנגען פון דער דייטשער אונטערריכט־שפּראַך אויף מאַדיאַריש. די נייע לערער, פאַרביסענע אונגאַרישע נאַציאָנאַליסטן, האָבן אין דער שול איינגעפירט אַ מאַדיאַריש־שאַוויניסטישן גייסט. פאַר דעם יונגן זידעלער איז די אַטמאָספּער אין דער שול געוואָרן ענג און דושנע. ער האָט זיך נישט געקאַנט דאָרט מער קיין אָרט געפינען. זיין קאַפּ און נשמה האָבן געלעבט און געשאַפן אין דער דייטשער שפּראַך. די דאָזיקע שפּראַך האָט אים, ווי דעם גאַנצן דעמאָלטיקן יידישן דור, אויסגעזען צו זיין דאָס העכסטע לשון פון דער איידעלער, קאַסמאָפּאָליטישער מענטשהייט. שוין דעמאָלט איז ביי דעם 13־יעריקן נאָרדוי געפאַסט געוואָרן דער באַשלוס צו ווערן אַ דייטשער שריפטשטעלער. ער פאַרלאָזט די מאַדיאַרירטע

שול און פארשרייבט זיך אין דער קאלוויניסטישער גימנאזיע, וועלכע איז ווייטער פארבליבן ביי דער דייטשער שפראך. דא, אין דער נייער שול און סביבה, ווערט לאנגזאם רייה דער יונגער שרייבערישער טאלאנט פון מאקס נאָרדוי. ער וואקסט איבער די מויערן פון דער שול און געווינט באַלד פאָפולאָריטעט אין דער גאַנצער שטאָטישער פרעסע און געזעלשאַפט. די נאָוועלן, פּאָעזיעס און עסיען פון יונגן פעסטער גימנאזיסט ווערן געדרוקט אין די טאָג־צייטונגען און אין די ליטעראַרישע זשורנאַלן. קוים 15 יאָר אַלט, פאַרעפנטלעכט נאָרדוי אין אַן ערנסטער צייטשריפט, אויף דער ערשטער זייט, זיין פּאָעמע „נאָסטאַליאַ“ („הוימבענקעניש“). סיי דער פיינער סטיל און סיי דער אינטערעסאַנטער אינהאַלט פון נאָרדויס פובליקאַציעס רופן אַרויס אנערקענונג ביים ליענער־פּוב־ליקום. מ'זאָגט אים פאָרויס אַ גרויסע צוקונפט. מ'איז שטאַרק דערשטוינט, ווען מען דערוויסט זיך, אַז אונטער דעם פּסעוודאָנים מאַקס נאָרדוי באַהאַלט זיך אַ יונג יידיש גימנאזיסטל פון פעסט, דער זון פון ר' גבריאל זידפּעלד.

קאַפיטל ג.

מאַקס נאָרדויס ערשטע ליטעראַרישע קאַריערע

מיט זיינע 15 לעבנס־יאָרן, איז דער פעסטער גימנאזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן זידפּעלד, געוואָרן איינער פון די יונגע פּאָפּולערע געשטאַלטן אין דער אַרטיקער זשורנאַליסטיק און טעאַטער־קריטיק. מ'האַט אַלגעמיין באַווונדערט זיין טאַלאַנט און אַרבעטס־פאַרנעם. אָבער קיינער אין דער דאָזיקער פּראָווינצער הויפּט־שטאָט פון אַ קליינעם לאַנד, האָט זיכער נישט פּאָרויסגעזען, אַז אין ר' גבריאל זידפּעלדס יינגל וואַקסט דער צוקונפטיקער גרויסער דענקער און נביא פון דער איראָפּעאישער מענטשהייט.

שוין דער נייער נאָמען, דער ליטעראַרישער פּסעוודאָנים מאַקס נאָרדוי, האָט אַנטפּלעקט די בולטע כּונה פון יונגן שריפטשטעלער, צו ענדערן לגמרי און ראַדיקאַל די טראַדיציאָנעלע, ביד־איציטיקע לעבנספאַרם פון זיינע אבות. צוליב דעם איז פון זידפּעלד געוואָרן נאָרדוי. דער דרום (זיד) איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין צפון (נאָרד). אַנשטאַט דעם ערגעצוו־פאַרוואַרפּענעם דרומדיקן, אָפּגעשטאַנענעם אונגאַרישן לאַנד האָט דער צפּונדיקער, הויכאַנטוויקלטער און פּראָג־

רעסיווער אייראָפּעאישער גייסט, געדאַרפּט ווערן דאָס נייע פּאָטער-
לאַנד פון דעם יונגן פעסטער יידישן שריפטשמעלער און קעמפּער.
סקאַנדינאַוויע, דער צפונדיקער האַלב-אינזל פון אייראָפּע, איז דער-
מאָלט, אין דער צווייטער העלפט פונם 19-טן יאָרהונדערט, געוואָרן
אַ מעכטיקע פעסטונג פון נייע גייסטיקע און ליטעראַרישע שטרעמונג-
גען און קאמפּרייזונגען אין אייראָפּע.

די סקאַנדינאַווישע ליטעראַטור, אין וועלכער עס האָבן געווירקט
אַזעלכע פירנדיקע שרייבער און דענקער ווי די דראַמאַטורגן איבסען,
ביערנסאָן און סטרינדבערג, דער באַרימטער קריטיקער געאָרג בראַג-
דעס (אַ ייד, אַ און אַ סך אנדערע, איז פאַר דער נייער אויפ-
וואַקסנדיקער ליטעראַרישער גענעראַציע געוואָרן דער גרויסער לע-
רער און וועגווייזער. דער פּסעוודאָנים נאָרדוי איז אַלזאָ נישט גע-
ווען קיין צופאַל, ער האָט געהאַט אַ סימבאָלישע באַדייטונג מיט
דעם, וואָס ער האָט געוויזן די ריכטונג, אין וועלכער דער יונגער
אויפּשטורמענדיקער שריפטשמעלער האָט באַשלאָסן צו גיין.

דער נייער וועג איז מאַסס נאָרדויען נישט לייכט אָנגעקומען.
דער יונגער שרייבער האָט זיך געמוזט שווער ראַנגלען פאַר זיין
צוקונפּט. אין פעסט האָבן נישט געפעלט יונגע טאַלאַנטירטע זשור-
נאַליסטן, בפרט צווישן דער יידישער אינטעליגענץ. דער 15-יעריקער
זשורנאַליסט מאַסס נאָרדוי האָט געמוזט גאָר אויספּינדעריש זיין
מיט צאַפּלידיקנייע ידיעות און סענסאַציאָנעלע פרעסעקאָמענטאַרן,
ביז עס איז אים געלונגען צו פאַרנעמען אַ בכבודיקן פּלאַץ אין
דער פעסטער צייטונגס-וועלט. ווען די פּשוטע טאַג-פּאַקטן זיינען
געווען צו אַרעם און טרוקן, האָט נאָרדויען צוגעהאַלפּן זיין רייכע
שעפּערישע פּאַנטאַזיע. נישט איין אוואַנטורע איז צוליב דעם אויס-
געבראַכן צווישן דעם יונגן זשורנאַליסט און זיינע רעדאַקטאָרן,
וואָס האָבן אים געפּאַקט ביי פּאַנטאַסטישע באַפּוּצונגען, אין וועל-
כע די שרייבערישע דיכטונג האָט אַ סך איבערגעשטיגן די אמתע
ווירקלעכקייט. אָבער, נאָך אַלעמען איז דער נאָמען פון נאָרדוי
כסדר געוואַקסן, כמעט פון טאַג-צירטאַג, און די רעדאַקציעס האָבן
געמוזט זוכן זיין סטאַבילע מיטאַרבעט.

קודם-כל ווערט דער יונגער נאָרדוי פּאַפּולער מיט זיינע טעאַ-
טער-רעצענזיעס. דער נידעריקער אין וואַקס און געשטאַלט, טעאַ-
טער-קריטיקער, וואָס איז באַמת געווען נאָך אַ יינגל, איז רעגלמעסיק
געקומען צו די פרעמיערעס אין שטאַט-טעאַטער, תמיד אין
באַגלייטונג פון זיין שוועסטערל שאַרלאָט. ער האָט זיך צוזאַמען
מיט איר אַוועקגעזעצט צווישן אנדערע טעאַטער-רעצענזענטן און
מיט אַ גרויסן ערנסט און זעלבסטגעפיל זיך צוגעהערט צו דער

פאַרשטעלונג פון אָנהויב ביז צום סוף. זיין טעאָטעריקטיק איז אין דער פרעסע געוואָרן אַ שטדלעך. דער דירעקטאָר פון שטאַט-טעאָטער האָט נישט געקענט פערזענלעך דעם קריטיקער מאַקס נאָרדוי, און ער האָט אַמאָל איינגעלאָרן צו זיך דעם טאַלאַנטירטן שרייבער, וועמענס רעצענזיעס ער פלעגט לייענען מיט גרויס איי-טערעס. מאַקס נאָרדוי איז געקומען מיט זיין שוועסטער און האָט דורך דעם טעאָטעריסערטאָר זיך איינגעמאָלדן ביים דירעקטאָר. ווי דערשטוינט איז געוואָרן דער דאָזיקער דירעקטאָר, דערזענדיק אין זיין קאַבינעט צוויי יונגע סינדער, וואָס האָבן זיך האַרציק גע-האַלטן ביי די הענט. „ווי איז מאַקס נאָרדוי?“ — האָט דער דירעקטאָר אויסגעשריגן. דער 15-יעריקער קריטיקער האָט שטאַלץ געענטפערט: „איך בין עס“. דער דירעקטאָר האָט זיך אָנגעכאַפט ביים קאָפּ און אָנגעהויבן ספּאַזמאַטיש צו לאַכן. עס האָט לאַנג געדויערט ביז ער האָט זיך באַרויאַקט און לֶסוף זיך אַנטשולדיקט פאַר זיינע יונגע באַזוכער.

אויסער פּאָפּולאַריטעט, האָבן די טעאָטראַלע קריטיק און די זשורנאַליסטיק געגעבן מאַקס נאָרדויען אַ הכנסה פון האַנאָראַרן. די דאָזיקע פּאַרדינסטן זיינען אפילו געווען גאַנץ באַשיידענע, אָבער אין אַרעמען הויז-בודזשעט פון ר' גבריאל זידפּעלד האָבן זיי גע-האַט אַ געוויסע באַדיטונג. דאָן איז מאַקס נאָרדוי נישט געווען צופרידן מיט דעם אַלעמען. ער האָט געזען דאָס קליינלעכע אין זיין טאַגטעגלעכער אַרבעט און האָט געהלומט וועגן גרויסע מעשים. זיין האַרץ איז געווען ביי דער פּאַעזיע און די נשמה האָט זיך אויסגעלעבט אין דער ווונדערבאַרער דיכטערישער וועלט. זיין באַ-ליבטער לערער און וועגווייזער איז געוואָרן היינריך היינע. ביי אים האָט ער געלערנט די טיפּיקייט פון געפיל און די גייסטרייכקייט פון שאַרפּן ווייז. אין די איבערלעבענישן פון גרויסן יידיש-דייטשן דיכטער האָט ער געזען די אַפּשפּיגלונג פון זיין אייגענעם בענקן און ראַנגלען זיך. ער האָט פאַרשטאַנען די לייזן פון היינעס אָנגע-ווייטיקטער נשמה, און האָט אָפּט איבערגעחזרט די באַרימטע היי-נישע פּערזן :

„זעלטן האָט איר מיך פאַרשטאַנען,
זעלטן האָב איר פאַרשטאַנען איר,
נאָר ווען מיר האָבן זיך אין נויט געפונען
דאן האָבן מיר זיך פאַרשטאַנען גלייך“ ...

אָנגעווייטיקט און נאָענט איז נאָרדויען אויך געווען היינעס איר גערלעכע צעריסנקייט און טראַגישער קעגנזאַץ צווישן זיין יידישן

אָפּשטאַם און דער פּרעמדער וועלט, וואָס האָט אים אַרומגערינגלט. היינע האָט אָפּט זיין יידישקייט געפילט אַזוי ווי דער ענגלישער דיכטער לאָרד ביראָן האָט געפילט זיין פּוּס־הינקען, דאָס הייסט, ווי אַ מום, פון וועלכן מען קאָן נישט פטור ווערן. דאָס איז אויך מייסטנס געווען נאָרדוים געפיל.

ביי היינען האָט דער יונגער מאַסס נאָרדווי אויך געלערנט די גרויסע ליבע צום פּראַנצויזישן פּאָלק און זיין גייסט. היינע האָט אין זיין קינדער־צייט מיט אייגענע אויגן געזען, ווי די אַרמיי פון גרויסן פּראַנצויזישן קייזער נאַפּאָלעאָן האָט באַפּרייט פון דער געטאָ־שקלאַפּעריי די דיסלדאָרפער יידן און אומבאוויסט האָט דער דאָזיקער געוואַלטיקער יונגט־איינדרוק מיטגעווירקט אין דער שטאַרקער פּראַנצויזן־ליבע כּמשך פון היינעס גאַנצן לעבן. נאָרדווי, דער זון פון פּעסטער געמאָ, האָט די עמאַנציפּאַציע פון די אונט־גאַרישע יידן נישט געהאַט צו פאַרדאַנקען נאַפּאָלעאָנען, אָבער אויך ער האָט, אפּשר אומבאוויסט, זיין טיפּע סימפּאַטיע פאַר פּראַנקרייך פאַרבונדן מיט דער יידן־באַפּריינדליקער אידעאָלאָגיע פון דער גרויסער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע. נאָרדווי האָט געלעבט, געלערנט און געאַרבעט ביי די ברעגעס פון דונאַי, אָבער זיין האַרץ און נשמה זיינען שוין געווען פאַרכשוּפּט מיט דעם ווייטן צויבער פון דער סעקוואַנע. ער האָט געטראַכט וועגן פּראַנקרייך און איר ווונדערבאַרער מעטראָפּאָליע פּאַריז. מיט דער דאָזיקער הערלעכער שטאַט וועט ער טאַקע באַלד, אויף אייביק, פאַרבינדן זיין לעבן און גורל.

ביים שול־לערנען, ביי ליטעראַרישער אַרבעט און טעאַטראַלער קריטיק, צווישן היימישע דאגות און ווייטע הלומות, זיינען נאָר־דויען ווידער פאַרגאַנגען גאַנצע צוויי יאָר. ער איז אַלט געוואָרן 17 יאָר. גרויסע געשעענישן האָבן פּלוצלינג פאַרכאַפּט דאָס קליינע לאַנד אונגאַרן. דער קייזער פּראַנץ יאָזעף דער 1־טער האָט געפירט מלחמה מיט דעם פּרייסישן מלך, ער האָט מיאוס פאַרשפּילט און זיין מלוכה האָט צוליב דעם איבערגעלעבט אַ טיפּן קריזיס, סיי אַ פּאָליטישן און סיי אַ ווירטשאַפּטלעכן. אויך אין פּעסט האָט זיך דאָס שטאַרק געלאָזט פילן. אַ חוץ אַלעמען, איז נאָך אויסגעבראַכן אַ שווערע עפידעמיע פון כאַלערע. אַ סך הייזער זיינען צוליב דער קראַנקהייט אָפּגעשלאָסן געוואָרן און די שולן האָט מען פאַרמאַכט. ס'איז נאָר שווער געוואָרן מיט פּרנסה.

נאָרדווי האָט באַשלאָסן צו פאַרלאָזן פּעסט און איינצוואָרדענען זיך אַלס דערציער ביי אַ רייכן יידישן גוטבאַזיצער, נישט ווייט פון דער שטאַט. אויסער אַלגעמיינע סיבות, האָט אים דערצו באַווויגן

זיין סיכסוך מיט די עלטערן. ס'האָט זיך נישט געהאַנדלט וועגן ערנסטע זאַכן. אָבער דער יונגער געפילפולער זון פון ר' גבריאל זידפּעלד האָט זיך אַלץ שטאַרק גענומען צום האַרצן. ס'איז געווען אַ מעשה מיט אַ הונט, וועלכן נאָרדוי האָט דערצויגן אין שטוב און וועלכן ער האָט גערופן מיט דעם פראַנצויזישן נאָמען „גאַר-סאָן“. די מאַמע, ווי אַלע יידישע מאַמעס, האָט נישט שטאַרק ליב געהאַט הינט, און זי האָט דעם „גאַרסאָן“, וועלכן זי האָט גערופן „גרישון“, משלח געווען. דער קאָנפליקט צווישן די עלטערן און דעם זון האָט זיך נאָך מער פאַרשאַרפט צוליב אַ פרישן ענין. נאָרדוי האָט אין שטוב אַריינגענומען אַן אַרעמען, טאַלאַנטירטן חבר און האָט אים מפרנס געווען. פאַרשטענדלעך, אַז די עלטערן האָבן, צוליב דער שווערער צייט, מיט דעם נישט מסכים געווען. און נאָר-דוי האָט לסוף אַיינגעפאַקט זיינע חפצים און איז געוואָרן אַ לערער ביי דעם דערמאָנטן גוטבאַזיצער.

צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן, איז מאַקס נאָרדוי געקומען אין אַ נאָענטער באַרירונג מיט דער נאַטור, איר פראַכט און קראַפט. די אַיינדרוקן זיינען געווען מעכטיקע און האָבן איבער-געלאָזט אַ שטאַרקע השפעה אויס נאָרדויס גייסטיקער אַנט-וויקלונג און ליטעראַרישער שאַפונג. דאָס יינגל פון די דושנע פעסטער יידישע געסלעך האָט זיך איצט אָפט צוגעקוקט מיט אַ שאַרפער אָבסערוואַציע, צו דעם טאַג-טעגלעכן לעבנסשטייגער פון פויער. ער האָט באַווונדערט די פשטות און דעם כוח-פאַרמעסט פון דעם פראַסטן ערד-מענטש. דאָ, אין אונגאַרישן דאָרף, אין דער סביבה פון נאַטור און לאַנד-אַרבעט, איז רייף געוואָרן די מענטש-לעכע פאַרשטענדעניש און אויפפאַסונג פון מאַקס נאָרדוי. דער הויכ-אַנטוויקלטער אינטעלעקט האָט אין די נאַטור-כוחות געפונען זיין דערגענצונג און תיקון.

קאַפיטל ד.

צו דער גרויסער, פרייער וועלט

ס'איז געקומען דער האַרבסט 1867. דער 18-יעריקער מאַקס נאָרדוי איז נאָך כסדר געבליבן ווייט פון דער אונגאַרישער הויפט-שטאָט, פון זיין פעסט, ווו אַלץ איז געווען אַזוי לעבעדיק און טר-מלדיק. אין דער פאָליטיק און אין דער עקאָנאָמיק פונם לאַנד זיינען

דערווייל פאָרגעקומען נייע געשעענישן און גרויסע ענדערונגען. נאָך די מפלות אויף די שלאַכט־פעלדער, האָט די האַבסבורגער מאַנאַרכיע פון עסטרייך און אונגאַרן געזוכט נייע, מאָדערנערע פאָרמען פאַר איר ווייטערדיקן קיום. דער קייזער פראַנץ יאָזעף האָט באַוויליקט ראַדיקאַלע מלוכהשע רעפאָרמען און איז מסכים געווען אויף אַ קאָנסטיטוציאָנעל - ליבעראַלן רעזשים. אונגאַרן האָט אויפגעלעבט, באַקומענדיק אַ ברייטע נאַציאָנאַל־מלוכהשע אויטאָ־נאַמיע. איר פאָליטיק און עקאָנאָמיק האָבן זיך אָנגעהויבן אַנט־וויקלען מיט אַ שטורמישן, שנעלן באַרגאַרויף. דער מסחר און די אינדוסטריע זיינען כסדר געוואַקסן און אויך דאָס דאָרף האָט שטאַרק פראַגרעסירט. די קאַפּע־הייזער און די פאַרוואַמלונג־לאָקאַלן אין פעסט האָבן פולסירט מיט אַ ליידנשאַפטלעכן פאָליטישן פאַר־טייען־קאַמף. די אונגאַרישע פרעסע און ליטעראַטור זיינען אַרייַנ־געצויגן געוואָרן אין דעם גייסטיקן און פאָליטישן געראַנגל פונם לאַנד.

פון דעם נאָנטן פעסט, האָט נאָרדוי כסדר באַקומען בריוו און ידיעות פון זיינע חברים און פריינט. מ'האַט פון אים פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל איבעררייסן מיט זיין אידילישן, דאָרפישן לעבן און זאָל גלייך צוריקקומען צו דעם קאָכעדיקן פעסטער וועלטל פון זשור־נאַליסטן, ליטעראַטן און פאָליטיקער. אַדאָלף דוקס, דער רעדאַק־טאָר פון דער וויכטיקסטער אונגאַרישער צייטונג, „פעסטער לאָיד“ איז געווען באַגייסטערט פון די לידער, נאָוועלן און אַרטיקלען, וועלכע מאַקס נאָרדוי האָט אים צוגעשיקט פון זיין דאָרפישער איינזאַמקייט, און האָט נישט געקאָנט בשום אופן פאַרשטיין, פאַר־וואָס זאָז יונגער און טאַלאַנטירטער שרייבער, ווי מאַקס נאָרדוי, איז ערגעץ אַוועק אין אַ „פּושטאַ־מדבר“.

אָבער ר' גבריאל זידפּעלדס זון איז, ווי זיין פאָטער, געווען אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער. זיין באַשלוס איז געווען צו בלייבן אויף דעם פאָסטן אַלס הויז־לערער ביים גוטבאַזיצער, אַזוי לאַנג, ווי עס איז אָפּגערעדט געוואָרן. מאַקס נאָרדויס פּרנסה־געבער, דער יידישער גוטבאַזיצער און זיין ווייב, זיינען זייער צופרידן גע־ווען מיט דעם נייעם לערער פון זייערע קינדער. זיי האָבן שטאַלצירט מיט זיין יחוס און בילדונג. ער האָט די קינדער דערצויגן מוסטער־האַפט, געגעבן זיי אַלגעמיין וויסן און יידיש־טראַדיציאָנעלע קענ־טענישן. זיי זיינען געווען נאָר אַנטציקט מיט זיין שטרענגער, לע־רערישער פירונג לגבי די תלמידים און האָבן אים נישט פאַריבל געהאַט, ווען ער איז מקפיד געווען אויף זיין דערציערישן אויטאָ־ריטעט און האָט טיילמאַל די קינדער מכבד געווען מיט אַ פאָר

ליכטע קלעפ. די דאָזיקע אונגאַריש־ייִדישע גוטבאַזיצער, פאַרמעג־
לעכע אָבער פשוטע מענטשן, זיינען צוגעבונדן געווען צו די אַמאָ־
ליקע, ייִדיש־קאָנסערוואַטיווע דערציונג־מעטאָדן און עס איז זיי
שטאַרק געפֿעלן, וואָס דער פיינער, העכסט־געבילדעטער פעסטער
גימנאַזיסט סימאָן מאַקסימיליאַן קען אויסער די שול־קעגנשטאַנדן
אויך לערנען מיט די קינדער חומש און תפילות. יאָרנלאַנג שפעטער,
ווען מאַקס נאָרדוי איז שוין געווען אַ באַרימטער שריפטשטעלער
אין פאַריז, האָבן די דאָזיקע גוטבאַזיצער און זייערע דערוואַקסענע
קינדער דערמאָנט מיט שבת און דאַנקבאַרקייט זייער אַמאָליקן
הויזלעכער.

דער האַרבסט 1867 איז געווען אַ קאַלטער. פּריציזטיק זיינען
פאַרגעלט געוואָרן די בלעטער און אַראָפּגעפאַלן פון די בוימער.
ס'האָט כסדר גערעגנט און אַ מיאוסע, טרויעריקע נאַסקייט האָט
אַלץ באַהערשט. ס'איז אָנגעקומען ראש השנה און אין דאָרף איז
געווען אומעטיק. מאָדנע געפֿילן פון איינזאַמקייט און בענקעניש
האָבן אַרומגענומען די נשמה פון 18־יעריקן מאַקס נאָרדוי. ערב
יום כפור שרייבט ער צו זיין געליבטער שוועסטער: „דער דאָזיקער
חודש פון די ימים נוראים האָט מיר, ביי מיין גאַנצן סקעפטיציזם
און אַטעאיזם, טיה דערשיטערט. עס ציטערן אין מיר די שטימען
פון שופר און איך בענק נאָך די יידן, וואָס גייען צו סליחות“. די
דאָזיקע טראַגישע צעריסנקייט, צווישן דעם אַלטן ייִדישן לעבנס־
שטייגער מיט זיין סענטימענטאַלן ראַמאַנטיזם, און דעם אפיקור־
סישן סקעפטיציזם פון קאָסמאָפּאָליטישן וועלט־בירגער, — וועט
נישט איינמאָל באַגלייטן מאַקס נאָרדויען אויף זיין וועג פון פעס־
טער געטאָ צו דער פאַריזער באַרימטקייט, און פון דאַנען אויף
דעם וועג קיין באַזעל, צום ציוניסטישן קאָנגרעס. די דאָזיקע טראַג־
גישע צעריסנקייט האָט היינריך היינען דערפירט, סוף כל סוף, צום
שמד. מאַקס נאָרדויען, מיט פּופציק יאָר שפעטער, האָט פאַרן ייד־
טום געראַטעוועט דער ציוניזם.

דער קאַלטער האַרבסט און שווערער ווינטער פון 1867 זיינען
ענדלעך פאַרגאַנגען. מיט דעם פּרילינג 1868, האָט אויך אַ סוף
גענומען צו דעם „דאָרפישן גלות“. מאַקס נאָרדוי קומט צוריק קיין
פעסט. עס נעמט אים אויף די הייסע, ליידיגשאַפטלעכע אַטמאָספּער
פון דער ברוינדיקער אונגאַרישער הויפטשטאָט. דער פּרילינג מיט
זיין גאַנצער נאַטור־פּראַכט, רייסט נאָרדויען אַרויס פון די עלעגישע,
פילאָזאָפּישע שטימונגען. פעסט איז נישט דאָס שטילע דאָרף! מען
מוז שנעל לויפן צום ציל! פאַרגאַנגען איז די צייט פון אינערלעכע
הרהורים און ספקות. פעסט יאָגט און מאַנט!

מאָס נאָרדוי נעמט זיך מיט אַ פּרישן קוראַזש און מיט אַ גרויסער ענערגיע צו דער אַרבעט. ער באַקומט די שול־מאַטורע און פאַרשרייבט זיך אַלס סטודענט אויף דעם מעדיצינישן אוניווערזי־טעט־פּאַקולטעט. גלייכצייטיק אַרבעט ער מיט אין דער טאַג־פּרעסע. ער שרייבט אַרטיקלען און עסייען, רעצענזיעס אויף ביכער און טעאַטער־פּאַרשטעלונגען, פּעליעטאַגען און איינדרוקן. זיין נאָמען ווערט ווידער דערמאָנט אומעטום. ביינאַכט ליענט ער אַ סך און גענוי, פון וויסנשאַפט און בעלעטריסטיק. ער פאַרגינט זיך נישט דאָס שלאָפן, ער שפּאַרט פון עסן, בכדי צו קויפן די נייעסטע ביי־כער. זיין אַרבעטסזאַמקייט איז אויסערגעוויינלעך. ער שטודירט מעדיצין און גיט פריוואַטע הוי־לעקציעס; ער איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין דער גרויסער טאַג־צייטונג „דער פּעסטער לאָיד“ און העלפט אַלס גלענצנדיקער קענער פון דער לאַטיינישער שפּראַך, דעם קאַטוילישן בישאָף פון פּעסט ביי וויסנשאַפטלעכע פּאַרשונגען. ווונדערבאַר איז אויך מאָס נאָרדויס טאַלאַנט־רייכטום. די פּראָפּעסאָרן פון דעם מעדיצינישן פּאַקולטעט שטאַלצירן מיט אים און האַפּן, אַז נאָרדוי וועט ווערן אַ באַרימטער דאָקטאָר. די רעדאַקטאָרן פון די פּעסטער צייטונגען מיינען, אַז נאָרדויס צוקונפט ליגט אין דער פּרעסע. די ליטעראַטור־מבינים האַלטן, אַז אין נאָרדוי וואַקסט אַ צוקונפטיקער גאון אויף דעם ליטעראַרישן געביט. דער בישאָף איז איבערצייגט, אַז זיין לאַטיינישער סעקרעטאַר וועט אַמאָל זיין אַ גרויסער געלערנטער. אַלע באַווונדערן דעם יונגן פּעסטער יידישן מעדעצין־סטודענט און זאָגן אים פּאָרויס אַ שנעלע קאַריערע און אַ הערלעכע צוקונפט.

אַבער נאָרדוי אַליין האָט נישט קיין צייט וועגן דעם אַלעמען צו טראַכטן. ער איז פאַרנומען מיט זיינע אַרבעטן און מיט זיינע דאָגות. דער פּאַטער, ר' גבריאל זידפּעלד, איז קראַנק געוואָרן און באַלד גע־שטאַרבן. די מוטער איז שוואַך און דערדריקט. ער, שמחה־מאיר, מוז נעמען דעם גאַנצן עול פון פּרנסה אויף זיינע ברייטע אַבער נאָך יונגע פלייצעס, ער מוז פאַרטרעטן דעם פאַרשטאַרבענעם טאַטן אַלס פירער פון דער פאַמיליע און איר אפּוטרופּוס.

מוטיק און שטאַרק נעמט אויף זיך מאָס נאָרדוי די נייע שווערע אויפגאַבן. פּולשטענדיק און אויף אייביק איז אַוועק זיין יוגנט; ער האָט נישט קיין קאַפּ און קיין צייט צו דער פּריילעכער סטודענטישער אונטערהאַלטונג. נאָר זעלטן, אין אַ רגע פון פאַרטראַכטונג, געפינט מאָס נאָרדוי צייט צו מאַכן צוקונפּט־פּלענער און צו חלומען וועגן דער ווייטער, גרויסער און פּרייער וועלט. אַבער שוין ווידער יאָגט די אַרבעט, די פליכט, דער טאַג־טעגלעכער קאַמף.

א פאָר יאָר זיינען שנעל פאַרנאַנגען. מאַקס נאָרדוי איז אַלט געוואָרן 22 יאָר. אין גאַנץ פעסט איז ער שוין באַרימט מיט זיינע טאַלאַנטן און מיט זיין אַרבעטסזאַמקייט. פֿרויען קוקן אים נאָך און וואַרפֿן אים צו פאַרליבטע בליקן. נאָרדוי האָט שוין אָבער זיין באַשערטע. ער איז טיף פאַרליבט אין אַ ייִדיש פעסטער מיידל, אַ באַוויסטע שיינקייט. ער וויל מיט איר חתונה האָבן און בויען צו־זאַמען אַ שיינע צוקונפט. ער גייט מיט איר אָפֿט שפּאַצירן אין די ענגע פעסטער געסלעך און אַלע וויסן שוין, אַז דאָס איז מאַקס נאָרדויס גרויסע ליב. אָבער נאָרדוי איז אַרעם און דאָס מיידל זוכט רייכטום. פֿון דער חתונה און פֿון דעם צוקונפֿטיקן גליק איז גאַרנישט געוואָרן.

אַ פאַרביטערטער און אַנטווישטער באַשליסט מאַקס נאָרדוי צו פאַרלאָזן, אויף תּמיד, זיין געבורט־שטאָט פעסט. ער פאַרט אוועק קיין וויל, צו דער וועלט־אויסשטעלונג, אַלס קאָרעספּאַנדענט פֿון „פעסטער לאַיד“. פֿון דאָרט פֿירט אים דער וועג צו דער גרויסער, פֿרייער וועלט.

קאַפיטל ה.

אין פראַנץ יאָזעפּס קייזערלעכער מעטראָפּאָליע

אין אַ זונטיקן פֿרילינג־טאָג פֿון יאָר 1873 האָט מאַקס נאָרדוי פאַרלאָזט די געבורט־שטאָט פעסט, די אונגאַרישע הויפּט־שטאָט. מאָדנע געפילן האָבן באַהערשט דעם 24־יעריקן זון פֿון ר' גבריאל זידפּעלד. אין פעסט איז אַלץ צוריקגעבליבן, וואָס איז אים געווען אַזוי נאָענט און טייער. די גוטע, איבערגעגעבענע, אַלטע מאַמע, וואָס האָט איר איינציקן בן־יחיד שמחה־סימי ממש אויף די הענט געטראָגן, הגם ער איז נישט מער געווען דאָס קליינע יינגל נאָר איז שוין שטאַרק אויסגעוואַקסן און באַרימט געוואָרן אַלס מאַקס נאָר־דוי. אין פעסט איז אויך געבליבן זיין שוועסטער שאַרלאָט, וועלכע ער האָט שוין זינט זיינע יונגסטע יאָרן גענומען אין שוץ און האַר־ציק ליב באַקומען. און להבדיל בין החיים והמתים, דאָרטן אויף דעם אַלטן ייִדישן בית־עלמין איז געלעגן זיין פּאָטער עלוי השלום, פֿון וועלכן ער האָט אַ סך געלערנט און געירשנט און וועמענס נאָמען ער האָט תּמיד אַרויסגעזאָגט מיט גרויס דרך ארץ. מאַקס נאָרדוי האָט זיך דערמאָנט אין די ענגע, רוישיקע געסלעך פֿונם ייִדישן קוואַרטאַל, וווּ ער איז אויפגעוואַקסן צווישן אַ מתנה

פון גוטע חברים און שול־קאלעגן. פאר זיינע אויגן האָט ער וויי־
דער דערזען זיין גאַנצע יוגנט, מיט אַלע אירע פריידן און זאָרגן.
פאַרנדיק אין אַ דראַשקע, וואָס האָט אים געפירט צום ווינער וואַס־
זאַל, האָט מאַקס נאָרדוי אָבסערווירט, ווי ער וואָלט זיי צום ערשטן
און לעצטן מאל געזען, די ברייטע, מאָדערנע בולוואַרן פון בורא־
פעסט מיט אירע נייע לוקסוס־בנינים. אָט אין דעם הערלעכן פאַר־
לאַמענט־פּאַלאַץ איז ער אָפט אָפּגעזעסן גאַנצע טעג און נעכט,
צוגעקוקט זיך צום לידנשאַפטלעכן פּאָליטישן פּאַרטייען־קאַמף און
געשריבן וועגן דעם אין דער פרעסע אַרטיקלען און איינדרוקן. דאָ
ווידער, אין דעם אוננאַרישן נאַציאָנאַל־טעאַטער, איז ער געווען אַ
שטענדיקער באַזוכער פון די פרעמיערעס, און זיינע טעאַטער־
רעצענזיעס האָבן אים פאַרשאַפט אַלגעמיינע אנערקענונג און באַ־
רימטקייט. נאָרדוי האָט געוואָרפן אַ בליק אויף דעם פרעכטיקן
פאַרק, דעם גן־עדן פון פאַרליבטע פּאַרלעך, וווּ ער איז ערשט מיט
אַ פּאַר וואָכן צוריק, געווען אויף דעם לעצטן שפּאַציר מיט זיין
נישט־באַשערטער ליבע.

אַן אויסדרוק פון טיפן ווייטיק און פאַרביטערונג האָט באַ־
דעקט נאָרדויס פנים. ער האָט מיט צער געטראַכט וועגן זיין מיידל,
וואָס איז פון זיין הייסער, ערלעכער ליבע אַוועק צו אַ פרעמדער
רייכער וועלט. שווער איז צו פאַרלאָזן פעסט, וווּ מ'האַט די טייער־
סטע און נאָענטסטע מענטשן אַרום זיך, אַזויפיל פריינט און פאַ־
רערע, וווּ מ'איז אומעטום באַקאַנט און געשעצט. אָבער די
גרויסע, פרייע וועלט רופט און לאָקט, הגם זי שרעקט טיילמאָל
מיט איר ווייטקייט און פרעמדקייט! נאָרדויס קאַמף־נאַטור האָט
פאַר זיך דערזען נייע פּערספּעקטיוון און האַריוואָנטן, וואָס האָבן
באַצויבערט מיט זייערע ריזיקע, הגם ריזיקאַלישע מעגלעכקייטן
און טריאומפן.

ווי, די הויפטשטאָט פון דער עסטרייכיש־אוננאַרישער אימ־
פעריע, האָט מאַקס נאָרדויען אויפגענומען מיט איר גאַנצער פּראַכט
און גאַסטפריינטלעכקייט. שפּראַכלעך האָט ווין געהערט צו דעם
דייטשן „לעבנסרוים“, אָבער אין דער ווירקלעכקייט האָט ווין דע־
מאָלט נישט געהאַט קיין שום שייכות צו דער דייטשער פּראַקס־
קייט און אויפגעבלאָזנקייט. ס'איז געווען אַ מעטראָפּאָליע פון מו־
זיק און קונסט, פון וויסנשאַפט און גייסטרייכער ליטעראַטור, פון
אַלטער קולטור און פיינער ציוויליזאַציע. די באַפּעלקערונג האָט
זיך אויסגעצייכנט מיט איר אויפריכטיקער גאַסטפריינטלעכקייט,
מיט איר לוסטיקן טעמפּעראַמענט און איינגעבוירענעם טאַלאַנט;
פאַר הומאָר. דעם קייזער פּראַנץ יאָזעף און דער קאַטאָלישער קירך

האָט מען אָפגעגעבן דאָס וואָס זיי קומט, אָבער בעיקר האָט מען אין זינען געהאָט די דריי־אייניקייט פון „וויין, ווייב און געזאַנג“. אַ פרוילעכע, רייכע און פּרעכטיקע שטאָט איז ווין דעמאָלט געווען, אין דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט. לויט איר לעבנסשטייגער און פּראַקטישער פּילאָזאָפּיע איז עס געווען אַ מין פאָריו אין צענטראַל־איייראָפּעאישער אויפלאַגע. צווישן ווין און פאָריו איז געלעגן בערלין. אָבער ווין האָט געהאַט ווייניק שייכות צו בערלין, דאַקעגן אַ סך צו פאָריו, צו דער לוסטיקער און גייסט־רייכער אַטמאָספּער פון דער פּראַנצווזישער פּסיכיק.

דער פּרילינג פון יאָר 1873 האָט זיך גוט פאַרשריבן אין די זכרונות פון דער קייזערלעכער הויפּט־און רעזידענץ־שטאָט. אין ווין איז דערפּונט געוואָרן אַ גרויסע וועלט־אויסשטעלונג, צו וועל־כער עס זיינען געקומען מחנות באַזוכער פון דער גאַנצער וועלט, צווישן זיי קיסרים און מלכים, פינאַנץ־מאַגנאַטן און אינדוסטריע־פּאַטענטמאַטן. די וועלט־אויסשטעלונג האָט זיך רעפּרעזענטירט אוי־סערגעוויינלעך רייך און אינטערעסאַנט און האָט צוגעצויגן פּרעסע־פאַרשטייער מכל תּפוצות העולם. צווישן זיי איז אויך געווען מאַקס נאָרדוי, אַלס דער ספּעציעלער שליח פון דער גרעסטער אונ־גאַרישער צייטונג „דער פּעסטער לאָיד“. נאָרדויס זשורנאַליסטישע פּענסיע איז שוין דעמאָלט געווען אַ נאָר הויכע און דאָס האָט בכבוד פאַרזיכערט די עקזיסטענץ פון נאָרדויען אין ווין און פון זיינע משפּחה־נאָענטסטע אין פּעסט.

באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן דרוקן אין „פּעסטער לאָיד“ און אין אַנדערע גרויסע בלעטער פון מיטל־איייראָפּע, די אינטערעסאַנטע און גייסטרייכע רעפּאָרטאַזשן פון מאַקס נאָרדוי וועגן דער ווינער וועלט־אויסשטעלונג. דאָס זיינען נישט געווען סתּם־זשורנאַליס־טישע רעפּאָרטאַזשן, נאָר טיפּ־דורכגעטראַכטע סטודיעס פון פּסי־כאָלאָגישער און סאָציאָלאָגישער נאַטור. נאָרדוי האָט סיסטעמאַ־טיש און גענוי אויסגעפאַרשט די באַזונדערע פּעלקער־פּאַוויליאָנען אויף דער וועלט־אויסשטעלונג, ער האָט זיך באַקענט מיט דער פּאָליטישער, ווירטשאַפּטלעכער און קולטורעלער געשיכטע פון די נאַציעס און איז געשטאַנען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט מענטשן פון די פאַרשידנסטע ראַסן און קלאַסן, וואָס זיינען פון אַלע לענד־דער געקומען צו דער ווינער אויסשטעלונג. אַ באַזונדערע סימפּאַ־טיע און פאַראַינטערעסירונג האָט נאָרדוי אַרויסגעוויזן פאַר די פּאַוויליאָנען פון פּראַנקרייך און איטאַליע. הגם דערצויגן אין דער דייטשער שפּראַך און ענג פאַרבונדן מיט דער דייטשער ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק, איז דאָך מאַקס נאָרדוי גייסטיק נענטער גע־

שטאנען צו דער ראָמאַנישער קולטור און ציוויליזאַציע. אָן ספק האָבן דאָ שטאַרק מיטגעווירקט נאָרדוים גלענצנדיקע ענטענישן פון דער לאַטיינישער שפּראַך און דער וועלט פון דער קלאַסישער אַנטיקע. דאָס ווערט בולט קלאַר, ווען מען ליענט נאָרדוים באַ-שרייבונגען וועגן די פּאַויליאַנען פון פּראַנקרייך און איטאַליע. עס רעדט פון זיי אַרום די גרויסע ליבע צו דעם עבר פון דער לאַטיינישער ציוויליזאַציע און צו דעם הערלעכן הוה פון דער פּראַנצויזישער קולטור. אפילו די שווערע מיליטערישע מפלה פון פּראַנקרייך אין יאָר 1870, וועלכע איז נאָך פּריש געווען אין זכרון און האָט מיט אַ פאַלשער התלהבותדיקער סוגעסטיע לטובת דייטש-לאַנד, באַאיינפלוסט אַ סך באַרימטע שריפטשטעלער, איז פרעמד און ווייט געבליבן צו נאָרדוים וועלט-אַנשוואונג, וואָס איז געווען און איז דאָס גאַנצע לעבן געבליבן באַהערשט פון פיעטעט לגבי דעם ראָמאַנישן און פּראַנצויזישן גייסט.

אַ שטאַרקן איינדרוק האָט אויף נאָרדויען געמאַכט מיט זיין פּאַרנעם און דערפּינדערישער קראַפט דער פּאַויליאַנען פון מאַשינען. דעמאָלט, אין די 80-ער יאָרן פונם פּאַריקן יאָרהונדערט, האָט מען פאַרבונדן געוואַלדיקע און הערלעכע אילוזיעס מיט דער אַנט-וויקלונג פון דער מאָדערנער טעכניק. מיליאַנען מענטשן פון יענעם דור, און צווישן זיי אַ סך געבילדעטע און טיפע דענקער, האָבן געגלויבט באַמונה שלמה, אַז די טעכניק וועט ברענגען משיחם צייטן פאַר דער דערלייזונג פון דער מענטשהייט. די טעכניק וועט אָפּשאַפן די נויט און די שנאה צווישן מענטשן. די טעכניק וועט לייזן די אָנגעווייטיקסטע סאָציאַלע פּראָבלעם און באַפּרידיקן די פּאַס-טולאַטן פון דער פּראָגרעסיווער מענטשהייט. אַט דאָס איז געווען דער אַני מאַמין פון די בעסטע און איידלסטע דענקער און טרויר-מער צו יענער צייט, מיט צוויי דורות צוריק. אויך מאַקס נאָרדווי (ווי טעאָדאָר הערצל אַ צען יאָר שפּעטער) איז געווען אַ גרויסער ענטוויאַסט פון דער טעכניק, און זיינע שילדערונגען פון דעם מאַשינען-פּאַויליאַנען זיינען פול מיט ממש פּאַעטישן עקסטאַז און פּאַעטישער אַמונה אין דער טעכניק, דעם נייעם משיח פון דער מאָדערנער מענטשהייט.

מיט יידן און יידנטום האָט זיך מאַקס נאָרדווי דעמאָלט אין ווין, כמעט נישט צוזאַמענגעטראָפן, הגם אָפּענע און פאַרשטעלטע יידן האָט ער געזען אויף שריט און טריט. קיין רעליגיעזע סענטי-מענטן האָט ער נישט פאַרמאַגט, זיין וועלט-אַנשוואונג איז געווען ראַציאָנאַליסטיש און פּרידענקעריש. יידיש-אַנאַלע געפילן זיינען אים געבליבן פרעמד. די היסטאָרישע תקופה אין יידנטום

איז דעמאָלט אפילו נאָך נישט רייה געוואָרן פאַר דער באַשיידענער, קליינלעכער חיבת ציון. נאָר איינמאָל, אפשר צופעליק, איז מאַקס נאָרדוי געווען אין דער ווינער אָפערע אויף דער פאָרשטעלונג פון דער באַרימטער אָפערע „די ייִדין“ און איז טיף דערשיטערט גע- וואָרן צוליב דעם אינהאַלט פון דער ייִדישער טראַגעדיע. עפעס אַלטע, כמעט־פאַרגעסענע יוגנטלעכע דערינערונגען און סענטי- מענטן זיינען דערוועקט געוואָרן אין דער נשמה פון דעם אַמאָליקן פעסטער ינגל שמחה־מאיר זידפּעלד, וועלכער האָט איצט געהייסן מאַקס נאָרדוי.

קאַפיטל ו.ו

פון ווין ביז צום קרעמל

שפּאַצירנדיק איבער די רייכע, קאָסמבאַרע פּאַוויליאַנען פון דער ווינער וועלט־אויסשטעלונג, ווערט מאַקס נאָרדוי אָפט באַ- הערשט פון בענקשאַפט־שטימונגען נאָך דער פעסטער היים. ער שרייבט צו זיין מאַמע און שוועסטער, אַז זיי זאָלן אים ווי אַמ- שנעלסטן באַזוכן. די שוועסטער האָט נישט געקאָנט קומען, אָבער די אַלטימסקע מוטער האָט נישט געזשאַלעוועט דעם שווערן וועג, בכדי צו זען איר בן־יחיד. נאָרדוי האָט זיך זייער דערפרייט מיט זיין האַרציקער מאַמע און איז מיט איר געגאַנגען שפּאַצירן איבער די שענסטע ווינער פּלעצער און הערלעכסטע אויסשטעלונג־פּאַוויל- ליאַנען. די פרומע, אַלטע רויזע־שרה זידפּעלד האָט געשטוינט און אַלץ באַווונדערט, אָבער צומייסטן האָט זי באַווונדערט איר זון, זיין וויכטיקע שטעלונג און פאָרנעמע האַלטונג. זי איז אַהיימגע- פאָרן פול מיט נחת און מיט אַ דאַנק־פּילה צום רבונו של עולם, וועלכער האָט איר דאָס אַלץ באַוויליקט צו דערלעבן.

ווידער איז מאַקס נאָרדוי אַליין געבליבן אין זיין נייער פרעמד- דער, הגם טומלדיקער און גרויסאַרטיקער וועלט. ווין און די וועלט־ אויסשטעלונג האָבן גראָד באַזוכט מעכטיקע אייראָפּעאישע הער- שער, ווי דער צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער, — אימפּעראַטאָר פון רוסלאַנד, ווילהעלם — דער קייזער פון דייטשלאַנד, דער קעניג פון איטאַליע און אַנדערע מלכים. צוזאַמען מיט זיי איז אָנגעקומען זייער צאָלרייכע סוויטע. גאַנץ ווין איז געווען אויפגעקאָכט און דער ניגיריקער פּאָלקס־המון איז נאָכגעלאָפּן דין פאַרגאַלדעטע, פּאַמ- פּיעזע קאַרעטן פון די מעכטיקע, קייזערלעכע געסט. די פרעסע האָט

טאגן-און-נאכט געהאט צו טון מיט כסדרדיקע באריכטן און אינ' טערוויען וועגן און מיט די אלע הויכגעשטעלטע מושלים און זייערע מיניסטערן. מאקס נאָרדוי איז שטארק פאריאָגט געווען מיט די דאָזיקע אויפנאָמען, בעלער און פאָרשטעלונגען. אין זיינע פרעסע-באָריכטן דאָמינירט אַ טאָן פון אַ געוויסער סקעפטישער באַציאָונג לנבי די דאָזיקע מעכטיקע וועלט-הערשער און זייערע פאָליטישע געננ און דיפלאָמאטישע מנהגים. אַ טיפערן איינדרוק האָט אויף מאַקס נאָרדויען געמאַכט גראַף אָסטאָ פּאָן ביטמאַרק. דער „אייזערנער רייכסקאַנצלער" פון דייטשלאַנד. נאָרדוי האָט אין אים דערזען די פאַרקערפערונג פון אַ גרויזאַמער, פאַטאַלער קראַפט, וואָס באַהערשט דייטשלאַנד און גרייט זיך צו באַהערשן איראָפּע און שפּעטער די גאַנצע וועלט.

נאָכדעם ווי די וועלט-אויסשטעלונג איז געשלאָסן געוואָרן, פאַרלאָזט מאַקס נאָרדוי ווין. זיין ציל און בענקשאַפט איז איצט — פאַרזי. דער רייזע-וועג פירט אים דורך דייטשלאַנד. להיפוך צום פריערדיקן באַשלוס בלייבט ער אָבער אַ געוויסע צייט אין בערלין. די דייטשע אימפעריע איז שנעל געוואַקסן און געוואָרן מעכטיק נאָך דעם נצחון איבער פראַנקרייך. די ריזיקע גאָלד-קאָנטריבוציע, וועלכע די פראַנצויזן האָבן געמוזט צאָלן, האָט באַרייכערט דייטש-לאַנד און אַנטוויקלט אַ גרויסע אינדוסטריע- און פינאַנץ-מאַכט. כמעט פון טאָג-צו-טאָג איז דייטשלאַנד געוואָרן רייכער און אַנרע-סיווער. ס'איז מער נישט געווען קיין גרענעץ פאַר איר וואַקסנדיקן ווירטשאַפּטלעכן, פאָליטישן און מיליטערישן גרויסמאַכט-שגעון. אין לאַנד האָט געבושעוועט אַן אויפגעבלאָזענער, שאַוויניסטישער נאַציאָנאַליזם געפאַרט מיטן אימפעריאַליסטישן אַגרעסיע-פאַרלאַנג און אַנטיסעמיטישן ראַסן-פאַרבלענדעניש.

נאָרדוי האָט זיך קריטיש צוגעקוקט צו דעם דאָזיקן דייטש-פרייסישן מאַכט-שגעון. ער האָט באַשלאָסן, נענטער זיך צו באַ-קענען מיט די כוחות און כוונות, וואָס באַהערשן די נייע האָהענ-צאָלערנישע אימפעריע. ער באַזוכט די פירער פון פאָליטישע פאַר-טייען און שטודירט די עקאָנאָמישע און גייסטיקע יסודות פון דייטשלאַנד. ער באַקענט זיך נענטער מיט די פראַמינענטע רעדאַקט-טאָרן און שריפטשטעלער אין בערלין. זייער פריינטלעך האָט אים אויפגענומען דער אַלטער יידיש-דייטשער שרייבער און דענקער בערטיאָלד אירעבאַד, וועלכער האָט מיט זיין פערזאָן געזאָלט רעפּרע-זענטירן אַ מין געלונגענע, אייביקע סינטעזע צווישן יידנטום און דייטשטום. הגם דער נעאַ-אַנטיסעמיטיזם האָט זיך שוין געהאַט אָנגעהויבן, איז דאָך די יידישע אַסימילאַציע געווען לנמרי פאַר-

בלענדט און האָט איבערנעלעבט אירע גלענצנדיקסטע דייטש־נאַציאָד
נאַלע אילוזיעס. אַ גאָר שטאַרקן איינדרוק האָט אויף נאָרדווען גע-
מאַכט דער דעמאָלט באַרימטסטער דייטשער שרייבער פרידריך
שפּילעהאַגענע. „ער איז נישט מער יונג“, באַשרייבט אים נאָרדווי,
„און זיין בלאַס פנים טראַגט אַן אויסדרוק פון אַ טיפן ווייטיק,
נאָר זינע אויגן האָבן אין זיך אַ לעבנס־כוח!“ נאָרדווי איז אַן
אַפּטער גאַסט ביי אויערבאַכן און ביי שפּילעהאַגענען. ער באַווונד-
דערט זיי ביידע און איז שטאַרק שאַקירט, ווען ער הערט, ווי אויער-
באַך רעדט וועגן שפּילעהאַגענען, אַז ער איז „אַ פשוטער הונגער-
ליידער“ און שפּילעהאַגענע ווידער דריקט זיך אויס וועגן אויערבאַכן:
„אַט דער דאָזיקער אַלטער משוגענער“.

די וויינאַכט־הנאות פון יאָר 1874 האָט נאָרדווי פאַרבראַכט ביי
אַ יידישער פאַמיליע אין בערלין. מ'איז געזעסן ביי אַ פּוין־סער-
ווירטן טיש, אין שאַטן, אזוי צו זאַגן, פון אַ ריזיקן, גלאַנציק
באַפּוצטן וויינאַכט־בוים און מ'האַט זיך משמח געווען ווי די אמתע
קריסטלעך־אַרישע שכנים. אַלע אָנוועזנדיקע זיינען געווען דייטשע
יידן, מיט אַ טויער־שיין אָדער אַן אַ טויער־שיין. אָבער סיי די משר-
מדים און סיי די, וועלכע האָבן נאָך געצאָלט אַ מיטגליד־ביישטייער
אין דער „איזראַעליטישער קולטוס־געמיינדע“, האָבן זיך היינט
געפילט און געפירט לויט דעם עכטן גויישן וויינאַכט־סדר. די גאַסט-
געבער, רייכע אויפגעקומענע גבירים, האָבן זיך באַמיט, אַז דער קריסט-
לעך־עוואַנגעלישער ריטואַל זאָל אָפּגעהיטן ווערן מיט אַלע פיטשעווער-
קעס. דער עולם איז באַלד געוואָרן בגילופנדיק און האָט גענומען הויך
זינגען, אַז אַלע קריסטלעכע שכנים זאָלן גוט הערן, די פאַטריאַטישע
דייטש־נאַציאָנאַלע לידער. מאַסס נאָרדווי האָט זיך צוגעקוקט, מתחילה
מיט נייגיר און שפעטער מיט עקל צו דעם דאָזיקן מיאוסן מאַסקאַ-
ראַד. אפשר איז אין אים דעמאָלט, בעת דעם דאָזיקן אומאַנגענע-
מען אָוונט, געבוירן געוואָרן דער ערשטער יידיש־נאַציאָנאַלער
באַוווסטזיין און שטאַלץ.

נאָרדווי האָט פּלוצלינג פּינט באַקומען בערלין מיט זיין גאַנצער
דייטש־פּרייסישער און יידיש־איזראַעליטישער אויפגעבלאָזנקייט
און פאַלשקייט. ער האָט דעריבער מיט גרויסער צופרידנקייט אָנ-
גענומען דעם פאַרשלאַג פון זיין צייטונג „פעסטער לאַיד“ תּיכּף
אָוועקצופאַרן קיין פעטערבורג, וווּ דער פּירנדיקער עסטרייך־אונט-
נאַרישער מלוכה־מאַן גראַף אַנדראַשי האָט אָנגעהויבן וויכטיקע
פּאָליטישע פאַרהאַנדלונגען מיט דער צאַרישער רעגירונג.

רוסלאַנד האָט נאָרדווען איבעראַשט מיט איר פאַרדאַקסאַלער
ווירקלעכקייט, וועלכע איז פּרעמד און אומבאַקאַנט געבליבן פאַר

אן אייראָפּעער. דער האָטעל, אין וועלכן נאָרדוי האָט געווינט, האָט ממש פאַרכישופט מיט זיין לוקסוס און רייכטום, וועלכן מען האָט זעלטן געקאָנט טרעפן אין די רייכסטע פּאַלאַצן פון אייראָ-פּעאַישע מאַנאַטן און הערשער. און גלייך דערנעבן, נישט ווייט פון דעם דאָזיקן האָטעל, האָט נאָרדוי דערזען דאָס שווערע, עלנטע לעבן פון רוסישע „מוזשיקן“, אַ שקלאַפּעריי און עלנט, פון וועלכן אייראָפּע איז שוין לאַנג באַפרייט געוואָרן. נעבן פאַרוואָרלאָזטע, אָפּגעריסענע וואַנאַבונדן האָט מען געזען הערן און דאַמען אין די טייערסטע, פאַנטאַסטישע פעלצן.

אפילו דער רוסישער ווינטער, מיט וועלכן מ'האָט נאָרדויען אַזוי פיל געסטראַשעט, איז אים פאַרגעקומען מאַדנע און פאַראַדאָקסאַל. עס איז דאָך נישט אַזוי שרעקלעך, נישט ערגער ווי אין פעסט אָדער וויין? און צו וואָס לויפן זיי אַלע אַרום, די דאָזיקע פּריצים און פּרינצעסינס, אין פעלצן, ווען אין דרויסן ווערט נאָר אַביסל קיל? דער גרענעצלאָזער לוקסוס פון איין זייט און די אָפּגעלאָזטע אָרעמ-קייט פון דער אַנדערער, האָט אויף נאָרדויען געמאַכט אַ דערשיי-טערנדיקן איינדרוק. פעטערבורג האָט אים דערמאָנט פאַרזי ערב דער גרויסער רעוואָלוציע, אָדער וויין פאַר דעם מערץ-אויפּשאַטאַנד פון יאָר 1848. נאָרדוי האָט געהערט צו די פּאָר געציילטע זשור-נאַליסטן, וועלכע האָבן געהאַט די „זכיה“ אָנוועזנדיק צו זיין אין צאַרישן שלאַס, בעת דער רוסישער דעספּאָט האָט אויפּגענומען פּייערלעך זיין נאַסט און „פאַך-קאַלעגע“, דעם קייזער פּראַנץ-יאָזעף. נאָרדוי האָט דאָן פאַר זיין צייטונג אויספירלעך באַשריבן דעם פאַנטאַסטישן לוקסוס בעת דער צאַרישער קייזער-אויפּנאַמע און האָט ציטירט די פּראַנצויזישע רעדעס, וועלכע עס האָבן געהאַלטן ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט דער רוסישער צאַר און דער עסט-רייכישער קייזער. דאָס קריטישע, ווייטבליקנדיקע אויג פון נאָרדויען האָט קלאָר דערזען דעם תהום, וועלכער טיילט אָפּ דעם צאַרישן זעלבסטהערשער פון זיין פּאָלק. דאָס אַלץ איז אים פאַרגעקומען ווי אַ לייכטיגיקער שפּיל אויף אַ געפּערלעכן ווילקאַן.

פּערזענלעך האָט נאָרדוי געהאַט אין רוסלאַנד די גרעסטע באַ-קוועמלעכקייטן און כבודים. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ מיט-גליד פון פּראַנץ יאָזעפּס סוויטע און די צאַרישע הויף-באַאַמטע האָבן אים צוגעגרייט דאָס בעסטע און שענסטע. אין אַ ספּעציעלן לוקסוס-צוג איז נאָרדוי געפּאָרן פון פעטערבורג קיין מאַסקווע. אין דער צאַרישער אָפּערע האָט ער באַווונדערט די באַרימטע זינגער און טענצער. אין די פאַרגעמע דעסטאַראַנען האָט ער מיט שטוינען געקוקט אויף די קאָסטבאַרע דאַמען-טואַלעטן, אַזעלכע ווי מ'האָט

זיי נישט געזען אין ווין און בערלין. אָבער נישט דאָס איז דאָס
אמתע רוסלאַנד! שטייענדיק אויפן מעכטיקן פּלאַץ פון קרעמל,
אַרומגערינגלט מיט די ריזיקע פאַרגאַלדעטע צערקוועס, האָט נאָר
דו געטראַכט: אַ גרויס און מערקווירדיק לאַנד, פון וועלכן די וועלט
וועט נאָך נישט איינמאַל איבעראַשט ווערן. דאָ, אין קרעמל, איז
די נשמה פון רוסלאַנד, אָבער ווער פון די אייראָפּיער פאַרשטייט
די דאָזיקע נשמה?

קאַפיטל ז.

„פון קרעמל ביו אַלהאמבראַ“

נישט לאַנג האָט אַן אייראָפּיער געקאָנט בלייבן אין צאָר
רישן רוסלאַנד. צו דושנע איז געווען די שטיקנדיקע לופט פון
אויטאָקראַטישן פּאָליציי־רעזשים און צו ענג די באַוועגונג־פּרייהייט
פאַר אַ מאָדערנעם מענטשן. מאַקס נאָרדוי האָט פאַרקירצט זיין
אויפהאַלט אין מאַסקווע און פּעטערבורג און ער האָט פון זיך אָפּ־
געטרייסלט די שווערמוטיקע שטימונגען פון קרעמל. זיין וועג האָט
אים ווידער געפירט קיין בערלין. וואָס איז דאָס דורכגאַנג־טויער פון
רוסלאַנד קיין מערב־אייראָפּע.

די קייזערלעך־דייטשע הויפטשטאָט האָט אויפגענומען נאָרדווען
מיט אַ מיאוסן וועטער פון אַ כסדרדיקן דראָבנעם און נודנעם
רעגן. ס'איז געווען די צייט, ווען דער ווינטער איז אייגנטלעך שוין
אָוועק אָבער דער פּרילינג איז נאָך נישט אָנגעקומען. אויפן האַרצן
איז נאָרדווען געווען קאַלאַמוטנע און ער האָט זיך אין דעם גרויסן,
רוישיקן בערלין נישט געקאָנט געפינען קיין פּלאַץ פאַר זיין אומ־
רויאיקער, פאַרבענקטער נשמה. פּעסט, די אונגאַרישע מעטראָפּאָליע,
איז שוין געוואָרן ווייט און פּרעמד. אָבער דאָרט אין פּעסט איז
געבליבן די אַלטע, גוטע מאַמע, וואָס האָט תמיד געפונען אַ האַר־
ציק וואָרט פאַר איר פאַרבענקטן בן־יחיד. אין דער געזעלשאַפט
פון פאַריאָנטע זשורנאַליסטן און טיכטיקע בערלינער ביזנעס־לייט
דערמאָנט זיך נאָרדוי וועגן דעם פּרילעכן יום־טוב פּורים, וועלכן
ער פּלעגט צו דער דאָזיקער צייט פאַרברענגען ביי זיינע עלטערן
אין פּעסט. ער זעצט זיך אָוועק און שרייבט אַ לאַנגן בריוו צו זיין
טייערער מוטער, אין וועלכן ער דערמאָנט די אַלטע, גוטע אַמאָליקע
צייטן און בעט זיך לָסוף ביי זיין מאַמען, אַז זי זאָל דורכאויס ווי

אמשנעלסטן אריינשיקן אים, אויף זיין אדרעס אין בערלין, א פעקל מיט אירע המן־טאשן.

נאָרדוי נוצט דאָסמאָל אויס זיין אויפהאַלט אין דייטשלאַנד, בכדי צו באַזוכן אַ פּאָר גרעסערע שטעט און וויכטיקע אָרטשאַפטן. אין האַמבורג באַווונדערט ער דעם וואַקסנדיקן, געוואַלדיקן טעמפּאָ פון דעם דאָזיקן אַלט־נייעם דייטשן ווירטשאַפט־צענטער. אין דער ים־שטאָט קיל זעט ער, ווי ס'בויט זיך דאָ די נייע מאַכט פונם קייזערלעכן פּלאַט, וואָס חלומט וועגן אַ ממשלה אויף די וועלט־אַקעאַנען. דאָ, אין דער דאָזיקער פעסטונג פון דייטשלאַנדס אימ־פעריאַליסטישער מאַכט, טרעפט זיך נאָרדוי מיט דעם באַרימטן, גייסטרייכן און טאַלאַנטירטן דיכטער ווילהעלם יענסען. פאַרלאַזנ־דיק באַלד דייטשלאַנד, טראַכט מאַקס נאָרדוי בעת דער נסיעה וועגן דעם, וואָס עס דערוואַרט די מענטשהייט פון דער דאָזיקער מעכ־טיקער, געפערלעכער מאַכט־מאַשין, וועלכע ווערט איצט מיט אַזויפיל ענערגיע און פלייס מאַנטירט אין דער האָהענצאָלערנישער אימפעריע. ער פרוּווט זיך צו טרייסטן, אַז אויסער די פרייטישע גענעראַלן און יונקערישע באַראַנען, לעבן נאָך אין דייטשלאַנד מענטשן פון גייסט, גרויסע דענקער און דיכטער, ווי ווילהעלם יענסען, און זיי וועלן, האַפנטלעך, ראַטעווען אייראָפּע פון דער מוראדיקער סכנה, וואָס דראַט איר און דער גאַנצער וועלט מצד דעם ווילדן, רויבערישן דייטשן אימפעריאַליזם. נאָרדוי קאָן זיך לאַנג נישט באַרואיקן און עס פייניקט אים דער צווייפל: ווער וועט אין דער נאָענטסטער צוקונפט דעצידירן אין דייטשלאַנד, ווילהעלם יענסען אָדער ווילהעלם האָהענצאָלערן, דער מיט גרוסקייט־שגען און וועלט־הערשאַפט אויפגעבלאָזענער דייטשער קיזער? נאָרדוי פילט אינסטינקטיוו, אַז פון דער דאָזיקער תשובה איז אָפהענגיק די צוקונפט פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט, און אַ שאַטן פון אַ טראַגישער פאַרצווייפלונג באַפאַלט זיין נשמה, אַרויסרופנדיק שטימונגען פון טיפן סקעפטיציזם און פעסימיזם.

פון די אומעטיקע געדאַנקען באַמיט זיך נאָרדוי צו באַפרייען, ווען ער קומט קיין דענעמאַרק. שוין לאַנג האָט ער געהלומט צו באַזוכן סקאַנדינאַוויע, די מלוכה פון די ריזיקע פיאָרדן און פון די גרויסע גייסטער. אפילו זיין ליטעראַרישן פסעוודאָנים „נאָרדוי“ האָט ער דאָך גענומען פון נאָרד, פון צפון, צו וועלכן די דאַמאָלס־דיקע אייראָפּעאישע יוגנט און גייסטיקע עליטע האָבן געקוקט מיט באַווונדערונג און התפעלות. די קליינע, אָבער אינטערעסאַנטע דענישע רעזידענץ־שטאָט קאָפּענהאַגן האָט נאָרדויען, נאָך דער בער־לינער פּוסטיקייט, באַגייסטערט און דערפרישט. ער באַזוכט כסדר

די טעאטערן און וויילט זיך גוט אויף פאָלקס־פאַרשטעלונגען. אַ גאַנצן טאָג גיט ער אַוועק, בכדי צו באַקענען זיך מיט דער קעניג־לעכער רעזידענץ, מיט איר שלאָס און סביבה. דעם צווייטן טאָג ניט ער צו דעם באַרימטן דיכטער האַנס קריסטיאַן אַנדערסען. דער אַלטער דענישער שרייבער נעמט אויף דעם יונגן זשורנאַליסט פון פעסט, מיט אַ גוטמוטיקער פריינטשאַפט. לאַנג זיינען זיי געזעסן, פאַרטון אין אַן אינטערעסאַנטן שמועס וועגן אייראָפּעאישער ליר טעראַטור און קולטור. אַנדערסען האָט ווייניק גערעדט און מער זיך צוגעהערט צו די ליידנשאַפטלעכע ווערטער פון זיין יונגן נאַסט. גישט אַלץ איז אים געווען קלאָר און פאַרשטענדלעך, אָבער די יוגנט האָט איר רעכט אויף שטורמישער התפלעות און התלהבות. נאָרדוי האָט געקוקט אויף אַנדערסענען, ווי אויף אַ הערלעכער תקופה, וואָס פאַרגייט און קומט שוין קיינמאָל גישט מער צוריק. אַנדערסען און נאָרדוי זיינען נאָענט געזעסן צוזאַמען, אָבער צווישן זיי איז געלעגן אַ תהום. זיי זיינען געווען צוויי באַזונדערע וועלטן! אפשר צוליב דעם, וואָס איינער פון זיי איז געווען אזוי אַלט און דער צווייטער אזוי יונג. און אפשר אויך צוליב דעם, וואָס איינער פון זיי איז געווען דער אויסדרוק פון דער נאָרדישער קריסטלעך־אַרישער, אייראָפּעאישער מענטאָליטעט און פּסיכיק, בעת דער צווייטער איז געווען דער זון פון ר' נבריאַל זידעפּעלד אין פעסט, און האָט אין זיך, באַוווסט אָדער אומבאַוווסט, געטראַגן די טויזנטער־יעריקע ירושה פון ווייטן סעמיטישן מזרח.

אָבער קיין שייכות צו יידן און יידנטום האָט מאַקס נאָרדוי דע־מאָלט נישט געהאַט און זיכער נישט געוואָלט האָבן. ווען ער קומט פון קאַפּענהאַגן קיין שטאָקהאָלם, דער הויפטשטאָט פון שוועדן, מאַכט מען אים אין הויז פון אַ רייכן קינסטלער־און שרייבער־פריינט אַ באַנקעט, צו וועלכן עס זיינען געקומען אַ סך געסט פון דער גייסטיקער און פינאַנציעלער שטאַט־עליטע. צווישן זיינע אייני־דרוקן פאַרשרייבט דעמאָלט נאָרדוי: „אינטערעסאַנט, אַז אַזויפיל יידן און יידענעס זיינען אָנוועזנדיק געווען אויף דעם אָונט לכבוד מיין באַזוך. איך האָב גאַרנישט געווסט, אַז דאָס אויסדערוויילטע פּאָלק איז אזוי צאָלרייך רעפּרעזענטירט אויך אין שוועדן.“ קיין באַזונדערע סימפּאַטיע פון נאָרדוין לַגבי זיינע „גלויבנס־גענאַסן“ פילט זיך נישט אין די דאָזיקע פּאַר ווערטער. אפשר איז אין דעם שולדיק געווען דער נישט־תמיד אנגענעמער טיפּ פון רייכע יידן, וואָס „מוזן“ זיך שטופן אויף אַלע באַרימטע פיערלעכקייטן און אויפנאַמען. און אפשר, איז שולדיק דער אַסימילאַטאָריש־ידישער מינדערווערטיקייט־קאַמפלעקס, פון וועלכן די יידישע אינטעלעק־

טואליסטן, און מאַקס נאָרדוי בתוכם, האָבן דעמאָלט שטאַרק געליטן.

שטאַקהאַלם האָט אויף נאָרדויען געמאַכט אַ נאָר שטאַרקן איינ-דרוק. ער באַווונדערט די שוועדישע הויפטשטאַט און איז פון איר ממש באַצויבערט. אין זיין ריזע-בוך, וואָס איז מיט אַ צייט שפע-טער אַרויס אין דרוק אונטער דעם טיטל: „פון קרעחל ביז אַל-האַמבראַ“, שרייבט נאָרדוי, אַז אַזאַ הערלעכע אָרטשאַפט ווי שטאַק-האַלם האָט ער אין זיין לעבן נישט געזען. מן הסתם האָט דעם דאָזיקן ענטוואַסטישן איינדרוק נאָך פאַרטיפט די באַמתקעניגלעכע אויפ-נאַמע, וועלכע נאָרדוי האָט געפונען אין שוועדן. מיט אַ גרויסער סאַטיספאַקציע האָט דער 25-יעריקער יידישער זשורנאַליסט און ליטעראַט פון פעסט געקאַנט פעסטשטעלן, אַז זיין נאָמען איז שוין באַרימט און באַקאַנט אין די ברייטסטע קרייזן פון דעם אייראָ-פעאַישן פּרעסע-פּובליקום. וועגן דעם האָט אים אויך איבערצייגט די פייערלעכע אויפנאַמע אינעם שלאַס פון שוועדישן קעניג.

מאַקס נאָרדוי האָט געקאַנט זיין שטאַלץ און גליקלעך מיט זיינע דערגרייכונגען צום 25-טן לעבנס-יאָר. ער איז געווען געזונט און באַרימט, מאַטעריעל גוט פאַרזיכערט און מיט אַ מעכטיקן לעבנס-אימפעט באַוואַפנט. זיין נידעריקער אָבער שטאַרקער קער-פער, מיט די ברייטע, פעסט-געבויטע פלייצעס און מיט דער גוט-אַנטוויקלטער, מאַסיווער ברוסט, איז געווען אַן אויסדרוק פון כוח און פון גלויבן אין זיך. די פיין-געפּלעגטע באַרד האָט אים צוגע-געבן אַ הדרת-פנים. די געדיכטע האָר אויפן קאַפּ, טונקל-ברוינע אין דער פאַרב, און אַרויפגעקעמטע לויט דער פּריזור, האָבן זיין אויסזען צוגעגעבן דעם קאַלאָריט פון יוגנטלעכן פייער. נאָרדוי האָט געקאַנט רעכענען אויף דערפאַלג אויך אין זיין גאָר-פּערזענלעכן, ריין-מענטשלעכן לעבן. אָבער דערצו האָט אים געפּעלט די צייט און אויך דאַס לייכטע געמיט. ער האָט נישט דערלערנט די נייע טענץ און זיין נאַנצע טאַנץ-תורה איז אייגנטלעך באַשטאַנען אין דעם פּראַסטן, הגם ליידנשאַפטלעכן נאַציאָנאַל-אונגאַרישן „טשאַרדאַש“, וועלכן ער פּלעגט אַמאָל אַלס פעסטער יינגל, טאַנצן אין דער שול און אין דער גאַס.

אויף דער קליינער שיף, וועלכע האָט געפירט נאָרדויען דורך דעם צפונדיקן ים קיין ענגלאַנד, איז די ריזע נישט געווען באַזונ-דערם באַקוועם. נאָרדוי האָט שווער געליטן צוליב דער ערשטער ים-נסיעה און לייגנדיק אין בעט, האָט ער צום ערשטן מאָל, זינט אַ פּאָר יאָר, געפונען צייט זיך אַריינצוטראַכטן אין זיין ביזאציטיקן לעבן און צו מאַכן אַ געוויסן דין וחשבון. ער האָט זיך פּילאַזאָפּיש

פארטיפט אין דעם גאנג און ציל פון מענטשלעכן לעבן און שטרעבן און איז באהערשט געווארן פון הכל-הכלימדיקע רעפּלעקסן. זיין פערזענלעכער גורל און קיום איז אים איצט פאָרגעקומען אזוי שוואַך און הילפּלאַז, ווי די דאָזיקע קליינע שיף אויף דעם ריווקן, אומגענדלעכן שטח פון ים. נאָרדוי האָט גענומען טראַכטן וועגן ענגלאַנד, צו וועלכן עס פירט אים איצט זיין ים-וועג. ער האָט נישט בדעה געהאט דאָרט לאַנג צו פאַרבלייבן. מ'מוז דאָך שנעל און אַלץ זען! דאָס לעבן איז קורץ און די וועלט איז גרויס! נאָך ענגלאַנד וועט ער פאָרן קיין פאַריו, זען פראַנקרייך און דאָן איי טאַליע און שפּאַניע. זיין נשמה האָט שוין געבענקט נאָך גראַנאַדע און אַלעמבראַ, צו דעם לעגענדאַרן לאַנד פון זיינע ווייטע אבות, וועגן וועלכע דער פּאָטער ר' גבריאֵל האָט געהאט אזויפיל צו דער-צילן, דערמאָנענדיק דעם גרויסן פירשט אברכנאל און דעם שרעק-לעכן גירוש ספרד. נאָרדוי האָט אין זיין זכרון נאָטירט זיינע ביז איצטיקע ריזע-איינדרוקן און געמאַכט פּלענער וועגן זיינע צו-קונפטיקע נסיעות. דאָ, אויפן דאָזיקן שיפּל, איז ביי נאָרדויען אַנטשטאַנען דער געדאַנק וועגן דעם ריזע-בוך, וואָס וועט זיך רופן:

„פון קרעמל ביז אַלעמבראַ“.

קאָפיטל ה.

אין דער אימפּעריע פון דיזראַעלי און דיקענס

לאַנדאָן האָט אויף מאַקס נאָרדויען געמאַכט אַ מעכטיקן איינ-דרוק. ער איז צום ערשטן מאל געווען אין דער ריוויקער הויפט-שטאָט פון דער בריטישער אימפּעריע און איז לאַנג געבליבן אונ-טער דער טיפּער השפּעה פון זיין לאַנדאָנער באַזוך. ער האָט באַ-ווונדערט דעם ענגלישן פאַרנעם פון אימפּעריאַלער ברייט-קייט און איר שטאַרקן לעבנס-כוח, און האָט מיט נייגיריקייט נאָ-טירט די באַזונדערקייטן און משונהדיקע מנהגים פון דער אַלטער, מערקווירדיקער טראַדיציע. נאָר אַ פּאָר געצילטע ים-מיילן, האָט נאָרדוי ביי זיך געטראַכט, טיילן אָפּ די דאָזיקע ענגלישע אינזלען פון אייראָפּעאישן קאָנטינענט, און דאָך איז דאָס נישט מער איי-ראַפּע. נאָרדוי האָט זיך דערמאָנט אין זיינע רוסישע ריזע-איינ-דרוקן און איז געקומען צו דער מסקנה, אַז איינגעלעך ליגט אייראָפּע צווישן רוסלאַנד און ענגלאַנד. ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט

מאָס נאָרדוי ערגעץ וווּ אין אַ זשורנאַל געליענט אַ פּראָזע פּון אַ באַוווּסטן זשורנאַליסט און פּאָליטיקער וועגן דעם, אז „אייראָפּע וועט זיין אָדער רוסיש־קאָזאַקיש אָדער ענגליש־דעמאָקראַטיש!“ און אפשר איז אייראָפּע ביכולת אויסצובילדן איר אייגענעם לעבנס־שטייגער, וואָס וועט זיין נישט רוסיש און אויך נישט ענגליש?

די דאָזיקע פּראָנע און אויך אַנדערע שאלות און ספּקות האָבן זיך דערוועקט ביי נאָרדויען, בעת ער איז גאַנצע טעג אַרומגעגאַנגען איבער די לאַנדאָנער פּלעצער און גאַסן. וואָס פאַראַ מערקווירדיקע אויסמישונג פּון פאַרשידנסטע דורות און לענדער זעט מען דאָ אין דער בריטישער וועלט־מעטראָפּאָליע. געוויסע געשטאַלטן פּון די דורכגייער האָבן לגמרי דערמאָנט פּערסאָנאַזשן פּון קלאַסישע ענג־לישע דראַמען און ראַמאַנען. נאָרדוי האָט לעבעדיק פאַר זיך געזען די וועלט, וואָס איז אַזוי מייסטערהאַפט געשילדערט געוואָרן דורך דעם באַרימטן ראַמאַנען־שרייבער טשאַרלס דיקענס. דאַכט זיך, אז די לאַנדאָנער גאַסן זיינען אויך אַ מין מוזעאום פּון פאַרגאַנגענע צייטן. מיט זיין קינסטלערישן אָבסערוואַציע־טאַלאַנט נאָטירט מאָס נאָרדוי: „אויף דעם אויטאָבוס איז געשטאַנען אַ דזשענטלע־מען, פּראַכטפול געקליידט מיט ווייסע הענטשקעס פּון קאַזע־לעדער און מיט בלישטשענדיקע שטיוול, וואָס זיינען געווען צוגעקענעפט פּון דער זייט. אַ בלויער, זיידענער שאַל האָט אַרומגענומען דעם פיינעם קאַלנער, און ווי מיט צוויי פּליגלען צונויפּגעהאַלטן פּון ריזיקע מעטאַלענע קנעפּ, האָט ער כסדר געקלאַפט אויף די הענט פּון דזשענטעלמען. אויף דעם קאַפּ האָט ער מיט שטאַלץ געטראָגן אַן אויסערגעוויינלעך הויכן קאַפּעלוש. אָט דער דאָזיקער איינ־דרוקספּולער דזשענטעלמען איז געווען דער שאַפּער פּון אויטאָבוס. ער איז אַ „ברודער“ פּון זיין פּאָד־קאַלעגע אין פּעסט, וועלכער טראָגט ביי דער אַרבעט אַ לאַנגן קאַפּטן און גיט סיגנאַלן מיט זיין טרומיטער. אַנב, דער קעלנער אין רעסטאָראַן טראָגט קורצע אַרבל אָבער דערפאַר אַ גאָר הויכן קאַפּעלוש“.

דאָס ענגלישע עסן האָט נאָרדויען נישט זייער געשמעקט. אין זיין אונגאַרישער היים איז ער געוויינט געווען צו עסן אַ סך און פעט. אָבער אין די לאַנדאָנער רעסטאָראַנען האָט מען די געסט דערלאַנגט קליינע פּאַרציעס, ווי פאַר קינדער אָדער קראַנקע. נאָך אַזאַ מין מיטאַגנ־און־אָונט־עסן איז נאָרדוי געווען הונגעריק און האָט זיך געהייסן געבן אַ פּלייש־בראָטן מיט אַלע צוגאַבן. נישט איינמאָל האָט מאָס נאָרדוי געזיפּצט, דערמאָנענדיק זיך דעם פּיר נעם „פּעסטער גולאַש“ אָדער די „ידישע פּיש“, וועלכע ער האָט געגעסן ביי זיין מאַמען אין שטוב. אין זכרון זיינען אים געקומען

די ווערטער פון טאטן, ר' גבריאל זידפעלד, וועלכער האָט אים, דעם יינגל, וואָס האָט געהלומט וועגן ווייטע רייזעס, געוואָרנט, אַז נישט איינמאָל וועט ער זיך אין דער פרעמד דערמאָנען: „זכרנו את הדגה אשר אכלנו במצרים“.

אַבער נישט צוליב דעם עסן איז נאָרדוי געקומען קיין לאַנדאָן. ער האָט געשמאַק געלערנט די ענגלישע שפראַך, פון דער סביבה און ביי אַ לערער. גלייכצייטיק האָט ער געזוכט און געפונען די געזעלשאַפט פון פרעמד־שפראַכיקע באַקאַנטע און האָט בזה האופן זיך אויסגעלערנט אויסער פראַנצויזיש אויך אַביסל איטאַליעניש און שפּאַניש. אָפט און לאַנג איז ער געזעסן אין „ברייטיש־מוזעאום“ און אין אַנדערע ביבליאָטעקן. ס'איז דאָ געווען וואָס צו לייענען און צו שטודירן. נאָרדוי איז געווען ממש איבערגליקלעך, ווען ער האָט איינמאָל דורכגעקוקט דעם קאַטאַלאָג פון דער העברעאישער אָפטיילונג אין „ברייטיש מוזעאום“ און געפונען צוויי ביכער נאָד־טירט: זידפעלד גבריאל: „אחזות מרעים“, פראָג 1825; און זיד־פעלד גבריאל: „קוהלת“, פראָג 1850. נאָרדוי איז געווען שטאַלץ מיט זיין פּאַטער. ס'איז אַ מהלך פון פעסטער געטאָ צום „ברייטיש מוזעאום“, און דאָך איז דער נאָמען פון זיין געלערנטן און באַ־שיידענעם פּאַטער נישט פאַרגעסן געוואָרן!

דעם דאָזיקן טאָג האָט זיך מאַקס נאָרדוי נישט געקאַנט גע־פינען קיין מנוחה. די גאַנצע יוגנט האָט ווידער אויפגעלעבט אין זיין זכרון און די נשמה איז באַהערשט געוואָרן פון אַ טיפער בענק־שאַפט. שעה־לאַנג איז ער אויף די לאַנדאָנער גאַסן נאָכגעגאַנגען אַ מוזיק־קאַפעלע פון אַ מאַן צען, וואָס האָט מאַרשירט פון הויז צו הויז און האָט אויף אירע אינסטרומענטן: פלייטן, טרומיטערס און פויקן אויסגעשפילט די פאַרשידנסטע ניגונים. פאַרטראַכט וועגן פעסטער געסלעך און יוגנט־זכרונות, האָט נאָרדוי מיט מערק־ווירדיקע אויגן אָבסערווירט די דאָזיקע מוזיקאַנטן, ערנסטע, מיט בערד באַוואַקסענע מענטשן, וואָס האָבן אַזוי אומדערמידלעך און פייערלעך געטון זייער קינסטלערישע מלאכה. ס'איז שוין געוואָרן אָונט און נאָרדוי האָט פאַרבלאַנדזשעט צו דעם וועלט־באַרימטן הייד־פאַרק, וווּ יעדער קאָן זיך עפנטלעך אוועקשמעלן און דרשע־נען פאַר אַ נייגעריקן פובליקום. עפעס אַ מאָדנע קראַפט האָט דאָס־מאָל געשטויסן נאָרדויען אויפצוטערעטן צווישן די רעדנערס. אין זיין, נאָך נישט לגמרי פערפעקטן, ענגלישן לשון, האָט ער געהאַלטן אַ פייערדיקע רעדע וועגן דעם אידעאַל פון פעלקער־פאַרברידערונג און שלום־סאָלידאַריטעט פון דער מענטשהייט. די רעדע איז אויפ־גענומען געוואָרן מיט אַ גרויסער אַוואַציע מצד דעם צאָלרייך

פארזאמלטן עולם, און נאָרדויען איז צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן באַוווּסט געוואָרן זיין גרויסער אַראַטאָרישער טאלאַנט. דעם נאָענטסטן טאָג איז נאָרדוי גענאָנגען מיט אַ באַזוך צום ענגלישן פּאַרלאַמענט. ס'איז דאָרט גראָד פּאַרגעקומען אַ לאַנגע דעבאַטע און לוסף האָט די אָפּגענטן געענטפּערט דער פּרעמיער פּון דער רעגירונג, לאָרד ביקאָנספּילד. נאָרדוי איז געווען באַצויבערט פּון דער פּערזענלעכקייט און אַראַטאָרישער קראַפט פּון גרויסן בריטישן מלוכה־מאַן. מיט שטאַלץ האָט ער געקוקט אויף דעם דאָזיקן געניאַלן שעפּער פּון דער בריטישער אימפּעריע, וועלכער האָט געשטאַמט פּון יידן און געטראָגן דעם נאָמען בנימין דיזראַעלי. נאָרדוי האָט שוין געהערט וועגן דיזראַעלים מוטיקן באַקענען זיך, אַלס באַוווּסטער שריפּטשטעלער און באַרימטער פּאָליטיקער, צום יידנטום. מ'האַט זיך דערציילט וועגן די וויכטיקע געשפּרעכן, וועלכע חוּהאַ מאָנטעפיאָרע, דער באַוווּסטער ענגליש־ידישער פּיר־לאַנטראָפּ און נגיד, פּירט מיטן בריטישן פּרעמיער לטובת ידישע אינטערעסן, און וועגן זייערע דיפּלאַמאַטישע אינטערווענצן לטובת די גערודפּטע אַריענטאַלישע יידן.

גראָד האָט זיך נאָרדוי באַמיט וועגן אַן אינטערוויו ביים לאָרד ביקאָנספּילד, ווי עס איז פּון זיין רעדאַקציע, „דער פּעסער לאָרד“, אָנגעקומען פאַר אים אַ טעלעגראַפּישער פּאַרלאַנג צו באַטייליקן זיך דורכאויס אין אַ זשורנאַליסטן־עקספּעדיציע אויף דעם צפּון־אינזל איסלאַנד. באַין בריחה, האָט נאָרדוי געמוזט אַלץ לאָזן שטין און פּאַרן אין מיטן זומער צו די ווייטע, פּאַרפּרוירענע מקומות. די גאַנצע נסיעה איז אים נישט וויל באַקומען, הגם די ריזיע־געזעלשאַפּט איז באַשטאַנען פּון אינטערעסאַנטע פּענ־מענטשן, זשורנאַליסטן און שריפּטשטעלער פּון פּאַרשידענע לענדער און נאַציעס. נאָך זיין קומען קיין איסלאַנד, האָט נאָרדוי אַרויסגעשיקט זיינע ריזיע־איינדרוקן צו דער רעדאַקציע. גלייכצייטיק שרייבט ער אַ ביטערן בריוו צו זיין מאַמען און שוועסטער און באַקלאַגט זיך, אַז ס'איז בעסער צו זיין אַ הונט אין פּעסט ווי אַ רייזנדער אין איסלאַנד. צוריקפּאַרנדיק האָט זיך נאָרדוי גענטער באַקענט מיט אַ יונגן ענגלישן שריפּטשטעלער, וועלכער האָט אים דערציילט גאָר אינטערעסאַנטע זאַכן פּון דער ליטעראַרישער סביבה אין לאַנדאָן. אפּשר צופּעליק, אין צוזאַמענהאַנג מיט דיזראַעלים ראַלע אין דער ענגלישער ליטעראַטור און פּאָליטיק, איז אויפגעשווומען די ידישע פּראַגע. נאָרדוי האָט זיך באַקלאַגט, אַז דער באַרימטער ענגלישער שריפּטשטעלער דיקענס האָט אין זיין ראַמאַן „אַליווער טוויסט“ געשילדערט דעם ייד פּייגין מיט אַן אַנטיסעמיטישער טענרענץ.

דער ענגלענדער האָט שאַרף פאַרטיידיקט זיין גרויסן לאַנדסמאַן און באַוווּזן, אַז דיקענס האָט נישט געהאַט דערביי קיין שום שלעך כּטע כּוונה. דיקענס האָט זיך איברינגס רעהאַביליטירט און אין אַ נייעם ראָמאַן האָט ער געשילדערט אַן איידעלע יידישע געשטאַלט. ס'איז געווען סוף זומער 1874, ווען נאָרדוי איז צוריקגעקומען קיין לאַנדאָן. פון דאַנען שרייבט ער זיינע לעצטע איסלאַנדישע רייזע־איינדרוקן. ער שרייבט אויך אַן אויספירלעכן און האַרציקן בריוו צו זיין שוועסטער שאַרלאָט, וועגן דעם, ווי ער פילט זיך איינזאַם און פאַרלאָזט: „די דאָזיקע איינזאַמקייט האָבן מיר ביידע, איך און דו, שאַרלאָט, געפילט זינט אונזער יוגנט. מיר האָבן כּמעט נישט געהאַט קיין קרובים אין אונזער משפּחה!“.

פון די דאָזיקע נאַסטאַלגישע געדאַנקען, רייסט נאָרדויען אַרויס דער נייער פאַרלאַנג פון זיין רעדאַקציע צו פאַרלאָזן ענגלאַנד און צו באַזוכן פאַריז און פראַנקרייך. וועגן דעם האָט טאַקע מאַקס נאָרדוי געחלומט זינט זיינע יינגסטע יאָרן. פאַריז האָט אים פון ווייטנס פאַרכישופט און באַגייסטערט. ער גרייט זיך שנעל צו דער נסיעה. דאָרט אין פאַריז וועט ער אויך פאַרענדיקן זיין דראַמע „ספּאַרטאַקוס“, וואָס דאַרף געבן אַן אויסדרוק פאַר דעם אייביקן פרייהייט־קאַמפּ פון דער מענטשהייט.

שפּעט אין אָונט, סוף אַקטאָבער, פאַרלאָזט נאָרדוי לאַנדאָן. אין האַפּן הערשט דער „קלאַסישער“ לאַנדאָנער נעפּל און ס'רענגט אַ דראַכענע, זשמונדע נאַסקייט. אָבער אין דער נשמה פון מאַקס נאָרדוי איז זוניק און פריילעך. ער פאַרט דאָך איצט קיין פאַריז, צו דער אויסגעחלומטער, פאַרליבטער מעטראָפּאָליע.

קאַפיטל ט.

„פאַריז, פאַריז, דו מיין פרייד און מיין שמערץ!“

די הויפט־שטאַט פון פראַנקרייך האָט נאָרדויען אויפגענומען מיט אַ וואַרעמען, זוניקן האַרבסט־טאָג. ס'איז געווען גענוי דער 1-טער נאָוועמבער 1874. נאָך דעם נעפּלריקן, נאַסן לאַנדאָנער ווע־טער האָט דאָ די נשמה פון דעם פריש־געקומענעם ממש אויפגע־לעבט. די ברייטע, הערלעכע פלעצער און בלוואַרן פון פאַריז זיינען געווען איבערפולט מיט אַ פריילעכן, לעבנסלוסטיקן המון. קוים אויסגעשטיגן פון צוג, איז נאָרדוי גענאַנגען שפּאַצירן, בכדי

צו ווארפן א בליק אויף דער דאָזיקער וועלט־מעטראָפאָליע, דער שטאָט פון זיינע חלומות און בענקשאַפטן. ער האָט נאָך נישט געוויסט, אז אין דעם זוניקן נאָוועמבער־מאָרגן פון יאָר 1874 איז געשלאָסן געוואָרן אויף אייביק זיין טריישאַפט מיט דער דאָזיקער פאַריזער מעטראָפאָליע. פאַריז איז געווען זיין בענקשאַפט און איז געוואָרן זיין גורל. דאָ וועט ער קעמפן און לייַדן, דורכלעבן טרי־אומפן און ביטערע אַנטוישונגען במשך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט, ביז צו יענעם טרויעריקן יאַנואַר־טאָג 1923, ווען דער אומברחמנות־דיקער טויט האָט צוגעמאַכט אויף אייביק זיינע מידע אויגן.

בעת די דאָזיקע פּופּציק יאָר האָט נאָרדוי נישט איינמאַל פאַר־לאָזט, פּרייוויליג אָדער געצווונגען, זיין נייע היים־שטאָט. ער האָט געוואַנדערט איבער שיינע לענדער און פּרעכטיקע שטעט. אָבער פאַריז האָט אים אָנגעטון אַ כּשוף און ער איז צו איר תּמיד צוריק־געקומען מיט זיין אַלט־נייער ליבשאַפט און טריישאַפט. ווי אין יעדער עכטער, טיפּער ליבע, איז אויך דאָ געווען כּשפע פּרייד און ביטערקייט. ס'איז געוואָרן אַזוי, ווי עס האָט אין יענע יוגנט־יאָרן געזונגען איינער פון די מערקווירדיקסטע מאָנפּאַרנאַסער פּאָעטן אין זיין ליד וועגן „פאַריז, פאַריז, דו מייַן פּרייד און מייַן שמערצן“. דער דאָזיקער מאָטיוו פון דעם מאָנפּאַרנאַסער פּאָעט און פּאָלקס־זינגער, האָט נאָרדויען באַגלייט במשך די נאָענטסטע 50 יאָר פון זיין לעבן, וואָס איז געווען אַזוי פאַרבנרייך און כּרייט־שעפּעריש, סיי אויף דעם אַלגעמייַן־מענטשלעכן גייסט־און ליטעראַטור־געביט און סיי אין נאַציאָנאַל־יידישער און ציוניסטישער טעטיקייט. מיט די דאָזיקע טריאומפן און קאַמפּן, נצחונות און מּפּלות, האָפּענונגען און אַנטוישונגען פון מאַסס נאָרדוי, דעם איינפלוסרייכן איראָך־פּעאישן דענקער און מעכטיקן יידישן טריבון, איז ענג פאַרבונדן און אויף אייביק צוגעפּלאַכטן די פּראַנציוזישע הויפּטשטאָט פאַריז.

אָבער דער 25־יעריקער מאַסס נאָרדוי האָט נאָך נישט געוואָלט וויסן וועגן אַנטוישונגען און ביטערנישן. מיט זיין גאַנצער פאַר־ליכטער התלהבות האָט ער זיך איצט גענומען בויען זיין צוקונפּט אין פאַריז. ער באַנייט אין דער סאָרבאָן זיינע איבערגעריסענע מעדיצינישע שטודיען און איז אַן אָפּטער צוהערער אין קאָלעזש דע פּראַנס. גאַנצע אָונטן איז ער אָפּגעזעסן אין דער פּראַנציוזישער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק, פאַרטיפּט אין וויסנשאַפּטלעכע און ליי־טעראַישע ווערק. זיין ציל איז איצט צו פאַרכאַפּן און צו דערלעך־נען אַ סך פון דעם מאָדערנעם וויסן, ווי אַממייסטן און ווי אַמשנעל־סטן. ער באַזוכט אָפּט די פאַריזער טעאַטערס און קונסט־מוזעאומס.

אויך אין דער אָפּערע און אויף אָפּערעטן־פּאַרשטעלונגען גייט ער פון צייט צו צייט. די לייכטזיניקע, עראַטיש־רייצנדיקע אונטערהאַל־טונג־אינדוסטריע האָט אים נישט באַזונדערס אינטערעסירט. באַלד אין די ערשטע טעג פון זיין ווילן אין פאַרזי איז ער געגאַנגען זען „פּאַלי בערוזשער“, דאָס רעוויטעאַטער, וואָס איז באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט, מיט זיין לוקסוס־אויסשטעלונג פון רייכ־טום און וויבלעכער קערפּער־שיינקייט, און פון וועלכן מ'האָט זיך נאָך אין פעסט דערציילט ממש ווונדער. נאָרדי איז נישט געווען שטאַרק באַגייסטערט פון „פּאַלי בערוזשער“ און פון ענלעכע פּאַרזי־זער „קונסט־מעפּלען“, וווּ אויסגעלאָסענע טענאָ אַ לאַ „קאַנאַן“, האָבן צוגעצויגן די „גאַלדענע לעב־יונגט“ פון אַלע לענדער און נאַציעס.

אינטערעסאַנטער פאַר נאָרדויען איז געווען דאָס געזעלשאַפּט־לעכע און פּאַליטישע לעבן פון דאַמאָלסטין פּראַנקרייך. נאָך דער מוראדיקער מיליטערישער מפּלה (אין יאָר 1870) איז דאָס פּראַנ־צווישע לאַנד און פּאָלס געווען טיף דערשיטערט. מ'האָט געמוזט צאָלן דעם דייטשן זיגער אַ ריזיקע גאַלד־קאַנטריבוציע און אין זכרון איז נאָך פּריש־געבליבן די געמיינע אויפּפירונג פון די פּריי־סישע אָקופּאַציע־היילות. אין האַרצן פון די פּראַנצוויזישע פּאַטריאָטן האָט געברענט די ווונד פון שאַנד און נקמה־געפיל. מ'האָט נישט פּאַרנעסן די צוויי אַוועקגערויבטע, בליענדיקע פּראַנצוויזישע פּראַ־ווינצן עלזאַס און לאָטרינגען, און די יוגנט האָט געחלומט וועגן אַ נאָענטן רעוואַנזש. אינם פּאַליטישן לעבן האָט זיך נאָך געפילט די פאַרביסענע אַטמאָספּער פון בלוטיקן בירגער־קריג, וואָס איז אויסגעבראַכן נאָך דער פּאַרלירענער מלחמה און האָט זיך פּאַר־ענדיקט מיט דער שחיטה פון די פּאַריזער קאַמונאַרן. די פּאַר־טייאישע און סאָציאַלע קעגנזאַצן זיינען ווייטער געבליבן צוגעשפּיצט און האָבן יעדע רגע געדראָט מיט אַ נייעם אויסברוך.

די פּריש־געשאַפּענע „דריטע רעפּובליק“ האָט זיך נאָך שטאַרק געוואַקלט, זי איז כּסדר געווען באַדראָט פון רעכטס און פון לינקס. די ראַיאַליסטישע פּאַרטיי האָט געטראַכט וועגן אַ נייעם מלך, וואָס דאַרף ראַטעווען פּראַנקרייך, און האָט פאַר אירע רעאַקציאָנערע פּלענער מאַביליזירט די יוגנט און די אַרמיי־קרייזן. אויף די חורבות פון דער באַזיגטער און פאַרניכטעטער פּאַריזער קאַמונע, האָט גע־שטורעמט דער אונטערדריקטער צאָרן פון דער אַרבעטערשאַפּט, וואָס האָט אין אַנאַרכיסטישע און רעוואַלוציאָנערע מעשים, געזוכט צו באַנייען איר פּאַרלירענעם כּוח. אָבער דער דורכשניטלעכער פּראַנצווין, דער פּשוטער מענטש פון האַנטווערק, אַרבעט און האַנדל

האָט געלעכצט נאָך שלום און אָרדנונג. ער האָט שוין געהאַט גענוג די מיליטערישע אָפּעראַציעס און די פּאָליטישע רעוואָלוציעס. אים איז נויטיק געווען מנוחה, פרנסה און אַ גוט גלעזל ווײן. שטיצנדיק זיך אויף די דאָזיקע ברייטע פּאָלקס־קרייזן, האָט די נייע רעגירונג פון דער „דריטער רעפּובליק“, געקעמפט מיט דערפּאָלג קעגן די עקסטרעמיסטן פון רעכטס און לינקס.

נאָרדוי האָט מיט דעם גרעסטן אינטערעס אַבסערווירט דעם פּאָליטישן און סאָציאַלן פּראָצעס פון פּראַנקרייכס באַנייאונג. ער האָט נאָכגעפּאָלגט טאַג־טעגלעך דעם ליידנשאַפטלעכן פּאַרטייען־קאַמף אין דער פּרעסע און אין דער רעפּוטאַטן־קאַמער. ווי אין ענג־לאַנד בנימין דיזראַעלי, האָט אים איצט אין פּראַנקרייך פּאַרכאַפט און באַגייסטערט די נעשטאַלט פון אַדאָלף קרעמיע, דעם באַרימטן ייִדיש־פּראַנצויזישן אַדוואָקאַט און פּאָליטיקער, וועלכער איז בעת דעם דייטש־פּראַנצויזישן קריג אין יאָר 1870 אויסגעוואקסן צו אַ נאַציאָנאַלן העלד און האָט איצט אין דער „דריטער רעפּובליק“ געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל. צי האָט נאָרדויען באַגייסטערט בלויז די ליבעראַל־רעפּובליקאַנישע וועלט־אנשוואונג און די פּאָליטישע כאַראַקטער־פּעסטיקייט פון קרעמיע? אָדער אפּשר איז עס געווען בעיקר קרעמיעס מוטיקער קאַמף קעגן די שאַוויניסטיש־אַנטיסע־מיטישע קרייזן און זיין ייִדישער שטאַלץ אַלס גרינדער פון „אַליאַנס איוראַעליט“? אויף די דאָזיקע פּראַגן גיבן נישט קיין ענטפּער נאָר־דוים „פּאַרזער בריוו“, וואָס האָבן זיך כסדר געדרוקט אין זיין צייטונג „דער פּעטסער לאָיד“ און זיינען געשריבן געוואָרן מיט אַ סך גייסט און שאַרפּזין. אַ תּשובּה אויף די פּראַגן באַקומט מען אין דער שפּעטערדיקער ציוניסטישער טעטיקייט פון מאַקס נאָר־דויען.

פּלוצלונג, אין סאַמע אַקטיווסטן ברען פון זיין שטודירן און אַרבעטן, איז נאָרדוי אָפּגעריסן געוואָרן אויף זייטיקע וועגן. געשען איז עס צוליב אַ ליבע. איינמאַל אין אַן אָונט, ווען נאָרדוי איז פּאַרמאַטערט פון זיין גאַנצער טאַג־אַרבעט, געגאַנגען שפּאַצירן אויף די ברעגעס פון טייך סעקוואַנע, האָט ער זיך באַקענט מיט איר, מיט מאַדאַזעל פּאָלי. נאָרדוי איז גראָד געווען פּאַרטן מיט די ביכער־אויסלאַגן, וואָס זיינען צעשפּרייט אין די ביליקע פּאַר־קווי־פּאָליצעס ביי דער סעקוואַנע, ווי זי איז אָנגעקומען און איז שטיין געבליבן נעבן נאָרדויען. די צוויי יונגע מענטשן האָבן זיך אָנגעקוקט און געגעבן אַ שמיכל. זי איז געווען יונג און שיין, עסטעטיש הגם באַשיידן אָנגעטון, מיט דעם הנעוודיקן, עכט־פּראַנצ־ציוויזישן, פיין־ראַפּינירטן באַנעמען זיך. אויך זי האָט עפּעס געזוכט

צווישן די ביכער און מיט א לאכנדיקער, רייצנדיקער שטים געענט-
פערט אויף נאָרדוויס וויציקע באַמערקונגען. די באַקאַנטשאַפט איז
געשלאָסן געוואָרן און אזוי האָט זיך פאַר נאָרדווען אָנגעהויבן די
ראַמאַנטישע ליבע, וואָס איז פאַר אים געוואָרן, ווי עס זאָגט זיך
אינם לידל פונם דערמאָנטן מאָנפאַרנאַסער זינגער: „זיין פרייד און
זיין שמערץ“. די ליבע פון פאָלין האָט אים לגמרי באַהערשט, זי
איז פאַר אים געוואָרן געפערלעך, ער האָט פון איר לאַנג נישט גע-
קאָנט פטור ווערן. מיט אַ בייסיקער זעלבסטאיראָניע פלעגט זיך
נאָרדוי באַקלאָגן: „איך האָב אויף די ברענעס פון סעקוואַנע גע-
זוכט אַ ביליק בוך און איך האָב געפונען אַ טייערע ליבע!“

פאָלין האָט געשטאַמט פון צפון־פראַנקרייך. איר פאָטער איז
צוריקגעקומען אלס אינוואַליד פון דער מלחמה אין יאָר 1870, די
מוטער איז פרי געשטאָרבן. פאָלין איז נאָך געווען זייער יונג, ווען
זי האָט זיך געלאָזט פאַרפירן פון איר ליבהאָכער. שפעטער, איינ-
זאם און פאַרלאָזט, איז זי פאַרצווייפלט געשפּונגען אין סעקוואַנע.
מ'האָט זי אַרויסגעראַטעוועט און זי איז געבליבן אין פאַריז. זי
האָט אָנגעהויבן אַרבעטן און ערלעך פאַרדינט איר ברויט. איר ליבע
צו נאָרדווען איז געוואָרן מיט יעדן טאָג מער אויפריכטיקער און
טיפער. זי האָט נישט געזוכט דערביי קיין שום נוצן און נישט
געוואַלט אָננעמען אפילו די קלענסטע מתנה. זי האָט זיך באַמיט
נישט צו באַלעסטיקן און נישט צו שמערן איר געליבטן מאַקס בעת
זיין אַרבעט. נאָרדוי האָט פאָלין שטאַרק ליב באַקומען. ער האָט
אויף איר און אירע איבערלעבענישן רחמנות געהאַט. זי איז אים
געוואָרן נאָענט מיט איר שטיין צער און סענטימענטאַלן שמייכל.
ער האָט געפילט עפעס אַ סוד אין איר נשמה און אין איר גאַנצן
וועזן. ער האָט נישט געוויסט, צי אַלין, וואָס זי דערציילט אים, איז
פולשטענדיק אמת. איינמאָל האָט אים זיינער אַ גוטער פריינט
געוואָרנט פאַר פאָלין.

די וואָרונגען זיינען אייגנטלעך געווען איבעריק. נאָרדוי האָט
געפילט אינסטינקטיוו, אַז די ליבע מיט פאָלין קאָן נישט ברענגען
קיין גוטס. זי שלינגט אים איין לגמרי און רייסט אים אוועק פון
זיין אַרבעט און לעבנס־אויפגאַבע. ער האָט באַשלאָסן צו אַנטלויפן
פון פאָלין און האָט זיך געלאָזט אויף אַ לאַנגער ריזע קיין בעלגיע
און דייטשלאַנד. ער האָט בעת די נסיעות זייער געליבט און גע-
בעקט נאָך פאָלין און פאַריז. זיינע ליפן האָבן אָפט איבערגעהזרט:
„פאַריז, פאַריז, דו מיין פרייד און מיין שמערץ“.

קאפיטל י.

די ליבע, וואָס איז געוואָרן געפערלעך

פון בעלגיע איז מאַקס נאָרדוי אַריבערגעפאָרן אויף אַ קורצן באַזוך קיין דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער געוואַנדערט איבער שמעך טלעך מיט אַ מיטל־אַלטערישער פּאַנאָראַמע פון פּאַנאָסטײַש באַצירטע הייזלעך און ריטערלעכע שלעסער. אַ פּאַר טעג איז נאָרדוי געבליבן אין פּראַנקפורט אַם מיין, דער אַלטער היסטאָרישער שמאָט מיט אַ גרויסן ייִדישן ישׁוב. שעהן־לאַנג האָט ער שפּאַצירט איבער די ענגע געמאַגעסלעך. דער דורות־אַלטער ייִדישער בית־עלמין האָט אויף אים געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק. מיט אַ שווערן גע־מיט האָט ער זיך צוגעקוקט צו דער איינזאַמקייט און אָפּגעלאָזנקייט, וואָס זיינען דאָ טרויעריק אַרויסגעקראַכן פון יעדן ווינקל און פון יעדער מצבה. עפעס אַ מאַדנער געפיל פון מעלאַנכאָלישער האַפּנונג־לאָזיקייט האָט באַהערשט נאָרדוין און אים ממש אוועקגעטריבן פון דעם ייִדישן בית־עלמין אין פּראַנקפורט און פון דער דאָזיקער שמאָט בכלל. ער האָט געטראַכט און געבענקט נאָך פּאַרײַז, דער שמאָט פון „פּרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט“ און האָט פון זיך געיאָגט די פינצטערע שאַטנס פון מיטל־אַלטער. אָבער אין פּאַרײַז איז געווען פּאַרײַז, „די ליבע, וואָס איז פאַר אים געוואָרן גע־פערלעך“ און צוליב וועלכער ער איז דאָך אַנטלאָפּן פון דער פּראַנט צווישער מעטראָפּאָליע. אַן אומבאַזיגבאַרע בענקשאַפט נאָך פּראַנט־רייכס לופט און לעבן האָט נאָרדויען לגמרי באַצווונגען.

איבער שטראַסבורג און נאַנסי האָט ער זיך געלאָזט קיין מיטל־און דרום־פּראַנקרייך. דאָס לאַנד איז דאָ געווען רייך און די מענ־טשן פּרעכטיק. ווי דער שטאַרקער און ביליקער וויין, איז דאָ אַלץ אַרום אים געווען פול מיט קראַפט און לעבנס־גענוס. „וואָס פאַראַ גליקלעך לאַנד דאָס איז!“ — האָט נאָרדוי ביי זיך פּאַרצייכנט. „אַלע זעען דאָ גוט אויס און טראַגן צופּרידנקייט אין זייערע אויגן. און ווי זיי קאָנען טרינקען! דריי פלעשער וויין צו אַ מיטאַגעסן איז פאַר יעדן איינעם נישט קיין גרויסע זאַך!“ אין דער ווונדערבאַרער סביבה פון ליאָן האָט זיך נאָרדוי געלאָזט אויף נאָענטע און ווייטע אויספּלוגן. ער האָט אָפט מיט ענטוויאַזם באַווונדערט די פּראַכט פון דער נאַטור און פון די מענטשן. מיט פּראַסטע פּויערים און האַנטווערקער האָט ער געפירט אינטערעסאַנטע שמועסן און איז געווען אויסערגעוויינלעך דערשטוינט, הערנדיק, ווי זיי אַריענטירן

זיך גלענצנדיק אין די פאָליטישע און עקאָנאָמישע פראָגן פון איי-ראָפּע. וואָס פאַראַ געוואַלטיקער אונטערשיד טיילט זיי אָפּ פון די פּינצטערע, אַנאַלפּאַבעטישע פּויערים אין אונגאַרן! נאָרדוי האָט באַקומען פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן די גאָראַלטע הייזער, קאַנאַלן, וואַסער-לייטונגען און היס-טאָרישע דענקמעלער, וואָס זיינען פאַרבליבן נאָך פון די רוימישע צייטן. ער איז געגאַנגען איבער פּרוכטבאַרע פעלדער און בליענדיקע ווינגערטנער און האָט מיט התפעלות געטראַכט און געשריבן וועגן דער דאָזיקער ווונדערבאַרער „אַרץ זבת חלב ודבש“, ווי „אַלץ איז אזוי שיין און געבענטשט און אנשטאַט צו זאָגן, אז „מ'לעבט ווי נאָט אין פּראַנקרײך“, דאַרף מען דאָ אייגנטלעך זאָגן, אז „מ'לעבט ווי אַ פּויער אין פּראַנקרײך!“

דורך מאַרסעיל איז נאָרדוי מיט דער שיף אַריבער קיין שפּאַניע. ער איז אָפּגעשטיגן אין דעם טומלדיקן האַפּן פון באַרצעלאָנע. די ברעגעס פון ים אַרום דעם קאַסטילישן לאַנדפּאַס זיינען געווען באַגאַסן מיט הייסע ווין-שטראַלן און האָבן געשימערט מיט אַ הער-לעכער פאַנגאַראַמע, אַרומגערינגלט פון וואַסער-כוואַליעס און הויכע בערג-שפיצן. איבער די גאַסן און געסלעך פון דער גרויסער האַפּן-שטאָט האָט זיך מיט אַ טעמפּעראַמענטפולן שווינג באַוועגט אַ מאַסע אין פאַרבן-רייכע רעגיאָנאַלע קאַסטיומען. דאָ און דאָרט האָט מען געזען מאַרשירן סאָלדאַטן, אָרעם געקליידעט און באַרוועס. אין דער צעזונגענער און צעבליטער שטאָט וואַלענטויאַ האָט נאָרדוי אָבסערווירט אַ ריזיקע קירכלעכע פּראַצעסיע, וואָס האָט באַהערשט די מיט זון באַגאַסענע גאַסן, מיט איר מעכטיקן פּינצטערן פאַרנעם און מיטלאַלטערלעכן פאַנאַטיזם. נאָרדויען האָט זיך דערמאַנט דער טרויעריקער, מעלאַנכאָלישער אומעט פון די אַלטע געטאָ-געסלעך אין פּראַנקפורט. ער האָט שנעל פאַרלאָזט קאַסטיליע מיט איר פאַ-נאַטיש-קאַטוילישער באַפעלקערונג און איז גלייך געפאָרן צום דרום פון שפּאַניע.

אין גראַנאַדאַ איז נאָרדוי וואָכנלאַנג אַרומגעגאַנגען ממש פאַר-כישופּט און פאַרחלומט, ווי אין אַ לעגענדאַרן גן-עדן פון טויזנט-און-איינ-נאַכט. די הערלעכקייט פון גאַטס נאַטור און פון מענטשלע-כער בוי-קונסט אַרום אַלהאַמבראַ האָט איבערגעשטיגן אַלע זיינע פאַנטאַסטישע השגות. אין סעוילאַ האָט נאָרדוי מיטגעמאַכט אַן אָרטיקע פּאָלקס-שמחה מיט גאַסן-טענץ און הערלעכער אילומי-נאַציע. דעם נאָענטסטן טאַג איז ער געגאַנגען זען דעם טראַדיציאָ-נעלן קאַמף פון טאַרעאַדאַרן מיט אַקסן. ער האָט ווייטער געוואַנג-דערט איבער דער פאַרכישופּטער דרום-שפּאַנישער ערד, ער האָט

באוונדערט דעם בארימטן מעטשעט אין קארדאווא און האָט
געזען דעם שלאָס פון דאָן קישאָט.

נאָרדוי האָט באַשלאָסן צו בלייבן אַ געוויסע צייט אין שפּאַ-
ניע. זיין ציל איז געווען די הויפטשטאָט פון לאַנד, מאַדריד, וווּ
ער האָט געפלאַנט צו פאַרענדיקן זיינע מעדיצינישע שטודיען. אָבער
ווי נאָר ער איז אָנגעקומען קיין מאַדריד האָט אים איבעראַשט דער
באָזוך פון פּאָלי. אין אַ פרימאָרגן איז זי פּלוצלונג דערשינען אין
נאָרדויס האָטעל-צימער און האָט האַרציק באַגריסט איר דערשטוינטן
מאַס. נאָרדוי האָט בשום אופן נישט געקאָנט פאַרשטיין, ווי אזוי
זי האָט זיך דערוויסט וועגן זיין אַרעסט, שוין לאַנג האָט ער איר
נישט געשריבן און קיין ידיעה נישט געגעבן. אָבער מערקווירדיק
און אומפאַרשטענדלעך זיינען אָפט די וועגן פון דער ליבע!

פון ווייטערדיקן אויפהאַלט אין שפּאַניע און פון מאַדרידער
מעדיציני-שטודיום איז גאָרנישט געוואָרן. די צוויי יונגע פאַרליבטע
מענטשן זיינען צוריקגעפאַרן קיין פּאַריז. זייער ליבע האָט ווידער
אויפגעלעבט מיט אַ פרישער ליידנשאַפט. נאָרדוי איז צוריקגעפאַרן
ווי אַ געפאַנגענער פון פּאַריז און פון פּאָלין. ער איז געווען פון
ביידע באַצויבערט און האָט זיך געפרייט ווי אַ קינד. ווידער איז
ער געגאַנגען איבער די הערלעכע, האַרציקע פּאַריזער בולוואַרן און
געבן אים זיין גוטע, פאַרליבטע פּאָלין.

אָבער שנעל איז געקומען די אויסניכטערונג. נאָרדויען האָט
באַהערשט די רואיקע, מיושבדיקע פּריערדיקע איבערצייגונג, אַז
פּאָלינס ליבע איז פאַר אים געפערלעך. זי וועט אים אַראָפּפירן פון
פאַרגענומענעם לעבנס-וועג און צעברעכן זיין צוקונפט. ס'איז אים
געבליבן איין רעטונג: צו אַנטלויפן פון פּאָלין און פון איר געפער-
לעכער ליבע. אָבער ווהיין אַנטלויפט מען פון איר ?

צו יענער צייט האָט נאָרדוי גראָד באַקומען אַ פאַר טרויעריקע
בריוו פון פעסט, פון זיין אַלטער מאַמע און פון דער באַליבטער
שוועסטער שאַרלאָט. זיי האָבן געשריבן וועגן איינזאַמקייט און
בענקשאַפט צו אים, דעם איינציקן זון און ברודער. קורץ איז גע-
ווען נאָרדויס ישוב הדעת. ער האָט גלייך באַשלאָסן צו אַנטלויפן
פון פּאָלין און איר ליבע קיין פעסט, צו זיינע נאָענטסטע. דאָרט
וועט ער געפונען טרייסט און באַרויאיקונג, דאָרט וועט ער פאַרגעסן
די שטורמישע פּאַריזער צייטן און פאַרענדיקן זיין מעדיצינישן שטודיום.

סוף זומער 1875 איז נאָרדוי איינגעשטיגן אין צוג, וואָס
האָט אים דורך איטאַליע צוריקגעפירט קיין אונגאַרן, צו זיינע נאָ-
ענטסטע אין פעסט.

קאפיטל י"א.

צו נאסט אין דער אלטער היים

אויף דעם וועג פון פאריז קיין פעסט האָט נאָרדוי באַזוכט איטאַליע. נעאַפּאָל מיט איר ווונדערבאַרער פּאַנאָראַמע פון קאַפּרי, סאַרענטאָ, וועווו, האָט באַצויבערט דעם יונגן, ענטוויאַסטישן שריפטשטעלער. ווי פאַרכישופט איז ער דאָ נעשטאַנען און געקוקט שעהן-לאַנג אויפן ריינעם בלויען הימל און גרינעם ים-וואַסער. די מאַלערישע סביבה פון נעאַפּאָליטאַנישן ים-גאַלף און לעגענדאַרן אַמאַלפי איז פאַר אים דערשינען אין איר גאַנצער אומגלויבליכער פּראַכט, שענער ווי זי איז געשילדערט געוואָרן אין פּאָעטישע שטי-מונגספּולע באַשרייבונגען און אין קינסטלערישע צייכענונגען. נאָר-דווי האָט זיך דערמאָנט אין דעם אויסגעדראַשענעם, שוין כמעט באַנאַלן שפּריכוואָרט: „זע נעאַפּאָל און שטאַרב!“ ער האָט גע-טראַכט וועגן פעסט און וועגן זיינע נאַענטסטע און טייערסטע, וואָס וואַרטן דאָרט אויף אים מיט אומגעדולד. וואָס מאַכט די אַלטע מאַמע, די האַרציקע 62-יעריקע זקנה? און שאַרלאַט, די ליב-סטע, איינציקע שוועסטער, צי האָט זי שוין בדעה ענדלעך חתונה צו האָבן? די בענקשאַפט צו דער אַלטער היים אין פעסט, האָט נאָרדויען אַוועקגעריסן פון די נעאַפּאָליטאַנישע הערלעכקייטן און געצווונגען ווייטער צו פּאַרן, צום צפון, צום קאַלטן, הגם אַזוי היי-מישן אונגאַרן.

ס'איז געווען סוף אָקטאָבער 1876. אין רוים, וווּ נאָרדוי האָט זיך אָפּגעשטעלט, צוליב פאַרשידענע ענינים, האָט אים אויפגע-נומען אַ נאַס, קאַלט וועטער. וווּ איז פאַרשוונדן די פּרעכטיקע וואַרעמקייט פון דער שפּאַנישער פּערל, אַנדאַלוזיע, און פון דער גאָט-געבענטשטער נעאַפּאָליטאַנער לאַנדשאַפט? דעם איינזאַמען רייזנדיקן האָבן באַהערשט מעלאַנכאָלישע שטימונגען, פון וועלכע עס האָבן אים נישט באַפרייט אפילו די אינטערעסאַנטסטע אויספלוגן צו די באַרימטע אַלטערטימלעכקייטן און קונסט-אוצרות. שנעל, אי-בער די ברייטע, מיט האַרבסט-ווינטן ברויזנדיקע טאָלן פון לאָמ-באַרדיע, האָט געפירט דער וועג צו דער אונגאַרישער הויפטשטאָט. נאָך אַ הפסקה פון דריי יאָר, איז נאָרדוי צוריקגעקומען צו זיין אַלטער פעסטער היים. ער האָט כמעט די שטאָט נישט דערקענט, אַזוי שנעל איז זי אויסגעוואַקסן און זיך פאַרענדערט. אָבער וויי-ניק פאַרענדערט האָט זיך דאָס לעבן אין דער היים, ביי דער מאַמען און שוועסטער. די צאָלרייכע פריינט האָבן נאָרדויען אויפגענומען

ווי אמבעסטן. ווידער זיינען באנייט געוואָרן אלטע באַקאנטשאַפטן און באַציונגען. נאָרדוי האָט מיט זיין צייטונג געשלאָסן אַ נייעם קאָנטראַקט, אַלס לייטער פון דער פעליעטאָן-אַפטיילונג. גלייכציי- טיק האָט ער באַאַרבעט ליטעראַריש זיינע ריזיע-איינדרוקן און צוגעגרייט צום דרוק זיין בוך „פון קרעמל ביז אַלעאמבראַ“, וואָס איז שוין לאַנג אַנאָנסירט און דערוואַרט געוואָרן פונם ברייטן ליענער-פובליקום. דאָס דאָזיקע בוך האָט זיך פאַרענדיקט מיט די ווערטער: „די טויערן פון מיין פּרילינג-לעבן האָבן זיך געשלאָסן מיט אַ שווערן קלאַפּ. די טויערן פון ווינטער דערנענטערן זיך צו מיר. די יוגנט איז פאַרענדיקט און די גרויקייט פון לעבן הויבט זיך אָן.“ מיט אינטענסיווער שנעלקייט האָט נאָרדוי איצט אַבסאָל- ווירט זיינע מעדיצינישע שטודיען אויפן בודאַפעסטער אוניווערזי- טעט און האָט באַקומען דעם טיטל: „דאָקטאָר פון מעדיצינע“. זיין לעבנס-ציל איז געווען צו פאַרייניקן די דאָקטאָר-פּראַקטיק מיט דער ליטעראַרישער אַרבעט און שמעלן ביידע זיינע פּראַפעסיעס אין דינסט פון דער פאַרגעשריטענער מענטשהייט.

אַבער באַלד האָט זיך ד"ר נאָרדוי איבערצייגט, אַז זיין אידעאַל וועט זיך נישט לאָזן פאַרווירקלעכן אין זיין היימלאַנד. צו ענג און צו דושנע איז אים געוואָרן די אַטמאָספּער פון אָפּגעשטאַנענעם אונגאַרן און זיין מעטראָפאָליע. נאָך דער קורצער פּריינטלעכער אויפ- נאַמע איז אים איצט נמאס געווען די קליינלעכע קנאה-שנאה פון זיינע קאָלעגן, מיט זייערע פּראָווינצער השגות און אינטריגעס. ער האָט געפרוּווט אַנטלויפן פון זיי אין דער וועלט פון מוזיק, וועלכע איז אים אַזוי ליב און נאָענט געווען זינט זיינע יוגנטע יאָרן. ער האָט זיי געוואָלט פאַרגעסן אין דער געזעלשאַפט פון זיין נייעם אינטערעסאַנטן פּריינט הערמאַן וואַמבער, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן וועלט-באָרימט אַלס אַריענטאַליסט און פּאָליטישער ספּע- ציאַליסט פאַר די טערקישע מלוכה-ענינים. ער האָט די דאָזיקע פעסטער אַטמאָספּער געוואָלט אויסמידן דורך זיין אייפּעריקן באַ- שפּטיקן זיך מיט זיין נייעם בוך וועגן ריזיע-איינדרוקן און פּילאָ- זאָפּישע רעפּלעקסן, וואָס האָט זיך גערופן מיט אַ סימפּטאָמאַטישן נאָמען: „זייפּר-בלאָזן“.

דאָס אַלץ האָט נישט געהאַלפּן. פאַריז צו פאַרגעסן איז געווען אַ סך שווערער ווי נאָרדוי האָט זיך דאָס מתחילה פאַרגעשטעלט. דער אינסטינקט צו ריזן און אַרומצווואַנדערן האָט זיך אין אים פּריש אויפגעוועקט מיט זיין גאַנצער צוציונג-קראַפט. ווי לאַנג וועט ער אויסהאַלטן מיט זיין ווידערשטאַנד קעגן דעם דאָזיקן אַלמעכ- טיקן אינסטינקט? נאָרדוי האָט זיך דערמאַנט וועגן דער סצענע,

וועלכע ער האָט באַשריבן אין זיין בוך: „פון קרעמל ביז צו אַל-
האַמבראַ“. דאָרט ווערט געשיידערט אַן אַלטער מאַן מיט אַ לאַנגער.
ווייסער באָרד און מיט אַן אָנגעווייטיקטער, מידער נשמה. ער טרעפט
נאָרדווען אויף איינער פון די רייזעס און פירט מיט אים אַ לאַנגן,
פאַלעמישן שמועס. דער אַלטער דערציילט, אַז ער וואַנדערט שוין
אַרום זייער אַ סך יאָרן און זיין איינציקער פאַרלאַנג איז איצט זיך
אויסצורוען אין אַן אייגענעם פאַטערלאַנד. נאָרדווי ענטפערט אים
מיט אַ פעסטער איבערצייגונג (און מיט אַ שטאַלצער זיכערקייט
פון יונגע לבני אַלטע!) אַז „איך דאַרף נישט האָבן קיין פאַטער-
לאַנד, מיין היים איז די גאַנצע וועלט, איך בין אַ וואַנדערער און
ווייל עס בלייבן דאָס גאַנצע לעבן!“ דער אַלטער האָט אָנגעקוקט
זיין יונגן אָפּאַנענט מיט אַ טרויעריק-פריינטלעכן בליק, ווי אַ זיידע
קוקט אָן זיין אייניקל און האָט שטיף, מיט אַ קרעכץ אין קול, דער-
קלערט: „איך מוז וואַנדערן, נישט צוליב מיין פאַרלאַנג, נאָר צוליב
צוואַנג. איך בין אַהאַסווער, דער אייביקער יידישער וואַנדערער.“
נאָרדווי האָט איצט ביי זיך אַליין אָפט געפרעגט, אין וואָס באַשטייט
דער כוח פון וואַנדער-אינסטינקט, וועלכער באַהערשט אים אַלץ
מער. צי איז דאָס אפשר די דורות-לאַנגע ירושה פון אַהאַסווער-
פאַלק אָדער איז עס בלויז דער כּשוף פון פאַריז?

פון די דאָזיקע ליידנשאַפטלעכע וואַנדערונג-חלומות האָט נאָר-
דויען פּלוצלונג אַרויסגעריסן אַ האַרמע, העכערע מאַכט. די אונט-
גאַרישע אַרמיי איז נישט געווען סענטימענטאַל און זי האָט דעם
יונגן, געזונטן דאָקטאָר נאָרדווי גערופן צום מיליטער-דינסט. אָבער
די סאָלדאַטישע סביבה האָט אים נישט איבערצייגט צום מיליטאַר-
דינסט. נאָרדווי, דער מיליטער-דאָקטאָר אין דעם אָפיצירישן מונדיר
און מיט דער ברייטער פאַטריאַרכאַלישער באָרד, איז געבליבן דאָס,
וואָס ער איז געווען פריער, אַ געשווירענער פאַציפיסט און אַ פריינד
ציפיעלער קאָסמאָפּאָליט. אָבער אַ דאָקטאָר איז ער געווען אַן אויס-
געצייכנטער און אין די פעסטער מעדיצינישע קרייזן האָט מען אים
פאַרויסגעזאָגט אַ גלענצנדיקע וויסנשאַפטלעכע קאַריערע. נאָך זיין
באַפרייאַונג פון מיליטער האָבן אים נישט געפעלט קיין פאַציענטן.
מ'האַט אים אפילו פאַרגעשלאָגן אַ קאַטערע אַלס פּראָפּעסאָר פון
אַנטראָפּאָלאָגיע אויפן אוניווערזיטעט אין פעסט.

אָבער נאָרדוויס האַרץ און מוח זיינען געווען אין פאַריז. ער האָט
כסדר געשטורעמט צו זיינע פאַריזער פריינט: „שרייבט מיר אַלץ
פון אונזער טייערן פאַריז. איר וויסט ווי נייגעריק איך בין צו
הערן וואָס מער וועגן דער דאָזיקער שטאָט.“ פון זיינע פריינט האָט
נאָרדווי באַקומען ידיעות וועגן פאַלין. זי איז מתחילה, נאָך זיין

אוועקפאָרן, געווען שרעקלעך פאַרצווייפלט און פאַרביטערט. באלד
האַט זי זיך אָבער באַרואיקט און איז געוואָרן די געזעצלעכע פרוי
פון אַן אַלטן אָבער רייכן מאַן, מיט וועלכן זי האָט געפירט אַ סאָ-
ליד און בכבודיק לעבן.

נאָרדווייט מוטער און שוועסטער האָבן באַמערקט זיין אומרואי-
קייט. זיי האָבן באַשלאָסן אים חתונה צו מאַכן. אָבער נאָרדווייט האָט
זיך נישט אונטערגעגעבן. אויף אלע טענות האָט ער געהאַט איין
ענטפער: ער איז אַ וואַנדערער, אַן אומרואיקע נשמה, וואָס זוכט
נישט און קאָן נישט געפינען קיין רו אין אַ פאַמיליע-לעבן. ווען
שאַרלאַט האָט פון אים געלאַכט און געזאָגט, אז ער וועט בלייבן
אַן אַלטער בחור, ווייל איצט איז אים צו פרי דאָס הייראַטן און
שפּעטער וועט זיין צו שפּעט, האָט איר נאָרדווייט געענטפערט געלאַסן:
„הייראַטן איז אַ זאָך פון פרויען. קודם כל דאַרפסט דו, שאַרלאַט,
חתונה האָבן!“

ס'איז געקומען דער פּרילינג פון יאָר 1878. אין פאַריז האָט זיך
געגרייט די גראַנדיעזע וועלט-אויסשטעלונג. נאָרדווייט האָט מער נישט
אויסגעהאַלטן אין פעסט. זיין חשובער, גוטער פּריינט וואַמבערי
האַט אים צוגערעדט אוועקצופאָרן קיין פאַריז, ווייל נאָר דאָרט וועט
ער געפינען די אַנטוויקלונג-מעגלעכקייטן פאַר זיינע טאַלאַנטן. נאָר-
דווייט האָט אַנטגליטיק באַשלאָסן צו פאַרבינדן פעסט מיט פאַריז, דאָס
הייסט אַריבערצוטראָגן זיין פעסטער היים אין די פּראַנצויזישע
מעטראָפאָליע. מיט זיין אַלטער מאַמע און זיין יונגער שוועסטער
האַט ער זיך געלאָזט אין וועג אַריין. ס'איז אים קלאָר געווען, אז
זיין רייזע און זיין צוקונפטיק לעבן אין פאַריז וועט נישט לייכט
זיין צוזאַמען מיט זיין מאַמען, וועלכע האָט אויף יעדן שריט און טריט
געציטערט וועגן כשרות און פרומער פירונג, און מיט דער שוועס-
טער, וועלכע איז פאַרליבט געווען אין פעסט און אין אונגאַרן. שוין
אין די ערשטע שעהן פון זיין רייזע האָט דאָס נאָרדווייט פעסטגע-
שטעלט. די צוויי פרויען האָבן געקלאָגט, אז אין צוג איז קאַלט און
אומבאַקוועם און צו וואָס האָט מען פאַרלאָזט אַזאַ באַקוועמע דירה
און אַזאַ פיין לעבן אין פעסט!

אָבער נאָרדווייט האָט זיי באַרואיקט און געטרייסט, אז ס'איז
כדאי צוליב פאַריז צו ליידן אַביסל אומבאַקוועמעלעכקייטן. ער האָט
זיך און זיי געוואָלט איינרעדן, אז דער כּשוף פון פאַריז, וואָס האָט
אים אַזוי שטאַרק פאַרכאַפט, וועט מסתמא ווירקן אויך אויף זיי,
די פרויען פון פעסטער געמאַ, וואָס האָבן נאָך גאַרנישט אין דער
וועלט געזען און מיינען, אז מיט פעסט הויבט זיך אָן און ענדיקט
זיך די וועלט.

קאפיטל י"ב.

צווישן פאריז און פעסט

אין מאי 1878 איז מאַקס נאָרדוי צוריקגעקומען פון פעסט קיין פאריז. טרעפנדיק זיינע פאריזער פריינט, האָט זיך נאָרדוי געוויצלט: „פון אַ ליבע קאָן מען אַנטלויפן, פון פאָריז לאָזט זיך נישט אַנטלויפן!!!“. ווידער האָט נאָרדויען אַרומגענומען און באַגויסטערט די וואַרעמע, באַצויבערנדיקע אַטמאָספּער פון דער פראַנצויזישער מעטראָפאָליע. ווי אַ פאַרשכורטער איז ער אַרומגעגאַנגען אויף די, מיט זון און געפילדער, באַגאַסענע פאַריזער בולוואַרן און שטילע כמעט אידלישע ברעגעס פון דער סעקוואַנע. אַהיימקומענדיק אין דער קליינער דירה אויפן געסל סען-אַנדערע-דאַרט אין זעקסטן אַראַנדיסמאַן, צו זיין אַלטער מאַמע און פאַרבענקטער שוועסטער שאַרלאַט, האָט נאָרדוי איינגעאַטעמט אין זיך די היימישע, טראַדי-ציאַנעלע פעסטער סביבה. נאָרדוי איז געווען גליקלעך, ס'איז אים געלונגען, ווי ער האָט געמיינט, צו פאַרייניקן פעסט מיט פאריז. ער האָט זיך ווידער געפילט אָפּגעהיטן און געטרייט פון די האַר-ציקע, טרייע הענט פון זיין מוטער און שוועסטער. אין דער ריזיקער וועלט-שטאַט איז ער נישט מער געווען אַזוי איינזאַם און נעבעכ-דיק פאַרלאָזן.

נישט לייכט איז געווען זיך פריש איינצואַרדענען אין פאריז. מיט אַ גרויסן שוונג און ברייטן פאַרנעם האָט זיך אין פּרילינג 1878 געעפנט אין פאריז די באַרימטע וועלט-אויסשטעלונג, צו וועלכער עס זיינען געקומען צענדליקער טויזנטער באַזוכער פון דער גאַנצער וועלט. אַלע האָטעלן און דירות זיינען געוואָרן איבערפולט. פּיין-באַפּוצטע און מיט גרויסן קינסטלערישן טאַלאַנט געבויטע פאַ-וויליאָנען, האָבן אויף דער וועלט-אויסשטעלונג דעמאָנסטרירט די פראַנצויזישע ווירטשאַפּטלעכע קראַפט און ווונדערבאַרע קונסט פראָדוקציע. נאָך דער מוראדיקער פראַנצויזישער מפלה אויף די שלאַכטפּעלדער פון יאָר 1870, איז דאָס פאַר דער וועלט געווען ממש אַן אַנטפּלעקונג און אַ באַווייז, אַז פראַנקרייך בלייבט לעבן און וויל ווידער זיין רייך אין מאַטעריעלע און גייסטיקע גיטער.

גלייכצייטיק מיט דער וועלט-אויסשטעלונג איז אין פאריז פאַר-געקומען אַ גרויסער צוזאַמענפאַר פון שרייבער און גייסטיקע אַנ-פירער פון פאַרשידענע לענדער און פעלקער. אין טעאַטער שאַטלע האָט זיך פאַרוואַלט דאָס שענסטע און איידלסטע פון דער אייראָ-

פעאישער אינטעלעקטואליסטן-עליטע. פארויצער איז געווען וויג' טאָר הוגאָ, דער וועלט-בארימטער, כמעט לעגענדארער פראנצויזישער ראַמאַנען-אויטאָר און גייסטיקער קאָריפּי. מאַסס נאָרדוי האָט געהאַט די זכיה און דעם גרויסן כבוד צו רעפּרעזענטירן אויף דעם דאָזיקן צוזאַמענפּאַר אונגאַרן און צו זיצן בשכנות פון איוואָ טורגעניווי, וועלכער האָט פאַרטרעטן רוסלאַנד. בעת די זיצונגען און צוזאַמענקונפּטן, האָט נאָרדוי געשלאָסן באַקאַנטשאַפטן מיט די פּראָמינענטסטע שרייבער-קאָלעגן פון די פאַרשידנסטע לענדער, ער האָט שטודירט זייער מענטאַליטעט און פּסיכישע איינשטעלונג און איז געוואָרן דערפּרישט מיט נייע אידיען און מינונגען. זיינע שריפטשטעלערישע האַריוואַנטן זיינען געוואָרן אויסגעברייטערט און פאַרטיפּט דורך דעם פּערזענלעכן קאָנטאַקט מיט די וואַרטזאָגער און טריבונען פון דער מאָדערנער אייראָפּעאישער ליטעראַטור. דער דאָזיקער צוזאַמענפּאַר, וועלכער האָט געשאַפן אַזוי-צוזאָגן דעם ערשטן שריפטשטעלערישן אינטערנאַציאָנאַל, איז אין נאָרדוים לעבן געבליבן איינער פון די וויכטיקסטע מיינשטיינער.

אין דעם זעלבן יאָר, אין וועלכן אין פאַריו איז געעפנט געוואָרן די וועלט-אויסשטעלונג און דער קאָנגרעס פון די ליטעראַטור, האָט זיך אין בערלין פאַרזאַמלט די אָנפירערשאַפט פון די אייראָפּעאישע מלוכה-מענער און פּאָליטישע הערשער. דער בערלינער קאָנגרעס האָט געדאַרפט אַנטשיידן וועגן דעם גורל פון די באַלאַסן-לענדער און פון גאַנץ אייראָפּע. צווישן די הויפּט-באַטייליקטע איז געווען דער בריטישער פרעמיער לאָרד ביקאַנספּילד (דיוואַעלי) מיט זיין יונגן סעקרעטאַר אַרטור דזשעמס באַלפור, דעם שפּעטערדיקן שע-פּער פון דער באַרימטער דעקלאַראַציע. מיט דעם קאָנגרעס האָט אָנגעפירט אַלס פרעזידענט, דער דייטשער „אייזערנער קאַנצלער" גראַף אָטמאַ ביסמאַרק, דער אייגנטלעכער זינער פון יאָר 1870. זיין פרעזידענטשאַפט איז געווען אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דייטש-לאַנדס העגעמאָניע אין אייראָפּע און פאַר איר פאַרלאַנג צו וועלט-הערשאַפט. פּראַנקרייכס מיליטערישע און פּאָליטישע מאַכט איז געווען געבראַכן. אָבער די פאַריוער וועלט-אויסשטעלונג און דער צוזאַמענפּאַר פון די אייראָפּעאישע אינטעלעקטואַליסטן האָבן בולט אויסגעדריקט פּראַנקרייכס אומגעבראַכענע קראַפט אין דער ווירט-שאַפטלעכער און גייסטיקער השפּעה. קעגן דער עקספּאַנסיווער, ברוטאַלער דייטשער מאַכט פון גראַבע קאַנאַנען און געפאַנערטע שיפּן, האָט פּראַנקרייך אַרויסגעשטעלט די קראַפט פון איר ווונ-דערבאַרער פּראָדוקציע און גייסטיקער רייכקייט. די שפּעטערדיקע אַנטוויקלונג האָט באַוווּזן, אַז אין לעצטן חשבון, איז דער געשיכט-

לעכער טריאומף געווען נישט אויף דער זייט פון דער גייסטלאָזער, ברומטאלער דייטשער מאַכט, נאָר אויף דער זייט פון קולטור און ציוויליזאַציע.

א סך פאַרזייער זשורנאַליסטן זיינען געפאָרן קיין בערלין צום גרויסן דיפּלאָמאַטן-קאָנגרעס. נאָרדוי איז געבליבן אין פאַרזי און האָט רעגלמעסיק צוגעשיקט צו זיין צייטונג באַריכטן און באַשרייבונגען וועגן דער אינטערעסאַנטער וועלט-אויסשטעלונג. אַ קורצע צייט האָט ער מיטגעאַרבעט אין דעם איינפלוסרייכן ווינער טאָג-בלאַט „די גייע פרייע פרעסע“, וואָס איז שטאַרק פאַרשפּרייט גע-וואָרן אין גאַנץ אייראָפּע און האָט געהאַט אַ וויכטיקע השפּעה אין אַלע פּאָליטישע, גייסטיקע און פינאַנציעלע קרייזן. צו זיין אַ מיטאַרבעטער פון דער „נייער פרייער פרעסע“ איז געווען אַ גרוי-סער כבוד און אַ סאָלידער פּרנסה-קוואַל דערצו. יעדער יונגער יידיש-דייטשער שריפטשטעלער, מיט טאַלאַנט און אַמביציע, האָט זיך מיט אַלע כוחות באַמיט צו דעראַבערן אַ פּאָזיציע אין דער דאָזיקער מעכטיקער פרעסע-פעסטונג, וואָס איז געווען די גרעסטע טריבונע פון ווינער און מיטל-אייראָפּעאישן ליבעראַליזם. נישט לייכט איז דאָס געווען צו דערגרייכן. נאָרדוי האָט געהערט צו די ווייניקע, וועמען דער מזל האָט צוגעשפּילט. אָבער ער האָט דאָס דאָזיקע „גליק“ שנעל געפּרט, נישט געוואָלט און נישט געקאַנט מאַכן קאָמפּראַמיסן מיט די דעספּאָטישע הערשער פון דער „נייע פרייע פרעסע“, מיט איר שעה-דעראַקטאָר מאַריץ בענעדריקט און זיינע שותפים. נאָרדוי איז געווען אַ קאָמפּליצירטע, אָפט קאָנטראַסטן-פולע פּערזענלעכקייט. מיט זיין אויפריכטיקן און פינעם כאַראַקטער האָט ער לייכט געווען די סימפּאַטיע פון מענטשן. אָבער גלייכצייטיק זיינען אים זיין קעמפּערישע נאַטור און שאַרפּקייט פון לשון געווען אַ שטערונג און אָפט די סיבה פון פינטשאַפטן. נאָר-דוים טיפע אַנאַליטישע אינטואיציע האָט אים בולט געוויזן די חסרונות פון די מענטשן, מיט וועלכע ער האָט זיך צונויפגעטראַפּן, און נישט תמיד איז די דאָזיקע אַנאַליטישע קריטיק געבליבן אויס-געדריקט בלוז אין זיינע אייגענע געדאַנקען. דאָס האָט אים פאַר-שאַפט מער שונאים ווי פריינט. קיין סגולה צו פּרנסה און כבוד איז עס אורדאי נישט געווען. דעם יונגן אויפגייענדיקן שרייבער און דענקער, וואָס איז ערשט געווען אויף דעם וועג צו דעראַבערן זיין צוקונפּט, האָבן אַלזאָ נישט געפּעלט קיין צרות.

אויך אין זיין היים, ביי דער מאַמע און שוועסטער, האָט נאָרדוי נישט געהאַט קיין נחת. ביידע פרויען זיינען נישט געווען אַנטציקט מיט פאַרזי, און זייער פאַרביטערונג איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג.

די אלטע מאמע האָט זיך בשום אופן נישט געקאָנט געבן קיין עצה מיטן נייעם לשון און מיט די מאָדנע פּאַרזער מנהגים. ס'זיינען איר נישט געפעלן די מענטשן אין די איינקווייר-האַלעס און די אויוונס אין שטוב. זי איז אַרומגעגאַנגען פאַרדאַנהט און איינגע-קאַרטשעט צוליב דעם, וואָס זי קאָן נישט אין פּאַרזי אָפּהיטן כּש-רות אַזוי ווי אין פעסט. אויך שאַראַלט האָט געהאַלטן אין איין טענה, אַז אין פעסט איז דאָס לעבן געווען אַ סך פּינער און באַ-קוועמער. לחנם האָט זיך נאָרדוי באַמיט צו איבערצייגן זיין מור-טער און שוועסטער, אַז פּאַרזי איז הערלעך און וועט זיין די צו-קונפט, בעת פעסט איז פּאַרוואָרפן און בלייבט די פּאַרנאַנגענהייט. נאָרדוי איז געווען אינטענסיוו באַשעפטיקט מיט זיין זשורנאַל-ליסטישער פּרנסה-אַרבעט און מיטן שרייבן אַ ניי בוך וועגן פּראַנק-רייך. קיין אויפגענוגען האָבן אים אָבער, ווי געזאָגט, נישט גע-פעלט. איינמאָל אין אַוונט איז ער אַהיימגעקומען שטאַרק דעפּריר-מירט. ער איז געווען מיט אַ באַזוך ביים גרויסן וויקטאָר הונג און האָט דערזען אַזוי-צוזאָגן, דעם „זשעני אין שלאַפּראַק“. זיין אייני-דרוס פון באַזוך איז געווען אַ שמערצפולער. נאָרדוי האָט געטראַכט, אַז ס'איז געסער נישט צו זען די גרויסע גייסטער אין זייער פּריי-וואַט-לעבן, מ'דאַרף זיך באַנגונגען מיט זייערע שאַפונגען. אין דער היים האָבן נאָרדויען אויפגענומען די אלטע טענות פון מוטער און שוועסטער וועגן דעם, ווי גוט ס'איז געווען דאָס לעבן אין פעסט און ווי שלעכט עס איז אין פּאַרזי. אַ דעפּרימירטער און אויפגערגטער האָט נאָרדוי געהייסן זיינע בני-בית איינפאַסן זיך: מ'פּאַרט צוריק קיין פעסט.

אין אַ געדריקטער, ממש פּאַרצווייפלטער שטימונג, איז נאָרדוי צוריקגעפּאַרן צו זיין אלטער געבורט-שטאָט פעסט. דאָס האָט פּאַר-שטערט די שמחה פון דער מאַמע און שאַרלאַט, וועלכע האָבן מיט גרויסער בענקשאַפט געהלומט וועגן דער אַמאָליקער היים. אין פעסט האָט נאָרדוי געפרוּווט ממשיך צו זיין די איבערעריסענע ליטעראַ-רישע טעטיקייט און מעדיצינישע פּראַקטיק. אָבער ער האָט דאָס גע-טון אָן חשק און אָן יעדער לעבנס-פּרייד, ווי אַן אָפּקומעניש. ער האָט געוויסט, אַז לאַנג וועט ער דאָ נישט אויסהאַלטן און אַז זיין פּלאַץ און גורל איז אין פּאַרזי. די שטיקנדיקע פּראָווינצער אַטמאָספּער און די מאַדיריש-נאַציאָנאַליסטישע און אפילו אַנטיסעמיטישע שטימונגען צווישן דער אונגאַרישער אינטעליגענץ זיינען אים גע-וואָרן אַ לאַסט און אַ פיין.

פון דער דאָזיקער פעסטער פּאַרוונקענקייט האָבן אים אַרויסגע-ריסן צוויי גליקלעכע געשעענישן. זיין בוך: „פון קרעמל ביז אל-

האמברא" האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג און איז דערשינען אין אַ פּאָר אויפלאַגן. זיין צייטונג האָט געפונען פאַר אים אַ נייע אויפ־נאַבע אין אויסלאַנד. ווידער האָט נאָרדוי געהייסן זיינע בני־בית זיך פאַקן און דער רייזע־וועג האָט צוריקגעפירט קיין פאַריז. בעת דער נסיעה, האָט שאַרלאַט זיך געוויצלט, אַז מ'איז גע־וואָרן, פּליענדיקע האַלענדער" אויף דער טראַסע פאַריז—פעסט. נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן זיין פּאַלעמיק מיט אַהאַסווער, דעם אייביקן ייד־וואַנדערער און האָט אַ דעצידירטער ביי זיך באַשלאָסן, אַז דאָס קאַפיטל „פעסט" איז דאָסמאָל שוין אויף תמיד און לַגמרי אַפּגעשלאָסן.

קאַפיטל י"ג.

ווידער אַ פאַרבאַטענע ליבע

אין יאָר 1880 האָט מאַקס נאָרדוי אַנטגילטיק און אויף תמיד פאַרלאָזט פעסט. אין פאַריז, וווּ ער איז פון איצט אָן געוואָרן אַ סטאַבילער תושב, האָט ער געהאַפט צו דערגרייכן נישט נאָר זיין פערזענלעכע קאַריערע אַלס מעדיצינער און שריפטשטעלער. זיין ציל איז געווען עפעס גרויס און וויכטיקס אויפצוטון פאַר דער מענטש־הייט, אינם קאַמף פאַר איר פּראָגרעס און פאַרבעסערונג. מתחילה האָט ער געגלויבט, אַז די זשורנאַליסטיק איז דער בעסטער און שאַרפסטער כלי־זין אויף דעם דאָזיקן וועג. די צייטונג קומט דאָך אין די הענט פון הונדערטער טויזנטער לייענער, זי קאָן באַהערשן דעם מוח און דאָס האַרץ פון פּובליקום און בזה האופן ווערן דער אומבאַזויגבאַרער מאַטאָר צו גייסטיקער און עטישער באַנייאונג פון דער מענטשהייט. נאָרדויס הויכע אויפפאַסונג וועגן די צילן און אויפגאַבן פון דער פּרעסע, איז געווען אין קאָנטראַסט צו דער ווירקלעכקייט, וועלכע האָט די זשורנאַליסטן קאָרומפירט און פאַר־דאַרבן. נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן, קעגנערשאַפטן און פיינטשאַפטן, האָט זיך נאָרדוי באַמיט מיט אַלע כוחות טריי צו בלייבן זיין אויסדערוויילטן עטישן פּרינציפ. אין דעם דאָזיקן כמעט האַפּנונגלאָזן קאַמף האָט ער כסדר געליטן מפּלות און איבערגעד־לעבט ביטערע אַנטווישונגען. אָבער ער האָט נישט קאַפיטולירט און בשום אופן נישט געוואָלט גיין אויף דעם וועג פון לייכטן און שענדלעכן קאַמפּראַמיס. דאָס האָט אים אָפּט געבראַכט פיינטלעכע אַנפאַלן און פערזענלעכע שאַדנס. אָבער מאַקס נאָרדוי האָט גע־

הערט צו יענע פרייהייטקעמפער פון דער העלפט פונם פאָריקן יאָרהונדערט, וועלכע זיינען געווען טרייע עפיגאָנען און יורשים פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און זיינען גרייט גע- ווען אַלץ מקריב צו זיין אויפן מזבח פון זייערע געשווירענע פריי- ציפן. נישט איינמאָל האָט נאָרדוי פארצווייפלט און פארביטערט אוועקגעוואָרפן פון זיך מיט כעס די זשורנאַליסטישע פען, אָבער זיין איידעלער מאָראַלישער און גייטיקער אימפּעראַטיוו האָט אים ווידער אויפסניי געצוונגען אויפצונעמען דעם קאַמף מיט דער הילף פון שאַרפן און אַזוי געפערלעכן כלי-זין, ווי ס'איז געווען און געבליבן די פרעסע.

נאָך זיין צוריקקומען קיין פאַרזי, ווערט נאָרדוי דער קאַרעס- פאַנדענט און פאַריזער מיטאַרבעטער פון דעם גרויסן בערלינער טאַגבלאַט „די פּאַסישע צייטונג“, וואָס איז געווען אַן איינפלוסריי- כער אָרגאַן פון די ליבעראַלע, אינטעלעקטועלע קרייזן אין דייטש- לאַנד. אויך אין אַנדערע גרויסע צייטונגען האָט נאָרדוי מיטגעאַר- בעט און פאַרעפנטלעכט וויכטיקע און אינטערעסאַנטע פובליקאַ- ציעס, נישט נאָר פּאַליטישע נאָר אויך ליטעראַרישע. זיינע גייסט- רייכע און שאַרפע קריטישע באַהאַנדלונגען וועגן דער נייער פראַנ- צויזישער ליטעראַטור און אירע פראָמינענטע פאַרשטייער, ווי וויקי- טאָר הוגאָ, אַלעקסאַנדער דימאַ, אַלפאַנס דאָדע און אַנדערע, האָבן אים פאַרשאַפט אַ פּילזייטיקע אנערקענונג. נאָרדוי איז שטאַרק באַ- שעפטיקט און האָט כמעט נישט קיין פרייע מינוט פאַר זיין אייגנט- לעכן פּערזענלעכן לעבן. ער איז אַ סטאַבילער איינגייער אין פראַנ- צויזישן פאַרלאַמענט, ליעננט אַ סך און באַזוכט כסדר די טעאַטער- פרעמיערעס און קונסט-אויסשטעלונגען. ווייניק צייט איז נאָרדויען געבליבן פאַר אייגענע נייע שאַפונגען. ער שרייבט אַ פאָר קורצע טעאַטער-פיעסעס (צווישן זיי „די מלחמה פון מיליאָנען“, וואָס אַטעמט מיט סאַציאַלן פאַטאַס) און גרייט זיך איבערצואַרבעטן זיינע „זיפן-בלאָזן“, אַ בוך, וואָס איז פול מיט פּילאָזאָפישע רעפּלעקסן און סאַציאַלער קריטיק און באַווייזט אויך נאָרדוים פיינעם הוש פאַרן איראָנישן הומאָר.

אינמיטן דער אינטענסיווער פאַריזער טעטיקייט און באַשעפ- טיקונג, קומט פּלוצלונג פאָר אַן איבערייס. נאָרדוים פריינט און פאַרערער אין דייטשלאַנד פועלן ביי אים אַן הסכמה אויף אַ רעפּע- ראַטן-דרייזע איבער די וויכטיקסטע דייטשע שטעט. נאָרדוי האָט זיך שוין צו יענער צייט געשאַפן דעם שם, אַלס דער, וועלכער פראַפאַגירט די גייטיק-קולטורעלע פאַרבינדונג צווישן פראַנקרייך און דייטשלאַנד. די דאָזיקע פאַרבינדונג האָט געדאַרפט אָפּשטעלן

די אימפעריאליסטיש-שאוויניסטישע טענדענצן פון דער דייטשער פאליטיק און בזה האופן פארזיכערן די פרידלעכע אנטוויקלונג אין אייראָפּע און אין דער וועלט. מיט דער דאָזיקער טענדענץ זיינען בולט באַהערשט געווען נאָרדוים געלונגענע רעפּעראַטן אין פּראַנק-פורט, שטוטגאַרט, קעלן און בערלין אויף די טעמעס: „ראַמאַנישע און גערמאַנישע פעלקער“ און „דאָן זשאַן און פּאַאָסט“. היינט, כּמעט זיבן יאָרצענדליק נאָך יענע אַרויסטרעטונגען, קאָן מען אָב-יעקטיוו פעסטשטעלן, אַז נאָרדוי האָט, איבריגנס ווי אַ סך פּראַ-מינענטע גייסטיקע און פּאָליטישע פּערזענלעכקייטן אין אייראָפּע, איבערגעשאַצט דעם כּוח פּון גייסט און ליטעראַטור און אונטער-געשאַצט דעם באַרבאַרישן שגעון פּון דייטשן אימפעריאַליזם.

בעת זיין דייטשער רייזע, האָט זיך נאָרדוי נענטער צונויפּגע-טראָפּן מיט דער, אין לאַנד וואַקסנדיקער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער אַרבעטער-באַוועגונג. גראַד האָט מען זיך אין דייטשלאַנד געגרייט צו פייערן דעם צוואַנציק-יעריקן געדענק-טאָג נאָך פּערדינאַנד לאַטאַלס טויט. נאָרדוי האָט געהאַט אַ סך סענטימענטן פאַר דער העראַיאישער און ראַמאַנישער געשטאַלט פּון דעם דאָזיקן דייטש-יידישן אַרבעטער-פירער, וועלכער האָט אַזוי מוטיק געקעמפט פאַר דער פּאָליטישער און סאָציאַלער עמאַנציפּאַציע פּון דייטשן פּראַ-לעטאַריאַט, און איז לסוף, אַזוי יונג אין יאָרן, געפאַלן אַ קרבן צו ליב אַ נאַרישן ליבע-דויעל מיט אַ טעמפּן, רומענישן באַיאַר. נאָרדוי האָט מיט סאַטיספאַקציע פעסטגעשטעלט ווי גרויס ס'איז געווען דער קולט פאַר לאַטאַלן ביי די דייטשע אַרבעטער. אין זיינע אויערן האָט אָפט געקלונגען דער „לאַסאַל-מאַרש“, וואָס איז אומעטום גע-זונגען געוואָרן אויף סאָציאַליסטישע פּאַרזאַמלונגען מיט די סטראָפּן וועגן דעם, אַז „אין ברעסלוי איז דאָ אַ בית-עלמין און אויפן בית-עלמין איז דאָ אַ גרוב, און דאָרט ליגט דער, וואָס האָט אונז צום קאַמף כּל-יזין געגעבן“. נאָרדוי איז נישט געווען קיין סאָציאַליסט, אָבער זיין געפיל פאַר סאָציאַלן יושר און מענטשלעכער גערעכטי-קייט איז געווען ביי אים טיף איינגעוואָרצלט אין דער נשמה. די פּאַטעטיק פּון דער לאַסאַלישער ראַמאַניק און באַוועגונג האָט אים באַאיינפּלוסט און אפילו מיטגעריסן. ער האָט געטראַכט צו באַזוכן די שטאָט ברעסלוי, וווּ אויף דעם יידישן בית-עלמין איז געלעגן דער, וועלכער האָט דעם דייטשן פּראַלעטאַריאַט געגעבן כּל-יזין צום קאַמף. אפילו ביי זיין טיפּסטן פעסימיזם וואָלט דעמאָלט דער ייד מאַקס נאָרדוי נישט פּאַרויסגעזאַגט די מוראדיק-בלוטטיקע „דאַנק-באַרקייט“, מיט וועלכער די דייטשע מאַסן וועלן זיך אַ דור שפּעטער „רעוואַנזשירן“ גנבי די אייניקלעך פּון ייד פּערדינאַנד לאַטאַל.

אָבער פון דער לאַסאַלישער ראַמאַנטיק האָט נאָרדווען פּלוצ-
לינג אַרויסגעריסן אַ נייע לייַדנשאַפט, די ליבע צו אַ פּרוי. באַקענט
האָט ער זיך מיט דער דאָזיקער פּרוי צופעליק, ביי אַ באַפריינדערטער
פאַמיליע אין בערלין. זי איז געווען די אלמנה נאָך אַ באַקאַנטן,
רייכן אַמעריקאַנער ייד און איז געקומען קיין אייראָפּע אויף אַ באַ-
זוך צו אירע קרובים. דער 33-יעריקער נאָרדווי האָט זיך אין איר
פאַרליבט בלב ונפש און, ווי מ'זאָגט, פון ערשטן בליק. דאָס איז
נישט געווען קיין דורכשניטלעכע פּרוי. מיט איר קערפערלעכער
שיינקייט און צוציענדיקן וויבלעכן חן האָט זי פאַרבונדן אַן אוי-
סערגעוויינלעכע אינטעליגענץ און בילדונג. זי איז געווען אַ שריי-
בערין און אַ קינסטלערין מיט אַ סך טאַלאַנט און וויסן. זי האָט
געקאַנט באַצויבערן מיט איר צאַרטער, פאַרחלומטער נשמה און
מיט איר ברויזנדיקן ענטוויאַזם פאַר אַלץ, וואָס איז שייַן און
גערעכט.

זי איז אַ פאַר מאַל געקומען צו נאָרדווען ווי צו אַ דאָקטאָר,
בכדי צו היילן איר האַרץ-קראַנקהייט. פון דער פאַציענטקע
איז באלד געוואָרן אַ גוטע באַקאַנטע, דאָן אַ פרייַנדין און געליבטע.
נאָרדווי האָט מוותר געווען אויף זיינע ווייטערדיקע פּלענער און
האָט זיך איבערגעגעבן זיין נייעם ליבע-גליק. די צוויי רייע מענ-
טשן האָבן זיך געשווירן טריישאַפט און באַשלאָסן חתונה צו האָבן.
נייע וויכטיקע פליכטן האָבן נאָרדווען צוריקגערוּפן קיין פאַריז. זיין
געליבטע איז דערווייל געבליבן ביי אירע קרובים אין דייטשלאַנד.
נאָרדווי האָט אין פאַריז נישט געקענט געפונען קיין מנוחה, זיין
פאַרליבטע נשמה האָט געבענקט און געלעכצט. ער האָט אַלץ דער-
צייט דער אַלטער מאַמען און פאַרלאַנגט איר הסכמה צו זיין היי-
ראַט. די מאַמע האָט געשוויגן, אָבער ווען ס'איז אָנגעקומען דער
ערשטער בריוו פון דער אַמעריקאַנער פּרוי, האָט זי קאַטעגאָריש
דערקלערט איר זון: „ניין, זי וועט נישט זיין מיין שנור!“ אויף
דער דערשטווינטער פּראַגע פון איר בן-יחיד, האָט זי אים געגעבן
צו שמעקן דעם אָנגעקומענעם בריוו. ס'האָט זיך געפילט פון בריוו
אַ שאַרפער ריח פון פערפום. „ניין, מיין זון“ — האָט מיט אַ קאָ-
טעגאָרישער, פעסטער שטים איבערגעחזרט די אַלטע, 70-יעריקע
מאַמע. — „אַ פּרוי, וואָס פאַרט אַליין אַרום אין דער וועלט און
שיקט צו אַזעלכע פאַרפומירטע בריוו, קאָן נישט ווערן מיין שנור!“
דער באַשלוס פון נאָרדוויס מאַמע איז געבליבן אַ גענאַטיווער
אויך דעמאָלט, ווען די פּרעכטיקע פּרוי איז אָנגעקומען פון בערלין
קיין פאַריז און האָט מיט איר חן און פיינקייט דעראַבערט די סימ-
פאַטיע פון אַלע אירע נייע באַקאַנטע. די אַלטע, פּרומע אלמנה פון

ר' נבריאָל זידפעלד האָט אפילו נישט געוואָלט הערן וועגן דעם דאָ-
 זיקן שידוך. לחינם זיינען געווען אלע בקשות און פאַרצווייפלטע
 תחנונים. נאָרדוי האָט ביטער געליטן און שמערצפול געקעמפט מיט
 זיך און מיט זיין ליבע. אָבער סוף כל סוף האָט געזיגט די מאַמע,
 פון דער היראָט איז גאָרנישט געוואָרן. אין איר טיפער פאַרצווייפ-
 לונג, האָט נאָרדויס געליבטע געפרוווט באַזיין זעלבסטמאָרד, זי
 האָט זיך אויפגעשניטן די אָדערן. מ'האָט זי אָפגעראַטעוועט און נאָר-
 דוי האָט זי אַלס דאָקטאָר געהיילט. אָבער די פאַרבאָטענע ליבע איז
 נישט מער געווען צו ראַטעווען. די צוויי ריפּע און הויך-קולטורעלע
 מענטשן זיינען זיך צעגאַנגען ווי פריינט, אויסערלעך מיט פרידלעך-
 כער רו און אינערלעך מיט טיפּע יסורים.

נאָרדוי האָט שטאַרק דערפון געליטן און לאַנג זיך געפילט צע-
 בראַכן און אינזאַם. מיט זיין געליבטער זיינען איבערגעריסן געוואָרן
 אלע באַציונגען. אפילו די פאַרמעלע פריינטשאַפטלעכע קאָרעספּאָנ-
 דענץ האָט לסוף אויפגעהערט. ווי דורך אַ צופאַל זיינען צו נאָרדויען
 דערגאַנגען ידיעות וועגן דעם ווייטערדיקן לעבנס-גורל פון זיין גע-
 וועזענער פריינדין. זי האָט אין צוויי יאָר אַרום חתונה געהאַט, איז
 אָבער באלד נאָך דער חתונה געשטאַרבן. צי האָט דערצו גורם גע-
 ווען בלוז איר פיזישער האַרץ-פעלער, פון וועלכן זי האָט שוין
 לאַנגע יאָרן געליטן, אָדער...

נאָרדוי האָט אַ סך וועגן דעם געטראַכט און מיט אַ ביטערן צער
 שטיף געוויינט. ער איז דערשטוינט געווען צוליב דעם קאַטעגאָרישן
 פאַרבאָט פון זיין מוטער און האָט פאַרשטאַנען, אַז דער כוח פון
 פעסט האָט זיין מעכטיקע שליטה נישט פאַרלוירן אויך אין פאַריז.

קאַפיטל י"ד

„די קאַנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער

ציוויליזאַציע”

כבדי צו פאַרגעסן דעם טיפּן ווייטיק צוליב דער „פאַרבאָטע-
 נער ליבע“, האָט זיך מאַסס נאָרדוי געוואָרפן מיט זיין גאַנצן ברען
 און אימפעט צו דער אַרבעט. שוין אַ לענגערע צייט איז ער גע-
 ווען באַשעפּטיקט מיט שרייבן דאָס גרויסע ווערק א. נ.נ. „די קאָנ-
 ווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“, וואָס וועט בקרוב

אויפטרייסלען די אייראָפּעאישע ליטעראַטור און געזעלשאַפט און
 וועט נאָרדווען פאַרשאַפן אַן אייביקן רוּם. די אַרבעט איבערן דאָזיקן
 ווערק איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג און האָט מיטגעריסן און
 באַגייסטערט דעם אויטאָר און זיין פאַרלעגער, וועלכער איז גלייך
 ביי די ערשטע באַקומענע קאָפיטלען געווען ממש אַנטציקט און
 האָט דעם בוך פאַרויסגעזאָגט אַ סענסאַציאָנעלן דערפאַלג. נאָרדווי
 האָט אַלע זיינע באַשעפטיקונגען און עגמת־נפשן אַוועקגעטריבן פון
 זיך און איז פאַרטון געווען בלב ונפש, אין דעם דאָזיקן נייעם בוך,
 אויף וועלכן עס האָבן שוין מיט אומגעדולד געוואַרט די באַרימט־
 סטמע ליטעראַטור־קריטיקער און די ברייטסטע לייענער־קרייזן.
 ווען דאָס ווערק „די קאָווענציאָנעלע שקרים פון אונזער
 ציוויליזאַציע“ איז אין יאָר 1883 דערשינען, האָט עס אין דער
 גאַנצער וועלט אַרויסגערופן אַ שטורעם פון הסכמות און קעגנער־
 שאַפטן, פון ענטוויאַזם און פאַרביטערונג, פון אויפריכטיקער סימ־
 פאַטיע און פאַרסטער שנאה. די פּרעסע־ און ליטעראַטור־קריטיק
 האָט עס אויספירלעך באַהאַנדלט, אין אַלע קלובן און אינטעלעק־
 טואַליסטן־צוזאַמענקונפטן איז וועגן דעם געגאַנגען אַ ליידשאַפט־
 לעכע דיסקוסיע. אין אַלע סאַלאָנען, קאַפּע־היזער, אויפנאַם־אָוונטן
 האָט מען דערפון כסדר גערעדט. נאָרדוויס פאַרלעגער האָט געהאַט
 אַ ריכטיקע סוּחרישע אינטואַיציע, דאָס ווערק איז געוואָרן, ווי מען
 רופט עס היינט, אַ „בעסט־סעלער“, אין אויפלאַגע איז דערשינען
 נאָך דער אַנדערער און אין די בוכהאַנדלונגען האָט מען עס זיך
 ממש אַרויסגעריסן פון די הענט. במשך דער צייט זיינען „די קאַנ־
 ווענציאַנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“ דערשינען אין נישט
 ווייניקער ווי 59 אויפלאַגעס און זיינען איבערגעזעצט געוואָרן אויף
 אַלע אייראָפּעאישע שפּראַכן. יעדער אינטעליגענטער מענטש האָט
 געהאַלטן פאַר זיין חוב צו לייענען און צו האָבן אין זיין ביבליאָ־
 טעק דאָס דאָזיקע נייע, וויכטיק ווערק פון מאַקס נאָרדווי. אין רוסי־
 לאַנד און עסטרייך האָט מען עס, נאָך דעם רעגירונג־פאַרבאָט, פאַר־
 קויפט געהיים. אין די קאָטוילישע לענדער איז נאָרדוויס בוך, צוליב
 דעם פּויפּסטלעכן חרם, געוואָרן דער קאַמפּאַראַל פון אַנטי־קלע־
 ריקאַלן לאַגער. דער נאָמען: מאַקס נאָרדווי איז באַרימט געוואָרן
 אין דער גאַנצער וועלט. די גרעסטע צייטונגען אין אייראָפּע און
 אַמעריקע האָבן געדרוקט זיינע בילדער און ביאָגראַפיעס, האָבן
 פאַרעפנטלעכט זיינע דערקלערונגען און אינטערוויען. נאָך אַן
 אינטענסיווער, אויסדויערנדיקער, כמעט 20־יעריקער ליטעראַרי־
 שער טעטיקייט, האָט מאַקס נאָרדווי דערגרייכט זיין גרויסן גייס־
 טיקן, מאָראַלישן און מאַטעריעלן טריאומף. ער איז געוואָרן איי־

נער פון די ערשטע און וויכטיקסטע פערזענלעכקייטן אין דער וועלט
 פון גייסט און ליטעראטור. זיין דערפארטע פאזיציע האָט אים
 געזיכערט רום און עקזיסטענץ בכבוד גדול אויף לאנגע יאָרן.
 מיט וואָס לאָזט זיך דערקלערן דער דאָזיקער ממש־פענאָמענאָל־
 לער דערפאָלג פון נאָרדוים בוך, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַן
 ערנסטע סאָציאָלאָגיש־וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט, און נישט סתם אַ
 ליטעראַרישע סענסאַציע? בכדי דאָס צו פאַרשטיין, מוז מען זיך
 קלאָר מאַכן די דאָמאָלסדיקע אַטמאָספֿער, אין דעם לעמפֿן צייַט
 אָפֿשניט פֿונם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. ס'איז געווען פֿען־דע־
 טיעקל (סוף פון יאָרהונדערט), ווען עפעס אַ מאָדנער און פֿייַנפֿור
 לער פֿחד־געפֿיל האָט באַהערשט די נשמות און די מוחות פון די
 אייראָפּעאישע מענטשן. צי איז דאָס געווען בלוז דאָס ציטערן
 צוליב דעם נאָענטן חשבון הנפש פון אַ גאַנצן און אזוי גורלדיקן
 יאָרהונדערט, אָדער ס'איז געווען עפעס נאָך מער, אַן אומהיימלעך
 כער פאַרגעפֿיל וועגן דעם צוקונפֿטיקן מוראדיקן חורבן פון דער
 אייראָפּעאישער קולטור און עטיק? די דאָזיקע אַלגעמיינע אומזי־
 כערקייט און ירידה־שטימונגען, וועלכע האָבן דעמאָלט אין דער ליטע־
 ראַטור אָנגענומען דעקאַדענטישע און פֿעסימיסטישע פאַרמען, זי־
 נען אויך שפעטער צום בולטן אויסדרוק געקומען אין דער באַ־
 קאַנטער פֿובליקאַציע פון אַסוואַלד שפּענגלער „דער אונטערגאַנג
 פון מערב־ציוויליזאַציע“, אַ בוך פֿול מיט שוואַרצע נביאות און
 טויט־אורטיילן קעגן דער אייראָפּעאישער וועלט. אין דער דאָזיקער
 אַטמאָספֿער פון זעלבסט־קריטיק און פֿחד פאַר דעם וואָס קומט,
 האָט נאָרדוים מוטיק און טאַלאַנטירט ווערק געווירקט, ווי אַן
 אויפֿרייס פון אַ דינאַמיט־באַמבע.

נאָרדוים אויסגאַנג־פֿונקט אין זיין בוך „די קאַנווענציאָנעלע
 שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“ איז די הנחה, אַז די הויפֿט־
 קרענק פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט באַשטייט אין פֿחדנות
 און מורא אַרויסצוזאָגן דעם אמת. מיט דער שאַרפֿקייט פון
 זיין אַנאַליטישער קריטיק, שניידט נאָרדווי אויף, ווי אַן אומברח־
 מנותדיקער כירורג, די ווייטיקדיקע, מיט אייטער און בלוט פאַר־
 וואַקסענע ווונדן פון דער מאָדערנער ציוויליזאַציע. ער ווייזט אַן
 אויף אירע שקרים, פאַלשקייטן און פאַרדאַרבנקייטן. ער קריטיקירט
 און רייסט אַראָפּ די קאַנווענציאָנעלע מאַסקעס, וואָס באַדעקן די
 מיאוסע, נידערטרעכטיקע פרצופים. ער האָט נישט קיין רחמנות
 אויף די מכלומרשט פילאַנטראָפֿישע תירוצים און פֿסעוודאָהיי־
 ליקע גרימאַסן. זיין מעדיצינישער דיאַגנאָז איז קורץ און שאַרף
 ווי די שטראַף־רייד פון אַמאָליקע נביאים. ער צעשטערט ביז צום

יסוד די פונדאמענטן פון א ציוויליזאציע, וואָס שטיצט זיך אויף שקר און היפאָקריזיע.

אָבער נישט בלויז קריטיקירן און צעשטערן וויל נאָרדוים בוך. דער מחבר איז טראַץ אלעמען אָפטימיסטיש געשטימט. ער גלויבט, אז ס'איז פאַראַן אַן אויסוועג צו היילן און צו ראַטעווען אונזער קראַנקע אייראָפּעאישע ציוויליזאציע. נישט אָבער מיט קיין מיסטישע, נאָר מיט פּסיכאָלאָגישע און סאָציאָלאָגישע מיטלען קאָן מען דאָס דערגרייכן. די מענטשהייט דאַרף האָבן שנעלע און ראַדיקאַלע רע-פּאַרמען, סאָציאַלע און עטישע, זי מוז געפינען אַ האַרמאָנישע פּאַרבינדונג צווישן די געזעצן פון דער נאַטור און די געזעצן פון דער געזעלשאַפט. דער דאָזיקער אָפטימיסטישער גלויבן פון מאַקס נאָרדוי וועגן דער מעגלעכקייט פון היילן און ראַטעווען די איי-ראַפּעאישע מענטשהייט האָט נאָך יאָרנלאַנג אָנגעהאַלטן. ערשט ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין דער הקדמה צו דער 59-טער אויפלאַגע פון „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאציע“, לאָזן זיך הערן דעם מחברס מעלאַנכאָלישע און רעזיגנירטע שטימונגען.

היינט, אין אונזערע צייטן, וואָס האָבן געזען דעם טראַגישן חורבן פון אלע מענטשלעכע אידעאַלן, און דאָס צינישע, באַרבאַרי-שע טרעטן אויף אלע עטישע הייליגטימער, קאָן מען זיך גאָרנישט פאַרשטעלן דעם מעכטיקן איינדרוק און די ריזיקע השפּעה, וועלכע נאָרדוים „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאציע“ האָבן אַרויסגערופן אין יענעם דור, ביים סוף פונם פּאַריקן יאָר-הונדערט. ס'איז אונז היינט אומפאַרשטענדלעך דער געוואַלדיקער ענטוויאַזם און די שטאַרקע שנאה, מיט וועלכע מ'האַט אויפגענומען דעם אויטאָר און זיין ווערק. די נייע, נאָכמלחמהדיקע מענטשהייט איז געוואָרן גולניש-קאַלט און גייסטיק-פלעגמאַטיש און זי פאַר-שטייט נישט די אויסערנעוויינלעכע פרייד און שנאה פון אַ דור, וואָס איז אזוי געוואַלדיק נתפעל געוואָרן צוליב אַ בוך. ס'איז נישט לייכט היינט משיג צו זיין, אז „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאציע“ זיינען פאַר יענעם דור געווען נישט סתם אַ דרוק-אויסגאַבע, נאָר אַ גרויס, ממש רעוואָלוציאָנער געשעעניש. אין דעם זעלבן יאָר, אין וועלכן ס'איז דערשינען נאָרדוים ווערק, איז געשטאַרבן קאַרל מאַרקס, דער שעפּער פונם מאָדערנעם סאָציאַליזם און דער אָנפירער פון ערשטן אַרבעטער-אינטערנאַציאָנאַל. מאַקס נאָרדוי, דער זון פון פעסטער רבנישן למדן און קאַרל מאַרקס, דאָס אייניקל פון ריינלענדישן רב, האָבן געהערט צו יענער צאָרריכער פלעיאַדע פון יידישע טאַלאַנטפולע אינטעלעקטואַליסטן,

וועלכע זיינען דורך זייער זשעני און גורל אוועקגעשטעלט געוואָרן
בראש פון דער צום פאָרשריט מאַרשירנדיקער אייראָפּעאישער
מענטשהייט. אָבער בעת נאָרדוי האָט סוף כל סוף געפונען דעם
וועג צוריק צו זיין אומגליקלעכן פּאָלס, איז מאַרקס, דאָס אייניקל
פון רב און דער זון פון געשמדטן אַדוואָקאַט, אויף תמיד און לַגַמְד
די פּאַרלױרן געגאַנגען פאַר זיין שטאַם און מקור. נישט נאָר אין
דעם איז באַשטאַנען דער אונטערשיד צווישן נאָרדויען און מאַרקסן.
נאָרדוי איז נישט געווען קיין אָנהענגער פון דער סאָציאַליסטישער
וועלט־אַנשויואונג און איר שיטה פון היסטאָרישן מאַטעריאַליזם.
די הנחה, אַז דער גורל פון דער וועלט איז אָפהענגיק בלויז און
אויסשליסלעך פון די מאַגן און בויך־פּראָבלעמען, איז פאַר נאָר־
דויען געווען פּרעמד און משונהדיק. ער האָט, בשום אופן, נישט
געקאַנט פאַרשטיין, ווי אַזוי מאַרקס, דער גרויסער געלערנטער און יורש
פון זיינע רבניש־לומדישע אבות, האָט געקאַנט אין זיין געגאַציע
פון גייסט, דערגיין ביז צו דער אַפּאָטעאַזע פון דער מגושמדיקער
מאַטעריע. די סאָציאַליסטישע מלכות פון קאַלעקטיווער געזעלשאַפֿ־
טלעכער אָרדנונג איז נאָרדויען פאַרגעקומען ווי אַ טיראַנישע עב־
דות. ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם צוקונפטיקן קאַלעקטיוון
שטאַט, וואָס וועט מיט זיין מעכטיקער מלוכהשער מאַשין צערייבן
דעם יחיד און זיין פרייהייט. נאָרדוים אמונה האָט באַזירט אויף
דעם יחיד און זיין אינדיווידועל גליק. נישט דער יחיד איז באַ־
שאַפֿן געוואָרן פאַר דער מלוכה, נאָר די מלוכה פאַר דעם יחיד!
נישט דער שטאַט האָט אין זיינע הענט דעם שליסל צום אמת און
גליק פון דער מענטשהייט, נאָר דער יחיד! נאָרדוים אידעאָל איז
געווען די וועלט פון פרייהייט און דעמאָקראַטישער עוואָלוציע. ער
האָט געהערט צו דעם בעסטן און איידלסטן ליבעראַליזם, דעם
עפיגאַנישן יורש פון דער גרויסער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און
אירע שענסטע לאָזונגען און טראַדיציעס.

אין דעם דאָזיקן דערהויבענעם גייסט פון מענטשן־ליבע און
מענטשהייט־דערלייזונג איז געשריבן געוואָרן דאָס באַרימטע ווערק:
„די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע.“ און וועגן
די דאָזיקע אידעאָלן האָט געחלומט דער 34־יעריקער שריפטשטע־
לער און דאָקטאָר מאַקס נאָרדוי, וועלכער איז, נאָך דעם ריזן־דערפּאָלג
פון זיין ניי בוך, נישט פאַרשיכורט געוואָרן מיט קיין נצחון־שמאַלץ,
נאָר איז ווייטער געגאַנגען זיין וועג פון קאַמף אַלס נביא און אַרצט
פון דער קראַנקער, שווער־באַדראָטער אייראָפּעאישער מענטשהייט.

קאפיטל ט"ז.

הערלעכע בארימטקייט און טרויעריקע

איינזאמקייט

נאָכן דערשיינען פון דעם ווערק: „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאציע“, איז נאָרדוים נאָמען געוואקסן און באַ-רימט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט. יעדן טאָג זיינען אָנגעקומען צום אויטאָר הונדערטער בריוו פון די פאַרשידנסטע לענדער. אומ-ציליקע מענטשן, פראַנצויזן און צוגערייזטע, האָבן טאָג-טעגלעך געקלאַפט אין די טירן פון זיין וווינונג, געוואָלט דורכאויס זיך זען און דורכשמועסן מיט דעם וועלט-באַרימטן שרייבער און דענקער. מ'האַט געזוכט ביי אים עצות און פאַרלאַנגט אַ הסכמה צו פלענער און מאַניפעסטן. די איינפלוסרייכסטע פרעסע-אַרגאַנען און פּאַלי-טישע פערזענלעכקייטן האָבן זיך באַמיט צו געווינען זיין פריינט-שאַפט. דער נאָמען האָט גאַרדוי אין געוואָרן אַ העראַלד פון אַ גרויסן אויטאָריטעט און פון יעדן פרייהייט-קאַמף. פּאַליטישע עמיר-גראַנטן פון גריכנלאַנד און רוסלאַנד, פון פּוילן און טערקיי האָבן אין נאָרדויען געפונען זייער פּראָטעקטאָר. אַלע עטישע און גייס-טיקע שטרעמונגען און שטרעבונגען אין אייראָפּע, וואָס האָבן גע-קעמפט פאַר פּראָגרעס און דערלייזונג פון דער מענטשהייט זיינען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט נאָרדויען. אַלץ, וואָס איז געווען פאַלש און פאַרדאַרבן האָט געציטערט פאַר זיין שאַרפער, אומ-ברחנותדיקער קריטיק.

נאָרדוי האָט נישט אויסגערוט באַקוועם אויף די לאָרבערן פון זיין הערלעכער באַרימטקייט. ער האָט געאַרבעט אינטענסיוו און אומדערמידלעך. ער שרייבט אַ סך און זיינע ווערק — איינס נאָכן אנדערן — דערשיינען אין דרוק. נישט קיין גאַנצע צוויי יאָר זיינען פאַרגאַנגען נאָכן אָנשרייבן „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאציע“ און שוין דרוקט זיך זיין ניי און וויכטיק ווערק „די פאַראַדאָקסן“. וואָס זאָגט אַרויס טיפע און געוואַנטע געדאַנקען אין אַ קורצער, קאַמפּאַקטער פּאַרם. דער שאַרפער קרי-טישער אַנאַליז פון מחבר האָט אונטערגעגראָבן אַ סך אַלטע, טראַ-דיציאָנעלע באַגריפן און מנהגים און האָט געצווונגען דעם לייענער טיפער זיך צו פאַרטראַכטן איבער פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע און גייסטיקע דערשיינונגען, וואָס זיינען אים מתחילה פאַרגעקומען

שוין פארהייליקט און סטאביליזירט צוליב זייער דורות־לאנגער פארגאנגענהייט. „די פאראדאקסן“ האָבן אין דער ליטעראַרישער וועלט אַרויסגערוּפן גרויס אויפזען און אַנערקענונג און זיינען שנעל געוואָרן אַ שם דבר. גאַנצע פינף אויפלאַגעס פון דעם נייעם בוך זיינען דערשינען גלייך אין ערשטן יאָר און איבערזעצונגען זיינען געמאַכט געוואָרן אין די פאַרשידנסטע שפראַכן.

ווי דער האָט זיך אָנגעהויבן אין דער וועלט־פרעסע און אין די ליטעראַטור־קלובן אַ ליידנשאַפטלעכער ויכוח פאַר און קעגן נאָר־דוים „פאראדאקסן“. דאָסמאָל זיינען אויך אַ סך דעמאָקראַטישע פראַזע־אַלאָגן פאַרביטערט געווען צוליב דעם אויטאָרס אפיקורסישן געדאַנק, אַז די מערהייט מענטשן איז נישט ביכולת און האָט אויך נישט דעם ווילן דערצו, לאַגיש צו דענקען. מ'האָט נאָרדוים ספקות געוואַלט אַנטקעגנשטעלן דעם פרינציפ פון דעמאָקראַטיע און דאָס איז דעמאָגאָגיש אויסגענוצט געוואָרן דורך געוויסע שרייבער און זשורנאַליסטן, וועלכע האָבן אונטער זייער מכלומרשט דעמאָקראַטישער מאַסקע געפרוווט באַהאַלטן די ברענענדיקע קנאה־שנאה צוליב נאָרדוים אויסערגעוויינלעכן ליטעראַרישן דערפאַלג. אויך פאַרשידנאַרטיקע נאַציאָנאַליסטן זיינען געווען שטאַרק אומצופרידן מיט די „פאראדאקסן“, צוליב נאָרדוים געדאַנקען־גאַנג און אויס־פירונג, אַז אינם צוקונפטיקן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט וועט די ראַל פון די קליינע פעלקער נאָר רעדוצירט ווערן, און די ממשלה אין אייאָפּע וועט איבערגיין צו אַ פּאָר געציילטע גרויסע פעלקער. ווי ביי „די קאָנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“, האָט אויך דאָסמאָל מאַקס נאָרדוי אויפגענומען די קריטיק און קעגן־נערשאַפט מיט אַ פּולשטענדיקער באַהערשונג און זעלבסטזיכער־קייט. זיין תשובה צו די צאָלרייכע אָפּאָגענטן איז געווען, אַז מיט די „פאראדאקסן“ האָט ער נישט געוואַלט שאַפן קיין נייע דאָגמען (אנשטאט די אַלטע, וועלכע ער האָט צעשטערט), נאָר ער איז אויסן געווען אַרויסצורופן קריטיק און ספקות לגבי סטאביליזירטע און פאַרהייליקטע באַגריפן. דעם דאָזיקן ציל זיינעם האָט ער בשלמות דערגרייכט, ווייל די דיסקוסיע פאַר און קעגן „די פאראדאקסן“ האָט אויפגערוּדערט די אָפּגעשטאַנענע געמיטער און אויפגעפרישט די פאַרשימלטע, טראַדיציאָנעלע געדאַנקען־וועלט.

די אָנגעשטרענגטע אַרבעט ביי די צוויי גרויסע ווערק, האָט פאַרלאַנגט אַ געוויסע רו און איבערייס. אָבער נאָרדוי האָט זיך דאָס נישט געוואַלט פאַרגינגען. ער האָט געזוכט אַ נייסיקע דערפרישונג ביי אַ פּאָר ראַמאַנען, וועלכע ער האָט אין אַ קורצער צייט פאַרפאַסט און פאַרעפנטלעכט. דאָס זיינען געווען נישט סתם־ענסאַציאָנעלע

געשיכטעס וועגן ליבע און מענטשלעכע קאמפן, נאָר טיפע פּסיכאָ-
לאַגישע שטודיעס, וואָס האָבן אַ זין און ציל און קומען צו גע-
וויסע געזעלשאַפטלעכע און עטישע אויספירונגען. זיין גרויסער
ראַמאַן „די קראַנקהייט פון יאָרהונדערט“ שילדערט די גייסטיקע
און מאַראַלישע אַטמאָספּער ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט.
זיין הויפּט-העלד, אַ יונגער אינטעלעקטואַליסט, איז דער קלאַסי-
שער פאַרשטייער פון יענעם דור, מיט 50 יאָר צוריק, וואָס האָט זיך
פאַרשיכורט מיט אַן אָנגעבלאָזענער פּראָזאָאָלאָגיע וועגן נעאַר-אַ-
מאַנטיזם, פעסימיזם, סימבאָליזם, פּוטריזם און אַנדערע „פינע
איזמען“ און דערביי האָט ער פאַרלוירן יעדן חוש פאַר רעאַליטעט
און אַקטיוויטעט פון לעבן, און איז שטיין געבליבן קראַפט און ווילנ-
לאָז על-פּרשט-הערכים, אויף דעם קרייז-וועג פון צוויי יאָרהונ-
דערטער. דער דאָזיקער האַמלעטישער דור פון „נאַקעטע נשמות“
און „צעבראַכענע הערצער“, וועלכער האָט נישט פאַרמאָגט קיין
ווילן צום לעבן און קיין כוח צום שטאַרבן, איז געוואָרן אַן אינ-
האַלט פון אַן אינטערעסאַנטער פּסיכאָ-אַנאַליטישער וויסנשאַפט
און בעלעטריסטישער ליטעראַטור. נאָרדוים העלד, אַ געעלרנטער
וויסנשאַפטלער אָבער אַ נעווראָסטעניש-שוואַכער, קאָן זיך נאָך
ראַטעווען פון דעם פּולשטענדיקן צוזאַמענברוך. דער גליקלעכער
גורל האָט אים דערצו געגעבן דעם לעצטן שאַנס. אַ פּרעכטיק שפּאַ-
ניש מיידל, שטאַרק מיט איר שיינקייט און לעבנס-כוח, האָט זיך
פאַרליבט אין דעם וויסנשאַפטלער. זי איז גרייט פאַר אים מקריב
צו זיין איר ליבע און נשמה, איר ענערגישן ווילן און אָפּטימיס-
טישן גלויבן. דאָס קאָן דעם פאַרצווייפלטן יונגמאַן געבן אַ נייעם
לעבנס-חשק און כוח. ער איז אָבער צו שוואַך אויסצונוצן דעם דאָ-
זיקן לעצטן שאַנס זיינעם. ער פאַרלירט דאָס מיידל און חתמעט
זיין גורל. ער באַוויינט דאָן ביים ברעג פון אַ טייך זיין צעבראַכן
לעבן און טראַכט וועגן זעלבסטמאָרד. שטאַרבן וויל ער אָבער מיט
אַ העראָאישן זשעסט, בכדי צו נעמען אויף אַזאַ אופן רעוואַנזש פאַר
זיין פּהאַרניש-שוואַך לעבן. ווידער באַקומט ער פון גורל אַ שאַנס.
און דאָס מאָל נוצט ער אויס בשלמות. שטייענדיק ביים ברעג,
דערזעט ער פּלוצלונג, ווי אַ קינד טרינקט זיך. אָן זיין געוויינלעכן,
לאַנגן ישובּ הדעת, אָן זיין נאָרמאַלן וואַקלען זיך, באַשליסט ער
דאָסמאָל גלייך צו זיין אַקטיוו, ער זאַמלט צונױף זיין לעצטע לע-
בנס-ענערגיע און וואַרפט זיך אין וואַסער אַרױן, בכדי צו ראַטע-
ווען דאָס קינד. ער ווערט דערטרונקען צוזאַמען מיטן קינד, אָבער
ער שטאַרבט ווי אַ העלד, אַזוי, ווי ס'איז געווען זיין פּאַטעטישער
פאַרלאַנג.

צי האָט מאַקס נאָרדוי אין דעם דאָזיקן ראָמאַן אויסגעדריקט
 בלויז די געפילן פון זיין אומגליקלעכן העלד, אָדער אפשר האָט ער
 דאָ אויך געבראַכט צום אויסדרוק געוויסע ריין־פּערזענלעכע ליידן
 און איבערלעבענישן? נישט געקוקט אויף זיין הערלעכער באַרימט־
 קייט, האָט זיך מאַקס נאָרדוי געפילט איינזאַם און פאַרלאָזט. זיין
 מוטער און שוועסטער זיינען פאַר אים געווען גוטע און האַרציק־
 איבערגעגעבענע מענטשן. אָבער זייער נשמה איז געבליבן אין פעס־
 טער געטאָ, און זיי האָבן אים, דעם איינציקן זון און ברודער, דעם
 באַרימטן שריפטשטעלער און מאָדערנעם פאַריזער תושב, נישט
 פאַרשטאַנען, אָפּט נישט געקאָנט פאַרשטיין. אַ זשורנאַליסט און
 שרייבער פון נאָרדוים מדרגה, האָט זיכער געהאַט אַ סך פריינט
 און באַקאַנטע. ווען מ'איז אַ באַרימטער שריפטשטעלער און מאַ־
 טעריעל גוט־סימואירטער פאַרדינער, פּעלן דאָן נישט קיין גוטע
 פריינט!. אָבער — טראָץ אַלעמען האָט זיך נאָרדוי אָפּט געפילט
 איינזאַם. נישט איינמאָל האָט ער פאַר זיך איבערגעזחזרט די צוויי
 שווערמוטיקע לאַטיינישע ווערטער: «VAE SOLI!» („וויי איז דעם
 איינזאַמען!“). ער האָט אָפּט געטראַכט וועגן דעם, אַז זיין פּאָטער,
 ר' גבריאל זידפּעלד, האָט זיך אויך אין פעסט געפילט אַזוי איינ־
 זאַם, הגם ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ מענטשן־
 פריינט דערצו. צי איז דאָס אַ גורלדיקע באַשטימונג פון אַ פּאָ־
 טערלעכער ירושה אָדער וועט זיך דאָס נאָך אַמאָל ענדערן צום גוטן?
 וועגן דעם האָט אָפּט אַריינגעטראַכט דער 40־יעריקער מאַקס
 נאָרדוי, שפּאַצירנדיק אין אָונטן, נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט. יאָ,
 די איינזאַמקייט העלפּט צו גייסטיקער קאָנצענטראַציע, צו כוחות־
 אַנטוויקלונג און אַרבעט־פאַרנעם. די איינזאַמקייט איז דער שאַר־
 פּער כלי־זין פון אַ שטאַרקן מאַן. אָבער ווי לאַנג איז דער שיעור
 צו בלייבן אַזוי שטאַרק און ווי לאַנג קאָן מען אָפהיטן, אַז די שאַרפ־
 קייט פון דעם דאָזיקן כלי־זין זאָל זיך נישט ווענדן קעגן דער איי־
 גענער ברוסט און נשמה? נאָרדוי האָט זיך דערמאָנט אין זיין ער־
 שטער פאַריזער ליבע, אין די ראַמאַנטישע שפּאַצירן מיט פּאָלי דאָ,
 אויף די ברעגעס פון דער סעקוואַנע. זיינע געדאַנקען זיינען אַריבער
 צו יענער ווונדערבאַרער פרוי פון אַמעריקע, וואָס האָט אים שפּע־
 טער באַגלייט פון בערלין קיין פאַריז און איז אויף אייביק געבליבן
 אין זיין זכרון און האַרצן. צי האָט ער נישט קיין רעכט צו קיין
 פּערזענלעך גליק, צו דעם, וואָס עס באַזיצט דער אַרעמסטער פּאָ־
 ריער מענטש? וואָס טויג אים די הערלעכע באַרימטקייט, ווען די
 איינזאַמקייט איז אַזוי טרויעריק!. נאָרדויען איז מיטאַמאָל קלאָר
 געוואָרן דער נאָמען פון זיין נייער פּיעסע, וועלכע ער האָט געהאַט

בדעה איצט צו שרייבן. יא, די פיעסע וועט הייסן : „דאָס רעכט אויף
ליבע“. יעדער מענטש האָט אַ רעכט צו ליבע. אָן דעם, וואָס וואָלט
ווערט געווען אונזער לעבן ! ?

פון די דאָזיקע סענטימענטאַל-טרויעריקע שטימונגען אין זומער
1889, האָבן נאָרדווען אַרויסגעריסן צוויי נייע געשעענישן. אין
פאַרזי האָט זיך ווידער געעפנט אַ גרויסע, גאָר אינטערעסאַנטע
וועלט־אויסשטעלונג, צו וועלכער עס זיינען געקומען אַ סך באַזוך-
כער. צווישן זיי האָט נאָרדווי געטראָפן אַלטע, נוטע באַקאַנטע, פאַר
וועלכע ער האָט איצט געמוזט אַוועקגעבן צייט און מי. דאָס צוויי-
טע געשעעניש איז געווען אַ סך אומאַנגענעמער. נאָרדווי האָט פון
זיינע ביכער־האַנגאַראַרן פאַרדינט אַ סך געלט. ער האָט אינוועסט-
טירט זיין גאַנצן קאַפיטאַל, אַ פאַר הונדערט טויזנט פראַנק, דער
מאָלט איז דאָס געווען אַ גרויס פאַרמעגן, אין געוויסע אונטערנע-
מונגען און האָט אַלץ פאַרלוירן. קיין טראַגעדיע האָט מאַקס נאָר
דווי דערפון נישט געמאַכט, אָבער דער פאַרלוסט איז געווען אַ וויי-
טיקדיקער און קיין פרישע דאגות און צרות האָבן נישט געפעלט.

קאַפיטל ט"ו.

דער וועג צום יידיש-נאַציאָנאַלן באַקענטעניש

זינט דעם דערשיינען פון „די פאַראַדאָקסן“ זיינען פאַרנאַנגען
אַ פאַר יאָר, ביז מאַקס נאָרדווי האָט געפונען צייט און מעגלעכקייט
אַנצושרייבן אַ ניי וויכטיק בוך. עס האָבן נאָרדווען אַבסאַרבירט
פאַרשידענע ענינים און ער איז אויך שטאַרק באַשעפטיקט געווען
מיט זיין מעדיצינישער פראַקטיק, וואָס איז געוואָרן זיין צווייטער
באַליבטער באַרוף. צוליב דעם האָט ער רעזיגנירט פון דער איינלאַ-
דונק צו קומען קיין אַמעריקע אויף אַ רעפעראַטן-טורני, הגם די
דאָזיקע נסיעה האָט אים געקאָנט זיין נוצלעך פון יעדן שטאַנד-
פונקט. נאָרדווי איז שוין פאַרוואָרצלט געווען, שטאַרק און טיף, אין
זיין אַלט־נייער פאַרזייער היים און נישט גערן וואָלט ער מסכים גע-
ווען צו פאַרלאָזן אפילו אויף אַ קורצער צייט, די טומלדיקע פראַנץ-
צויזישע מעטראָפאָליע און די שטילע, וואַרעמע, היימישע אַטמאָס-
פער פון זיינע נאָענטסטע בני־בית. זיין נייע דירה אויף דער אַוועני
דע וויליע, אַנטסקעגן דעם פּרעכטיקן פאַרק מאַנסאָ, איז געווען באַ-
קוועם און האָט באַשאַפן די אידיילישקייט און מנוחה, וואָס זיינען

אים אזוי נויטיק געווען אין די דאזיקע יארן פון שטורמישע קאמפן
און טעגלעכע זארגן.

ערשט אין יאר 1893 איז דערשינען אין דרוק נאָרדוים ווערק
„דעגענעראַציע“. דאָס איז געווען אַ גרויסע און וויכטיקע וויסנ-
שאפטלעכע פובליקאציע, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף לאַנגע און
סאָלידע פאָרשונגען אויפן געביט פון סאָציאָלאָגיע, פסיכאָלאָגיאַ-
טיק און פילאָזאָפיע. דאָס נייע בוך האָט מאַקס נאָרדוים געווידמעט
דעם באַרימטן יידיש-איטאַליענישן געלערנטן טשעזאַרע לאַמבראָזאַ,
וועלכער האָט צו יענער צייט אויפגערוּדערט די געזעלשאַפטלעכע
מיינונג און די מעדיצינישע וויסנשאַפט מיט זיין געוואַנטער און
שטאַרק ריזיקאַלישער טעאָריע, אַז די פאַרברעכער זיינען אייגנטלעך
נישט מער ווי קראַנקע און מ'דאַרף זיי היילן אַנשטאַט צו שטראַפן.
אויך די צווייטע טעאָריע פון פראַנץ לאַמבראָזאַ, אין זיין בוך
„זשעני און שגעוו“, וועגן דער פאַרבינדונג צווישן גאָנישקייט
און נישט-נאַרמאַלקייט, האָט אַרויסגערוּפן די גרעסטע סענסאַציע
און די ליידנשאַפטלעכסטע פאַלעמיק. נאָרדוים דעקלאַרירט זיך מיט
שטאַלץ אַלס אַ תלמיד פון לאַמבראָזאַ און שרייבט אינם פאַרוואָרט
צו זיין „דעגענעראַציע“, אַז „נישט נאָר קרימינאַליסטן, פראַסטיר-
טומקעס, אַנאַרכיסטן און סתם משוגעים זיינען דעגענעראַטן, אַ סך
מאָל זיינען דאָס אויך שרייבער און קינסטלער. אַ סך אַזעלכע דע-
גענעראַטן אין דער ליטעראַטור, מוזיק און מאַלעריי האָבן אין דער
לעצטער צייט דערגרייכט אַ גרויסע פאַפּולאַריטעט און צאָלרייכע
אַנהענגער באַגריסן זיי מיט התלהבות אַלס די שעפער פון אַ נייער
קונסט און אַלס די העראָלדן פון צוקונפטיקע דורות. די דאָזיקע
דערשיינונג קאָן מען נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט, ווייל ביכער
און קונסט־ווערק באַזיצן אַ מאַכט פון סוגעסטיע, פון זיי נעמט
יעדע תקופה אירע אידעאַלן וועגן מאַראַל און שיינקייט“. די מאַ-
דערנע ריכטונגען פון סימבאָליסטן, פוטוריסטן, עסטעטיסטן און
סתם־ענגאָאיסטן זיינען פאַר נאָרדוים נישט מער ווי אויסדרוקן פון
דעקאַדענטישער ירידה און קראַנקשאַפּטער דעגענעראַציע. נאָרדוים
באַנגונגט זיך נישט בלויז מיט טעאָרעטישע באַווייזן, ער אילוס-
טרירט עס אויך מיט בפרוּשע פאַקטן און נעמען.

באַזונדערס שאַרף קריטיקירט נאָרדוים די דייטשע גרויסקייט-
היסטעריע און איר פאַרדאָרבענע מעגאַלאַמאַניע. אַט למשל פרידריך
ניטשע, דער איינפלוסרייכער שריפטשטעלער און פילאָזאָף, וועלכער
ווערט ממש פאַרגעטערט דורך אַ גרויסן טייל פון דער אינטעליגענץ
אין גאַנץ אייראָפּע, איז ער דאָך, אין דער ווירקלעכקייט, מיט זיין
ברוטאַלן איבער־מענטשטום, נישט מער ווי אַ וואַנזיניקער פאַרסמער

פון נשמות און מוחות. ניטשעס אוועקניין פון מענטש צום איבער-
מענטש האָט געמוזט פירן און האָט לסוף דערפירט צום ווילדסטן,
נאַצישן אונטער-מענטש. דער פערזענלעכער גורל פון ניטשען, וועל-
כער האָט זיין לעבן פאַרענדיקט אין אַ הויז פאַר משוגעים, האָט
באַשטעטיקט נאָרדוים שאַרפן אורטייל איבער געוויסע דעגענעראַטן
און זייער געפערלעכער השפעה אין דער ליטעראַטור און אינם גייס-
טיקן לעבן. אָט ווידער ריכאַרד וואַגנער, דער באַרימטער קאָמפאָזי-
טאָר, ווי געפערלעך איז זיין אַנטיסעמיטישע מאַניע און ווי משור-
נהדיק, הגם געניאַל, איז זיין מוזיק! נאָרדוי, דער קענער פון מוזיק
און ליבהאַבער פון בעטהאָווען, שובערט, ווערדי, אָפענבאַך און
אַנדערע קאָמפאָזיטאָרן, האָט וואַגנערס השפעה אין דער מוזיק און
אין דער גייסטיקער ספערע שאַרף באַקעמפט.

דער לייטמאָטיוו פון „דעגענעראַציע“ איז נאָרדוים טיפסטע
און ערלעכסטע איבערצייגונג, אַז די פאַטאַלאָגישע דערשיינונגען
אין דער ליטעראַטור און אין דער קונסט, מוזן ריקויכטלאָז נעגירט
און עלימינירט ווערן, אויב מ'ווייל ראַטעווען מאַראַליש און גייס-
טיק דאָס געזונט פון דער מענטשהייט. נאָרדוים שפראַך און קריי-
טיק אין „דעגענעראַציע“ זיינען שאַרף, אפשר טיילמאַל צו שאַרף.
אַבער נאָרדוי, דער דאָקטאָר, האָט געהאַלטן, אַז מ'מוז דעם קראַנקן
זאָגן דעם גאַנצן אמת, אפילו ווען דער אמת איז זייער אומאַנגענעם
און באַליידיקנדיק. מ'מוז פון דעגענערירטן גוף שניידן גלידער,
בכדי צו ראַטעווען די גאַנצקייט. בכלל קאָן מען נישט אָפטיילן נאָר-
דוין דעם שרייבער און דענקער פון נאָרדוי דעם אַרצט. דאָס געזונט
פונם קערפער און גייסט איז געווען כל ימיו דאָס געבאָט פון זיין
טעטיקייט און זיין לערע. פון די יינגסטע ביז זיינע עלטסטע יאָרן
האָט ער דעם אייגענעם קערפער ספאַרטלעך געשולט און געזונט
אַנטוויקלט. ער איז געווען אַ גוטער פעכטער, שווימער, רייטער.
זיין פערזאָן האָט תמיד מיט זיך פאַרגעשטעלט די פיזישע און גייס-
טיקע געזונטהייט.

נאָרדוים „דעגענעראַציע“ איז געוואָרן אַ וויכטיק געשעעניש
אין אייראָפּעאישן געזעלשאַפטלעכן און ליטעראַרישן לעבן. דאָס
ווערק איז דערשינען אויף אַ פּאַר שפראַכן און האָט אויפגערוּדערט
די עפנטלעכע מיינונג אין דער גאַנצער וועלט. פאַרשטענדלעך, אַז
אַ סך פערזענלעכקייטן האָבן זיך געפילט געטראַפן צוליב נאָרדוים
שאַרפער קריטיק, און די פּאַלעמיק צוליב דעם האָט אָפט אַנגענומען
פאַרמען פון אַ ריקויכטלאָזער פערזענלעכער אַטאַקע. צווישן די
אָפּאַגענטן האָט זיך מיט זיין גייסטרייכן, הגם שטאַרק פערזענלעכן
טאָן, אויסגעצייכנט בערנאַרד שאַו, דער באַרימטער ענגלישער דראַ-

מאטורג. נאָרדוי האָט, ווי תמיד, געלאָסן און מיט ישוב הדעת אויפגענומען די קריטיק. ער האָט זיך באַמיט צו לערנען פון איר, ווי ווייט ס'איז געווען מעגלעך. אין דער רעפליק האָט ער זיך גע' שטיצט אויף דער מיינונג פון וויקטאָר הונגאָ וועגן דעם, אַז די וויכטיקסטע שליוחות פון שרייבער באַשטייט אין אָפהיטן דאָס גע' זונט פון דער מענטשלעכער נשמה.

געטרייט און געשטאַרקט האָט נאָרדויען די מאַראַלישע אונ' טערשטיצונג, וועלכע ער האָט באַקומען פון זיינע פריינט, פון די עלטערע און פון די יינגערע. צווישן די דאָזיקע נייע פריינט איז געווען טעאָדאָר הערצל, וועלכער האָט געוויינט אין פאַרוי זינט צוויי יאָר, אַלס דער סטאַבילער קאָרעספּאָנדענט פון דעם דערמאָנטן גרויסן ווינער טאָגבלאַט „די נייע פרייע פרעסע“. נאָרדוי האָט זיך געהאַט באַקענט מיט הערצלען, מיט אַ צייט צוריק, אין דעם באַקאַנטן קאַפּעהויז פּוסע אויף די בולוואַרן, ווו עס זיינען זיך צו' נויפגעקומען יעדן פרייטיק אָונט די קאָרעספּאָנדענטן און מיטאַר' בעטער פון דער אויסלענדישער פרעסע. טעאָדאָר הערצל איז שוין דעמאָלט געווען אַ באַוווסטער זשורנאַליסט און ליטעראַט, אָבער מיט גרויס דרך ארץ האָט ער געקוקט אויף מאַקס נאָרדויען, וועל' כער איז געווען עלטער פאַר אים מיט גאַנצע 11 יאָר און האָט שוין דערגרייכט אַ וועלט'רום. ביידע זיינען זיי געווען פּעסטער, געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין אונגאַרן, דאָן דייטשע זשורנאַליסטן און שרייבער לויט זייער באַרוף, אָבער קאָסמאָפּאָליטן לויט זייער גייט' טיקן מהות. זייער לעבנס'גאַנג האָט געהאַט אין זיך אַ סך ענלעכ' קייטן. ביידע זיינען זיי געווען איידעלע, טיף'פילנדיקע און הויך' טאַלאַנטירטע פּאָעטישע נשמות, וועמען די האַרטע, רעאַלע ווירק' לעכטיג האָט געוואָרפן אויף די שטורמישע, ליידנשאַפטלעכע כוואַ' ליעס פון זשורנאַליסטיק און ליטעראַטור. פון יידישקייט האָבן זיי ווייניק געווסט און מיטן יידנטום האָט זיי כמעט נאָרנישט פאַר' בונדן. אָבער די השגחה האָט זיי צונויפגעפירט צוערשט אַלס באַ' קאַנטע, שפּעטער אַלס נאָענטע פריינט און לסוף אַלס ציוניסטישע מנהיגים.

באַלד נאָך דעם דערשיינען פון „דעגענעראַציע“ איז נאָרדוי געפאַרן קיין בערלין צו דער פרעמיערע פון זיין נייער פּיעסע „דאָס רעכט אויף ליבעי“. דער אָונט האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן טריאומף פון אויטאָר. דאָס פּובליקום, די טעאַטער'רעצענזענטן און די דירעקטאָרן זיינען געווען ממש באַגייסטערט. נאָך דער פאַר' שטעלונג איז נאָרדוי געגאַנגען אין באַגלייטונג פון זיינע נאָענטסטע בערלינער פריינט אין אַ קאַפּעהויז אויפן קורפּירסטנדאָם. בשכנות

איז געזעסן א גרופע סטודענטן אין זייערע פארביקע קולואראקאפן
און בענדער. נאָרדוי האָט געפילט, אז זייערע אויגן שטעכן אים
מיט פארסטמטע, שנאהפולע בליקן. ס'האָט זיך אים געדאַכט, אז ער
הערט זייערע פארביסענע באַמערקונגען: „אַט דאָס איז דער יודע
נאָרדוי“. ער האָט נישט אויסגעהאַלטן און איז באַלד אַוועק פון
קאַפּעהויז. דעם אַנדערן טאָג איז ער אַוועקגעפאָרן קיין באַרקוס,
א באַרימטער ים־אַרטשאַפּט אין צפון־דייטשלאַנד, וווּ צו זומער־
צייט האָט געוויילט און זיך אָפּגערוט די דייטשע אַריסטאָקראַטיע
און פּלוטאַקראַטיע. ליבע פּריינט האָבן דאָ נאָרדווען האַרציק אויפֿ־
גענומען. אָבער ביים ערשטן מיטאַגעסן אין האָטעל האָט נאָרדוי
געפונען אויף זיין פּלאַץ אַ געשלאָסענעם בריוו. ווען ער האָט אים
געעפּנט איז אַרויסגעפאַלן אַ קאַרטל מיט פּאָלגנדיקן אינהאַלט:
„מיר דאַרפן דאָ נישט האָבן קיין יידן“. שטאַרק אויפּגערעגט האָט
נאָרדוי דעם בריוו צעריסן און די שטיקלעך אַריינגעוואָרפן אין ים
אַריין. אָבער בריוו מיט דעם זעלבן אינהאַלט זיינען אים כּסדר צור
געשיקט געוואָרן, אויף שריט און טריט, וווּ ער האָט זיך נאָר באַ־
ווענט. טיף באַליידיקט און דעפּרימירט איז נאָרדוי אַוועק פון באַר־
קום און פון דייטשלאַנד בכלל. בעת זיין צוריקרייזע קיין פאַריז האָט
ער געטראַכט וועגן זיינע ווערטער, וועלכע ער האָט ערשט מיט אַ
קורצער צייט צוריק געשריבן אין „דעגענעראַציע“: „די דייטשע היס־
טעריע קומט בולט צום אויסדרוק אין אַנטיסעמיטיזם, אין דער גע־
פּערלעכסטער פּאַרם פון זייער פּאַרפּאָלגונג־שגעוון!“

די דאָזיקע פּאַרפּאָלן אין דייטשלאַנד האָבן נאָרדווען טיף דער־
שיטערט. ער איז געוואָרן זעעוודיקער און עמפּינידלעכער לגבי די
סימפּטאָמען פון שנאת ישׂראל. ער האָט זיי דערזען אויך אין זיין
פרייען, דעמאָקראַטישן פּראַנקרייך און אין דעם הערלעכן, הומאַני־
טאַרן פאַריז. צו זיינע אויערן זיינען איצט דערגאַנגען בייסיקע, אַנ־
טיסעמיטישע באַמערקונגען, און זיינע אויגן האָבן דערזען די אַנטי־
יודישע פּאַמפּלעטן און אויפּרופּן פון דרימאָן און זיין כּנופּיה. נאָר־
דוים האַרץ האָט געווייטיקט און אין דער נשמה זיינען אויפּגעוועקט
געוואָרן אַלטע, פּאַרגעסענע סענטימענטן. אין אַ פּאָר חדשים שפּע־
טער איז אויסגעבראַכן דער טראַגישער דרייפּוס־שטורם, וועלכער האָט
אויפּגערודערט פּראַנקרייך און די גאַנצע וועלט. אַזוי ווי הערצל איז
אויך נאָרדוי געבליבן שטיין צעטומלט און דערשיטערט ביי די הור־
בות פון זיינע ביזאציטיקע אידעאַלן. אָבער גלייכצייטיק האָט זיך
פאַר אים געעפּנט אַ נייער וועג, וואָס האָט שוין מיט זיכערע און
שטאַלצע טריט געפירט צו אַן אייגענער דערלייזונג, צום יידיש־
נאַציאָנאַלן באַקענטעניש, צום ציוניזם.

צווייטער טייל

מאקס נאָרדוי

דער יידישער מנהיג

„דאָס יידנטום וועט זיין ציוניסטיש, אָדער
עס וועט בכלל נישט זיין!“
מ. נאָרדוי

דוד וואַלפּראָהן, מאַקס נאָרדוי, ט. הערצל, דיִר באַדענהיימער.

קאפיטל י"ז.

דער דרייפוס-שטורם

מאָס נאָרדוי, דער גרויסער אייראָפּעאישער דענקער און שרייבער איז געווען אויף דער הויך פון זיין וועלט־בארימטקייט, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן אין פאַרזי דער פּראָצעס קעגן דעם יידיש־פּראַנציוזישן קאפיטאַן אַלפרעד דרייפּוס, וואָס האָט אויפגערוּדערט פּראַנקרייך און גאַנץ אייראָפּע. דער שטורם אַרום דעם ענין דרייפּוס איז געוואָרן פאַר נאָרדווען ווי פאַר טעאָדאָר הערצלען, דער אייגנטלעכער ווענדעפּונקט אין זייער לעבן אויפן וועג צום יידיש־נאַציאָנאַלן באַקענטעניש און ציוניסטישער פירערשאַפּט. אין די דאָזיקע שטורמיש־ליידנשאַפּטלעכע טעג, ווען דער קאַמף פאַר און קעגן דעם יידישן מיליטע־מאַן דרייפּוס, האָט געשפּאַלטן אין צוויי פּיינטלעכע לאַגערן פּראַנקרייך און די גאַנצע וועלט, איז די פּריינט־שאַפּט צווישן דעם 45־יעריקן מאָס נאָרדוי און דעם 34־יעריקן טעאָדאָר הערצל געוואָרן אַ נאָענטע און האַרציקע.

אויב מען זוכט אַ געוויסע אַנאַלאָגיע צווישן די דאָזיקע צוויי גרויסע אייראָפּעער און יידן, געפּינט מען אַ סך געמיינזאַמעס אין זייערע לעבנס־וועגן און כאַראַקטער־שטריכן. ביידע האָבן גע־שטאַמט פון אונגאַרן, פון דעם דאָזיקן פאַרוואַרפּענעם, כמעט־פּרימיטיוון, האַלב באַלאַקאַנישן לענדל ערגעצווו אויף די ברעגעס פון טייך דונאַי. ביידע האָבן אין די קינדער־יאָרן איינגעזאַפּט אין זיך אַביסל וואַרעמקייט פון יידישער סביבה און טראַדיציע, וואָס איז אַזוי שנעל אויסגעוועפּט און פאַרגעסן געוואָרן אין דער רייפער יוגנט, צווישן די נוישע שול־טויערן און פרעמדע השפּעות. ביידע זיינען זיי שנעל אַוועק אין די ווייטע מערב־אייראָפּעאישע לענדער און האָבן זייער גורל און צוקונפּט פאַרבונדן מיט דער דייטשער ליטעראַטור און מיט דער אַל־מענטשלעכער, קאָסמאָפּאָליטישער וועלט־אַנשוואַונג. ביידע האָבן שווער און אויסדויערהאַפּט לאַנג געאַרבעט און גע־קעמפּט ביז זיי האָבן מיט דערפּאָלג דערגרייכט זייער דאָקטאָר־דיפּלאָם. (נאָרדוי אַלס מעדיצינער און הערצל אַלס יוריסט) און

האָבן פאַר זיך דעראָבערט אַן ערשט־קלאַסיקע פּאַזיציע אין דער
זשורנאַליסטיק און ליטעראַטור.

טעאָדאָר הערצל האָט זיך באַקענט מיט מאַקס נאָרדוי אין יאָר
1892, אין פּאַריז. הערצל האָט זיך דעמאָלט, ווי ס'איז דערמאָנט
געוואָרן, באַזעצט אויף סטאַביל אין דער פּראַנצויזישער קאַרעס־
טראַפּאָליע, אַלס דער פּאָליטישער און פּאַרלאַמענטאַרישער קאַרעס־
פּאַנדענט פּון דעם איינפלוס־ און געלט־רייכן עסטרייכיש־ליבעראַלן
טאָגבלאַט „די נייע פּרייע פּרעסע“. הערצל איז שוין געווען אַ באַ־
ווסטער זשורנאַליסט און ליטעראַט, הנם זיין שריפטשטעלערישע
קאַריערע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן. אין פּאַריז האָט זיך הערצל
באַמיט צו באַקענען מיט די פּראָמינענטסטע פּאַרשמייער פּון דער
פּאָליטיק, קונסט און ליטעראַטור. מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט
ער זיך באַקענט מיט מאַקס נאָרדוי, איינעם פּון די דעמאָלט באַרימ־
טסטע פּערזענלעכקייטן. נאָרדויס נייסטער בוך, וואָס איז גראַד
דעמאָלט דערשינען אונטער דעם טיטל „דעגעוועראַציע“, האָט טיף
אויפגערודערט די עפנטלעכע מיינונג אין אייראָפּע און אין דער
נאַצער וועלט און איז געוואָרן אַ קאַמפּאַביעקט פּון אַ ליידנשאַפֿ־
טלעכער, אָפט פּאַרביסענער פּאַלעמיק אין דער פּרעסע און ליטע־
ראַטור. צווישן די אָפּאַנענטן זיינען געווען אַזעלכע קאַריפּיען ווי
לעוו טאַלסטאָי און בערנאַרד שאָו. דער באַרימטער ענגלישער דראַ־
מאַטורג שאו איז אַרויס אין דער עפנטלעכקייט מיט אַ שאַרפּער
אַטאַקע, שרייבנדיק אַז „נאָרדוי האָט געוואַנט צו דערקלערן מלחמה
דער מאָדערנער ציוויליזאַציע מיט אַ מוט, וועלכן דער ביבלישער
דוד האָט אַרויסגעוויזן אין זיין קאַמפּ קעגן דעם ריז גלית“. אויף
הערצל'ן האָט נאָרדויס נייעסטע פּובליקאַציע געמאַכט אַ געוואַל־
טיקן איינדרוק. ער האָט באַווונדערט דעם מוט, מיט וועלכן זיין,
מיט עלף יאָר עלטערער, באַרימטער לאַנדסמאַן, האָט אָנגעוויזן אויף
די דעגענעראַציע־דערשיינונגען אין אייראָפּעאישן פּאָליטישן און
גייסטיקן לעבן און האָט נישט געשוּינט די אָנגענומענע אויטאָרי־
טעטן אין דער געזעלשאַפֿט און ליטעראַטור. באַזונדער איז אים
געווען צום האַרצן נאָרדויס טעזע, אַז דער מאָדערנער אַנטיסעמ־
טיזם איז איינער פּון די בולטסטע סימנים פּון דער אייראָפּעאישער
דעגענעראַציע און וואַרפֿט אַ טויט־שאַטן אויף דער צוקונפֿט פּון
דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע.

דאָס האָט הערצל ענטוואַסטיש דערקלערט מאַקס נאָרדויען
בעת זיי האָבן זיך געטראָפֿן אין אַ פּרייטיק־צוינאַכט אין דעם פּאָ־
פּולערן קאַפּע־הויז פּוסע, אויף די בולוואַרן. נאָרדוי איז גראַד דע־
מאָלט צוריקגעקומען פּון דייטשלאַנד, וווּ ער האָט איבערגעלעבט

א טריומף אויף דער טעאטער־בינע מיט זיינער א פיעסע, אָבער ער איז געווען דעפרימירט צוליב אן אַנטיסעמיטישער סצענע, וואָס מען האָט אים געמאַכט בעת זיין אָפּרו אין צפון־דייטשן ים־קוראָרט באַרקום. מיט פאַרביטערונג האָט דער מחבר פון „די קאַנווענציאָן נעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“, פון „פאַראַרקסן“ און „דעגענעראַציע“ גערעדט וועגן דעם וואַסנדיקן אַנטיסעמיטיזם אין דייטשלאַנד, וואָס האָט אויך דאָ, אין דעם הערלעכן פאַריו, דעם צענטר פון אוניווערזום, דער „ליכטיקער שטאָט“ פון דער גרויסער פּראַנציוזישער רעוואָלוציע, געפונען זיינע טרייע נאָכפאַלגער. דער לאַקאַל פון פּוסע איז געווען איבערפּולט מיט געסט. יעדן פּרייטיק־צו־נאַכט פלעגן זיך דאָ פאַרזאַמלען ביי די קאַפּע־טישעלעך די פאַרשטייער פון דער אויסלענדישער פּרעסע אין פאַריו. ווי תּמיד, איז דאָ געווען שטאַרק טומלדיק. אין גרויסן זאַל, ביי מאַרמאַרנע, קאַניטיקע טישעלעך און אויף ברייטע, באַקוועמע, פּלושענע פּאַטלען זיינען געזעסן די בעל־ביתישע, בירגערלעכע און קאַפיטאַליסטישע „שטאַם־געסט“, וואָס זיינען ווי יעדן אַוונט, פאַרטון געווען מיט דאָמינאַן און קאָרטן־שפּיל און האָבן זיך דערביי כּסדר דערכאַפּט דאָס האַרץ מיט ווייך און בירגערנאַנקען. די אויסלענדישע זשורנאַליסטן האָבן גע־האַט זייער באַזונדער צימער, א זייטיק און אָפּגעשלאָסן פון דעם בעל־ביתישן זאַל. דאָ האָט עס כּמעט די גאַנצע וואַך געפּוסטעוועט, נאָר אין די פּרייטיק־צו־נאַכטן האָט עס אויפּגעלעבט ווי מיט א כּשׁו־שפּרוך און איז אויף איינמאַל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א טומלדיקן יריד פול מיט ליאַרמעדיקע געשפּרעכן און געדיכטע רוי־וואַלקנס.

צום טישל, ווו טעאָדאָר הערצל איז געזעסן מיט מאַקס נאָרדוי, וועלכער האָט דערציילט מיט אויפּרעגונג וועגן זיינע לעצטע איבער־לעבונגען אין דייטשלאַנד, זיינען צוגעקומען א סך באַקאַנטע און פּריינט. צווישן זיי איז געווען זיגמונט פּעלדמאַן, א געשמטער זשורנאַליסט פון ווין, א מענטש מיט א שטאַרקן טאַלאַנט אָבער א שוואַכן כאַראַקטער, און טעאָדאָר וואַלף, דער פאַרטרעטער פון „בערלינער טאַגעבלאַט“, אן אויסערגעוויינלעך פּעיקער דייטשער ייד, וועלכער וועט שפּעטער, אַלס שעף פון זיין צייטונג, שפּילן א וויכטיקע ראָל אין דער פּרעסע און אין דער פּאָליטיק פון דייטש־לאַנד. פּעלדמאַן האָט מיט א פּאָר חדשים צוריק, באַקענט צום ערשטן מאַל, הערצלען מיט נאָרדויען און איז אָפט געבליבן זייער, אַזוי־צוזאַגן פאַרבינדונגס־מענטש, ביז די נאָענטע און האַרציקע פּריינטשאַפּט צווישן די צוויי פּעסער לאַנדסלייט, האָט איבעריק געמאַכט זיין פאַרמיטלונג. פּעלדמאַן, וועלכער איז געווען א משומד נישט נאָר צוליב זיין קאַריערע, נאָר אויך צוליב זיין „איבערציי־

גונג", האָט אינסטינקטיוו נישט פארטראָגן קיין יידישע ענינים און טעמעס. צי איז דאָס געווען אַ מין "יידישער זעלבסט-האַס", לויט דעם מוסטער פון זיין ווינער לאַנדסמאַן וויינגער (דעם אוי-מאָר פון סענסאַציאָנעלן בוך: "געשלעכט און כאַראַקטער") אָדער עפעס אַ פּאַנישע מורא און חרטה-געפיל צוליב זיין שמד-זינד? אויך דאָסמאָל האָט זיך פּעלדמאַן באַמיט נאָרדוים ווערטער וועגן יידן און אַנטיסעמיטן אַריבערצופירן אויף אַנדערע רעלסן. ער האָט געשיקט מאַנעוורירט און באַלד האָט דער גאַנצער קרייז אַרום מאַסס נאָרדוי אָנגעהויבן צו רעדן וועגן געאָרג בראַנדעס, דעם באַרימטן סקאַנדינאַווישן קריטיקער און ליטעראַטור-פּאַרשער, וועלכער איז צו יענער צייט געווען איינער פון די פּראָמינענטסטע און גייסטרייכסטע איראָפּעער. בראַנדעס איז געווען דער אידעאָל פון די פּעלדמאַנס און זייערס גלייכן, ווייל הנם פון יידישער אָפּ-שטאַמונג, האָט ער פאַרשטאַנען פּולשטענדיק צוצופאַסן זיך, מיט אַ ווירטואָזער לייכטקייט, צו דער פּרעמדער, נישט-יידישער סביבה. בעת נאָרדוי, דער אַל-מענטשלעכער קעמפּער און קאָסמאָפּאָליטי-שער דענקער, האָט אין זיך און אין זיין שאַפונג געטראָגן, באַוווסט אָדער אומבאַוווסט, דעם נביאישן פּאַטאָס פון תנ"ך-פּאָלק, מיט זיינע הויכע, עמישע באַגריפּן און פּאַסטוּלאַטן, איז געאָרג בראַנ-דעס געווען דער באַזינגער פון "יפיפיתו של יפת", פון דער ריכטונג "קונסט לשם קונסט". פּעלדמאַן האָט אָפּט ביי יעדער געלעגנהייט געמאַכט נאָרדויען קאָמפּלימענטן. אָבער דער שאַרפּער נאָרדוי-שער אינסטינקט האָט אים געזאָגט, אַז די דאָזיקע קאָמפּלימענטן זיינען פּאַלש און אַז פּעלדמאַן האָט אים אין דער ווירקלעכקייט פיינט. און אַזוי איז עס טאַקע געווען. ביי די פּעלדמאַנס זיינען נאָרדוי און בראַנדעס געוואָרן באַזונדערע סימבאָלן. בעת נאָרדוי האָט מיט זיך פּערזאָניפּיצירט דאָס אייביקע, אומרויאַקע, אומצור-פּרידענע, פאַרן אמת און יושר קעמפּנדיקע און לידנדיקע יידנטום, איז בראַנדעס געוואָרן דער רעפּרעזענטאַנט פון יענע קרייז אין יידנטום, וואָס האָבן געזוכט דעם לייכטן און באַקוועמען וועג פון קאָמפּראָמיס, פון צופאַסן זיך צו דעם העלעניזם, פון פאַרמישן זיך מיט דער גויישער וועלט.

טעאָדאָר הערצל איז נישט געווען קיין אָנהענגער פון געאָרג בראַנ-דעס, הנם דער דאָזיקער דענשי-יידישער שריפטשטעלער איז געווען דער אָפּגאַבט פון ברייטע קינסטלערישע און אינטעלעקטועלע קרייזן. אַזוי ווי מאַסס נאָרדוי, איז אויך הערצל געווען אַ קעגנער פון די ליטעראַריש-עסמעטישע פיינשמעקער און האָט פאַרלאַנגט פון דער ליטעראַטור אַ מאָראַלישן און געזעלשאַפטלעכן פּרצוף. די גייסטיקע

וועלט פון בראַנדעס איז אים געווען צו ענג, צו איינגעשרומפן, און גרויסע אימפולסן און און ברייטע האַריוואַנטן. דעם דאָזיקן געדאַנק־נאַנג האָט איצט הערצל געבראַכט צום אויסדרוק בעת דעם שמועס ביים נאָרד־טישיל אין קאַפּע־הויז פּוסע. ער האָט ביי דער געלעגנהייט באַרירט דאָס פּראָבלעם פון דער פּרעסע, און האָט נישט מסכים געווען מיט נאָרד־טישיל אָפּטימיסטישער מיינונג, וועלכע האָט זיך נאָך תּמיד, טראַץ אַלע ביטערע דערפאַרונגען, געשטיצט אויף פּערדינאַנד לאַסאַלס לאָזונג, אַז „די צייטונגען זיינען די סאָלאַטן און די פּאַרקעמפּער פון דער פּרייהייט“.

נאָרד־טישיל האָט זיך מיט ערנסט צוגעהערט צו די פּעסימיסטישע, שאַרף־קריטישע ווערטער פון זיין יונגערן לאַנדסמאַן און נייעם אינטערעסאַנטן פּריינט, וועגן דער קאַרופּציע און מאַראַלישער ירידה פון דער פּרעסע. מיט אַ געדריקטער שטימע האָט ער געמוזט מודה זיין, אַז דאָס וואָס קומט איצט פּאַר אין דער פּאַרזעך זשורנאַליס־טיק, איז אַ בולטע אילוסטראַציע צו זיין באַהויפטונג וועגן דער אייראָפּעאישער דעגענעראַציע. ווידער איז נאָרד־טישיל אומבאַוואוסט צו ריקעקומען צו דער פּראַגע פון אַנטי־סעמיטיזם. „אַט גיט אַ קוק, וואָס עס טוט זיך ביי אונז!“ האָט ער צוגעגעבן מיט אַ לייכטן זיפּ, „דער דאָזיקער אַנטי־יידישער העצער עוואַרד דרימאַן, איז פון טאָג צו טאָג דערפאַלגרייכער. זיין פּאַמפּלעט „דאָס יידישע פּראַנקרויך“, וואָס איז אַ שמוציק בוך פול מיט געמיינער, לינגע־רישער שנאה קעגן דעם יידנטום, ווערט מאַסנאַהאַפּט פאַרשפּרייט אין גאַנץ פּראַנקרויך. זיין טאָג־צייטונג „ליב־פּאַראַל“ („דאָס פּרייע וואַרט“) העצט און פאַרסמט די אַטמאָספּער. אין לאַנד אַר־נאַניזירט זיך אַן אַנטי־סעמיטישע פּאַרטיי און אירע דעפּוטאַטן האָבן געהאַט די העזה צו שטעלן אין פּאַרלאַמענט אַ פּאַרשלאַג וועגן אַרויסטרייבן די יידן פון פּראַנקרויך און קאָנפּיסקירן זייער פּאַר־מעגן. און דאָס קומט אַלץ פּאַר אין פּראַנקרויך, הונדערט יאָר נאָך דער דעקלאַראַציע פון מענטשן־רעכט! ווהיין קאָן עס און וועט עס אונז לטוף פירן! ?“

נאָרד־טישיל איז אַנטשוויגן געוואָרן. אַרום זיין טישל איז שטיל גע־וואָרן, אומהיימלעך שטיל. קיינער האָט נישט געפרוווט צו ענטפּערן אויף די פּראַגעס, צו פּאַרענטפּערן די שווערע, דערדריקנדיקע ווערטער. פּעלדראַמן האָט געוואָלט, לויט זיין שטייגער, עפעס זאָגן, אָבער זיינע באַמערקונגען זיינען אַרויסגעקומען בלאַס און אומ־פּאַרשטענדלעך, און ער אַלזיין איז באַלד ערגעץ פאַרשוונדן. ביים טישל איז געזעסן אַ מנין יידן, אונגאַרישע, דייטשע, פּראַנצוזישע, וואָס האָבן מיט צער אין די אויגן און מיט אַ שטיל־שווייגן אין דער

נשמה און אויף די ליפן, געקוקט אויף מאַקס נאָרדוי. אַלע זיינען זיי געווען באַוווסטע שרייבער, פּראָמינענטע זשורנאַליסטן, טיכ-טיקע פּאָליטיקער, וואָס קענען זיך אויס אין אַלע געהיימע רעגירונגס-קאַבינעטן און גיבן זיך אַן עצה מיט אַלע לעבנס-שוועריקייטן. אָבער איצט זיינען זיי געזעסן הילפּלאַז, אָנמעכטיק, ווי פּאַראַליזירטע. זיי האָבן געקוקט אויף זייער עלטסטן און איינפּלוסרייכסטן קאָלעגע און פּריינט, אויף דעם וועלט-באַרימטן דענקער און נביא, פאַר וועמענס שטראָף-רייד עס האָט געציטערט די קרויסטלעכע וועלט, די אייראָ-פעאַישע מענטשהייט, די גאַנצע דאַמאָלסדיקע ליטעראַטור און גייסטיקע מאַכט. ביי אים האָבן זיי געזוכט הילף און טרייסט.

אָבער מאַקס נאָרדוי איז געווען פאַרוונקען אין שווייגנדיקע, ווייטע געדאַנקען. עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז די גאַנצע מעשה מיט זיין וועלט-באַרימטקייט און גייסטיקער גרויסקייט איז נישט מער ווי אַן אויסגעטראַכטע זאַך, ווייל אינדעראַמתן איז ער נאָך ווייטער געבליבן אין דעם ענגן געסל פון פעסטער געטאָ און הייסן הייסט ער נישט מאַקס נאָרדוי נאָר שמחה מאיר זירפּעלד, דער זון פון באַשיידענעם תּלמיד-חכם ר' גבריאל און דער גוטער האַרציקער מאַמע רויעז'שרה, וואָס וואָרנט אים כּסדר פאַר די ביזע שקצים אין גאַס, וועלכע טשעפּן זיך צו יידישע קינדער און באַוואַרפן זיי מיט שטיינער. אין דרויסן האָבן געבלישטשעט די הערלעכע פּאַרי-זער בולוואַרן, פול מיט גלאַנץ און פּרייד. אין דעם קאַפּע-הויז איז געווען לעבעדיק און לוסטיק. אָבער ביי נאָרדויס טישל זיינען גע-זעסן יידן מיט טרויעריקע אויגן און מיט פאַרלירענע נשמות. זיי האָבן לאַנגע מינוטן געשוויגן און אין זייערע ציטערדיקע הערצער איז געוואקסן דער אומהיימלעכער פּחד פאַר דעם, וואָס דערנעבן טערט זיך.

אַ פּאָר חדשים שפּעטער איז אויסגעבראַכן דער דרייפּוס-שטורם, וועלכער האָט מיט בולטע, פייערדיקע צייכנס אויפגעשריבן זיין וואָרנונגס-סיגנאַל אויף דעם ביז-איצט געמיטלעכן האַריוואַנט פּונם אייראָפּעאַישן יידנטום. ס'איז געווען אַ סיגנאַל פאַר דעם שטורם און אַ וואָרנונג פאַר דער קאַטאַסטראַפּע. נישט אַלע, וואָס זיינען אין יענעם אָונט געזעסן ביים נאָרדוי-טישל אין קאַפּע-הויז פּוסע האָבן דאָס פאַרשטאַנען. אָבער פאַר צוויי פון די אָנוועזנדיקע, פאַר טעאָדאָר הערצל און מאַקס נאָרדוי איז עס געוואָרן דער אָנהויב פון זייער ציוניסטישער נבואה.

קאפיטל י"ח.

נאָרדוים פרוי, די מאָדערנע רות פון דענעמארק

מאָס נאָרדוים וועג צום נאַציאָנאַלן יידנטום און צום ציוניזם איז נישט געווען קיין צופאַל. אויך אין זיין ערגסטער אַסימילאַטאָר רישער סביבה און גרעסטער קאָסמאָפּאָליטישער אילוזיעס־צייט, איז אין אים און אין זיין נשמה לעבעדיק געבליבן די אַטמאָספּער פון דער יידישער טראַדיציאָנעלער היים פון זיין פאָטער, ר' גבריאל זידפּעלד אין פעסט. די נאָענטע ליבשאפט פון זיין האַרציקער מוֹ-טער רויע־שרה און זיין שוועסטער שאַרלאָט, וועלכע האָבן יאָרנ־לאַנג געלעבט און געוווּנט מיט אים צוזאַמען אין פּאַריז, האָט די דאָזיקע אַטמאָספּער כסדר באַנייט און נישט דערלויבט פּאַרנעסן צו ווערן. נאָך זייענדיק ווייט פון זיין שפּעטערדיקן נאַציאָנאַל־יידישן און ציוניסטישן באַקענטעניש, האָט נאָרדוי מיט שטאַלץ און זעלבסטווירדע גערעדט וועגן זיין יידישער אָפּשטאַמונג. דער נביא פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט, דער קאָמפּראָמיסלאָזער קעמפּער פאַר יושר און אמת, דער אויטאָר פון „די קאָנווענציאָ-נעלע שקרים“, „פּאַראַדאָסן“, „דעגענעראַציע“, האָט נישט געוואָלט און נישט געקאָנט געהערן צו דעם מינדערווערטיקן סאָרט פון „איוראַליטישע משומדים און האַלב־משומדים“, וועלכע האָבן צוליב קאַרערע אָדער געלט־פּאַרדינסט פּאַראַטן דאָס יידנטום. נאָר־דווי האָט קיינמאָל, אויך אין דער צייט פון דער גרעסטער קאָס־מאָפּאָליטישער אילוזיע און פּאַקטישער דערווייטערונג פונם יידישן כלל, נישט געטראַכט צו גיין אין די לייכטע און באַקוועמע, אָבער באַראַקטערלאָזע וועגן פון די פעלדמאַנס און ענלעכע דייטשידישע שריפטשטעלער און זשורנאַליסטן. מער ווי די שטאַלצסטע גראַפן און באַראַגען פון דער העכסטער קריסטלעך־אייראָפּעאישער אַריסטאָ־קראַטיע האָט מאָס נאָרדוי זיך געגרויסט מיט זיין יחוס, מיט זיין אָפּשטאַמונג פון אַברבנאל, דעם יורש פון מלכות בית־דוד. כל ימיו האָט ער זיך אינטערעסירט מיט דער געשיכטע פון יידן אין שפּאַניע און אין זכרון איז ער כסדר צוריקגעקומען מיט אנערקענונג און סאַטיספּאַקציע צו דער געשטאַלט פון זיין פּאַרשטאָרבּענעם פּאָטער, וועלכער איז געווען אַזוי באַשיידן און דאָך אַזוי גרויס אין זיין פּאַרנעמער מענטשלעכקייט און געלערנטקייט.

ס'איז דערפאַר בלוז נויטיק געווען אַ שטאַרקער היסטאָרישער אינצידענט, אָדער אַ סוגעסטיווער פּערזענלעכער איינפלוס, בכדי

אין נאָרדויס נשמה און האַרץ אָנצוצינדן די האַלב־פּאַרלאַשענע, האַלב־פּאַרגעסענע פּיערלעך פון ייִדישער ליבשאַפט און טרייקייט און צו פּאַרוואַנדלען זיי אין אַ מעכטיקן פּלאַם פון ייִדישער התלהד בות און אינטענסיווער, אַרבעטס־פּולער טעטיקייט. כּידוע איז דער דאָזיקער שטאַרקער און סוגעסטיווער פּערזענלעכער איינפּלוס פּאַרגעקומען ביי נאָרדוי אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם פּראָצעס פון דרייפּוס און דער פּריינטשאַפט מיט טעאָדאָר הערצל.

אָבער שוין אַ פּאַר יאָר פאַר הערצלען, האָט אַן אַנדערע ייִדישע פּערזענלעכקייט געפּרוּווט צו פאַראינטערעסירן נאָרדויען נענטער מיט דעם פאַרשאַרפטן ייִדישן פּראָבלעם, בכדי אַקטיוו און ראַדיר קאַל אים צו פאַרענטפּערן. דאָס איז געווען ד"ר ג. לעווענטאַל, אַ באַוווסטער מעדיצינער און גייסטרייכער, טיף־געבילדעטער אינטער־לעקטוראַליסט. ד"ר לעווענטאַל, וועלכער האָט געשטאַמט פון גאַלי־ציאַנער ייִדן, איז אין פאַריז געווען אַ באַקאַנטע און געאַכטעטע פּערזענלעכקייט. מאַסס נאָרדוי האָט זיך מיט אים נענטער באַפּריינט דעט און איז אָפט געשטאַנען אונטער זיין גייסטיקער השפּעה. ד"ר לעווענטאַל איז מיט דער צייט געוואָרן אַ האַרציקער ידיד פון מאַסס נאָרדוי און זיינע בני־בית. אין דער שטילער וווינונג פון נאָרדוי אָדער אין אַ רוישיקער קאַפּע־הויז־סביבה אויף די בולוואַרן, איז מען צוזאַמען אָפּגעזעסן לאַנגע, לאַנגע שעהן ביי אינטערעסאַנטע שמועסן וועגן ליטעראַטור, פּאָליטיק און מעדיצין. ביידע זיינען זיי געווען דאָקטוירים, אָבער די מעדיצין האָט ביי זיי נישט געטראָגן אַ רייִן־פּראָפּעסיאָנעלן כאַראַקטער, ווי ביי אַ סך אַנדערע דאָקטויר־רים, זי איז געוואָרן אַ טייל פון זייער גייסטיקער און סאָציאַלער וועלט־אַנשוואַונג. אויך ביי לעווענטאַל האָבן געלעבט רעמיניס־צענצן פון זיין אַמאָליקער ייִדישער היים אין גאַליציע און אָפט האָט ער מיט בענקשאַפט און פּרייד, דערמאַנט זיין יוגנט אין דער ייִדיש־טראַדיציאָנעלער סביבה. די בלוטיקע אַנטי־ייִדישע פּאַגראַד־מען אין רוסלאַנד אין די 80־ער יאָרן און שפּעטער אין די 90־ער יאָרן האָבן אים טיף דערשיטערט. מיט פאַרביטערונג האָט ער גע־רעדט וועגן דער נייער שנאַת־ישׂראל אין אייראָפּע און וועגן דער מאַדערנער, אַנטיסעמיטיש־ראַסיסטישער פּסידאָווינסשאַפט פון אַ העצערישן אינטערנאַציאָנאַל, אין וועלכן דער דייטש־דיהרינג, דער פּראַנצויז גאַבינאַ און דער ענגלענדער טשעמבערלען, האָבן גע־שפּילט די ערשטע און געמיינסטע ראָלן. לעווענטאַל האָט באַ־קענט נאָרדויען מיט דער דעמאָלט ווייניק־פּאַפּולערער בראַשור פון ד"ר לעאָן פינסקער, „אויטאַעמאַנציפּאַציע“ און מיט די שטרעבונגען פון „בילו“ און הובבי ציון.

ד"ר לעווענטאל איז נישט געבליבן בלויז ביים רעדן. פינסקערס פראגראם וועגן אן אייגענער טעריטאָריע, וואָס וועט לויזן דעם יידן פראָבלעם, האָט לעווענטאלן געשטויסן צו אַ לייזשאַפּטלעכער, אַקטיווער טעטיקייט. ער שטודירט פליסיק און גרינטלעך די ליטעראַטור פון מאַסן-עמיגראַציעס און קאָלאָניאַציעס און אַרבעט אויס אַ פלאַן וועגן אַ גרויסער יידישער טעריטאָריאַלער קאָנצענטראַציע אין אַרגענטינע. דעם דאָזיקן פלאַן האָט ער פאַרגעלייגט דעם באַרימטן יידישן מיליאָנער און פילאַנטראָפּ באַראָן מאָריץ הירש, וועלכער איז גראָד דעמאָלט צוגערעטן אויפצוטאָן עפעס מיט זיין פאַרמעגן לטובת די יידן. באַראָן הירשן איז זייער געפעלן געוואָרן דער פלאַן פון ד"ר לעווענטאל, ער האָט אין אים געזען דעם וועג צו אַ גראַנדיעזן און רעאַלן אויפטו. ער שיקט לעווענטאלן בראש פון אַ ספּעציעל צונויפֿ-געשטעלטער קאָמיסיע קיין אַרגענטינע. דער פאַריזער דאָקטאָר איז באַגייסטערט מיט זיין שליחות. זיינע בריוו און פּערזענלעכע שמור־עסן מיט נאָרדווען אָטעמען מיט התלהבות און אַרבעטס־ברען. אָט דאָס איז אַן אויפנאַבע, פאַר וועלכער עס איז כּדאי מקריב צו זיין דאָס אייגענע לעבן!. ד"ר לעווענטאל זעט שוין פאַר זיינע גייסטיקע אויגן די צוקונפטיקע יידישע מאַסן-עמיגראַציע און קאָלאָניאַציע אין אַרגענטינע. דאָרט, אויף די ריזיקע שטחים פון דער געפלאַנטער אייגענער יידישער טעריטאָריע איז דאָ פּלאַץ בשפּע פאַר מיליאָנען יידן, געפלאַנטע און פאַגראַמירטע, פון רוסלאַנד, רומעניע און גאַליציע!

אַבער ד"ר לעווענטאל איז ווייט פון דער יידישער ווירקלעכקייט, ער קען נישט דאָס יידישע לעבן, די סביבה און די מענטשן ביים סוף פונם 19-טן יאָרהונדערט. ער פאַלט אַרײַן אין אַ קנויל פון אינטריגעס און געמיינקייטן. מען פאַרסמט אים דאָס לעבן און מען פאַרביטערט אים די יאָרן. לעווענטאל איז טיף אַנטוישט און זייער פאַרביטערט. ער, דער טיכטיקער דאָקטאָר, דער גייסטרייכער דענ־קער, און ערלעכער, אידעאָליסטישער שליח־ציבור ראַנגלט זיך הילף־און מאַכטלאָז מיט די כּסדר וואַקסנדיקע שוועריקייטן, וואָס דער־דריקן און ברעכן אים, ביז אַ פּלוצלונגער האַרץ־שלאַג מאַכט אַ סוף צו זיין מענטשלעכער און יידישער טראַגעדיע.

לעווענטאלס טראַגישער טויט האָט טיף דערשיטערט מאַקס נאָרדווען. ער האָט אין דעם פאַרשטאַרבנעם פאַרלוירן איינעם פון זיינע בעסטע און געציילטע אמתע פריינט. אַ געפיל פון איינ־זאַמקייט און טרויער־קייט האָט ווידער, ווי שוין אָפט ביז איצט, באַהערשט נאָרדווען. אין לעווענטאלס טראַגעדיע האָט ער דערזען די האַנט פון דעם מערדער: די מיאוסע ווירקלעכקייט פון אונזער

מענטשלעכער נאטור מיט איר גאנצער פאלשקייט און פארדארבן קייט. א יאוש-פולע פארביטערונג און סקעפטישע פאראכטונג האבן באהערשט די נשמה און דעם מוח פון דעם, ביי וועלכן הונדערטער טויזנטער אייראָפּעער האָבן געזוכט אמונה און אַ נייע נבואה. אין דעם ריזיקן, הערלעכן און הויך-קולטורעלן פּאַרזי האָט זיך נאָרדוי פּלוצלינג דערפילט איינציק-אַליין און פּולשטענדיק איינזאַם, ווי אַ מירער וואַנדערער אין אַ ווייטן מדבר. וווּ זאָל ער זוכן פּריינט און ביי וועמען געפונען טרייסט און האַפנונג? נאָרדוי האָט זיך אַריינגעוואָרפן מיט אַ קינסטלעכן אימפעט אין זיין מעדיצינישער און ליטעראַרישער אַרבעט, די אַוונטן האָט ער פאַרבראַכט אין טור מלדיקע קאַפּע-הייזער און רעסטאָראַנען, אין אַ לוסטיקער און באַ-ריידעוודיקער געזעלשאַפּט. אָבער אומעטום האָט אים פאַרפּאַלנט און געפייניקט דאָס געפיל פון שווערמוטיקייט און פאַרלאָזנקייט: « Vae soli ! » וויי איז דעם איינזאַמען!

צו יענער צייט, האָט זיך נאָרדוי דערנענטערט צו מאַדאַם אַנאַ קויפּמאַן, זיין צוקונפטיקער פרוי. נאָרדוי איז געווען גוט באַפריינד-דעט מיט איר מאַן, ריכאַרד קויפּמאַן, וועלכער איז מיט אַ קורצער צייט צוריק געשטאַרבן. די יונגע אלמנה, אַ שיינע פרוי און אַ טאַ-לאַנטירטע זינגערין און זשורנאַליסטין, האָט געשטאַמט פון דענע-מאַרק, פון אַ פאַרנעמער פּראָטעסטאַנטישער פאַמיליע, אין וועלכער עס האָבן געלעבט אַלטע טראַדיציעס פון סקאַנדינאַווישע גוט-באַזיר-צער און אַרמיי-אַפּיצירן. מאַדאַם קויפּמאַן איז געווען שטאַרק דעפּרימירט צוליב דעם פּלוצלונגן טויט פון איר מאַן. זי האָט פאַר-לאָזט קאַפּענהאַגן און זיך באַזעצט סטאַביל אין פאַריז. זי איז זיך אָפטער צונויפגעקומען מיט נאָרדויען, וועלכער איז אַזוי נאָענט באַפריינדעט געווען מיט איר מאַן. נאָרדוי איז צו יענער צייט אַליין אויך געווען שטאַרק דעפּרימירט צוליב דעם טויט פון לעווענטאַלן. די סקעפטיש-פּילאָזאָפּישע שטימונגען פון נאָרדוי האָבן געווירקט באַרואיקנדיק אויף דער אַנגעווייטיקטער פּסיכיק פון דער יונגער אלמנה. אַזוי זיינען פאַרגאַנגען אַ פּאַר חדשים, במשך פון וועלכע זיי האָבן צוזאַמען באַזוכט ערנסטע מוויק-קאַנצערטן, באַרימטע קונסט-אויסשטעלונגען און אינטערעסאַנטע פּאַרלעזונגען. ענדלעך האָט זיך נאָרדוי אָפּגעגעבן אַ דיין וחשבוּן, אַז דאָס איז נישט סתם אַ נאָענטע באַקאַנטשאַפּט און האַרציקע פּריינטשאַפּט. די פרוי אַנאַ איז געוואָרן אַן אינטעגראַלער טייל פון זיין טאַג-טעגלעכן לעבן און פון זיין גאַנצן מהות. דער 45-יאָריקער מאַסס נאָרדוי איז גע-ווען אַנטשלאָסן מיט איר חתונה צו האָבן. דער דאָזיקער באַשלוס האָט אים דערפילט מיט פּרייד אָבער גלייכצייטיק אויך מיט שרעק.

נאָרדוי האָט שוין כמעט מער נישט געגלויבט אין זיין ליבעס־גליק, ס'איז אים פאָרגעקומען, אז עפעס אַ טרויעריקע גורל־באַשטימונג האָט אים פאָראורטיילט אויף אייביקער איינזאַמקייט. דאָס האָט זיך גאַנץ פרי אָנגעהויבן, ווען ער איז סך הכל אַלט געווען זיבן יאָר, און זיין ערשטע ליבע, אַ פּרעכטיק, קליין מיידעלע איז אים אַזוי פּלוצלינג און אומברחמנותדיק אַוועקגעשטאַרבן. זינט דעמאָלט האָט ער איבערגעלעבט אין דער ליבע בלוז אַנטווישונגען.

אַלס 22־יעריקער, נאָך אין זיין פעסטער געבורטס־שטאַט, איז ער פאַרלאָזט געוואָרן פון זיין צוקונפטיקער כלה, אַ באַוווסטער שיינהייט, וועלכע האָט אויסגעטוישט זיין הייסע אָבער אַרעמע ליבע אויף אַ רייכע הייראַט. ס'איז אים אויך שפּעטער, אין פאַרזי, נישט באַשערט געווען די ליבע מיט דער האַרציקער, ראָמאַנטישער פּאָלין און מיט דער ווונדערבאַרער, באַמת באַצויבערנדיקער פרוי, וואָס נאָט אַליין האָט זי אים אַראָפּגעשיקט פון אַמעריקע קיין איר ראָפּע. צי וועט איצט זיין גליק נישט געשטערט ווערן ווידער אַמאָל דורך דעם טראַגישן גורל, צי וועט ער ענדלעך אַרויס פון דעם פאַרשופּטן, פאַטאַלן קריז פון אייביקער איינזאַמקייט? מאַסס נאָרדוי איז יעדן טאָג מער באַהאַפּטן געוואָרן מיטן יידנטום. דער אַנטיסעמיטיזם איז געוואַקסן און זיין השפּעה אויף נאָרדויען האָט זיך אויסגעוויקלט אַלץ שטאַרקער און אינטענסיווער. און גראַד איצט האָט אים דער גורל צוגעשיקט אַן אויסערגעוויינלעכע, פּרעכטיקע פרוי, וואָס איז אָבער געווען אַ קריסטן. צי איז דאָס נישט אַן איר ראַגנישער שפּאַס פון זיין גורל, וואָס שפּילט זיך מיט אים זינט זיינע יונגסטע יאָרן? נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן זיין אַלטימשיקער 80־יעריקער מוטער, וואָס איז אַזוי פרום און אָפּגעהיטן אין יידיש־קייט און האָט נישט געוואָלט געבן איר הסכמה צו זיין הייראַט מיט דער אַמעריקאַנער פרוי, הגם די דאָזיקע פרוי, איז געווען פון אַ זייער אַנשטענדיקער פאַמיליע און פון אַ יידיש הויז. צי איז פאַראַן אַ האַפּנונג, אז זי וועט איצט מסכים זיין אויף אַ נוישע, קריסטלעכ־כע שנור? נאָרדוי איז שיעור נישט פאַרצווייפלט געוואָרן, דאָס פאַמיליע־גליק מיט אַן אויסדערוויילטער פרוי איז נישט פאַר אים באַשערט, ס'וועט אויסקומען צו בלייבן אַ בחור דאָס גאַנצע לעבן, ווייל אַזוי וויל זיין גורל!

עס געשעען אָבער נאָך ווונדער. ווי אַ נס מן השמים האָט נאָרדוי אויפגענומען די הסכמה פון זיין אַלטימשיקער פּרומער מאַמע, דער פרוי פון פעסטער למדן ר' גבריאל זיפּעלד, צו זיין הייראַט מיט דער קריסטלעכער פרוי פון דענעמאַרק. ווי אַזוי דער דאָזיקער נס איז מעגלעך געווען, האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען, נישט די

גויישע שנור, נישט די אלטימסקע רויזע־שרה און שוין אמוויי-
ניקסטן איר בן־יחיד און ליבלינג, מאַקס נאָרדוי. מן הסתם האָט
די אַלטע מאַמע, וואָס האָט געשטאַמט פון רוסישע יידן און איז
געווען באַהאוונט, אַלס געוועזענע לערערין, אין די תנ"ך־געשיכטן,
דערעזן פאַר זיך אין דער שעה פון אַנטשיידונג, די געשטאַלט פון
דער אַמאָליקער ביבלישער רות, מאָדערניזירט איצט אין דער פּער־
זאָן פון מאַדאָם קויפּמאַן, דער צוקונפטיקער, אויסדערוויילטער
פרוי פון איר זון. די פרוי אַנגאָ דאָנס (לויט איר נאָמען פון דער
היים), קויפּמאַן (נאָך איר ערשטן מאַן) און נאָרדוי (נאָך דער
חתונה מיט מאַקס נאָרדוי) איז באַמת, אָן מליצהדיקער איבער־
טרייבונג, געוואָרן אַ ווירקלעכע, מאָדערנע רות אין דעם בעסטן
און פולסטן זין פונם דאָזיקן נאָמען און באַגריף. זי האָט דאָס
יידישע פּאַלק, וואָס איז איר ביז צו יענער צייט געווען באַקאַנט
בלויז פון תנ"ך־לערנען, ליב באַקומען פונם נאַנצן האַרצן און מיט
דער נאַנצער נשמה. צוזאַמען מיט איר גליקלעכן מאַן האָט זי גע־
דינט ערלעך און טריי דער יידישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, דעם
ציוניזם. זי האָט מיט מוט און מיט ליבע גובר געווען אַלע ראַסישע
און רעליגיעזע שוועריקייטן און איז געוואָרן אַ גוטע איבערגענע־
בענע יידישקע, אַזוי ווי זי איז געווען אַ גוטע און איבערגעגעבענע
פרוי פון מאַקס נאָרדוי, ביז צו זיינע לעצטע לעבנס־טעג.

מאַקס נאָרדוי איז געווען גליקלעך מיט זיין נייעם פאַמיליע־
לעבן. אין קאַמף קעגן זיין אייביקער איינזאַמקייט האָט ער באַקו־
מען אַ גוטן און טרייען פריינט און מיטקעמפּער. איר נישט־יידישע
אַפּשטאַמונג האָט אים נישט געשטערט. און ווען מען האָט שפּע־
טער, אין געוויסע יידישע קרייזן בייזוויליק איראַניזירט איבער
דער גויישקע, דער פרוי פון גרויסן ציוניסטישן מנהיג, פלעגט נאָר־
דוי, לאַכניק זיך פאַרענטפּערן, אַז זיין חתונה מיט דער מאָדערנער
רות פון דענעמאַרק איז געווען דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געטון.
פאַר דעם ציוניסטישן „מתן תורה“.

קאַפיטל י"ט

„די סאַציאַלע ראַל פון דער קונסט“

די חתונה מיט מאַדאָם אַנגאָ קויפּמאַן האָט אין נאָרדוים לעבן
אַריינגעבראַכט גרויסע שינויים. דאָס דערדריקנדיקע געפיל פון איר
ביקער איינזאַמקייט, מיט איר אָפּטן זיפּע: « VAE SOLI » (וויי
דעם איינזאַמען) איז לאַנגזאַם פאַרשוונדן. די יונגע פרוי פון

נאָרדווען איז געווען פון באַרד אַ קינסטלערין. זי האָט זיך מיט טאָד
לאַנט אָפגעגעבן צו געזאַנג און מוזיק. צו איר ברײטן באַקאַנטן
קרייז האָבן געהערט באַרימטע קינסטלער און ווירטואָזן. איר נייע
היים איז געוואָרן אַן אָרט, וווּ צאָלרייכע פּאַרשטייער פון דער גײס-
טיקער און אַרטיסטישער עלײטע האָבן גערן און אָפט פּאַרקערט.
מאַס נאָרדוי, וואָס איז זינט זיין פריסטער יוגנט געווען אַ ליבהאַד
בער און קענער פון דער מוזיק און פון אַנדערע קונסטגעביטן, האָט
איצט אין זיין געליבטער פרוי געפונען אַ סובטעלן מבין און באַ-
ראַטער אין אַלע געביטן פון קינסטלערישע דערנרייכונגען. נאָרדוי
האַט איצט אָפט פאַרבראַכט די אַוונטן אין זיין נייער און באַקווע-
מער דירה, אויף אַוועני-דע-וויליע 34, אויפן ערשטן שטאַק, אין
דער פּרעכטיקער סביבה פון פּלאַץ מאַלעזערב און פאַרק מאַנסאַ.
שטייענדיק דאָ אָפט אין אַוונט ביים פענסטער און קוקנדיק אויפן
נאָענטן פאַרק, איינעם פון די שענסטע אין פאַרזי, און אויף די
ווייטע פּלאַמיקע ליכטן פון דער פאַרזיער מעטראָפּאָליע, האָט זיך
נאָרדוי נישט איינמאַל דערמאַנט אין דעם גוט-באַקאַנטן לידל פון
מאַנפאַרנאַסער פּאַעט-וואַנאַבונד, וועגן „פאַרזי, פאַרזי, דו מיין פּרייד
און מיין שמערץ!“ ס'איז פאַר אים איצט געוואָרן אין זיין טייערן,
האַרציקן פאַרזי, „דער שטאַט פון ליכט און מענטשן-ליבע“, מער
פּרייד ווי שמערץ, אפשר דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן. דער 45-
יעריקער מאַס נאָרדוי האָט זיך געפילט פאַריונגערט, מיט אַ נייעם
מוט און כוח. אין דער דאָזיקער שטאַט, דער מעטראָפּאָליע פון דער
וועלט, האָט ער דערגרייכט זיין רום און זיין גליק. מ'דאַרף איצט
געניסן פון לעבן און פון זיין שיינקייט, כל זמן ס'איז נאָך פאַראַן
צייט און מעגלעכקייט דערצו. ווייל צי קען מען דען פאַרטרויען
דעם אייגענעם נורל? ער איז דאָך אַזוי פאַנטאַסטיש און קאַפּריז,
ווי אַ שיינע, יונגע פרוי! די צוקונפט, די נאָענטע און די ווייטע,
באַהאַלט פאַר אים, ווער ווייסט, וועלכע סודות און מפּלות. אַך,
נאָט מיינער, וויפיל קאָן מען נאָך געניסן אין דעם דאָזיקן הערלעכן
פאַרזי פון דעם געוואַלדיקן אוצר פון קונסט און פון שיינקייט, וואָס
איז דאָ, אַ דאַנק דורות פון מענטשלעכן זשעני און הויכער ציווילי-
זאַציע, אַנגעזאַמלט געוואָרן!

ווי אין די ערשטע חדשים פון זיין קומען קיין פאַרזי, ווערט
איצט מאַס נאָרדוי אַ ליידנשאַפטלעכער געניסער פון דעם קונסט-
רייכטום. צוזאַמען מיט זיין פרוי באַזוכט ער די מוזעאומס און
אויסשטעלונגען. ער אָבסערווירט מיט גרויס פלייס און גרויס אינ-
טערעס די נייע שטרעמונגען און קונסטריכטונגען. די פאַרשידנ-
סטע סטילן און פאַרמען ווערן פון אים קריטיש אויפגענומען און

אנאליזירט אין געשפרעכן מיט דער אייגענער פרוי און מיט אַנ-
דערע קונסט־מבינים. די שרייענדיקע פּאַראָלן פון דער נאַטוראַליס-
טישער, סימבאָליסטישער און אימפרעסיאָניסטישער מחנה אין דער
מאָלעריי האָבן נישט תמיד געפונען זיין הסכמה און אנערקענונג.
אין פּוסטוריום און קוביזם האָט ער געזען בולטע סימנים פון דע-
קאָדענטישער ירידה און מאָראַליש־עסטעטישער פאַרדאַרבנקייט,
און האָט זיי ווי אַמשאַרפסטן באַקעמפט. נאָרדוי שרייבט און מאַכט
נאָטיצן וועגן זיינע באַזוכן און אָבסערוואַציעס, און זאַמלט די דאָ-
זיקע אַרטיקלען, וואָס וועלן שפּעטער דערשיינען אין בוך־פּאַרם
אונטערן טיטל: „וועגן קונסט און קונסטלער“.

סיי אין דער דאָזיקער פּובליקאציע און סיי אין אַנדערע, קומט
צום אויסדרוק נאָרדויס טיף־עטישע, נישט ווייניקער ווי עסטעטי-
שע, ערנסט מענטשלעכע און סאָציאַלע באַציאונג צו דער קונסט.
אין דער מאָלעריי ווי אין דער סקולפּטור, אין טעאַטער און מוזיק
איז ער נישט נאָר אַן עסטעטיקער, אַ פיינער קונסט־נעניסער, נאָר
אויך אַ דענקער, סאָציאָלאָג, אַרצט און עטיקער. די וועלט, אויך
די קונסט־וועלט איז ביי אים אַן אייניקייט. מען קען נישט זיין קיין
סאָציאַלער דענקער, עטישער קעמפּער, גוטער דאָקטאָר און גלייכ-
צייטיק טאָלעריין אַ דעגענערירטע מאָלעריי, אָדער אַ שעדלעכע מו-
זיק. דער דאָזיקער סאָציאַלער צוגאַנג קומט צום אויסדרוק אין
נאָרדויס באַנייטערטער באַציאונג צו דעם באַרימטן סקולפּטור
מעניע, וועלכער האָט אין זיינע ווערק אַפּאַטעאַזירט די אַרבעט און
דעם אַרבעטס־מענטש. ווי דער דאָזיקער סקולפּטאָר, ווייל אויך נאָר-
דוי, אַז דער אַרבעטער־קלאַס זאָל גרויס זיין אין זיין כוח און אין
זיין גייסט, ווייל די דאָזיקע פאַרבינדונג פאַראַינדלט די אַרבעט און
דערהויבט דעם אַרבעטס־מענטש. דאַקעגן איז נאָרדוי קריטיש גע-
שטימט לגבי דעם אַנדערן גרויסן סקולפּטאָר ראָדען, וועגן זיין נייע
נונג צו עקסצענטרישע פאַרמען. צוליב זיין ערנסטער סאָציאַלער
טעמאַטיק, איז דער מאָלער ווירץ, וועמענס בילדער עס זיינען אויס-
געשטעלט געוואָרן אין בריסל, געווען נאָרדויס ליבלינג. דער דאָ-
זיקער מאָלער האָט געשאַפן ווערק מיט אַ שטאַרקן פאַרנעם אין
אַרבעטס־כוח, אָבער זיין טאַלאַנט איז געבליבן ווייניק אנערקענט.
נאָרדוי איז געווען באַנייטערט מיט דעם אַרעמען מאָלער, אַ זון
פון אַ פּראָסטן אַרבעטער, וועלכער האָט געפירט אַ שווערן קאַמף
פאַר זיין טאַגטעגלעכן קיוב און איז טראַצדעם טריי געבליבן צו
זיינע עטישע פּרינציפּן און צו זיין, פון סאָציאַלע מאַטיוון באַהער-
שטער קונסט־מאָלעריי.

נאַנץ אָפט איז מאַקס נאָרדוי איצט געגאַנגען אין דער גע-

זעלשאפט פון זיין פרוי און אנדערע נאָענטע מענטשן, אין די
קאָנצערט־זאָל, וווּ מ'האָט געשפּילט קלאַסישע און מאָדערנע מוזיק.
זינט זיינע פּריסטע יוגנט־יאָרן איז נאָרדוי פּאַרליבט געווען אין
דער מוזיק. אין די שווערסטע מאָמענטן פון זיין לעבן האָט ער
געפונען טרייסט אין די אָפּערן־היווער, ביי ערנסטערע און לייב־
טערע אויפּפירונגען. דער רעפּערטואַר פון דער פּאַריזער אָפּערע
איז אים געווען גוט באַקאַנט און ער האָט געוויסט אויספירלעך צו
דערציילן וועגן די מוזיקאַלישע מעלות און חסרונות פון אלע פּראָג־
מינענטע זינגער און זינגערניס. אין דער „פּילהאַרמאָנישער געזעל־
שאַפט" און אויף אירע קאָנצערטן איז ער געווען אַ שטענדיקער
באָזוכער. די מוזיקאַלישע נייגונג און די טאַלאַנטירטע טעטיקייט
פון נאָרדויס יונגער פרוי אויפן דאָזיקן געביט, האָט אים נאָך
מער דערנענטערט צו דער וועלט פון מוזיק און צו אירע בעסטע און
פעאיקסטע פּאַרשטייער אין פּאַרז. צוזאַמען מיט זיין פרוי האָט
ער אויפגענומען אין זיין היים אויף דער אַוועני דע־ווייליע באַרימטע
מוזיק־דיריגענטן, קאָמפּאָזיטאָרן און זינגער. די ווונדערבאַרע, פּאַר־
כשופטע וועלט פון מוזיק האָט אים באַגייסטערט און עמאַציאָנעל
דערהויבן, בפרט, אַז ער איז געווען נישט סתם אַ לייב־האַבער, נאָר
אויך אַ גוטער קענער פון דער מוזיקאַלישער טעכניק. אַמייסטן האָבן
אויף אים געוויקט און מיט זייער מעכטיקער קראַפט מיטגעריסן
בעטהאַווענס „ניינטע סימפּאָניע" און שובערטס „נישט־פּאַרענדיקטע
סימפּאָניע". די באַרימטע קאָמפּאָזיטאָרן אָפּענבאַך, ווערדי, לעהאַר און
שטרויס האָבן אים תמיד צוגעצויגן און אָפט באַגייסטערט מיט
זייער ערנסטער און לייכטער מוזיק. טעאָדאָר הערצל, וועלכער איז
געווען אַ גרויסער אָנהענגער פון ריכאַרד וואַגנערס טאַלאַנט, האָט
אַ פּאַר מאָל געפרוּווט צו דערנענטערן זיין גרויסן פּריינט נאָרדוי
צו דער וואַגנערישער מוזיק. ער איז מיט אים געגאַנגען אין דער
פּאַריזער אָפּערע צו די באַרימטע וואַגנערישע מייסטער־ווערק: „לאַ־
הענגרין", „זינגער פון נירנבערג", „טאַנהויזער" און אנדערע. אָבער
הערצלס סוגעסטיווע השפּעה לגבי נאָרדוי, וועלכע איז געוואקסן
פון טאָג צו טאָג, איז געבליבן מאַכטלאָז בנוגע דער וואַגנערישער
מוזיק. נאָרדוי איז געווען און געבליבן אַ שאַרפּער קעגנער פון דעם
דאָזיקן באַרימטסטן דייטשן קאָמפּאָזיטאָר. צי האָט דאָ אַנטשידן די
אַנטיפּאַטיע צו די אומהימלעכע, אָפט משונהדיקע מאָטיוון פון
דער וואַגנערישער מוזיק, אָדער אפשר איז עס געווען דער פּאַרבי־
סענער אַנטיסעמיטיזם פון וואַגנערן, וועלכער האָט נאָרדויען אָפּ־
געשטיסן און קעגנעריש געשטימט אויך צו זיין מוזיק?

נאָרדוים וויסנשאַפּטלעכן ווערק א. נ. „די פּסיכאָ-פּיזיאָלאָגיע 19
זשענר און טאַלאַנט“ . דער סאָציאַל-עטישער גרונט־פּרינציפּ פּון נאָרד-
דוים קונסט־אידעאָלאָגיע ווערט דאָ קלאָר און בולט פּעסמגעשטעלט,
אָן וועלכן עס איז צווייפל. נאָרדוים האָט נישט נעגירט דעם גע-
ניאַלן טאַלאַנט פּון וואַנערן אַלס קאָמפּאָזיטאָר און מוזיק־טעכנר-
קער, ער האָט אָבער אַלס איבערצייגטער קעמפּער פּון געזונטן שכל-
דיקן ראַציאָנאַליזם און לאַגישן סאָציאַל-עטישן געזעץ, באַקעמפּט
דעם עמאָציאָנעלן ריין־אינסטינקטיוון גייסט פּון דער וואַנערישער
מוזיק. אין דער דאָזיקער שאַרפּער קעגנערשאַפט צווישן דעם יידישן
דענקער מאַקס נאָרדוים און דעם דייטש־ראַסיסטישן מוזיקער ריי-
כאַרד וואַנער, איז בולט געקומען צום אויסדרוק, אפשר בלויז
דורך אַ צופאַל, דער טיפּער תּהום, וועלכער ליגט צווישן דער עטיש-
לאַגישער וועלט־אנשוואַונג פּונם יידנטום און דער עמאָציאָנעל-
אינסטינקטיווער אויפּפאַסונג פּון גערמאַנישן דייטשטום.

ס'איז קלאָר, אַז די סאָציאַל-עטישע טענדענץ האָט נאָרדויען אויך
באַיאַינפּלוסט אין זיין באַציאָונג צום טעאַטער און צו דער דראַמאַ-
טורגיע. כּידוע, איז נאָרדוים שוין אַלס 15־יעריקער גימנאַזיסט געווען
אַ באַוווסטער טעאַטער־רעצענזענט אין פּעסט. כּמשך פּון די יאָרן
האַט נאָרדוים אַ סך געזען און געלערנט און איז אין פּאַרזי געווען זי-
כער איינער פּון די בעסטע און טיפּסטע טעאַטער־קענער און רעצענ-
זענטן. נאָרדוים איז נישט געבליבן בלויז ביי דער קריטיק, ער האָט
אַליין אָנגעשריבן אַ גרעסערע צאָל פּיעסעס און דראַמאַטישע ווערק,
פּון וועלכע אַ טייל האָבן דערגרייכט אַ גרויסן בינע־דערפּאָלג. זיינע
פּיעסעס זיינען אינטערעסאַנט און מעכניש גוט געמאַכט, און גלייכ-
צייטיק האָבן זיי אַן ערנסטן לייט־מאַטיוו און אַן עטיש־סאָציאַל-
לע פּראָבלעמאַטיק. נאָרדוים איז זיין גאַנץ לעבן געבליבן נאָענט
פּאַראַינטערעסירט אין דעם טעאַטער־וועזן. אויך אין דער דאָזיקער
הינזיכט האָט די הייראַט מיט מאַדאַם קויפּמאַן געהאַט אַ פּאָזי-
טיווע השפּעה, זיין פּרוי איז אין איר יונגט געווען אַ שווישפּילערין
און זי איז געבליבן פּאַרכונדן מיטן טעאַטער און מיט זיינע קרייזן.
אין יאָר 1897, אין דער צייט, ווען פּראַנקרייכס פּאָליטיק און
געזעלשאַפּטלעך לעבן האָבן אויפּגעצייטערט צוליב דעם ליידישאַפּט-
לעכן דרייפּוס־שטורם און ווען די יידישע וועלט איז אויפּגערודערט
געוואָרן אין צוזאַמענהאַנג מיטן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין
באַזעל, איז דערשינען מאַקס נאָרדוים בוך א. נ. „די סאָציאַלע ראָל
פּון דער קונסט“ . נאָרדוים אנשוואַונגען וועגן קונסט אין אַלע אירע
צווייגן און דערשיינונגען האָבן אין דער דאָזיקער פּובליקאַציע גע-
פּונען זייערע קלאָרע, פּראַגראַמאַטישע דעפיניציע. ס'איז געווען אַן

עפנטלעך באקענטעניש פון א וועלט־בארימטן, אָנגענומענעם שריפט־
שטעלער און דענקער, סאָציאַלאַג און פּסיכיאַטאָר, צו אַ קינסטלע־
רישן אַני־מאַמין, וואָס האָט זיך באַזירט אויף סאָציאַל־עטישע יסודות
און האָט געהאַט דעם מוט אָפּצוואַרפן פּרינציפּיעל און לגמרי די
מאָדערנע און דעמאָלט פּאָפּולערע ריכטונגען וועגן „קונסט לשם
קונסט“. דער אויטאָר פון די „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ האָט ווײַ־
דער געוואָרפן דער וועלט זיין שאַרפע, אומברחמנותדיקע קריטיק.

קאפיטל כ'

„ד״ר קאַהן“ — אויף דער בינע און אין לעבן

א פּאָר חדשים פאַרן דערשיינען פון מאַקס נאָרדוויס אַנאַליטיש
בוך וועגן דער „סאָציאַלער ראָל פון דער קונסט“, האָט ער פאַר־
ענדיקט דאָס שרייבן פון אַ פּיעסע מיטן נאָמען „דאָקטאָר קאַהן“.
צו דעם טיטל איז צוגעגעבן געוואָרן דער אונטער־טיטל „אַ ביר־
גערלעכע טראַגעדיע“. אין דער ווירקלעכקייט איז דאָס נישט געווען
קיין סתּ־טראַגעדיע פון אַ יונגן ייִדישן אינטעליגענט, וועלכער איז
געווען דיפּלאָמירט און האָט געשטאַמט פון אַ גוט־בירגערלעכער
משפּחה. ס'איז געווען אַ ייִדישע טראַגעדיע. דער העלד פון דער
פּיעסע ד״ר קאַהן איז, סיי מיט זיין נאָמען און סיי מיט זיין לעבן
און טראַגישן סוף, געוואָרן דער רעפּרעזענטאַנט פון אַסימילאַטאָריש־
אינטעלעקטועלן יידנטום אין דייטשלאַנד (און אויך אין די שכנות־
דיקע לענדער), וואָס איז ביים סוף פונם פאַריקן יאָרהונדערט שטיין
געבליבן מאַכט־ און ראַטלאָז על פּרשת הדרכים, צווישן די הורבות
פון צעבראַכענע האָפּנונגען און צערונענע אילוזיעס און האָט פאַר־
צווייפּלט געזוכט אַ נייעם וועג און אויסוועג פון דער אייגענער פאַר־
לוירנקייט.

ד״ר קאַהן, נאָרדוויס הויפּט־העלד אין דער דערמאָנטער פּיעסע,
וועלכע איז געשריבן געוואָרן ערב דעם ציוניסטישן מת־תורה אין
באַזעל, שטאַמט פון אַן אָרטאָדאָקסיש־טראַדיציאָנעלער פּאַמיליע.
ער איז אַוועק פון איר לאַנגער, דורך יסורים געהייליקטער, גייסטי־
קער ירושה און האָט אין דער אייראָפּעאישער קולטור און ציווילי־
זאַציע געזוכט דעם תּיקון פאַר זיך און פאַר דער גאַנצער מענטש־
הייט. ער הלומט וועגן אַ וועלטלעכן פּראָגרעס און וועגן אַן
אַלמענטשלעכער דערלייונג. פאַר די דאָזיקע דערהויבענע אידעאַלן

איז ער גרייט צו קעמפן און מקריב צו זיין זיין אייגן לעבן. ער איז נישט קיין יחיד און קיין אויסנאם. אזוי האָבן געטראַכט און גער חלומט טויזנטער יידישע יונגעלייט, די בעסטע און שענסטע פון די פארגאנגענע דורות אין ניינצנטן יאָרהונדערט, אָנהויבנדיק פון די היינעם און לאַסאַלס און ענדיקנדיק ביי די וויקטאָר אַדלערס און סטעפּאַן צווייגס.

דער יונגער ד"ר קאָהן זוכט די פּוּלשטענדיקע צונויפשמעלצונג מיט דער אַרומיקער וועלט. דאָס יידנטום איז ביי אים אַ געענדיקט קאַפּיטל, וואָס געהערט צו היסטאָריקער און אַרכיוויסטן. ער זוכט עס לנמרי צו פארגעסן אין די אָרעמס פון דער געבילדעטער דיר-משער סביבה, און אין דער געזעלשאַפט פון זיין געליבטער, שיינער און אינטעליגענטער יונגער פרוי. זי איז אָבער אַ קריסטן, און איר פאַמיליע-לאַגע איז גאָר קאַמפּליצירט. איר פאָטער, אַן אויפגעקו-מענער גביר און געשמדטער ייד, זוכט פאַר זיין טאָכטער אַן עכט קריסטלעכן מאַן פון אַלטן אַריסטאָקראַטיש-גווישן יחוס. די מוטער שטאַמט פון אַ באַוווסטער דייטש-פּראָטעסטאַנטישער פאַמיליע, וועלכע האָט במשך פון דורות זיך אויסגעצייכנט מיט די בעסטע אַרמיי-אָפיצירן און די פרומסטע גלחים. ד"ר קאָהן איז שטאַרק פאַר-ליבט אין זייער שיינער טאָכטער און וויל דורכאויס ווערן זייער איידעם. ער איז בלינד צוליב זיין גרויסער ליבע צו דער יונגער פרוי און צו דער אויסגעהאלומטער וועלט פון זיינע קאָסמאָפּאָלי-טישע מענטשהייט-דערלייזערישע אירייען. ער שטופט זיך אין אַ סביבה, וווּ בלויז זיין נאָמען „קאָהן“ רופט אַרויס פיינטשאַפט אין פאַראַכטונג. ער גיט זיך נישט אָפּ קיין דין וחשבון דערפון, אַז מיט דעם דאָזיקן שריט באַטרעט ער דעם וועג פון אַ טראַגישן גורל. און ווען דאָס ווערט אים שוין יאָ קלאָר, איז שוין צו שפּעט זיך צוריק-צוציען. איבריקנס, אַזאַ צוריקצוג וואָלט געהייסן קאַפּיטולירן, זיך מודה זיין, אַז זיין וועלט-אַנשוואַונג וועגן מענטשהייט-אידעאַל איז צוזאַמענגעבראַכן. און ווהיז זאָל ד"ר קאָהן זיך צוריקציען? אפּשר אין דעם געטאָ-היים פון זיינע עלטערן? דאָס איז נישט פאַר אים קיין אויסוועג! צוריק צום געטאָ וויל ער און קען ער מער נישט גיין! און אפּשר זאָל ער זוכן אַ פאַרבינדונג מיט דער יונגער נאָ-ציאָנאַל-יידישער באַוועגונג פון די חובבי-ציון? אויך דאָס וויל ער נישט און קען נישט טאָן, ווייל די דאָזיקע באַוועגונג, אויב ער האָט בכלל וועגן איר געהערט, איז אים צו ענג-קליינלעך לגבי זיין וועלט-שטורמענדיקער און מענטשהייט-דערלייזערישער אידיאלישער אמונה. אין אַ פאַר יאָר שפּעטער וועט טעאָדאָר הערצלס פּאָליטישער ציו-ניזם מיט זיין גראַנדיעזן פאַרנעם און נאַציאָנאַל-מלוכהשער פאַ-

טעטיק באגייסטערן און מיטרייסן טויזנטער אזעלכע ד"ר קאהנס און אקטיוויזירן זיי אלס ציוניסטישע טוער און קעמפער. דערווייל, פאר באזעל 1897, האבן אזעלכע איידעלע געשטאלטן ווי נאָרדויס פיעסע-העלד, ד"ר קאהן, נישט געזען קיין אויסוועג און זיינען זייער אָפט געגאנגען זייער טראַגישן וועג, אָן האָפּנונג און אָן רע-טונג. אליין זיך צו ראַטעווען זיינען זיי, די פאַרשידענע ד"ר קאהנס, נישט געווען ביכולת.

עס זיינען דעמאָלט געווען, כידוע, די צייטן פון Fin de siècle די לעצטע יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, ווען עפעס אַ מאָדנע שוואַכקייט און פאַרלורנקייט האָבן באַהערשט די אינטעליגענץ און זיי פאַרוואַנדלט אין ווילנלאָזע, מאַנכמאָל קאָמישע, אָפט טראַג-נישע געשטאלטן. צי איז דאָס געווען אַ פּוּעלי־יוצא פון די דעמאָלס-טיקע דעקאָדענטישע ירידה־שטימונגען אָדער צי איז דער דאָזיקער דעקאָדענטיזם גראַד געווען אַן אויסדרוק פון דער בין־השמשות־תקופה צווישן ביידע יאָרהונדערטער? אין זיינע ראַמאָנען און פיעסן האָט נאָרדוי אָפט און אויספירלעך, פּסיכאָלאָגיש טיף און ליטעראַריש פּיין, געשילדערט די דאָזיקע שוואַנקנדיקע, האַמט־לעטישע מענטשן־פיגורן, וואָס האָבן זיך פאַרצווּיפּלט געראַנגלט מיט זייער אייגענער מאַכטלאָזיקייט און זיינען אָפט געגאנגען, ווי צו דער שחיטה, אויפן וועג פון זייער טראַגישן פינאַל. מיר דער־מאָנען זיך וועגן דעם יונגן געלערנטן, דעם העלד פון נאָרדויס ראָד־מאַן „די קראַנקהייט פון יאָרהונדערט“, וועלכער פאַרפלאַנטערט זיך האָפּנונגסלאָז אין זיין לעבן און אין זיין ליבע און באַגייט אַ העראַיאישן זעלבסטמאָרד מיט אַ פאַטעטיש־הומאַניטאַרן זשעסט. אויך ד"ר קאהן איז אַזאַ שוואַנקנדיקע און טראַגישע געשטאלט פון Fin de siècle מיט אַ ספּעציפּיש־יידישער באַפאַרבונג. אין דעם צוזאַמענשטויס מיט דער האַרטער ווירקלעכקייט פון זיין סביבה, מיט דעם מיליע, אין וועלכן ער זוכט צו דעראַבערן זיין געליבטע פרוי, פאַרלירט ער זיך לגמרי, מאַכט־און ווילנלאָז. אפשר וואָלט אים דער שוּד, די ענדערונג פון רעליגיע און נאָמען אַ ביסל גע־האַלפּן! מאַנכע ד"ר קאהנס האָט עס טאַקע גוט געהאַלפּן! מינ־דעסטנס אויף אַ געוויסע צייט! (זאָל אונז עמיל לודוויג מוחל זיין, וואָס מיר וועלן ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט דערמאָנען זיין יונגט־נאָמען קאהן, פון וועלכן ער איז אַזוי לייכט פטור געוואָרן אין קעגנזאַץ צום אומגליקלעכן, טראַגישן נאָרדויאישן ד"ר קאהן!). סיי אויפן אוניווערזיטעט, וווּ ד"ר קאהן באַמיט זיך וועגן זיין צוקונפטיקער פּראָפעסאָרישער קאַריערע און סיי אין דער אומגע־בונג פון זיין פאַרליבטער פרוי, וווּ ער זוכט זיין צוקונפטיק פאַמי-

ליען-גליק, האָט מען אים געגעבן אַנצוהערן, אז אַ שמד-צעמל און ענדערונג פון זיין נאָמען, וואָלטן אים שטאַרק פאַרליכטערט די דערגרייכונג פון זיינע צילן. אָבער ד"ר קאָהן געהערט צו יענעם דור פון גלויביקע אין פּריוציפּן, וועלכער האָט נישט לשם געלט אָדער קאַריערע פאַרקויפט זיין נשמה! אפילו דאָס גרעסטע ליבע-גליק וועט אים נישט פאַרפירן צו אַ טאט, וועלכע ער באַטראַכט אלס אומערלעך און געמיינ! דאָס יידנטום האָט ער נישט ליב אָבער דאָס קריסטנטום איז אים פרעמד, ער וויל זיך צונויפשמעלצן מיט דער גוישער וועלט, אָבער ווי אַ גלייכער מיט גלייכע, אויף דער פּלאַך פון דער איידעלער קאָסמאָפּאָליטישער מענטשהייט און נישט מיט אַ שקר אין דער נשמה און מיט אַ חניפה אויף די ליפּן. ד"ר קאָהן איז נישט קיין נאַציאָנאַלער ייד, ער איז נישט קיין ציוניסט, אָבער ער איז אַ שטאַלצער, ווערטפּולער מענטש, וועלכער האָט דרך ארץ פאַר אַנדערע, און אויך פאַר זיך, פאַר דער אייגענער פּערזענליכקייט. ער וועט זיך נישט פאַרקויפּן, נישט באַצאָלן מיט שמד אפילו פאַר דער העכסטער קאַריערע און פאַר דער הייסעסטער ליי-בע. דאָס יידנטום איז פאַר אים, ווי פאַר היינען, אַ הויקער, פון וועלכן מען קען נישט פּטור ווערן, אָבער עס איז זיין אייגענער הויקער און ער וועט אים נישט אָפּלייקענען, בכדי צו חנפּנען און צו געפּעלן זיינע שונאים.

פאַר ד"ר קאָהנען דערנענטערט זיך און מוז זיך דערנענטערן בזה האופן, זיין טראַגישער פינאַל. ער קען נישט לעבן ווי אַן אמתער ייד און וויל נישט לעבן, ווי אַ פאַלשער קריסט. ער קען נישט לעבן ווי אַ שטאַלצער אייראָפּער און וויל נישט לעבן, ווי אַ געמיינער קאַריעריסט. זיין גורל איז אַ געהתמעטער, ער מוז שטאַרבן, ווי עס שטאַרבט דער קריסטלעכער יונגער געלערנטער, דער העלד פונם פּריער-דערמאָנטן ראָמאַן „די קראַנקהייט פון יאַרהונט דערט". אין ביידע פּאַלן איז די אומגליקלעכע ליבע בלויז דער אוי-סערלעכער מאַטיוו פאַר דעם טראַגישן סוף פון די ביידע העלדן-מאַרטירער, דעם קריסטלעכן און דעם יידישן. דער טויט איז דער אויסוועג פאַר דער האַפּנונגסלאָזער און טראַגישער סיטואַציע און זיין פאַרם איז ראָמאַנטיש-העראָאיש מיט אַ שטאַרק פאַטעטישן זשעסט. דער קריסטלעכער העלד פון ראָמאַן „די קראַנקהייט פון יאַרהונדערט" שטאַרבט, בעת ער ראַטעוועט אַ טרינקנדיק קינד. דער יידישער העלד פון דער פּיעסע „ד"ר קאָהן" שטאַרבט, בעת ער פאַרטיידיקט מיט אַ שווערד אין דער האַנט דעם יידישן כבוד. ד"ר קאָהן איז, צוליב מענטשלעכע, עטישע פּריוציפּן, אַן אויס-געשפּראַכענער קעגנער פון דוּעלן. וואָס איז דאָס פאַר אַ גערעכטי-

קייט, וואָס ווערט אַנטשידן דורך דער טיכטיקייט פון פעכטן אָדער
 דורך דער קונסט פון שיסן? ער רופט אָבער אַרויס אויף אַ דועל
 דעם ברודער פון זיין געליבטער פרוי, וועלכער וואַנט חוּק צו
 מאַכן פון זיין „קאָהנישער פחדנות“. אין דער דאָזיקער סביבה פון
 אַריסטאָקראַטישע אָפיצירן און סטודענטן, האָט בלוין דער דועל
 אויף שווערן אָדער פּיסטאָלעטן געקענט ראַטעווען ד"ר קאָהנס
 מענטשלעכן כבוד. דאָסמאָל האָט נאָרדוים העלד געהאַנדלט אַז
 דערש, ווי ס'האָט אים דיקטירט זיין פּרינציפּ, און ער האָט דאָס
 באַצאָלט מיט זיין לעבן. ער איז געפאַלן אין דועל און זיין בלוין
 טיקער טויט האָט קלאָר און דייטלעך באַלויכטן דעם טראַגישן גורל
 און לעבן פון די ד"ר קאָהנס צווישן פרעמדע, גויישע סביבות.
 ד"ר קאָהנס גורל איז נישט בלוין, ווי געזאָגט, אַן אינדיווידוּל
 עלע טראַגעדיע פון אַ יחיד, עס איז אַ קאָלעקטיווע טראַגעדיע פון
 אַ גאַנצן כלל. צוליב דעם טראַגט נאָרדוים פּיעסע אַן אַלגעמיינ
 געזעלשאַפטלעכן און ספּעציפּיש-ידישן כאַראַקטער. זי האָט גע-
 בראַכט צום אויסדרוק די גייסטיק-מאָראַלישע און פּאָליטיש-סאָ-
 ציאַלע אַטמאָספּער, אין וועלכער עס האָבן געלעבט און געשטרעבט
 ברייטע קרייזן פון אַסימילירטן יידישן בירגערטום און אינטעליגענץ.
 שרייבנדיק זיין „ד"ר קאָהן“, איז מאַקס נאָרדווי נאָך נישט גע-
 ווען קיין ציוניסט. אָבער מיט זיין טיפּן קינסטלערישן אינסטינקט
 און מיט זיין גאַנצער געזעלשאַפטלעכער אויפריכטיקייט האָט ער
 געפילט און בפּירוש געזען די מענטשלעכע און יידישע טראַ-
 געדיע פון די דערמאָנטע יידיש-אַסימילאַטאָרישע קרייזן. זיין פּיעסע
 האָט געקענט ערנסט באַאיינפלוסן און דערשיטערן דאָס טעאַטער-
 פּובליקום, אָבער צוליב דער יידישער טעמאַטיק איז עס כמעט נישט
 אויפגעפירט געוואָרן. די צאָל און אינפלוס-רייכע יידישע טעאַטער-
 דירעקטאָרן האָבן קוים פאַרטראַגן די קאָהנס אין זייער נאָענטער
 סביבה, זיי האָבן אַלזאָ, נישט געוואָלט זיך קאָמפּראַמיטירן מיט
 דעם „ד"ר קאָהן“ אויף דער בינע. שפּעטער, ווען די ציוניסטישע
 באַוועגונג איז געוואַקסן, איז נאָרדוים פּיעסע געוואָרן אַ פּאָפּו-
 לערער און באַליבטער באַשטאַנדטייל פון דעם „אייזערנעם רעפּערי-
 טואַר“ אויף אַלע יידישע טעאַטער-סצענעס, סיי די פּראַפּעסיאָנעלע
 און סיי די אַמאַטאָרישע. קיין ציוניסטישע טענדענץ האָט „ד"ר קאָהן“
 נישט געפּרעדיקט, און דער טראַגישער טויט פון הויפּט-העלד האָט
 געוואָרפן אויף דעם געמיט פון די צושויער אַ געדריקטע שטימונג
 פון פּעסימיזם און פאַרצווייפלונג. אין יידיש-נאַציאָנאַלע טעאַטער-
 קרייזן האָט מען דערוואַרט, אַז מאַקס נאָרדווי, דער ציוניסטישער
 מנהיג, זאָל איצט שרייבן אַ נייעם „ד"ר קאָהן“, צוגעפאַסט צו דער

נייער צייט און צו דער נייער יידישער וועלט־אנשוואונג פון אויטאָר.
אַבער מאַסס נאָרדוי, דער ציוניסט, האָט נאָך דעם באַזעלער קאָנגרעס
דעם נישט געהאַט קיין צייט צו שרייבן פּיעסן (זיין „ד״ר קאַהן“
איז בכלל געווען זיין לעצט טעאַטער־שטיק!). זיין שליחות איז
איצט געוואָרן, צו פירן דאָס יידישע פּאָלק, צוזאַמען מיט זיין גרויסן
פריינט און מנהיג טעאַדאָר הערצל, אויפן וועג פון „ייִדנשאַט“.

קאַפיטל כ״א

נאָרדוי — טעאַדאָר הערצלס גרעסטער און

טרייעסטער פריינט

דער זומער פון יאָר 1895 איז געווען אין פראַנקרייך זייער
היים. נישט נאָר אין פּשוטן, קלימאַטישן זין. שטורמיש און היים
איז אויך געווען אין דער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספּער
פון לאַנד. דער פּראָצעס און די עפנטלעכע דעגראַדאַציע פון יידישן
אַרטילעריע־קאַפיטאַל, אַלפרעד דרייפוס, האָבן אויפגערודרט די
געזעלשאַפטלעכע־מיינונג און האָבן געשפּאַלטן די אייניקייט פון
פריוואַטע משפּחות און פון פּאָליטישע פּאַרטייען. זינט פראַנקרייכס
מיליטערישער מפּלה אינם קריג 1870—1871 און אירע בלוטיקע
נאַכווענישן אין דעם ברודער־קאַמף פון דער פּאַריזער קאַמונע,
האָט די נייע, דריטע פראַנצויזישע רעפּובליק, נישט געפונען קיין
מנוחה. די סאַציאַלע קעגנזאַצן און פּאָליטישע פּיינטשאַפטן האָבן
ערב דעם דרייפוס־שטורעם אָנגענומען לייַדנשאַפטלעכע, פאַר דער
זיכערקייט און צוקונפּט פון לאַנד, גאָר געפערלעכע פאַרמען. די
דערמאָדונג פונם מלוכה־פּרעזידענט קאַרנאָ און די מיליטאַריס־
טיש־דיקטאַטאָרישע געלויבטן פון גענעראַל בולאַנזשע, האָבן אויף
איינמאַל צוגעשפּיצט די ביזאַיצט אויך שוין גענוג שאַרפע, פּיינט־
שאַפטלעכע באַציוואַנגען צווישן דעם דעמאָקראַטיש־רעפּובליקאַנישן
לאַגער און די פאַרשידנסטע, אין געלט־ און מאַכט־איינפלוס־רייכע
מאַנאַרכיסטיש־רעאַקציאָנערע קרייזן. די דרייפוס־אַפּערע און די
צוליב איר אויפגעהעצטע אַנטיסעמיטישע פּאָלקס־באַוועגונג, זיינען
באַווסטזיניק און געשיקט אַרגאַניזירט געוואָרן דורך די דאָזיקע
ראַיאַליסטיש־רעאַקציאָנערע קליקעס, וועלכע האָבן צוגעגרייט אַ
מיליטערישן פּוטש און די פאַרניכטונג פון דער דריטער רעפּובליק.

מאָס נאָרדוי איז איצט אָפט געגאנגען צו דעם פּאָלעי בורבאָן
(דער פּראַנציווישער דעפּוטאַטן-קאַמער), וווּ עס האָט זיך אָפּגער-
שפּילט דער דאָזיקער פּאַרביסענער קאַמף צווישן די רעפּובליקאַנער
און זייערע קעגנער. אַלס פּאַרלאַמענטאַרישער באַריכטסגעבער פּון
דעם גרויסן בערלינער טאָגבלאַט „די פּאַסישע צייטונג“, האָט נאָר-
דוי געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַטענען מיט די דעמאָלט פּירנר-
דיקע פּאַליטישע געשטאַלטן פּון פּראַנקרייכס רעגירונג און פּאַר-
לאַמענט. זינט דעם פּראָצעס פּון דרייפּוסן, האָט די דעפּוטאַטן-
קאַמער איבערגעלעבט שטורמישע, אפילו פאַר דעם פּראַנציווישן
טעמפּעראַמענט, אומגעוויינלעכע סצענעס. דער געזונטער אינסטינקט
פּון די דעמאָקראַטישערעפּובליקאַנישע פּאַרטיי-פירער האָט זיי איר
בערצייגט, אַז מיט דעם זיג אָדער מפּלה פּון דעם יידישן אָפיציר
דרייפּוס, איז אויף טויט און אויף לעבן, פּאַרבונדן דער גורל פּון
דער דריטער רעפּובליק. זייער ליידנשאַפטלעכער, פּאַרביטערטער
קאַמף קעגן דעם מיליטער-געריכטלעכן פּסק-דין, וועלכער האָט דעם
אומשולדיקן דרייפּוס פּאַראורטיילט צו לעבנסלענגלעכער תּפיסה
אויף דעם „טייול“-אינזל, איז געווען געווענדעט נישט נאָר קעגן
אַנטיסעמיטיזם און אומגערעכטיקייט, נאָר קודם-כּל קעגן די הער-
שנדיקע רעאַקציאָנערע קליקעס אין דער רעגירונג, אין דער אַרמיי,
אין געריכטס-וועזן און אין אַלע אַנדערע מלוכהשע מאַכט-אַרגאַנען.
מאָס נאָרדוי האָט זיך דערנענטערט צו דעם טאַלאַנטירטן זשור-
נאַליסט און פּאַליטיקער זשאָרזש קלעמאַנט, וועלכער וועט שפּע-
טער אַלס דער באַרימטער „טינער“, מיטרייסן מיט זיין קאַמף-
פּאַטאַס און אייזערנער ענערגיע, דאָס פּראַנציווישע פּאַלק, בכדי
צו רעווידירן דעם דרייפּוס-פּראָצעס, צו פּאַריאָנן די שוואַרצע קלע-
ריקאַל-מאַנאַרכיסטישע כּוחות און צו באַנייען פּראַנקרייכס מאַך-
ראַליש-גייסטיקן און פּאַליטיש-מלוכה'שן קיום. מיט פּאַרווונדערונג
און אנערקענונג האָט זיך נאָרדוי פּון זיין פּרעסע-לאָזשע צוגעהערט
צו די פייערדיקע רעדעס פּון דעם יונגן, ערשט געוויילטן אוניווער-
זיטעט-פּראָפּעסאָר פּון טולוז, זשאַן זשאָרעס, וועלכער האָט מיט
זיין געשטאַלט און מיט זיינע פּאַטעטישע רעדעס דערמאַנט די
אַמאָליקע רוימישע פּאַלקס-טריבונען.

נאָרדויס שאַרפע, ווייט-קונדיקע אויגן האָבן געזוכט אומגע-
דולדיק אין דער פּרעסע-לאָזשע און אין די פּאַרלאַמענט-קולואאַרן
זיין נאָענטן, הגם נאָך אַזוי יונגן, פּריינט טעאָדאָר הערצל, וועלכער
איז געווען אַ שטענדיקער באַזוכער פּון פּאַלעי-בורבאָן, און וועמענס
פּאַרלאַמענטאַרישע באַריכטן און איינדרוקן, געדרוקט אין דער
ווינער „נייער פּרייער פּרעסע“, האָבן אַרויסגערופן אַלגעמיינע

אנערקענונג, "עפעס איז ער לעצטנס דאָ געוואָרן אַ ועלטענער גאָסט", האָט נאָרדוי געטראַכט און באַלד האָט ער ווייטער קאָנטינואירט זיין געדאַנקען-גאַנג, אָבער שוין נישט אין דער ריכטונג פון פאַרלאַ- מענטאַרישער באַריכטסגעבונג, נאָר פון מעדיצינישן שטאַנד- פונקט אַלס פּסיכיאַטאַר: "ער איז אין דער לעצטער צייט גאָר אַנדערש, נאָר מאַדנע געוואָרן. וווּ איז אַהינגעקומען זיין ווינער געמיטלעכקייט און פּריילעכקייט? עפעס ערנסטעס, דערשיטערנ- דיקס באַהערשט זיין וועזן און געזיכטס-אויסדרוק!". נאָרדוי איז געזעסן פאַרזונקען אין זיין געדאַנקען-גאַנג, וואָס איז שטאַרק באַ- אומרואַקט געווען צוליב דער זאָרג וועגן הערצלס געוונט-צושטאַנד, און ער האָט קוים באַמערקט, ווען די זיצונג אין פאַרלאַמענט האָט זיך פאַרענדיקט און זיין פאַך-קאָלעגע טעאָדאָר וואָלף פון דעם "בערלינער טאַגעבלאַט" איז צוגעקומען מיט אַ פּריילעכן געלעכ- טער: "נו, ה' דאָקטאָר, וואָס ווילט איר, די זיצונג אַליין ווייטער פירן?". נאָרדוי איז אויפגעשטאַנען, און גייענדיק מיט זיין שווערן טריט אין באַגלייטונג פון וואָלף, איז ער ווייטער געבליבן שווייגנ- דיק און טיף פאַרטראַכט. זיי זיינען צוגעקומען צום ברייטן, הער- לעכן גאַנג-פּלאַץ, וועלכער האָט איצט, אין די אָונט-שעהן אויפגעשיינט מיט זיין גאַנצער פּראַכט און פאַנטאַסטישער באַלויב- טונג. טעאָדאָר וואָלף האָט כסדר עפעס גערעדט און דערציילט וועגן די לעצטע פּאַליטישע פּליאַטקעס און וועגן די נייעסטע גע- שענישן אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם גרויסן קאַרופּציע-סקאַנדאַל פון פּאַנאַמאַ. נאָרדוי האָט אויפגעכאַפט איינצלע ווערטער און באַמערקונגען פון זיין שפּאַציר-באַגלייטער און האָט מיט אומגע- דולד געטראַכט: "וואָס וויל ער ווידער מיט דעם דאָזיקן בלוטיק- ערנסטן אַנעקדאָט, וואָס רופט זיך איצט פּאַנאַמאַ-סקאַנדאַל? און בכלל, וואָס וויל ער, טעאָדאָר וואָלף, פון מיר האָבן, בעת איך זוך איצט נישט אים, נאָר טעאָדאָר הערצלען!".

נישט לייכט איז געווען צו געפינען צו יענער צייט, אין זומער 1895, טעאָדאָר הערצלען. זינט וואָכן האָט זיך טעאָדאָר הערצל פאַרשלאָסן אין זיין האַטעל-צימער און האָט געאַרבעט אינטענסיוו, ביז צו דער פּולשטענדיקסטער דערשעפונג, ביי זיין "י י ד נ - ש ט א ט". זיין איינציקע אונטערהאַלטונג און אויסרו זיינען גע- ווען די באַזוכן אין דער פּאַריזער אָפּערע, וווּ ער פּלעגט אין די אָונטן פאַרברענגען ביי ריכאַרד וואַגנערס שווערער מוזיק. אָנהויב יוני 1895 האָט הערצל געהאַט זיין באַרימטע באַגעגעניש מיט דעם גרויסן יידישן פּילאַנטראָפּ באַראָן הירש. אַ פּאַר וואָכן שפּעטער, ווען דער פּלאַן פון "יידנשטאַט" איז געוואָרן קאָנקרעטיזירט, האָט

הערצל אריינגעשריבן אין זיינע טאָג־ביכער : „איך מוין, אז פאר מיר האָט איצט אויפגעהערט מיין פּריוואַט־לעבן און ס'האָט זיך ביי מיר אָנגעהויבן די וועלט־געשיכטע !“. מיט אַ ווונדערבאַרן, פּאַר־כישופּטן ציטער אין דער נשמה און מיט אַ נכּיאיִשן פּחד־געפּיל פּאַר דעם טויט, וואָס דערנענטערט זיך שוין, האָט טעאָדאָר הערצל פּיבערהאַפּט געאַרבעט ביים פּאַרענדיקן זיין „יידנשאַטט“ און האָט, ווי לַגמרי, פּאַרגעסן אַלע זיינע פּערזענלעכע וויכטיקע ענינים און זאָרגן.

ערשט אָנהויב יולי 1895, אין אַ פּרײַטיק־צורנאַכט, האָט זיך נאָרדוי צונויפגעטראַפּן מיט טעאָדאָר הערצלען אין דעם באַוווסטן קאַפּע־הויז פּוטע, אויף די בולוואַרן. הערצל איז געווען שטאַרק מיד און בלאַס, נאָר אין זיינע שוואַרצע און טיפּע אויגן האָט געבלי־שטשעט עפעס אַן אומהימלעכער, באַצויבערנדיקער גלאַנץ. נאָר־דוי האָט זיך האַרציק באַגריסט מיט זיין טייערן פּרײַנט, צו וועלכּן ער האָט שוין אזוי לאַנג און אזוי שטאַרק געבענקט און מיט אַ פּאָטערלעכער זאָרג האָט ער אָבסערווירט זיין מידקייט און בלאַס־קייט. אין זייער געזעלשאַפּט האָט זיך ווידער געפּונען, זיכער קעגן זייער ווילן, דער משומד זיגמונט פּעלדמאַן. ווי תּמיד, איז ער אויך דאָסמאָל געווען באַרעדעווודיק און האָט ווי אַן אייביקער קוואַל, געהאַט וואָס צו דערציילן און צו פּלױדערן. הערצל און נאָרדוי זיי נען געזעסן, צוהערנדיק זיך געדולדיק צו פּעלדמאַנס רייד, און טריני־קנדיק ביר. זייערע אויגן האָבן זיך האַלב ערנסט, האַלב שפּאַסיק דורכגעוואָרפּן מיט בליקן, ווי זיי וואָלטן געזאָגט : „ווען וועלן מיר שוין פּטור ווערן פּון דעם דאָזיקן חברה־מאַן ?“. פּלוצלינג האָט זיך פּעלדמאַן געגעבן אַ וואָרף אין הערצלס ריכטונג : „ד"ר הערצל ! איך האָב געהערט, אז איר ווילט די יידן באַגליקן מיט אַן אייגענער מלוכה אין פּאַלעסטינע ! איז דאָס אמת ?“. הערצל איז געבליבן זיצן אָן אַן ענטפּער, שטאַרק צעטומלט און דערשטוינט : „זע נאָר, זע, אפּילו ער ווייסט שוין אויך וועגן דעם !“. פּעלדמאַנס קול איז געוואָרן שאַרפּער און שרייענדיקער : „צו וואָס דאַרפט איר דאָס האָבן, ד"ר הערצל ? גלױבט מיר, איר קענט נישט די יידן ! איר ווילט פּאַר זיי בויען אַ יידישע מלוכה ? איר ווילט זיי מאַכן מיט פּעקער צוגלייך ? זיי וועלן אייך באַוואַרפּן מיט בלאַטע און שטיי־נער, מיט שפּאַט און צאָרן ! זיי וועלן אייך פּאַרקריצן די יאָרן ! צו וואָס דאַרפט איר דאָס האָבן ? ביי די גוים האָט איר זיך דערוואַרבן אַ נאָמען, איר האָט געלט און כבוד ! די יידן וועלן אייך פּאַרניכטן דאָס לעבן, פּאַרביטערן...“

נאָרדוי האָט מער נישט אויסגעהאַלטן, ער איז אויפגעשפרונגען,

ציטערנדיק פאר אויפגענונג און האָט אויסגערופן : „גענוג, פעלד-
מאָן, שוויגט! איר זענט אַ מיאוסער יידישער אַנטיסעמיט, איר-
נער פון די, צוליב וועלכע מיר ליידין אזוי פיל!“

פון די נאָענטע טישלעך איז מען זיך צונויפגעלאָפן. פעלדמאָן
האָט זיך אָפגעטראָגן און איז ערגעץ וווּ פאַרשווונדן. הערצל איז
ווייטער געבליבן שוויגנדיק, נאָר זיין בלאַסקייט און מידיקייט זיינען
נאָך בולטער געוואָרן. אָבער זיינע אויגן, די גרויסע און שוואַרצע,
האָבן געקוקט מיט אַ טיפן דאַנקבאַרקייט-געפיל אויף דעם דאָזיקן
וועלט-באַרימטן שרייבער און דענקער, וועלכער האָט אַמבעסטן און
אַמטרייסטן פאַרשטאַנען דאָס, וואָס קומט איצט פאַר אין זיין, הער-
צלס נשמה.

נאָרדוי האָט נאָך לאַנג זיך נישט געקענט באַרואיקן. ווען ער
איז אַביסל צו זיך געקומען, האָט ער אָנגעהויבן זיך אַראָפּערדן
פון האַרצן. מיט אַ טיפן געפיל פון צאָרן און צער האָט ער געשיל-
דערט הערצלען דעם גייסטיקן איבערברוד, וועלכן ער לעבט איבער
זינט יענעם 5טן יאַנואַר 1895, ווען זיינע אויגן האָבן געזען די
שרעקלעכע סצענע, בעת מען האָט עפנטלעך דעגראַדירט דרייפוסן
און זיינע אויערן האָבן געהערט דעם צעיושעטן געשריי פון ווילדן
המון : „אַ טויט די יידן!“ מיט ווייטיק האָט נאָרדוי דערמאָנט די
צעשטערטע עמאַנציפאַציע- און אַסימילאַציע-אילוועס פון זיין דור
און האָט פאַרענדיקט זיין טרויעריקן וידוי מיט די ווערטער, וועלכע
זיינען שפעטער אַלגעמיינ באַקאַנט געוואָרן : „מיר זיינען זיך געזעסן
במנוחה אין אונזערע קאַבינעטן, בעת פּלוצלינג האָט מען אַריינגע-
וואָרפן צו אונז פון דער גאַס שטיינער, וואָס האָבן צעבראַכן די
שויבן אין אונזערע פענצטער און אונז דערמאָנט, אַז מיר זיי-
נען יידן!“

טעאָדאָר הערצל האָט אויפגענומען נאָרדויס יידיש-נאַציאָנאַלן
אַני-מאַמין מיט דעם גרעסטן ענטוויאַזם. נאָך די ברוטאַל-צינישע
און סאַרקאַסטיש-געמיינע דבורים פון פעלדמאַנען, זיינען נאָרדויס
האַרציקע ווערטער געווען פאַר אים אַ טרייסט און שטאַרקונג. ער
האָט נאָרדויען דערציילט וועגן זיינע איבערלעבונגען און טיפן אויפ-
ברויז בעתן שרייבן דעם „יידנשטאַט“. אין אַ גייסטיקן געראַנגל
און אין אַן אמתן שאַפונגס-שמערץ, ווערט געבוירן זיין נייע, יידישע,
ציוניסטישע וועלט-אַנשוואַונג : „איך שרייב דעם „יידנשטאַט“ גייר
ענדיק, שטייענדיק, ליגנדיק, אויף דער גאַס, ביים טיש, אין דער
נאַכט ווען עס יאָגט מיך אַרויס פון שלאָף!“

ביז שפעט נאָך מיטנאַכט זיינען הערצל און נאָרדוי געזעסן
צוזאַמען. אַהיימקומענדיק אין זיין האָטעל-צימער, האָט הערצל

לאנג נישט געעקנט איינשלאָפן. הערצל האָט אַרויסגענומען זיינע טאָג־ביכער און דאָרט אַרײַנגעשריבן אונטער דער דאָטע פון 6־טן יולי 1895 וועגן דעם נעכטיקן אָוונט מיט נאָרדויען: „נאַטירלעך האָבן מיר גערעדט וועגן דער יידן־פּראַגע. קײנמאָל האָבן איך נישט אַזוי שטאַרק מסכים געווען מיט נאָרדויען, ווי גראָד נעכטן. מיר האָבן פשוט אײנער דעם אַנדערן אָפּגעלײענט די געדאַנקען. איך האָבן אויך מסכים געווען מיט נאָרדויען, אַז דער אַנטיסעמיטיזם האָט אונז געמאַכט צו יידן. נאָרדויען האָט דערקלערט: אין וואָס באַשטייט די טראַגישקײט פונם יידישן פּאָלק? אין דעם, אַז דאָס דאָזיקע אַממײסטן קאָנסערוואַטיווע פּאָלק, וואָס וואָלט געוואָלט לעבן אויף דער אײגענער ערד, איז זינט צוויי טויזנט יאָר אַן אַ פּאַטערלאַנד!“ אויף אײנמאָל איז הערצלען, בעת דעם שרײַבן, קלאָר געוואָרן, אַז אין נאָרדויען האָט ער געפונען זײן גרעסטן און טרײַעסטן פּרײַנט.

אין דער זעלבער נאַכט האָט אויך מאַקס נאָרדויען נישט געהאַט קײן מנוחה. ער האָט געטראַכט וועגן טעאָדאָר הערצלען און וועגן די ביטערע, ברוטאַלע ווערטער פון פּעלדמאַנען. ער האָט זיך דער־מאַנט וועגן דעם נאָענטן פּרײַנט ד"ר לעווענטאַל, וועלכער איז אויסן געווען צו ראַטעווען דאָס מזרח־ייִדנטום דורך דער קאַלאָניאַציע אין אַרגענטינע און האָט אַלײן געענדיקט אַזוי טראַגיש. מאַקס נאָרדויען האָט פון זיך געיאָגט די טרויעריקע מרה־שחורהדיקע גע־דאַנקען און רעפּלעקסן, און האָט בײַ זיך פּעסט באַשלאָסן, אַז וואָס עס זאָל נישט קומען און פּאַסירן, וועט ער טרײַ און איבערגעגעבן שטײן און קעמפּן אויף דער זײט פון טעאָדאָר הערצלען.

קאַפיטל כ"ב

„די פּאַראַזיטן מוזן שטאַרבן“

אין דעם דאָזיקן יאָר 1895 און אין דעם נאָענטסטן, 1896, ערב דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט מאַקס נאָרדויען זײער אײנטענסיוו געאַרבעט און געשאַפן אויפן לײטעראַרישן געביט, ווי ער וואָלט אײנסטינקטיוו פּאַרויסגעזען, אַז מען מוז אײצט „אַרײַנ־כאַפּן“ ווי אַמשנעלסטן און ווי אַמײסטן, ווייל באַלד וועלן קומען יאָרן פון אַן אַנדערער טעטיקײט, אויף אַ נייעם געביט, פון געזעל־שאַפטלעך־פּאָליטישער פּירונג. אַ גאַנצע רײ ביכער, שױן־דערמאַנטע

און נאך־נישט־דערמאָנטע, זיינען פון אים צו יענער צייט פלאַנירט און געשריבן געוואָרן. צווישן זיי איז געווען דער באַוווסטער ראַמאַן: „די פאַראַזיטן מוזן שטאַרבן“.

די הויפּט־טעמאַטיק פונם דאָזיקן ראַמאַן באַוועגט זיך אַרום דער בערוזע פון אַקציעס און ווערט־פאַפירן מיט דעם ספּעקולאַציע־ און שווינדל־שפּיל, וועלכער איז אזוי אָפּט, קאָפּ, קעשענע־ און כאַראַקטער־ברעכנדיק פאַר די, וואָס ווילן זיין די גליקלעכסטע פּראַפּיט־מאַכער און ווערן מייסטנס די אומגליקלעכסטע קרבנות. נאָרדוי שילדערט אויף אַ מייסטערהאַפּטן אופן די סביבה פון ליי־ דנשאַפּטלעכן און ברוטאַלן געיעג נאָך דעם גאָלדענעם עולם־הזה, מיט זיינע פאַרשידנסטע קרייזן און טיפּן פון דער פאַרזוער גאַנץ און „האַלב־וועלט. כידוע, איז נאָרדוי אַליין, מיט אַ קורצער צייט צוריק, אַריינגעצויגן געוואָרן דורך זיינעם אַ גוטן פּריינט אין אַזאַ ריוואַליישן בערוז־שפּיל און האָט דערביי פאַרלוירן זיין גאַנץ פאַר־ מעגן. די דאָזיקע פּערזענלעכע איבערלעבעניש האָט נאָרדויען מער וויי געטאָן פון מאַראַלישן און געזעלשאַפּטלעכן שטאַנדפּונקט, ווי צוליב דעם אייגענעם מאַטעריעלן פאַרלוסט. ער האָט דערזען דעם מיאוסן, געמיינעם טאַנץ אַרום דעם גאָלדענעם קאַלב פון דער פּאַ־ ריזער ספּעקולאַציע־בערוזע מיט אירע מאַדערנע „רויב־ריטער“, מיט די פאַרשידנסטע, אָפּט ממש געניאַלע קאָמבינאַטאָרן און שווינדל־ לער, מיט די פאַנטאַסטישע גענג פון מענטשן־מסחר און פּרויען־ זנות. אזוי האָט זיך באַקומען אין נאָרדוים ראַמאַן אַ טריי און נאָר אינטערעסאַנט בילד פון פּראַנקרייכס סודות־פּולער, זעלטן רומפּור־ לער, ספּעציפּישער, גאַנץ־מיאוסער, הגם געלט־ און איינפלוס־רייכער „מאַנאַרכיע פון גאָלד און ספּעקולאַציע“, וואָס האָט נישט איינמאַל געוואָרפן אַן אימה און טויט־שאַטן אויף דער דריטער רעפּובליק און איר פּאָליטיש־ווירטשאַפּטלעכן קיום.

גאַנץ פּראַנקרייך האָט גראָד דעמאָלט איבערגעלעבט אַ טיפּע און אַלגעמיינע דערשיטערונג צוליב דעם וועלט־באַרימטן פּאַנאַמאַ־ סקאַנדאַל. די רעאַקציאָנער־נאַציאָנאַליסטישע קרייזן, וואָס האָבן אָרגאַניזירט די אַפּערע דרייפּוס און די אַנטיסעמיטישע פּאַלקס־העצע, האָבן אויסגענוצט דעם פּאַנאַמאַ־סקאַנדאַל, בכדי אָנצוקלאַנגן די פּירנדיקע מיניסטאַרן און פּאָליטיקער פון דער דריטער רעפּובליק, אין פּשוטער גנבה און געמיינער קאַרופּציע. ליידער, זיינען אין דעם טרויעריקן ענין געווען פאַרמישט אויך אַ פּאַר געשמדטע און כמעט־געשמדטע יידן און דאָס האָט דער רעאַקציאָנערער אַנימאַציע געליפּערט נייע אַנטיסעמיטישע העיז־מאָטיוון. מ'האַט עפּנטלעך גע־

וואָרפֿן שמויז און בלבלולים אויף דעם גאַנצן יידנטום, און נאָרדוי
האָט מיט פאַרביטערונג פּראָטעסטירט קעגן דעם דאָזיקן פאַרברע-
כערנישן בלוט-בלבלול וועגן אַ יידישער פּאַנאַמאַ-אַפּערע!

אינם ליכט פון די דאָזיקע געשעענישן, וועלכע האָבן אויפֿ-
געטרייסלט און דערשיטערט די עפנטלעכע מיינונג איז פּראַנקרייך
און אין גאַנץ אייראָפּע, איז בולט קלאָר געוואָרן די שעדלעכע, גע-
פערלעכע און צעשטערנדיקע ראָל פון דער ספּעקולאַטיווער אַקציעס-
בערזע, וווּ דער פּאַנאַמאַ-סקאַנדאַל האָט גענומען זיין אָנהויב. פאַר
נאָרדווען, דעם אויפּוואַכנדיקן נאַציאָנאַלן ייד, איז גלייכצייטיק מיט
נעמען און פּאַקטן, אילוסטרירט געוואָרן דער אָנטייל פון יידישע
בערזע-ספּעקולאַנטן און באַנק-קאָמבינאַטאָרן (מייסטנס דער אָפּ-
פאַל פון מענטשן-סאַרט און אָפּטריניקע פונם יידנטום!) אין דעם
דאָזיקן געפערלעכן שפּיל, וועלכער איז עלול געווען דאָס לאַנד צו
פאַרניכטן ווירטשאַפּטלעך, פּאַליטיש און מאָראַליש.

דער טיטל פון דעם ראָמאַן „די פּאַראַזיטן מוזן שטאַרבן“, איז
נישט געווען קיין צופאַל. דאָס האָט פאַרלאַנגט די לאַגיק פון דער
ווירקלעכקייט, ווי זי איז פּאַרגעקומען אין פּראַנקרייך און ווי זי
איז געשילדערט געוואָרן אין נאָרדוים ראָמאַן. איינגטלעך איז דאָ
נישט וויכטיק דער גאַנצער ספּור-המעשה פון דער ראָמאַן-דערצייל-
לונג, ווי נישט וויכטיק ס'איז אויך די פּערזאָן פון דעם הויפּט-
הער, דעם דייטשן געלערנטן פּראָפּעסאָר, וועלכער איז אין פּאַריז
אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם פּאַרכשופּטן און פּאַרדאָרבענעם
קנויל פון בערזע-ספּעקולאַציעס און איז געפאַלן אַ קרבן פון דעם
אייגענעם לייכטזין.

עס גייט וועגן דער סביבה און דער צייט-תּקופּה, וועלכע דער
מחבר איז אויסן צו שילדערן, און וועגן די פּרינציפּן, פאַר וועלכע
ער וויל קעמפּן. און דעם דאָזיקן ציל האָט דער ראָמאַן דערנרייכט.
נאָרדוי האָט אונז געגעבן אַן אמת בילד, קינסטלעריש פיין געמאַלט,
וועגן פּאַריזער לעבן אין פּאַרגאַנגענע צייטן, ביים סוף פון פּאַריקן
יאָרהונדערט, ווען דער דעקאַדענטישער שאַטן פון Fin de siècle
האָט געוואָרפֿן זיינע ירידה-שטימונגען אויף דעם אייראָפּעאישן
געמיט.

מערקווירדיק איז, אַז צו דער זעלבער צייט האָט אויך טעאָדאָר
הערצל איבערגעלעבט זיינע, אַזוי צו זאָגן, אַנטי-פּלוטאָקראַטישע
רעפּלעקסן און באַשלוסן, אפּשר נאָך אפּילו אין אַ גרעסערער מאָס
ווי מאַקס נאָרדוי. דער צונויפּטרעף און שמועס פון הערצלען מיט
דעם גרויסן יידישן פינאַנץ-מאַנאַט, באַראָן מאָריץ הירש, אָנהויב
זומער 1895, האָט שטאַרק אויפּגערגעט און פּאַרביטערט דעם אוי-

טאָר פון „יידנשטאַט“. זיין ווייטערדיקע שלעכטע דערפאַרונג מיט דעם פאַרזער באַראָן „הנדיב הירוע“ און מיט די ראַטשילדס אין ווין און לאַנדאָן, האָט אים נאָך מער אויפגעבראַכט און פיינטלעך געשטימט קעגן די „געלט“ און בויך-יידן“. אפילו די אינטערווענץ פון באַרימטן מאַקס נאָרדוי ביי די יידישע פינאַנץ-מאַנאַטן, האָט הערצלען נאָרנישט געהאַלטן. ווען נאָרדוי האָט זיך געגרייט צו באַ- זוכן באַראָן הירשן, כדי ביי אים צו אינטערווענירן, לויט הערצלס בקשה, איז פּלוצלינג דער גרויסער פילאַנטראָפּ אַוועקגעשטאַרבן. ווען נאָרדוי איז אין אַ פּאַר וואַכן שפּעטער ווידער געגאַנגען, לויט הערצלס ווונטש, צום פאַרזער באַראָן ראַטשילד, האָט אים דער „הנדיב הירוע“ אויפגענומען קאַלט און אפילו נישט געוואָלט הערן פון הערצלס פּלענער.

„דער יידנשטאַט“, וועלכער איז דעמאָלט אַרויס פון דרוק, האָט אויף נאָרדויען געמאַכט אַ געוואָלטיקן איינדרוק. נאָרדוי האָט מיט ענטוויאָזם דערקלערט: „דאָס איז אַ גרויסע געשעעניש און אַן אמתע נבואה“. שוין לאַנגע חדשים פריער האָט הערצל מיט זיין טיפּן, ווונדערבאַרן אינסטינקט, וועלכער וועט אים באַלד מאַכן צום גרעסטן יידישן נביא און מנהיג זינט דעם חורבן ירושלים, אַרויס- געפילט אין נאָרדויען דעם טייערן און גרויסן פריינט (ווי ער האָט זיך אָפט און מיט שטאַלץ אויסגעדריקט). דעם 17-טן נאָוועמבער 1895 שרייבט הערצל אין זיינע טאָג-ביכער: „איך האָב גערעדט מיט נאָרדויען. ער איז דער צווייטער מענטש, וועלכער האָט תיכף ומיד פאַרשטאַנען דעם עיקר העיקרים פון מיין אידיע. דער ער- שטער איז געווען מאַריץ בענעדיקט (דער שעה-רעדאַקטאָר פון דער „נייער פרייער פרעסע“). אָבער נאָרדוי האָט מיך פאַרשטאַנען אַלס אַן אָנהענגער, בעת בענעדיקט איז אַ קעגנער. ווי איך גלויב, וועט נאָרדוי גיין מיט אונז אויף פריידן און ליידן“.

און אזוי איז עס טאַקע געווען. דער „יידנשטאַט“ האָט בלויז אין געוויסע קרייזן פון דער יידישער יוגנט און אינטעליגענץ געפּו- נען הסכמה און אנערקענונג. די קלוגע און ניכטערע יידן האָבן הערצלען און זיין פובליקאַציע דערקלערט אַלס אַ פשוטן שנעון. אין דער „בעסערער“ יידישער געזעלשאַפט אין ווין, צווישן די פיינע בעלי-הבתים און פירנדיקע זשורנאַליסטן האָט מען אָפּגע- הוּקט פון דער „יידישער מלוכה און איר קעניג“. הערצלס אויטאָ- ריטעט און השפּעה ביי די אַרויסגעבער און מיטאַרבעטער פון דער „נייער פרייער פרעסע“, איז שטאַרק געפאַלן. באַכער, דער הויפּט- שותף פון פאַרלאַג, האָט מיט בייזקייט דערקלערט הערצלען, בעת ער איז פון פאַריז צוריק אָפּגערופן געוואָרן קיין ווין: „צו וואָס

האָט דאָס אייך געטויגט? די יידן וועלן אייך אויפנעמען מיט אַ גרעסערער פיינטשאפט, ווי די קריסטן; איר וועט ווערן פארשריען אַלס אַן אַנטיסעמיט!". מ'האָט אַלגעמיין געהאַלטן, אַז הערצל האָט זיך און די „נייע פרייע פרעסע" קאָמפּראָמיטירט מיט זיין „יידן-שטאַט", און מען האָט זיך שטאַרק געוונדערט, ווי קומט אַזאַ נאַ-רישקייט צו אַזאַ קלוגן און געבילדעטן אייראָפּעער, ווי ד"ר הערצל. נאָרדוי איז געווען גענוי אינפאַרמירט וועגן דעם, וואָס עס קומט פאַר מיט הערצלען אין ווין, ער האָט באַקומען אויספירלעכע בריוו און באַריכטן סיי פון הערצלען און סיי פון אַנדערע פריינט. די ווערטער פון הערצלס פרנסה-געבער, באַכער, האָבן אים דערמאָנט די פיינלעכע סצענע מיט פעלדמאַנען אין פאַרזען קאַפּע-הויז פּוסע. ער האָט ווידער אַ סך געטראַכט, ווילנדיק, נישט-ווילנדיק, וועגן דעם טרויעריקן גורל פון ד"ר לעווענטאַל, וועלכער איז טראַגיש געשטאַרבן פון אַ האַרץ-שלאַג. לעווענטאַל האָט געוואָלט דאָס יידישע פּאָלק ראַטעווען, אָבער זיין שוואַך האַרץ האָט נישט אויס-געהאַלטן! דער דאָקטאָר נאָרדוי האָט זיך געפרווט דערמאָנען, לויט געוויסע סימנים, ווי עס זעט אויס פון מעדיצינישן שטאַנדפּונקט, דאָס האַרץ פון הערצלען. יא, אַ מנהיג און דערלייזער פון יידישן פּאָלק מוז האָבן אַ געזונט, שטאַרק האַרץ!

שריפטלעך און מינדלעך האָט נאָרדוי זיך באַמיט מיט אַלע מיט-לען צו שטאַרקן און צו דערמוטיקן דעם אויטאָר פון „יידנשטאַט", אין דער דאָזיקער שווערער תקופה פון גרויסע נסיונות און טיפּער אַנטווישונג, וועלכע האָבן דעמאָלט געקענט דערדריקן מיט זייער לאַסט און פּיין די איידעלע, צאַרטע געשטאַלט פון גרויסן ציוניס-טישן וויזיאָנער.

ווען אַ נאָענטער יוגנט-פריינט פון הערצלען, אַ געוויסער ד"ר שיף, איז אין הערצלס אָנוועזנהייט אַרויס מיט אַ ביטערן געוויין בעת דעם לייענען פון „יידנשטאַט", ווייל ער האָט געמיינט, אַז דער מחבר איז אַראָפּ פון זינען, האָט נאָרדוי עפּנטלעך דערקלערט: „אויב הערצל איז משוגע, זיינען מיר ביידע משוגעים!".

טעאָדאָר הערצל האָט גובר געווען די דאָזיקע ערשטע און שווע-רסטע אָנהויב-תקופה אין זיין היסטאָרישער שליחות. דאָס איז גע-שען, אין אַ גרויסער מאָס, אַ דאַנק נאָרדויען, וועלכער האָט מיט דער גרעסטער איבערגעגעבנקייט געהאַלפּן הערצלען אינם געראַנגל מיט אַלע מעכטיקע פיינטלעכע כוחות. נאָרדוי האָט זיין גאַנצן גרויסן אויטאָריטעט און זיין אַלטע דערפאַרונג געשטעלט אין דינסט פון הערצלס פּאָליטיש-דיפּלאָמאטישער אַקטיוויטעט. ער האָט אויך, מיט ראַט און טאַט מיטגעאַרבעט ביי דער גרינדונג פון ציוניסטישן

צענטראלן פרעסע-אָרגאַן: „די וועלט“ און ביי דער אָרגאַניזאַציע פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס.

נאָרדווייז פּיערדיקע און התלהבותדיקע ציוניסטישע אמונה איז געוואָרן דער לאַגישער און עטישער המשך פון זיין ביז-איצטיקער, דעמאָלט שוין איבער 30-יעריקער, שעפּערישער טעטיקייט אַלס דענ-קער, שריפטשטעלער און מעדיצינער. כל ימיו האָט נאָרדווי געקעמפט קעגן דאָס שעדלעכע, אומגעזונטע, פּאַראַזיטישע. קיין שום געזעל-שאַפט און קיין שום פּאַלק קענען נישט לעבן און זיך אַנטוויקלען, ווען די דאָזיקע דעקאַדענטישע ירידה-סימפּטאָמען ווערן נישט אויסגע-וואַרצלט. דער ציוניזם איז פאַר נאָרדווי געווען די גרויסע געזעל-שאַפטלעך-עטישע שליחות, וואָס דאַרף אַרויסרייסן פון יידישן לעבן אַלץ, וואָס איז שעדלעך, אומגעזונט און פּאַראַזיטיש, בכדי צו בויען אַ נייע און בעסערע צוקונפט פאַר דעם יידישן פּאַלק אין זיין איי-גענעם היסטאָרישן פּאַטערלאַנד.

קאַפיטל כ"ג

אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל

אַריינשטייגנדיק אין אַ הייסן זומער-טאָג, סוף אויגוסט 1897, אין דעם שנעל-צוג פּאַריז-באַזעל, איז מאַקס נאָרדווי געווען שטאַרק פאַרמאָטערט און דענערווירט. אין אַ פּאַר טעג אַרום וועט זיך דער-עפענען אין דער דאָזיקער אַלמער, מאָלערישער שווייצאַרישער שטאָט דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס. צי וועט ער זיך איי-געבן און געלינגען טראָץ דעם געמיינעם, קאָנצענטרירטן שטורם, וועלכער איז קעגן אים אָרגאַניזירט געוואָרן פון אַלע זייטן, אָנהויב-בנדיק פון די דענוציאַטאָרישע איזראַעליטיש-דייטשע „פּראָטעסט-ראַבינער“ און ענדיקנדיק ביי געוויסע קליינקעפּלדיקע, בטלנישע חובבי-ציוניסטישע גבאים.

„Alea jacta est“, „די שפּיל-ביינער זיינען געוואָרפן געוואָרן!“ קיין צוריק עקזיסטירט נישט מער. ווי עס האָט אים לעצטנס גע-שריבן הערצל: „דער דאָזיקער קאָנגרעס איז שוין אַ טאַטזאַך, ער וועט פּאַרקומען ביי אַלע אומשטענדן!“

דער שנעל-צוג איז געלאָפן איבער ברייטע פעלדער און קליינע וועלדער, איבער געמיטלעך-אידיילישע דערפּלעך און פאַרוואַרפענע, ראַמאַנטישע שטעטלעך. בשכּנות האָט געדרימלט נאָרדווי ריזע-

באגלייטער פון פאריז, דער באוויסטער העברעאיש-יידישער שריפט־
שמעלער און זשורנאליסט אברהם לודוויפאָל. אַרום איז געווען
שטיל און שלעפּערדיק. נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן הערצלען און
זיין ווונדערבארער, כמעט איבערמענטשלעכער אַרבעטס־קראַפט
און דינאמישער טעטיקייט. פון וואָנען נעמען זיך צו דעם דאָזיקן
סובטעלן, פּאָעטישן ווינער עלעגאַנט אַזויפיל ריזיקע כוחות? אָט
איז ער ערשט געווען ביי עפנטלעכע פּאָלקס־פּאַרזאַמלונגען און אין
געשלאָסענע, פּאַרטרוילעכע זיצונגען אין לֶאָנְדֶאָן און שוין איז ער
ווידער דאָ אין פּאַריז און פּאַרטאַבלעוועט זיין צייט און ענערגיע
ביי דעם באַראָן ראָטשילד און ביי די יוק"א־ישע גבירים און ביוראָ־
קראַטן. האָסט זיך קוים מיט אים פּאַרשטענדיקט און שוין איז ער
ווידער צוריק אין ווין און פּרעזידירט די זיצונגען פון דער רעדאַק־
ציע פון „דער וועלט“ און פון קאָנגרעס־קאָמיטעט. מינסט, אַז ער
איז אין ווין און פּלוצלונג, אין אַ פּרישן מאָרגן, עפנטט די ציי־
טונג און ליענסט, אַז ד"ר הערצל איז אויפגענומען געוואָרן אויף
אַן אוידיענץ ביים אינפּלוסרייכן דייטשן גרויס־הערצאָג פון באַדן,
אַדער גאָר, אַז ד"ר הערצל געפונט זיך אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און
פירט געהיימיניספּולע פּאַרהאַנדלונגען מיט דער טערקישער רעגירונג.
נאָרדוי קען זיך נישט באַהערשן פון אַ סענטימענטאַלן גע־
פיל לכּבֿי דעם שעפּער פון „יידנשטאַט“. גוט האָט ער געמאָן, שרייבנ־
דיק הערצלען פּאָלגנדיקע ווערטער: „ליבער פּריינט טעאָדאָר הערצל,
ווען איר וואָלט גאָרנישט מער אין אייער לעבן געשריבן און אויפ־
געטאָן, ווי אַרויסגעגעבן דעם „יידנשטאַט“, וואָלט כלוּז דאָס דאָזיקע
בוך אייך געזיכערט אַן אייביקן פּלאַץ צווישן די גרויסע פון דער
מענטשהייט!“ און ביי דעם אַלעמען, מוז ער דאָך, דער אַרעמער
הערצל, אָפהיטן זיין פּרנסה ביי די הערן בענעדיקט און באכער. זיין
פּאַזיציע אין דער „נייער פּרייער פּרעסע“ איז צוליב דעם ציוניזם
געוואָרן וואָקלדיק און ס'איז אים נישט מקנא צו זיין דאָס כּסדרדיקע
אויסטענה'ען זיך און אַרומרייסן זיך מיט די דאָזיקע איינגעבילדעטע
און דיקטאַטאָרישע בעלי־בתיים. אנב, אויף הערצלס בקשה, האָט ער
זיך איצט, נאָך אַזאַ לאַנגן ברוגז, איבערגעבעטן מיט די שעה־רעדאַק־
טאָרן פון דער „נייער פּרייער פּרעסע“. צי האָט ער גוט געמאָן? ווי
טריומפּירנדיק דרוקט די דאָזיקע כּנופיה פון בענעדיקט און באכער
די רעדאַקציאָנעלע מודעה וועגן דער באַנייטער מיטאַרבעט פון „בא־
רימטן שריפטשמעלער און דענקער מאַקס נאָרדוי“. מ'וועט דאָרפן
שרייבן פאַר דער „נייער פּרייער פּרעסע“ אַן אויספירלעכן באַריכט
וועגן דעם איצטיקן צושטאַנד פון דער דרייפּוס־אַפּערט.

געווייטיקטן ענין, וועלכער האָט אַלץ מער אָנגעצונדן די ליידיג-
 שאַפטן און פאַרביטערט די נעזעלשאַפטלעכע שטימונג פון פראַנק-
 רייך און פון גאַנץ אייראָפּע. עס האָט אים געקאָסט אַ סך געזונט
 און צייט-פאַרלוסט, אָבער אויך ער, נאָרדוי, מוז אַלץ טון, וואָס
 איז אין זיין יכוּלֶת און איבער זיין יכוּלֶת, בכדי צו העלפֿן אין
 קאַמף פאַר דער רעהאַביליטאַציע פון אַלפרעד דרייפוס. פון דעם
 דאָזיקן קאַמף איז אָפהענגיק די צוקונפט פון פראַנקרײך, די צור-
 קונפט פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט און דעמאָקראַטיע, די
 צוקונפט פון דער יידישער גלייכבאַרעכטיקונג. אין נאָרדויס זכרון
 האָט אויפגעלעבט די סצענע פון זיין באַקענען זיך, מיט אַ קורצער
 צייט צוריק, מיט עטל זאָלג, דעם קנאַישן הויפט־קעמפער פאַר
 דרייפוסעס רעהאַביליטאַציע און באַפרייאונג. פאַרגעקומען איז עס
 בעת אַן אויפנאַמע ביי אַ נאָנטן פריינט. עמיל זאָלאַ האָט געוואָרפֿן
 אַ קריטישן, פאַרשנדיקן בליק אויף דעם מחבר פון „דעגענעראַציע“,
 ווי ער וואָלט מיט אַ פאַרווורף געזאָגט: „נו, נאָרדוי, צי בין איך
 באַמת אַזוי דעגענערירט, ווי איר האָט דאָס פאַר דער וועלט אויפֿ-
 געדעקט אין אייער בוך?“ נאָרדוי האָט פאַר זיך דערזען אַ פאַר-
 גוטע, קינדעריש־לאַכנדיקע אויגן און איידעלע געזיכטס־צויגן פון
 אַ דיכטער און קעמפער. ער האָט באַקומען חרטה אויף זיין שאַרפֿן,
 אַטאַקירנדיקן טאָן אין „דעגענעראַציע“ און שאַקלענדיק פעסט די
 האַנט פון זאָלאַ, האָט ער אויפריכטיק אים געזאָגט: „מיר וועלן זיין
 גוטע פריינט!“ נאָרדוי האָט דעם גרויסן פראַנצויזישן ראַמאַנען-
 שרייבער אויסגעדריקט אָנערקענונג און באַווונדערונג פאַר זיין
 מוטיקן קאַמף לטובת דרייפוסן. זייער געשפרעך איז געוואָרן אַ
 נאָנטער און אינטימער. פון די דרייפוס־אָנגעלעגנהייטן איז מען
 אַריבער צו די נייעסטע ענינים פון ליטעראַטור און פּאָליטיק. די
 פּאָליטישע שמועסן האָבן זיי ווידער צוריקגעבראַכט צום אַקטור-
 עלסטן טאַג־פּראָבלעם: די דרייפוס־אַפּערע. נאָרדוי האָט פּלוצלונג
 געבעטן זאָלאַן אַרויסצוגיין מיט אים אין אַ באַזונדער, זייטיק
 צימער. דאָרט האָט ער זאָלאַן מגלח סוד געווען, אַז דאָס היינטיקע
 צונויפטרעפֿן זיך איז נישט געווען קיין צופאַל, דאָס האָט פאַר אים
 ספּעציעל אַראַנזשירט זייער געמיינזאַמער פריינט, זשאַן פּינאָ, דער
 גאַסט־געבער. נאָרדוי האָט דאָן מיטגעטיילט זאָלאַן וויכטיקע ידי-
 עות און סודות בנוגע דעם דרייפוס־ענין, וועגן וועלכע ער האָט זיך
 דערווייט פון דעם דייטשן מיליטער־אַטאַשע אין פאַריז. כידוע, איז
 נאָרדוי געווען אַ לענגערע צייט הויז־דאָקטאָר פון דייטשן אַמבאַ-
 סאַדאָר אין פאַריז און אַ דאַנק דעם האָט ער געהאַט אַ כסדרדיקן
 קאַנטאַקט מיט די העכסטע פאַרשטייער פון דער דייטשער מאַנאַר-

כיע אין פראנקרייך. די ידיעות, וועלכע נאָרדוי האָט געבראַכט פאַר עמיל זאַלאַן, זיינען געווען וויכטיקע און האָבן קלאָר און דייטלעך באַוווּזן די אומשולד פון יידישן אַרטיילעריע-אַפּיציר. דאָס איז אַלץ אָבער פאַרבונדן געווען מיט גרויסע אָנשטרענגונגען און נערוון-דערשעפונג.

מיד פון די איבערלעבענישן אין דער לעצטער צייט און פון דער שווער-דריקנדיקער געדאַנקן-לאַסט, איז נאָרדוי נאָענט צו באַ-זעל איינגעשלאָפן. אויפגעוועקט האָט אים פון זיין אומרואַיקן שלאָף דער רוף פון באַן-קאָנדוקטאָר און די שטים פון אברהם לוד-וויפּאַל.

באַלד אין דער פרי איז נאָרדוי אַוועק פון זיין האַטעל, בכדי אויפצוזוכן הערצלען. מ'האַט אים אינפאַרמירט, אַז ד"ר הערצל געפינט זיך אין דער שטאָט-סינאָגאָגע. ערשט אָנקומענדיק דאָרט, האָט זיך נאָרדוי אַריענטירט, אַז ס'איז היינט שבת. אַריינקומענדיק אין דער שול, האָט ער דערזען הערצלען, ווי ער שטייט צווישן די מתפללים, אָנגעטאָן אין אַ טלית. ס'איז גראָד געווען בעת קריאת-התורה און מ'האַט דעם אַריינקומענדיקן נאָרדוי גלייך מכבד גע-ווען מיט אַן עליה. נאָרדוי איז געווען אַזוי איבעראַשט און צע-טומלט, אַז ער האָט זיך דערפון אָפגעזאָגט און גלייך אַוועק פון דער סינאָגאָגע. די דאָזיקע פיינלעכע סצענע האָט נאָרדוי באַשריבן אויספירלעך אין זיין בריוו צו דער פאַמיליע אין פאַריז, וועלכן ער האָט נאָך דעמוזעלכן טאָג אַרויסגעשיקט.

אַ פאַר שעה שפעטער האָט נאָרדוי ווידער זיך געטראָפן מיט הערצלען. די באַגריסונג צווישן די ביידע גרויסע פריינט איז גע-ווען אַן אויפריכטיקע. פאַר נאָרדויען איז אָבער פאַרגעקומען אַ ביסל מאַנדע דאָס, וואָס הערצל פירט זיך אויף אין באַזעל אַזוי, ווי ער וואָלט געווען דער בעל-הבית פון דער שטאָט. געשטאַנען איז מען פאַר דעם אַלטן, שיינעם בנין פון שטאָט-קאַסינאָ, וווּ דער קאָנגרעס האָט געדאַרפט פאַרקומען, און ד"ר הערצל האָט מיט שטאַלץ און ווירדע אונטערגעשטראַכן די פיינע סטיל-פאַרמען פון דער אויסערלעכער פאַסאַדע און פון דער אינערלעכער קונסט-באַ-פּרונג. בשעת מעשה איז נאָרדוי געשטאַנען אין דער זייט און האָט אָבסערווירט די גרופע ציוניסטן, וועלכע האָט באַגלייט הערצל לען. עטלעכע פון זיי האָט ער שוין געקענט פּערזענלעך. אַט שטייט אַמאָנטסטן דער פאַריזער זשורנאַליסט זשאַק באַהאַר, אַ מיכטי-קער צייטונגס-מענטש און ליידנשאַפטלעכער פּראָ-דרייפּוס-קעמפּער, אַ ייד פון אַלזשיר, וואָס האָט זיך שוין לגמרי איינגעלעבט אין דער פּראַנצויזישער מעטראָפּאָליע און זעט אויס ווי אַ געבוירענער פאַ-

ריזער. גלייך נעבן אים באמערקט זיך די עלעגאנטע און פאָרנעמע
 געשטאַלט פון זיין ווינער פאָך־קאַלעגע, דעם רעדאַקטאָר און
 שריפטשטעלער היינריך יאָרק־שטיינער, דעם איידלסטן רעפּרעזענטאַנט
 פון דעם קולטיווירטן אַסימילירטן יידיש־עסטרייכישן אינ־
 טעלינגענז־טיפּ. מיט זיין פיינעם קינסטלערישן טאַלאַנט האָט יאָרק־
 שטיינער געמאַלט דעם סקייז פאַר דער דעלעגאַטן־קאַרטע צום
 ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אויף וועלכער עס פיגורירן פון איין
 זייט דאָס בילד פון כותל המערבי און פון דער אַנדערער זייט די
 געשטאַלט פון אַ קרעפטיקן יידישן הויער־קאַלאַניסט, ווי צוויי סימ־
 באַלן. וואָס פאַראַ קאַלאַסאַלער קאָנטראַסט צווישן דעם עלעגאַנטן
 ווינער זשורנאַליסט יאָרק־שטיינער און זיין שכן, דעם פּאָדגוזשער
 (ביי קראַקוי) חסיד־פּילאַזאַף אהרון מאַרקוס, וועמענס טראַדיציאָנ־
 נעלע באַרד־און־פּאות ווי אויך די לאַנגע טראַכט האָבן שוין פריער
 צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון מאַקס נאָרדוי. און באַלד ביי
 אים צוויי אַלטע אַריגינעלע, כמעט עקזאָטישע, געשטאַלטן:
 דער קריסטלעך־אַנגליקאַנישער גלח וויליאַם העכלער, דער הויף־
 פרעדיקער פון דער ענגלישער אַמבאַסאַדע אין ווין, אַן אַלמער אַנ־
 הענגער פון שיבת־ציון און יונגער פריינט פון טעאָדאָר הערצל. אַן
 ערך 10 יאָר פאַר דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס האָט העכלער
 אַרויסגעגעבן אַ סענסאַציאָנעל בוך, אין וועלכן ער האָט פאַראַויס־
 געזאָגט נביאות, אַז אין יאָר 1897 וועט ביי יידן זיך שאַפן אַ
 שטאַרקע משיחישע באַוועגונג לטובת דעם ציון־געדאַנק. העכלערס
 גוטע, ריינע אויגן און זיין בליטשענדיקער שטערן זיינען איצט
 געווען געווענדעט צו דער הויכער, שוואַרצער פיגור פון הערצלען,
 און העכלערס ווייסע, לאַנגע פאַטריאַרכאַלישע באַרד האָט זיך ריט־
 מיט און ווי פאַרכישופט באַוועגט ביי יעדעס וואָרט, וואָס איז
 אַרויסגעזאָגט געוואָרן דורך דעם דאָזיקן אויסדערוויילטן שליח פון
 גאָט, טעאָדאָר הערצל. דער צווייטער ווייסער זקן איז געווען הער־
 מאַן שאַפיראַ, פּראָפּעסאָר פון מאַטעמאַטיק אויף דער היידעל־
 גער אוניווערסיטעט, אַן אויטאָדידאַקט פון ווייטן תּחום המושב אין
 רוסלאַנד, אַ געוועזענער ישיבה־בחור, אַ גרויסער געלערנטער און
 נאָך אַ גרעסערער ציון־ענטוויאַסט.

פון די באַטראַכטונגען האָט נאָרדויען אַרויסגעריסן הערצלס
 האַלב־ערנסטע, האַלב־לוסטיקע שטים: „איר זייט שטאַרק פאַר־
 טראַכט, חשוכער פריינט נאָרדוי, באַזעל ווירקט מיט איר ראַמאַנ־
 טישער מאָזאַיק. אָבער מיר האָבן פאַר זיך אַ וויכטיקע, פּראַק־

טישע ארבעט!" הערצל האָט גענומען אונטער דעם אָרעם נאָרדווען און איז מיט אים לאַנג געגאַנגען שפּאַצירן איבער די באַזעלער געסלעך. הערצל האָט זיין פּריינט אינפּאַרמירט וועגן דער לאַנע ערב דער דערעפענונג פון קאַנגרעס און וועגן די פאַרשידענע שווע-ריקייטן, וועלכע ווירקן שטערנדיק אויף דער צוקונפטיקער אייניקייט און צוזאַמענאַרבעט. באַזונדערס קאָמפּליצירט זיך דער ענין פון אידעאָלאָגישן פּראָגראַם, וועלכן דער קאַנגרעס מוז באַשליסן. יידן זיינען גאָר גרויסע מבינים און אָנהענגער פון טעאָריעס, און יעדער צווייטער דעלעגאַט קומט צום קאַנגרעס מיט זיין אייגענער ציוניסטישער וועלט-אַנשוואונג. פון דעם דאָזיקן קאַנגלאָמעראַט צו שאַפן אַ סינטעזע, וואָס זאָל אַלעמען באַפרידיקן, איז די אויפגאַבע, וואָס פאַרלאַנגט גרויסע גייסטיקע און דיפּלאָמאַטישע פעאיקייטן. "קיי" נער איז דערצו נישט מער באַרופן, ווי איר, נאָרדווי! אייער פליכט איז צו שטעלן זיך בראש פון דער פּראָגראַם-קאָמיטע!" — מיט די דאָזיקע ווערטער האָט הערצל רעאַזומירט זיינע לאַנגע אויספיר-רונגען.

מאַקס נאָרדווי האָט געמוזט נאָכגעבן. ער האָט איבערגענומען דעם פּאַרוויץ פון דער פּראָגראַם-קאָמיטע און אַ דאַנק זיין קלוגער און טאַקטיפולער פירונג איז געלונגען צו פאַראייניקן די פאַרשידנסטע און אַנטקעגנגעזעצטע מיינונגען און ריכטונגען אויף איין געמיינזאַמער אידעאָלאָגישער פּלאַטפאָרם פון דעם „באַזעלער פּראָגראַם". בכלל, איז די פּראַנע פון פאַראייניקן און פאַרבינדן אין אָרגאַניזאַטאָרישער און אידיאָישער אַחדות געוואָרן דער צענטראַל-פּראָבלעם פון ערשטן ציוניסטישן קאַנגרעס. מכל תפוצות ישראל זיינען קיין באַזעל געקומען אַן ערך 200 דעלעגאַטן און הונדערטער געסט. זיי האָבן רעפּרעזענטירט דאָס יידישע פּאָלק פון די פאַרשידנסטע לענדער און געזעלשאַפּטס-קרייזן. ס'איז געווען אַן אמתער קבוץ-גלויית מיט זיין גאַנצער פאַרבן-רייכער, אַפט ממש פאַנטאַסטישער מאָזאַיק פון די גרעסטע קאָנטראַסטן אין גייסטיקער, סאָציאַלער, פּאָליטישער און פאַרטייאישער הינזיכט. דער אידיאָישער און אָרגאַניזאַציאָנעלער כאַאָס, וועלכער האָט דעם קאָנגרעס ערנסט באַדראָט (און אויף וועלכן די צאָלרייכע שונאים מכל צד האָבן געוואַרט) איז באַזיגט געוואָרן אַדאַנק הערצלען און נאָר-דויען. הערצל האָט דאָס אויפריכטיק דערקלערט עפנטלעך: „אויב איך האָב די פירונג פון קאַנגרעס, איז נאָרדווי די נשמה פון קאָנגרעס".

עס האָבן אויך אויפן קאַנגרעס נישט געפעלט אַפענע און פאַר-

שטעלטע קעגנער, וועלכע האָבן כסדר אויסגעלאַכט און איראָני-
זירט איבער דעם פעליעטאָניסט פון דער „נייער פרייער פרעסע“
און זיין „טעאטראַלישער רעזשיסעריע“ פון קאָנגרעס. הערצל
האָט געלייגט אַ סך אַכט אויף דער היצונויות, אויף דער אויסער-
לעכער, פייערלעכער פאָרם. ער האָט פון די דעלעגאָטן פאַרלאַנגט,
אַז זיי זאָלן צו דער דערעפענונגס-זיצונג קומען אָנגעטון אין אַ
שוואַרצער פראַקיליידונג. פאַר אַ סך קאָנגרעס-אַנטיילנעמער איז
דער דאָזיקער צערעמאָניאַל פאַרגעקומען פרעמד. אפילו נאָרדוי
האָט זיך געקווענקלט און נישט געוואָלט אָנטאָן דעם פראַק. אָבער
דער אויטאָר פון די „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ האָט געמוזט נאָכ-
געבן. הערצל האָט אים דערקלערט: „מ'מוז זיך דערצו צוגעוויינען,
צו זען אין אונזער קאָנגרעס דאָס העכסטע און דאָס פייערלעכסטע!“.

די דערעפענונגס-זיצונג פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס,
וועלכע איז פאַרגעקומען זונטיק, דעם 29-טן אויגוסט 1897 פאר-
מיטאָג, האָט אַרויסגערופן ביי אַלע אָנוועזנדיקע אַ געוואָלטיקן ענ-
טוויאַזם און אַ טיפן, אומפאַרגעסלעכן איינדרוק. זי האָט זיך פאַר-
וואַנדלט אין אַ גרויסער, היסטאָרישער מאַניפעסטאַציע, וואָס וועט
תמיד דערמאָנט ווערן מיט התפעלות אין דער געשיכטע פון יידישן
נאַציאָנאַלן רענעסאַנס. זי איז געוואָרן אַ פערזענלעכער טרוימף
פאַר הערצלען און נאָרדויען. הערצלס מאַיעסמעטישע געשטאַלט
האָט ממש פאַרכישופט דעם גאַנצן קאָנגרעס. אַ סך דעלעגאָטן זיי-
נען אויפגעשפרונגען און האָבן אין עקסטאַז גערופן: „יחי המלך“.
אפילו ישראֵל זאַנגוויל, דער באַרימטער יידישענגלישער שריפט-
שטעלער, וועלכער איז צום קאָנגרעס געקומען אַלס גאַסט און האָט
מיט אַ סקעפטישן ביטול געקוקט אויף אַלץ, איז איצט געוואָרן
באַנייסטערט ווי אַ קינד, און האָט הערצלען אַפּלאָדירט ליידיג-
שאַפטלעך און אומאויפהערלעך. דער איינציקער, וועלכער איז אין
זאָל געזעסן רואיק און באַהערשט, איז געווען אחד העם, אָבער
זיינע צאָלרייכע תלמידים און אידיר-חברים זיינען מיטגעריסן גע-
וואָרן מיט דעם אַלגעמיינעם שטורם פון באַנייסטערונג.

הערצלס דערעפענונגס-רעדע איז געליענט געוואָרן ווי אַ רע-
גירונגס-דעקלאַראַציע, ערנסט און פעסט. אָבער כעת הערצל האָט
גערעדט ווי אַ שטאַטס-מאַן, איז נאָרדוי געוואָרן דער נביא פון
קאָנגרעס. נאָרדוי האָט פריי גערעדט פון נאָטיצן און זיין גרויסער
אַראַטאָרישער טאַלאַנט האָט אויף דער דערעפענונגס-זיצונג דער-
שיטערט און מיטגעריסן אַלע, וואָס האָבן געהאט די זכיה צו הערן
דעם דאָזיקן מייסטערהאַפטן רעפּעראַט וועגן דעם „אַלגעמיינעם

מצב פון די יידן אויף דער גאַנצער וועלט". דער טיפער, אַנאַלי־טישער צוגאַנג צום יידישן פּראָבלעם און דער נביאישער פּאַטאָס האָבן נאָרדוים ערשטער קאָנגרעס־רעדע געזיכערט אַן אייביקן רוים אין דער מאָדערנער יידישער געשיכטע. דער גאַנצער קאָנגרעס איז געווען אויסער זיך פאַר התפעלות. הערצל האָט מיט דרך־אָרץ געדריקט די הענט פון זיין גרויסן פּריינט. ישראל זאָגנוויל האָט געשריען: „איר, נאָרדוי זייט דער גרעסטער רעדנער, וועלכן איך האָב געהערט אין מיין לעבן!".

דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין באַזעל האָט זיך אָבער נישט באַגנונגט בלויז מיט גרויסע, באַגייסטערטע מאַניפעס־טאַציעס. ער האָט געלייטעט אויך אַ ריזיקע פּראַקטישע אַרבעט. ס'איז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע אַלוועלטלעכע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און עס זיינען געוויילט געוואָרן אירע אינסטאַנצן. נישט נאָר די טעאָרעטיש־פּראַגראַמאַטישע יסודות פון דער באַווע־גונג זיינען אין באַזעל 1897 פּעסטיגעשטעלט געוואָרן. אויך אירע צוקונפטיקע פינאַנציעלע אָרגאַנען ווי דער שקל און דער קרוֹ קרימת לישראל, זיינען דאָ באַשאַפן געוואָרן. די דאָ־זיקע גרויסע, היסטאָרישע לייסטונגען פון ערשטן ציוניסטישן קאָנ־גרעס האָט אַמבעסטן אונטערגעשטראַכן אין זיין רעדע ביים שלום פון קאָנגרעס דער אַלטער פּראַפּעסאָר און הובב־ציון פון קיעוו דאָקטאָר מאַנדעלשטאַט, וועלכער האָט גלייכצייטיק געדאַנקט אין נאָמען פון קאָנגרעס דעם מנהיג הערצל און דאָן מאַקס נאָרדויען „דעם יעניקן גרויסן מענטש און ייד, וועלכער האָט פּאַרשטאַנען צו געבן דאָ אויפן קאָנגרעס אַזאָ טיפן און האַרציקן אויסדרוק פאַר אונזער צווייטזונטריעריקן שמערץ!".

אהיימפּאַרנדיק פון קאָנגרעס האָט הערצל אין זיינע „טאַג־בי־כּער" נאָטירט: „אין באַזעל האָב איך געגרינדעט די יידישע מלך־כה!". צוריקקומענדיק קיין פּאַריז, האָט נאָרדוי נישט דערזען די פּראַכט פון דער הערלעכער פּראַנציוזישער מעטראָפּאָליע. פאַר זיינע גייסטיקע אויגן איז געשטאַנען די טראַגישע, געבראַכענע געשטאַלט פון אייביקן ייד־וואַנדערער אַהאַטווער, ווי ער האָט זיך מיט און טרויעריק אויסגעטענה'ט מיט אים, דער אויטאָר פון בוך „פון קרעמל ביז צו אַל־אַמבראַ", און געוואָלט אים, נאָרדויען, דווקא באַווויזן, אַז יידן דאַרפן האָבן אַן אייגן לאַנד, אַן אייגן פּאַטערלאַנד.

קאפיטל כ"ד

דער טריבון פון הערצליאנישן ציוניזם

אין די נאָענטסטע יאָרן נאָך דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט מאַקס נאָרדוי מער צייט און ענערגיע געווידמעט זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, ווי זיינע אַלטע באַרופן, דער ליטע-ראַטור און דער מעדיצין. די אַרבעט פאַרן ציוניזם און דער קאַמף פאַר רעהאַביליטאַציע פון דרייפוסן, האָבן נאָרדווען לגמרי אַריינגעצויגן און באַהערשט זיין נשמה און מוח. די דרייפוס-טראַגעדיע האָט צו יענער צייט דערגרייכט איר הויכפונקט. עמיל זאָלאַס אָפער גער בריוו צום פראַנצויזישן מלוכה-פרעזידענט, אונטער דער לאַז זונג „זשאַקין“ („איך קלאָג אָן“), האָט דערשימערט די נשמה און דאָס געוויסן פון רעפובליקאַנישן, הומאַניטאַרן פראַנקרייך. די אַקטיוויטעט פון דער נייגערינדעמער „ליגע פאַר מענטשן-רעכט“ האָט מאָביליזירט די עפנטלעכע מיינונג לטובת דעם אומשולדיק פאַראורטיילטן דרייפוס און פאַר דער רעוויזיע פון זיין שווערן פסק-דין. אינם דאָזיקן קאַמף-פראָנט פאַר גערעכטיקייט און דעמאָקראַטיע, האָט נאָרדוי פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָזיציע. ער איז געשטאַנען אין אַ כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט דעם באַוואוסטן יידיש-פראַנצויזישן שריפטשטעלער און זשורנאַליסט בערנאַרד לאַזאַר, וועלכער איז געווען דער פאַקטישער שעה פון דעם שטאַב, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דעם קאַמף פאַר דרייפוסן. בערנאַרד לאַזאַר איז געווען אַ פראַמיניענטע פערזענלעכקייט; זיינע גייסטרייכע עסייען און די צוויי בענדער וועגן דעם וועזן און דער געשיכטע פון אַנטיסעמי-טיזם, האָבן אים געגעבן אַ נאָמען אין דער פראַנצויזישער ליטע-ראַטור. אַ ליידנשאַפטלעכער, טאַלאַנטירטער רעדנער און זשורנאַליסט, איז בערנאַרד לאַזאַר געווען אַ מעכטיקער קעמפער און איינפלוסרייכער פּאָליטיקער. זיין השפעה אין דעם לאַנגער פון די לינקע רעפובליקאַנער און אין דער אַרבעטערשאַפט, איז כסדר געוואַקסן. לאַזאַרס סאָציאַליזם איז ווייט געווען פון מאַרקסיזם, ער האָט זיך מער צוגעפאַסט צו דעם פראַנצויזישן גייסט און טעמפעראַמענט, וואָס איז נוטה געווען צו רעוואָלוציאָנערישקייט און אַנאַרכיזם. נאָרדווען האָט מיט לאַזאַרן פאַרבונדן נישט בלויז דער דרייפוס-קאַמף, עס האָט זיי אויך צונויפגעפירט דער ציוניזם. בערנאַרד לאַזאַר איז געוואָרן אַ באַגייסטערטער, פייערדיקער אָנהענגער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, אין וועלכער ער האָט געזען די נאַ-

ציגאנאלע און סאָציאלע דערלייזונג פון יידנטום. לאַזאַרס פּערזענ-
לעכער מוט בעת זיין וועלט-באַרימטן פּיסטאָלעטן-דוועל מיט דעם
פּראַנצוויזישן אַנטיסעמיטן-פּירער דרימאַן, איז געוואָרן די טאַג-
סענסאַציע און האָט דעם ליידנשאַפטלעכן ציוניסט-סאָציאַליסט גע-
געבן אַ ראַמאַנטישן, פּאַפּולערן נאָמען, וועלכער האָט שטאַרק גע-
קאַנט נוצן דער ציוניסטישער אַגיטאַציע צווישן דעם אַסימילירטן
פּראַנצוויזישן יידנטום.

גלייכצייטיק מיט זיין אַקטיוון אַנטייל אין דרייפּוס-קאַמפּ, איז
נאָרדוי כּסדר טעטיק לטובת הערצלס דיפּלאַמאַטישע און פינאַנץ-
ציעלע פּלענער אין פּראַנקרייך. ער באַמיט זיך אין איינפּלוסרייכע
דייטשע קרייזן וועגן אַן אוידיענץ פאַר הערצלען ביים דייטשן קיי-
זער ווילהעלם דעם צווייטן. הערצל איז באַשעפּטיקט געווען מיטן
קאַנקרעטיזירן זיינע פּאַרשלאַנגן פאַרן טערקישן סולטאַן און האָט
פּאַרצווייפּלט געזוכט די נויטיקע געלט-סכומים פאַר דעם דאָזיקן
צוועק. אין פּאַריז איז געווען דער שליסל פון דער סיטואַציע, ווייל
דאָ האָבן זיך געפונען די גרויסע געזעלשאַפטלעכע יידישע פינאַנץ-
אינסטיטוציעס, ווי „ויק" און „אַליאַנס איזראַעליטי". נאָרדוי איז
ווייט געווען פון געלט-ענינים, יעדער באַזוך ביי יידישע גבירים
האָט אים געקאָסט געזונט, ער האָט זיך דאָן געפּילט געדריקט און
צערייצט. טראָצדעם איז נאָרדוי כּסדר געגאַנגען אין הערצלס געלט-
ענינים צו די יידישע מיליאָנערן, צום באַראָן ראַטשילד און צו די
אַנדערע פּילאַנטראָפּן. ער האָט פאַרהאַנדלט אין דער דאָזיקער
פּראַגע מיטן אויבער-ראַבינער פון פּראַנקרייך, צדוק כּהן און האָט
אים מיטגעשלאַפּט כּסדר צו די יידישע מאַגנאַטן און קהלשע פּאַר-
זאָרגער.

די באַציאָונגען צווישן הערצלען און נאָרדווען זיינען געווען
די בעסטע און די פּריינטלעכסטע. דאָס הייסט אָבער נישט, אַז
תמיד, ביי יעדער געלעגנהייט און פּאַל, זיינען זיי געווען אידילישע.
סיי נאָרדוי און סיי הערצל זיינען געווען שטאַרק פּערזענלעכקייטן,
מיט אויסגעשפּראַכענע מאַרקאַנטע אייגנשאַפטן און אינדיווידועלע
כאַראַקטער-שטריכן. נישט אייביק האָבן זיך געלאָזט אויסמיידן
אונטערשידן און קאַנפּליקטן, כּפרט, אַז די לאַגע אין דער ציוניס-
טישער באַוועגונג און אין דער יידישער ווירקלעכקייט איז געווען
אַפט צוגעשפּיצט און אַנגעווייטיקט. נאָרדוי איז געווען ענג פּאַר-
בונדן מיט דער פּאָליטישער און גייסטיקער סיטואַציע אין פּראַנק-
רייך, דאָקעגן איז הערצל נישט באַשרענקט געווען מיט קיין שום
לאַקאַלער אייגנשאַפט, זיין ציוניסטישע פּירערשאַפט האָט תמיד

פאר זיך געזען די גאנצקייט פון די פאליטישע אינטערעסן און אירע קאנסעקווענצן. באלד נאך זיין צוריקקומען פון באזעלער קאנגרעס, האָט נאָרדוי געהאט אַן אינטערוויו מיט די ענגלישע פרעסע-פאַרטרעטער, אין וועלכן ער האָט שאַרף אַטאַקירט די רוימיש-קאַטאָלישע קירכע צוליב איר אַנטי־ייִדישער שטעלונג בעת דעם דרייפּוס־פּראָצעס. הערצל האָט זיך גראָד דעמאָלט באַמיט צו געווינען דעם וואַטיקאַן פאַר זיינע ציוניסטישע פּלענער. פאַרשטענדלעך, אַז נאָר־דוים אינטערוויו האָט דער דאָזיקער הערצלישער באַמלאַנג נישט געקאָנט נוצן. סוף־כּל־סוף האָט נאָרדוי, אויף הערצלס בקשה, דע־מענטירט זיין אינטערוויו, הגם די זאך האָט ביי אים איבערגעלאָזן אַ געוויסע פאַרביטערונג.

ביי אַן אַנדער געלעגנהייט ווידער, האָבן זיך נאָך מער צוגע־שפּיצט די באַציאָונגען צווישן נאָרדויען און הערצלען. דאָס איז פאַרגעקומען אין דער פּראָגע פון די רומענישע יידן. די קריטישע סיטואַציע אין רומעניע האָט די יידן געטריבן צו אַן אויסוואַג־דערונג. נאָרדוי האָט געהאַלטן, אַז מען דאַרף גלייך אָרגאַניזירן אַן עקזאָדום פון די רומענישע יידן, און אין דעם זיין האָט ער צוגע־שיקט אַן אויפּרוף צום דרוקן אין „דער וועלט“. הערצל איז געווען דאַקעגן און ער האָט נאָרדויען באַאיינפּלוסט צו פאַרצייכטן אויף די דאָזיקע שריט, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר ריוויקאַלע. נישט תּמיד איז נאָרדוי געווען איבערצייגט וועגן דער ריכטיקייט פון הערצלס שטעלונג, אָבער תּמיד האָט ער אים נאָכגעגעבן, ווייל ער האָט טיף געגלויבט אין דער אויפּריכטיקייט און איבערגעגעבנקייט פון הערצלען פאַר דער ציוניסטישער אידיי און באַוועגונג. און צוליב דעם האָט נאָרדוי קיינמאַל נישט פאַרשאַרפט זיינע מיינונגס־פאַרשידנהייטן מיט דעם שעפּער פון „יידנשטאַט“. להיפּוך, ער האָט זיך באַמיט גוטמוטיק זיי גובר צו זיין און האָט זיך דערביי געוויצלט, אַז אויך אין דעם בעסטן פאַמיליע־לעבן קומען פאַר קעגנזאַצן און קאָנפּליקטן. נאָך אַלעמען און ביי אַלעמען, איז מאַקס נאָרדוי, פון דער ערשטער רגע אָן ביי צו הערצלס טויט, געבליבן זיין בעסטער און טרייעסטער פּריינט און מיטקעמפּער. נאָרדוי, דער מחבר פון „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ און דער קנאַישער קעמפּער פאַר אמת, איז אויך אַלס הערצלס נאָענטסטער פּריינט, געבליבן זיך טריי. נישט חנפּנען און זאָגן בלויז קאָמפּלימענטן האָט ער געוואָלט הערצלען, נאָר העלפּן אים מיט וואָרט און טאַט, מיט אַ גוטער עצה און פּריינטלעכער קריטיק. צוליב דעם האָט הערצל אַזוי הויך געשעצט די פּריינטשאַפט פון מאַקס נאָרדוי. פאַלשע חונפּים און קאָמפּלימענטן־זאַגערס האָבן הערצלען נישט געפּעלט. עס האָט

אים געפעלט א מענטש מיט א גרויסן אויטאָריטעט, מיט א שטארקן אינטעלעקט און א וואַרעם האַרץ, וועלכער זאָל אים באַגלייטן אויף זיין אומגעהויער שווערן וועג פון ציון־פירערשאַפט, מיט אַן אמתער אויפריכטיקער, ערלעך־פריינטלעכער וואָרנונג, בעת ריזיקאַלע און געפערלעכע מאַמענטן, ווען די צוקונפט פון דער באַוועגונג און פון איר מנהיג איז געווען באַדראָט. און די השגחה אַליין האָט הערצלעך דעם דאָזיקן מענטש צוגעשיקט אין דער געשטאַלט פון מאַקס נאָרדוי. זיי זיינען ביידע געוואָרן, ווי מ'האַט דאָס אָפט כאַ־ראַקטעריזירט, די מאַדערנע ציוניסטישע משה ואהרן, וואָס האָבן זיך דערגענצט און געפונען תמיד זייער אהדות אין געמיינזאַמן קאַמף פאַר דער דערלייזונג פון יידישן פּאָלק. ס'איז פאַר נאָרדויען געוואָרן דער גרעסטער שטאַלץ און פרייד צו זיין דער טריבון פון הערצליאַנישן ציוניזם.

אָפט, אין מאַמענטן פון פאַרביטערונג און פאַרצווייפלונג האָט הערצל געבעטן נאָרדויען, אַז ער זאָל איבערנעמען די פירונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. הערצל האָט מיט בענקשאַפט גע־טראַכט וועגן זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן צוליב דער ציוניסטישער פירערשאַפט, און האָט געפלאַנט אַריבערצופירן די צענטראַלע פון דער באַוועגונג פון ווין קיין פאַריז, וווּ נאָרדוי וועט זיך שמעלן בראש פון דער לייטונג. אָבער נאָרדוי האָט הערצלס פאַרשלאַגן, אין דער דאָזיקער ריכטונג, כסדר אָפּגע־וואָרפן. אין איינעם פון זיינע בריוו צו הערצלען, כאַלד נאָך דעם באַזעלער קאָנגרעס, האָט נאָרדוי געשריבן: „קינער איז נישט געצווונגען געווען אָנצוהויבן אַ באַוועגונג ווי ס'איז די ציוניס־טישע. אָבער האָט מען זי איינמאַל שוין אָנגעהויבן און אַנטוויקלט, דאַן האָט מען נישט מער דאָס רעכט זיך אָפּצוזאָגן פון איר. נאָר דער טויט קאָן באַפרייען פון דער דאָזיקער פליכט, וועלכע מען האָט אַליין אויף זיך גענומען. יעדע אַנדערע פאַרם פון זעלבסט־באַפרייען זיך, איז פאַראַט!“ אַזעלכע ווערטער, מעכטיקע אין שפראַך און שאַרפע אין געדאַנק, האָט געקאָנט הערצלען שרייבן בלויז דער אויטאָר פון „די קאָנווענציאָנעלע שקרים“ און „פאַראַ־דאַקסן“. און הערצל ענטפערט נאָרדויען אויף זיין בריוו מיט פּאָלגנדיקע ווערטער: „אייער בריוו האָט אויף מיר געווירקט, ווי אַן אַלטער וויין. איך בין אַנטציקט צוליב דער פּולשמענדיקער האַר־מאַניע צווישן די אנשוואונגען און פּלענער פון מיר און פון אייך, דעם גרויסן מענטשן, וועלכן איך ליב און באַוונדער. איר אַנט־וויקלט אונזערע געמיינזאַמע אנשוואונגען, ווי מיר וואָלטן פאַר־בליבן אין אַ טאַג־טעגלעכער פאַרבינדונג!“

דעם דאָזיקן בריוו האָט נאָרדוי באַקומען אין בערלין, אין אָפּ-
 ריל 1898, וווּ ער איז אויפגעטרעטן מיט אַ גרויסער רעדע אויף אַ
 ציוניסטישער פאַרזאַמלונג. ער האָט גערעדט מיט לאַניק און ענטור-
 זיאָם, וועלכע זיינען ביכולת געווען צו איבערצייגן די האַרטסטע
 קעפּ און די קעלטסטע הערצער פון די דייטש-איזראַעליטישע אַסיר-
 מיליאַטאָרן. די אַסימילאַטאָרן זיינען נישט געקומען צו דער ציוניס-
 טישער פאַרזאַמלונג, דאַקעגן זיינען געקומען אַ סך מזרח-יידן און
 זיי זיינען טיף באַגייסטערט געווען פון נאָרדויס רעדע. ווען נאָרדוי
 האָט פאַרלאָזן דעם לאַקאַל, איז צו אים צוגעלאָפּן אַן אַלטער ייד
 מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד, ווי עס שיינט, איז דאָס געווען אַ
 רוסישער ייד, און האָט אָנגעהויבן נאָרדויען קושן די הענט. נאָר-
 דוי איז כתחילה צעטומלט געוואָרן, דאַן האָט ער צוריקגעצויגן
 די הענט און געזאָגט דעם אַלטן מיט אַ פאַרווורף: „דאָס פאַסט
 נישט פאַר אייך! אַן אַלטער ייד, ווי איר, דאַרף זיין שטאַלצער!“
 דער פרעמדער זען האָט אָנגעקוקט נאָרדויען מיט אַ פאַר אָנגע-
 ווייטיקטע אויגן און האָט גלייך געענטפערט מיט אַ רואיקער שטיי-
 מע: „יא, מיר זיינען שטאַלץ, ווייל מיר האָבן אייך!“

די דאָזיקע סצענע אין בערלין מיט דעם אַלטן רוסישן ייד, האָט
 נאָרדוי גענוי באַשריבן אין זיין בריוו צו דער פרוי. די דערינערונג
 וועגן דעם דאָזיקן פאַרפאַל איז לאַנג פאַרבליבן אין נאָרדויס זכרון.
 ער האָט אָפט געזען פאַר זיינע גייסטיקע אויגן די מידע געשטאַלט
 פון דעם אַלטן ייד, מיט די פאַרבנעקטע און פאַרווייניטע אויגן. ער
 האָט זיך לאַנג נישט געקאָנט באַהערשן און האָט וועגן דעם גע-
 רעדט מיט זיינע באַקאַנטע. דער באַווסטער העברעאישער שריפט-
 שטעלער און קעמפער אליעזר בן־יהודה, וועלכער האָט צו יענער
 צייט געוויילט אין פאַריז און האָט אָפט נאָרדויען באַזוכט, איז
 נישט איינמאָל געווען אַן ערות, ווי נאָרדוי האָט דערמאָנט יענעם
 מיסטעריעזן אַלטן ייד אין בערלין. נאָרדוי האָט גערעדט וועגן דעם,
 ווי שווער ס'איז אים געווען זיך צו באַהערשן ביי יענער סצענע,
 בעת וועלכער דער אַלטער האָט אים געקושט די הענט, און ווי
 דאָס האַרץ איז אים שיעור נישט געפלאַצט, קוקנדיק אויף די מאַ-
 גערע, איינגעפאַלענע געזיכטס-צוגן און אויף די טרויעריקע, פאַר-
 ווייטיקטע אויגן פון דעם רוסישן ייד. „וונדערט זיך נישט אויף
 דעם אַלעמען, ד"ר נאָרדוי, די יידישע מאַסע קוקט אויף אייך ווי
 אויף אַ נביא“ — האָט דערויף געזאָגט בן־יהודה. נאָרדוי האָט
 געוואָרפן אַ קריטישן, פאַרשנדיקן בליק אויף זיין גאַסט און האָט
 אים גלייך מיט אַ לייכטן שמייכל געענטפערט: „איך ווייס נישט,
 צי איך בין אַ יידישער נביא, אָבער איינס ווייס איך, אַז אַ נביא

ביי יידן מוז האָבן נישט נאָר אַ גוטע לונג, נאָר אויך אַ געזונט האַרץ!"

קאפיטל כ"ה

אינם קאמף קעגן אינערלעכע און אויסערלעכע

שונאים

סוף אויגוסט 1898 איז פאָרגעקומען דער צווייטער ציוניסטישער שער קאָנגרעס אין באַזעל. די צאָל דעלעגאָטן איז דאָסמאָל געווען צוויימאָל אזוי גרויס, ווי ביים ערשטן קאָנגרעס. במשך דעם יאָר האָט די ציוניסטישע באַוועגונג און פּאָליטיק שטאַרק פּראָגרעסירט. אין זיין פייערלעכער דערעפּונגס־רעדע האָט ד"ר הערצל מיט רעכט אָנגעוויזן אויף די דערפּאָלגן ביים אויפבויו פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, ביי די דיפּלאָמאַטיש־פּאָליטישע פּאַר־האַנדלונגען און ביי דער שאַפונג פון דער יידישער קאָלאָניאַל־באַנק. די לאָזונג, וועלכע הערצל האָט פּראָקלאַמירט אויפן צווייטן קאָנגרעס: דעראַבערט די יידישע קהילות! האָט באַגייסטערט און מיט געריסן די, אין באַזעל פּאַרזאַמלטע פּאַרשטייער פון יידישן פּאָלק. הערצלס לאָזונג האָט אויפגענומען און מיט זיין ווונדערבאַרן רעד־נער־טאַלאַנט באַגרינדעט טעאָרעטיש און מאַראַליש מאַקס נאָרדוי. זיין מעכטיקע קאָנגרעס־רעדע האָט נאָרדוי פּאַרענדיקט מיט דער אַפּאָטעאָזע פון ציוניזם, וועלכער איז נישט קיין פּאַרטיי אין יידישן טום נאָר דאָס יידינטום זעלבסט: „ישראל איז אין אונזער מתנה און אַלץ וואָס שטייט מחוץ אונז איז קליינלעך און נעבעכדיק!" ווי מיט אַ יאָר צוריק, אויף דעם ערשטן קאָנגרעס, האָט אויך דאָס מאָל נאָרדוי טיף דערשיטערט און באַגייסטערט דעם גאַנצן קאָנגרעס. מ'האָט לאַנג און ליידנשאַפטלעך אַפּלאַדירט זיינע אויספיר־רונגען. אַ סך אָנוועזנדיקע האָבן געהאַט טרערן אין די אויגן און ביים אַראָפּגיין פון פּאָדיום האָבן הונדערטער הענט אַרומגעכאַפט נאָרדווען מיט אַ הייסן, דאַנקבאַרן געפיל. נאָרדוי, דער מעכטיקער טריבון פון הערצליאַנישן ציוניזם האָט דער ציוניסטישער מאַסע געוואָרפן דעם מאַביליזאַציע־רוף צום קאמף קעגן אַלע אינערלעכע און אויסערלעכע שוואַכייט. און דער גאַנצער קאָנגרעס האָט סאָלי־דאַריש ווי איין מאַן, אויפגענומען נאָרדוים מאַביליזאַציע־רוף מיט דער פּולשטענדיקער הסכמה און קאַמפֿ־אַנטשלאַסנקייט. דאָס האָט

מען געזען בולט אויף די געזיכטער פון אלע דעלענאטן, בעת זיי זיינען צום סוף פון נאָרדויס געוואַלטיקער רעדע אויפגעשטאַנען און האָבן אים הייס אַפּלאָדירט. נעבן דעם אַלטימשקן חובבי-ציוניסטישן רב פון מעמל ד"ר רילף איז געשטאַנען דער סאַציאַליסטרעוואָלר-ציאָנער פון פאַרזי בערנאַרד לאַזאַר און נעבן דעם נייבאַקערטן ציוניסט נחום טאַקאָלאָוו, דער יונגער סטודענט חיים ווייצמאַן, און ווידער נעבן דעם באַוווסטן אינזשיניער טיאָמקין פון ווייטן, פאַר-וואַרפענעם רוסישן אינדוסטריע-צענטר האָט מען געזען דעם לַמְדָן און רב גאַטהייל פון אַמעריקע. אַלעמען האָט איצט באַהערשט און מיטגעריסן נאָרדויס קאָלאָסאַלע, אַראַטאַרישע קראַפט און זיין טיפע ציוניסטישע אמונה.

נישט אַפּצושטאַצן איז געווען נאָרדויס פאַרמיטלער-ראַלע בנוגע די פאַרשידנסטע קעגנזאַצן און קאַנפּליקטן, וועלכע האָבן במשך דעם קאַנגרעס געדראַט דער אייניקייט און אַחדות פון דער באַווע-נונג. די קולטור-פּראַגע, וועלכע איז צוגעשפּיצט און פאַרשאַרפט געוואָרן, פון איין זייט דורך די דאָקטרינערישע אַחד-העמיסן און פון דער אַנדערער זייט דורך די עקסטרעמע אַרטאָדאָקסן, האָט דער ציוניסטישער פירערשאַפט פאַרשאַפט אַ סך זאַרגן און צרות. נאָר-דוים גרויסער אויטאָריטעט און זיין רואיקע, מיושבדיקע פּחות האָבן אָפט געהאַלפּן גובר צו זיין די דאָזיקע שוועריקייטן. עס האָט נאָרדויען אַרומגערינגלט אַ נאָענטע פּריינטשאַפט. פון יונגע און אַלטע, פון מזרח און מערב-יידן. צו זיינע נייע ציוניסטישע פּריינט האָבן געהערט פּראַפּ. מאַנדעלשטאַם, די ברידער טיאָמקין, דוד וואַלפּזאָהן, הערצלס „רעכטע האַנט“ און נאָכפּאָלגער, דער יידישע-נגלישער פּאָליטיקער י. קאָווען, די ברידער מאַרמאַרעק, אָס-קאר (אַרכיטעקט אין ווין) און אַלעקסאַנדער (באַרימטער באַק-טעריאָלאָג אין פאַרזי), דער העברעאישער שריפטשטעלער ראובן בריינין, דער וויענער זשורנאַליסט יאַרק-שטיינער און אַ סך אַנדערע. באַלד נאָכן צווייטן קאַנגרעס, איז נאָרדוי, אויף הערצלס אייני-לאַדונג, געפּאָרן קיין ווין. אויפן וואַקזאַל האָבן אויף אים גע-וואַרט הערצל מיט דער פּרוי יוליע און אַ גרעסערע צאָל פּריינט. אין זיינע בריוו צו דער פּאַמיליע אין פאַרזי, שילדערט נאָרדוי אויף אַן אינטערעסאַנטן אופן זיין אויפנטהאַלט אין ווין: „יאַרק-שטיינער נער איז געקומען צו מיר און מיר זיינען דאָן צוזאַמען געגאַנגען צו הערצלס „פּאַלאַץ“. ער וווינט גאַנץ שייַן. איך האָב געזען זיינע דריי קינדער. ווען איך האָב זיי דערציילט וועגן מיין מאַקסאַ (נאָר-דוים טעכטערל) זיינען זיי געווען שטאַרק נייגערדיק און האָבן מיר געשטעלט פאַרשידענע פּראַגן. מיר האָבן דאָן צוזאַמען מיט הערצל-

לען געהאט א זיצונג מיט זעקס אקציאָנס-קאָמיטעט-מיטגלידער, וועלכע זיינען געקומען פון רוסלאַנד און רומעניע. מ'האָט גערעדט, גערעדט און גערעדט... איך בין שפעטער געגאַנגען אין דער רעדאַק-ציע פון דער „וועלט“. דאָרט אַרבעטן 8-10 מענטשן, צווישן זיי אַן עסטרייכישער קאָלאָנעל, וועלכער האָט זיך נישט געוואָלט שמדן אפילו צוליב אַ גענעראַל-ראַנגע... אין דער „נייער פרייער פרעסע“ האָט מיך אויפגענומען דער שעה-רעדאַקטאָר בענעדיקט. ער האָט מיך זייער פיין באַהאַנדלט... אין אָונט איז געווען די ציוניסטישע פאַרזאַמלונג. אָסקאַר מאַרמאַרעק פאַרזיכערט, אַז אָנוועזנדיק זיי נען געווען 2.000 צוהערער. צווישן זיי רבנים און מיליאָנערן, וועלכע האָבן בעת מיין רעדע ממש זיך געקאַכט און עפעס געמרורטשעט. אזוי דוכט זיך מיר. נאָך מיין רעדע האָט מיר הערצל באַ-נייסטערט געדאַנקט, הגם ער האָט צוגעגעבן, אַז איך האָב גערעדט צו שאַרף, ווי אַ סאָציאַליסט. וואָס זאָל איך טון?... נאָך דעם אַלע-מען איז געווען אַ לוסטיקער באַנקעט אין אַ רייכן יידישן רעסטאָר-ראַן. אויף דעם לאַקס זיינען מיט מאַיאָנעז געווען פיין אויסקאַליר-גראַפירט די אָנפאַנגס-בוכשטאַבן פון מיין נאָמען און פאַרנאָמען: M. N. איך האָב געהאַט דאָס פאַרנעניגן אַראַפצושלינגען מיין אייגענעם נאָמען. איך בין געוואָרן באַדינט דער ערשטער און איר קאַנט אייך פאַרשטעלן, אַז איך האָב זיך געאיילט צו צעשמערן דאָס דאָזיקע קאָליגראַפישע מייסטער-ווערק“.

פון ווין האָט נאָרדויען דער וועג געפירט קיין בערלין, וווּ ער האָט געהאַלטן אַ ציוניסטישן רעפעראַט פאַר אַן ערך 5000 מענטשן. די פאַרזאַמלונג איז געווען אַ שטורמישע און ס'איז געקומען אפילו צו שלענגערייען צווישן די ציוניסטן און די צאָלרייכע קעגנער. נאָר-דווי האָט גערעדט מיט אַן אויסערגעוויינלעכער שאַרפּקייט. ער האָט דערקלערט פאַר די דייטש-איזראַעליטישע גלויבנס-גענאַסן: „עס וועט קומען אַ טאָג, ווען דער ציוניזם וועט פאַר אייך, איר שטאַל-צע גערמאַנען, זיין אזוי נויטיק און וויכטיק, ווי פאַר די דאָזיקע אַרימע „אַסט-יודען“, וועלכע איר האַסט און פאַר וועלכע איר האָט חורא. עס וועט קומען אַ טאָג, אין וועלכן איר וועט בעטן אונזער הילף און זוכן אַן אַזיל אין יענעם לאַנד, וועלכן איר פאַראַכטעט איצט. איר וואָרן אייך וועגן אייער צוקונפֿט!“ די דאָזיקע נביאישע רעדע האָט נאָרדווי איבערהזרט אין קעלן, וווּ די פאַרזאַמלונג האָט אויך געהאַט אַ שטורמישן פאַרלויר. אין קעלן האָט נאָרדויען אונ-טערשטיצט דוד וואַלפּאָהן, וועלכער האָט דאָ געוויינט און געהאַט אַ שמאַרקע השפּעה. הערצל איז נישט געווען צופרידן מיט נאָר-דוויס רעפעראַטן אין דייטשלאַנד, ער האָט געהאַלטן, אַז דער טאָן

אין אינהאלט זיינען געווען צו שאַרף און האָבן אָפּגעשטויסן די דייטשע יידן. אין דעם באַריכט, וועלכער איז געדרוקט געוואָרן אין דער „וועלט" וועגן נאַרדויס רעדעס, זיינען די אויבן־ציטירטע זאַצן נישט דערמאָנט געוואָרן. הערצל'ס מיינונג איז געווען, אז נאַרדויס אויפטריטן אין בערלין און קעלן זיינען געווען בלויז פּער־זענלעכע דערפאַלגן פּון נאַרדויען גופא, דאַקעגן האָבן זיי דער באַ־וועגונג געבראַכט אַ שאַדן מיט דעם, וואָס ס'איז אין זיי צופיל גערעדט געוואָרן וועגן דער אייגענער שוואַכקייט און וועגן דעם כּוח פּון די קעגנער. גראַד זיינען דעמאָלט פּאַרנעקומען ערנסטע פּאַרהאַנדלונגען מיט דער טערקישער רעגירונג און הערצל האָט געוואָלט און געמוזט דערשיינען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַלס אַ פּאַרטערטער פּון אַ שטאַרקער באַוועגונג און נישט פּון אַ שוואַכער אָרגאַניזאַציע, וואָס ווערט פּאַרהאַסט און באַקעמפט דורך יידישע קעגנער, אינערלעכע און אויסערלעכע. צווישן הערצלען און נאָר־דויען איז פּאַרשאַרפט געוואָרן די באַציאונג. הערצל האָט נישט געקאָנט פּאַרצייכטן אויף זיין פּאָליטישער ליניע, אָבער אויך דער מחבר פּון „די קאָנווענציע־אַנעלע שְׁקרים" האָט נישט געקאָנט מותר זיין אויף זיין אמת, אויף זיין נביאישן אמת.

אין דער ציוניסטישער באַוועגונג איז געווען אַ שטאַרקע אָפּאָ־זיציע קעגן הערצל'ס פירונג און פּאָליטיק. מען האָט הערצלען פּאַר־געוואָרפן די קיטאַטאַרישע געלױסטן און ריזיקאַלישע דיפּלאָמאַטישע עקספּערימענטן. אַלמע פּאַרכיסענע חובבי־ציוניסטישע סעפּאַראַ־טיסטן און פּערזענלעכע קעגנער פּון הערצלען האָבן געמאַכט יד אחת און אונטערגעגראָבן הערצל'ס אויטאָריטעט און לייטונג. זיי האָבן גערעכנט און געוואַרט אויף דעם פינאַנציעלן און פּאָליטישן צוזאַמענברוך פּון הערצל'ס פירונג. עטלעכע פּון זיי האָבן געפּרוּווט אויסצונוצן די מיינונגס־פּאַרשידנקייטן צווישן הערצלען און נאָר־דויען, בכדי אַריבערצוציען נאַרדויען אויף זייער צד. דאָס איז זיי אָבער נישט געלונגען. ביי אַלע מיינונגס־פּאַרשידנקייטן, איז נאָר־דויען געבליבן טריי דער פּריינטשאַפט און דער ציון־פירערשאַפט פּון טעאָדאָר הערצל. ווען בערנאַרד לאַזאַר, אַ פּראָמינענטער פּאָליטי־קער, אָבער אַנאַרכיסטישער אינדיווידואַליסט, האָט געפּרוּווט אין פּראַנקרייך מאָביליזירן די אָפּאָזיציע קעגן הערצלען, איז נאָרדויען שאַרף און מיט זיין גאַנצן אויטאָריטעט אַרויסגעטראָטן קעגן די דאָזיקע מאַכניאַציעס.

הערצל'ס אוידיענץ ביים דייטשן קיווער ווילהעלם דעם צווייטן און די ארץ־ישראלדיקע ריזע זיינען, אָן ספק, געווען אַ געוויסער דערפאַלג. אָבער קיין ממשות'דיקע רעזולטאַטן האָט מען דערווייל

נישט געזען. דעם אויסוועג האָט הערצל געזוכט אין דער מעגלעכ-
קייט צו דערגרייכן דעם יידישן קאָלאָניזאַציע־טשאַרטער אין ארץ־
ישׂראל אויפן וועג פון פינאַנציעלער פאַרבינדונג מיט דער טער־
קישער רעגירונג. צו דעם צוועק איז הערצל כסדר געקומען קיין
פאַריז, און נאָרדוי האָט געמוזט, ברצון אָדער בהכרח, ווידער גיין
צו די י"ק"א־ און „אַליאַנס"־גבירים. ערב דעם דריטן ציוניסטישן
קאָנגרעס, אין זומער 1899 האָט הערצל געוויילט אַ לענגערע צייט
אין פאַריז און זיין פריינטשאַפט מיט נאָרדויען איז ווידער געוואָרן
אויפריכטיק און טיף ווי אין די בעסטע צייטן. נאָרדוי איז געווען
שטאַרק פאַרמאַטערט צוליב זיין אינטענסיווער, אומדערמידלעכער
טעטיקייט. די ציוניסטישע אַגיטאַציע־דרייזעס, לעצטנס אין האַלאַנד,
האָבן אים שטאַרק דערשעפּט. דער רעוויזיע־פּראָצעס פון דרייפּוסן,
וועלכער איז צוגעגרייט געוואָרן אין דער שטאָט רעו האָט אויך פון
נאָרדויען פאַרלאַנגט גענוג צייט און מי.

דעם 29־טן יולי 1899 האָט מאַקס נאָרדוי געפיערט זיין 50־
יעריקן געבורט־טאָג. אין דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט איז
נאָרדויס נאָמען ווידער דערמאָנט געוואָרן מיט כבוד און אָנערקע־
נונג. באַזונדערס האָט די יידישע, די ציוניסטישע עפנטלעכקייט
אַרויסגעוויזן לגבי דעם גרויסן אייראָפּעאישן דענקער און יידישן
מנהיג איר טיפע צוגעבונדנקייט און דאַנקבאַרקייט. אין אַ האַרציקן
בריוו האָט הערצל געשריבן צו נאָרדויען: „טייערער פריינט! איר
וועט באַקומען דעם דאָזיקן בריוו צו אייער 50־טן געבורט־טאָג
און איך וויל רעדן צו אייך אַ ביסל וועגן מיין טיפּער און דאַנק
באַרער פריינטשאַפט לגבי אייך. מיר האָבן זיך געטראָפּן אין אַ
מדבר און באַגריסט זיך ווי ברידער. מיר האָבן נישט געזוכט קיין
נוצן דערביי און זיינען געוואָרן ענג פאַרבונדן אין אַן עלטער, ווען
מ'גייט זיך שוין נישט אונטער בלויוז אימפּולסן. היינט זאָל מיר זיין
דערלויבט, צו דריקן אייער האַנט אַלס אַ מאַן און אַלס אַ ייד, און
צו בעטן גאָט, אַז איר זאָלט לאַנג דערהאַלטן ווערן פאַר מיר!"

אין אויגוסט 1899 איז זיך צונויפגעקומען דער דריטער ציו־
ניסטישער קאָנגרעס. ווידער אין באַזעל, דער טראַדיציאָנעלער
שטאָט פון ציוניסטישע קאָנגרעסן. גלייכצייטיק האָט זיך אָנגע־
הויבן אין רעו דער רעוויזיע־פּראָצעס פון דרייפּוסן. נאָרדוי האָט
געמוזט אַלס באַריכטסגעבער פון דער „פּאָסישער צייטונג" זיין
אַנוועזנדיק אויף דעם דאָזיקן פּראָצעס. ער איז געקומען בלויז צו
דער דערעפּונגס־זיצונג פון דריטן קאָנגרעס און האָט געהאַלטן
זיין רעפּערטאָ וועגן דער לאַגע פון יידנטום אין דער גאַנצער וועלט.
ווידער האָט די יידישע און נישט־יידישע וועלט געהערט אַ פּאַטער־

טישע אָנקלאַגע און אַ נביאישע שטראַף־רעדע קעגן אַלע אינער־
לעבע און אויסערלעכע שונאים פון נאַציאָנאַלן יידנטום, פון ציר-
ניזם. מיט אַ שאַרפן, אומברחמנות־דיקן קאַמפּרוף האָט נאָרדוי
פאַרענדיקט זיין גלענצנדיקע רעדע אויפן דריטן ציוניסטישן קאָנ-
גרעס, דערקלערנדיג: „ס'איז אונזער פליכט אָפּצורעכענען זיך
קודם־כל מיט אונזערע יידישע שונאים, ווייל קיין אַנדערע קעגנער
אויסער די יידישע, האָט איצט נישט דער ציוניזם!“.

קאַפיטל כ"ו

דער קדיש נאָך דער מאַמען און דער הספד

נאָך היינען

דער רעוויזיע־פּראָצעס פון דרייפוסן אין רען, האָט נאָרדויען
אָפּגעקאַסט אַ סך צייט און כוח. נאָרדוי האָט אַלס פּרעסע־פאַר-
טרעטער פון אַ גרויסער אייראָפּעאישער צייטונג געהאַט די מעג-
לעכקייט גענוי צו אָבסערווירן די געריכט־פאַרהאַנדלונגען, וואָס
האָבן דעצידירט נישט נאָר וועגן דעם גורל פון יידישן אַרטיילעריע-
קאַפיטאַן. דער האַרבסט 1899 איז פּריציפּטיק אָנגעקומען און אַלע
אַליען און וועגן פון דער קליינער פּראַנצויזישער שטאַט האָבן זיך
שוין אין סעפטעמבער באַדעקט מיט הויפּנס געלע, פאַרוועלסטע בלע-
טער. אָפט גייענדיק נאָנץ פּרי צום געריכט־בנין, איז נאָרדוי באַ-
הערשט געוואָרן פון עלענישע שטימונגען. ער האָט געטראַכט וועגן
דעם האַרבסט, וואָס מאַניפעסטירט זיך פאַר זיינע אויגן אַזוי בולט
איצט אין רען און וועגן זיין 50־יאָריקן געבורט־סטאַג, וועלכער איז
מיט אַ קורצער צייט צוריק, געפּייערט געוואָרן. ווי אַ סימבאָל און
וואָרנונג זיינען אים פאַרגעקומען די הויפּנס געלע, פון זון און
רעגן אָפּגעלאַקירטע בלעטער. פון די הבל־הבלימדיקע רעפּלעקסן,
האָט אים אַרויסגעריסן דער געדאַנק וועגן זיין מאַמען. זי איז אַלט
און שוואַך און לעצטנס ערנסט קראַנק, נאָרדוי האָט באַשלאָסן ווי
אַמשנעלסטן צוריקצופאַרן קיין פּאַריז.

דער פּראָצעס אין רען האָט ליידער אַנטוישט די האַפּענונגען
פון דעם לאַגער, וועלכער האָט געקעמפט פאַר גערעכטיקייט און
פאַר דרייפוסן. הגם די דאָקומענטן, וועלכע זיינען געווען דער יסוד
פון דער אָנקלאַגע קעגן דרייפוסן, האָבן זיך אַרויסגעוויזן אַלס פאַ-

בריצירטע און פאלשע, האָט דאָך דער מיליטערישער קריגס-טריי-
 בונאַל אין רען ווידער פאַראורטיילט דרייפוסן, אָבער דאָס מאָל
 „בלויז“ אויף צען יאָר תפיסה. ווי אַ פאַרצווייפלטער געשריי און
 אַ קאַטעגאָרישע פּאָדערונג האָט געקלונגען אין די אויערן און גע-
 מאַנט דאָס געוויסן פון פּראַנקרייך, די פּובליקאַציע פון דרייפוסן,
 וואָס איז גראַד דעמאָלט אַרויס פון דרוק אונטער דעם טיטל:
 „בריוו פון אַן אומשולדיקן“. (« Lettres d'un innocent ») דער
 שטורם לטובת דרייפוסן, וועלכער איז געוואקסן אין לאַנד און אין
 נאַנץ אייראָפּע, האָט געצווונגען דעם פּראַנצויזישן מלוכה-פרעזיר-
 דענט צו באַנגעדיקן דעם פאַראורטיילטן און צו באַפרייען אים פון
 דער תפיסה. מיט דעם האָט זיך אָבער נישט צופרידנגעשטעלט די
 עפנטלעכע מיינונג, וועלכע האָט פאַרלאַנגט, אַז דער פּראָצעס פון
 דרייפוסן זאָל נאָך איינמאָל באַנייט ווערן און זיין באַפרייאונג זאָל
 באַשטעטיקט ווערן דורך אַ געריכטס-אורטייל. דער קאַמף פאַר גע-
 רעכטיקייט איז ווייטער געגאַנגען, אַרויסרופנדיק נאָך כסדר ליידיג-
 שאַפטלעכע, פאַרטייאישע און פּערזענלעכע צוזאַמענשטויסן אין
 פּראַנקרייך.

דערווייל האָט זיך דערנענטערט דאָס יאָר 1900, דאָס לעצטע
 פון נינצנטן יאָרהונדערט. אָנגעהויבן האָט זיך דאָס נייע יאָר
 פאַר נאָרדווען מיט אַן אומאַנגענעמער פּאָלעמיק צווישן אים און
 דעם לאַנדער פון אַחד-העם. אַרום דעם גרויסן העברעאישן שרייבער
 און דענקער אַחד-העם האָבן זיך געזאַמלט פאַרביסענע קעגנער פון
 הערצליאַנישן ציוניזם, וועלכע האָבן אויסגענוצט דעם אויטאָרי-
 טעט פון זייער „המורה“ און דערצו נאָך יעדע געלעגנהייט, בכדי
 צו אַטאַקירן און אַרונטערצורייסן די באַדייטונג פון פּאָליטישן
 ציוניזם. איינער פון די דאָזיקע אַחד-העמיסטישע עקסטרעמיסטן,
 אַ געוויסער לוביצקי, האָט אין זשורנאַל „השלוח“ דערלויבט זיך
 צו פאַרגלייכן די מאָדערנע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע צו די באַ-
 וועגונגען פון די פּאַלשע משיחים שבתי צבי און יעקב פּראַנק, און
 האָט פאַראויסגעזאָגט דעם יידנטום שרעקלעכע צרות, נאָכדעם ווי
 דער הערצליאַנישער פּאָליטישער ציוניזם וועט האָבן זיין דורכפאַל.
 די דאָזיקע כסדרדיקע אַטאַקעס מצד אַחד העם און זיינע געלונגענע
 און נישטגעלונגענע תלמידים, האָבן שטאַרק פאַרביטערט הערצי-
 לען און זיינע אָנהענגער. נאָרדוי, שווער פאַרמאַטערט צוליב זיין
 אינטענסיווער אַרבעט און צוליב פאַרשידענע היימישע זאָרגן, האָט
 זיך געמוזט אַריינלאָזן אין אַ פּאָלעמיק, וואָס איז נישט געווען באַ-
 זונדערס אָנגענעם, נישט פאַר אים גופא און נישט פאַר זיינע קעג-
 נער. אָנפאַנגס 1900 פּובליצירט נאָרדוי אין „דער וועלט“ אַן אָפּע-

נעם בריוו צו אחד העם, אין וועלכן ער שרייבט: "...און וואָס וועט ווערן ווען דער פּאָליטישער ציוניזם וועט לידן א דורכפאל, וואָס דאָן? גוט, לאָמיר באַטראַכטן די דאָזיקע מעגלעכקייט. מיר גלויבן נישט אין קיין דורכפאל, אָבער מיר לייקענען אויך נישט, אז אזא דורכפאל איז מעגלעך. ווער וועט אָבער אין דעם פאל באַקלאַגן זיין מפלה? בלויז מיר אליין, די מיטאַרבעטער פון פּאָליטישן ציוניזם זייט זיין אָרגאַניזירן זיך. מיר וועלן האָבן פאַרטאַבלעוועט, אויב דאָס וועט זיין א דורכפאל, אונזערע בעסטע יאָרן און אונז זערע כוחות, מיר וועלן זיין געבראַכענע מענטשן, אויסגעלאַכטע, באַשמוצטע, פאַראַכטעטע, און אונזערע שונאים וועלן מיט פרייד, ווי זיגער, אַרױפּשטעלן זייער פּוס אויף אונזערע נאַקנס. דאָס איז מיין תשובה אויף דער אומגלױבלעכער פּראַגע: „וואָס וועט ווערן, ווען דער פּאָליטישער ציוניזם וועט לידן א דורכפאל?" ווען דער גאַנצער ענין וואָלט נישט געווען פאַר מיר אזוי הייליק־ערנסט, וואָלט איך די גאַנצע זאַך געפּטרט מיט א פּאָלגנדיקן לוסטיקן אַנעקדאָט: איינעם א שמוציקן, קרעציקן יונגמאַן האָט דער שדכן פּאַר זעילאָגן צו טרעפן זיך מיט א סימפּאַטיש מיידל וועגן א שידוך. דער שדכן האָט אָבער פאַרלאַנגט, אז דער יונגערמאַן זאָל פאַר דער „זעאונג" נעמען א באַד. דערויף האָט דער צוקונפטיקער חתן שאַרף פּראָטעסטירט: „אזוי גאָר? און וואָס וועט זיין אויב פון שידוך וועט גאַרנישט ווערן?" וואָס וועט געשען, ווען דער ציוניזם וועט זיך נישט איינגעבן? אין דעם פאל, וועלן מאַנכע יידן האָבן זיך אויסגעבאָדן און אויסגעהיילט זייערע קרעצן!"

פון די געזעלשאַפטלעכע ענינים, האָט נאָרדווען אויף א געוויי סע צייט, אַוועקגעריסן דער טויט פון זיין אַלטער, הייס־געליבטער מוטער. די 87־יאָריקע רויזע שרה זידפּעלד, איז געווען מיט איר גוטמוטיקייט און איבערגעגעבנקייט, א מוסטער פון א טראַדיציאָנעלער עכטידישער מאַמע. זי איז אין פאַרזי, אין דער היים פון איר גרויסן און באַרימטן זון געבליבן די זעלבע, ווי זי איז געווען מיט א האַלבן יאָרהונדערט צוריק, אין דעם געטאָ־געסל פון פעסט. איר מוטערלעכע, טרייע ליבע צום 51־יאָריקן מאַקס נאָרדוי איז ביז צום לעצטן לעבנס־אַטעם געווען אזוי פריש און שטאַרק, ווי אין יענע אַלטע, האַלב־פאַרגעסענע צייטן, ווען איר מאַן, ר' גבריאל זידפּעלד האָט נאָך געלעבט און איר קליינער בן־יחיד שמחה מאיר איז געווען איר גאַנצע זאָרג און האַפּנונג.

אין א קאַלטן ווינטער־טאָג איז מאַקס נאָרדוי געשטאַנען ביים פרישן קבר פון זיין אַלטער מאַמע. איר טויט האָט אים ווי אַמ־טיפסטן דערשיטערט. נאָרדוי האָט געוואוסט, אז זיין מוטער האָט

דערלעכט א הויכן לעבנס-עלטער, און אז ער, נאָרדוי אליין, איז אויך שוין נישט מער יונג. זיין לעבנס-האַרבסט דערנענטערט זיך און נישט-דווייט איז אויך דער ווינטער, דער אייז-קאַלטער און דער אייביקער. אָבער שטייענדיק מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן, ווייס-גרױען קאָפּ ביים קבר, בעת די ליפּן האָבן געשעפטשעט דעם קדיש נאָך דער מאַ-מען, האָט נאָרדוי, דער ראַציאָנאַליסט, געלעבט בלוז מיט עמאַציאָ-נעלע זכרונות און האַרציקע רעפּלעקסן. אין זיין אָנגעווייטיקטער נשמה האָבן אויפגעלעבט אַלטע סענטימענטן פון פאַרגאַנגענע צייטן. ער האָט געטראַכט וועגן זיין פּאָטער ר' גבריאל זידעפלד, דעם באַ-שיידענעם, ווייניק-גליקלעכן און הויך-געבילדעטן תלמיד-הכם, וועל-כער איז אזוי יונג געשטאַרבן און ליגט שוין אַ דריי צענדליק יאָר אין דער ווייטער, אונגאַרישער ערד. זיין גאַט-זעליקער פּאָטער האָט טיף געגלויבט אין דער אייראָפּעאישער קולטור און ציווילי-זאַציע און האָט געקעמפט פאַר „השכלה“. וווּ נעמט מען זיין בלינדן, פּאַרליבטן גלויבן אין פּראָגרעס פון דער מענטשהייט! דער פּאָטער האָט געחלומט וועגן דער נאָענטער גליקלעכער צייט, ווען אַלע מענטשן, אַרעמע און רייכע, וועלן זיין גלייך פאַר גאָט און פאַר מענטשן! ווען וועט קומען, און צי בכלל, וועט זי קומען, די דאָזיקע צייט?

צוליב זיין שטאַרקער דעפּרעסיע און מידיקייט, האָט נאָרדוי געמוזט האָבן אַן אָפּרו. ער האָט גענומען זיין ווייב און זיין קליין טעכטערל מאַקסאַ און איז מיט זיי אַרויסגעפּאָרן אויפן אינדזל קאַרטיקע. דאָ האָט ער פאַרבראַכט אַ פּאָר וואָכן פון אויסרו און האָט געשטאַרקט זיין גוף און נשמה. די ליבע צו דער פרוי אַנאַ און צום איינציקן קינד מאַקסאַ האָבן אים געטרייסט און געגעבן פּרישן לעבנס-מוט. ווונדערבאַר איז געווען זיין ליבע צו מאַקסאַ און גאַנצע לעגענדעס ווערן וועגן דעם דערציילט. נאָרדוי האָט ממש פאַרגעטערט זיין קליין טעכטערל און האָט זי דערצויגן ווי אַ פּרינ-צעסין. דער אויטאָר פון „די קאָנווענציאָנעלע שקרים“ און פון „די פאַראַדאָקסן“ האָט ספּעציעל פאַר זיין מאַקסאַ אָנגעשריבן הער-לעכע מעשהלעך, וועלכע פאַרנעמען ביז היינט אַ חשובן פּלאַץ אין דער קינדער-ליטעראַטור. די דאָזיקע צוואַנציק דערציילונגען, וואָס זיינען שפּעטער אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ בוך-פּאַרם, זיינען צו-געפאַסט געווען צו דער פּאַנטאַסטישער און עסענטישער וועלט פון דער קינדער-נשמה, אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי געהאַט אין זיך אַ געוויסע עמישע לער-טענדענץ, וועלכע האָט געדאַרפט און געמוזט באַאיינפלוסן די יונגע, פּרישע קינדערישע געמיטער. אויך אין די דאָזיקע פּאַנטאַסטישע קינדער-מעשהלעך איז נאָרדוי גע-

בליבן זיך טריי. ווי אין זיינע ווערק פאר דערוואקסענע קאָן ער נישט ניין דעם באַקוועמן וועג פון „קונסט לשם קונסט“. זיין לעצטע מעשהלע, וואָס איז קירצער פון אַלע און צוגעפאַכט נישט נאָר פאַר קינדער, ענדיקט זיך מיט אַ פּאָלנדיקן זאַץ: „אַ לאַנג לעבן, אַ קורצן לעבן, וואָס איז דער אונטערשיד, עס דאַרף זיין אַ שיין לעבן!“

נאָך זיין צוריקקומען קיין פּאַריז, האָט נאָרדוי מיט אַ פּרישן מוט און נייע כוחות גענומען זיך צו זיינע מעדיצינישע, ליטעראַרישע און געזעלשאַפטלעכע באַשעפטיקונגען. עס איז געווען פּרילינג 1900 און די תּחית־המתים־אויפגעשטאַנענע נאַטור מיט איר גאַנצער פּראַכט און לעבנס־פּרייד אין דער פּאַריזער וועלט־מעטראָפּאָליע, האָט פּאַריזאַנט די ווינטערדיקע, אייז־קאַלטע רעמיניסצענצן און טויט־שאַטנס. גלייך, אין די ערשטע פּרילינגס־טעג, האָט נאָרדוי אין Salon d'Automne וווּ ער איז געווען אַן ערן־מיטגליד, געהאַלטן אַ געלונגענעם רעפּעראַט וועגן „אַ יאָרהונדערט פון דער פּראַנצויזישער קונסט“. אויסערדעם איז נאָרדוי שטאַרק באַשעפטיקט געווען מיט דער קאַרעספּאַנדענץ אין צוזאַמענהאַנג מיט די, אין נאָעמבן זומער צוגעגרייטע פּאַראַנשטאַלונגען: די נייע וועלט־אויסשטעלונג אין פּאַריז און דער פּערטער ציוניסטישער קאָנ־גרעס אין לאַנדאָן. אויך די ענדערונג פון דער דירה האָט פּאַרלאַנגט פון אים צייט און מי. די אַלטע וווינונג אויף דער אַוועני דע וויליע האָט אים כּסדר אומהיימלעך דערמאָנט דעם טויט פון דער גע־ליכטער מוטער. די נייע וווינונג אויף רי לעאַני 8 (היינט רי הענע) אין דער ראַמאַנטישער סביבה פון מאַנמאַרט, צווישן פּרישע בלומען און יונגע ביימלעך, האָט געשאַפן די שטימונג פאַר אַ רואיקער אַרבעט און אַ גליקלעכן פּאַמיליע־לעבן. אויך אין דער נייער דירה, האָט ווייטער געווינט נאָרדויס שוועסטער שאַרלאָט, וועלכע איז נאָך דעם טויט פון דער מוטער געבליבן נאָך מער איינזאַם און פּאַריתומט, ווי פּריער. מאַקס נאָרדוי האָט זיך באַמיט, אַז זיין שוועסטער, וואָס איז אים איצט איינציק פּאַרבליבן פון דער גאַנצער משפּחה, זאָל זיך אויך אין דער נייער וווינונג פּילן גוט און היימיש.

נאָך אַן הפסקה פון אַ פּאַר יאָר, האָט זיך ווידער איצט געגרייט צום דרוק אַ ניי ווערק פון מאַקס נאָרדוי. דאָס איז געווען: אַ זאַמל־לונג פון אָפּהאַנדלונגען וועגן דער חאָדערנער פּראַנצויזישער ליטע־ראַטור. מיט אַ באַזונדערער פּאַראַינטערעסירונג און גיינונג האָט זיך נאָרדוי אָפּגעשטעלט אויף דער געשטאַלט און שעפּערישקייט פון גרויסן פּראַנצויזישן שריפטשטעלער און דענקער אַנאַטאָאָ

פראנט. דער גייסטרייכער, טאלאנטירטער און קעמפערישער אגא-
טאל פראנס האט נאָרדוים טיפע סימפאטיע געוונען אין די שטור-
מישע טעג פון דרייפוס־פראָצעס. אַנאַטאָל פראַנס האָט צוזאַמען
מיט עמיל זאָלאַ צונויפגעזאַמלט אַ פראָטעסט־ליסטע קעגן דער פאַר-
אורטיילונג פון דרייפוס, ער איז געקומען זאָגן עדות לטובת זאָלאַ,
ווען מען האָט אים געמשפט און האָט מוטיק און שטאַלץ צוריקגע-
שיקט זיין „ערן־לעניאָן“־אַפצייכן, ווען מען האָט דעם מחבר פון
„זשאַקין“ אויסגעשטראַכן פון „ערן־לעניאָן“. אויף גרויסע פּאָלקס-
מיטינגען לטובת דער רעוויזיע פון דרייפוס־פראָצעס, האָט נעבן
די יידיש־פראַנצויזישע פּאָליטיקער בערנאַרד לאַזאַר און דזשאָזעף
ריינאַך, גערעדט מיט פּאַטאָס און איבערצייגונג, אַנאַטאָל פראַנס,
און זיין רוף: „מיר זיינען דאָ פאַרזאַמלט, בכדי צו קעמפן פאַר
דער גערעכטיקייט“ האָט מיטגעריסן און באַגייסטערט טויזנטער
צוהערער. אַנאַטאָל פראַנס, אַלס שרייבער און דענקער, מיט זיין
גוטמוטיקן שמייכל פון הבל־הבלימדיקן פּילאָזאָפֿֿֿסקעפטיקער און
מיט זיין וואַרימן האַרץ־געפיל פאַר אַלץ וואָס איז גוט און יושר־
דיק, איז גייסטיק און עטיש געשטאַנען נאָענט צו נאָרדוים ליטע-
ראַרישער שאַפונג און וועלט־אַנשוואונג.

ווידער איז נאָרדויען באַשערט געווען צו געפינען זיך אויף אַ
פאַריווער בית־עלמין. אַן אינטערנאַציאָנאַלער קאָמיטעט פון היינע-
פאַרערער האָט געזאַמלט געלט־מיטלען און אויפגעשטעלט דעם
אומגליקלעכן דיכטער, אויף דעם בית־עלמין פון מאָנמאַרט אַ מאָ-
נומענט, אַ הערלעך ווערק פון אַ גרויסן דענישן סקולפּטאָר. ביי
דער פּייערונג זיינען פאַרזאַמלט געווען באַרימטע שרייבער און
געזעלשאַפטלעכע טוער. מען האָט גערעדט וועגן היינען און וועגן
גליק פון פּאָלקס־הערשאַפט, וועגן דעם דיכטער און זיין אומ-
שטערבלעכקייט. נאָרדווי האָט געטראַכט וועגן דער בייסיקער, וויציר-
קער איראַניע פון דעם דיכטער, אויף וועמענס קבר מען שטעלט
איצט דעם מאָנומענט. ער האָט זיך דערמאַנט אין היינעס אפּיר-
קורסישן געדאַנק: „דאָס גרויסע יתום־קינד, דאָס פּאָלק, האָט שוין
ווידער אַרויסגעצויגן פונעם גליק־קאַסטן פון דער רעוואָלוציע,
פוסטע נומערן!“ נאָרדווי האָט אין זיין נשמה איבערגעלעבט און
פאַרשטאַנען די טראַגישע איינזאַמקייט פון יידיש־קרויסטלעכן דיכ-
טער, וועמען מען האָט ביי זיין טויט נישט געקלונגען מיט קירכ-
לעכע גלאַקן און נישט געזאָגט קיין קדיש. עס האָט נאָרדויען
באהערשט אַ טיפער געפיל פון טרויער און עס איז אים נישט
לייבט געווען צו רעדן, ווען מען האָט אים געהייסן מספּיר זיין דעם
גרויסן, אומגליקלעכן דיכטער. וואָס זאָל ער זיי, די דאָזיקע אינטער-

נאציאנאלע היינע-פארערער און קאסמאפאליטישע מענטשהייט-בא-גליקער דערציילן וועגן דער האפנונגסלאזער צעריסנקייט פון יידישן ווייטיק, וואָס האָבן באַהערשט און באַזיגט היינען! צי קאָן און דאַרף ער — נאָרדוי — צעשטערן אויך דאָ אויפן בית-עלמין, די קאָנווענציאָנעלע אילוזיעס פון קאָסמאפאליטישע קינסטלער און וועלט־רעפארמאטאָרן?

נאָרדוי האָט געזאָגט אַ פּאַר גייסטרייכע ווערטער וועגן היינען דעם דיכטער און טרוימער, וועלכער געהערט צו דער גאַנצער וועלט און קיין שום נאציאָנאַלע אָדער מלוכה'שע גרענעץ קאָן נישט פאַר-שטעלן דעם וועג צו זיין אַלגעמיינער וועלט־באַרימטקייט. דער דאָ-זיקער הספד איז געפעלן געוואָרן אַלע אָנוועזנדיקע, בלויז נאָרדוי איז נישט געווען צופרידן מיט זיך. צי האָט ער נישט געדאַרפט אויך דאָ, פאַר די דאָזיקע יידישע און גויישע קאָסמאפאליטן, אויפרייסן אומברחמנותדיק, די ווונדן פון דער יידישער היינע-טראַגעדיע און בולט ברענגען צום אויסדרוק דעם אייגענעם ציוניסטישן אַני-מאמין. פאַר נאָרדויען איז געווען קלאָר, אַז ווען היינע וואָלט גע-בוירן געוואָרן מיט צוויי דורות שפעטער, וואָלט ער געבליבן אַ שלימותדיקער יידישער דיכטער, אָן זיין צעריסנקייט און אָן זיין שמד־מאַסקאַראַדע. נאָרדוי האָט געטראַכט מיט צווייפּל און אומרו: צי בין איך יוצא מיט דעם, וואָס איך זאָג דאָס אויף יעדן ציוניס-טישן קאָנגרעס? צי איז נישט מיין פליכט, אַלס ייד און מענטש צו זאָגן דאָס אָפּן און ערלעך אומעטום, אפילו אויף דעם מאָג-מאַרטער בית-עלמין? און זאָל מען אפילו מיך שפעטער אין גע-וויסע קרייזן פאַרשעלטן און באַשמוצן אַלס אַ ציוניסטישן, שאָווי-ניסטישן דעמאָנאָ!

קאָפיטל כ"ז

מיט ישראל זאנגוויל אויפן לאַנדאַנער ציוניסטישן

קאָנגרעס

אָנהויב אויגוסט 1900 איז נאָרדוי געפאַרן צום פערטן ציר-ניסטישן קאָנגרעס, וועלכער איז דאָסמאָל צונויפגערופן געוואָרן קיין לאַנדאָן, נאָך אַן הפסקה פון 26 יאָר, האָט נאָרדוים פום ווידער באַטראַטן די ענגלישע ערד. לאַנדאָן האָט אויך דאָס מאָל אימפּאַ-

נירט נאָרדויען מיט זיין שנעלן בוי־פאַרנעם און אימפּעריאַלער מאַכט־אַנטוויקלונג, וואָס זיינען זיך אויסגעוואַקסן און געשטיגן אין לעצטן פּערטלי־יאָרהונדערט. דיראַעלי האָט שוין צוויי יאָרצענדליקער נישט געלעבט, אָבער זיין מעכטיקער, שעפּערישער גייסט האָט נאָך געלעבט און געהערשט אין דער גאַנצער בריטי־שער אימפּעריע און אין די צענטראַלע רעגירונגס־אַמטן אין לאַנדאָן. דאָס איז אויך געקומען בולט צום אויסדרוק אין דער באַציאונג פון דער ענגלישער געזעלשאַפט און רעגירונג לנבי דעם ציוניזם, אין צוזאַמענהאַנג מיטן פּערטן ציוניסטישן קאָנגרעס. סיי די פּרעסע און סיי די עפּנטלעכע מיינונג האָבן מיט אַ גרויסער סימפּאַטיע גערעדט וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג און איר פּירערשאַפט, מיט הערצלען און נאָרדויען בראש. דער ענגלישער פּרעמיער־טאָג ליסבורי האָט אָפּגעגעבן אַ דערקלערונג, אַז ער האַלט דעם געדאַנק פון אַ „יידנשאַט“ פאַר רעאַל און נוצלעך.

מיט סאַטיספּאַקציע האָט נאָרדווי געטראַכט וועגן דעם, אַז אין לאַנדאָן וועט ער זיין אַ גאַסט ביים גרויסן יידיש־ענגלישן שריפט־שטעלער ישראל זאַנגוויל. זייער נאָענטע באַקאַנטשאַפט איז גע־שלאָסן געוואָרן נאָך מיט יאָרן צוריק. הערצל האָט זיך, ערב דעם ערשטן קאָנגרעס, פאַרגעשטעלט פאַר זאַנגוויל, מיט נאָרדוויס ענ־טוויאַסטישן בריוו. זאַנגוויל איז צו יענער צייט נאָך געווען אַ יונג גער מענטש, סך־הכל 36 יאָר אַלט, אָבער זיין שריפט־שטעלערישער נאָמען האָט שוין דעמאָלט ווייט געקלונגען אין ענגלאַנד און אין דער גאַנצער וועלט. זיינע ראַמאַנען: „אַ טאַג־בוך פון אַ משומד“, „דער קעניג פון די שנאָרערס“ און „די קינדער פון געמאַ“, זיינע ווונדערבאַרע פּאַעזיעס און היסטאָרישע סקיצן („די טרויער פון געמאַ“) האָבן זיך דערוואָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט און זיינען איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַ סך שפּראַכן. זאַנגוויל, וועלכער האָט אַליין געשטאַמט פון יידישע עמיגראַנטן פון פּוילן, האָט אויף אַ מייסטערהאַפטן, שפּראַכלעך און קינסטלעריש־אויסגעצייכנטן אופן געשילדערט די סביבה פון די יידיש־פּוילישע און יידיש־רוסישע עמיגראַנטן און פון זייערע אַסימילירטע, אַנגליזירטע יונגערע דר־רות. דער ענגלישער לייענער־פּובליקום האָט צום ערשטן מאַל פון זאַנגווילס ראַמאַנען זיך דערוואוסט וועגן דעם לעבן און קולטור־שטייגער פון דער יידישער מאַסע אין ווייטשעפּל, בנגוע וועלכן ער איז ביז איצט ווייניקער געווען אינפּאַרמירט, ווי וועגן דעם לעבן פון די ווילדע אין אַפּריקע. דעם טיפּן איינדרוק פון די ענגלישע לייענער האָט אַמבעסטן אויסגעדרוקט דער באַרימטער מלובה־מאַן און מיניסטער גלאַדסטאָן, שרייבנדיק אין זיין בריוו צו זאַנגווילן וועגן די שטאַרקע

געפילן און איבערלעבענישן בעת, „דעם ליענען די דאזיקע ראָמאַ-
נען וואָס שילדערן די קינדער און די טרוימער פון לאַנדאָנער
געמאַ“.

ערב דעם קאָנגרעס, האָבן די ענגלישע ציוניסטן איינגעאָרדנט
צוויי גרויסע אימפרעזן: אַ מאַסן־מיטינג און אַ נאָרט־פעסט לכבוד
די אויסלענדישע אָנטיילנעמער. אויף דער ריזיקער פאַרזאַמלונג אין
איינעם פון די גרעסטע לאַנדאָנער זאַלן, וווּ אַן ערך 10 טויזנט צו-
הערער האָבן אָנטיילגענומען, זיינען די הויפט־רעדנער געווען:
הערצל, נאָרדוי און זאַנגוויל. די אָרעמע אַרבעטס־יידן פון איסטענד
און וויטשעפּל האָבן מיט אַן אויסערגעוויינלעכער באַגייטערונג
געשלונגען יעדעס וואָרט פון די ציוניסטישע מנהיגים. אויך דער
נאָרט־פעסט אין דעם קעניגלעכן באַטאַנישן פאַרק האָט געהאַט אַ
גרויסן דערפאַלג. די הערלעכע פאַרק־בלומען און די היימישע יודי-
שע ניגונים, געשפּילט פון מוזיק־קאָפּעלן, האָבן באַגייטערט און
באַצויבערט די טויזנטער קאָנגרעס־אָנטיילנעמער. מיט אַן אויסער-
וויינלעכן דרד־אַרץ און ליבע־געפיל האָט די פאַרזאַמלע ציוניס-
טישע מאַסע באַגריסט הערצלען, בעת ער איז צום פעסט געקומען,
גייענדיק געאַרעמט מיט ישראל זאַנגווילן.

הגם הערצל איז געווען פאַרמאַטערט, ער איז ערשט אויפגע-
שטאַנען פון קראַנקן־בעט, האָט ער דאָך נאָכגעגעבן דעם ווונטש
פון זיינע פריינט און איז לאַנג פאַרבליבן בעת דעם פעסט,
מייסטנס אין דער געזעלשאַפט פון נאָרדווען און זאַנגווילן. אין אַ
ווינקל ווייט פון דער צעיובלטער מאַסע, האָבן די דריי ציון־פירער,
באַרימטע שריפטשטעלער און גייסט־מענטשן, געפונען די געלעגנ-
הייט צו אַן אינטימן שמועס. מען איז געזעסן ביי אַ פּיינעם,
מיט וויין און פרוכטן סערווירטן טיש, אין אַ פאַרכישופטער אַלי
פון ווונדערבאַרע, עקזאַטישע פּלאַנצן און בלומען, און זיך דורכ-
געשמועסט וועגן היימישע און אַלגעמיינע ענינים. פון דער פּאָליטיק
איז מען אַריבער צו דער ליטעראַטור און טעאַטער־קונסט, און דאַן,
ווען די שטימונג איז געוואָרן אַ וואַרעמע און האַרציקע, האָט מען
זיך געטיילט מיט זכרונות און ווייטע רעמיניסצענצן. הערצל האָט
אין אַ וויציקן מאָן דערציילט וועגן זיינע סטודענטישע יאָרן אין
וויין. נאָרדוי האָט מיט אַ גייסטרייכן הומאָר זיך דערמאַנט אין קאָ-
מישע פאַסירונגען, בעת זיין יונגט־צייט אין פעסטער יודן־קוואַר-
טאַל. זאַנגווילס רעפּלעקסן זיינען שוין געווען ערנסטער, מיט אַן
עכטידישן לאַכן דורך טרערן. דער באַרימטער ענגלישידישער
שריפטשטעלער האָט דערציילט אויף אַן אופן, וואָס איז געווען
מער טרויעריק ווי לוסטיק, אָבער כסדר גייסטרייך, וועגן זיין היים

און יוגנט אין דער סביבה פון יידיש-רוסישע עמיגרנטן. זאנגוויל איז געוואָרן דערביי עלעגיש געשטימט און שטאַרק באַרעדעוודיק. אפשר האָבן דאָס גורם געווען דער עקזאָטיש-ראַמאַנטישער פאַרק-ווינקל און די אַרומיקע זעלטענע אַטמאָספּער, און אפשר האָבן אויך זייער ווירקונג דאָ געהאַט די פּאָר גלעזלעך וויסקי, וועלכע זאנגוויל האָט לאַנגזאַם אָבער סיסטעמאַטיש געטרונקען. הערצל און נאָרדוי זיינען געבליבן זיצן שווייגנדיק, ווי פאַרטראַכט, און האָבן זיך מיט פאַראַינטערעסירונג צוגעהערט צו די סענטימענטאַלע און אויך סאַראַסטישע דערציילונגען פון זייער לאַנדאַנער פּריינט. זאנגוויל האָט ווידער דערמאָנט זיין אַרימע היים און יוגנט, די יידיש-ענגלישע פּאָלקס-שול, וווּ ער האָט באַקומען זיין ערשטע דערצי-אונג און וווּ ער האָט שפּעטער פאַרדינט זיין באַשיידענע שכירות אַלס איינער פון די לערער. אין סענזאַציו צו הערצלען און נאָרדויען, וועלכע האָבן פאַרענדיקט אַ מיטל-שול און אַן אוניווערסיטעט, איז זאנגוויל געווען אייגנטלעך אַן אויטאָדיאַקט. אין שלאָפּלאָזע נעכט, ביי שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען האָט ער אַ סך געליענט און געלערנט, ביז ער האָט דערוואָרבן זיין ערנסטע בילדונג, און אָנגע-הויבן שרייבן די ווערק, וואָס האָבן אים געגעבן אַ וועלט-רום. זאנגוויל האָט מיט אַן איראָנישן שמייכל גערעדט וועגן זיין שבועה, וועלכע ער האָט אַלס אַן אַכטייעריק קינד געשווירן צו ווערן אַ גרויסער שריפטשטעלער, און וועגן די נאָטיצן, וועלכע ער האָט אָנגעהויבן שרייבן לויט זיינע יוגנטלעכע אַבסערוואַציעס פון דער יידיש-עמיגראַנטישער סביבה. דאַן האָט ער כלאַחר-יד דערמאָנט די פאַרשידענע שוועריקייטן און קאַמפּן, וועלכע ס'איז אים אויס-געקומען גובר צו זיין אויף זיין וועג צום שריפטשטעלערישן נצחון. ס'איז געוואָרן שפּעט און מאָרגן אינדערפרי האָט זיך געדאַרפּט אָנהויבן דער קאָנגרעס. די דריי פּראָמינענטע איראָפּעאישע שריפט-שטעלער און ציון-פירער האָבן שנעל געמוזט איבערויסן זייער אינ-טימן און אינטערעסאַנטן חבריין שמועס.

די דערעפּונג פון פּערטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז פאַרגעקור-מען אין אַ באַזונדערס פייערלעכער פאַרם. הערצל האָט אין זיין רעדע דעמאָנסטראַטיוו אונטערגעשטראַכן, אַז „ענגלאַנד, דאָס גרויסע ענגלאַנד, דאָס פּרייע ענגלאַנד, וואָס הערשט איבער אַקעאַנען, וועט אונז און אונזערע שטרעבונגען פאַרשטיין!“ ס'איז געוואָרן קלאָר, אַז די ביז-איצטיקע אַריענטאַציע אויף דייטשלאַנד איז אויפגעגעבן געוואָרן לטובת אַן אויסגעשפּראַכענער פּראָ-ענגלישער ריכטונג. נאָך הערצלען באַקומט דאָס וואָרט טאַקט גאָרדוי צו זיין טראַדיר-ציאַנעלן קאָנגרעס-רעפּעראַט. ווי ביז-איצט, איז אויך דאָס מאָל

זיין רעדע געווען א געוואלדיקע, דערשיטערנדיקע לייסטונג, סיי לויט איר אינהאלט און סיי לויט איר אַראַטמאָרישער קראַפט. נאָר-דווי האָט ווידערמאָל זיך אָפגעשטעלט אויף דער טראַגישער לאַגע פון מזרח-יידנטום, באַזונדערס לעצטנס אין רומעניע און האָט פאַראויסגעזען אַ ווייטערדיקע, כסדרדיקע פאַרשארפונג פון דער לאַגע. לכוּף פון זיין רעדע, האָט נאָרדווי אָפּעלירט צו די פירער פון אָפיציעלן יידנטום, די ראשי-הקהילות און די רבנים, מיט פּאָלגנ-דיקע פּאָטעטישע ווערטער: „זעט די ווירקלעכקייט, עפנט די אויגן, דערוועקט אייער געוויסן, לערנט פון דער רומענישער קאַטאַס-טראַפּע!“

דער לאַנדאָנער קאָנגרעס האָט סך-הכל געדויערט פיר טעג, אָבער זיין לייסטונג איז געווען אַ ריזיקע. ער האָט דורכגעפירט אַ פּאָליטישע און אָרגאַניזאַציאָנעלע דעבאַטע און פעסטגעשטעלט די יסודות פון דער יידישער קאָלאָניאַל-באַנק און פון יידישן נאַציאָנאַלן פּאָנד (קרן קימת לישראל). ער האָט אַרומגערעדט די צוקונפ-טיקע גייסטיקע און ווירטשאַפּטלעכע אַרבעט פון דער באַוועגונג. פּראָפ. מאַנדעלשטאַמיס גייסטרייכער רעפּעראַט וועגן דער „פיזישער באַנייאונג פון יידישן פּאָלק“ האָט געוויזן דעם וועג צו דער קער-פּערלעכער רעגענעראַציע, וועלכע נאָרדווי האָט פּראָקלאַמירט אַלס דאָס „מוסקל-יידנטום“.

דעם לעצטן אָונט אין לאַנדאָן, נאָך דעם שלום פון קאָנגרעס, האָט מאַקס נאָרדווי פאַרבראַכט אין געזעלשאַפט פון ישראל זאַנג-וויל. מען איז געאַנגען שפּאַצירן איבער די גאַסן און געסלעך פון יידישן פּערטל. זאַנגוויל איז געווען צופּרידן מיטן פאַרלוף פון ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרוי-סער און איינדרוקספולער מאַניפעסטאַציע לטובת דעם ציון-געדאַנק. אין אַ נאָענטן גאָרטן, מיד פון לאַנגן שפּאַציר, האָבן זיך זאַנגוויל און נאָרדווי אַנידערגעזעצט, בכדי אַ ביסל אויסצורוען. ס'איז גע-ווען אַ הייסער, שטיקנדער אויגוסט-אָונט און דער גאָרטן איז גע-ווען איבערפולט מיט באַזוכער פון ווייטשעפּל און זיין סביבה. נאָרדווי האָט דערמאָנט זאַנגווילס בוך „די טרוימער פון געטאַ“ און אָנגעוויזן אויף פאַרשידענע געשטאַלטן וואָס זיינען געזעסן און אַרום געשטאַנען דאָ אין פּאָלקס-גאָרטן. ער האָט צוגעגעבן: „איר האָט נישט ווייט געדאַרפט זוכן די פּראָטאַטיפּן פון אייערע געטאַ-העלדן“. זאַנגווילס געדאַנקען זיינען אָבער געווען דאָסמאָל ווייט פון איסטערנד און ווייטשעפּל. ער איז נאָך כסדר געשטאַנען אונטער דעם שטאַרקן איינדרוק פון זיין ארץ-ישראלדיקער נסיעה און האָט מיט באַגייסטערונג גערעדט וועגן ירושלים און אַנדערע הייליקע

מקומות. די נייע יידישע קאלאָניעס האָבן אים געוויזן אַ בילד פון באַניטן יידישן מענטש, וועלכער איז גייסטיק און פיזיש שטאַרקער און טיפער איינגעוואַרצלט אין דער רעאַלער ווירקלעכקייט, ווי די קינדער פון די רוסיש-יידישע עמיגראַנטן אין לאַנדאָן. זאַננוויל האָט זיך אָפגעשטעלט אויף זיין ניי בוך וועגן דער „פּאַלעסטינער וואַנדערונג“ און האָט צוגערעדט נאָרדווען צו באַזוכן ווי אַמט שנעלסטן דאָס לאַנד פון אונזער נאַציאָנאַלער בענקשאַפט. נאָרדווי האָט טיף אָפגעזיפצט: „איר, זאַננוויל, האָט עס בעסער פאַר מיר, איר האָט בלויז איין פּראָפעסיע, די שריפטשטעלערישע, און איר, וואָס מוז איך אַלץ נישט טאָן? און אויסערדעם, דער עיקר, זייט איר דאָך יונגער מיט 15 יאָר. נאָט ווייסט, ווען מיר וועט אויס-קומען צו באַזוכן אַמאָל ארץ-ישראל, איך בין אזוי שטאַרק פאַר-יאַגט, אפּער, מײן ליבער פּריינט, וועט עס מיר אויסקומען ערשט נאָך מײן טויט!“.

קאַפיטל כ"ח

אין געראַנגל מיט סאַציאַלע

און גייסטיקע קאַנפליקטן

צוריקקומענדיק פון לאַנדאָנער קאָנגרעס, איז מאַקס נאָרדווי ווייטער אַריינגעצויגן געוואָרן אין ברען פון געזעלשאַפטלעך-פּאָלי-טישער אַרבעט. ווידער האָט די ליטעראַרישע טעטיקייט געמוזט אָפגעשטעלט ווערן, אויף אַ לענגערער צייט. די אָפּאָזיציאָנעלע אַגיטאַציע פון בערנאַרד לאַזאַר און זיינע חברים, האָט אויפגערו-דערט און באַדראָט מיט אַ שפּאַלטונג די ציוניסטישע מחנה אין פּראַנקרייך. לאַזאַר, אַ לייַדנשאַפטלעכער סאַציאַליסטיש-אַנאַרכיס-טישער טריבון, האָט געוואָלט דעם ציוניזם געבן אַ בולטן, שאַרפן ראַדיקאַל-סאַציאַלן פּרצוף. אָבער סיי דער אינהאַלט און סיי די פּאַרם פון זיינע סאַציאַלע לאַזונגען זיינען נישט געווען צוגעפאַסט צו דער יידישער און ציוניסטישער ווירקלעכקייט און האָבן אַרויס-גערופן געפערלעכע קאַנפליקטן מיט דער אָנפירונג פון דער באַווע-

נונג. הערצל האָט געהאַט אַ טיפּן זיין און פאַרשטענדעניש פאַר די סאָציאַלע באַדערפענישן און פּאַסטולאַטן פון דעם אַרבעטנדיקן פּאַלקסידמענטש. וועגן דעם זאָגן ערות, „דער יידנשטאַט“ און אַנ- דערע זיינע פּובליקאַציעס. אָבער הערצל האָט גראָד דעמאָלט גע- קעמפט פאַר דער דערנרייכונג פון אַ מלוכה'שן „טשאַרטער“ אין אַרץ־ישׂראל און דערצו איז אים נויטיק געווען די געלט־הילף פון די רייכע יידן. נישט די פאַרשאַרפונג פון די קלאַסן־קעגנזאַצן אינם ציוניזם, נאָר די באַשאַפונג פון די נויטיקע, ריזיקע געלט־סכומים, איז געוואָרן די אויפנאַבע פון דער באַוועגונג און איר פירערשאַפט. אויף דעם זעלבן שטאַנדפונקט האָט זיך אויך געשטעלט מאַקס נאָרדוי.

אָן צווייפל איז מאַקס נאָרדוי באַאיינפלוסט געווען פון די מאַדערנע סאָציאַל־רעפּאַרמאַטאַרישע ריכטונגען אין דער פּאָליטיק און אין דער ליטעראַטור. זיין באַציאונג צום פּראָלעטאַריאַט, אויך צום יידישן פּראָלעטאַריאַט, איז געווען נישט בלויז אַ פּאַזיטיווע, זי איז נישט־ווייט געווען פון אַן ענטוויאַסטישער אַפּאַטעאַזע. זיין שטעלונג צו דער יידישער אַרבעטערשאַפט האָט נאָרדוי אַמבעסטן אויסגעדריקט אין זיין באַרימטער רעדע, אין וועלכער ער האָט דער- קלערט: „אויב מיר האָבן זיך נישט איבערגענומען מיט די פּראָ- טעסטראַבינער און מיר זיינען נישט נתפעל געוואָרן מיט דער פיינטשאַפט מצד די יידישע קאַפיטאַליסטן, איז אָבער יאָ פאַראַן אַ קעגנערשאַפט צוליב וועלכער עס בלוטיקט אונזער האַרץ. דאָס איז די קעגנערישע שטעלונג צום ציוניזם מצד דער יידישער אַר- בעטערשאַפט. ווען אויך דער יידישער פּראָלעטאַריער זאָל אונז ענטפערן אזוי ווי עס האָבן אונז דערקלערט די פּראָטעסטראַבינער און די קאַפיטאַליסטן, דאָן איז פאַר אונז ציוניסטן אַליץ פאַרלוירן. דאָן מוזן מיר זיך זוכן אַ נייעם אידעאַל, צוליב וועלכן ס'וואָלט כדאי געווען ווייטער צו לעבן. ווייל, אויב אונזער באַוועגונג טויג נישט פאַר דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט, טאָ מוזן מיר אונז שטעלן די פּראָגע: פאַר וועמען אייגנטלעך איז באַשאַפן געוואָרן דער ציוניזם?“

נאָרדוי האָט לכתחילה אייפערק אונטערשטיצט די טעטיקייט פון בערנאַרד לאַזאַר אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און מיט- געהאַלפן דעם יידיש־פּראַנצויזישן זשורנאַל „לע פּלאַמבאַ“ (די פּאַקעל“), וועלכן לאַזאַר האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן צוזאַמען מיט דעם באַוויסטן זשורנאַליסט באַהאַר. אָבער ווען לאַזאַרס אַג- טאַציע איז געוואָרן שעדלעך, האָט נאָרדוי מיט זיין נאַנצער קראַפט און אויטאָריטעט זיך אַנטקעגנגעשטעלט איר השפּעה.

אין זומער 1901 איז הערצל געקומען קיין פאריז אויף זיין צו-
ריקטרייזע פון לאַנדאָן. ער איז געווען שטארק פאַרמאָטערט און
פאַרביטערט. וועגן דעם זאָגן עדות די ווערטער, וועלכע ער האָט
צו יענער צייט אַרײַנגעשריבן אין זײַנע טאָגביכער : „איך בין אַלט
געוואָרן 41 יאָר. ס'ווערט באַלד זעקס יאָר, ווי איך האָב אָנגעהויבן
די דאָזיקע באַוועגונג, וועלכע האָט מיך געמאַכט אַלט, מיד און
אַרעם“. די אויפנאַמע ביים טערקישן סולטאַן אין קאָנסטאַנטינאָל
פּאַל, וועלכע איז פאַרגעקומען אָנהויב מאי 1901, האָט פאַר
הערצלען ברייט געעפנט די שאַנסן צו באַקומען דעם דערוואַרטעטן
„טשאַרטער“, אָבער אַלץ איז איצט אָפּהענגיק געווען פון די גרויסע
געלטער, מיט וועלכע דער דאָזיקער פּאַלעסטינע-טשאַרטער האָט
געדאַרפט באַצאָלט ווערן. צו דעם צוועק, איז הערצל פון קאָנסטאַנ-
טינאָפּאַל גלייך אַוועקגעפאַרן קיין לאַנדאָן, צו די יידישע פינאַנצ-
מאַגנאַטן. אָבער אויך דאָס מאָל האָט די יידישע פּלוטאָקראַטיע
אָפּגעזאָגט איר הילף דעם מנהיג פון פּאַליטישן ציוניזם. אַ פאַר-
צווייפּלטער פּאַרט הערצל קיין פּאַריז, אפשר וועט אים דאָ געלונגען
אַרויסצוקריגן די נויטיקע קאַפיטאַלן. ער נאָטירט ביי זיך די ווער-
טער : „דערווייל איז מיין איינציקע זאַרג : געלט ! גרויסער גאָט,
פון וואָנען נעמט מען עס?!“

אין פאריז איז הערצלס גרויסע האַפנונג אויף נאָרדווען. ער
מוז אים העלפן מיט זיין אויטאָריטעט ביי די רייכע פראַנצויזישע
יידן ! אויב פאריז וועט אַפּזאָגן, איז די גאַנצע יאָרלאַנגע און מי-
פולע אַרבעט לטובת דעם טשאַרטער, פאַרלוירן געגאַנגען, ווער
ווייס צי נישט אויף אייביק ! לאַנגע שעהן זיצט הערצל מיט נאָר-
דויען כדי אַרומצורעדן די סיטואַציע און צונויפּשטעלן דעם אַר-
בעטס-פּלאַן אין פּאַריז. נאָרדווי איז פעסימיסטיש געשטימט. ער
זאָגט צו הערצלען : די אוידיענץ ביים סולטאַן איז אָן ספק געווען
אַ גרויסער פּאַליטישער דערפאַלג. אָבער מען טאָר נישט שפּילן
va banque , ווייל דאָס קאָן ווערן געפערלעך. דער סולטאַן
האָט באַקומען אַ פּאַלשע מיינונג וועגן אונזערע פינאַנציעלע מעג-
לעכקייטן. ער וויל דעם טשאַרטער פאַרקויפן פאַר גרויסע געלטער,
און מיר זיינען אַרעם, פון וואָנען וועלן מיר נעמען די דאָזיקע רי-
זיקע סכומים ? די רייכע יידן זיינען קעגן אונז, נישט נאָר אין ענג-
לאַנד, נאָר אויך אין פראַנקרייך און איבערהויפּט אין דער גאַנ-
צער וועלט !

נישט געקוקט אויף זיין צווייפּל, איז נאָרדווי דאָך געגאַנגען
מיט הערצלען צו די פאַרשטויער פון די רייכע יידישע געזעלשאַפטן
און האָט אַליין ענערניש אינטערווענירט ביים באַראָן ראָטשילד

(„הנדיב הידוע“) און ביי אנדערע געלט און איינפלוס-רייכע פער-
זענלעכקייטן. ס'איז אָבער פון דעם אלעמען, ווי נאָרדוי האָט ריכ-
טיק פאָרויסגעזען, גאָרנישט געוואָרן. נישט דער באַראָן ראָטשילד
און נישט די פאָרשטייער פון דער רייכער י"ק"א, האָבן נישט
אַרויסגעוויזן וועלכע ס'איז ערנסטע פאָראַינטערעסירונג פאַר הער-
צ'לס פלענער אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אוידיענץ ביים טערקישן
סולטאַן. צדוק כהן, דער באַוווסטער אויבער-ראַבינער און חובב-
ציון, וועמענס השפעה ביי די יידישע גבירים אין פראַנקרייך האָט
געקענט עפעס העלפן, איז געבליבן בלויז ביי הכסחות. צוליב דעם
איז געקומען צו אַ שאַרפן ווערטער-אויסטויש צווישן נאָרדוי און
צדוק כהן. הערצלס אינטערווענץ האָט באַרואיקט די צערייזטע גע-
מיטער אָבער ביי דעם איז עס געבליבן. די פראַגע פון געלט-באַ-
שאַפן האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. הערצל איז געקומען צו
דער איבערצייגונג, אַז פון פאַרזי, ווי פריער פון לאַנדאָן, איז
נישט מער צו דערוואַרטן קיין ישועה. ער האָט אָבער שוין אַ נייעם
פלאַן און אַנטוויקלט זיינע געדאַנקען מכוּח דעם פאַר נאָרדויען :
די לאַנדאָנער און פאַריזער געלטיידן זיינען אַסימילירט און פרעמד
צום יידנטום. אנדערש איז אָבער די לאַגע ביי די רוסישע יידן. די
רייכע רוסישע יידן וועלן שאַפן די נויטיקע געלטער פאַרן משאַר-
טער, מען מוז זיי אָבער איבערצייגן, אַז די זאָך איז אַן ערנסטע.
צו דעם צוועק וועט נויטיק זיין אַ באַלדיקע אוידיענץ ביים רוסישן
צאַר. ער (הערצל) האָט זיך שוין אָנגעהויבן וועגן דעם צו באַמיען
דורך דעם גרויס-הערצאָג פון באַרן און ס'איז צו האַפן, אַז די
אוידיענץ ביים צאַר וועט באַלד צושטאַנדקומען.

אויך דאָס מאָל איז נאָרדוי געבליבן סקעפטיש געשטימט. ער
האָט דאָס בפירוש און אָפן געזאָגט הערצלען : יידישע גבירים זיי-
נען איבעראַל די זעלבע. די אוידיענץ ביים צאַר וועט אפשר צו-
שטאַנדקומען אָבער קיין געלט וועט דערפון נישט ווערן. ס'איז
נישט מער ווי אַ פאַנטאַזיע ! נאָרדוים פעסימיסטישע איינשטעלונג
האָט דענערווייט הערצלען, וועלכער האָט זיך אין די לעצטע טעג
געפילט שוואַך און דעפרעמירט. הערצל האָט באַשלאָסן אַ ביסל
אויסצורוען, ער האָט גענומען אַ דאָראָזשקע און געהייסן זיך פירן
אין בולאָנער וועלדל. אָבער בעת דער שפאַציר-נסיעה אין דער דאָ-
ראָזשקע איז אים שלעכט געוואָרן. הערצל איז געפאַלן אין אַנ-
מאַכט און עס האָט לאַנג געדויערט, ביז ער איז ווידער צו זיך גע-
קומען. באַלד האָט אים באַזוכט נאָרדוי און אים גענומען אונטער
זיין ארצטלעכער אויפויכט. צו די פאַלטישע פליכטן לגבי הערצלען
זיינען איצט צוגעקומען אויך מעדיצינישע.

א געוויסע נייע האָפנונג האָט ביי הערצלען און נאָרדויען אַרויסגערופן דער באַזוך פון איינפלוסרייכן, ציוניסטישן עסקן פון ענגלאַנד סער פרענסיס מאָנטעפיאָרע. לכבוד דעם שובן גאַסט, האָט הערצל איינגעאַרדנט אַ פרישטיק אינם לוקסוס־האַטעל טשאַ-טעם. אויסער דעם גאַסט און דעם גאַסטגעבער זיינען אַנוועזנדיק געווען: נאָרדוי און דער באַוווסטער פאַריזער מיליאָנער און באַנ־קיר בענאָ רייטלינגער, וועלכער איז געשעפּטלעך געווען ענגלפאַר-בונדן מיט דער טערקישער רעגירונג און מיט דעם סולטאַנישן הויף. בעת דעם פרישטיק זיינען באַרירט געוואָרן וויכטיקע ענינים אין צוזאַמענהאַנג מיט הערצלס טשאַרטער־פלאַן. געענדיקט האָט זיך די צוזאַמענקונפּט מיט אַ כאַראַקטעריסטישער סצענע, וועלכע הערצל שילדערט אין זיינע „טאַג־ביכער“ אויפן פּאָלנדיקן אופן: „דאָס אינטערעסאַנטסטע בעת דעם פרישטיק, וואָס איז אַגב זייער פיין איינגעאַרדנט געווען, איז דאָס מזומן־בענטשן (ברכת־המזון) פון ה' רייטלינגער, אויף נאָרדוים באַמת האַרציקן פּאַרשלאַג. זי כער האָבן קיינמאָל די געלע דמשק־מעבל פון דעם דאָזיקן על־ע־נאַנטן האַטעל, נישט געהערט אַזאַ מין ברכה“.

באַגלייטנדיק שפּעטער נאָרדויען אַהיים, האָט הערצל אין אַן אינטימען טאָן גערעדט וועגן זיין שווערער לאַגע און וועגן די פאַרצווייפלטע קאַמפּן, וועלכע ער דאַרף איצט פירן. ער האָט דאָן צוגעגעבן: „מיינע פריינט מוזן איצט שטאַרק אויף מיר אויפפאַסן און מיך שאַנעווען. איך בין ענלעך צו אַ קונצן־מאַכער, וואָס ווייזט זיינע שטיק, גייענדיק אויף אַ דינעם דראַט. מען טאָר אים נישט צעטומלען!“ נאָרדוי האָט זיך צוגעהערט צו די ווערטער פון זיין פריינט, זייענדיק אַ ביסל פאַרטראַכט און פאַרמאַטערט. די כסדרדיקע קאַנפערענצן און באַזוכן אין צוזאַמענהאַנג מיט הערצלס אויפגעטאַלט אין פאַרזי, האָבן אים געקאַסט אַ סך צייט און כוהות. אפשר אומבאַווסט האָט ער איצט געענטפערט הערצלען: „הכלל, ליבער פריינט, וואָס זאָלן מיר טון, אפשר נאָכלויפן אייך מיט אַ דעק?“ די דאָזיקע שאַרפע תשובה האָט הערצלען שווער געטראָפן. ער איז געוואָרן בלאַס און טרויעריק. נאָרדוי האָט זיך גלייך גע־כאַפט, אַז זיין תשובה איז געווען צו אויפריכטיק און דראַסטיש אַרויסגעזאָגט. ער האָט געפרוווט אָפּצושוואַכן דעם שלעכטן איינ־דרוק מיט האַרציקע, נוטע ווערטער, אָבער דאָס איז אים נישט אינ־גאַנצן געלונגען. מיט אַ שווערן געמיט האָט הערצל פאַרלאָזט פאַרזי. מיט אַ פּאַר חדשים שפּעטער, האָבן זיך די צוויי גרויסע יידישע מנהיגים ווידער געטראָפן ביים פּינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל. דאָסמאָל איז דער קאָנגרעס אויסנאַמסווייז פאַרגעקומען אין

ווינטער. (דעצעמבער 1901). דער קאָנגרעס איז געשטאַנען אונטער דעם צייכן פון אַ וואַקסנדיקער אָפּאָזיציע מצד גרויסע טיילן פון דער באַוועגונג. מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט זיך אַרנאַניזירט די אַזוי גערופענע „דעמאָקראַטישע פּראָקציע“, וועלכע איז באַ- הערשט געווען פון אַהד-העמיסטישע און רעאַל-פּאַלעסטינעזישע שטרעבונגען און איז אָנגעפירט געווען פון לעאָן מאַצקין, חיים ווייצ- מאַן, וויקטאָר יאַקאָבזאָן, כהן-בערנשטיין, דוד טריטש און אַנדערע עסקנים. די אָפּאָזיציע האָט אין נאָמען פון דער מכלומרשט באַ- עוולטער יידישער קולטור- און פּאַלעסטינע-אַרבעט געפרוווט מאַ- ביליזירן דעם קאָנגרעס קעגן הערצלס לייטונג. דער 22-יאַריקער פּילאָזאָפּיע-סטודענט מאַרטין בובער האָט געוואָלט איבערצייגן די ציוניסטישע עפנטלעכקייט, אַז נישט דער פּאַליטישער ציוניזם און הערצלס „ייִדנשאַטט“ זיינען אַ לעבנס-פּראָגע פאַרן ייִדנטום נאָר זיינע (בובערס), גייסטיק-דערהויבענע און טעאָרעטיש-קאָמפּלי- צירטע וועלט-אַנשוואַונגען.

די יידישע שטודירנדיקע יוגנט, וואָס איז געווען באַאיינפלוסט דורך דער אידעאָלאָגיע פון אַהד העם, האָט מאַרטין בובערס אויס- פירונגען אויפגענומען ווי אַ נייע תורה מסיני. עס איז געקומען אויפן קאָנגרעס צו לייִדנשאַפּטלעכע אויפטריטן און שטורמישע סצענעס. בעת די דאָזיקע קאַמפן מיט דער אָפּאָזיציע, איז נאָרדוויס אַלמע און טרייע פריינטשאַפּט לנבי הערצלען פאַרטיפט און באַ- פעסטיקט געוואָרן. נאָרדוויס קאָנגרעס-רעפּעראַט איז דאָס מאָל גע- ווען אויף דער טעמע: „קערפערלעכע, גייסטיקע און ווירטשאַפּט- לעכע הויבונג פון ייִדישן פּאָלק“. נאָרדווען איז דער רעפּעראַט גלענצנדיק געלונגען, דאָס איז געווען אַ מייסטערהאַפּטע לייטונג סיי לויט דעם אינהאַלט און סיי לויט דער פאַרם. נאָרדווי האָט גע- געבן אַ קריטישן, גענויען קווערשניט איבער דעם ווירטשאַפּטלעכן קיום פון וועלט-ייִדנטום און האָט באַוווּזן, אַז דאָס יידישע פּאָלק איז צוליב זיין נישט-סטאַבילער עקאָנאָמישער באַזע („לופט- מענטשן“) דאָס אַרעמסטע אין דער וועלט. סיי די פיזישע און סיי די גייסטיקע באַנייאונג פון ייִדישן מענטש איז אָפהענגיק קודם כל פון דער ווירטשאַפּטלעכער פאַרבעסערונג. אם אין קמח, אין תורה. און צוליב דעם מוז מען זיך היטן פאַר די קולטור-דרשנים, וואָס ווילן מיט אַ פּראָזן-רעטאָריק פאַרטומלען זיך און אַנדערע.

פאַרשטענדלעך, אַז נאָרדוויס ווערטער זיינען נישט געפעלן גע- וואָרן דער אָפּאָזיציע. אין זיין רעפּליק האָט מאַרטין בובער זיך באַ- נוצט מיט פּאָלגנדיקע אויסדרוקן: „דער אופן, ווי מאַקס נאָרדווי האָט דאָ באַהאַנדלט די פּראָגן פון ייִדישן גייסט, איז געווען אַ פאַר-

לעצונג פון אונזער טיפן געפיל און פון אונזער גייסטיקן צוזאמען-
האנג מיטן ציוניזם!" די דאזיקע ווערטער האבן ארויסגערוּפן א
קעגנערשאפט פון דער קאנגרעס-מעהרייט, וועלכע איז פון אנהויב
ביז צום סוף, געשטאנען געאייניקט אויף דער זייט פון הערצלען
און נאָרדויען.

דער דאזיקער קאנפליקט מיט דער אַפּאָזיציע, וועלכע האָט גע-
קעמפט אין נאָמען פון אבסטראקטע קולטור- און גייסט-דאָגמען,
איז בלויז געווען אַ פּראָלאָג צו דער ליידנשאַפטלעכער פּאָלעמיק
און קאמפּראָמיסיוולונג אין דער צייט צווישן דעם פינפטן און
זעקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס.

קאפיטל כ"ט

אין די טראַגישע טעג פון אונאַנדאַקאמפּ

זייט דעם פינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט זיך די לאַגע אין
דער באַוועגונג און אַרום דער באַוועגונג כּסדר פאַרשאַרפט און צו-
געשפּיצט, ביז זי האָט געפונען איר ליידנשאַפטלעכן אויסברוך בעת
דעם אונאַנדאַקאנפליקט. טעאָדאָר הערצל איז געשטאנען צו יענער
צייט אין כּסדר'דיקע, וויכטיקע פאַרהאַנדלונגען מיט דער
טערקישער רעגירונג, פון איין זייט, און מיט דעם ענגלישן קאָ-
לאָניאַל-מיניסטער דזשאָזעף טשעמבערלען, פון דער אַנדער זייט.
ברייטע קרייזן פון דער פאַרשידנאַרטיקער אַפּאָזיציע אין דער צויר-
ניסטישער באַוועגונג און אָרגאַניזאַציע האָבן אָבער ארויסגעוויזן
ווייניק פאַרשטענדעניש פאַר דער קאמפּליצירטער פּאָליטישער סי-
טואַציע און פאַר דעם ממש טראַגישן ראַנגלען זיך פון גרויסן
ציוניסטישן מנהיג. נאָרדוי איז געווען כּסדר און גענוי אינפאַר-
מירט וועגן די פאַרהאַנדלונגען אין לאָנדאָן און קאָנסטאַנטינאָפּאָל,
און אין זיינע בריוו צו הערצלען האָט ער זיך באַמיט, צוצוגעבן
אים מוט און צו שטאַרקן זיין גייסט. מיט קאמטעגאָרישע ווערטער
אונטערשטרייכט נאָרדוי, אז די אָנגריפן פון די קעגנער רופן ביי
אים אַרויס געפילן פון מעכטיקן צאָרן לגבי די אינטריגאַנטן און
שטערער, און גלייכצייטיק טיפע סענטימענטן פון פריינטשאַפט און
טריישאַפט פאַר דעם שעפּער פון „יידנשאַט“.

אין הארציקע ווערטער און מיט א שטארקן אויפריכטיקן האנט-דרוק, האָט נאָרדוי באַגריסט הערצלען, ווען ער איז זומער 1902, געקומען מיט א קורצן באַזוך קיין פּאַריז, אויף זיין וועג קיין לאַנדאָן. הערצל איז איינגעלאָרן געוואָרן אַלס עקספּערט צו דער זיצונג פון דער ענגלישער פּאַרלאַמענטאַרישער קאָמיסיע אין די ענינים פון ייִדישער עמיגראַציע. די דאָזיקע איינלאָדונג איז דורכגעזעצט געוואָרן קעגן דעם ווילן פון איינפלוסרייכן אין ענג-לאַנד לאָרד ראָטשילד, און האָט געעפנט פאַר הערצלען ברייטע מעגלעכקייטן צו אַ נאָענטן באַקענען זיך מיט פּראָמינענטע ענג-לישע פּאַרלאַמענטאַריער און מיניסטאַרן. ס'איז אויך פּאַרויסגעזען געוואָרן אַ צוזאַמענטרעף און אַ שמועס מיט דעם קענגערישן לאָרד ראָטשילד. דאָס האָט געקאָנט ברענגען צו אַ גרויסער ווענדונג אין דער פּאָליטישער און פינאַנציעלער לאַגע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. הערצל האָט געוואָלט אויך דאָס מאָל הערן די מיינונג פון זיין נאָענטן און אויפריכטיקן פּריינט מאַקס נאָרדוי, וועלכער איז געווען באַהאוונט אין אַ סך ענינים פון דער פּאָליטיק און דיפּ-לאַמאַטיע.

די לאַנדאָנער נסיעה איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן פּאָליטישן דערפאַלג פון הערצלען. דערצו האָט אויך בייגעטראָגן נאָרדוים הילף. הערצלס אויפטרעטן און דערקלערונגען אויף די זיצונגען פון דער ענגלישער פּאַרלאַמענטאַרישער קאָמיסיע האָבן אים צוגעגעבן גרויס השיבות און אויטאָריטעט. די פאַרהאַנדלונגען מיט דעם קאָלאָניאַל-מיניסטער טשעמבערלען וועגן דער ייִדישער קאָלאָניאַציע אויף דעם האַלב-אינזל סיני (על-אַריש) און אויף דעם אינזל קפּריסין (ציפּערן) האָבן אָנגענומען ערנסטע פּאַרמען. באַלד פּאַרט הערצל ווידער קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ווערט אויפֿ-גענומען דורכן סולטאַן. הערצלס דיפּלאַמאַטישע טאַקטיק איז גע-גאַנגען אין דער ריכטונג, אַרויסצורופן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַ געוויסן פּחד פאַר דער ענגלישער קאָנקורענץ און מיט דעם לייכ-טער צו געווינען די הסכמה פון סולטאַן אויף אַ ייִדישן טשאַרטער אין ארץ-ישראל.

בעת דער פּאָליטישער ציוניזם האָט זיינע גרויסע האָפּנונגען פאַרבונדן מיט הערצלס פאַרהאַנדלונגען אין לאַנדאָן און קאָנסטאַנ-טינאָפּאָל, האָט די ציוניסטישע אָפּאָזיציע מאָביליזירט צום קאַמף אירע כוחות. אין סעפטעמבער 1902 איז פּאַרגעקומען אין מינסק דער גראַנדיזער צוזאַמענפאַר פון די רוסישע ציוניסטן, אויף וועלכן די אָפּאָזיציאָנעלע גרופּירונגען האָבן דעצידירט. אויף דעם צוזאַמענפאַר האָט אַחד העם רעפּערירט וועגן דער קולטור-אַרבעט

און זיין נייסט האָט באַהערשט דעם פאַרלויף און די באַשלוסן פון דער דאָזיקער מעכטיקער מאַניפעסטאַציע אין מינסק. די אַנטשיידן־דיקע ראָל פון אַחד העמען, וועלכער האָט דעמאָנסטראַטיוו זיך אָפֿ־געזאָגט, זייט יאָרן, אויסצוקויפֿן אַ ציוניסטישן שקל, האָט געמוזט ביי הערצלען און זיין לאַגער אַרויסרופן געפֿילן פון פּראָטעסט. די אינערלעכע קעגנזאַצן זיינען כּסדר פאַרשאַרפט געוואָרן און דאָס איז בולט געקומען צום אויסדרוק אין אַ פּאָר וואָכן שפּעטער, אין צוזאַמענהאַנג מיטן דערשיינען פון הערצלס „אַלט־ניילאַנד“. הערצלס ציוניסטישער ראָמאַן איז געווען אַ פּרוּוו צו שילדערן אויף אַ ליטעראַרישן אופן די צוקונפט פון ארץ־ישׂראל אין 20 יאָר אַרום. די טענדענץ איז אייגנטלעך געווען אַן אַניטאַטאָרישע, וועגן דעם זאָגט ערות שׂוין דער מאָטאַ: „ווען איר ווילט, דאַ איז עס נישט קײן לעגענדע!“. פאַרשידנאַרטיק איז געווען דער איינדרוק, וועלכן „אַלט־ניילאַנד“ האָט אַרויסגערופֿן, סײַ פון ליטע־ראַרישן און סײַ פון ציוניסטישן שטאַנדפּונקט. אין הערצליאַנישן לאַגער האָט מען דעם ראָמאַן באַגריסט מיט באַנייטערונג, הגם עס האָבן נישט געפּעלט אויך קריטישע באַמערקונגען. ישׂראל זאַנגוויל למשל, האָט געהאַלטן, אַז „אַ ראָמאַן פון אַ פּאָליטישן פירער וועגן זיין באַוועגונג שוואַכט אָפֿ סײַ דעם כּוח פון דער באַ־וועגונג און סײַ די השפּעה פון פירער, ווייל שליסלעך באַצױבערט אַמבעסטן דאָס אומבאַקאַנטע, דער ספּינקס. הערצלס ראָמאַן וויל אָבער קלאַר מאַכן דעם גאַנצן עתיד פון דער ציוניסטישער פאַר־ווירקלעכונג“.

אָבער די באַוווּסטע קריטיק פון אַחד העמען וועגן „אַלט־ניי־לאַנד“ האָט אַרויסגערופֿן אַ שטורם פון אויפּרעגונג אין דעם לאַ־גער פון פּאָליטישע ציוניסטן. די קריטיק איז געווען אויסערגע־וויינלעך שאַרף און האָט מיט איר איראָנישן טאָן אונטערגעגראָבן הערצלס אויטאָריטעט. אַלס פאַרטיידיקער פון פּאָליטישן ציוניזם און זיין אַטאַקירטן מנהיג איז אַרויסגעטראָטן מאַקס גאַרדווי. זיין תּשובּה אויף אַחד העמס קריטיק פון „אַלט־ניילאַנד“, האָט זיך געדרוקט אין דער „וועלט“ און איז געווען אומבּרחמנותדיק. זי האָט מיט איר שאַרפּקייט איבערגעשטיגן דעם טאָן און אינהאַלט פון אַחד העמס אַרטיקל. נאָרדווי האָט אַטאַקירט פּערזענלעך אַחד העמען און מבטל געמאַכט זיין ליטעראַרישע און ציוניסטישע באַ־דייטונג. ער האָט אים פּאַרגעוואָרפֿן, אַז ער האָט נישט קײן פאַר־שטענדעניש פאַר די ציוויליזאַטאָרישע און אַל־מענטשלעכע צילן פון ציוניזם. אַחד העם, וועלכער איז פאַר דעם גרעסטן טייל פון דער ציוניסטישער אינטעליגענץ און יוגנט, געווען דער אויטאָרי־

טאטיווער פאן-טרעגער פון נייסטיק-נאציאנאלן און ציוניסטישן רענעסאנס פון יידישן פאָלק, איז אין נאָרדוים ענטפער, קוואַליפֿי-צירט געוואָרן אַלס דער ערגסטער שונא פון ציוניזם. אהר העם, האָט געשריבן נאָרדווי, האָט נישט קיין רעכט צו רופן זיך מיט דעם נאָמען ציוניסט, ער איז אייגנטלעך בלווי אַ וועלטלעכער פּראָ-מעסטראַבינער, ער טרייבט אַ פּאַלשן שפּיל, ווען ער באַהויפטעט, אַז זיין קעגנערשאַפט איז נוגע בלווי דעם פּאַליטישן ציוניזם. ווייל ס'איז נישטאָ קיין ציוניזם אָן דער פּאַליטיק, ווי ס'איז נישטאָ קיין ציוניזם מהויז דעם פּאַליטישן.

נאָרדוים שאַרפע דעפּליק האָט אַרויסגערופן נייע פּראָטעסטן אין דער ייִדישער און העברעאישער פרעסע. די וואָרט-זאָגער פון קולטור-ציוניזם מאַרטין בובער, בערטאָלד פייוועל, היים ווייצמאַן און אַנדערע, פאַרעפנטלעכן אין „הזמן" אַ דערקלערונג קעגן נאָר-דוים אַרטיקל. אונטער דער דערקלערונג זיינען געזאַמלט געוואָרן אונטערשריפטן פון באַוווסטע ציוניסטישע טוער און שריפטשטע-לער, וועלכע האָבן זיך אָנגענומען פאַר אהר העםס כבוד. די ייִדישע און ציוניסטישע עפנטלעכקייט איז אַ לענגערע צייט געווען אויפֿ-גערודערט צוליב דעם דאָזיקן וואָרט-דועל צווישן אהר העם און נאָרדויען און די שטימונג אין דער ציוניסטישער באַוועגונג איז ייִדנשאַפטלעך צערייצט געוואָרן.

הערצלען האָבן דערווייל באַאומרואיקט און באַשעפּטיקט נייע זאָרגן און צרות. די עקספּעדיציע קיין על־אריש איז צוריקגעקומען מיט שלעכטע באַריכטן און די פאַרהאַנדלונגען מיט ענגלאַנד האָבן פאַרלוירן זייער אינהאַלט. אין זיינע „טאָג־ביכער" שרייבט הערצל אין מערץ 1903: „אַ גרויסע שולד אין דעם דורכפאַל האָט מיין מידקייט. איך בין נישט געווען אין פּולן באַזיץ פון מיינע כוחות!" אין אַ שנעלן, ממש בליצאַרטיקן טעמפּאָ אַנטוויקלען זיך איצט די געשעענישן. בעת דער אויפנאַמע ביים קאַלאָניאַל־מיניסטר טער טשעמבערלען, ווערט הערצלען אַפיציעל פּאַרנעשלאָגן פאַר דער מלוכה־שיידישער קאַלאָניאַזאַציע, דאָס גרויסע בריטישע קאַלאָניאַלע לאַנד אין מזרח־אפריקע אוגאַנדאַ. הערצל איז איבעראַשט, אָבער ער אונטערשטרייכט גלייך, אַז די ציוניסטישע באַוועגונג איז ענג פאַרבונדן מיט ארץ־ישראַל. דערווייל קומען אָן פון רוסלאַנד שלעכטע ידיעות. אין די פּסח־טעג פון יאָר 1903 איז אין קישע־געווען אויסגעבראַכן אַ בלוטיקער אַנטי־ייִדישער פּאַגראַם. די גאַנצע ייִדישע וועלט איז טיף דערשימערט און פּראָטעסטירט מאַסנהאַפט קעגן דער צאַרויסטישער באַרבאַריי. הערצל פּאַרט שנעל קיין רוס־לאַנד, ער ווערט אויפגענומען דורך מיניסטאַרן און באַזוכט דעם

גרויסן יידישן ישוב אין ווילנע. דער ציוניסטישער מנהיג איז טיף באאומרוואיקט און דערשיטערט און פאר די ווילנער ציוניסטן איז בערחזרט ער כסדר די פראגע: „ווי קאנט איר אזוי לעבן?“ צוריקפארנדיק פון רוסלאנד קיין ווין און פון דארט צום זעקסטן ציוניסטישן קאנגרעס, איז ביי הערצלען רייה געווארן דער באשלוס צו אקצעפטירן אונגארנא, אלס א פראוויזאריש קאלאני-זאציע-לאנד פאר דעם מזרח-יידנטום, וואס איז געפערלעך בא-דראט אין זיין פרימיטיווסטן קיום. הערצל האט זיך אפגעגעבן א דין וחשבון דערפון ווי אזוי זיין אונגארנא-פארשלאג וועט אויפגע-נומען ווערן אין דער ציוניסטישער באוועגונג, ביי דער וואקסנ-דיקער אפאזיציאנעלער שטימונג. ער האט אבער גערעכנט אויף דער טרייער איבערגעגעבנקייט פון די פאליטישע ציוניסטן, בפרט פון מאקס נאָרדוי.

נאָרדוי איז געווען קעגן דעם אונגארנא-פראיעקט, סיי צוליב אידעאלאגישע און סיי צוליב טאקטישע טעמים. מיט א שווער הארץ איז ער געפארן קיין באזעל, ענדע אויגוסט 1903, צום 6טן ציוניסטישן קאָנגרעס. וועמען זאל ער דאָ מקריב זיין? די איבער-צייגונג אָדער דעם מנהיג, זיין נאָענטן פריינט, וועלכן ער האָט שטארק געאכטעט און ליב באַקומען. ערב דעם קאָנגרעס, האָט נאָר-דויען באַזוכט אַ גרופע פון פירנדיקע יוג־טערן, וועלכע האָבן אין פאָרזער גלות צוגעגרייט אַן איבערקערעניש קעגן זייער דעם-פאָטישן סולטאַן אַבדול־האַמיד. מיט גרויס אינטערעס און סימ-פאטיע האָט זיך נאָרדוי באַצויגן צו די דאָזיקע טערקישע רעוואָלוציאָנערן, וואָס הלומען און קאָנספּירירן אויף די ברעגעס פון סעק-וואַנע וועגן דער באַנייאונג פון זייער אַטאָמאַנישער אומה און מלוכה. זיין פאָליטישער אינסטינקט האָט אים געזאָגט, אַז דאָס זיינען נישט סתם בעלי-חלומות נאָר די צוקונפטיקע הערשער פון דער טערקישער אימפעריע. די יונג-טערקישע עמיגראַנטן-קאָנספּיראַטאָרן האָבן, בעת זייער באַזוך ביי נאָרדויען, גערעדט מיט פייער און פלאם וועגן קאַמף פאַר די פּרינציפּן פון יושר און דעמאָקראַטיע. זיי האָבן פאַר נאָרדויען אויסגעמאָלט אַ באַצויבערנדיק בילד וועגן דער ניער טערקיי, וואָס וועט זיין באַפרייט פון דעספאָטישן רעזשים און וועט אלע אירע בירגער, אַן אונטערשיד פון רעליגיע און נאַציע, באַגליקן מיט אַ מאָדערנער, פראַגרעסיווער פאָלקס-הערשאַפט. אויך די ציוניסטישע אַספּיראַציעס וועלן מקוים ווערן. נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן הערצלס שווערע פאַרהאַנדלונגען מיט דעם געלט־גייציקן און אַריענטאַליש-ווילדן אַבדול־האַמיד. זיין וואַרימע סימפּאַטיע אלס מענטש און ציוניסט, האָט באַגלייט די

דאָזיקע יונג־טערקישע טרוימער און קעמפער, וואָס וועלן דער מענטשהייט און אויך דעם יידנטום עפענען נייע אַספעקטן אין דעם אָפגעשטאַנענעם, באַרבאַרשן מזרח. צו וואָס זיינען נויטיק די ווייטערדיקע פאַרהאַנדלונגען מיטן סולטאַן וועגן אַ יידישן טשאַרטער אין אַרץ־ישׂראַל? צו וואָס דאַרף מען האָבן דעם נאַנצן אונגאַנדאַ־פּראָיעקט, ווען נאָענט איז די שעה פון דער יונג־טערקישער רעוואָלוציע?!

אַבער אויפן קאַנגרעס גופא, האָט נאָרדוי געענדערט זיין מיינונג. ער האָט דערזען דעם מנהיג אין זיין טראַגישן ראַנגלען זיך און האָט פאַרשטאַנען, ווידער אפּשר מער אינסטינקטיוו ווי לאַגיש, הערצלס טיפּן אומרויגעפיל, וועלכער האָט אים כּסדר געיאָגט צו אַ שנעלער דערלייזערשער טאַט. נאָרדוי האָט באַשלאָסן, נישט נעקוט אויף זיין אידעאָלאָגיש־פּרינציפּיעלער קעגנערשאַפט צו אר באַנדאַ, אַלץ צו טון, בכדי צו העלפּן הערצלען אין זיין שווערער, טראַגישער סיטואַציע. נאָרדוי האָט זיך דערמאַנט אין די ווערטער, וועלכע דער עסטרייכיש־יידישער פּאָליטיקער, זשורנאַליסט און ראַבינער בלאַך, האָט מיט יאָרן צוריק, דערקלערט הערצלען: „הער דאָקטאָר, אַ משיחישע באַוועגונג, וועלכע שטיצט זיך אויף יידישע צרות, קאָן נישט האָבן גאָטס ברכה!“ יאָ, זיי די דאָזיקע פּאַרשיי־דענע בלאַכס קאָנען וואַרטן. אַבער גיי זאָג דעם פּאַרפּיניקטן, נאָך קישיניעוו אָנגעשראַקענעם רוסישן יידנטום, אַז עס זאָל ווייטער וואַרטן?!

אין דער דאָזיקער שטימונג איז פאַרגעקומען נאָרדויס פּאַלי־טישער קאָנגרעס־רעפּעראַט. זיין הויפּט־מאַטיוו איז געווען דער געדאַנק, אַז האַפּנטלעך וועט באַלד קומען די צייט פון ציוניסטישער רעאַליזאַציע אין אַרץ־ישׂראַל, דערווייל אַבער קאָן די יידישע נויט נישט וואַרטן און פאַר איר מוז מען געפינען אַ שנעלע לייזונג אין אַ פּראָוויזאָרישן מקום מנוחה, אין אַ נאַכט־אַזיל אַלס אַ סטאַציע קיין אַרץ־ישׂראַל. נאָרדויס גייסטרייכער סלאָגאַן וועגן אונגאַנדאַ אַלס אַ פּראָוויזאָרישער נאַכט־אַזיל איז געוואָרן דער שלאַכט־רוף פון הערצליאַגישן, פּאָליטישן לאַגער אויפן קאַנגרעס. ווי אַלע ביז איצטיקע ציוניסטישע קאַנגרעסן, האָט אויך דער זעקסטער געהאַט אַ לאַנגע און רייכע טאַג־אַרדנונג. אַבער דאָס מאָל איז אַלץ אַוועק־געשטעלט געוואָרן צוליב דעם הויפּט־פּראָבלעם: פּאַר־אַדער־קעגן אונגאַנדאַ. הערצל האָט אַלץ געטאָן, בכדי צו באַרואיקן די אויפגע־רענטע געמיטער. ער האָט געשווירן טריישאַפט דער אידיי פון אַ יידיש־נאַציאָנאַלער היים אין אַרץ־ישׂראַל און האָט פייערלעך און קאַמעגאַריש אונטערגעשטראַכן, אַז „אונגאַנדאַ איז נישט ציוו און

קען עס קיינמאל נישט ווערן! אָבער די לייַדנשאַפטלעכע אונאַנדאַ-
דעכאַטע האָט פאַרויסגעזאָגט אַ שטורם. ווידער האָט געמוזט אויפֿ-
טרעטן גאַרדוי און מיט זיין געוואַלטיקער רעפּליק ראַטעווען די
סיטואַציע. דער אָפּאָזיציע איז אויסגעקומען צו הערן זייער שווערע
פאַרווורפּן: בעת הערצלס לייַטונג באַמיט זיך מיט אַלע כּוחות
אויפּצובויען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און צו ראַטעווען דעם
באַדראָטן ייִדישן קיום, וואָס טוט די ציוניסטישע אָפּאָזיציע? נאָר-
דוי רופּט מיט אַ דערהויבענעם קול צו די אָפּאָזיציאַנעלע אָנפירער:
„איין וואָס באַשטייט אייער גאַנצע ציוניסטישע אָניטאַציע? איר
קומט אַהער און מאַכט אַ טומל, מער גאַרנישט!“ אַנדערע ווידער,
פיינע קולטור־קעמפּער און שיינע־גייסטרע, ווילן אונז לערנען, אז
עס האַנדלט זיך נישט וועגן די יידן, נאָר וועגן יידנטום. סאַרקאַס-
טיש ענטפּערט זיי נאָרדוי: „יאָ, דאָס איז אַ יידנטום אָן יידן! מיר
קענען גוט די דאָזיקע פּראַזעאַלאַגיע! גייט מיט די דאָזיקע פּראַזן
אין אַ פּאַרזאַמלונג פּון ספּיריטיסמן! צווישן מענטשן לעבעדיקע,
וועלכע קעמפּן פאַר זייער לעבן, וועט איר מיט דעם קיין סך נישט
פּוועלן!“

נאָרדוים רעפּליק האָט אַרויסגערופּן לייַדנשאַפטלעכע שטורם-
סצענעס. אָבער דאָס אַלץ איז געווען אַ פּראָלאָג צו דעם הוראַנאַן,
וועלכער האָט באַהערשט דעם קאָנגרעס בעת און נאָך דער אָפּשטי-
מונג וועגן דעם אונאַנדאַ־פּראַיעקט. די געשרייען און די ספּאַזמאַ-
טישע געוויינען אין זאַל און אויף די קאָרידאָרן האָבן אַלע דער-
שיטערט. מען האָט געפּילט, אז די „הבוכים“ לעבן איבער אַ טיפּן
טרויער און אַ מוראדיקע טראַגעדיע. הערצל האָט בעת דער אָפּ-
שטימונג געזיגט, אָבער זיין פּנים איז געווען טויט־בלאַס. דאָס גע-
וויין נאָך דער אָפּשטימונג האָט אויף אים געמאַכט אַ גוואַלדיקן
איינדרוק. קעגן אַ ווידערשטאַנד האָט ער געקאַנט קעמפּן מיט אַן
אייזערנער ענערגיע, אָבער לגבי אַזאַ עלעמענטאַרן יאוש־אויסברוך
איז ער געווען שוואַך. הערצל איז געגאַנגען צו דער פּאַרזאַמלונג
פּון די נייַן־זאָגער און האָט צו זיינע קעגנער גערעדט מיט גוטע,
פּאַטערלעכע ווערטער. אין זיין שלום־רעדע, זיין לעצטער קאָנגרעס-
רעדע, האָט הערצל ווידעראַמאַל אונטערגעשטראַכן זיין טיפע טריי-
שאַפט צו ציון און האָט פּאַרענדיקט מיט דער פּיערלעכער שבועה:
„אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני!“

נאָרדוי האָט פּרעזידירט בעת די שטורמישע געשעענישן. ער
איז געווען שטאַרק פּאַרמאַטערט און טיף דערשיטערט. ער האָט
געפּילט דעם האַס פּון די אונאַנדאַ־קעגנער און זיין האַרץ האָט גע-

בלוטסקט, ווייל גרויס איז געווען זיין ליבע צו ציון און צו די דאָ-
 זיקע פאַרביסענע ציון-קעמפער. „ס'איז דער טראַגישער מאַמענט
 פון מיין לעבן“, האָט ער דערקלערט זיין פרוי, וועלכע איז צוזאָ-
 מען מיט אים געווען אויפן קאָנגרעס. הערצלען איז געלונגען צו
 באַרוואַקן דעם שטורם, אָבער פאַר אַלעמען איז געווען קלאָר, אַז
 דער טראַגישער אונגאַנדאָ-קאָנפּליקט איז מיט דעם נאָך נישט דער-
 ליידיקט. אַן אומהיימלעכער, טרויעריקער געפיל האָט באַהערשט די
 קאָנגרעס-אַנטיילנעמער. מיט אַ שווערן געמיט איז נאָרדוי צוריק
 געפאָרן קיין פאַריז.

קאפיטל 5

די רעוואָלוציע-שאַסן אויף

דעם פאַריזער חנוכה-באַל

לאַנגע וואָכן און חדשים נאָך דעם זעקסטן ציוניסטישן קאָנ-
 גרעס, איז אין נאָרדויס זכרון געבליבן די סצענע, ווען צום שלום
 פון קאָנגרעס האָט זיך הערצל אַוועקגעזעצט אין אַ זייטיקן צימער
 מיט זיינע נאָענטסטע פריינט: נאָרדוי, זאַנגוויל און קאָווען (אַ
 באַווסטער זשורנאַליסט און ציוניסטישער טוער אין ענגלאַנד) און
 האָט פאַר זיי זיך אַראָפּגערעט פון האַרצן. דער מנהיג האָט דער-
 קלערט, אַז ביז צום זיבעטן קאָנגרעס מוז ער דערגרייכן זיין ציל
 און אויב נישט, איז זיין פעסטער באַשלוס צוריקצוטערעטן פון דער
 לייטונג. די אויגן פון די אַנוועזנדיקע האָבן זיך געווענדעט צו
 נאָרדויען. מען האָט געוואוסט, אַז אין פאַל, ווען הערצל זאָל צוריק-
 טרעטן, איז זיין איינציקער נאָכפּאָלגער — מאַקס נאָרדוי. וואָס
 מער די טעג און די וואָכן נאָך דעם קאָנגרעס, זיינען געלאָפּן, אַלץ
 קלאָרער איז געוואָרן נאָרדויען, אַז עס דערנענטערט זיך די אַנט-
 שידונגס-שעה נישט נאָר פאַר דער באַוועגונג, נאָר אויך פאַר אים,
 נאָרדויען, גופא.

ווי מען האָט פאַרויסגעזען, איז דער שלום ביים שלום פון

קאנגרעס געווען בלויז א מאַמענטאַנער. באלד האָט זיך אין דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג אָנגעהויבן אַ פאַרשאַרפטער קאַמף אַרום די אַוואַנדאַ-באַשלוסן. בראש פון דער אָפּאָזיציע האָט זיך געשטעלט מ. מ. אוסישקין, וולכער איז בעת דעם זעקסטן קאָנגרעס געווען פאַרנומען אין ארץ-ישראל, און איצט, צוריקגעקומען פון דאָרט, האָט ער זיך מיט זיין גאַנצער ענערגיע און קראַפּט גע-נומען צו אָרגאַניזירן די באַוועגונג קעגן די אַוואַנדאַ-באַשלוסן און קעגן דער הערצל-לייטונג. אוסישקיןס אָפּענער בריוו צו די דעלעגאַטן פון זעקסטן קאָנגרעס איז געשריבן געוואָרן אין אַ שאַרפּן, אַגרעסיוון טאָן און האָט דערקלערט, אַז ער אָנערקענט נישט די באַשלוסן פון ציוניסטישן קאָנגרעס בנוגע דעם מזרח-אַפּריקאַנישן פּראָיעקט. באלד איז אין באַרזאַוו פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון די פּירנדיקע רוסישע ציוניסטן, אויף וועלכער עס זיינען אָנגענו-מען געוואָרן באַשלוסן פון אולטימאַטיוון כאַראַקטער. די ציוניס-טישע לייטונג האָט די דאָזיקע באַשלוסן און פּאָדערונגען גע-שטעמפלט אַלס אַן אָפּענעם דיסציפּלין-ברוך און אַלס אַן אויפפאַ-דערונג צו אַ רעבעליע קעגן דער דעמאָקראַטיש-געוויילטער פּירונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אויף דער זייט פון דער הערצל-לייטונג האָבן זיך אויך אין רוסלאַנד געשטעלט וויכטיקע ציוניסטישע פּערזענלעכקייטן און גרופּירונגען. דער אינערלעכער קאַמף האָט אָנגענומען ריקזיכטלאָזע פּאַרמען און האָט געדראָט מיט אַ שפּאַלטונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און באַ-וועגונג.

ביי דער דאָזיקער ליידנשאַפטלעך-אָנגעשטרענגטער לאַגע און שטימונג, האָט געווירקט ווי אַ דונער-בליץ די ידיעה, אַז מען האָט אין פאַרזי געשאַסן אויף מאַקס נאָרדויען. דעם 19-טן דעצעמבער 1903 האָט דער פאַרזיזער פאַרזיין „מבשרת ציון“ איינגעאַרדנט אַ חנוכה-אָונט פאַרבונדן מיט אַ באַל. ערן-פּרעזידענט פון דעם אָונט האָט געדאַרפט זיין נאָרדוי. עס האָט זיך אין זאַל פון בלוואַר הויזמאן, וווּ דער חנוכה-באַל איז פאַרגעקומען, צונויפגעזאַמלט אַ גרויסער יידישער עולם מיט די ציוניסטישע פירער פון פּראַנק-רייך בראש. 11 אַזויגער אין אָונט איז אָנגעקומען נאָרדוי צוזאַמען מיט זיין פּרוי און טאָכטער. באלד איז צו אים צוגעגאַנגען אַ יונגער-מאַן און געבעטן ווידמען אַ פּאַר מינוטן פאַר אַ געשפּרעך. נאָרדוי, וועלכער איז פאַרטון געווען אין אַ וויכטיקן שמועס מיט זיין פּריינט ד"ר אלעקסאַנדער מאַרמאַרעק, האָט געהייסן דעם יונגן-מאַן אַ ביסל צוואַרטן. דערויף האָט דער אומבאַקאַנטער אַרויסגע-

צויגן א רעוואָלווער און שרייענדיק: „א טויט נאָרדויען, דעם אַפֿ-
ריקאָנער! נידער מיטן אַפריקאָנער יידנשטאַט“, האָט ער צוויי
מאָל אויסגעשאַסן אויף נאָרדויען. ד״ר מאַרמאַרקע איז געווען דער
ערשטער, וועלכער האָט זיך געוואָרפן אויף דעם אָנפאַלער און האָט
אים אַרויסגעריסן דעם רעוואָלווער פון דער האַנט. נאָרדוי איז גע-
בליבן נישט פאַרלעצט, דאַקעגן האָט איין קויל פאַרווונדעט אַ יונגן
פראַנצויזיש-ידישן אַרטיסט אין פּוס. אין זאַל איז געוואָרן אַ פאַ-
ניק. נאָרדוי איז געבליבן באַהערשט און קאַלטבאַלטיק און מיט זיין
רואיקייט האָט ער באַווירקט די אויפגערעגטע געמיטער און געהאַלפן
צוריקשטעלן די אָרדנונג. נאָרדוי האָט פעסט געהאַלטן דעם אַמענע-
טאַטאַר, געלאָזט אים אַרעסטירן און האָט אויך געגעבן דעם פאַר-
וונדעטן די מעדיצינישע הילף.

געשאַסן האָט אויף נאָרדויען אַ געוויסער חיים זעליג לובאַן,
א 24-יעריקער יידישער סטודענט פון רוסלאַנד. ער האָט פריער
שטודירט כעמיע אויף דעם אוניווערסיטעט אין בערן און איז איצט
ערשט אַ קורצע צייט געווען אין פראַנקרייך. לויט זיינע איבערציי-
גונגען איז ער געווען אַ ציוניסט און האָט אָפט באַזוכט די פאַר-
זאַמלונגען פון דער אַנטי-אונאַנדישער ריכטונג. אָבער בעת זיין
פאַרהער אויף דער פּאָליציי האָט ער געהאַלטן משונהדיקע רעדעס,
האָט זיך פאַרגעשטעלט ווי איינער, וועמען דער גורל איז איבערגע-
געבן געוואָרן אויסצופירן אַ טויט-אורטייל קעגן נאָרדויען. ס'איז
גלייך קלאָר געוואָרן, אַז מען האָט צו טאָן מיט אַ מאַיאַק, אַ גייס-
טיקגעשטערטן פאַנאַטיקער.

די גאַנצע פאַרזייער פרעסע האָט געבראַכט אויספירלעכע באַ-
ריכטן וועגן דעם אַטענטאַט אויף דעם באַרימטן אייראָפּעאישן
שריפטשטעלער און ציוניסטישן פירער. אומצאָליקע פריינט זיינען
געקומען אין נאָרדוים הויז, בכרי אויסצודריקן זייערע האַרציקע
געפילן. וואַכנלאַנג זיינען פון דער גאַנצער וועלט אָנגעקומען בריוו
און טעלעגראַמען, וועלכע האָבן נאָרדויען, אין צוזאַמענהאַנג מיטן
אַטענטאַט געווננטשן אַ לאַנג לעבן און אַ סך גליק. הערצל האָט
גלייך טעלעגראַפירט און דאַן געשריבן אַן אויספירלעכן בריוו צו
נאָרדויען, אין וועלכן ער האָט אויסער זיינע פּערזענלעכע סענטיר-
מענטן, געבראַכט צום אויסדרוק די פּאָליטישע מאַמענטן פון לור-
באַנס אַטענטאַט. ס'איז פון הערצלען אָנגעוויזן געוואָרן אויף דער
פאַרסמטער אַטמאָספּער, וועלכע קאָן ברענגען צו דעם ערגסטן.

די אויפגענונג אין דער גאַנצער יידישער און ציוניסטישער

עפנטלעכקייט צוליב דעם אטענטאט אויף נאָרדויען איז געווען אַ
נוואַלדיקע. דער ציוניסטישער צענטראַל-אַרגאַן „די וועלט“ האָט
געשריבן אין איר לייט-אַרטיקל: „מאַס נאָרדוי האָט באַקומען אַ
האַנטלעלט אויף דער דאַנקקאַנטאַ פֿון ייִדישן פּאָלק, פֿאַר זיין
טרייער אַרבעט, אין געשטאַלט פֿון די צוויי רעוואָלוציע-קוילן,
וועלכע זיינען געווען באַשטימט פֿאַר אים... ווי אומגליקלעך איז
אונזער פּאָלק, וואָס דערלאָזט צו אַזעלכע מעשים!“

נאָרדוי האָט זיך, פֿאַרשטענדלעך, נישט געלאָזט אָפשרעקן דורך
די רעוואָלוציע-רשאַסן אויף דעם פֿאַרזיער חנוכה-באַל. ער איז וויי-
טער מוטיק און אַנטשלאָסן געגאַנגען אויף דעם ציוניסטישן וועג,
וועלכן ער האָט, לויט זיין בעסטן ווילן און געוויסן, געהאַלטן פֿאַר
דעם ערלעכן און נויטיקן. באַלד נאָך דעם אטענטאט איז נאָרדוי
אויפגעטראָטן אויף אַ ציוניסטישער פֿאַרזאַמלונג מיט אַ גרויסער
רעדע, אין וועלכער ער האָט ווידער קאַטעגאָריש אונטערגעשטראַכן
די אייניקייט צווישן דער באַוועגונג און דער ציון-אידעאָלאָגיע,
אָבער גלייכצייטיק האָט ער אויך אָנגעוויזן אויף דער וואַקסנדיקער
ייִדישער נויט, וועלכע פֿאַרלאַנגט אַ שנעלע, ראַדיקאַלע לייזונג אויף
אַ מלוכה'ש-טעריטאָריאַלן אופן.

די פֿאַרזיער רעוואָלוציע-רשאַסן האָבן דראַסטיש און בולט באַ-
לויבטן די געפֿערלעכע סיטואַציע, אין וועלכער די ציוניסטישע באַ-
וועגונג און אָרגאַניזאַציע האָבן זיך געפֿונען נאָך דעם זעקסטן קאַנ-
גרעס, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער „כאַרקאָווער רעבעליע“. ס'איז
געווען דער לעצטער וואָרנצייכן, אַז די באַוועגונג שטייט פֿאַר דעם
אָפּגרונט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דער געשאַפענער לאַגע, האָבן
נאָרדויען באַזוכט פֿאַרשידענע ציוניסטישע עסקנים, אויך פֿון דער
אָפּאָזיציע, צווישן זיי זייס ווייציגאַן.

אין פֿרילינג (אַפּריל 1904) האָט הערצל צונגיפֿענערופן קיין ווין
דעם אַקציע-אַנטי-קאָמיטעט. הערצל איז שוין געווען שרעקלעך פֿאַר-
מאַטערט און טויט-קראַנק. ווי שאַקאַלן האָבן די פֿאַרשידנסטע
שונא-יצוין געוואַרט אויף דער שפּאַלטונג און ברודערלעכן קאַמף
אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. צו דער ווינער זיצונג זיינען
געקומען אַלע פירער פֿון דער רוסישער אָפּאָזיציע. אַ דאַנק הערצלס
באַמאָנגען, זיין טאַקט און פּעסטן ווילן, איז געלונגען צו ראַטע-
ווען די אייניקייט פֿון דער אָרגאַניזאַציע און צו שליסן אַ שלום,
און זאָל עס זיין אפילו אַ פֿראַוויזאָרישן, מיט די „ניין-זאָגערס“.

קאפיטל 5"א

נאך הערצלס טויט, מאַקס נאָרדוויס

ציוניסטישע גורל-צייט

הערצלס טויט אין זומער 1904, האָט טיף דערשיטערט און צע-טומלט די ציוניסטישע באַוועגונג, וועלכע איז צוליב דעם אונאַנדאַ-קאָנפליקט געווען אינערלעך אויפגערודערט און געטיילט אין קעג-נערישע, ליידנשאַפטלעך מיט זיך קעמפנדיקע שטרעמונגען. די איי-ניקייט און די צוקונפט פון דער באַוועגונג און איר אָרגאַניזאַציע איז געשטאַנען פאַר אַ שווערן קריזיס. ביים קבר פון אומפאַרגעס-לעכן מנהיג, האָט זיך געטראָגן דער אומהיימלעכער שאַטן פון אַ שפאַלטונג, וועלכע איז עלול געווען צו צעברעכן דאָס גרויסע ווערק פון „יידנשאַטט“־שעפּער. אַלע האַפנונגען פון דער פאַריתומטער באַוועגונג האָבן זיך געצויגן קיין פאַריז, וווּ עס האָט געלעבט און געווירקט הערצלס נאָענטסטער און שטאַרקסטער פריינט, מאַקס נאָרדוויס.

נאָרדוויס האָט נאָך אַ פאַר טעג פאַר הערצלס טויט באַקומען פון אים אַ קורצן בריוו. ווי פאַר דער נאַנצער באַוועגונג, איז אויך פאַר נאָרדוויס דער טויט פון דעם ציוניסטישן מנהיג, געווען אַ פּלוצלינג-נער. אַלס אינטימער פריינט און אַרצט, האָט זיך נאָרדוויס גענוי אַריענ-טירט אין דעם שווערן געזונט־צושטאַנד פון הערצלען. און דאָך איז דער שנעלער טראַגישער פינאַל מיט־איינ־מאַל, ווי אַ דונער פון העלן הימל, אַראָפּגעפאַלן און ווי אַמטיפסטן דערשיטערט נאָרדוויס נשמה. דער סקעפטישער פּילאָזאָף און אַנאַליטישער דענקער, וועלכער האָט אַזוי אָפּט, אַלס דאָקטאָר און שרופטשמעלער, אַנטפלעקט און גע-זען דעם טויט (ערשט מיט אַ קורצער צייט צוריק, אין זיין נאָענטס-טער משפּחה), איז איצט אַ לאַנגע צייט געבליבן פאַרטרויערט און צעבראַכן. הערצלס טויט איז פאַר אים געווען נישט בלויז דער ערדי-שער סוף פון אַ יחיד, פון אַ גרויסער און טייערער פּערזענלעכקייט. ס'איז ביי אים אויסגעוואַקסן צו אַ מין סימבאָל. נאָרדוויס האָט אין הערצלס גורל און טראַגישן פינאַל דערזען דעם ליידן־וועג און די באַשטימונג פון אַ יידישן פּאָלקס־מנהיג. ער האָט זיך דערמאַנט אין זיין יוגנט־פריינט, ד"ר לעווענטאַל, וועלכער האָט איבערגעלאָזט דאָ

אין פארוי זיין גלענצנדיקע, רייכע קאריערע און איז געגאנגען קיין ארגענטינע, בכדי דאָרט איינצואַרדנען פאַר די נעיאַנטע יידישע מאַסן אַ נייע קאָלאָניאַציע, בויען אַן אייגענע היים, ביז זיין האַרץ האָט דאָרט געפלאַצט צוליב דאגות און צרות. נאָרדוי האָט פאַר זיינע טיף-פאַרטרויערטע אויגן דערזען קלאָר און מוראדיק, אין זייער פאַרצווייפלטן געראַנגל, די אַכט יאָר, וועלכע הערצל האָט מקריב געווען אויפן מזבח פון זיין ציוניסטישער פירערשאַפט. ער האָט זיך דערמאָנט אין די ווערטער, וועלכע ער האָט אַמאָל אין פאַרוי געזאָגט הערצלעך, בעת איינעם פון זיינע האַרץ-אַטאַקן: „געדענקט טייערער פריינט, אַז אַ פירער פון יידישן פאָלק דאַרף האָבן נישט נאָר בלוז געזונטע לונגען, — ער מוז קודם-כֹּל האָבן אַ שטאַרק, געזונט האַרץ!“ אין אַן אומעטיקן אַוונט האָט נאָרדוי באַזוכט אויף די בולוואַרן דאָס קאַפּע-הויז פּוסע, וווּ ער פלעגט זיך מיט יאָרן צוריק אַזוי אַפּט צונויפטרעפן מיט הערצלעך און מיט אַנדערע פּראָמינענטע פאַר-שטייער פון דער אויסלענדישער פּרעסע. אין דעם קליינעם ווינקל-צימער וווּ ס'איז אַמאָל געווען אַזוי טומלדיק און געדיכט, האָט איצט געהערשט אַ מעלאַנכאָלישע פּוסטקייט און אין הלל פון ליידיקע טיש-לעך און בענקלעך זיינען צו נאָרדוים אויערן דערגאַנגען, ווי אַ וויי-טער אַפּקלאַנג, די סאַרקאַסטישע, צינישע דיבורים פון זיגמונט פּעלד-וואָ, דעם געשמדטן ווינער זשורנאַליסט, ווי ער איז דאָ געשטאַנען, מיט אַכט יאָר צוריק בעת דעם דערשיינען פון „יידנשאַט“, און האָט מיט זיין שאַרפּער און שרייענדיקער שטימע גערופן צו הערצלעך:

„צו וואָס דאַרפט איר דאָס האָבן, ד"ר הערצל? גלויבט מיר, איר קענט נישט די יידן! איר ווילט פאַר זיי בויען אַ יידישע מלוכה? איר ווילט זיי מאַכן מיט פעלקער צוגלייך? זיי וועלן אייך באַוואַרפן מיט בלאַטע און שטיינער, מיט שפּאַט און צאָרן! זיי וועלן אייך פאַרקירצן די יאָרן! צו וואָס דאַרפט איר דאָס האָבן? ביי די גוים האָט איר זיך דערוואַרבן אַ נאַמען, איר האָט געלט און כבוד! די יידן וועלן אייך פאַרביטערן דאָס לעבן!“

נאָרדויען האָט זיך געדוכט, אַז ער הערט אַ טייוולאָגיש-לאַכנ-דיקע שטים פון פעלדמאַנען:

— „נו, ד"ר הערצל, בין איך נישט געווען גערעכט? — ער האָט שנעל פאַרלאָזט „פּוסעס“ לאַקאַל. אין דרויסן האָט גע-רעגנט מיט דראָבע, נודנע טראָפּנס. עס איז געווען אַ הייסע יולי-נאַכט, אָבער נאָרדויען האָט אַרומגענומען עפעס אַ מאָדנער, קאַלטער שוידער. פון דער דאָזיקער פּינלעכער וויזיע מיט פעלדמאַנס בייסי-קער, סאַרקאַסטיש-לאַכנדיקער שטים, האָט זיך נאָרדוי נישט געקענט

באפרייען אויך אין נאָענטסטן טאָג, אפילו אין אָוונט, ווען ער איז
געשטאַנען אויף דער מאַסן-פאַרזאַמלונג פון די פאַרזער ציוניסטן
און האָט גערעדט וועגן הערצלען און זיין היסטאָרישער שליחות.
נאָרדוויס שטימע האָט געדונערט, אַז: „הערצלס גרויסע שליחות איז
באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט דעם מערבֿ-ייִדנטום געגעבן אַ
נייעם לעבנס-אינהאַלט און דעם מזרח-ייִדנטום האָט ער געוויזן די
קלאַרקייט פון זיין וועג!“ אָבער אין דער נשמה פון נאָרדווי האָט
בעת מעשה געווייטיקט אַ שווערער צער. נאָרדווי האָט געוואָלט און
געפילט, אַז איצט נאָך הערצלס טויט, האָט געשלאָגן זיין שעה, עס
איז געקומען זיין, נאָרדוויס ציוניסטישע גורל-צייט. אַ שווערע לאַסט
פון רעפּלעקסן און צווייפל, פון געראַנגל און אינערלעכען קאַמף,
האָט באַהערשט די נשמה און דעם קאַפּ פון דעם גרויסן אייראָפּע-
אישן דענקער און שרייבער, פון ציוניסטישן טריבון און פירער.
באַלד נאָך הערצלס טויט, האָבן אָנגעהויבן באַזוכן נאָרדוויען
פאַרשידענע פּראָמינענטע ציוניסטישע עסקנים, בכדי זיך מיט אים
צו באַראַטן וועגן דער געשאַפּענער סיטואַציע אין דער באַוועגונג.
צווישן די באַזוכער זיינען געווען מענטשן פון אַלע ריכטונגען. נאָך
ד״ר חיים ווייצמאַן איז געקומען דער באַוואוסטער העברעאישער שריי-
בער און טוער ראָזבן ברייַוו. און דאַן זיינען קיין פאַריז געקומען
און האָבן אָפּגעהאַלטן מיט נאָרדוויען לאַנגע קאַנפּערענצן די פירנ-
דיקע פּאָליטישע ציוניסטן, הערצלס נאָענטע פריינט און מיטאַרבע-
טער דוד וואָלפּראַט, יוחנן קרעמענצקיי (פון ווין) און יאַקאָבוס קאַהן
(פון האאַג). אַלע האָבן צוגערעדט נאָרדוויען, אַז ער זאָל איצט, נאָך
דעם מנהיגס טויט, איבערנעמען די לייטונג. מ'האָט אַפּעלירט צו
זיין ציוניסטישן געוויסן און ייִדישן האַרץ. מ'האָט ווידער איבער-
געהזרט די פּאָפּולערע, באַקאַנטע פּראָזע וועגן דעם, אַז הערצל איז
געווען דער משה רבנו פון ציוניזם און ער, נאָרדווי, איז זיין ברודער
אהרן. נאָרדווי האָט געשמיכלט און געענטפּערט, אַז „דער לעבע-
דיקער הערצל איז, גאָט צו דאַנקען, נישט געווען קיין כּבֿד-פה און
האָט זיך אַן עצה געגעבן אָן אים, דעם „ציוניסטישן אהרן“. און
איצט, ווען הערצל איז טויט, וואָס קאָן ער, דער אהרון שוין אויפ-
טון אָן דעם ציוניסטישן משה!“ די פירער פון די פּאָליטישע ציו-
ניסטן האָבן צו נאָרדוויען אַפּעלירט, אַז ער זאָל ביד רמה אויפנעמען
די ממשלה אין דער פאַריתומטער באַוועגונג. נאָרדווי האָט פאַרשטאַ-
נען דעם ערנסט פון דער געשאַפּענער לאַגע און די אויפריכטיקע
זאָרג פון הערצלס טרייע מיטקעמפּער. ער האָט זיי צוגעזאָגט, אַז
ער וועט זיך מיטשטעלן זיין און זיכער אַליין טון, בכדי אָפּצוהיטן די
נאַנצקייט פון הערצלס גרויסער ציוניסטישער ירושה.

די שווערע איבערלעבענישן און דער שלעכטער געזונט־צושטאנד האָבן נאָרדויען געצווונגען צו זוכן היילונג אין קאַרלטאָד. נאָרדווי איז אַלט געוואָרן 56 יאָר און די כמעט שוין 40־יאָריקע אינטענסיווע טעטיקייט אויף די פאַרשידנסטע געביטן האָט אים שטאַרק דער־שעפט און פאַרמאַטערט. אָבער אויך אין קאַרלטאָד איז אים נישט באַשערט געווען פּולשטענדיק זיך אויסצורוען. נאָרדווי אַליין באַ־ריכטעט וועגן דעם מיט פּאָלגנדיקע ווערטער :

„גראָד בין איך געזעסן און געשריבן אַ בריוו צו בלאַסקאָ איבאָ־נעז (דעם באַרימטן שפּאַנישן שריפט־שטעלער), ווי מ'האָט געקלאַפּט אין מיין טיר. עס זיינען אַריינגעקומען וואָלפּזאָן און קאהן. זיי האָבן מיר דערקלערט, אַז זיי קומען אַלס פּאַרשטייער פון דעם צויר־ניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט, בכדי מיר פּאַרצושלאָגן די פּרעזידענט־שאַפט פון דער אָרגאַניזאַציע. זיי זיינען די גאַנצע נאַכט געפּאַרן און מוזן גלייך היינט אָונט ווידער צוריקפּאַרן קיין ווין, צו דער זיצונג פון אַקציאָנס־קאָמיטעט, וואָס איז ספּעציעל צוליב מיר, איבערגע־ריסן געוואָרן. יעדער פון זיי האָט לאַנג גערעדט און מיך צוגערעדט. דאָס האָט אַזוי געדויערט צוויי־און־אַ־האַלבע שעה. איינס אַזייגער זיינען מיר געגאַנגען עסן. זיי האָבן ממשיך געווען זייערע אויספיר־רונגען אויך ביים טיש. איידער זיי האָבן נאָך געהערט מיין הסכמה, האָבן זיי פון מיר פאַרלאַנגט אַרויסצוגעבן פאַרשידענע פּראָקלאַמאַ־ציעס, פּראָגראַם־פּובליקאַציעס און רעזאָלוציעס כּנוגע דעם ענין פון אונאַנדאָ און דער שטעלונג פון רוסישן יידנטום אין דער דאָזיקער קריטישער פּראַגע. זיי האָבן מיר איבערגעגעבן באַריכות וועגן פאַר־שידענע בריוו און באַריכטן. איך האָב זיך געפילט ממש פאַרלוירן. ענדלעך, נאָך דעם ווי אונזער געשפּרעך האָט דערגרייכט זיין דראַמאַ־טישן הויך־פּונקט, איז געקומען צו אַן הסכּם, וועלכער וועט, ווי איך האָף, ראַטעווען מיין לעבן. איך האָב געגעבן מיין צושטימונג צו זיין פּרעזידענט פון נאָענטסטן קאָנגרעס און אַנצופירן מיט אַ טריאָמוויראַט פון מיר, וואָלפּזאָן, און (וואַרשיינלעך) אַטאָ וואַר־בורג, אַלס די צוקונפטיקע לייטונג פון דער באַוועגונג.“

די קאַרלטאָדער קור האָט נאָרדויען ווייניק געהאַלפּן. ער איז צוריקגעקומען קיין פאַריז אָפּגעשוואַכט און מיד. אָבער גלייך האָט זיך ווידער אָנגעהויבן זיין שווערע טאַג־טעגלעכע אַרבעט. די מעדי־צינישע פּראַקטיק האָט פון אים פאַרלאַנגט אַ סך צייט און כּוחות. נישט געקוקט אויף דעם האָט זיך נאָרדווי איצט ווידער גענומען ענערגיש צו באַנייען זיין ליטעראַרישע טעטיקייט. זייט אַ פּאַר יאָר איז נישט מער דערשינען קיין שום ניי בוך פון מאַקס נאָרדווי, און דאָס אייראָפּעאישע לייענער־פּובליקום, וואָס האָט זיך צוגעוויינט צו

די כמעט יאָר־יערלעכע פּובליקאַציעס פּון באַרימטן שרייבער און דענקער, האָט איצט מיט שפּאַנונג דערוואַרט אַ ניי וואָרט פּון דעם אויטאָר פּון „די קאַנווענציאָנעלע שקרים“, „פּאַראַדאָקסן“ און „דע־גענעראַציע“. ביים סוף פּון יאָר 1904 איז דערשינען אַ נייער ראַמאַן פּון מאַקס נאָרדוי און פאַר דעם יאָר 1905 זיינען צוגעגרייט גע־וואָרן אין דרוק זיינע דריי נייע ביכער.

זייענדיק שטאַרק פּאַרנומען מיט דער דאָזיקער אינטענסיווער ליטעראַרישער אַרבעט, מיט דער מעדיצינישער פּראַקטיק און קודם־כל מיט דער ציוניסטישער אַקטיוויטעט, האָט מאַקס נאָרדוי קוים באַמערקט ווי דער ווינטער איז פּאַרגאַנגען, דער פּרילינג איז פּאַרביי און דער זומער איז אָנגעקומען. אויף ענדע יולי 1905 איז קיין באַזעל צונויפגערופּן געוואָרן דער דײַטער ציוניסטישער קאָנגרעס. די פּאָליטישע סיטואַציע אין דער אַלגעמיינער און יידישער וועלט האָט זיך דעמאָלט זייער פּאַרשאַרפט. אין פּרילינג 1905 איז אין רוסלאַנד, נאָך דער מפּלה אינם קריג מיט יאַפּאַן, אויסגעבראַכן די ערשטע רו־טישע רעוואָלוציע. אַ שטורם פּון ענטוויאָסטישן אימפעט האָט באַ־הערשט נישט נאָר די גרויסע צאַרישע אימפעריע. אין גאַנץ אייראָפּע האָט זיך איצט אויפגעהויבן אַ באַגייסטערטע, קעמפּערישע כּוואַליע פּון ליבעראַלע, דעמאָקראַטישע און סאָציאַליסטישע לאַזונגען. אויך די יידישע גאַס איז געוואַלדיק פּאָליטיזירט געוואָרן. אומעטום איז די ציוניסטישע יוגנט און אינטעליגענץ מיטגעריסן געוואָרן דורך די ליידנשאַפטלעכע, פּאַטעטישע גאַולה־שטימונגען פּון דעמאָקראַטיע און סאָציאַליזם. פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועלכע האָט גראַד דורכגעמאַכט אַ שווערן אונגאַנד־קריזיס און איז באַדראַקט גע־ווען פּון אַ געפּערלעכער פּאַר איר ווייטערדיקן קיום, שפּאַלטונג, האָבן זיך איצט געשטעלט נייע ברענענדיקע פּראָבלעמען און שווע־ריקייטן.

פּאַרנדיק צום 7־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט נאָרדוי זיך באַ־מיט צו באַהערשן זיין פּאָליטישע ליידנשאַפט און צו באַרואיקן זיין געזעלשאַפטלעכן גייסט מיט ענינים, וואָס זיינען נענטער געשטאַנען צו דער ליטעראַטור ווי צו דער פּאָליטיק. נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן דעם באַרימטן יידיש־דייטשן שריפטשטעלער קאַרל עמיל פּראַג־צאָ, וועלכער איז גראַד דעמאָלט, כמעט גלייכצייטיק מיט הערצלען געשטאַרבן. אָבער ווי פּאַרשידנאַרטיק זיינען געווען זייערע וועגן! בעת הערצל האָט פּון דעם ווינער סאַלאָן אַרויס, געזוכט און געפונען זיין וועג צו דער יידישער גאַס און איר פּראָבלעמאַטיק, האָט קאַרל עמיל פּראַנצאָ פּון זיין נאַליצישידישער געמאַהיים זיך „דער־הויבן“ צו דער מדרגה פּון אַ דייטשן שריפטשטעלער און באַוווּסטן

רעדאקטאָר אין ווין און בערלין. אָנגעהויבן האָט פראַנצאָז מיט דערצייילונגען פון יידישן געטאָ און געענדיקט האָט ער אַלס אַ קעמפּ פער פאַר דער וועלט־מענטשהייט, וואָס ווייסט נישט פון ראַסע־און רעליגיע־אונטערשיידן און וויל אַלע מענטשן, די יידן בתוכם, אויס־לייזן. נאָרדוי האָט לאַנג מיטגעאַרבעט אין די צייטונגען, וועלכע ק. ע. פראַנצאָז האָט רעדאַגירט. אָבער שוין לאַנג איז ער גייסטיק אוועק פון דער קאָסמאָפּאָליטיש־אַסימילאַטאָרישער וועלט, אין וועלכער זיין פריינט פראַנצאָז האָט געקעניגט מיט אַזויפיל כבוד און צום גרויסן שטאַלץ פון די רייכע, זאַטע יידן אויף דעם ווינער פראַנץ־יאָזעף־קעי און אויף דעם בערלינער קורפּירסטענדאַם.

דער ציוניסטישער קאָנגרעס מיט זיין אָנגעגלייטער, ליידנשאַפט־לעכער פּאָליטישער אַטמאָספּער האָט נאָרדויען גלייך אָפּגעריסן פון די ווייטע, פאַרגאַנגענע צייטן. די גאַנצע יידישע ווירקלעכקייט מיט איר אָנגעווייטיקטער, פאַרשאַרפטער פראַבלעמאַטיק האָט נאָרדויען ווידער אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן און פאַרלאַנגט פון אים גלייך אויפן אָרט אַ קלאַרע, פּאָזיטיווע תשובה. די פייערלעכע דערעפּוננס־זיצונג, בעת וועלכער נאָרדוי האָט געהאַלטן זיין הערלעכע אָפּאַטע־אַזע־רעדע פאַר דעם פאַרשטאַרבענעם מנהיג הערצל, איז געווען בלויז אַ פראַלאַנג צו דעם שטורמישן, טומלדיקן פאַרלויה פון 7־טן ציוניס־טישן קאָנגרעס. די מערהייט פון די דעלעגאַטן, אָרגאַניזירט אַלס „ציוני־ציון“, האָט אין פרינציפ און אין טאַקטיק אָפּגעוואָרפן יעדן געדאַנק וועגן אַ יידישער מלוכה־שער מאַסן־קאָלאָניאַליזאַציע מוזן אַרץ־ישׂראל. די מינדערהייט אָנגעפירט פון ישׂראל זאָגווייל, האָט לסוף פאַרלאָזט דעם קאָנגרעס און די ציוניסטישע וועלט־אָרגאַניזאַציע און האָט געגרינדעט אַ באַזונדערע טעריטאָריאַליסטישע באַוועגונג (י"ט"א). די שפּאַלטונג אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און אָרגאַניזאַציע, פאַר וועלכער מ'האַט אַזוי לאַנג געציטערט, איז געוואָרן אַ געשעענער פאַקט, צום שאַדן פון אַלע ציוניסטן און צום פרייד פון אַלע שונא־ציון.

אפילו נאָרדויס גרויסער אויטאָריטעט, וועלכער איז בשלמות אָנגערקענט געוואָרן דורך ביידע צדדים, דורך דער מערהייט און דער מינדערהייט, איז געבליבן מאַכטלאָז לנבי דער צעריסנקייט, וועלכע האָט זיך געשאַפן סיי אין דער באַוועגונג און סיי אויפן קאָנגרעס. דאָס האָט נאָרדויען געצווונגען צו מאַכן אַ גרינטלעכן און אויפריכטיקן חשבון הנופש מיט זיך און מיט דער ציוניסטישער ווירקלעכקייט. נאָך דעם דאָזיקן ישוב הדעת האָט נאָרדוי באַשלאָסן נישט אָנצונעמען דעם פאַרשלאַג, וועלכן מ'האַט אים געמאַכט וועגן דעם, אַז ער זאָל זיך אויף סטאַביל אַריבערציען פון פאַריז קיין באַ־

זעל און דאָרט זיך שטעלן בראש פון דער ציוניסטישער לייטונגדי-
רעקטאָריום. עס האָבן נישט געהאַלפן קיין שום בקשות און אַפּעלן,
אַז „נאָרדוי איז דער איינציגער, וועלכער איז ראוי צו פאַרנעמען
הערצלס פּלאַץ!“ נאָרדוים באשלוס איז געווען און געבליבן אַ דע-
צידירטער און נעגאַטיווער לַגבי אַלע פּאַרשלאַגן וועגן זיין פּרעזי-
דענטשאַפט פון דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע.

נאָך נאָרדוים חשבון הנפש און ישוב הדעת, האָט זיין דעציזיע
נישט געקאָנט אַנדערש זיין. דאָס איבערנעמען די פּרעזידענטשאַפט
און לייטונג פון דער באַוועגונג וואָלט געהייסן צו פאַרציכטן אויף
פאַרזי, אויף דער אינטענסיווער ליטעראַרישער טעטיקייט, אויף דעם
נאַנצן ביזיאַטיקן לעבנס־שטייגער. אָן ספק, וואָלט דאָס געווען
פאַר נאָרדויען אַ גרויסער פּערזענלעכער קרבן! אָבער צי איז דער
דאָזיקער קרבן דורכאויס נויטיק און נוצלעך געווען פאַר דעם ציר-
ניזם? וועגן דעם איז זיך די מיינונג פון נאָרדויען גופאַ פּונאַנדער-
נעגאַנגען מיט דער מיינונג פון ציוניסטישע פאַרטייפירער. די ליי-
טונג פון אַ וועלט־באַוועגונג פאַרלאַנגט אַ סך כוחות און ענערגיע, אַ
שטאַרקן פּראַקטישן חוש פאַר פּאָליטישע און אָרגאַניזאַציעאַנעלע
ענינים, אַ פעסטע האַנט און פירונג און אַ דיאַלעקטישע, טאַקטיש-
מאַנעוורירנדיקע קונסט אין די טאַג־טעגלעכע פאַרהאַנדלונגען און
סכסוכים. די דאָזיקע נויטיקע קוואַליפיקאַציעס פאַר אַ פּאָליטישן
פּאָלקס־פירער זיינען זעלטן צו געפינען ביי אַ שריפטשמעלער און
גייסט־מענטש. הערצל האָט געהערט צו די ווייניקע, זעלטענע אויס-
נאַמען אין דער דאָזיקער הינזיכט. נאָרדוי האָט טאַקע יאָרנלאַנג באַ-
וונדערט הערצלען, און ביי זיך אָפט געצווייפלט, צי ער אַליין וואָלט
דאָס אויך געקאָנט מאַכן. הערצל איז געווען יונג, געזונט און רייך
און דאָך האָבן אים די 8 יאָר פון זיין פירונג געמאַכט אַלט, קראַנק
און אַרעם, און לָסוף אים צעבראַכן. צי קאָן ער, נאָרדוי, נישט זייענ-
דיק מער יונג, געזונט און רייך, וואַגן צו נעמען אויף זיך די דאָזיקע
ריוז־אויפּנאַבע, מיט וועלכער אפילו הערצל האָט זיך נישט געקאָנט
קיין עצה געבן? צי וועט ער נישט צעבראַכן ווערן אונטער איר
לָאָסט און צוזאַמען מיט אים די ציוניסטישע באַוועגונג, וואָס האָט
זיך גראָד איצט געשפּאַלטן און לעבט איבער אַ געפּערלעכן קריזיס?
נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן ד"ר לעאָן פּיוס־קער, דעם אויטאָר פון
„אויטאַעמאַנציפּאַציע“, דעם איידעלן דענקער, אַרצט און ציוניס-
טישן טוער, וועלכער האָט זיך ביים סוף פון זיין לעבן געלאָזט
צורעדן און איז געוואָרן פּרעזידענט פון דער חובבי־ציון־באַוועגונג,
מיט דעם איינציקן טראַגישן רעזולטאַט, אַז סיי ער און סיי די באַ-
וועגונג זיינען צוגעפירט געוואָרן צום ראַנד פון יאוש.

נאָרדוי האָט ענדלעך געפונען אויפן קאָנגרעס אַן אויסוועג, אַן אויסגעצייכנטן און איינציק־מעגלעכן, לויט זיין מיינונג און איבער־צייגונג. ער האָט די פירונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און אָרגאַניזאַציע איבערגעגעבן אין די טרייע און פעסטע הענט פון דוד וואָלפּזאָהן, הערצלס נאָענטסטן און איבערגעגעבנסטן פּריינט און תּלמיד. וואָלפּזאָהן, דער רייכער און טיכטיקער קאָמערסאַנט אין קעלן־אַס־ריין, האָט געשטאַמט פון אַ טראַדיציאָנעל־יידישער משפּחה אין ליטע. ער האָט אין זיך פאַראייניקט די מעלות פון מזרח־ און מערב־ייִדנטום, ער איז געווען באַליבט סיי ביי די פּאָליטישע ציור־ניסטן ווי אויך ביי די אַמאָליקע חובבי־ציון. זיין קאַנדידאַטור איז געשטיצט געוואָרן סיי דורך די דייטשע און סיי דורך די רוסישע ציוניסטן. וואָלפּזאָהן איז געווען און געבליבן כל ימיו אַ ייִדישער פּאָלקס־מענטש, אַ דעמאָקראַט אין זיין גאַנצן וועזן און דערביי אַן איבערצייגטער און ענטוואַסטישער הערצליאַנער. אין דעם שטאַב פון ציוניסטישע פירער, וועלכער איז באַשטאַנען פון געבילדעטע דאָקטוירים, פּראָפּעסאָרן, ראַבינער, שריפטשטעלער און זשורנאַל־יסטן, איז וואָלפּזאָהן געווען אַ יחיד במינו, אַ פּשוטער סוחר, ממש אַן „עמך־מענטש. אָבער די נייע צייט, די דעמאָקראַטישע און שטורמישע, האָט פאַרלאַנגט פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג אַ פּראַקטישן, ניכטערן, ענערגישן, אומדערשראָקענעם פירער. און דאָס איז טאַקע געווען דוד וואָלפּזאָהן.

אַ באַרויאַקטער און צופרידענער איז מאַקס נאָרדוי צוריקגע־פּאָרן צו זיך אַהיים, קיין פאַריו. דער גרויסער פּאָלקס־טריבון און געניאַלער אָראַטאָר האָט איבערגעלעבט אַ טיפע סאַטיספאַקציע צוליב דעם, וואָס ער איז געווען ביכולת זיך אַליין גובר צו זיין און האָט פאַרצייכטעט אויף דעם גלאַנצן און כבוד צו זיין פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. איצט וועט ער זיך ווידער קאָנען איבערגעבן בלב ונפש זיין שריפטשטעלערישן באַרוף און שלִיחות. נייע ליטעראַרישע פּלענער, אינטערעסאַנטע טעמען און טיטלען, פּרישע אינטואַיציעס און איינפאַלן האָבן זיך באַלעבט און באַוועגט אין נאָרדוים נשמה און קאָפּ. ער האָט זיך געפילט פאַריונגערט און געשטאַרקט, ווי ווען אַ שווערע לאַסט וואַלט אַראָפּגענומען געוואָרן פון זיינע מידע פּלייצעס. נאָרדוי האָט געפילט אין זיך איצט אַ פּרישן צופּלוס פון כוחות און קאַמפּ־לוסט, ווי אין יענע צייטן, מיט יאָרן צוריק, ווען ער האָט דער וועלט געוואָרפן זיינע מוטיקע, ריכ־זיכטלאַזע לאַזונגען און אַנקלאַנג אין „די קאַנווענציאָנעלע שקרים“, „פאַראַדאָסן“ און „דעגענעראַציע“.

דער רופא פון יידישע נשמות און דער דאקטאָר

פון יידישע גופים

אפילו בעת זיינע שווערסטע צייטן און ליידנשאפטלעכסטע קאמפן, האָט מאַקס נאָרדוי קיינמאָל נישט אויפגעגעבן אָדער פאַר נאַכלעסיקט זיין מעדיצינישע פאַרשונג און פראַקטיק.

ס'איז זיכער נישט געווען קיין צופאַל, וואָס מאַקס נאָרדוי האָט אויסגעוויילט, נאָך זיין מאַטורע־עקזאַמען, ביים אַרייַנטריט אויפן אור־ניווערסיטעט — דאָס שטודירן מעדיצין. זיין גאַנץ וועגן איז געווען דער אויסדרוק פון כוח און געזונטקייט. נאָרדויס געשטאַלט פון דער יינגסטער קינדהייט ביז צו זיין לעצטן 74-טן לעבנס־יאָר איז געווען, ווי אַ פּערזאָנליכע פּרופּער און פיזישער און גייסטיקער געזונטקייט. זיין גאַנץ לעבן האָט נאָרדוי רעגלמעסיק, טאַג־טעגלעך, געמאַכט ספּאָרט־איבונגען, די פאַרשידנסטע און שווערסטע, און האָט געזאָרגט פּער דאַנטיש פאַר דער ריינקייט און געזונטקייט פון זיין קערפּער. די קלאַסישע לאַטיינישע לאָזונג: „אין אַ געזונטן קערפּער אַ געזונטער גייסט!“ — האָט פאַר אים געהאַט אַ ממשותדיקע, פאַקטישע כאַר־דיטונג, נישט לשם פּראָזעאָלאָגיע, נאָר אין זיין טאַג־טעגלעכער, נאַטירלעכער ווירקלעכקייט.

אויך די מעדיצין איז פאַר נאָרדויען נישט געווען בלוז אַ ציל פאַר זיך אַליין, נאָר אַ מיטל צום צוועק. און דער צוועק איז באַשטאַַנען אין דעם, ווי צו פאַראַידלען די מענטשהייט און דורך איר פיר זישער און גייסטיקער געזונטקייט — פאַרבעסערן איר קיום.

זיין מעדיצינישן דאָקטאָראַט האָט נאָרדוי באַקומען צוערשט אין דער אונגאַרישער הויפטשטאָט, בודאַפּעשט, וווּ ער איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן, און צום צווייטן מאַל — מיט אַ פּאַר יאָר שפּעטער — אין פאַריז, וואָס איז געוואָרן זיין ניי פּאַטערלאַנד במשך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט.

זיין ספּעציאַליטעט אין דער מעדיצין איז געוואָרן דאָס געביט פון פּסיכיאַטריע און נערוון־קראַנקייטן. אויך דאָס איז מן־הסתם נישט געווען קיין צופאַל. נאָרדוי, דער שריפטשטעלער און דענקער, דער קעמפּער פאַר אמת און יושר, דער פּילאָזאָף און רעפּאָרמאַטאָר,

האָט געמוזט פּאַרשן גרינטלעך און ביז צום יסוד די וואָרצלען פון שלעכטס, פון ירידה און דעקאדענטיזם סיי אין אונזער קאַלעקטיוון ווי אויך אין אינדיווידועלן לעבן. דאָס האָט אים געפירט צו דער פאַרמאַסקירטער, ווייניק באַקאַנטער, קאָמפּליצירטער און אָפט אומד היימלעכער וועלט פון אונזער נשמה'דיקן אונטערבאווסטיין, ווו עס דרימלען די פאַרשידנסטע מענטשלעכע און אוממענטשלעכע אינסטינקטן מיט אַלע נאָרמאַלע און נישט־נאָרמאַלע דערשיינונגען, און ווו די נערוון־קראַנקייטן האָבן אָפט זייערע אייגנטלעכסטע טיפ־סטע סיבות. זיין גרויסער רבי אין דער דאָזיקער ריכטונג איז געווען דער באַרימטער יידיש־איטאַליענישער געלערנטער, פּראָפּ. טענזאַרע לאַמבראַזאַ, וועמענס וויסנשאַפטלעכע פּאַרשונגען און ווערק וועגן פאַרבינדונג צווישן שנעזן און זשעני און וועגן שייכות פון פאַר־ברעכן צו קראַנקייט — האָבן אויפגערודערט די מעדיצינישע און געזעלשאַפטלעכע מיינונג אין דער גאַנצער וועלט.

זיין גרויס ווערק „דעגענעראַציע“, אין וועלכן ס'איז אויספירלעך און אומברחמנותדיק אונטערגעשטראַכן געוואָרן מיט בפירוש'דיקע נעמען און פאַקטן, די ענגע קעגנזייטיקע השפּעה צווישן קינסטלער, שרייבער, גייסטיקע אָנפירער, און דער פּאַטאָלאָגיע פון שגעזן און פאַרברעכן — האָט נאָרדו געווידמעט זיין גרויסן לערער לאַמבראַזאַ. דאָס דאָזיקע בוך, ווי אויך אַנדערע נאָרדוים פּריערדיקע און שפּע־טערדיקע שאַפונגען, ווי „די קראַנקייט פון יאָרהונדערט“ (ראַמאַן), „אַנאַליזע פון נשמות“ (דערציילונגען) א. א. וו. — האָבן אויף אַ גייסטרייכן אופן באַהאַנדלט אַ ריי פּראָבלעמען, וואָס זיינען דעמאָלט אַרויסגעשווומען אין דער נייער וויסנשאַפטלעכער ריכטונג פון פּסי־כאָנאַליזע. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, איז וויכטיק געוואָרן די ראַל פון היפּנאָזע און איר אָנווענדונג צו הייל־צוועקן. נאָרדו איז אויך אין דער דאָזיקער פּראָגע געבליבן ביי אַ ניכטערער, לאַגניש־אויסגעהאַלטענער אָפּשאַצונג. ער האָט די היפּנאָזע נישט נעגירט, אָבער גלייכצייטיק האָט ער שטאַרק געוואָרנט פאַר איר איבערשע־צונג און פאַר די שאַרלאַטאַנען, וועלכע ווילן מיט איר כישוף אויפ־טון מכלומרשט גרויסע ווונדער.

זיין מעדיציניש וויסן האָט נאָרדו אומאויפהערלעך באַרייכערט מיט טעאָרעטישן שטודירן און פּראַקטישן אָנווענדן. זיינע באַליבטע לערער זיינען לאַנג געווען די פּראָפּעסאָרן בידען און שאַרקאָ. אַ סך האָט ער דערפאַרן פון די היפּנאָטישע עקספּערימענטן פון בעריליאָן. נאָרדוים ערנסטער, וויסנשאַפטלעכער און סאָציאָלאָגישער צוגאַנג צו דער מעדיצין און אירע דערגרייכונגען — האָט אים פאַרשאַפט אָנער־קענונג מצד פּראָמינענטע מעדיצינישע אויטאָריטעטן. דער דערמאָנ־

טער פראפעסאָר לאַמבראָזאָ האָט דערקלערט, אַז במשך פון זיין לאַנג לעבן האָט ער געטראָפֿן בלווי צוויי מענטשן, וועלכע זיינען געבענטשט געוואָרן נישט נאָר מיט אַ גרויסן גייסט, נאָר גלייכצײַ טיק אויך מיט אַ הערלעך גוט האַרץ, און איינער פון די דאָזיקע צוויי מענטשן איז מאַקס נאָרדוי. לאַמבראָזאָ האָט צוגעגעבן, אַז נאָרדוי איז גערעכט און גוט, אַ זשעני אין דעם בעסטן זין פון וואָרט, וואָס האָט זיין לעבן געווידמעט צו העלפֿן אונטערדריקטע און לײַדנדיקע מענטשן, און דערביי האָט ער נישט פאַרנאַכלעסיקט אפּייל אױף איין שעה זיין פאַרשונגס־אַרבעט.

קיינמאָל האָט נאָרדוי נישט באַטראַכט זיין מעדיצינישן וויסן און פראַקטיק אַלס אַ קוואַל פון פּרנסה. אַלס דאָקטאָר האָט ער זיין צײַט און מי אַוועקגעגעבן מײסטנס אַרעמע פּאַציענטן, הגם ער האָט געקאַנט האָבן אַנערקענונג און גוט־באַצאָלטע האַנאָראַרן אין די רײכע און אַרױסטאַקראַטישע קרייזן. אַ געוויסע צײַט איז ער געווען הױד־דאָקטאָר בײם דײַטשן אַמבאַסאַדאָר אין פאַריז און איז געווען געזוכט אַלס אַרצט אין די פאַרנעמסטע און רײכסטע הױזער. אָבער ד״ר נאָרדוי האָט זיך אַמבעסטן געפּילט אין זיין אייגענער ווױנונג, צוערשט אױף אַוועני וויליע (ביז צום יאָר 1900), און שפּעטער (ביז צום וועלט־קריג) אין שכנות פון מאַנמאַרט, וווּ דרוי מאָל אַ וואָך, פון פינף ביז זיבן נאַכמיטאָג, פלעגט ער אױפּנעמען יעדן, וועלכער האָט געזוכט בײ אים קערפּערלעכע אָדער גײסטיקע הײלונג.

די שבת־דיקע נאַכמיטאָגן זײנען ספּעציעל געווען געווידמעט פאַר בחינמ'דיקע פּאַציענטן. ד״ר נאָרדוי פלעגט אַלע זײנע באַזוכער, און זײ זײנען געווען פון די פאַרשידנסטע קרייזן און נאַציאָנאַליטעטן — אױפּנעמען מיט דער גרעסטער אױפּמערקזאַמקײט און אױבערגע־געבנקײט. דאָס איז נישט תּמיד געווען קײן לײכטע אױפּנאַבע, ווײל צום וועלט־באַרימטן שרײַפטשטעלער און דענקער, גוטן מענטש און דאָקטאָר, פלעגן קומען אויך די פאַרשידנסטע מאַניאַקן און חולײ־רוח. און דער מײן האָט נישט געפּעלט קײנמאָל אין אַזאַ רײזיקער אױנטערנאַציאָנאַלער מעטראָפּאָליע, ווי ס'איז פאַרײ.

מיט זיין פּערזענלעכקײט האָט ד״ר נאָרדוי פּולשטענדיק באַשטע־טיקט די פּאָפּולערע מײנונג, אַז נאָר אַ גוטער מענטש קאָן זײן גלײַכ־צײטיק אַ גוטער דאָקטאָר. זײן באַהאַנדלונג פון קראַנקע און הײל־זוכנדיקע פּאַציענטן האָט זיך נישט געשטיצט אױף קײן שום אָנגע־נומענע מעכאַנישע כללים. יעדער קראַנקער איז בײ ד״ר נאָרדוי געווען אַ ספּעציפּישער פּאַל, אַ באַזונדערער מענטש, יועלכן מ'דאַרף אײנדרױדעל באַטראַכטן און הײלן. דערביי האָט אים זײן גרויס און טײַה מענטשן־קענטעניש, זײן פאַרנעמע און גוטע קלוגשאַפט, זײן

הארציקער און אויפריכטיקער צוגאנג, געהאלפן אין די שווערסטע, פיינלעכסטע פאלן. א גאנץ בוך וואָלט זיך געלאָזט אָנשרייבן! וועגן נאָרדוי אַלס דאָקטאָר, וועגן זיינע פאַרשידנסטע, אומצאָליקע און אינטערעסאַנטע פּאַציענטן. אין דעם דערמאָנטן בוך, וועלכן ס'האָבן פאַרעפנטלעכט די פרוי פון מאַקס נאָרדוי, אַנגא, און זיין טאָכטער מאַקסאַ, געפונען מיר אַ פּאָר אַזעלכע ביישפּילן פון ד"ר נאָרדויס מעדיצינישער פּראַקטיק:

אַ פּרימאַדאָנע פון פאַרזען אָפּערע, וואָס איז געווען באַפּריינדעט מיט ד"ר נאָרדוי, האָט איינמאָל אין איר פאַרצווייפּלונג געזוכט ביי אים אַן עצה. דער פּאַל איז געווען אַ דראַסטישער. איר מיטזינגער בעת די פאַרשטעלונגען, אַ באַרימטער טענאָר, האָט נישט ליב גע- האָט צו וואַשן זיך דאָס מויל. בעת דעם געזאַנג איז זייער נישט אָנגענעם געווען צו שטיין אין זיין שכנות, בפרט בעת די גאַנצע טע- בעס-סצענעס. די פּרימאַדאָנע האָט שטאַרק דערפון געליטן, זי האָט כּסדר צוליב דעם באַקומען קאָפּווייטיק און איז געווען פּשוט פאַר- צווייפּלט. פאַרשטענדלעך, אַז עפּעס זאָגן דערפון דעם באַרימטן טע- נאָר האָט זי נישט געוואָנט. ד"ר נאָרדוי האָט צוגעשיקט דעם טענאָר אַ בריוו, אין וועלכן ער האָט אים געבעטן צו באַזוכן אים, ווייל ער מוז אים, אַלס אַרצט, עפּעס גאָר וויכטיקס מיטטיילן. ווען דער טע- נאָר איז געקומען, האָט ד"ר נאָרדוי אים זייער פּריינטלעך אויפגע- נומען און דערציילט, אַז ער איז די טעג געווען אין דער אָפּערע בעת דעם טענאָרס אויפּטריט, און הערנדיק אים זינגען, איז ער געוואָרן שטאַרק באַזאָרגט צוליב דעם קלאַנג פון זיין שטימע. זיין איינציקע עצה איז, אַז דער טענאָר זאָל אָפט און גרינטלעך שווענקען זיין האַלדז, און דאָס וועט די שטימע ראַטעווען פון דער הייזערקייט, וועלכע דראָט איר. פאַרשטענדלעך, אַז דער טענאָר איז געווען זייער דאַנקבאַר צוליב נאָרדוים פּריינטלעכער, אַרצטלעכער עצה און די פּרימאַדאָנע האָט אויף דעם דאָזיקן פּינעם אופן דערגרייכט איר ציל. אַ באַזונדער קאַפיטל אין ד"ר נאָרדוים מעדיצינישער פּראַקטיק זיינען געווען די פּאַציענטן צווישן די ליטעראַטן, פּאַעטן, קינסטלער און אַנדערע אינטעלעקטואַליסטן. נאָרדוי איז געווען באַרימט סיי אַלס שריפטשטעלער און סיי אַלס דאָקטאָר און זיינע פּאַך-קאַלעגן האָבן געזוכט אָפט און גערן זיין מעדיצינישע הילף. די סובטעלע קינסטלערישע נשמה פון די דאָזיקע אינטעלעקטואַליסטן איז נישט תּמיד געווען לייכט צו פאַרשטיין און צו היילן. נאָרדוי, דער טיפּער מענטשן-קעגנער און גרויסער קינסטלער, איז גייסטיק און פּסיכיש גאַנעט געשמאַנען צו די נשמה-איבערלעבענישן פון עלטערע און יינגערע קאַלעגן, און האָט זיך אַן עצה געגעבן, אַלס זייער דאָקטאָר,

אויך אין אזעלכע פאלן, ביי וועלכע אנדערע דאָקטוירים וואָלטן גע-
בליבן אפשר מאַכטלאָז.

זלמן שניאור, דער באַרימטער יידיש־העברעאישער דיכטער און
שריפטשטעלער, דערציילט, אז איינמאָל, ווען ער האָט זיך זייער
שלעכט געפילט און זיין מעלאַנכאָלישע דעפרעסיע האָט אים דער-
פירט ממש צו אַ פאַרצווייפלטן צושטאַנד, איז ער געגאַנגען מיט אַ
באַזוך צום ד"ר נאָרדוי. ער האָט זיך פאַר אים אַראָפּגערעדט פון
האַרצן. נאָרדוי האָט געדולדיק זיך צוגעהערט און דאָן געזאָגט:
„שרייבט אַ טאָג־בוך“! שניאור איז שטאַרק דערשטוינט געוואָרן און
האָט געענטפערט: „און וואָס וועט פון דעם אַרויסקומען!“! דערויף
האָט אים נאָרדוי אויפגעקלערט, אז ער דאַרף שרייבן זיין טאָג־בוך
לגמרי אויפריכטיק, אָן יעדן פרווון פון וועלן פאַרטושן עפעס, אָן
פראַזן, מיט דער גאַנצער וואָרהייט און ערלעכקייט לגבי זיך. און
שרייבן זאָל ער טאָג־פאַר־טאָג, אָן אַ הפסקה און מיט דעם פעסטן באַ-
שלוס, אז דאָס, וואָס ער שרייבט אַריין אין זיין טאָג־בוך, דאַרף קיינ-
מאָל נישט קומען צום לייענער, צו דער עפנטלעכקייט. דאָס טאָג־בוך
זאָל בלייבן אין זיין באַזיץ, ער זאָל עס כסדר לייענען, און דאָן, ווען
ער וועט געזונט ווערן — זאָל ער עס צערייסן. שניאור האָט די דאָ-
זיקע „רעצעפט“ אויפגענומען מיט גרויסע ספקות, אָבער ער האָט
דאָך געפאָלגט און געטון ווי נאָרדוי האָט אים געהייסן. ווי דער דיכ-
טער פאַרזיכערט, איז נאָרדויס הייל־מעטאָדע פאַר אים געווען באַמת
אַן אויסגעצייכנטע, און האָט אים געזונט געמאַכט.

נאָרדויס באַקענטניש צום ציוניזם און זיין אינטענסיווע טעטי-
קייט אַלס יידישער מנהיג, אַלס איינער פון די בעסטע און איבערגע-
געבנסטע פירער, האָט, ווי געזאָגט, נישט איבערגעריסן זיין מעדי-
צינישע פראַקטיק. נראָד להיפך, צו די ביז־איצטיקע בחינמדיקע פאַ-
ציענטן זיינען צוגעקומען אַרעמע יידן, עמיגראַנטן פון מזרח, אָדער
דורכרייזנדיקע, אָפט זיינען דאָס געווען קרבנות פון פּאָגראַמען און
אַנטיסעמיטישע פאַרפּאָלגונגען. זיי זיינען געקומען צו מאַקס נאָר-
דוי, נישט נאָר ווי צו אַ דאָקטאָר, נאָר ווי צו אַ גרויסן און באַרימטן
יידישן מנהיג. זיי האָבן געזוכט און תמיד געפונען ביי אים די נוי-
טיקע מעדיצינישע הילף, מאַטעריעלע אונטערשטיצונג און האַרציקע
טרייסטווערטער. די דירה פון מאַקס נאָרדוי און איר סביבה איז
אַ סך מאָל פול געווען מיט די דאָזיקע אומגליקלעכע, אַרעמע גע-
שטאַלטן, די קרבנות און די טרוימער פון די ווייטע רוסישע, רומע-
נישע און פּוילישע געטאָס.

דער וועג פון מאַקס נאָרדוי צום נאַציאָנאַלן יידנטום און ציו-
ניזם איז זיכער, אין אַ גרויסער מאָס, געווען אַ פּועל־יוצא פון זיין

וועלט־אָנשויאונג, וועלכע האָט זיך באַזירט, קודם־כל אויף דעם פּרינציפּ פֿון געזונטקייט, סײַ פיזישער און סײַ נײַטיקער. פֿאַר ד״ר נאָרדױ איז דער צײַונזם געווען דער רעטונגס־וועג קעגן דעגענעראַציע פֿון ייִדישן גוף און נשמה. אין דער צײַונטישער באַוועגונג און ליטעראַטור, איז נאָרדױ געווען דער, וועלכער האָט פֿראַפּאָגירט די פיזישע אויפֿלעבונג (רענענעראַציע) פֿון ייִדישן פֿאָלק. זײַנע לאָזונגען און רעדעס וועגן דעם „מוסקל־דינסטוס“ האָבן געשאַפֿן אַזױ־צור־זאָגן די אידעאָלאָגיע פֿון ייִדישן ספּאָרט און געזונטקײַטס־וועזן. זײַנע ווערטער וועגן די שוואַכע ייִדישע ייִנגלעך, וואָס דאַרפֿן ווערן שטאַרקע יונגע יידן, זײַנען געוואָרן אַ פֿראַגראַם און אַ שלײַחות. בױה האופן איז מאַס נאָרדױ געוואָרן דער רופּא פֿון ייִדישע נשמות און דער דאָקטאָר פֿון ייִדישע גופים.

קאפיטל 5

אין דער היימישער סביבה און אין פאליטישן

קאמפ

נאָכן פֿאַרענדיקן דעם זיבעטן צײַונטישן קאָנגרעס און נאָך אַ לענגערן אָפֿרו אין דער שווייץ, איז מאַס נאָר־דױ קײן פֿאַרױ צוריקגעקומען אָנהױב אָקטאָבער 1905. עס איז געווען וואַרעם און שײַן, אָבער פֿריער ווי אין די פֿאַ־ריקע יאָרן, האָט זיך אין דער לופֿט געפֿילט דער ריח פֿון אָנקור־מענדיקן האַרבסט. שטאַרקע ווינטן האָבן איבער די גאַסן געיאָגט אַראַפֿגעפֿאַלענע בױם־בלעטער און אַוועקגעוואָרפענע צײַטונגס־פּאַפֿירן. ס'איז געווען שױן אַוונט און נאָרדױ איז שטײן געבליבן פֿאַרן וואָקאַל, אויף אַ רגע, ווי צעטומלט, צוליב דעם גרויס־שטאַ־טישן גערויש און צוליב דעם ים פֿון ליכט, וואָס האָט בשלמות באַהערשט פֿאַרױ. וואָס פֿאַראַ קאָנטראַסט צווישן דער רײַזיקער מעט־ראַפֿאַליע און די שטילע, אידילישע שווייצאַרער שטעט און שטעט־לעך! נאָרדױ האָט אין זיך אַרײַנגעאַטעמט די היימישע אַטמאָספֿער פֿון דער פֿראַנצױזישער הױפּט־שטאַט, ער איז מלא־שמחה געווען

צוליב איר אזוי מעכטיקן און אויפברויזנדיקן לעבנס־טעמפאָ, און
איז ווי פארשכורט געוואָרן פון דעם ספעציפישן, ווונדערבארן אַראָ-
מאַט, וואָס איז צו אים דערנאָנגען פון די סעקוואַנע־ברעגעס. די
רואיקע, פלעגמאַטישע שווייץ, מיט איר ריינער באַרג־לופט און גע-
מיטלעכער סביבה, איז נאָרדווען פאָרגעקומען איצט ווייט און
פרעמד, קאַלט און אומהיימלעך לגבי דער דאָזיקער הערלעכער, האַר-
ציקער פאַרזויער שטאַט, וואָס איז שוין זייט אַ פערטל יאָרהונדערט
געוואָרן זיין געליבטע היים און פאָטערלאַנד. פאָרנדיק צו זיך, אין
דער נייער רחבותדיקער וווינונג, איבער די אַלטע ראָמאַנטישע געס-
לעך פון מאַנמאַרט, האָט נאָרדוי ווידער אַמאָל זיך פאַרטראַכט
איבער דעם מערקווירדיקן פּאָעט־וואַגאַבונד, וועמענס לידל: „פאַ-
ריו, פאַריו, דו מיין פרייד און מיין שמערץ!“ האָט מען דאָ אָפט
געזונגען און געשפילט, אין די קליינע קאַפּע־היילעך און אויף די
ברייטע טאַנץ־פלעצער.

דעם נאָענטסטן טאַג, קוים אויפגעשטאַנען, האָט נאָרדוי איבער-
געלעבט אַ מערקווירדיקע סצענע. אין פאָדערצימער איז אַריינגע-
דרונגען אַ פּרעמדער משונה'דיקער באַזוכער — אַ הויכע געשטאַלט
מיט אַ לאַנגער, ווייסער באָרד און מיט אַ פנים, וואָס האָט דער-
מאָנט עוואַנגעלישע קריסטלעכע הייליקע אָדער אַלטיידישע נזירישע
מקובלים, און האָט פאַרלאַנגט בקול רם דעם „נביא נאָרדוי וי“.
דאָס דינסט־מיידל האָט זיך מיט דעם פּרעמדן מאַנספאַרשוין געאַמט
פּערט, בעת נאָרדוי, אַלאַרמירט דורך דעם געשריי, איז אַריין אין
פאָדערצימער. דער משונה'דיקער באַזוכער האָט זיך ספּאַנטאַן
געוואָרפן צו די קני פון נאָרדווען, זיי אַרומגענומען און גענומען
בעטן מיט אַ תחנונים־לשון: „איר זייט מיין נביא, מיין גרויסער
נביא! פון ווייטע לענדער בין איך צו אייך עולה־געווען, כדי צו
באַקומען אייער ברכה! בענטשט מיך, גרויסער נביא, גיט מיר
אויף מיין לעצטן לעבנס־וועג אייער ברכה!“ נאָרדוי האָט נישט
געוואָסט, צי ער האָט צו טון מיט אַ פּאַנאַטיקער אָדער מיט אַ חסר-
דעה, צי איז דאָס אַ ייד אָדער אַ קריסט. באַזיך ברירה, האָט ער
אויסגעצויגן די הענט איבער דעם קאַפּ פון דעם באַזוכער און ווי
אַ פאַרשעמטער האָבן זיינע ליפן געשעפּטשעט די אַלטע יידישע
ברכה „יברכך“, וועלכע נאָרדוי האָט נאָך אַלס קינד אזוי אָפט גע-
הערט אין דער פּעסטער שטוב פון זיין פאָטער, ר' נבריאל זידעלעך.
אַזעלכע באַזוכער און ענלעכע משונה'דיקע, אָפט עקזאַטישע
געסט האָבן נאָרדווען נישט געפּעללט. מכל תפוצות העולם, פון אַלע
לענדער, ראַסן און רעליגיעס זיינען זיי געקומען זוכן ביי נאָרדווען
ראַט און הילף, אָדער סתם אַ פאָר קלוגע טרייסט־ווערטער. פאַר-

שטענדרלעך, אז אויסער די משונה'דיקע און עקזאָטישע געסט, זיינען טאָגטעגלעך צו נאָרדווען געקומען מיט אַ באַזוך מיושבדיקע, פאַרנעמע אייראָפּעער, זיינע טרייע לייענער און באַגייסטערטע אַנ-הענגער. ס'איז פאַר זיי נישט גענוג געווען נאָרדוי שבכתב, זיי האָבן געזוכט און געפונען אויך דעם נאָרדוי שבעל־פה. ס'איז ממש צו באַווונדערן, ווי נאָרדוי, זייענדיק אזוי שטאַרק באַשעפטיקט און פאַריאָגט מיט זיינע פאַרשידנסטע פּראָפּעסיעס, האָט דאָך געפונען צייט און געדולד פאַר זיינע געסט. די דאָזיקע באַזוכער פון אלע פּאַלקס־קרייזן און קולטור־סביבות האָבן געשאַפן אַ לעבעדיקע גייס־טיקע בריק צווישן דעם גרויסן אייראָפּעאישן דענקער און שריפט־שטעלער און דער ריזיקער מחנה פון זיינע לייענער און פאַרערער. נאָרדוי האָט געזען און געפילט, אז זיין שאַפונג איז נישט קיין קול־קורא במדבר, ווייל מיליאָנען מענטשן וואַרטן אויף זיין וואָרט, אויף זיין פּרישער נבואה!

די רוסישע רעוואָלוציע פון יאָר 1905 האָט אויפגעטרייסלט דעם גאַנצן אייראָפּעאישן קאָנטינענט. שטורמישע דעמאָקראַטישע פּאַלקס־באַוועגונגען האָבן באַגייסטערט און צום קאַמף מאָביליזירט מיליאָנען מענטשן, פון ווייטן אוראַל אין מזרח ביז צו די פירע־נייען אין מערב. נייע פּאַליטישע און סאָציאַלע לאָזונגען זיינען צום שטאַרקן אויסדרוק געקומען נישט נאָר אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. אויך די ליטעראַטור און די פּרעסע האָבן באַקומען נייע אימפּולסן און פּראָבלעמען, וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ תשובה, אַ שלימות־דיקע און שנעלע, מצד די אייראָפּעאישע גייסטיקע פירער און קאָ־רפּייען. און צווישן זיי האָט מאַקס נאָרדוי פאַרנומען אַ פּלאַץ נאָר אַ וויכטיקן, אויבנאָן. נאָרדוי פילט דעם הייסן אַטעם פון דער רוסי־שער רעוואָלוציע און פאַרשטייט די פּאַסטולאַטן פון דער נייער, דעמאָקראַטישער צייט. ער טראַכט אַ סך וועגן זיי און גרייט זיך צו שרייבן נייע ווערק, וואָס דאַרפן, סיי אין דער פּאָרם פון סאָציאַלאַ־נישע טראַקטאַטן און סיי אין דער פּאָרם פון פּאָפּולערע ראַמאַנען, אַרומנעמען די גאַנצקייט פון דער אַקטועלער אייראָפּעאישער פּראָב־לעמאַטיק און געפינען אַן אויסוועג פאַר איר לייזונג. בעת אַנדערע אייראָפּעאישע דענקער און שרייבער ווערן מיטגעריסן פון דער רו־סישער רעוואָלוציע און גלויבן ערלעך און טיף, אז פון מזרח וועט קומען די ישועה פאַר דער מענטשהייט — **EX ORIENTE LUX!** — בלייבט נאָרדוי סקעפטיש געשטימט לנגי די דאָזיקע גאולה־שטימונגען. אין זיין זכרון זיינען נאָך פאַרבליבן די איינדרוקן, וועלכע ער האָט, מיט אַ 30 יאָר צוריק, איבערגעלעבט, בעת ער

איז געשטאנען אין מאַסקווע, אויף דעם מעכטיקן פּלאַץ פון קרעמל, אַרומגערינגלט מיט די ריזיקע באַגאַלדענע צערקוועס און מיט דער אומהיימלעכער, פאַראַדאַקסאַלער רוסישער ווירקלעכקייט, און האָט געפרוווט צו פאַרשטיין די קאַמפּליצירטע, קאָנטראַסטן-פּולע נשמה פון רוסישן מענטש און לאַנד. נאָרדוים געדאַנקען און האַפּנונגען זיינען געגאַנגען אין אַן אַנדערער ריכטונג און זיי האָבן באַלד גע- פונען זייער אויסדרוק אין דעם ווערק: „די אינטערפּרעטאַציע פון דער געשיכטע“.

אָבער נאָרדוי האָט קיינמאַל נישט געהערט צו די יעניקע דענ- קער און שרייבער, וואָס פאַרשליסן זיך אין די ד' אמות של הלכה און באַגנוגענען זיך בלוזי מיט אַ טעאַרעטישער תורה. נאָרדוי איז כל ימיו געווען קודם כל אַ קעמפּער און זיין גייסטיקע שאַפּונג איז נישט געווען סתם אַ תורה לשמה. זיינע ווערק זיינען געוואָרן אַ שווער, אַ קאַמפּווערקצייג אין די הענט פון אַ קעמפּער. אזוי איז ער געווען אַלס אַ ייד און אזוי איז ער געבליבן תמיד אַלס אַן אייר ראַפּעאישער נביא און גייסט-מענטש. קוים צוריקגעקערט פון באַ- זעל, פון זיבעטן ציוניסטישן קאָנגרעס, ווו ער האָט די לאַסט פון דער ציוניסטישער פירערשאַפט אַרױפּגעלייגט אויף די שטאַרקע און סאָלידע פּלייצעס פון דוד וואַלפּוואָן, און שוין שטייט נאָרדוי ווידער אויף דעם קאַמפּווערקצייג פון דעם דרייפּוס-לאַגער. מיט אַ פּרישן מוט און אימפּעט שטורמען די ראַדיקאַלע רעפּובליקאַנער די אַקאַפּעס פון דער „הייליקער דרייאייניקייט“ (ראַיאַליסטן, קאַטוילי- שער קלער און רעאַקציאָנערע גענעראַלן-קליקע). זייער רעגירונג מיט זשאַרזש קלעמאַנטסאַ בראַש נעמט איבער די מאַכט אין פּראַנק- רייך. מ'טיילט אָפּ די קירך פון דער מלוכה, די קלויסטערס ווערן אויפגעלייזט און זייער פאַרמעגן קאָנפּיסקירט, דער גענעראַל-שטאַב ווערט גערייניקט, די מאַכט פון דער פּאָליטישער און סאָציאַלער רעאַקציע ווערט געבראַכן. אין זומער 1906 קומט פּאָר דער לעצ- טער אַקט פון דער דרייפּוס-טראַגעדיע. דאָס העכסטע מלוכה-גע- ריכט באַפרייט לגמרי דעם יידישן אַרטילעריע-קאַפיטאַן אַלפּרעד דרייפּוס. ס'איז דער טרוימה פון מענטשלעכער גערעכטיקייט און פון פּראַנציפּיזישער דעמאָקראַטיע. דרייפּוס אַוואַנסירט און ווערט צו- ריק אַנגענומען אין דער אַרמיי אַלס אַ מאַיאָר. פּראַנקרייכס פּאָלי- טישע און גייסטיקע אַטמאָספּער איז גערייניקט געוואָרן פון די פּאַרפּעסעטע לופטן. די דריטע רעפּובליק האָט אויפגעאַטעמט, זי איז געווען געראַטעוועט. אין דעם דאָזיקן שווערן, פּאַרביטערטן קאַמפּ און אין זיין נצחון האָט מאַקס נאָרדוי געהאַט זיין וויכטיקן און

הערָאָאישן ביישטייער. אָבער בעת אַנדערע האָבן זיך בלינד באַ-
גייסטערט מיט דעם נצחון פון פרייהייט און דעמאָקראַטיע אין
פראַנקרײך און האָבן אין די איידעלע און פאַטעטישע ווערטער פון
אַנאַטאָל פראַנס וועגן און קעגן דעם אַנטיסעמיטיזם, געזען די גאַ-
ראַנטיע פאַר דעם יידישן עתיד צווישן די אייראָפּעאישע פעלקער,
איז מאַקס נאַרדוי ווייטער געבליבן דער קריטישער מבין, דער פּע-
סימיסטישער העלזער, דער ציוניסטישער מאַקסימאַליסט. דער
נצחון פון דעם דרייפּוס-לאַגער האָט אים נישט פאַרשכורט, ער
האַט אין אים געזען בלוז אַן עפּיזאָד פון דער געשיכטע, אַ דער-
פּאָלג, וואָס איז געווען לעבנס-נויטיק פאַר פראַנקרײך, אָבער וועט
מיט גאַרנישט ענדערן און קאָן מיט גאַרנישט ענדערן די גלות-
לאַגע פון יידישן פּאָלק. די גרויסע ליבע, וועלכע האָט מאַקס נאַר-
דויען באַהערשט לגבי פראַנקרײך, איר עבר, הוה און עתיד, האָט
אים געשטויסן צום קאַמף אויף די באַריקאַרן פון דרייפּוס-לאַגער.
אָבער דאָס האָט אים גאַרנישט פאַרשמעלערט אָדער רעדוצירט זיין
פעסימיזם לגבי דעם עתיד פון אייראָפּעאישן יידנטום.

נאַרדוי איז אויך ווייטער געבליבן קודם-כּל דער ציוניסטישער
טעאָרעטיקער און קעמפּער. ער האָט פאַרציכטעט אויף דעם הויכן
פּרעזידענטן-אַמט, אָבער אויף קיין רגע נישט, ביז צו זיין לעצטן
לעבנס-אַטעם, האָט ער נישט פאַרציכטעט אויף זיין ציוניסטישער
אמונה און טעטיקייט. זיין קאַמף-פּאַראָל: „דאָס יידנטום וועט זיין
ציוניסטיש אָדער עס וועט בכלל נישט זיין וי" איז ביי אים נישט
געווען סתם אַ גייסטריכע פּראָזע. דאָס איז געוואָרן זיין טיפּסטער
גלויבן, זיין ערלעכסטער CREDO. זיין שלימותדיקער פּראָגראַם.
אין דעם גייסט פון דעם דאָזיקן מאַקסימאַלן, פּאָליטיש-הערצליאָ-
נישן ציוניזם אַנטוויקלט נאַרדוי, אויך נאָך הערצלס טויט, אַן אומ-
דערמירלעכע טעטיקייט אויף ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען און צוזאַ-
מענפאַרן און אין ציוניסטישע צייטונגען און פּובליקאַציעס. זיין
מעכטיקן איינפלוס אין דער ציוניסטישער מחנה האָבן אַמייסטן
מקנא געווען און אויך אַמשאַרפסטן באַקעמפּט און אונטערנגעגראָבן
די אַלע „פּראַקטישע" און „נישט-פּראַקטישע" עפּיגאָנען, וואָס
האָבן זיך געגרייט איבערצונעמען הערצלס ירושה און צוריקצופירן
די ציוניסטישע וועלט-אַרגאַניזאַציע אויף די אַלטע, קליינלעכע וועגן
פון חיבת-ציון. זיי, די קעגנער און באַקעמפּער פון הערצלען, האָבן
אַפּט מיט אַ געמאַכטער תּמימות ציטירט די ווערטער פון פאַרשטאַר-
בענעם מנהיג: „נאַרדוי וועט זיין דער בעסטער פּרעזידענט פון
דער וויסנשאַפּטלעכער אַקאַדעמיע אָדער דער אונטעריכטס-מיניס-

טער אין אונזער צוקונפטיקן יידן-שטאט! זיי זיינען צופרידן און גליקלעך געווען, וואָס נאָרדוי האָט זיך אָפּגעזאָגט צו זיין פרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט-אָרגאַניזאַציע. זיי האָבן אים מיט אַ גרויסן נחת איבערגעלאָזט די דערהויבענע וועלט פון גייסט און ליטעראַטור, אבי ער זאָל זיך ווייטער נישט מיטן אין די פּראָזאַ-אישע ענינים פון ציוניסטישער פּאָליטיק און פּאַרטיי-הערשאַפט. מיט דעם נייעם פרעזידענט דוד וואָלפּזאָן האָבן זיי געהאַפּט זיך לייכט און שנעל אַן עצה צו געבן.

דאָס איז אָבער געווען אַ פּאַלשער חשבון. ס'איז נישט געווען אזוי לייכט און שנעל זיך אַן עצה צו געבן מיטן נייעם פרעזידענט! דוד וואָלפּזאָן, דער פּשוטער, פּראַקטישער סוחר האָט זיך אַרויסגע-ווּיזן אַלס אַ גלענצנדיקער אָרגאַניזאַטאָר, טאַלאַנטיקער רעדנער און אויסגעצייכנטער פּאָליטיקער. ער האָט געוואוסט וואָס ער וויל, און האָט פּאַרשטאַנען זיין ווילן דורכצוזעצן. מיט אַ שטאַרקער האַנט האָט ער אָפּגעהיטן הערצל'ס גרויסע ירושה. אַ סך האָט אים אין דער דאָזיקער הינזיכט געהאַלפּן נאָרדוי'ס שפּעה און אויטאָ-ריטעט. דער מנהיג פון פּאָליטישן ציוניזם האָט זיך נישט געלאָזט פּאַריאָנן, ער איז נישט געבליבן פּאַרשלאָסן אין פּאַרזיער ביכער-און מעדיצין-וועלט, גראַד להיפּוך, זיין לייבן-שטייט האָט זיך גע-לאָזט הערן בקול רם אויף ציוניסטישע קאָנגרעסן און פּאַרלאַמענט-גען, און זיין שאַרפע פּעדער האָט די קעגנער פון הערצליאַנישן ציוניזם שווער געמאַכט זייער קאַמף פאַר דער באַהערשונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

דער דאָזיקער קאַמף צווישן די פּאָליטישע און „פּראַקטישע“ ציוניסטן האָט שוין אָנגענומען שאַרפע פּאַרמען אויפן אַכטן צייט-ניסטישן קאָנגרעס, וועלכער איז פּאַרגעקומען אין זומער 1907 אין האַאַג. נאָרדוי, וואָלפּזאָן און ד"ר אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק האָבן פּאַרטערטן אויפן קאָנגרעס די הערצליאַנישע ריכטונג, בעת אויס-קין, טשעלענאָוו און היים ווייצמאַן זיינען געווען די וואָרט-זאָגער פון דעם „פּראַקטישן“ ציוניזם, וועלכער האָט איצט, לויט פּראָפּ. ווייצמאַנס דערקלערונג, געזוכט אַ סינטעזע צווישן דעם אַלטן חובבי-ציוניזם און דעם פּאָליטישן ציוניזם. דער קאַמף איז געווען אַ האַר-טער אָבער נאָך ווייט פון דער אַנטגילטיקער פּאַזע.

אַ מידער און דערשעפּטער איז נאָרדוי צוריקגעקומען קיין פּאַ-ריז. דער פּלוצלונגער טויט פון זיין געליבטן שטייף-זון האָט אים

טיף דערשימערט. נאָרדוי איז געשטאַנען אַ צעבראַכענער ביים קבר פון יונגן מענטשן און האָט קוים געפונען ווערטער, בכדי צו טרייסטן די אומגליקלעכע מאמע, זיין פרוי אַננאַ. מענטשן, וואָס זיינען נאָענט געווען צו נאָרדוים פאַמיליע־לעבן, האָבן דערציילט מיט דער גרעסטער אָנערקענונג און באַווונדערונג וועגן זיין אוי־סערגעוויינלעכער איבערגעגעבנקייט און ליבע צו זיין פרוי און זיינע קינדער. אויסער זיין טעכטערל מאַקסאַ, זיינען אין שטוב געווען פיר קינדער פון זיין פרוי'ס ערשטן מאַן, און אויך די שוועסטער שאַרלאַט. די ווונדערבארע פּערזענלעכקייט פון נאָרדויען איז בולט צום אויסדרוק געקומען נישט נאָר אין זיינע באַרימטע ווערק און עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען, נאָר אויך אין זיין רייז־פּריוואַטן, באַ־שיידענעם פאַמיליע־לעבן. ער האָט פאַרשטאַנען, ווי צו באַגייסטערן און צו שאַפן אַ טיפע צוגעבונדנקייט צווישן זיך און אַלע אין דער היים, סיי ביי די דערוואַסענע און סיי ביי די קינדער. דאָס געמיינ־זאַמע עסן ביי מיטאַג און אין אָונט איז פאַר די קינדער געוואָרן אַן אמתע פּרייד. נאָרדוי האָט אַלע אונטערהאַלטן מיט זיין לעבע־דיקן, גייסטרייכן און טעמפּעראַמענט־פולן הומאָר. די ימים טובים זיינען געפיערט געוואָרן לויט דעם טראַדיציאָנעלן שטייגער, און צום טיש זיינען איינגעלאָדן געוואָרן אַ סך גאָענטע און ווייטע קרובים און אויך פּריינט און באַקאַנטע. נאָרדוים דערציילונגען ביים טיש זיינען געווען קונסט־ווערק פון פּשטות און געדאַנקען־טיפּקייט, פון אַראַטמאָרישער שיינקייט און בילדערישער שפּראַך, פון לייכטן וויץ און ערנסטער מאַראַל. אַ באַזונדער קאַפיטל איז נאָר־דוים טאַלאַנט פאַר דעם נאַטירלעכן, גוטמוטיקן הומאָר. אומצאָליקע מוסטערן דערפון וועלן מיר געפינען אין דעם בוך פון אַננאַ און מאַקסאַ נאָרדוי. אַט, למשל, קומט אַריין צו נאָרדויען אין שטוב איינער פון זיינע פלימעניקעס, און אַ צעיאַכמעטער דערקלערט ער פאַר די בני־בית, אַז „ער איז אומגליקלעך פאַרליבט און ער מוז אָדער הייראַטן זיין געליבטע אָדער באַגיין זעלבסט־מאָרד!“ מיט אַ גוט־מוטיקן, סקעפטישן שמייכל, האָט אים נאָרדוי גלייך באַרו־איקט, זאָגנדיק: „דו קאַנסט אויסוויילן וואָס צו טאָן, הגם קיין גרויסער אונטערשיד איז דאָ נישטאָ!“ אַלע האָבן האַרציק גע־לאַכט און מיט זיי צוזאַמען דער „טראַגישער“ יונגערמאַן.

אין זיין וואַרימער, היימישער סביבה האָט מאַקס נאָרדוי, אָפּט געפונען טרייסט און מנוחה, ווען ער איז אַהיימגעקומען נאָך שווערע, ליידנשאַפטלעכע, גענוג ביטערע און דערדריקנדיקע פּאָלי־טישע קאַמפּן.

קאפיטל 5"ד

"די אינטערפרעטאציע פון דער געשיכטע"

דאס יאָר 1909 איז אין נאָרדוויס לעבן רייך געווען אין גע-
שעענישן. עס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פּאָר נייע אויפלאַגן פון
זיינע שוין באַרימט־געוואָרענע ביכער. ס'איז גראָד דעמאָלט אַק-
טועל געוואָרן דער קאַמף פון די פרויען פאַר זייער פּאָליטישער און
מענטשלעכער גלייכבאַרעכטיקונג און די אַגרעסיווע טאַקטיק פון
די ענגלישע סופראַזשיסטקעס האָט געצויגן אויף זיך די אויפ־
מערקזאַמקייט פון דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג אין גאַנץ איר
ראַפּע. נאָרדוויס גערעכטע און געפילפולע באַציאונג צו דער פרוי
און אירע טאָגטעגלעכע לייַדן און קאַמפן, האָט אים געשאַפן
צענדליקער טויזנטער טרייע לייענערינס. אין נאָרדוויס ראַמאַנען
און קורצע דערציילונגען טרעפן זיך אָפט פרויען־געשטאַלטן, פאַר
וועלכע דער מחבר ווייזט אַרויס אַ טיפע סימפּאַטיע און אַ גרינט
לעכע קענטניש פון דער ווייבלעכער נשמה. אַלס אַ פּסיכיאַטראָ און
דאָקטאָר האָט נאָרדוויס כּסדר געהאַט די מעגלעכקייט צו אַבסערווירן
און צו פאַרשטיין די ספּעציפישע באַזונדערקייטן פון דער פרויען־
פּסיכאָלאָגיע, וואָס זיינען בעיקר אַ פּועל־יוצא פון די באַזונדערע
פיזישע און רעכטלעך־עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אין וועלכע די
אזויר־גערופענע „בעסערע און שענערע העלפט פון דער מענטש־
הייט“ לעבט זייט לאַנגע דורות.

אויסערגעוויינלעך פאַרשידן און פאַרבן־רייך איז די גאַלעריע
פון פרויען אין נאָרדוויס שילדערונגען. אַט האָט איר אַ טיפּ פון אַ
פרוי, וואָס וויל אויספילן דאָס לעבן פון איר מאַן בשלמות, נישט
איבערלאַזנדיק אים קיין רגע און קיין מעגלעכקייט פאַר זיין ועלכסט־
שמענדיקן, אייגענעם „איד“. און דער מאַן געהערט גראָד צו יענעם
מין פון אינטעלעקטואַליסטן, ביי וועלכע די פרוי איז נאָר אַ מיטל
צום צוועק, אָבער נישט דער צוועק אַליין. ער האָט אין זיין „באָ-
שערטער“ געזוכט אַ פּראָזאַאישע פרוי, וואָס זאָל זיין אַ גוטע בעל־
הביתסטע און אַ טרייע געליבטע. געפונען האָט ער אָבער אַ „סענ-
טימענטאַלן מלאַך“ מיט אַ שטאַרקן סעקס־אַפּיל און מיט אַן איר
ביק־פאַרחלומטן ליבעס־אידעאַל, וואָס וויל אים, דעם מאַן בשלמות

באהערשן און מיט אירע ברייטע פלינגלען אַרומנעמען, תמיד און אומעטום. דער דאָזיקער זיוווג איז נישט מן השמים און דער קאָנ־פליקט צווישן דער פרוי און דעם מאַן איז אומפאַרמיידלעך. פאַר דעם מחבר האָט די שילדערונג פון דער דאָזיקער פאָר און פון זייער וואַקסנדיקן פיזישן און פסיכישן קאָנפליקט, געגעבן די גלענצנדיקע נעלעגנהייט צו באַווייזן דעם פאַרנעם פון זיין פסיכאָלאָגיש־מעדי־צינישן און ליטעראַרישן טאַלאַנט.

אין אַן אַנדערער דערציילונג, וואָס רופט זיך „ווי די פרויען ליבן“, גיט אונז ווידער נאָרדוי אַן אויסגעצייכנט, מיט אַן אמתער פסיכאָלאָגיש־קענטניש געמאַלט בילד וועגן די ליבעס־אויסדרוקן פון דער ווייבלעכער נשמה. וואָס פאַראַ משונה־דיקע פאַרשידנהייטן און קאָנטראַסטן שאַפן זיך אָפּט אין דער פסיכיק פון די געשילדערטע פרויען־טיפּן, בעת זיי זוכן און קעמפן פאַר זייער ליבעס־אידעאַל. אַ פאַראַמענע, פאַרלאָזענע פרוי לעבט איבער אַ געפערלעכן פּסי־כישן קריזיס, וואָס באַדראָט איר ווייטערדיקן לעבן מיט זעלבסט־מאָרד אָדער מיט שנען. זי וויל זיך אָבער דורכאויס ראַטעווען און געפינט דעם אויסוועג אין אַ פאַנטאַסטישער איינבילדונג, אַז איר געליבטער מאַן איז געשטאַרבן. יעדן טאָג גייט זי אויפן בית־עלמין און ביי אַן אומבאַקאַנטן קבר גיסט זי אויס אירע האַרציקע טרערן און ליבע־געפילן. דאָס ווייטערדיקע לעבן פון דער דאָזיקער פאַר־לאָזטער, אומגליקלעכער פרוי באַוועגט זיך אין אַן איינגערדטער, נישט־רעאַלער וועלט, אָבער עס באַוועגט זיך דאָך. און אפשר וועט נאָך קומען דער טאָג, ווען די פיקציע וועט באַקומען אַ נייע רעאַלע געשטאַלט, און די פאַרשטאַרבענע, פאַנטאַסטישע ליבע וועט באַנייט ווערן אין אַ פּרישער ווירקלעכקייט.

אַן אַנדערע פרוי אין נאָרדויס דערציילונגען, וואָס האָט אויך פאַרלוירן איר געליבטן, דאָסמאָל דורך אַן אומגליקלעכן צופאַל, זוכט זיך צו ראַטעווען פאַר דעם יאוש, דורך מענער־באַקאַנט־שאַפטן, וואָס ווערן אין איר פאַנטאַסטישער אויטאָ־סונגעסטיע פאַר־וואַנדלט אין טרייע קאַפּיעס פון דעם פאַרלוירענעם געליבטן.

*

* *

צו מאַקס נאָרדויס 60־סטן געבורטס־טאָג, וועלכער האָט זיך דערנענטערט, זיינען דערשינען אין דעם באַווסטן „יודישן פאַר־לאַג“ אין קעלן־אָס־ריין, זיינע „ציוניסטישע שריפטן“, אַ זאַמלונג פון נאָרדויס נאַציאָנאַל־יודישע פּובליקאַציעס און רעדעס. כמעט

גלייכצייטיק מיט די „ציוניסטישע שריפטן“ איז אַרויס פון דרוק דאָס נייע נאָררויאישע ווערק: „די אינטערפּרעטאַציע פון דער גע- שיכטע“.

כל ימיו האָט מאַקס נאָררוי אַרויסגעוויזן אַ נאָענטע פאַראינ- טערעסירונג לגבי דער געשיכטע און איר וויסנשאַפט. היסטאָריע איז ביי נאָררויען נישט געווען סתם איינע פון די געלערטע לימו- דים, מיט וועלכע מ'האָט צו טון אין דער שול און אין די ביבליאָ- טעקן. ס'איז ביי אים געווען אַ תּורת החיים, די וויסנשאַפט פון דעם קאָלעקטיוון מענטשלעכן לעבן, פאַר וועלכן ער האָט געזוכט אַ זין און אַ געשיכטלעכן תּכלית. אויך אין דער הינזיכט איז צום שאַרפן אויסדרוק געקומען נאָררויס קריטישער, אַנאַליטישער שכל, וואָס איז געווען אַ ירושה פון זיין פאָטער ע"ה, דעם גרויסן תּלמו- דיסט און געלערנטן, און אַ רעזולטאַט פון זיין סקעפטישן וועלט- באַנעם. נאָררוי האָט פאַרשטאַנען און געזען די טענדענציעזע, סו- ביעקטיווע און אָפט פשוט געפעלשטע אַרבעט פון אַ סך באַרופס- היסטאָריקער. ער האָט זיך נישט פאַרלאָזט אויף זייער וויסנשאַפט- לעכער פאַרשונג און אויף זייער היסטאָרישער גערעכטיקייט. פון זייערע טעזן און אויספירונגען האָט דער אויטאָר פון די „קאָנווענ- ציאָנעלע שקרים“ אומברחמנות'דיק אַראָפּגעריסן דעם גלענצנדיקן, באַפּוצטן לכּוש און האָט אויפגעדעקט דעם נאַקעטן, פשוטן אמת. אזוי איז געבוירן געוואָרן דאָס ווערק „די אינטערפּרעטאַציע פון דער געשיכטע“.

ווי אַ לייטמאָטיוו צו זיין נייעם בוך, ציטירט נאָררוי די באַ- רימטע ווערטער פון אַ גרויסן געלערנטן: „במשך פון דריי יאָר- הונדערטער איז דאָס געשיכטע־שרייבן געוואָרן אַ קאָנספּיראַציע קעגן דעם היסטאָרישן אמת!“ אין דער עטנאָגראַפיע, אין דער פּו- לישטענדיקער און פונדאַמענטאַלער אויספאַרשונג פון דער פּאָלקס- ווירקלעכקייט, פון דעם נאַציאָנאַלן עבר און געשיכטלעכן אַנט- וויקלונגס־פּראָצעס, ליגט דער שליסל צו דעם היסטאָרישן סוד פון יעדער נאַציע!. אין קאַמף קעגן אויסערלעכע סכּנות און שונאים, שאַפט זיך די פּאָלקס־געמיינשאַפט. דער מחבר אונטערשרייבט און באַטאָנט כּסדר די דעצידירנדיקע ראָל פון יחיד אין געשיכט- לעכן געשטאַלטונגס־פּראָצעס פון יעדן קאָלעקטיוו. די עטיק איז אַ פּועל יוצא פון דער מענטשלעכער שוואַכקייט, און איז באַשאַפן געוואָרן דורך דעם יחיד, וואָס האָט געקעמפט קעגן די רבים, און דורך דעם שוואַכן, וואָס איז באַדראָט געווען דורך דעם שטאַרקן. די פאַרטיידיקונג פון די שוואַכערע, פון דער עטיק, איז מאַקע די הויפּט־אויפגאַבע פון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע.

ווי מיר זען, באזירט זיך נאָרדוים היסטאָרישע וועלט־אַנשוו־
אונג אויף עטישע פּרינציפּן. זי שטייט אין אַ פּולשטענדיקן קאָנ־
טראַסט צו דער דעמאָלט פּאָפּולערער מאַכט־פּילאָזאָפּיע פּון פּריד־
ריך נישטע. ס'איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס נאָרדווי, איינער
פּון די גרעסטע אייראָפּעאישע דענקער און שריפטשטעלער, האָט
זיך אזוי שאַרף אַנטקעגנגעשטעלט דעם נישטעאַנישן קולט פּון כּוּח
און איבערמענטשטום, וועלכער איז געוואָרן, ווי מיר ווייסן היינט,
דער פּרעקורסאָר און דער „גייסטיקער“ פּאָטער פּון די היטלערישע
מאָרד־באַנדעס. נאָרדווי, דער ווירדיקער יורש פּון די יידיש־עמי
טישע נביאים און זייער תּורה, האָט די געשיכטע און איר פּילאָ־
זאָפּיש־מאָראַלישן זין געמוזט לגמרי אַנדערש אינטערפּרעטירן. ווי
דער דייטש־ארישער מאַכט־פּרינדיקער.

דעם פּראָגרעס פּון דער מענטשהייט זעט נאָרדווי מער אין דער
מענטשלעכער עוואָלוציע ווי אין דער רעוואָלוציע. ער האַלט, אַז
אין אַלגעמינעם ענדערט די רעוואָלוציע ווייניק אַחוץ די היעראַר־
כיע פּון פּערזאָנען. די אַנטוויקלונג פּון דער פּאָרמעלער, מאַטעריע־
לער ציוויליזאַציע האָט דעם מענטש נישט געמאַכט בעסער אָדער
גליקלעכער. אין דער גייסטיקער און מאָראַלישער פּאַרבעסערונג
ליגט די רעטונג און די צוקונפט פּון דער מענטשהייט. די נייע
וועלט, די בעסערע און גערעכטערע, דאַרף געבויט ווערן אויף יושר,
שכל און אַחדוּת.

דאָס איז, אין אַ פּאַר קורצע זאַצן אויסגעדריקט, דער אינהאַלט
און דער גייסטיקער מהות פּון נאָרדוים ניי און גרויס ווערק: „די
אינטערפּרעטאַציע פּון דער געשיכטע“. ווי געזאָגט, זיינען נאָרדוים
אַנשוואַונגען און דאָס בוך באַהערשט בשלמות פּון דעם עטישן, נבי־
אישן פּאַטאָס, וואָס קעמפט מיט קנאות פאַר אמת און יושר. דאָס
בוך וועגן דער אינטערפּרעטאַציע פּון דער געשיכטע איז דערשינען
אין יאָר 1909, דעמאָלט, ווען אייראָפּע האָט איבערגעלעבט כמעט
אידילישע צייטן פּון פעלקער־שלום און די ציוויליזאַציע האָט פאַר־
שכּוּרט אַלעמען מיט איר אויסערלעכער גלאַנצנדיקער פּראַכט. אָבער
סך־הכל אַ פּאַר יאָר האָט אָפּגעטיילט די אייראָפּעאישע מענטש־
הייט פּון דער מוראדיקער שחיטה אין דער ערשטער וועלט־מלחמה
און איר שפּעטערדיקן, נאָך גרויזאַמערן המשך בעת דער צווייטער
וועלט־מלחמה. מיט זיין שאַרפּן, ווייטזעעוודיקן אָדלער־בליק האָט
מאַס נאָרדווי דערזען דעם שרעקלעכן תּהום, פאַר וועלכן די איי־
ראָפּעאישע מענטשהייט, איינגעוויגט אין זיסע און אָפּטימיסטישע
אילוזיעס, איז געשטאַנען. ווי זיינע ביזאָיטיקע ווערק, איז
אויך „די אינטערפּרעטאַציע פּון דער געשיכטע“, געווען אַ פּאָטער־

לעכע וואָרנונג און אַ פאַרצווייפלטער רעטונגסגעשריי פון אַ גרויסן שרייבער און טיפן דענקער, דעם גביא פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט. ס'איז נישט די שולד פון מאַקס נאָרדוי, וואָס זיין פּראָפּעטישע שטימע איז געוואָרן אַ קול קורא במדבר.

זייט דעם דערשיינען פון „די אינטערפרעטאַציע פון דער גע- שיכטע“, וואָס איז אין דער ווירקלעכקייט געווען די לעצטע וואָר- נונג צו דער אייראָפּעאישער מענטשהייט ערב איר צוזאַמענברוך, האָט נאָרדוי איבערגעלעבט אַ סך ביטערע און שווערע אנטוישונג- גען. די ערשטע פון זיי האָט אים געבראַכט די יונגערקייטע רע- וואָלוציע. אין זומער 1908 איז אויסגעבראַכן אין קאָנסטאַנטינאָ- פּאָל אַ מיליטערישער אויפשטאַנד קעגן דער קאַרומפּירטער און פאַרפּוילטער הערשאַפט פון דעספּאָטישן סולטאַן אַבדול האַמיר. די יונגערקייטע רעוואָלוציאָנערן, אָנגעפירט פון זייער קאָמיטעט „אינהייט און פּראָגרעס“, האָבן איבערגענומען די רעגירונגס- מאַכט אין לאַנד, האָבן דעטראָניזירט דעם סולטאַן און זיינען צו- געטראָטן צו פאַרווירקלעכן זייער פּראָגראַם, וועלכער איז אויסן געווען צו מאַדערניזירן די אָפּגעשטאַנענע טעריי.

אַ גאַנץ יאָר איז שוין פאַרנאַגען זייט דעם נצחון פון דער יונגערקייטער רעוואָלוציע און מ'האָט שוין געקאַנט פעסטשטעלן דעם פּרצוף פון נייעם רעזשים. נאָרדוי האָט זייט אַ פּאַר יאָר גע- האַט אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט די יונגערקייטע פירער, ווען זיי זיינען נאָך געווען פּאָליטישע עמיגראַנטן און האָבן אויף די ברע- געס פון דער סעקוואַנע בלויו געחלומט וועגן אַ נייער, דעמאָקראַ- טישער טעריי. נאָרדוי האָט, נאָך לאַנג פאַר זייער נצחון, אַרויס- געפילט אין זיי די צוקונפטיקע מושלים פון דער אַטאָמאַנישער אימפּעריע. ער האָט זיי באַהאַנדלט מיט גרויס סימפּאַטיע און זיי געגעבן הילף, סיי פּאָליטישע און סיי מאַטעריעלע. מיט ענטוויאַזם און מיט גרויסע האַפנונגען האָט דער גאַנצער ציוניסטישער לאַגער באַגריסט דעם זיג פון דער יונגערקייטער רעוואָלוציע. באַזונדערס איז גרויס געווען די פרייד פון מאַקס נאָרדוי. ער האָט געגלויבט אין די הבטחות, וועלכע די היינטיקע טעריקע זיגער און נעכטיקע פאַרזיער קאָנספּיראַטאָרן האָבן אים צוגעזאָגט פיערלעך און באַמונה שלימה. נאָרדוי האָט זיך געגרייט צו באַזוכן קאָנסטאַנטינאָפּאָל און צו באַגריסן פּערזענלעך זיינע גוטע באַקאַנטע, די מענטשן, וואָס האָבן איצט געבויט די באַנייטע, דעמאָקראַטישע טעריי.

אַבער פון דעם באַזוך איז גאַרנישט געוואָרן, ווי ס'איז נאָר-

נישט געוואָרן פון אַלע יונג־טערקישע האַפנונגען און הבטחות. די נייע הערשער האָבן שנעל פאַרגעסן, וואָס זיי האָבן צוגעזאָגט. זייער הערשאַפט איז געוואָרן אַ שטרענגער מיליטאַריסטיש־צענטראַליסטי־שער רעזשים, וואָס האָט נאָך ווייניקער געהאַט פאַרשטענדעניש און טאַלעראַנץ לגבי די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, ווי די אַלטע סולטאַנישע רעגירונג. די שטעלונג פון די יונג־טערקן לגבי דעם ציוניזם און דער יידישער קאָלאָניאַזאַציע אין ארץ־ישׂראל איז גע־וואָרן אַ פיינטלעכע. שוין אַ יאָר נאָך זייער מאַכט־באַהערשונג איז דאָס פאַר אַלעמען געווען קלאָר און דייטלעך. מאַקס נאָרדוי האָט איבערגעלעבט אַ טיפע אַנטווישונג און פאַרביטערונג. ווידער האָט ער זיך איבערצייגט וועגן דער ווירקלעכקייט פון דער גע־שיכטע, וואָס ווערט אזוי געמיין געפעלשט דורך שוין־באַפּוצטע פּראַזן. אַנדערש ריידן די רעוואָלוציאָנערן פאַר זייער נצחון, און אַנדערש האַנדלען זיי נאָך זייער נצחון. נעכטיקע הבטחות ווערן ציניש אויסגעלאַכט און קיין שום עטיש געזעץ קרעמפּירט נישט די, וואָס באַזיצן די מאַכט. אויך דאָסמאָל האָט דאָס גרויסע אייראָ־פעאַישע לייענער־פּובליקום געקאָנט פעסטשטעלן, ווי גערעכט זיי גען געווען די היסטאָרישע אַנשוואַונגען און אורטיילן פון מאַקס נאָרדוי אין זיינע אַלטע ווערק און באַזונדערס אין זיין נייעם בוך :

„די אינטערפּרעטאַציע פון דער געשיכטע“.

קאַפיטל 5"ה

„היט אַפּ הערצאַלס ציוניסטישע ירושה!“

דעם 29-טן יולי 1909, איז מאַקס נאָרדוי אַלט געוואָרן זעכציג יאָר. די גאַנצע קולטור־וועלט און בעיקר די יידישע און ציוניס־טישע וועלט האָבן דעם דאָזיקן יובל געפיערט מיט איבערגעגעבנ־קייט און דרך ארץ פאַר דעם באַרימטן מייסטער פון דער אייראָפּע־אישער ליטעראַטור און דעם אומדערשראַקענעם טריבון פון הערצ־ליאַנישן ציוניזם. אויף נאָרדוים אַדרעס זיינען אָנגעקומען טעלע־גראַמעס און געבורטס־טאַג־מתנות פון דער גאַנצער וועלט. די וועלט־פּרעסע, און באַזונדערס די פּראַנצויזישע, האָט ווידעראַמאַל דערמאָנט מיט אָנערקענונג און לויב די ליטעראַרישע, וויסנשאַפט־

לעכע, מעדיצינישע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט פון 60-יעריקן בעל-יובל. דער ציוניסטישער צענטראל-אָרגאַן „די וועלט“ האָט אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלן, גרויסן נומער, געווידמעט נאָרדווען, און דער „ידישער נאַציאָנאַלפּאַנד“ (קרן קימת לישראל) האָט געלאָזט דרוקן אַ מאַרקע מיט נאָרדוים בילד. אין אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס בכל תפוצות ישראל איז דער 60-יערי-קער געבורטס-טאָג פון פּאַריזער ציוניסטישן מנהיג געפיערט גע-וואָרן מיט אַן אימפּאַנידנדיקער ערנסטקייט און ליבשאַפט.

מער ווי אַלע צאָלרייכע, קאָסטבאַרע מתנות, האָט מאַקס נאָר-דווען דערפרייט דאָס באַשיידענע בילדל, וואָס איז אים איבערגע-געבן געוואָרן אין געבורטס-טאָג דורך זיין געליבט טעכטערל מאַקס סאַ און אירע שוועסטערלעך. דאָס איז געווען אַ מיין דיפּלאָם, גע-צייכנט מיט טאַלאַנט און גייסטרייכן ווייז. די צוקונפטיקע באַוווסטע מאָלערין מאַקסאַ נאָרדוי האָט שוין אין דעם דאָזיקן „יוגנט-ווערק“ באַוווּזן אירע קינסטלערישע פעאַיקייטן. אויף דעם דיפּלאָם האָט מען געזען אַ פּאַר פרויען, גייענדיק אויף דעם וועג קיין ירושלים, און צוזאַמען מיט זיי האָבן קינדער, שפּרינגנדיק און לאַכנדיק, באַגריסט די אַלט-נייע הויפט-שטאָט פון ישראל. ציוניסטישע פיר-רער פילן זיך אָפט איינזאַם און פּאַראַטן אין זייער ציון-אידעאַל צווישן די נאָענטסטע בני-בית. אויך נאָרדווען האָט יאָרנלאַנג געפייניקט די מורא, וועלכע איז געווען אַ טאָג-טעגלעכע דערשיי-נונג אין די שטובן פון ציוניסטישע מנהיגים. דער טריבון פון צויר-ניסטישע קאָנגרעסן האָט ביי זיך אין דער היים נישט געפירט קיין אידייאַישע פּראָפּאַגאַנדע. מיט סובטעלע דערציאונגס-מיטלען האָט ער באַאיינפלוסט און דערצויגן זיינע קינדער. דער 29-טער יולי 1909 איז געוואָרן זיין גרעסטער טריומף, אַ נצחון, וועלכן ציוניס-טישע פירער האָבן, ווי געזאָגט, זעלטן צו פּאַרצייכענען. נאָרדוים קינדער האָבן אין זייער באַשיידענעם דיפּלאָם אַרויסגעוויזן אַ טיפע טרייקייט און ליבשאַפט צו ארץ-ישראל און צו דעם ציון-אידעאַל פון זייער פּאַטער. נאָרדוי האָט דאָס באַצייכנט אַלס דאָס בעסטע און שענסטע געשענק צו זיין 60-יעריקן יובל.

אין אָונט האָבן זיך אין אַ באַקאַנטן רעסטאָראַן אויף שאַנז-עלזיעי פּאַרזאַמלט, צו אַ פייערלעכן, הגם אינטימען, באַנקעט די נאָענטסטע פריינט און משפּחה-מיטגלידער. מ'האַט גוט גענעסן און געטרונקען און אויך געהאַלטן רעדעס מעניני דיומא. נאָרדוים שטי-מונג איז געווען אַן אויסגעצייכנטע. ער האָט געפילט אַרום זיך די האַרציקע אַטמאָספּער פון טרויע, איבערגעגעבענע מענטשן. די

איינזאמקייט, וואָס האָט אים אַ סך מאָל פאַרפּאָלגט און געפייניקט, איז איצט, ווי אויף תמיד, פאַרשווונדן. ער האָט אַרום זיך געזען בלויז צעשטראַלמע, באַגייסטערטע פנימער, און זיין ענטוויאַסטישע, דיכטערישע נשמה האָט זיך געפרייט מיט דער נאַענטקייט פון אַזוי פיל גוטע און טרייע פריינט. ס'איז געווען אַ הייסע און שטיקנדיקע אויגנסט־נאַכט און דורך די אָפענע פענצטער האָט מען געזען די גלאַנציקע פאַנפאַרמע פון די פאַריזער הויפּט־גאַסן, האַלב־טונקל אין די ווינקלען, און ווי צום קאָנטראַסט, מיט ליכט־שפע באַגאַ־סענע פּראָמענאַדע־וועגן. נאָרדווען האָט באַהערשט אַ געפיל פון פרייד און גליק: ס'איז דאָך די שטאַט פון ליכט, די האַרציקע פאַ־ריזער מעטראָפּאָליע, וווּ ער האָט סוף־כל־סוף דערגרייכט זיין רוּם און גרויסקייט.

מאַקס נאָרדוי האָט געוואָרפן אַ צעשמייכלטן, דאַנקנדיקן בליק אויף זיינע ליבע געסט, וואָס האָבן זיך גראָד אַלע, ווי אויף אַ באַ־פעל, אויפגעהויבן פון זייערע פלעצער, און האָבן אַ ביסל טומלדיק, מיט ווערטער און געזאַנג, געווינטשן דעם בעל־יובל הונדערט אָדער הונדערט־צוואַנציק לעבנס־יאָר, אַלץ לפי זייער ווייטהאַרציקייט און קאַנפּעסיאָנעלער טראַדיציע. יידן און קריסטן זיינען געזעסן צוזאַמען אין אַן האַרמאָנישער, ברודערלעכער אייניקייט, און די גלעזער, אָנגעפילט מיט שאַמפּאַן האָבן צוגעגעבן דער זעלטענער שמחה אַ טעמפּעראַמענטפולן קאָלאָריט. פּלוצלונג איז געשען אַן אומאַנגענעמער אינצידענט. נאָרדוי שוועסטער שאַרלאַט, האָט גע־הלשט און איז אוועקגעפאַלן אַ טויט־בלאַסע. די מאַדאַם נאָרדוי און די פרוי פון ד"ר אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק, וואָס איז געווען פון באַרוף אַ דאָקטאָרין, האָבן די פאַרחלשטע אַרויסגעפירט אין אַ נעבן־צימער. דאָרט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די זאך איז נאָר־נישט קיין ערנסטע. שאַרלאַט, אַן עלטערע שוין דאַמע, האָט פשוט לכבוד דעם באַנקעט פון איר ברודער, אָנגעטאָן דעם אַלטמאָדישן קאָרסעט, וועלכער האָט איר איצט, ביי דער שטיקנדיקער היץ, אַנ־געטון צרות און לֶסוף אוועקגעלייגט אַ פאַרחלשטע. די קראַנקע איז באַלד צו זיך געקומען און די געסט האָבן ממשיך געווען זייער שמחה.

אַבער מאַקס נאָרדוי שטימונג איז געווען ווי פאַרענדערט. עפעס אַן אומהיימלעכער געפיל האָט אים באַהערשט. צי איז דאָס אַלץ אַרום אים, נישט מער ווי אַ חוּק־שפּיל, איינער פון די אָנגע־נומענע קאָנווענציאָנעלע שקרים? נאָרדוי, דער ראַציאָנאַליסט, דער שכל־מענטש, וועלכע האָט אין זיינע ווערק און עפנטלעכע פאַרלע־

זונגען, באקעמפט די מעטאפיזיק, איז אליין אין זיין פערזענלעכן לעבן געווען נומה צו פאמאליסטישע שטימונגען און האָט אָפּט געגלויבט אין זאכן, וואָס זיינען באַשערט, הגם זיי לייגן זיך נישט אויפן שכל הישר. אַהיימפּאַרנדיק אין אַ פּראַכט־פּוֹלן קאָטש מיט זיינע נאָענטסטע בני־בית, האָט נאָרדוי שוין נישט מער געטראַכט וועגן דעם באַנקעט און וועגן זיינע צאָלרייכע פּריינט. ער האָט נישט געזען די שיינקייט פון דער פּאַריזער מעטראָפּאָליע, הגם אויך איצט, אין די שפּעטע נאַכט־שעהן איז געלעגן אַ ווונדערבאַרער חן און כּישוף אויף די דאָזיקע ברייטע פּלעצער און רחבותדיקע גאַסן. פאַר נאָרדויס גייסטיקע אויגן זיינען געשטאַנען צעבראַכענע גע־שטאַלטן, טרויעריקע באַזוכער בעת זיינע בחנמדיקע אויפנאַם־שעהן, טראַגישע קרבנות פון די לעצטע רוסישע פּאַגראָמען, וואָס האָבן זיך פון צאַריסטישן גיהנום, דורך אומצאָליקע גרענעצן און שווע־ריקייטן דורכגעריסן ביז קיין פּאַריז, בכדי דאָ, פאַר דעם באַרימטן דאָקטאָר און יידישן מנהיג, אויפצודעקן די ווונדן פון זייער קער־פער און נשמה. צי קאָן מען איצט פּראַווען באַנקעטן און פּרייען זיך מיט דעם לעבן, ווען אַ פּאַלק, דיין פּאַלק, שטייט פאַרן אָפ־גרונט פון שרעקלעכער נויט און פאַרצווייפלונג? ! ווי מיט יאָרן צוריק, דעמאָלט אויך אין אַ הייסן, שטיקנדיקן אויגוסט־אָוונט, האָט נאָרדויען באַהערשט אַ מאָדנער אומעטיקער געפיל, וועלכער האָט אים אַ גאַנצע נאַכט נישט געלאָזט איינשלאָפּן און אויך די נאָענטסטע טעג געפייניקט און צעבראַכן.

נאָרדוי איז איצט אָפּט געגאַנגען אין די אַרעמע געסלעך, בשכ־נות פון בעלוויל און סען־פּאַל, ווו עס האָבן וועגעטירט אַ סך יידיש־רוסישע עמיגראַנטן. אויף די פּאַרטרוקנטע, מיט ווייניקע ביימלעך באַפּוצטע סקווערן און אין קליינע קאַפּע־הייזלעך האָט נאָרדוי גע־פירט שמועסן מיט די דאָזיקע „פרעמדע און ווייטע“ און דאָך אזוי באַקאַנטע און נאָענטע. זיי האָבן זעלטן געוואוסט, מיט וועמען זיי ריידן און האָבן אָפּן און אויפריכטיק דערציילט וועגן זייערע פּאַר־גאַנגענע יסורים און איצטיקע דאַגות. נאָרדוי האָט באַקומען אַ פּלאַסטיש, קלאָר בילד, געמאָלט אָן שיינע פּראַזן און אָן טראַגישע געסטן, וועגן דער פּאַגראָם־כוואָליע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין רוסיאַנדי נאָך דער מפּלֶה אין דער מלחמה מיט יאַפּאַן און אין צור־זאַמענהאַנג מיט דער באַזיגטער רעוואָלוציע. די בלוטיקע אַנטי־יידישע אַקציע, אָרגאַניזירט דורך דער צאַריסטישער רעגירונג און אָנגעפירט דורך די כּולִיגאַנעס פון „עכטרֹסישן פּאַרבאַנדי“, האָט גורם געווען צענדליקער טויזנטער יידישע קרבנות און האָט צע־

טרויסקט דעם מענטשלעכן און ווירטשאפטלעכן קיום פון רוסישן יידנטום. ווי אפט האָט נאָרדוי געזען און געפילט אין די אויגן פון די אנטלאָפּענע רוסישע יידן זייער טיפן צער און טראַגישע האַפנונגסלאָזיקייט! זעלטן האָט ער פון זיי געהערט, מיט אַ שטאַלצער סאַטיספאַקציע, מוטיקע ווערטער וועגן דעם יידישן „זעלבסטשוין“, וואָס האָט מיט געווער אין דער האַנט פאַרטיידיקט דעם יידישן כבוד און דאָס לעבן פון די פּאָגראַמירטע ברידער.

נאָרדוי האָט ערשט איצט באַנומען הערצלס „יידנשטאַט“-פּלאַן אין זיין גאַנצער ברייטקייט און געניאַלקייט. די דאָזיקע 7 מיליאָנען רוסישע יידן, וואָס שטייען ביים תהום פון זייער ווייטערדיקן קיום קאָן מען נישט ראַטעווען מיט אַ קליינלעכער עמיגראַציע און קאָ-לאַניאַציע. ווי לעכערלעך אומבאַהאַלפן איז דער אויסוועג, וועלכן עס פּרעדיקן די חובבי-ציון און די אַנדערע קעגנער פון פּאָליטישן ציוניזם. דאָס איז אַזוי, ווי מען וואָלט אַ שטורמישן מכול, וואָס באַגייט און פאַרניכטעט אַלץ, געוואָלט אויסשעפן מיט אַ קליינעם, נעבעכדיקן גלאָז. ראַטעווען קען מען דאָס פאַרצווייפּלטע מזרח-יידנטום בלוזי מיט אַ גראַנדיעזן, מעכטיקן מלוכה-פּלאַן, וואָס וועט דערמעגלעכן אַ שנעלע עמיגראַציע און קאָלאָניאַציע פון מיליאָנען יידן. נאָרדוי האָט אַרויסגעפילט די מוראדיקע טראַגישקייט פון הערצלען, בעת ער איז און זומער 1903 געשטאַנען צווישן די וויל-נער יידן און האָט זיי צוגעוואָרפן די שרעקלעכע פּראַגע: „ווי קאָנט איר אַזוי לעבן?“. און איצט ווילן זיי, די דאָזיקע קליינלעכע מענטשן און מינימאַליסטישע ציוניסטן, איבערנעמען די ממשלה אין דער ציוניסטישער וועלט-אָרגאַניזאַציע, וואָס איז דורך הערצלען געשאַפן און אויסגעבויט געוואָרן. זיי ווילן אַראָפּזעצן וואָלפּאָנען און ליקווידירן דעם פּאָליטישן ציוניזם, בעת דאָס אייראָפּעאישע יידנטום שטייט פאַר אַ צוזאַמענברוך!

נאָרדוי איז געגאַנגען אויף ציוניסטישע מאַסן-פאַרזאַמלונגען און זיין לייבן-שטימע האָט געדונערט: „מיר, די פּאָליטישע ציר-ניסטן, וועלן בשוט אופן נישט לאָזן פאַרטאַכלעווען הערצלס גרוי-טע ירושה וי נאָרדוים גייסטרייכע און שאַרפע פּעדער האָט געבליצט אויף די שפּאַלטן פון ציוניסטישע צייטונגען מיט אַ קאַמף-לאָזונג: „נאָר דער פּאָליטישער ציוניזם קאָן ראַטעווען דאָס וועלט-יידנטום!“. נאָרדוים אַרויסטרעטונגען, סיי מינדלעכע און סיי שריפטלעכע, האָבן אַנגעזאַגט אַ שטורם אויף דעם נאָענטסטן, ניינטן ציוניסטישן קאַנגרעס, וועלכער איז צונויפגערופן געוואָרן אויף סוף דעצעמבער 1909 קיין האַמבורג.

די דאָזיקע פּאָליטישע אויפֿרעגונגען און אָנשטרענגונגען האָבן מאַקס נאָרדויען שטאַרק דענערווירט און פּאַרמאַטערט. אויף דעם פּאַרלאַנג פֿון זיינע נאָענטסטע פּריינט און זיין פּרוי אַנגאַ, לאָזט ער אַלץ שטײן און פּאַרט סוף זומער 1909 אויף אַ דערהאַלונגס־רייזע קיין איטאַליע. אויסרוענדיק זיך אין אַ פּרעכטיקער רואיקער סביבה, באַקומט נאָרדוי פּלוצלונג אַ בריוו פֿון טשעזאַרע לאָמ־בראַזאַ. דער גרויסער געלערנטער און טרייער ייד האָט זיך דורכ־אויס געוואָלט טרעפֿן און דורכשמועסן מיט מאַקס נאָרדויען, וועלכן ער האָט שטאַרק געשעצט און ליב באַקומען. אין זיין בריוו צום פּאַריזער פּריינט שרייבט לאָמבראַזאַ, אז ער האָט עפעס אַ מאָדנעם, כמעט מיסטישן פּאַרגעפּיל וועגן זיין נאָענטן טויט. נאָרדוי האָט מיט אַ געוויסער שטוינונג פעסטגעשטעלט, אז אויך דער דאָזיקער וועלט־באַרימטער מעדיצינישער אויטאָריטעט לאָזט זיך באַאיינ־פּלוסן פֿון מעטאַפיזישע אמונות און מיסטישע שטימונגען. נאָרדוי האָט גלייך אָנגענומען לאָמבראַזאַס איינלאַדונג און האָט אים באַ־זוכט אין זיין ווילע ביי דער אָזערע לאַגאַ מאַדושאַרע.

טשעזאַרע לאָמבראַזאַ, וועלכער האָט געשטאַמט פֿון אַ מיוחס־דיקער איטאַליעניש־יידישער משפּחה פֿון רבנים און געלערנטע, איז שוין געווען אַ זקן פֿון 73 יאָר. זיכער איז ער געווען איינער פֿון די טיפּסטע און אַריגינעלסטע גייסטער פֿון 19־טן יאָרהונדערט. זיינע מעדיצינישע און אַנטראָפּאָלאָגישע ווערק האָבן אים געשטעלט אין דער ערשטער ריי פֿון דער דעמאָלטיקער וויסנשאַפּטלעך־פּלעיאַדע. אַלס אַ דירעקטאָר פֿון אַ גרויסן אַנשטאַלט פּאַר גייסטיקראַנקע און שפּעטער אַלס אוניווערסיטעט־פּראָפּעסאָר פּאַר פּסיכיאַטריע און געריכטלעכער מעדיצין, האָט לאָמבראַזאַ זיך דערוואָרבן אַ רי־זיקע דערפּאַרונג אין די דאָזיקע פּאַך־געביטן. זיינע לאַנגיעריקע איבערלעבענישן צוזאַמען מיט זיין עכטידישער פּכחות האָבן אים געמאַכט פּאַר אַ ווונדערבאַרן קענער פֿון דער מענטשלעכער נאַטור און נשמה.

ביי צום ערשטן סעפטעמבער 1909 איז נאָרדוי געבליבן צוזאַ־מען מיט לאָמבראַזאַ. ס'איז געווען זעקס וואָכן פּאַר לאָמבראַזאַס טויט. דער אַלטער איטאַליעניש־יידישער גאון האָט אַרום זיך גע־פּילט, מיט אַ מערקווירדיקער אינטואַיציע, די שאַטנס פֿון טויט. נאָרדוי האָט אים געפרוווט צו טרייסטן, באַנוצנדיק זיך דערביי מיט די קלונסטע און בעסטע מעטאָדן, וועלכע זיין יאָר־צענטליקער־לאַנגע פּראַקטיק, אַלס פּסיכיאַטאָר און דענקער, האָט אים געקענט געבן. לאָמבראַזאַ האָט מעלאַנכאָליש געשמייכלט, ווי ער וואָלט גע־

זאגט : „ליבער קאלענע, מיך וועסטו נישט אפנארן מיט דינע דאָק טאָרישע קונצן, איך קען דאָס פאך נישט ערגער, ווי דו !”.

לאַמבראָזאָ האָט אָפט גערעדט וועגן דעם טויט. אין דרויסן האָט געשיינט די הייסע, ברענענדיקע איטאַליענישע זון און אַרום דער אָזערע איז געלעגן ברייט און פאַרשווענדעריש צעשפּרייט די גן־עדן־פּראַכט פון דער נאַטור. עס האָט געשמעקט מיט בלומען און פאַלמען, און פון דער נאָענטקייט זיינען, ווי קלאַנגען פון זילבערנע גלאַקן, דערגאַנגען די לוסטיק־זינגנדיקע שטימעלעך פון פּויערישע קינדער. אַלץ האָט דאָ, אין דער ווונדערבאַרער סביבה, געאַטעמט מיט געזונטקייט און לעבנס־פּרייד, און דער הימל, דער קלאַסישער, אָפט באַשריבענער און באַזונגענער, איז געווען בלו־ריין, אָן דעם קלענסטן וואַלקן.

אַבער וואַלקנס, שווערע, בלייערנע, זיינען געלעגן אויף די נשמות פון די דאָזיקע צוויי יידישע זקנים, אַלטע אין יאָרן און באַ־לאַרן מיט לעבנס־דערפאַרונג, וויסן און חכמה. זייערע הבל־הבלימ־דיקע געדאַנקען און געפילן, זיכער אַ ירושה פון לאַנגע יידישע דור־רות, האָבן פאַרשטעלט די בלו־העלע ליכט פון איטאַליענישן הימל און האָבן אומברחמנות־דיק פאַריאָגט די ערדישע פּראַכט. דער וועלט־באַרימטער פּראָפּעסאָר פון טוריןאַ, וואָס האָט געזאָלט אין נאָוועמבער 1909 פּיערן זיין 73־סטן געבורט־טאָג, און דער גרוי־סער אייראָפּעאישער שריפטשטעלער און דענקער פון פאַריו, וואָס האָט ערשט מיט אַ פּאָר וואַכן צוריק געפּיערט זיין 60־סטן גע־בורט־טאָג, זיינען צום סוף פון אַלע געשפּרעכן וועגן מעדיצין, פּסיכיאַטריע, ליטעראַטור און פּאָליטיק, געקומען תּמיד צום איי־ביקן פינאַל, דעם טוד פון מענטשלעכן טויט. אויף די ברעגעס פון דער הערלעכער אָזערע זיינען לאַנגע שעהן אָפּגעזעסן צוויי חכמי־ציון, פּאַרטאַן אין זייערע געדאַנקען אָדער געשפּרעכן, און אַרום זיי האָט זיך געשלייכט מיט שטילע, טרויעריקע טריט דער מלאַך המות.

נאָר איינמאָל האָט טשעזאַרע לאַמבראָזאָ גובר געווען זיין מע־לאַנכאַלישע שטילקייט און איז אַריבער צו אַ טעמפּעראַמענטפולן אויפּברויז. דאָס איז געשען, ווען ער האָט אָנגעהויבן ריידן וועגן יידנטום און ציוניזם. דער אַלטער געלערנטער האָט דערמאַנט מיט באַגייסטערונג די געשטאַלט און די טעטיקייט פון טעאָראָר הערצל. ער האָט באַדויערט טיף און אויפּריכטיק, אַז ס'איז אים נישט באַ־שערט געווען אַנטי־לוצונעמען אין ציוניסטישע קאָנגרעסן, הגם ער

האָט זיי באַגריסט מיט טעלעגראַמעס. לאַמבראָזאָ האָט אַרויסגע-
ווּיזן אַ באַהאַונטקייט אין ציוניסטישע ענינים און האָט זיך גוט
אַרענטירט אין דער אינערלעכער לאַגע פון דער ציוניסטישער אַר-
גאַניזאַציע. „נאָר דער פּאָליטישער ציוניזם האָט אַ באַדייטונג פאַר
דער יידישער פּראַגע און איר לייזונג“, האָט ער אַ פּאָר מאָל איר
בערגעזורט פאַר נאָרדווען. לאַמבראָזאָ באַדויערט, וואָס די איטאַ-
ליענישע יידן שטייען ווייט פון ציוניזם: „מיר זיינען אפילו אַ קליי-
נער קיבוץ פון אַ פּאָר צענדליקער טויזנטער נפשות און פילן זיך
אַלס פרייע און גלייכבאַרעכטיקטע בירגער. אָט איז אונזערער אַ
ייד פּרעזידענט פון דער שטאַט רוים און אַן אַנדערער ייד פירט
אַן מיט דער רעגירונג. אָבער וואָס ווייסט מען? מיר וועלן אפשר
מער דאַרפן האָבן ארץ־ישׂראֵל, ווי ארץ־ישׂראֵל וועט אונז דאַרפן
האַבן!“.

בעת דעם געזענענונגס־אָוונט, האָט נאָרדוי דערמאָנט לאַמבראָ-
זאָס בוך „דער אַנטיסעמיטיזם און די וויסנשאַפֿט“, וואָס איז דער-
שינען מיט אַ 15 יאָר צוריק, און האָט זיין האַרציקן גאַסטגעבער
צוגערעדט צו שרייבן אַ ניי בוך וועגן מאָדערנער יידישער פּראָבלע-
מאַטיק פון רייזוויסנשאַפֿטלעכן שטאַנדפּונקט. נאָרדוי האָט אויך
אינגעלאָדן לאַמבראָזאָ צום ניינטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכער
האָט געדאַרפט פּאַרקומען אין אַ פּאָר חדשים אַרום. לאַמבראָזאָ
האָט געשטימלט מיט אַן אומעטיקן חן, ווי ער וואָלט געזאָגט: „עס
איז צו שפּעט, ליבער חבר!“ און דאָן האָט ער מיט שטילע ווער-
טער צוגעגעבן: „גריסט דעם ציון־קאָנגרעס און היט אָפּ הערצלס
ציוניסטישע ירושה!“.

דאָס איז געווען דאָס לעצטע געשפּרעך צווישן די צוויי גרויסע
יידישע אייראָפּיער. סוף אַקטאַבער איז צו נאָרדוי דערגאַנגען די
טרויעריקע ידיעה וועגן לאַמבראָזאָס טויט. נאָרדוי האָט לעצטנס
אַפט געטראַכט וועגן די דאָזיקע מערקווירדיקע געשפּרעכן ביי דער
אַזערע לאַגאַ מאַדזשאַרע. ער האָט זיך לאַנג נישט געקענט באַפּרייען
פון די אומעטיקע איבערלעבענישן.

ערב דעם ניינטן קאָנגרעס, איז פאַרשאַרפט געוואָרן, מיט יעדן
טאָג אַלץ מער, דער אינערלעכער קאַמף אין דער ציוניסטישער אַר-
גאַניזאַציע. פון די פּאַרטייאישע פּאַרזאַמלונגען און פון די אומצאָ-
ליקע פּריוואַטע בריוו, איז צו נאָרדווען דערגאַנגען, ווי אַ ווידער-
קול פון לאַמבראָזאָ'ס שטאַרבנדיקער שטימע, דער רופּ: „היט אָפּ
הערצלס ציוניסטישע ירושה!“.

קאפיטל ל"ו

בעת דעם ציוניסטישן געראנגל אויף קאנגרעסן

און אין דער ארגאניזאציע

ווידער האָבן שטורמישע געשעענישן אין פּאָליטישן לעבן פון פראַנקרײך אַבסאָרבירט מאַסס נאָרדווען און דערווייטערט אים, אויף אַ ווײַלע, פון דער ייִדישער געזעלשאַפֿטלעכקײט. פון דעם בית־עלמין אויף מאַנמאַרטער האָט מען אַריבערגעפירט צום פּאַנטמאַן די בײַנער פון באַרימטן פּראַנצױזישן שריפֿטשטעלער און קעמפּער עמיל זאַלאַ. די דאָזיקע אַריבערפירונג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעכטיקער, אימפּאַנירנדיקער מאַניפעסטאַציע פון אַלע רעפּובליקאַנישע און פּרייהייטלעכע פּאַרטייען און מענטשן. די רעגירונג און דאָס פּאָלק פון פּראַנקרײך האָבן דעם גרויסן נפּטר געוואַלט באַצאָלן די מאַראַלישע שולד, וועלכע האָט געפּיניקט דאָס פּראַנצױזישע געוויסן זײַט יענע דראַמאַטישע טעג, ווען זאַלאַ איז צוליב זײַן קאַמף לטובת דרייפּוסן פאַראורטיילט געוואָרן צו תּפּיסה.

בעת דער צערעמאָניע אין פּאַנטמאַן איז אָנוועזנדיק געווען מאַיאָר אַלפּרעד דרייפּוס. פּלוצלונג האָט מען אויף אים געשאָסן און פאַר־וונדעט אין דער האַנט. דורך אַ צופאַל איז גאָרדוי געזעסן אין דער נאָענטסטער שכנות פון אַטענטאַטאָר. נאָרדוי האָט זיך אויף אים געוואָרפן און אים מיט דער גאַנצער קראַפֿט געשטויסן צו דער ערד, זײַנע פינגער האָבן אָנגעכאַפּט דעם מערדערישן פּאַנאַטיקער ביים האַלז און אים אומגעלעך געמאַכט דאָס ווייטערדיקע שיסן. ווי נאָרדוי האָט שפּעטער דערציילט, האָט ער בעת מעשה געפּילט צוליב זײַן אָנשטרענגונג, אַזאָ געוואַלדיקן צופּלוס פון כּוחות, אַז לײכט איז אים געווען צו דערשטיקן צום טױט דעם אַטענטאַטאָר, נאָר עפעס אַן אינערלעכער קול האָט אים צוריקגעהאַלטן און נישט געלָאָזט עובר זײַן אויף דעם געבאַט: „לא תּרצח!“ דער אַטענ־טאַט ווי אויך אַנדערע דעמאָנסטראַטיווע געשעענישן אין לאַנד, האָבן קלאָר און דימלעך באַווײַזן, אַז דער אַנטיסעמיטיש־רעאַקציאָנערער לאַגער אין פּראַנקרײך איז נאָך נישט לַגמרי צעשמעטערט, הגם ער איז באַזיגט און פון דער רעגירונגס־מאַכט דערווייטערט. כּידוע, איז נאָרדוי געווען נאָענט באַפּריינדעט מיט עמיל זאַלאַ

און זיין איידעלער פרוי. ווען דער געניאלער פראנצויזישער ראַמאַ-
ניסט איז אין יאָר 1902 פלוצלונג אומגעקומען (דורך אַ באַנאַלן
צופאַל מיט אַ נאַדאַוויזן), איז זיין אלמנה געוואָרן אַן אָפּטער גאַסט
אין נאָרדוויס שטוב. דאָס איז געווען אַ זייער אינטעליגענטע און
פיינע פרוי און איר פריינטשאַפּט מיט די נאָרדוויס האָט זיך אַרויס-
געוויזן אַלס ערלעך און אויפריכטיק אויך שפּעטער, אין די שווער-
סטע צייטן. נאָרדווי האָט איר קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס, וואָס
אַ דאַנק איר, האָט ער זיך איבערגעבעטן און נאָענט באַפריינדעט
מיט איר מאַן, דעם גרויסן פראַנצויזישן גייסטמענטש און קעמ-
פּער, וועלכן ער האָט, מיט יאָרן צוריק אזוי שאַרף אַטאַקירט אין
זיין בוך „דעגענעראַציע“. לאַנגע אָונטן איז מען מיט זאָלאַס
אלמנה אָפּגעזעסן אין נאָרדוויס הויז, דערמאָנענדיק יענע צייטן פון
שטרמישע קאַמפּן און דראַמאַטישע געשעענישן.

דעם פּאַרפאַל מיט דעם אַטענטאַטאָר בעת דער צערעמאָניע אין
פאַנטעאָן, האָט שוין נאָרדווי כמעט-לגמרי פאַרגעסן. אַנדערע ענינים
און זאָרנן האָבן איצט פאַרנומען זיין אויפּמערקזאַמקייט. דערמאַנט
האָט אים וועגן דעם ווידער איינער פון די דעלעגאַטן בעת דעם
גיינטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין האַמבורג. דאָס איז געווען אַ פּר-
מער, אין טראַדיציאָנעלער טראַכט געקליידעטער עלטערער ייד פון
דרום-אוקראַינע, דוכט זיך אַ רב. נאָרדווי האָט אים שוין אַ פּאַר
מאָל באַמערקט אויף ציוניסטישע קאָנגרעסן. ער איז צוגעקומען
און געוונטשן נאָרדויען אריכת-ימים צוליב זיין 60-יעריקן גע-
בורטס-טאַג און צוליב דעם גליקלעכן ניצול-ווערן בעת דער שייסע-
ריי אין פאַנטעאָן. די ציטערדיקע שטימע פון אוקראַיאַנישן רב
האָט עפעס שטיל צוגעגעבן ברכות און נאָרדויען האָט זיך אויף אַ
רנע געדוכט, אַז אָט שטייט פאַר אים זיין פּאַטער ע"ה, ר' גבריאל
זידעלד, און בענטשט נומל צוליב אַ גליקלעכן צופאַל.

אָבער נאָר ווייניק הנאה האָט נאָרדווי געהאַט, ווען אַ פּאַר שעה
שפּעטער איז אין די קולואַרן פון קאָנגרעס-בנין, צוגעקומען צו
אים אַן אַנדערער דעלעגאַט, דאָסמאָל שוין אַ באַרימטער רוסישער
ציוניסט, איינער פון די אָנפירער פון די „פּראַקטישע“, און האָט
אים, נאָרדויען, געוונטשן צו זיין 60-יעריקן יובל, צוגעבנדיק
מיט אַ שמייכל און כלאַחדיד: „בר-ששים לזקנה יי“. נאָרדווי האָט
אינסטינקטיוו אַרויסגעפילט, אַז דער דאָזיקער פיינער פּסוק איז
דאָס מאָל נישט באַנוצט געוואָרן צופעליק, ס'איז זיכער געווען
דערביי אַן ערנסטע פּאָליטישע כוונה. מ'האָט זיין, נאָרדוויאיש-טראַ-
דיציאָנעלע קאָנגרעס-רעדע אויסגעהערט מיט דרך ארץ און התלה-
בות, און איצט וויל מען אים בכבודיק משלח זיין, ווי זיס פאַסט

פאר א זקן, וואָס דאַרף זיך נישט מישן אין די שטורמישע און ליידנשאפטלעכע קאָנגרעס־קאַמפּן.

נאָרדוי האָט זיך אָבער בשום אופן נישט געפילט, נישט גע-
וואָלט פילן אַלס זקן. גראָד להיפוך. מיט אַ יוגנטלעכן כוח און טעמל
פּערזאָנענט האָט ער זיך באַטייליקט אין די קאָנגרעס־פאַרהאַנדלונג
גען און אין די פאַרביטערטע קאַמפּן, וועלכע האָבן זיך דאָ געפירט,
פאַר און קעגן וואָלפּזאָן, פאַר און קעגן דעם פּאָליטישן ציוניזם. די
„פּראָקטישע ציוניסטן“ מיט אַלע זייערע חובבי־ציוניסטישע און
אַח־העמיסטישע אָנהענגער, זיינען געקומען צום האַמבורגער קאָנ-
גרעס מיט דעם פּעסען באַשלוס, צו ליקווידירן וואָלפּזאָנס פּרעזי-
דענטשאַפּט און איבערצונעמען די ירושה פון הערצלען. זיי האָבן
אָבער אָנגעטראָפּן אויף אַ האַרטן, אומדערוואַרטעטן ווידערשטאַנד.
וואָלפּזאָן האָט נישט געהערט צו די שוואַכע און ווייכע נאַטורן.
אויף דעם פּאַרשלאַג פון דער אָפּאָזיציע אין קאָנגרעס, אויסצודריקן
דער לייטונג אַ מיסטרויאונגס־וואַטום, האָט פּרעז. וואָלפּזאָן געענט-
פּערט מיט אַ שאַרפּער רעפּליק, וועלכע האָט אַרויסגערופּן ליידיג
שאַפּטלעכע פּראָטעסטן און אַ טומל. וואָלפּזאָן האָט נישט געשאַד
נעוועט זיינע קעגנער און זיין שטים האָט געדונערט: „מ'קעמפט
קעגן דער לייטונג מיט מיאוסע מיטלען, מיט אינטריגעס און שקרים.
דאָס טוען די זעלבע מענטשן, וואָס האָבן הערצלען פאַרביטערט
דאָס לעבן. ס'איז דער צעשמערנדיקער גייסט פון כאַרקאָוו, וועל-
כער טרייבט די אָפּאָזיציע צום קאַמף קעגן אונז! אויפריכטיק איז
זיך איינער פון די אָפּאָזיציע־פירער מודה געווען אין אַ פּערזענ-
לעכן געשפּרעך מיט מיר, דערקלערנדיק: איר, וואָלפּזאָן, זענט
אונז אַ צו שטאַרקע פּערזענלעכקייט! איך וועל אָבער נישט דער-
לאָזן, אַז מ'זאָל די ירושה פון הערצלען פאַרטאַכלעווען מיט אַנאַר-
כיע און הפּקרות. זאָל מען פון דעם נישט מאַכן קיין ענין פון
מזרח־און־מערב־יידינטום. איך פיל זיך נאָך בשלמות אַלס אַ רוסי-
שער ייד. מײן לייטונג האָט אינם ציוניזם ווידער איינגעפירט אַר-
דענונג און אַרבעט, זי האָט איר פליכט דערפילט!“

די פּאָליטישע ציוניסטן, מיט נאָרדויען בראַש, האָבן מיט אַלע
כוחות געשטיצט וואָלפּזאָנען אין זיין קאַמף אויפן ניינטן קאָנגרעס.
וואָלפּזאָנס לייטונג איז געבליבן ביי דער מאַכט. אָבער זיין „נצחון“
איז געשטאַנען אונטער אַ גרויסן פּראַגע־צייכן. כמעט די העלפט פון
קאָנגרעס האָט געשטימט קעגן אים. דאָס האָט געשאַפּן, סיי פאַר
דער באַוועגונג און סיי פאַר וואָלפּזאָנען גופּא, אַן אומהאַלטבאַרע
סיטואַציע. די אַנטיילנעמער פון האַמבורגער קאָנגרעס זיינען אַוועק-
געפאַרן מיט פּינלעכע געפילן. אַ סך דעלעגאַטן האָבן דערקלערט

מיט פארביטערונג: „אזא קאנגרעס, ווי אין האמבורג, קענען מיר זיך נישט מער דערלויבן!“.

ווי ס'איז געווען פארויסצווען, האָבן זיך גלייך נאָכן נייטן קאנגרעס ווידער אָנגעהויבן אינערלעכע קאמפן אין דער ציוניס־טישער וועלט־אָרגאַניזאַציע וועגן דער צוקונפטיקער אירעאישער ריכטונג און מאַכט־באַהערשונג. געשען איז דאָס אין אַ צייט, ווען די אינטערנאַציאָנאַלע לאַגע האָט זיך כסדר פאַרשאַרפט צוליב דער וואַקסנדיקער קאָנורענץ צווישן ענגלאַנד און דייטשלאַנד אין נאָר־ענטן מזרח. ס'האָט זיך אַנטוויקלט איינער פון די הויפּט־קאָנפליקטן, וועלכער האָט געפירט, אַ פּאָר יאָר שפּעטער, צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער צונויפטרעף צווישן דעם ענגלישן קעניג עדוואַרד דעם זיבעטן און דעם רוסישן צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן אין רעוואַל, האָט געהתמ'ט אַ פּאַסט צווישן די דאָזיקע צוויי מלכות קעגן דעם געפערלעכן דייטשן אַריענט־קאָנורענט. אָבער דייטשלאַנד האָט אויף דעם געענטפערט מיט אַ געלונגענעם מאַנעווער. זי האָט אויף איר זייט אַריבערגעצויגן די יונג־טערקישע מושלים, וואָס זיינען זיינער־צייט געקומען צו דער מאַכט, אַ דאַנק ענגלאַנד'ס פּאָליטישער און מאַטעריעלער הילף.

די פּראָדייטשע ענדערונג אין דער טערקיי איז געווען אַ שטאַר־קער קלאַפּ פאַרן ציוניזם. די פּאָליטישע און מיליטערישע פּאַסטאַרן אין דייטשלאַנד האָבן נישט געהאַט דאָס קלענסטע פאַרשטענדעניש פאַר ציוניסטישע פּאַסטולאַטן. דער יונג־טערקישער רעזשים האָט באַקומען אַ קלאַרע אַנטי־ציוניסטישע ריכטונג. ביי דער דאָזיקער לאַגע איז געווען די מיינונג פון פירנדיקע פּאָליטישע ציוניסטן, אַז מ'מוז זיך גלייך פאַרבינדן מיט ענגלאַנד, ווייל מ'שטייט פאַר אַ וועלט־מלחמה. די „פּראַקטישע ציוניסטן“ האָבן אָבער דאַקעגן גע־האַלטן, אַז מ'טאָר זיך נישט אָנגאַזשירן אויף קיין שום צד און מ'מוז ממשיך זיין דערווייל, ביי אַלע באַדינגונגען, די קאָלאָניאַ־טאָרישע קליין־אַרבעט אין אַרץ־ישׂראל, וואָס איז אַ טערקישע פּראָ־ווינץ.

די בלוטיקע באַלקאַן־מלחמות אין די יאָרן 1912—1913, בעת וועלכע די טערקישע אַרמיי האָט געליטן שווערע מפלות, האָבן נאָך מער פאַרשאַרפט דעם צענטראַליסטיש־שאַוויניסטישן רעזשים פון די יונג־טערקן. די לאַגע פון ציוניזם און פון דער יידישער אַרבעט אין אַרץ־ישׂראל איז געוואָרן נאָך אַ סך שווערער און פיינלעכער. די אומצופרידנהייט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג איז געוואַקסן און די אָפּאָזיציע האָט פאַרשאַרפט אירע אַטאַקן קעגן דוד וואָלפֿ־זאָנס לייטונג. די ציוניסטישע מנהיגים האָבן אָפּגעהאַלטן לאַנגע

און אָפּטע קאָנפּערענצן. נאָרדווען האָבן באַזוכט וואָלפּזאָן, די ענג-לישע ציון-פירער קאָווען און גרינבערג, יאָקאָבוס קאהן פון האַאג און באַוווסטע עסקנים פון רוסלאַנד און גאַליציע. סטאַבילע הויך-באַזוכער ביי נאָרדווען זיינען געווען: ד"ר אַלעקסאַנדער מאַרמאָר-רעק און פּראָפ. מרים שאַך, די פּראָמינענטע פּאַריזער ציוניסטן. מ'איז געזעסן גאַנצע טעג און נעכט און געזוכט בכובד ראש אַן אויסוועג פון דער קריטישער לאַגע, וועלכע האָט זיך געשאַפן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און אָרגאַניזאַציע.

זומער 1910 איז געפאלן די אַנטשיידונג. דוד וואָלפּזאָן האָט באַשלאָסן אויפצוגעבן דעם קאַמף און צו פאַרציכטן אויף דער ווייטערדיקער פּרעזידענטשאַפט. וואָלפּזאָן, דער שטאַרקער און פּראַקטישער מענטש, איז שוין געווען פאַרמאַטערט פון דעם גע-ראַנגל. אָבער נישט דאָס האָט דעצידירט, נאָר דער ציוניסטיש-פּאַ-טרויאַטישער מאַטיוו. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז געווען נאָך אויפגעטרייסלט און אָפּגעשוואַכט צוליב דער שפּאַלטונג פון די טע-ריטאָריאַליסטן. אַ ווייטערדיקע אויפטרײַסלונג און שפּאַלטונג וואָלט באַדראָט דעם קיום פון דער אָרגאַניזאַציע אין איר אייגנט-לעכן יסוד. דאָס ווערק פון טעאָדאָר הערצל איז געווען טייער און הייליק פאַר זיינע תּלמידים. נאָרדוי, וואָלפּזאָן און די אַנדערע מנ-היגים פון פּאָליטישן ציוניזם האָבן באַשלאָסן איבערצולאָזן די לייטונג אין די הענט פון די „פּראַקטישע“. קיין אַנדערן אויסוועג פון דער קאָמפּליצירטער און פאַרצווייפּלטער לאַגע האָבן זיי נישט געזען. ווען געוויסע פּאָליטישע ציוניסטן האָבן פאַרלאַנגט פון נאָר-דווען, אַז ער זאָל דאָך ממשיך זיין דעם קאַמף און נישט פאַר-ציכטן אויף דער לייטונג, האָט זיי דער גייסטרייכער מנהיג געענט-פערט, אַז מ'מוז אזוי האַנדלען, ווי עס האָט געהאַנדלט די אמתע מאַמע בעת דעם באַוווסטן משפּט פאַר שלמה המלך.

דער צענטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין באַזעל (אויגוסט 1911) האָט רעכטלעך און פאַרלאַמענטאַריש סאַנקציונירט די נייע מאַכטסיטואַציע אינם ציוניזם. דאָס איז געווען דער לעצטער ציוניסטישער קאָנגרעס, אין וועלכן מאַקס נאָרדוי האָט זיך באַטיי-ליקט און געפירט דעם פּאַרזײַ. נאָרדויס טראַדיציאָנעלע קאָנגרעס-רעדע, די צענטע און די לעצטע, איז ווידער געווען אַ מייסטער-שטיק פון זיין אָראַטאָרישער קונסט, און האָט פאַר דעם יובּליקאַנט-גרעס אַרויסגערופן דעם אומשטערבלעכן גייסט פון טעאָדאָר הערצל און זיין פּאָליטיש-ציוניסטישער שיטה. דער צענטער קאָנגרעס האָט געהאַט אַ רואיקן פאַרלוף, מ'האַט מיט אַוואַציעס געראַנקט פּרעז. וואָלפּזאָן פאַר זיין לאַנגיעריקער טעטיקייט און לסוף האָט מען

געוויילט א נייע פינף־קעפיקע לייטונג פון לויטער, „פראקטישע“, אין וועלכער דער פארנעמער און באשיידענער בערלינער באַטאַ-ניק־פראַפעסאָר אָטטאָ וואַרבורג איז געווען דער פאַרמעלער, נייער פרעזידענט. אזא אַביעקטיווער באַאורטיילער, ווי דער היסטאָריקער שמעון רובנאווי, האָט דעמאָלט געשריבן: „אויפן צענטן קאָנגרעס האָט דער פּאָליטישער ציוניזם באמת קאפיטולירט פאַר דעם „פראַקטישן“ און „קולטורעלן“ ציוניזם, פאַר דער אַלטער חיבת־ציון און פאַר אַחד־העמוּם“.

צוריקפאַרנדיק פון קאָנגרעס קיין פאַרין, אין באַגלייטונג פון דיכטער אַנדרע שפּירע, דעם דעלעגאַט פון די פאַריזער ציוניסטן, האָט נאָרדוי גערעדט מיט אַ יוגנטלעכן ברען וועגן דעם ווייטער־דיקן קאמף פאַר הערצלס פּאָליטישער ירושה. „ס'איז נישט קיין קאפיטולאַציע, ס'וועט קומען אַ המשך פון דעם קאמף, און מיר, די פּאָליטישע ציוניסטן, וועלן סוף־כל־סוף זיין!“ — האָט ער דער־קלערט מיט אַ קאַטעגאָרישער און אַנטשלאָסענער שטימע. נאָרדוי האָט זיין וואָרט בשלמות געהאַלטן. אפילו אויף איין רגע פאַרציכט מעט ער נישט אויף זיין ציוניסטישער וועלט־אנשוואונג און אויף זיין שליחות. קוים צוריקגעקומען קיין פאַרין, און שוין טרעט ער אויף צוזאַמען מיט אַנדערע מנהיגים פון פּאָליטישן ציוניזם (וואָלפֿ זאָהן, קאווען, זשאַן פישער, מאַרמאַרעק און אַנדערע) אויף אַ ציר־ניסטישן מאַסן־מיטינג און פּראַקלאַמירט פאַר דער גאַנצער ציוניסטישער עפנטלעכקייט די פאַראַלן פון מלוכה'שן, הערצליאַנישן ציוניזם. נאָרדויס אַרטיקלען אין דער ציוניסטישער פּרעסע מאַכט לייזרן די ציוניסטישע מאַסן און מאַנען דאָס ציוניסטישע געוויסן. אין דעצעמבער 1912 קומט עס צום ערשטן עפנטלעכן קאָנפליקט צווישן דער נייער ציוניסטישער לייטונג (אין בערלין) און מאַסן נאָרדוי. אין לאַנדאָנער וועלט־בלאַט „טיימס“ דרוקט זיך אַ בריוו פון נאָרדויען, אונטערגעשריבן אַלס פּרעזידענט פון 10־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין וועלכן נאָרדוי פאַרלאַנגט, אַז די דעמאָלט צונויפגערופענע באַלקאָר־קאָנפּערענץ זאָל נעמען אין באַטראַכט די ציוניסטישע פּאַסטולאַטן. דער דאָזיקער בריוו האָט ווידער פאַרשאַרפט די באַציאונגען צווישן די „פּאָליטישע“ און „פּראַקטישע“ ציוניסטן. די בערלינער לייטונג האָט מורא געהאַט פאַר פּרישע גזירות מצד דער טערקיי און האָט דערקלערט, אַז אפילו מאַסן נאָרדוי טאָר נישט אָנהויבן אויף דער אייגענער האַנט פּאָליטישע שריט. פאַרשטענדלעך, אַז די פּאָליטישע ציוניסטן האָבן זיך געשלאָסן געשמעלט אויף דער זייט פון זייער מנהיג און האָבן פאַר געוואָרפן דער לייטונג, אַז זי איז באַגאַנגען אַ גרויסן היסטאָרישן

פעלער מיט דעם, וואָס זי האָט נישט אויסגענוצט די באַלקאן-קאָנ-
פערעניז, בכדי אויף דעם אייראָפּעאישן פּאַרום אַוועקצושטעלן דעם
גאַנצן ייִדישן פּראָבלעם.

ווידער האָט זיך אין דער ציוניסטישער וועלט-אַרגאַניזאַציע
פאַרשאַרפט דער אינערלעכער געראַנגל צווישן ביידע הויפט-לאַגערן,
און דאָס האָט געפונען זיין אויסדרוק, אָפּט אַ לייַדנשאַפטלעכן, אין
דער פאַרטייִפרעסע און אין די לאַקאַלע אַרגאַניזאַציעס. פּאָליטישע
ציוניסטן האָבן מיט פאַרביטערונג קריטיקירט דעם קאָלאָניאַליזאַציע-
סיסטעם אין אַרץ־ישׂראַל און זיינע נישט־פּראַקטישע, פאַרשווענ-
דערישע אַרבעטס־מעטאָדן. ערב דעם עלפטן ציוניסטישן קאָנגרעס,
אין זומער 1913, האָט נאָרדוי געהאַלטן אין פאַרזי, בעת דער
הערצל־פּיערונג, אַ נאָר שאַרפע רעדע קעגן דער בערלינער לייַטונג,
וועלכער ער האָט פּאַרנעוואָרפן פּאָליטישע אומפּעאיקייט און אַ
שלעכטע ווירטשאַפּט.

ס'איז געווען אַ יאָר פאַר דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה.
סיי אויף דעם אַלגעמיינעם פּאָליטישן האַרזאָנט און סיי אויף אונ-
זער אייגענעם ציוניסטישן הימל, האָבן זיך דעמאָלט געזאַמלט
וואַלקנס און אָנגעזאַנט אַ נאָענטן שטורם.

קאַפיטל 5

אויף דער שוועל פון דער וועלט־מלחמה

אין יאָר 1911, בעת זיין אינטענסיווער געזעלשאַפטלעך־צויר-
ניסטישער טעטיקייט, האָט מאַקס נאָרדוי פאַרענדיקט צוויי ביכער.
דאָס ערשטע פון זיי, אַ טראַגעדיע מיטן נאָמען „רחב" איז קיינ-
מאָל נישט געוואָרן געדרוקט און איז ביז הייַנט געבליבן אין מאַ-
נוסקריפּט. די פּערזאָן פון דער תנ"כישער רחב, דער כנענישער
קורטיזאַנע פון יריחו, האָט שוין לאַנג צוגעצויגן די פאַראַינטערע-
סירונג פון דראַמאַטורגן און ראַמאַנען־שרייַבער. אויף דער קאַנווע
פון דער ביבלישער דערציילונג, האָט אונז נאָרדוי געשילדערט די
טראַגעדיע פון דער דאָזיקער מערקווירדיקער און שיינער פרוי,
וואָס האָט יידן געהאַלפן צו דעראַבערן די שטאָט יריחו און האָט
זיך שפּעטער געפונען אין דעם מיליטער־לאַגער פון יהושוע. רחב

קאן זיך אָבער נישט אַרײַנפאַסן אין דער נײַער סבײַבה. די פּרױען האָסן זי און די מענער פאַרפּאָלגן זי מיט זײַערע געלױסטן. אַ רגע דוכט זיך, אַז די טראַגעדיע וועט זיך ענדיקן מיט אַ פּרײַלעכן עפּיר לאַג, מיט אַ באַנאַלער חתונה. אײַנער פּון יחושוע'ס בעסטע סאָל־דאַטן פאַרליבט זיך אין רחב, ער זאָגט זיך אָפּ צוליב איר פּון זײַן כּלח און ווײַל דורכאױס חתונה האָבן מיט דער דאָזיקער פּרעמדער פּרוי פּון ירחו. אָבער רחב פּילט, אַז זי געהערט צו אַן אַנדערער וועלט, צו דער כּנעניש־געצנדינער ישׂער, פּון וועלכער זי שטאַמט. רחב ווײַל נישט אומגליקלעך מאַכן איר ייִדישן געליבטן און זי באַגײט זעלבסטמאָרד.

מענטשן, וואָס האָבן געהאַט די מעגלעכקײט צו לײַענען נאָר דוױס טראַגעדיע, זײַנען אַנטציקט געווען מיט דער דראַמאַטישער קונסט און דער קאָלירפּולער מאָדעלירונג פּון די געשילדערטע גע־שטאַלטן. די סצענישע אַקציע איז לעבעדיק און וואָלט נאָרדוױס „רחב“ געזיכערט אַ גרויסן טעאַטער־דערפּאָלג. די דעצױיע פּון אוי־טאָר איז אָבער געבליבן אַ פעסטע, ער האָט זײַן מאַנסקריפּט באַ־האַלטן אין שרײַבטיש. נאָרדווי האָט מורא געהאַט, אַז זײַן טעאַטער־שטיק וועט אױסגענוצט ווערן צו אַן אַנטי־ייִדישער פּראָפּאַגאַנדע, צוליב דעם קאָנטראַסט, וועלכער קומט דאָ שאַרף צום אױסדרוק צווישן צוויי וועלטן, דער ייִדישער און דער געצנדינער ישׂער.

כּמעט גלײַכצײטיק מיטן פאַרענדיקן די טראַגעדיע „רחב“ האָט נאָרדווי צונויפּגעזאַמלט און אַרויסגעגעבן אין דרוק „די פאַרכשוּפּטע דערצײלונגען“, אַ זאַמלונג פּון פּראַכטפּולע מעשה'לעך, וועלכע ער האָט כּמשך פּון יאָרן דערצײלט, פאַרשטענדלעך בעל־פה, זײַן טעכ־טערל מאַקסאַ. ס'איז שוין דערמאָנט געוואָרן פּריער וועגן דער אוי־סערנגעוויינלעכער צוגעבונדנקײט פּון נאָרדויען צו מאַקסאַ. די מעשה'לעך, וועלכע דער באַרימטער שרײַבער און דענקער (און תּמיד פאַרײַגטער ציוניסטישער מנהיג), האָט דערצײלט און אַרויס־געגעבן אין אַ בוך־פּאַרם, זײַנען אַ מענטשלעך־דירנדיקער דאָקומענט פּון נאָרדוויס ווונדערבאַרער נשמה־רײַנקײט. אַזעלכע „פאַרכשוּפּטע דערצײלונגען“ האָט געקענט אױסטראַכטן נאָר אַ מענטש מיט אַ הערלעכן גײסט און מיט אַ גוטן, באַגײסטערטן, ממש־קינדער־יש־רײַנעם האַרץ.

די דאָזיקע, שוין כּמעט לעגענדאַרע ליבע פּון נאָרדויען צו זײַן אײַנציקן טעכטערל מאַקסאַ איז געקומען צום אױסדרוק אין טאָג־טעגלעכן לעבן, בײַ יעדער געלעגנהײט און מעגלעכקײט. אָפט זײַנע־דיק פאַרטיפּט אין זײַנע געדאַנקען און בײַכער, האָט נאָרדווי דאָך תּמיד דערהערט פּון ווײַטנס דאָס קלײַנגנדיקע שטימעלע פּון זײַן

בתיחידה (ווען זי איז לאנגזאם און מיט מי ארויפגעגאנגען אין זיין צימער, קלעטערנדיק אויף די שטיגן) און איז געלאפן בחפזון צו עפענען איר די טיר. שפעטער, ווען מאקסא איז שוין ארויסגע- וואקסן אביסל פון אירע קינדער-יאָרן, האָט דער שטארק-באַשעפּ- טיקטער, תמיד-פאַרמאטערטער און נישט מער יונגער טאַטע געפּר- גען צייט, געדולד און כוח, בכדי צו שפּאַצירן מיט זיין מאַקסא איבער די באַרימטע פּלעצער און וויכטיקסטע מוזעאומס פון פּאַ- ריז. אָפּט האָט מען אין לווּר אָדער אין פּאַליי לוקסעמבורג געזען נאָרדווען אין דער איינציקער געזעלשאַפּט פון דעם יונגן מיידל מאַקסא, ווי זיי האָבן צוזאַמען שטודירט די אָנגעזאַמלטע דאָ קול- טור-אוצרות און זיינען לגמרי פאַרמאָן געווען אין שמועסן און וויכוחים וועגן היסטאָרישע און קינסטלערישע פּרטים. צוזאַמען מיט איר פּאָטער האָט מאַקסא באַזוכט די בעסטע און שענסטע אויסשטעלונגען פון מאָלעריי און סקולפּטור. די שפעטערדיקע קאַ- ריערע פון מאַקס נאָרדוויס טאַכטער אַלס קינסטלעריין און מאָלעריין, איז זיכער געווען, אין אַ גרויסער מאָס, אַ רעזולטאַט פון איר פּאָ- טערלעכער דערציאונג און גייסטיקער השפּעה.

די שוין דערוואַקסענע מאַקסאַ נאָרדווי האָט מיט איר פיינער קינסטלערישער און דיכטערישער נאַטור, געשאפן אין דער היימ- שער סביבה, אַ דערגענונג צו דער גאַסטפריינטלעכער שטוב פון איר גרויסן און וועלט-באַקאַנטן פּאָטער. נאָרדווי איז אָפּט פאַרמאַ- טערט געווען פון די כסדרדיקע באַזוכער, וואָס זיינען געקומען פון אַלע זייטן און קרייזן. ס'וואָלט זיך געשאפן איינער פון די אינטע- רעסאַנטסטע קאַטאַלאָגן, ווען מ'וואָלט געפּרוּווט צונויפּשטעלן די ביילדער-גאַלעריע פון מאַקס נאָרדוויס טעגלעכע געסט און באַזוכער. דאָס זיינען געווען מענטשן פון די פאַרשידנסטע, אָפּט אפילו פאַראַ- דאָקסאַלע קאַנטראַסטן. אָט קוים האָט זיך צוגעמאַכט די טיר נאָך דעם באַזוך פון אַ רבניש-פּאַטריאַכאַלישער געשטאַלט, פון אַ באַ- ווסטן „מזרחי"-פירער, וועלכער האָט וויילנדיק אין פאַרזי, גע- האַלטן פאַר נויטיק צו מאַכן אַ וויזיט, צוזאַמען מיט זיין פרוי, אַן עכט מזרח-יידישער אשה צנועה, ביים באַרימטן ציוניסטישן מנהיג, ווי נייע געסט, פון גאָר אַן אַנדערער, לגמרי עקסטרעמער וועלט, האָבן זיך באַוווּזן אין נאָרדוויס וויינינג. צוויי שפּאַנישע מענער און אַ יונגע, פּראַכטי און טעמפּעראַמענט-פולע שיינקייט, האָבן מיט זייער עולם-הוזה'דיקער, אַ ביסל הפּקר'דיקער פּריילעכקייט, אויף איינמאַל פאַרטריבן די מאַסיווע, דורות-שווערע און מיט צעקניטיש- טע שטערנס דערדריקנדיקע געשטאַלטן פון דעם רבנישן פּאָר. האַר- מען דע בורגאַס, אַ גלענצנדיקער שפּאַנישער שרייבער און פּרויען-

ליבהאָבער, צוזאַמען מיט זיין שיינער, באמת אנטציקנדיקער טאַכ־
טער און בלאַסקאָ איבאַנעז, דער באַרימטער שריפטשטעלער און
נאַרדוים גאָר ליבער פריינט, זיינען געווען די דאָזיקע נייע געסט.
וואָס פאַר אַ געוואַלדיקער קאָנטראַסט אין אויסערלעכן באַנעם און
אין גייסטיקן מהות צווישן די, וואָס זיינען גראָד אַוועק, און די,
וואָס זיינען ערשט פריש צום באַזוך געקומען! וויפל טאַקט און
קולטור האָט זיך פאַרלאַנגט פון נאַרדויען און זיינע נאָענטסטע
בני־בית, כדי די אַלע דאָזיקע באַזוכער, אָפט אזוי קאָנטראַסט־פולע
און אַמאָל אַפילו שטאַרק עקזאָטישע, אויפצונעמען פריינטלעך און
מענטשלעך, און אויך זיי אַוועק... צושיקן, ווען און ווי מ'דאַרף
עס טון.

ס'איז שוין געוואָרן דערמאָנט וועגן דעם, אַז צווישן די צאָל־
רייכע געסט און באַזוכער אין נאַרדוים וווינונג, זיינען אָפט געווען
פאַרשידענע מערקווירדיקע געשטאַלטן און פשוטע אָנשיקענישן.
ס'האָט זיך פאַרלאַנגט אַ סך גוטסקייט און נאָך מער געשיקלעכקייט,
כדי זיך אַן עצה צו געבן מיט די דאָזיקע משונה'דיקע אורחים,
וועמענס צאָל איז כסדר פראָפאַרציאָנעל געוואַקסן צוזאַמען מיט
נאַרדוים אַלגעמיינער און ציוניסטישער באַרימטקייט. פון די אומ־
צאָליקע פאַסירונגען, זאָל אונז נאָך דאָ דערלויבט זיין צו דערציילן
בלויז וועגן איין איינציקן פאַל, וועלכער וועט גענוג אילוסטרירן
דעם מצב.

אין אַ העלן (אפשר נישט לגמרי העלן!) טאָג, איז געקומען אין
נאַרדוים וווינונג אַ יונגער רוסישער ייד מיט אַ בריוו פון ד"ר
אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק, וועגן מאַטעריעלער הילף פאַר דעם באַ־
זוכער. נאַרדוי, וועלכער האָט שטאַרק רחמנות געהאַט אויף די רו־
סישידישע עמיגראַנטן, זעענדיק אין זיי קרבנות פון פאַגראַמיס־
טישן רוסלאַנד, האָט דעם יונגמאַן געפרעגט פריינטלעך, מיט
וואָס ער קאָן אים העלפן. דער באַזוכער האָט געענטפערט קאַטע־
גאַריש, אַז ער וויל נישט קיין נדבה, נאָר אַרבעט. אָט למשל, וועט
ער אים, נאַרדויען, אויפנייען אַ נייעם אַנצוג. דאָס האָט נאַרדוי
אַפילו נישט געדאַרפט אזוי שטאַרק האָבן אָבער כדי צו דערפילן די
בקשה פון אַרעמאַן, האָט ער מסכים געווען. דער יונגערמאַן האָט
דערויף שוין געדאַנקט און געוואָלט שוין אַוועקגיין.

„נו, און די מאָס? פאַרוואָס נעמט איר נישט די מאָס?“ —
האָט אים נאַרדוי צוריקגערוּפן.

„איך דאַרף נישט נעמען קיין מאָס. אין דריי טעג אַרום וועט
איר האָבן דעם אַנצוג“ — איז געקומען די אומדערוואַרטעטע
תשובה.

די זאך איז אפילו נאָרדויען פּאָרגעקומען זייער מאַדנע. וואָס
עפעס אויפנייען אָן אַנצוג אָן אַ מאַס־נעמען? אָבער, אין זיין תּמיר
מות, האָט ער זיך געטראַכט: אַ קשיה אויף די רוסישע יידן! זייער
רע שניידער זענען מסתּמא אזוי טיכטיק, אַז זיי נייען, נישט נעמענ־
דיק קיין מאָס.

נאָך דריי טעג איז דער יונגערמאַן געקומען מיט דעם פּאַרטיקן
אַנצוג. נאָרדוי האָט גענומען פּרווון אָנצוטאָן, אָבער ס'איז אַרויס־
געקומען אַ חוזק־שפּיל, די הויזן האָבן נישט געוואָלט אַרויף אויף די
פּיס און דער רעקל האָט מיט די לאַנגע אַרבל און פּלייצעס אַראָפּגע־
האַנגען מעשה קאַריקאַטור.

„וואָס איז דאָס, אזוי נייט אַ שניידער?“ — האָט נאָרדוי גע־
פרעגט, שוין מיט אַן אויפגערעגטן טאָן. דערויף האָט דער יונגער־
מאַן געענטפּערט, אַ ביסל פּאַרשעמט:

„אוי, ווען איך וואָלט געווען אַ שניידער, וואָלט דאָך מיר גוט
געווען! איך בין אָבער אַ היטלחאַכער וי“.

באין ברירה האָט נאָרדוי באַצאָלט דעם רוסי־יידישן „שניידער“
פאַר זיין שכר־טרח, איבערלאָזנדיק אים נאָך דערצו, אַלס מתּנה
דעם נישט־געלונגענעם אַנצוג. נאָרדוים האַרץ האָט צו יענער צייט,
ווי געזאָגט, שטאַרק געבלוטטיקט צוליב דעם טראַגישן גורל פון דעם
רוסישן יידנטום. צו די אַלטע צרות און פורעניות איז צוגעקומען אַ
פּריש אומגליק. אין פּרילינג 1911 האָבן די צאַריסטישע מושלים
אַרעסטירט אין קיעוו אַ ייד מיטן נאָמען מענדל בייליס, אונטער דער
באַשולדיקונג פון אַ ריטואַלימאָרד. אין דער גאַנצער רוסישער אימ־
פּעריע האָט זיך אָנגעהויבן אַ מוראדיקע העצע קעגן די יידן. די
סכּנה פון אַ ניער בלוטיקער פּאָגראַם־כוואַליע איז קלאָר און בולט
געוואָרן. דאָס וועלט־יידנטום האָט אויפגעציטערט צוליב חרפה און
צאַרן, די באַנייטע עליט־דעם־באַשולדיקונג האָט דערנידריקט און באַ־
ליידיקט דעם יידישן זעלבסט־באַווסטזיין. די געפאַר, וואָס האָט ווי־
דער געדראַקט דעם רוסישן יידנטום, איז געוואָרן אַן ערנסטע זאַרג און
אַ שווערער פּחד פאַר אַלע יידן בכל תּפוצות העולם. אומעטום זיינען
פּאָרגעקומען מאַניפעסטאַציעס לטובת דעם אומשולדיק־אַרעסטירטן
מענדל בייליס און צום שוין פון דעם געפערלעך באַדראַקטן רוסישן
יידנטום. ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן 1912—1914,
האָט זיך פּאַרשאַרפט דער געראַנגל אַרום דעם ענין בייליס, וואָס
איז אין רוסלאַנד גופא נאָך מער צוגעשפּיצט געוואָרן צוליב דעם
אַטענטאַט אין קיעווער טעאַטער (סעפטעמבער 1911) בעת וועלכן
דער יידישער יונגערמאַן באַגראָוו האָט אין אָנוועזנהייט פונם צאַר
און זיינע מיניסטאַרן, דערשאָסן דעם בלוטיקן שונא־ישראל פּרע־

מיער סטאָליפּין. ווי זיינערצייט, מיט אַ דור צוריק, דער דרייפּוס־
 ענין, אזוי איז איצט, אויף דער שוועל פון דער וועלט־מלחמה, דער
 ענין־בייליס געוואָרן די שידונגס־ליניע צווישן פּראָגרעס און רע־
 אַקציע, צווישן גערעכטיקייט און אַנטיסעמיטיזם. דער שטורם פון
 וועלט־יידנטום און פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, צוזאַמען
 מיט דעם קאַמף פון דעמאָקראַטישן און רעוואָלוציאָנערן לאַגער אין
 רוסלאַנד גופא, האָט געצוונגען די צאַרישע סאַטראַפּן נאַכצוגעבן
 און צו באַפרייען בייליסן, נאַכדעם ווי בעת דער געריכטס־פאַר־
 האַנדלונג (אין אָקטאָבער 1913) האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויזן די
 פּולשטענדיקע אומשולד פון דעם יידישן אָנגעקלאָגטן. אָבער טראָץ
 דער באַפרייאונג פון בייליסן און דעם דורכפאַל פון דער צאַריסטי־
 שער עלילת־דמים־העצע, איז די לאַגע פון די 7 מיליאָן רוסישע יידן,
 דעם רוב מנין ורוב בנין פון וועלט־יידנטום, ווייטער געבליבן אַ
 קאַטאַסטראַפּאַלע, און האָט כסדר געדראַט מיט אַ שרעקלעכן אויס־
 ברוך פון בלוטיקע אַנטי־יידישע פּאָגראַמען. די פאַרסמטע אַנטי־
 סעמיטישע באַקיאַט־אַקציע אין קאָנגרעס־פּוילן, אין צוזאַמענהאַנג
 מיט דעם, וואָס וואַרשעווער יידן האָבן געשטימט ביי די דומא־וואַלן
 קעגן אַ פּוילישן שונא־ישראל און פאַר דעם סאַציאַליסט יאַגעלאַך,
 האָט קלאָר באַווויזן, אז די אַנטי־יידישע מנפה האָט פאַרכאַפט אפילו
 אונטערדריקטע פעלקער, וואָס האָבן אַליין געליטן פון דער רוסיש־
 צאַריסטישער הערשאַפט.

אונטער דעם שווערן איינדרוק פון דער וואַקסנדיקער זאָרן
 לגבי דעם גורל פון רוסישן און פּוילישן יידנטום, איז געשטאַנען
 דער עלפטער ציוניסטישער קאָנגרעס, וועלכער האָט זיך אָנהויב
 סעפטעמבער 1913 פאַרזאַמלט אין ווין. די טראַגישע לאַגע פון
 מזרח־יידנטום און אירע פעסימיסטישע האַראַסקאָפּן להבא, האָבן
 געפונען אַן אָפּשפּיגלונג אין נחום סאַקאָלאָוויט רעדע, אין יענעם
 קאָנגרעס־רעפּראַט, וועלכער איז ביז איצט אויף אַלע 10 פּאַריקע
 קאָנגרעסן, געהאַלטן געוואָרן, אויף אַ פייערלעכן און טראַדיציאָנ־
 נעלן אופן, דורך מאַקס נאָרדויען. אַ גרויסער טייל פון די פּאָלי־
 טישע ציוניסטן, מיט מאַקס נאָרדוי בראַש, איז צום ווינער קאָנגרעס
 גישט געקומען. ס'איז געווען באַוווסט, אז די „פּראַקטישע ציו־
 ניסטן“ ווילן אויפן קאָנגרעס ליקווידירן די לעצטע השפּעה פון די
 „פּאָליטישע“ און איבערנעמען די לייטונג פון די ציוניסטישע פיר־
 נאַנץ־אינסטיטוציעס, וועלכע זיינען ביז איצט פאַרבליבן אין די
 הענט פון די „פּאָליטישע“. ביי דער געשאַפּענער לאַגע, ווען די
 בערלינער לייטונג האָט געהאַט פון פּאַרויס אַ געזיכערטע גרויסע
 מערהייט פון די דעלעגאַטן, האָבן אַנפירנדיקע פּאָליטישע ציוניסטן

געהאלטן, אז ס'האָט נישט קיין זין זיך צו באַטייליקן אין קאָנגרעס.
דאָס איז געווען די מיינונג פון אַזעלכע פּראָמינענטע הערצליאַנער,
ווי נאָרדוי, ד"ר אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק, אינז. י. קרעמענעצקי
און אַ סך אַנדערע. אָבער אַ באַדייטנדיקער טייל פון די פּאָליטישע
ציוניסטן, מיט דוד וואָלפּזאָן בראַש, האָט געהאַלטן, אז מ'מוז זיך
יאָ באַטייליקן אין קאָנגרעס, כדי נישט צו דערלאָזן צו אַ פּולשטענדיג
דיקער הערשאַפט פון די „פּראַקטישע“, כּפּרט אין די פינאַנץ-אינז-
טיטוציעס.

אויף דעם קאָנגרעס גופא, האָבן זיך ביי די „פּראַקטישע“ ציור-
ניסטן אויסגעקריסטאָליזירט צוויי ריכטונגען, איינע אַן עקסטרעמע
(אָנגעפירט פון מ. מ. אויסשיקין), וועלכע האָט פּאַרלאָנגט אַ ריק-
זיכטלאָזן קאַמף קעגן די „פּאָליטישע“, און די צווייטע, אַ געמיי-
טיקע (אָנגעפירט פון ד"ר משלענאָוו), וועלכע האָט נישט געוואָלט
פּאַרשאַרפּן די לאַגע און האָט געזוכט אַ קאַמפּראָמיס מיט די „פּאַ-
ליטישע“. נאָרדוי האָט צום קאָנגרעס צוגעשיקט אַ בריוו, וועלכער
איז פּאַרגעלייענט געוואָרן און האָט שטאַרק באַאיינפלוסט די שטי-
מונג פון קאָנגרעס. זיין אינהאַלט איז געווען פּאָלגנדיקער :

„הויכגעשעצטער קאָנגרעס! הגם זייער וויכטיקע סיבות
האָבן מיר, צום ערשטן מאָל זייט דער שאַפונג פון דער ציור-
ניסטישער אָרגאַניזאַציע, אומגעגלעך געמאַכט צו באַטייליקן
זיך אינם 11-טן קאָנגרעס, וויל איך דאָך פון ווייטן שיקן
איך מיין גרוס. איך וועל דעם פּאַרלויר פון קאָנגרעס אָב-
סערווירן מיט אַ ליידנשאַפטלעכן אינטערעס און יעדעס
וואָרט אויף די קאָנגרעס-זיצונגען וועט געפינען אַן אָפּקלאַנג
אין מיין נשמה. איך ווינטש איך, אז דער קאָנגרעס, וועל-
כער קומט פּאַר אין הערצלס שטאָט, זאָל האָבן אין זיין
הערצלס אויפמאַסונג פון ציוניזם. זאָל דער קאָנגרעס אויף
קיין רגע נישט פּאַרגעסן, אז אַן אַרבעט, וועלכע באַצוועקט
בלויז פּאַרצובאַרייטן ארץ-ישראל צו דער אויפנאַם פון אַ
גרעסערער צאָל יידן, האָט נישט דעם נויטיקן נוצן פּאַרן
גאַנצן יידישן פּאָלק, אויב מ'דערציט נישט גלייכצייטיק די
ווייטעסטע יידישע פּאָלקס-מאַסן אין דעם שטרעבן, צו גע-
פינען אַן אויבנאַם אין ארץ-ישראל. זאָל אויסערדעם דער
קאָנגרעס געדענקען, אז אונזערע פינאַנציעלע כלי-זין, וועלכע
זיינען מיט אַזויפיל מי געשאַפן געוואָרן, האָבן נישט די נוי-
טיקע האַרטקייט, בכדי אויסצוהאַלטן אַן אומפּאַרזיכטיקע
אַדער ריקזיכטסלאָזע באַהאַנדלונג. זייער צוזאַמענברוך קאָן
ווערן אַ טויט-סכנה, אויב נישט פּאַרן ציוניסטישן געדאַנק,

טאָ דאָך פאַר דער היינטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.
און לױף זאָל דער קאָנגרעס נישט פאַרגעסן, אַז מ'קאָן נישט
דער גרויסער זאָך ברענגען נוצן סתם דורך רעזאָלוציעס, אויב
די פאַרווירקלעכונג איז דערווייל אוממעגלעך. איך ווילטש
פון טיפסטן האַרצן, אַז דער 11-טער קאָנגרעס זאָל דעם צויר-
ניזם — צו זיין דערהויבענעם ציל נענטער ברענגען מיט אַן
אָנגעזעענער וועג-שטרעקע, און איך

פאַרבלייב מיט דרך ארץ
ד"ר מ. נאָרדוי

נאָרדויס אָפּוועזנדיקייט אויפן קאָנגרעס האָט געמאַכט אַ שווערן
איינדרוק אויף אַ סך „פּראַקטישע“ ציוניסטן פון רוסלאַנד. דער
פּראַמינענטער ציוניסטישער עסקן פון מינסק, ש. ראָזענבוים, האָט
אין זיין קאָנגרעס-רעדע דערקלערט: „נאָרדוי איז דער סימבאָל פון
ציוניזם! די גאַנצע באַוועגונג און דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק האַלטן
נאָרדויען פאַר איינעם פון די הויפּט-שעפּער פון ציוניסטישן גע-
דאַנק!“ (עאָן צאַזאַנאַזױטש, דער באַקאַנטער פּויליש-ציוניסטישער
פירער, האָט אין זיין רעדע, בעת דעם קאָנגרעס, געזאָגט: „מ'טאָר
נישט אזוי באַהאַנדלען נאָרדויען, ווי עס האָט געטון די בערלינער
לייטונג אין איר פרעסע. די מענטשן פרעגן זיך מיט זאָרג: „אויב
מען באַהאַנדלט אזוי נאָרדויען, אַ פּערזענלעכקייט, וועלכע איז אין
ציוניזם געווען אויף דער מדרגה פון טעאָדאָר הערצל, ווי וועט מען
ערשט באַהאַנדלען אַנדערע אָפּאָזיציאָנערן?“ אַן אַנדערער פּויליש-
ציוניסטישער פירער, ד"ר נחמן טירקין, האָט דער לייטונג און איר
מערהייט אויפן קאָנגרעס געזאָגט פּאָלנדיקע ביטערע ווערטער:
„די ציוניסטישע אידן איז פון אַ גרויסער וועלט-אידיי רעדוצירט
געוואָרן צו אַ קליינער געשעפטס-באַוועגונג. דער ציוניסטישער באַ-
וועגונג פּעלט איצט דער ווייטער האַריזאָנט, מיר פאַרמאָגן נישט
דעם אַמאָליקן אָדלער-שוונג און אָדלער-בליק. מיר באַזיצן קליינע
געלט-אינסטיטוציעס און קליינע חשבונות. אין דער ציוניסטישער
באַוועגונג הערשט דער מערקאַנטילער גייסט. מיר האָבן פון דער
לייטונג כּסדר געהערט: גיט געלט, געלט און ווידער געלט! עס איז
פאַרשוונדן דער ציוניסטישער געדאַנק, זיינע כּהנים זיינען געוואָרן
געלט-נבאים. עס דראָט אַ סכנה דעם ציוניזם! פאַרוואָס האָבן מיר
איצט דעם ביזנעס-ציוניזם? ווייל מיר האָבן אין דער באַוועגונג
אויפגעגעבן דעם אַמאָליקן גלאַנץ און גראַנדיעזן פאַרנעם. די מיט-
גלידער פון דער בערלינער לייטונג זיינען גאַנץ גוטע פאַרוואַלטער,

אָבער זיי דארפן נישט זיין קיין פארוואלטער, נאָר פירער. מיר האָבן, ליידער, נישט קיין מוהיגים!"

א גרויסער טייל פון די דעלעגאטן, אויך פון די „פראקטישע", האָט געהאט פאַר זיינע אויגן די טראַגיק פון רוסישן יידנטום, און האָט אינסטינקטיוו געפילט דעם וועלט־שטורם, וואָס דערנענטערט זיך. מ'האָט אָפט געמוזט מודה זיין, אַז די ציוניסטישע באַוועגונג איז אַראָפּגעפירט געוואָרן פון ברייטן, מלוכה'שן, הערצליאנישן שליאַך אויף זייטיקע ענגע וועגן פון אַמאָליקער חובבי־ציוניס־טישער קליין־קאָלאָניזאַציע און גבאישער ווירטשאַפט. די ריכטונג פון ד"ר טשלענאָוו האָט לסוף באַהערשט דעם קאָנגרעס און דורכ־געפירט באַשלוסן, וועלכע האָבן געדאַרפט באַרואיקן די צערייזטע געמיטער און די אומצופרידענע „פאָליטישע" ציוניסטן. מ'האָט די באַנקן ווייטער איבערגעלאָזט אין די הענט פון די „פאָליטישע" און בראש פון דער נייער בערלינער לייטונג איז געוויילט געוואָרן ד"ר טשלענאָוו, וועלכער איז באַליבט געווען אויך ביי די „פאָליטי־שע". נאָך מיט יאָרן צוריק האָט וואָלפּזאָן דערקלערט, אַז טשלענאָוו איז דער איינציקער פון די „פראקטישע", וועלכער איז ראוי אײַבערצונעמען די לייטונג נאָך אים.

ד"ר יחיאל טשלענאָוו האָט פאַרציכטעט אויף זיין רייכער מעדי־צינישער פראַקטיק אין מאַסקווע און איז אויף סטאַביל אַריבער קיין בערלין. אין דער נייער לייטונג האָט ער פאַרנומען דעם פּלאַץ אויבנאָן. מ'האָט געהאַפּט, אַז ער וועט אָנהויבן אַ נייעם קורס אין דער אָרגאַניזאַציע און אַרויספירן די באַוועגונג אויף ברייטערע וועגן. ס'איז געווען אַ האָפּנונג, אַז די נייע לייטונג וועט זיך באַ־מיען צו געפינען אַ געמיינזאַמע פּאָליטישע ליניע מיט מאַקס נאָר־דוי און זיין הערצליאנישן לאַגער. מ'האָט אָבער נישט פאַרויסגעזען, אַז אין אַ פּאָר חדשים אַרום וועט זיך שוין אָנהויבן אַ כלטיקער וועלט־קריג.

שטייענדיק אויף דער שוועל פון דער וועלט־מלחמה, האָט דאָס אייראָפּעאישע יידנטום איבערגעלעבט אַ פאַרשאַרפטן געראַנגל צווישן דער נאַציאָנאַל־ציוניסטישער פּאָלקס־באַוועגונג און די פאַרשידענע אַסימילאַטאָרישע ריכטונגען. הגם דער אַנטיסעמיטיזם איז כּסדר גע־וואַקסן און האָט געפערלעך באַדראַט דעם ווייטערדיקן יידישן קיום, איז די אַסימילאַציע געבליבן ביי אירע אַלטע אילוזיעס. באַזונדערס איז דאָס בולט געקומען צום אויסדרוק אין דייטשלאַנד, וווּ אפילו פירנדיקע ציוניסטן, ווי למשל פּראָפּ. אָפּענהיימער, האָבן זיך געלאָזט באַאיינפלוסן פון דייטש־נאַציאָנאַלע פּראַזן. אָבער, בעת אין מערב־אייראָפּע איז דער קאַמף צווישן דעם נאַציאָנאַלן יידנטום און זיינע

אסימילאטארישע קעגנער, געפירט געוואָרן בעיקר טעאָרעטיש, האָט אין מזרח־אײראָפּע דער געראַנגל מיט דער אַסימילאַציע אָנגענומען נאָר שאַרפע פּאַרמען. אין צוזאַמענהאַנג מיט די וואַלן צום עסט־רײַכישן פּאַרלאַמענט אין זומער 1911, האָבן די ציוניסטישע מאַסן, קעמפּנדיק קעגן דער הערשאַפט פון דער פּוילישער שלאַכטע און אירע ייִדיש־אַסימילאַטאָרישע משרתים, געשטרמט רעגירונגס־אַמטן, ווי מ'האַט אָפּן געפּעלשט און צוגעגנב'ט די שטימען פון די ייִדיש־נאַ־ציאָנאַלע קאַנדידאַטן. אין דער גאַליצישער שטאַט דאַהאַבײַטש זײַר נען אין אַ בלוטיקן קאַמף קעגן דעם קאַרופּטן פּריציפּאַל־אַסימילאַטאָר רישן רעזשים דערהרגט געוואָרן 24 יידן און צוויי מאָל אַזויפיל זײַר נען שווער פּאַרווונדעט געוואָרן.

די בלוטיקע געשעענישן בעת דער העראָאישער וואַלקאַמפּאַניע פון די גאַליצישע ציוניסטן, האָבן טיף דערשיטערט מאַקס נאָרוויען. ער האָט מיט אַ שוידער דערזען, צו וואָס עס זײַנען פּעאיק די ייִדישע אַסימילאַטאָרן. דאָס האָט נאָך מער פּאַרגרעסערט זײַן קעגנערשאַפט און זײַן עקל צו די דאָזיקע, ווי ער האָט זײַ גערופּן, דעזערטערן. נאָרדוי האָט די ייִדיש־פּראַנציוזישע אַסימילאַטאָרן געוואָרפּן אין פּנים אַרײַן, ווי אַ קאַמף־פּאַראַל, די שאַרפע ווערטער, וועלכע הערצל האָט מיט יאָרן צוריק, געשריבן וועגן „ד"ר קאַהן“, נאָרדויס פּיעסע: „מײַקען אַנטלויפן פון אַ פּאַרטיי אָדער פון אַ קלאַס צו וועלכער מען געהערט, אָבער מײַקען נישט אַנטלויפן פון אַ פּאַלק, צו וועלכן מען באַלאַגט ייִ.“ אין געשפּרעכן מיט באַרימטע ייִדיש־פּראַנציוזישע אינטעלעקטור אַליסטן, האָט נאָרדוי זײַ באַרויערט, וואָס זײַ שטייען ווייט פון צײַר ניזם, און האָט כסדר מיט שטאַלץ אונטערגעשטראַכן: „דער צײַנויזם האָט פאַר מײַנעם לעבן געגעבן אַ זײַ און אַן אינהאַלט ייִ.“

באַזונדערס שאַרף האָט נאָרדוי באַקעמפּט די ייִדיש־סאַציאַליסטי־טישע אַסימילאַטאָרן. פון סאַציאַליסטן, וואָס פּרייַדיקן יושר און אמת, האָט ער קודם־כל פּאַרלאַנגט יושר און אמת לַגְבִּי דעם אייגענעם פּאַלק. נאָרדוי האָט קיינמאַל נישט געקאַנט פאַרשטיין און מוהל זײַן, וואָס אַזעלכע פּאַליטישע קעמפּער, ווי ד"ר וויקטאָר אַדלער, דער פירער פון די עסטרייכישע סאַציאַליסטן, און פּויל זײַגער, דער פירער פון די דײַטשע סאַציאַליסטן, שעמען זיך מיט זײַער ייִדישן אָפּשטאַם און ווילן נישט הערן וועגן ייִדישע רעכט און פּאַסטולאַטן. וועגן זײַ האָט ער זיך אויסגעדרוקט מיט פאַרבימערונג: „ דאָס זײַנען דעקאַ־דענטישע יידן, פאַרפּוילט ביז צום מאַרך פון זײַערע בײַנער, שקלאַפּן פון פּרעמדער אימיטאַציע!“ נאָרדויס האַרץ האָט געווייטיקט, אַז פאַר דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער באַוועגונג גײַען פּאַרלײַרן אַ סך אײַר דעלע און טאַלענטירטע כּוחות, וואָס זײַנען זיך בשלמות מקריב פאַר

פרעמדע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. נאָרדוי האָט זיי געמאָנט און גערופן צום ציוניסטישן לאַגער, שרײַבנדיק: „מיר דאַרפן האָבן די דאָזיקע ענטזויאַסטישע סאָציאַליסטן. זיי האָבן אַן אידעאַל. זיי גלױבן אין פּראָגרעס און צוקונפּט. זיי האָבן אַן עטישן צוגאַנג צום לעבן, זיי זיינען טאַלענטירט און אַרבעטס־פּעאיק. דאָס איז גראַד דאָס, וואָס אַ ציוניסט דאַרף האָבן! צו זיי רופן מיר און זאָגן: אַזעלכע, ווי איר, האָבן זייער פּלאַץ אין ציוניזם. אזוי, ווי איר צווייפּל נישט, אַז אייער אָפּזאָגן זיך פון יידנטום וועט איר אַמאָל ביטער אַנטוישן, אזוי בין איר אויך זיכער, אַז אין ציוניזם וועט איר געפונען די פּולע מעגלעכקייט צו פאַרווירקלעכן אייערע אידעאַלן, צום ווײַל און נוצן פון אַלעמענטלעכן פּראָלעטאַריאַט!“

אַ סך סאָציאַליסטן האָבן פון נאָרדויען אָפּט געהערט די קאָטע־גאַרישע ווערטער, וועלכע ער האָט פּראָקלאַמירט אויפן אַכטן צײַט־ניסטישן קאָנגרעס: „ווי לאַנג עס עקזיסטירט אַ יידישע פּראָגע און ווי לאַנג יידן באַקומען נישט זייערע רעכט, אזוילאַנג זיינען אַלע קאָנג־פּערענצן וועגן מענטשלעכער און סאָציאַלער גערעכטיקייט, בלוז און אַנשטעל!“

נאָרדוי האָט זיך כסדר באַמיט צו געווינען פאַרן ציוניזם פירנדיקע סאָציאַליסטישע פּערזענלעכקייטן. ער האָט וועגן דעם אַ סך געטראַכט און פּלענער אויפגעשטעלט. דער פּלוצלינגער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה האָט אַ סוף געמאַכט אויך צו די דאָזיקע באַ־מיאונגען.

דריטער מייל

מאקם נארדוי איז זיין לעצטער לעבנס-תקופה

„א לאנג לעבן, א קורץ לעבן, וואָס איז דער אונטערשיד,
עס דאַרף זיין אַ שיין לעבן!“ מ. נאַרדוי

קאפיטל 5"ח

דער אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה און

נאָרדוים גירוש פון פאָריו

אין מאי 1918 איז געשלאָסן געוואָרן אַ שלום צווישן די באַלד-קאָנ-מלוכות און דער באַזיגטער טערקיי. די קריסטלעך-אייראָפּע-אישע וועלט האָט דערגרייכט איר ציל, וועגן וועלכן זי האָט גע-חלומט זייט לאַנגע דורות: די טערקיש-מוזולמאַנישע אימפעריע איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון אייראָפּע און נאָר אַ זייער שמאָל לער לאַנד-פּאַס אַרום דער הויפּט-שטאָט קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געבליבן ביי די יורשים פון סולטאַן, ווי אַ זכר לחורבן פון אַמאָל ליקער מאַכט און פּראַכט. מאַקס נאָרדווי, וועלכער איז במשך פון לאַנגע יאָרן געווען אַ פּריינט פון דער פּראַגרעסיווער, דעמאָקראַטי-שער טערקיי, האָט מיט אַן אויפריכטיקן צער דערקלערט אַ יונג-טער-קישן דיפּלאָמאַט אין פּאָריו: „אייער מפּלה איז אַ רעזולטאַט פון אייער פּאַראַט לנבי די פּרינציפּן פון דעמאָקראַטישער פּרייהייט און נאַציאָנאַלער גערעכטיקייט, אַ דאַנק וועלכע איר זייט געקומען צו דער מאַכט, און וועלכע איר האָט, ליידער, אַזוי שנעל פּאַרגעסן!“.

מיט דער טערקישער מפּלה, איז לחלוטין נישט פּאַרענדיקט גע-וואָרן די געפּערלעכע סיטואַציע אויפן באַלקאַן. באַלד איז צווישן די זיגערישע קריסטלעך-באַלקאַנישע מלוכות גופּא, געקומען צו אַ בלו-טיקן קריג וועגן דער פּאַרטיילונג פון דער דעראַבערטער ירושה. און הגם ביים סוף פון יאָר 1918, האָט ענדלעך די שלום-אינטער-ווענץ מצד די אייראָפּעאישע גרויסמאַכטן אָפּגעשטעלט דעם זעלבסט-מערדערישן פעלקער-קאַמף אויף דעם באַלקאַן, איז דאָך די לאַגע דאָרט ווייטער געבליבן אַ געשפּאַנטע און געפּערלעכע. „דער אומרו-איקער באַלקאַן-קעסל“ (ווי מ'האַט דאָס דעמאָלט גערופן) האָט כסדר געדראָט מיט נייע אויסברוכן, וואָס זיינען עלול געווען אַריינצוואָרפן נאַנץ אייראָפּע אין אַ קאַטאַסטראָפּאַלן וועלט-קריג.

די באַלקאַנישע מלחמות זיינען געווען בלוז אַ רינג אין דער קייט פון די קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען און קאָנפּליקטן, וואָס האָבן זיך, מיט יעדן טאָג אַלץ מער פּאַרשאַרפט אויף דער גאַנצער, לאַנגער

וועלט־פּאָליטישער ליניע, פון ווייטן און נאָענטן מזרח, ביז צו מערב־ און דרום־אײראָפּע. די ב.ב.ב. (בערלין־באָנדאָר־באָן) געבויט דורך דײַטשע אינזשיניערן און מיט דײַטשן געלט, איז געווען נישט בלויז אַ טעכניש־פּאָליטישער ענין, זי האָט געטראָגן אַ בולטן מיליטעריש־ סטראַטעגישן כאַראַקטער. דער דעמאָנסטראַטיווער באַזוך פון דײַטשן פּאַנצער־שיף „די פּאַנטערע“ ביי די ברעגעס פון צפּון־אַפּריקע, איז דעם מאַראַקאנישן פּאַרט אַגאַדיר, האָט פאַר דער גאַנצער וועלט אונט־ טערגעשטראַכן די געפערלעכע אימפעריאַליסטישע טענדענצן פון דער דײַטשער מאַכט־פּאָליטיק. דאָס איז כסדר געקומען צום אויסדרוק אין די חוצפהדיקע, ווילי־ונגעריש־אַגרעסיווע דעקלאַראַציעס און „דרשות“, וועלכע דער דײַטשער קײזער, ווילהעלם דער צווייטער, פלעגט האַלטן ביי יעדער פּאַסיקער, און נאָך מער ביי יעדער נישט־ פּאַסיקער געלעגנהייט. טראָץ דער טערקישער מפּלה האָט זיך דײַטש־לאַנד ווייטער געפירט און געפילט, ווי דער פּראַטעסטאַר פון דער אַטאָמאַנישער מלוכה, און איז גרייט געווען אָנצוהויבן אַ וועלט־ שחיטה, בכדי צו פאַרווירקלעכן אירע דעראַבערישע, אימפעריאַליס־ טישע צילן. דערפאַרענע פּאָליטיקער און צײַטונגס־מענטשן האָבן פאַרויסגעזען, אַז דער „באַלקאַן־קעסל“ וועט זײַן דער אָנהויב פון דײַטשלאַנדס וועלט־אַגרעסיע. דער נאָמען פון דעם דײַטשן פּאַנצער־ שיף „די פּאַנטערע“ איז געוואָרן אַ סימבאָל פאַר דער רױבערישער, מערדערישער כוונה פון די יונקעריש־דײַטשע גענעראַלן און מיניס־טראָרן.

די אינטערנאַציאָנאַלע לאַגע האָט פאַרלאַנגט אַן אינטענסיווע טעטיקייט מצד דעם פּאָליטישן צײַונזם. נאָרדי איז כסדר געשטאַל־ נען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט פּראָמינענטע מלוכה־מענער און זשורנאַליסטן, און האָט אויף זיי משפיע געווען אין גײסט פון די צײַונטיש־פּאָליטישע פּאַסמולאַטן. אין נאָוועמבער 1913 האָט נאָר־דוי צוזאַמען מיט ד״ר יחיאל טשלענגאָוו באַזוכט דעם פּראַנצױזישן אויסערן־מיניסטער פּישאַן. עס איז געגאַנגען אין דעם, צו איבער־ צײַגן קודם־כּל די פירנדיקע פּראַנצױזישע פּאָליטיקער, אַז דער צײַ־ ניזם איז נישט און וויל נישט זײַן קײן ווערקצײג אין די הענט פון די דײַטשע אימפעריאַליסטן. דאָס איז נישט געווען קײן לײכטע אויפגאַבע, ווייל די צענטראַלע פון די העכסטע צײַונטישע אינס־טאַנצן האָט זיך געפונען, כידוע, אין דײַטשלאַנד, און די דײַטשע שפּראַך און סביבה זײנען געווען דאָמינירנדיק אין דער גאַנצער צײַ־ ניסטישער באַוועגונג, אָנהויבנדיק מיט די קאָנגרעסן און ענדיקנ־ דיק מיט די אָפּיציעלע פרעסע־אַרגאַנען און פּאָליטישע דעקלאַראַציעס. נאָרדױס פּאָליטישע אַרבעט, צוזאַמען מיט דעם פּאַרשטייער פון

דער בערלינער לייטונג ד"ר. טשלענאָוו, איז געווען אַ פריינטשאַפֿט־
לעבע און האַרמאָנישע, און האָט געשאַפֿן די מעגלעכקייט פֿון אַן
אויסגלייך צווישן די „פּאָליטישע“ און „פּראַקטישע“ ציוניסטן. דאָס
איז געווען, אין אַ גרויסער מאָס, אַ פּערזענלעכער פּאַרדינסט פֿון
טשלענאָוו, וועמען סיי נאָרדוי און סיי אַנדערע פּראָמינענטע הערצ־
ליאַנער האָבן הויך געשעצט, צוליב זיינע מענטשלעכע און אינטע־
לעקטועלע מעלות. ווער ווייס, ווי די אַנטוויקלונג אינם ציוניסטישן
לאַגער וואָלט שפּעטער אויסגעזען, ווען נישט דער פּריציפּטיקער טויט
פֿון ד"ר טשלענאָוו, ביים סוף פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

צו יענער צייט האָט נאָרדוי פּראָפּאָגירט אַ נאָנטע פּאַרבינדונג
צווישן דעם ציוניזם און פּראַנקרייך, ער האָט אפילו געטראַכט וועגן
אַ פּראָצויזישן פּראָטעקטאָראַט אין ארץ־ישׂראל. אויף פּריוואַטע און
אָפיציעלע צוזאַמענקונפֿטן מיט איינפלוסרייכע פּראָנציוזישע מלוכה־
מענער, ווי דער דערמאָנטער אויסערן־מיניסטער פּישאַן, אַריסטיד
בריאַן, אַנאַטאָל דע מאָנוטע, פּויל פּענלעווע און אַ סך אַנדערע, האָט
נאָרדוי סיסטעמאַטיש געקעמפֿט קעגן דער ליגנערישער פּראָפּאָגאַנדע
פֿון געוויסע אַנטיסעמיטן און שונאי־ציון וועגן דעם, אַז די ציוניסטן
זיינען דייטשע אַגענטן און גרייטן צו אַ דייטשע אינוואַזיע אין נאָנטן
מזרח. דער פּאַרביסענער קאַמף, וועלכן דער יידישער ישוב אין ארץ־
ישׂראל האָט גראָד דעמאָלט אָנגעהויבן קעגן דער דייטשער אונטער־
ריכט־שפּראַך אין חיפהער מעכניקום, האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינ־
דרוק אין די פּאָליטישע קרייזן.

דאָס איז פּאַרגעקומען באַלד נאָכן על־פֿטן ציוניסטישן קאָנגרעס.
דער „הילפֿס־פּאַרײן פֿון דייטשע יידן“, בראש פֿון וועלכן עס זיינען
געשטאַנען באַוווסטע אַסימילאַטאָרישע עסקנים אין בערלין, האָט
אויסגענוצט זיין פינאַנציעלע און פּאָליטישע השפּעה, בכדי אויפֿצו־
צווינגען דעם נייגעגנדיגערן חיפהער טעכניקום די דייטשע אונטער־
ריכט־שפּראַך. דאָס האָט אַרויסגערופֿן אַ מעכטיקן פּראָטעסט־שטורם
סיי ביים ארץ־ישׂראלדיקן ישוב און סיי אין דער גאַנצער ציוניסטי־
שער וועלט־באַוועגונג. דער ישוב האָט דורכגעפירט אַ באַיקאָט פֿון די
„הילפֿס־פּאַרײן־שולן אין ארץ־ישׂראל און איז צוגעטראָטן צו שאַפֿן
אַן אייגענעם נאַציאָנאַל־העברעאישן שול־ווערק, מיט דער פינאַנציע־
לער הילף פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דער שטורם אַרום
דעם חיפהער טעכניקום, סך הכל אַ פּאַר חדשים פאַרן אויסברוך פֿון
דער וועלט־מלחמה, האָט געהאַט נישט נאָר אַ קולטורעל־דערצייערישע
באַדייטונג, נאָר אויך אַ שטאַרקע פּאָליטישע טענדענץ, וואָס איז
ערשט שפּעטער לגמרי קלאָר געוואָרן. מאַסס נאָרדוי האָט מיט זיין
נאַנצן אויטאָריטעט געשטיצט דעם דאָזיקן קאַמף פאַר העברעאיש.

אגב, איז נאָרדוים באַציאונג לנגבי דער אויפֿלעבנדיקער העברעאישער שפראך געווען אן ענטוואַסטישע. נאָך אין הערצלס צייטן האָט נאָר דוי קאָמענאַריש דערקלערט, אַז העברעאיש זאָל און מוז ווערן די לע־ בעדיקע שפראך פון באַנייטן ייִדישן פּאָלק.

אין סאַמע ברען פון דער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער טעטיקייט, האָט נאָרדוי געפונען צייט און כוח צו אַ קורצן באַזוך אין איטאַליע. ס'איז נישט געווען סתם אַ פאַרגעניגנדרייזע. אין מילאַנאָ האָט מען אָרגאַניזירט, צום הונדערט־יעריקן געדענקטאָג פון ווערדי, דעם גרויסן איטאַליענישן קאָמפּאָזיטאָר, אַ נאַציאָנאַלע צערעמאָניע, בעת וועלכער נאָרדוי איז איינגעלאָדן געוואָרן צו האַלטן אַ רעפּעראַט אויף דער טעמע: „ווערדי, דער איטאַליענער“. ס'איז שוין דערמאָנט גע־ וואָרן נאָרדוים נאָנטע פאַראינטערעסירונג און ליבשאַפט פאַר דער מוזיק. ווערדי איז געווען איינער פון זיינע אַממייסטן באַליבטע קאָמפּאָזיטאָרן. נאָך דער צערעמאָניע איז פאַרגעקומען אין מילאַנאָ אַ פאַראַד פון די „רויט־העמדן“, אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן און איז באַהערשט געווען דורך די רעוואָלוציאָנערע טראַדיר־ ציעס פון גרויסן איטאַליענישן פּרייהייטס־קעמפּער גאַריבאַלדי. די דעמאָנסטראַנטן האָבן לייַדנשאַפטלעך באַגריסט נאָרדויען, דעם באַ־ רימטן שריפטשטעלער און קנאות־דקן פּריידיקער פון יושר און אמת. אָבער די מילאַנער רייזע איז פאַר נאָרדויען געווען בלויז אַ קור־ צער און שנעלער אויספּלוג אין דער אידעלער און דערהויבענער וועלט פון מוזיק און קונסט. די ווירקלעכקייט, די טרויעריקע און געפּערלעכע, האָט אים צוריקגערוּפן, אויסגעניכטערט און געמאָנט. אין די לעצטע חדשים פאַרן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, איז נאָרדוי באַהערשט געווען פון אומהיימלעכע און אומרואַיקע געפילן. ער, דער סקעפטיקער און פעסימיסט, קאָן אָבער נישט פאַרלירן די האַפנונג, די אָפטימיסטישע ירושה פון לאַנגע ייִדישע דורות. זיין ענ־ טוויאַסטישע, דיכטערישע נשמה וויל בשום אופן נישט פאַרצייכטן אויף דעם לעצטן גלויבן אין דער איראָפּעאישער מענטשהייט. אָבער זיין נביאישע אינטואיציע איז שטאַרקער פאַר אַלעמען, ער פילט אינסטינקטיוו דעם שטורם, וואָס דערנענטערט זיך אומברחמנותדיק. נאָרדוים גייסט ציטערט פאַר דער וועלט־שריפה, וואָס ווערט, יעדן טאָג און כמעט יעדע שעה, סיסטעמאַטיש צוגעגרייט.

צום נייעם יאָר, דעם ערשטן יאַנואַר 1914, דרוקט נאָרדוי אַ גרויסן אַרטיקל אין דעם פּאָפּולערן שפּאַנישן טאָגבלאַט פון אַרענ־ טינע „לאַ נאַסיאָן“ און אין דער ווינער „נייער פּרייער פּרעסע“, אין וועלכן ער רעדט אַרום די קריטישע פּאָליטישע און מיליטערישע וועלט־לאַגע און קומט צו גאָר פעסימיסטישע אויספירונגען בנוגע

דער נאנטסטער צוקונפט: „איראפע איז משוגע צוליב א מיליאָן-
ריסטישער און אימפעריאליסטישער פארניכטונגס-מאניע. די מאָראַל
און די גערעכטיקייט האָבן פאַרלוירן יעדע השפעה, די ציוויליזירטע
מענטשהייט שטייט פאַר אַן אָפּגורנט, וואָס דראָט איר מיט אַ פּוֹל־
שמענדיקן צוזאַמענברוך. וווּ זאָל מען זוכן אַ רעטונג פאַר דער שרעק
לעכער קאַטאַסטראָפּע, וואָס דערנענטערט זיך מיט שנעלע שריט?“
די דאָזיקע טיפּע זאָרגן און ברענענדיקע אומרויאיקייט באַהערשן
נאָרדווען אויך בנוגע דער ייִדישער צוקונפט. ער זאָגט עס לייַדנ־
שאַפּטלעך אַרויס אין צייטונגס-אַרטיקלען און אויף מאַסן-מיטינגען.
אין אפריל 1914, אויף אַ גרויסער ציוניסטישער פּאָלקס-פּאַרוואַמלונג
אין פּאַריז, רעדט ער וועגן די געפאַרן, וואָס דראָען דעם יידנטום
אין צוזאַמענהאַנג מיט דער געשפּאַנטער פּאָליטישער וועלט־לאַגע.
נאָרדווי רופט צו וואַכזאַמקייט און צו אַקטיוויטעט פון פּאָליטישן
ציוניזם, ווייל די סיטואַציע ווערט אויך גלייַכצייטיק רייף פאַר אונז
זערע נאַציאָנאַלע און ציוניסטישע פּאָדערונגען.

אפּשר קיינמאָל איז פּאַריז נישט געווען אַזוי לעבעדיק און לוס־
טיק, ווי גראָד דעמאָלט, אין פּרילינג 1914. דאָס וועטער איז געווען
שיין און דער עולם האָט זיך משמח געווען מיט אַן אויסגעוויינלעך
כער עולם הזה־דיקער הנאה. מ'האָט ווייניק געטראַכט וועגן די נאָנ־
מע מלחמה־געפאַרן און געוואָלט, ווי געטריבן דורך אַ לעבנס־אינס־
טינקט, אַרייַנכאַפּן וואָס אַמערסטן, איידער עס וועט זיין צו שפּעט.
מענטשן האָבן פיבערהאַפט געקויפּט נייע זאַכן און זיך עלעגאַנט אָנ־
געטון, פּריש אויסמעבלירט די דירות און פיין אויסגעפּוצט די הייִ
זער. די רעסטאָראַנען און אונטערהאַלטונגס־לאַקאַלן זיינען געווען
איבערפּולט טאָג־און־נאַכט מיט אַ צעבאַלעוועטער, פּריילעכער מאַסע,
וואָס האָט אַ סך געגעסן פונם בעסטן און שענסטן, און נאָך מער
געטרונקען, היימישע און אויסלענדישע וויינען. די נייע טענז, וואָס
זיינען גראָד דעמאָלט אימפּאָרטירט געוואָרן פון אַמעריקע, האָבן מיט
זייערע דושאַז־ און טאַנגאַ־קונצן באַגייסטערט און מיטגעריסן דעם
טאַג־לויסטיקן עולם. ס'איז געווען אַ טאַנץ אויף דעם ווולקאַן.

נאָרדווען האָט דער דאָזיקער אויסברוך פון אַ משונהדיקער מאַסן־
פּריילעכקייט נישט פּאַרפירט. זיינע אויגן האָבן קלאָר געזען און זיין
אינסטינקט האָט אים געוויזן די נאָנטע קאַטאַסטראָפּע. אין אַ פרעכ־
טיקן פּרילינגס־טאָג פון יאָר 1914, איז ער אַלאַרמירט געוואָרן פון
דער ידיעה, אַז זיין געליבטער קאַשטאַנען־בוים, וואָס איז אין איר
גענעם גאָרטן געפּלאַנצט געוואָרן מיט יאָרן צוריק דורך זיין טעכ־
טער, איז פּלוצלונג פּאַרטרוקנט געוואָרן און אָפּגעשטאַרבן. נאָרדווי
איז געווען צוליב דעם שטאַרק דעפּרימירט. ער האָט אין דעם צופאַל

מיט דעם קאשטאנען-בוים געזען מער ווי א טויט פון א בוים, ס'איז פאר אים געוואָרן א צייכן פון א גרויס אומגליק, וואָס דערנענטערט זיך. דער טיפער דענקער און ראַציאָנאַליסט, דער קריטישער סקעפֿ-טיקער און אַנאַליטיקער, האָט נישט געקענט גובר זיין אין זיך דעם אומרויאַקן אינסטינקט, וועלכער איז איצט, צוליב דעם פּאַרפּאַל מיט דעם קאשטאנען-בוים, געוואָרן נאָך מער צערייצט און פאַריאושט.

אין אָונט פון 28 יוני 1914, איז נאָרדוי מיט זיין פרוי צוריק-געקומען קיין פאַריז פון א באַזוך ביי נאַנטע פריינט אויפן דאָרף. די קינדער זיינען געווען אין דער זומער-וויילע, וועלכע נאָרדוי האָט געדונגען ביים ים. נאָרדוי און זיין פרוי האָבן געוואַלט דעם אָונט פאַרברענגען ביי א פּאַרשטעלונג פון טרויסטאָן בערנאַר אין דעם „טעאַטער-פּראַנסע“, און דעם נאָנטסטן טאָג זיינען זיי גרייט געווען אַרויסצופאַרן צו די קינדער אויף וואַקאַנס. פּלוצלונג האָבן זיך דערהערט אויף די גאַסן פון פאַריז שרייענדיקע קולות פון ציי-טונגס-יינגלעך. זיי האָבן פאַרקויפט א ספּעציעלע אויסגאַבע, וועלכע האָט געבראַכט די סענסאַציאָנעלע טעלעגראַפישע ידיעה: „דער עסט-רייכיש-אונגאַרישער יורש עצר, פירשט פּערדינאַנד, איז דערשאָסן געוואָרן דורך סערבישע פּאַנאַטיקער“. נאָרדוי איז געוואָרן טויט-בלאַס, ער האָט פאַרשטאַנען: דאָס וועט ברענגען די מלחמה!

אין א פּאַר טעג שפּעטער האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַרשידנסטע קריגס-דערקלערונגען, און גאַנץ אייראָפּע איז געשטאַנען אין פייער פון א בלוטיקן וועלט-קריג. א ליידיגשאַפטלעכע כוואַליע פון פאַטריאָ-טישער קנאות האָט באַהערשט די פּראַנציוזישע געזעלשאַפט און די פרעסע. מ'האַט שאַרף אַטאַקירט די אויסלענדישע קאָרעספּאָנדענטן פון דער דייטשער פרעסע און בכלל אַלע זשורנאַליסטן און שריפט-שמעלער, וואָס וווינען אין פּראַנקרייך און שרייבן אין דער דייטשער שפּראַך. אומעטום האָט מען פאַרדעכטיקט און געזוכט שפּיאַנען און פאַרעטער. די אַטמאָספּער פאַר אַן אויסלענדער איז געוואָרן פּינלעך און ריזיקאַליש.

נאָרדוי האָט אין פאַריז שוין געווינט 36 יאָר, ער האָט זיך געפילט לגמרי פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן פּרעכטיקן פּראַנציוזישן לאַנד, וואָס איז געוואָרן זייט יאָרצענטער, זיין אייגנטלעך פּאַטער-לאַנד. אָבער פּאַרמעל איז ער געבליבן אַן אונטערטאָן פון דער עסט-רייכיש-אונגאַרישער מאַנאַרכיע, וועלכע האָט איצט צוזאַמען מיט דייטשלאַנד דערקלערט קריג פּראַנקרייך. פּלוצלונג איז אַלזאָ נאָרדוי געוואָרן א „פּיינטלעכער אויסלענדער“. נאָרדויען האָבן אין פּראַנס-רייך נישט געפּעלט קיין שונאים. די אַנטיסעמיטן, וועמענס צאָל און

השפעה איז נישט געווען קליין, האָבן אים געשווירן נקמה פאר זיין ליידנשאַפטלעכן קאמף בימידרייפּוס קעגן די שונאייִשראָל מכל המינים. פראַנצויזישע שאַוויניסטן און מיליטאַריסטן האָבן זייט אַ לאַנגער צייט, געקוקט קרום אויף דעם דאָזיקן פראַמינענטן שריפט־שטעלער און דענקער, וועלכער שטאַלצירט אָפּן מיט זיין יידנטום און פראַפּאָגירט נאַציאָנאַליידישע אידיען. קאַנסערוואַטיווע פראַפעסאָרן און רעאַקציאָנערע פּאָליטיקער האָבן נאָרדווען געהאַלטן פאר אַ צע־שטערער פון זייער „געהייליקטער, מיושבדיקער וועלט־אַרדנונג“. די דאָזיקע אַלע איינפלוסרייכע קרייזן האָבן באַשלאָסן, אַז איצט איז געקומען די שעת־הכושר אָפּצורעכנען זיך מיט דעם „אויסלענדישן ייד און רעוואָלוציאָנער“ נאָרדווי. צו די שונאים זיינען איצט אויך צוגעשטאַנען אַלע שרייבער און קינסטלער, וועלכע זיינען וועג־עס־איז אָנגעגריפּן געוואָרן דורך נאָרדווען בעת זיין לאַנגער און פאַר־שידנאַרטיקער טעטיקייט אַלס שריפט־שטעלער און קריטיקער. אזוי, למשל, האָט אַ געוויסער סאַר פעלאַדאַן, וועלכן נאָרדווי האָט אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, באַצייכנט אַלס אַ דעקאַדענטן פּאָעט און פּאַלשן מיסטיקער, אָנגעשריבן איצט אין פּאָפּולערן פאַרזיער טאַג־בלאַט „פינאַראָ“ אַ ליידנשאַפטלעכן און נאַכמער געמיינעם אַרטיקל קעגן נאָרדווען.

די לאַגע איז געוואָרן פאַר נאָרדווען מיט יעדן טאַג מער פּינלע־כער. דער חורש אויגוסט 1914 איז געווען אויסערגעוויינלעך הייס. אָבער נאָך הייסער איז געווען די פּאָליטישע אַטמאָספּער אין פאַריז. די דייטשע אַרמיען האָבן מנצח געווען און זיך דערנענטערט צו די טויערן פון דער פראַנצויזישער מעטראָפּאָליע. צאָלרייכע גומע פריינט האָבן נאָרדווען געוואָרנט און געראַטן צו פאַרלאָזן פראַנק־רייך, זיין פראַנקרייך. ווי קען ער אָבער אַנטלויפן פון פאַריז, פון זיין פאַריז? דאָך האָט ער געמוזט זיך לאָזן אין וועג. זיין ווייטער־דיקער אויפנהאַלט אין פאַריז איז אים פאַרבאָטן געוואָרן. נאָרדווי האָט באַקומען אַן איינרייזע־דערלויבעניש קיין שפּאַניע און אָנפאַנג סעפטעמבער 1914 איז ער אַוועק מיט זיין פּאַמיליע אין דער ריב־טונג פון דער שפּאַנישער גרענעץ. אין באָרדאָ איז ער געוואָרן אַרעס־טירט און עס האָט געדויערט אַ פּאַר טעג, ביז מ'האַט אים באַפרייט פון דער תּפיסה.

באַלד האָט נאָרדווי דערגרייכט זיין ריזע־ציל מאַריד, די הויפט־שטאָט פון שפּאַניע. סיי דער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה און סיי דער גירוש פון פאַריז האָבן טיף אויפגעטרייכלט און דערשיטערט מאַסן נאָרדווען.

קאפיטל ל"ט

אין גלות שפאניע

דער אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה און דער גירוש פון פאריז, האָבן געשאפן אין מאַסס נאָרדוים לעבן אַ טיפן, גורל־אַנטשיידנדיקן איבערברוך און ווענדע־פונקט. צוזאַמענגעבראַכן איז די אַלטע איר ראַפּעאישע וועלט, מיט איר ליבעראַליזם און עטיק, מיט איר פּרייַ הייטלעכן פאַטאָם און הומאַניסטישן גייסט. און הגם נאָרדוי האָט דאָס פאָרויסגעזען און פאָרויסגעזאָגט, איז ער דאָך געשטאַנען מיט אַ צעבראַכענעם האַרץ ביים קבר פון דער איראָפּעאישער קולטור. צו דער אַלגעמיינ־מענטשלעכער קאַטאַסטראַפּע, איז נאָך צוגעקומען דער פּינלעכער ווייטיק צוליב דעם פּערזענלעכן אומגליק. נאָרדוי איז ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה געווען איינער פון די פּראָמיר־נענטסטע און פּאָפּולערסטע איראָפּעאישע שריפטשטעלער. זיין גייסטיקע און מאַטעריעלע פּאָזיציע האָט אים בשפּע פּאַרויכערט כבוד און פּרנסה. דאָס אַלץ איז איצט פּלוּצלונג צוזאַמענגעבראַכן און נאָרדוים ווייטערדיקער עתיד איז געשטעלט געוואָרן אונטער אַ גרויסן און טראַגישן פּראַגע־צייכן. דער גירוש פון פּאַריז, פון זיין באַליבטער „שטאָט פון ליכט“, האָט זיין נשמה און זיין גאַנץ לעבן טיף דער־שיטערט, און איז געוואָרן פאַר נאָרדויען (דאָס איז נישט געווען בלויז אַ פּראַזע!), ווי דער אַמאָליקער, מיט טויזנטער יאָרן צוריק, לעגענדאַרער גירוש פון אדבּ הראשון פון ביבלישן גן־עדן.

אין דער ראַמאַנטישער, כמעט מיטל־אַלטערלעכער אַטמאָספּער פון דער שפּאַנישער הויפּט־שטאָט, איז די רעאַלע טאַג־טעגלעכע ווירקלעכקייט געוואָרן פאַר נאָרדויען און זיין משפּחה גאַנץ פּראָזאַ־איש. נאָרדוים באַשיידן פאַרמעגן איז געבליבן ליגן אין אַ פּאַריזער באַנק, און דאָס ביסל מזומנים, וואָס מ'האַט מיט זיך אַרויסגעראַ־טעוועט, האָט געצווונגען צו פּאַרויכטיקער שפּאַרוואַקייט. מען האָט געמוזט וווינען אין אַ קליינעם, נישט־טייערן פּאַנסיאָן. דער 65־יער־קער מאַסס נאָרדוי האָט מיט זאָרג געטראַכט וועגן דעם נאַנטסטן עתיד. שפּאַניע האָט געהערט צו די ווייניקע איראָפּעאישע לענדער, וואָס האָבן גליקלעך אויסגעמיטן די וועלט־מלחמה, זי איז געבליבן די גאַנצע צייט נייטראַל. אָבער נאָרדוי איז דאָ, צום ערשטן מאל אין

זיין לעבן, געווען אָפּגעשניטן און דערווייטערט פון דער גרויסער וועלט. ער האָט פאַרלוירן יעדן קאָנטאַקט מיט די רייכע צייטונגען, פאַר וועלכע ער האָט געשריבן, און מיט די גוט־צאָלנדיקע פאַרלאַגן, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן זיינע ביכער.

די ערשטע טעג פון ישפאנישן אויפנהאַלט האָט נאָרדוי מיט זיין פאַמיליע פאַרבראַכט ביים שפּאַצירן איבער די גאַסן און פּלעצער פון מאַדריד, און ביי אויספּלוגן אין דער נאַנטסטער סביבה. אַ פאַרבנדי רייכע און קאָנטראַסטן־פּולע פאַרמישונג פון מיטלאַלטער און נייד צייט, פון קאַסטילישן עבר און אייראָפּעאישן הוה, פון ראָמאַנטיש־פאַטריאַכאַלישער פּרימיטיווקייט און מאַדערנעם לוקסוס, איז געווען דאָ אומעטום אויסגעשפּרייט: אויף די ברייטע, נייע בלוואַרן און אין די אַלטע, ענגע געסלעך, אויף די צענטראַלע, הערלעכע פּלעצער און אין די פאַרוואַרפּענע פאַרשטעט. אַהיימקומענדיק מיד פון גיין, האָט זיך נאָרדוי מיט אומגעדרולד געוואַרפן צו דער אַוונט־פּרעסע און צו די נייעסן פון די מלחמה־פּראָנטן.

דער „נס ביי מאַדריד“, אַ דאַנק וועלכן מען האָט נאָך אַ פאַר־טעניקער שלאַכט, צוריקגעשטויסן די דייטשע היילות און געראַטע־וועט די פּראַנצויזישע הויפּט־שטאַט, איז ענטוואַקסטיש באַגרייכט גע־וואָרן דורך נאָרדויען און זיין משפּחה. מ'האַט געהאַפּט, אַז באַלד וועלן די טעג פון גלות־שפּאַניע זיין געציילטע און שנעל וועט מען קענען צוריקפאַרן צו דעם זיגרייכן, אויסגעבענקטן פּאַריז. לפי שעה זיינען אָנגעקומען פון דאָרט אומגינסטיקע ידיעות פאַר נאָרדויען. די „פאַרבינדונג פון אויסלענדישע פּרעסע־פאַרשטייער“ האָט נאָרדויען אויסגעשטראַכט פון איר מיטגלידער־ליסטע, און געוויסע זשורנאַל־ליסטן און שרייבער, וועלכע נאָרדוי האָט מיט יאָרן צוריק באַקעמפּט אַלס מענטשן פון דעקאַדענטישער ירידה, האָבן ווייטער ליידנשאַפּט־לעך און ריקזיכטלאָז געהעצט אין דער פּרעסע און אין דער איינפלוס־רייכער געזעלשאַפּט קעגן דעם מחבר פון „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ און „דעגענעראַציע“. אָבער גלייכצייטיק האָבן נישט געפּעלט אויך גוטע פּריינט, וועלכע האָבן זיך משתדל געווען אין די רעגירונגס־קרייזן לטובת נאָרדויען און זיין צוריקקער קיין פּאַריז. נאָרדוי איז געווען אַפּטימיסטיש געשטימט און האָט געהאַפּט, אַז זייער אינטער־ווענץ וועט געלינגען און באַזיגן דאָס, וואָס ער האָט גערופן „די נקמה פון די דעגענעראַטן“.

די דאָזיקע האַפּנונגען זיינען אָבער לגמרי אַנטווישט געוואָרן און פון די „פאַר טעג אין שפּאַנישן גלות“ זיינען געוואָרן כמעט גאַנצע פינף יאָר. די רעגירונגס־מאַכט אין פּראַנקרייך האָט דעמאָלט איבער־גענומען זשאַרזש קלעמאַנטאָ, דער באַרימטער מלוכה־מאַן, וועמענס

איזערנע האנט און פירונג בעת דער מלחמה, האָט אים געגעבן דעם פּאָפּולערן ביינאָמען „דער טיגער“ און דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ נאַציאָנאַלן העלד. קלעמאַנסאָ איז געווען אַן אַלטער באַקאַנטער פון נאָרדווען. אַן אַלטער באַקאַנטער, אָבער ליידער, נישט קיין גוטער באַקאַנטער. מיט יאָרן צוריק, האָט ער, אזוי ווי נאָרדוי, אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע קאַריערע אַלס מעדיצינער און זשורנאַליסט. צו יענער צייט האָט קלעמאַנסאָ אָנגעשריבן אַ דראַמאַטישע פּיעסע מיטן נאָמען : „דער שליער פון גליק“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין „טעאַטראַפראַנסע“. נאָרדוי האָט וועגן דער דאָזיקער פּיעסע געשריבן אַ גאַנץ קריטישע און שאַרפע רעצענזיע. קלעמאַנסאָ האָט אים דאָס נישט געוואָלט מוחל זיין, אפילו אַ סך יאָרן שפּעטער, ווען נאָרדוי איז געווען אין שפּאַנישן גלות און זיין צוריקקער איז געווען אָפהענגיק פון קלעמאַנסאָ, דעם נייעם שעה פון דער פּראַנצויזישער רענירונג.

דאָס זיינען געווען שווערע טעג פון האָפּנונגען און אַנטווישונגען, פון בענקשאַפטן און אומגעדולדיקע שפּאַצירן אויף די גאַסן פון מאַרדיר. בעת איינעם פון אַזעלכע שפּאַצירן האָט נאָרדוי געהערט, ווי מ'רופט זיין נאָמען. אַן אומבאַקאַנטער איז צוגעקומען, האָט געדריקט נאָרדויס האַנט און זיך פאַרגעשטעלט. דאָס איז געווען דער באַוואוסטער געלערנטער, פּראָפּעטאָר א. ש. יהודה, וועלכער האָט דע-מאָלט איבערגענומען אַ קאַטעדראַע אויפן מאַרדירער אוניווערזיטעט פאַר דער העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור. ד"ר יהודה איז גע-ווען אַ אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט, און זיין פּראָפּעסור, די ער שטע אָפּיציעלע שטעלע פון אַ ייד אין דער קאַטוילישער שפּאַניע זייט דעם גירוש ספרד מיט פינף הונדערט יאָר צוריק, איז געוואָרן אַ מין היסטאָרישע בריק צווישן דער אַמאָליקער גאַלדענער תקופה פון שפּאַניש-נישדידישן ישוב און דער היינטיקער ווירקלעכקייט. זייט זיין ער-שטער באַקאַנטשאַפט אויף דער מאַרדירער גאַס, איז פּראָפּ. יהודה געבליבן אַ נאָנטער און גוטער פּריינט פון מאַקס נאָרדוי און זיין משפּחה. ער האָט אַרויסגעוויזן אַ סך פאַרשטענדעניש פאַר נאָרדויס שווערער גלות-לאַגע. ווען ער האָט אַמאָל, זיצנדיק מיט נאָרדויען אין אַ בידן-שמשות-דעמערונג, געהערט פון אים מעלאַנכאָלישע ווער-טער, הגם אַרויסגעזאָגט אין אַ וויציקן טאָן : „על נהרות ספרד שם ישבנו גם ככינו, בזכרנו את פריז“, איז אים קלאָר געוואָרן נאָרדויס נאָגנדיקע בענקשאַפט נאָך דער פּראַנצויזישער מעטראָפאָליע און איר גייסטיקער אַטמאָספּער. פּראָפּ. יהודה האָט זיך באַמיט, ווי ווייט ס'איז אים נאָר מעגלעך געווען, צו דערנענטערן נאָרדויען צו דער אינטעלעקטועלער עליטע פון שפּאַניע און צו דערלייכערן אים דעם

דעם גורל פון א פליט אין א פרעמדן לאַנד און אין א פרעמדער סביבה.

נאָזץ פרעמד איז אָבער שפּאַניע נישט געווען פאַר נאָרדווען. ער האָט דאָ געפונען גוטע באַקאַנטע און פּרײַנט, צווישן זיי באַרימטע זשורנאַליסטן און שרייבער. זיין נאָמען האָט אים רחבותדיק גע-עפנט די טויערן פון די בעסטע ליטעראַרישע קלובן און פון די פאַר-נעמסטע סאַלאַנען. מ'האַט נאָרדווען אויפגענומען מיט גרויס כבוד און מיט פייערדיקע באַגריסונגען אויף באַנקעטן און פאַרזאַמלונגען. נאָרדוי האָט געהאַלטן עפנטלעכע רעפּעראַטן און געדרוקט אַרטיקלען אין דער איינפלוסריכער שפּאַנישער פּרעסע. אומעטום האָט מען זיך באַמיט אַרויסצוווייזן אים פּרײַנטשאַפט און גאַסט־פּרײַנטלעכ־קייט. לאַנגזאַם האָבן זיך אָנגעהויבן וועבן נאָנטע, האַרציקע פּעדים צווישן נאָרדווען און דעם דאָזיקן שיינעם שפּאַנישן לאַנד, וווּ עס האָבן געלעבט טראַדיציעס פון דורות־לאַנגן יידישן עבר און צו וועלכן עס האָבן געפירט אייגענע משפּחה־לעגענדעס, אַזוי אָפט דער־מאָנטע און דערציילטע פון גאַטזעליקן פּאָטער, ר' גבריאֵל זידפּעלד. נאָרדווען האָט זיך איצט נישט איינמאַל געדוכט, אַז ער זעט אַרום זיך די לעגענדאַרע געשטאַלטן פון זיינע פּאָטערס עלטער־עלטער־זיי-דעס, די באַרימטע גאַונים און גבריים פון אברבנאלס צייטן. די דאָ-זיקע הייסע און פאַרביקע שפּאַנישע ערד האָט אים אָנגעהויבן זיין באַקאַנט און אפילו נאָנט. ער האָט געפילט, אַז ער איז גרייט איר מוחל צו זיין אפילו די בלוטיקע אינקוויזיציעס און דעם שרעקלעכן גירוש ספרד.

נאָך אַ קורצער הפסקה, איז ווידער באַנייט געוואָרן נאָרדוים קאַנטאַקט מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג און אירע פּירנדיקע פּערזענלעכקייטן אין די מערב־לענדער. די בריוועגענוז איז געווען אפילו זייער אַ שטרענגע אָבער נישט געקוקט דערויף האָט נאָרדוי געקענט זיך כסדר פאַרשטענדיקן וועגן דעם איצטיקן מצב און וועגן די צוקונפטיקע פלענער פון דער ציוניסטישער פּאָליטיק. די ער-שטע חדשים פון דער וועלט־מלחמה האָבן צעריסן יעדע פאַרבינד-דונג, סיי פּאָליטישע און סיי אַרגאַניזאַציאָנעלע, צווישן די איינצלע טיילן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. די הויפּט־צענטראַלע אין בערלין האָט פאַרלוירן יעדן קאַנטאַקט מיט דעם יידנטום אין רוסי-לאַנד, ענגלאַנד, פּראַנקרייך א. א. וו. „די וועלט“ האָט אויפגעהערט צו דערשיינען. ערשט ביים סוף פון 1914 זיינען ווידער מעטיק געוואָרן די אינסטאַנצן פון דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג. די צענטראַלע איז פון בערלין אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין קאָפּענ-

האגען, דער הויפט־שטאָט פון דער קליינער, נייטראַלער מלוכה דער נעמארק. די ציוניסטישע לייטונג אין קאָפּענהאַגן, וואָס איז באַ־ שטאַנען פון שטאַטס־אַנגעהעריקע פון ביידע קריגס־צדדים, האָט פּראָקלאַמירט דעם נייטראַליטעט־פּרינציפּ אַלס די אָפיציעלע ליניע פון דער ציוניסטישער פּאָליטיק. דער באַרבאַרישער רדיפות־סיס־טעם פון דעם טערקישן הויפט־קאָמאַנדיר אין סיריע דזשעמאַל פּאַ־שאַ קעגן דעם ארץ־ישראלדיקן ישוב האָט געוואָרפן אַן אימה אויף די פּירנדיקע ציוניסטישע עסקנים אין דער גאַנצער וועלט. די איינ־צילנע ציוניסטישע טוער, וועלכע האָבן פאַרלאַנגט אַן ענגע אַנט־שלאָסענע מיטאַרבעט מיט די קאָאָליציע־מלוכות קעגן דייטשלאַנד און דער מיט איר פאַרבונדענער טערקיי, זיינען באַטראַכט געוואָרן דורך דער קאָפּענהאַגער לייטונג אַלס אומפאַראַנטוואָרטלעכע אוואַנ־טוריסטן.

פון זיין מאַרדירער פּאַנסיאָן האָט זיך נאָרדוי באַמיט צו בלייבן אין אַ כּסדרדיקן קאָנטאַקט מיט אַלע וויכטיקסטע ציוניסטישע פּער־זענלעכקייטן און גרופּירונגען. נאָרדוי האָט אינסטינקטיוו פאַרשטאַ־נען, אַז איצט, אין דער וועלט־מלחמה, וועט זיך אַנטשיידן אויך דער גורל פון פּאָלק און לאַנד ישראל. ער האָט גערופן צו וואַכזאַמ־קייט און אַקטיוויטעט. ס'איז אים אפילו נאָך נישט לגמרי קלאָר געווען, ווי ווייט די וואַכזאַמקייט דאַרף גיין און ווי שנעל און אין וועלכער ריכטונג עס דאַרף זיך אַנטוויקלען די ציוניסטישע אַקטיו־וויטעט. די וועלט־מלחמה האָט זיך ערשט אָנגעהויבן און איר פאַר־לויף איז פון טאָג צו טאָג אַלץ מער און אַלץ ברייטער קאָמפּליצירט געוואָרן. נאָרדוי האָט געהאַלטן, אַז די אַנטשיידונג דערנענטערט זיך און די ציוניסטישע באַוועגונג מוז גלייך אָנהויבן מאָביליזירן אירע בעסטע כוחות און מיטלען צום קאַמף פאַר אַ ייִדישער מלוכה.

נאָרדוי האָט מיט אַ טיפּן שמערץ באַדויערט, וואָס אין דער דאָ־זיקער אַנטשיידנדיקער און גורל־פּולער שעה, קען מען זיך נישט מער פאַרשטענדדיקן און באַראַטן מיט דוד וואָלאַפּאָו. אין דריטן מלחמה־תּורש איז געשטאַרבן הערצלס יורש, דער צווייטער פּרעזי־דענט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ער איז אוועק פון דער וועלט, זייענדיק סך הכל 58 יאָר אַלט, אין אַ מאָמענט, ווען דער ציו־ניזם איז אפילו נישט ביכולת געווען, צוליב דעם קריגס־אויסברוך, ווי געהעריק מספּיד צו זיין דעם טרייען מנהיג, הערצלס תּלמיד און יורש. מיט אַן אָנגעווייטיקטן צער האָט נאָרדוי איצט געטראַכט וועגן דעם דאָזיקן שטאַרקן און פעאיקן ליטווישן ייד, וואָס האָט אַזוי פיל געלייטעט פאַרן ציוניזם מיט זיין ערלעכקייט, אַרבעטס־

זאמקייט און ענטוויאזם, און איז אונז אזוי יונג אוועקגעריסן גע-
וואָרן. נאָרדוי האָט געזען, ווי עס ווערט איצט רייע די היסטאָרישע
קאָנוקטור פאַרן ציוניזם און זיינע צילן, און זיין נשמה האָט גע-
וויינט, וואָס אין דער דאָזיקער גרויסער שעה וועט אויספֿעלן דוד
וואָלפּאָן.

אין נאָוועמבער 1914 האָט מאַקס נאָרדויען באַזוכט אין מאַר-
ריד זאב זשאַבאָטינסקי. דער צוקונפטיקער שעפער פון „יודישן לע-
גיאָן“ האָט שוין דעמאָלט, אין די ערשטע חדשים פון דער וועלט-
מלחמה, געהאט אַ קלאָרע פּאָליטישע ליניע בנוגע דער ציוניסטישער
פּאָליטיק. זשאַבאָטינסקי איז נאָך אין יאָר 1909, ווען ער האָט
געאַרבעט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַלס רעדאַקטאָר פון ציוניסטישע
צייטונגען, געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די איינציקע האָפּע-
נונג פון ציוניזם ליגט אין דער צעשמערונג פון דער טערקישער אימ-
פעריע, ווייל „די טערקיי איז נישט קיין מלכה, נאָר אַ טרויעריקע
מיספּאַרשטענדעניש“. ביים קריגס-אויסברוך האָט זשאַבאָטינסקי
באַזוכט, אין אויפּטראַג פון אַ גרויסער מאַסקווער צייטונג, די מחמד
דאַנישע לענדער פון צפון-אַפריקע, און דאָ האָט זיך נאָך מער פאַר-
פעסטיקט זיין איבערצייגונג, אַז דער ציוניזם מוז זיין גורל פאַר-
בינדן מיט דער קאָאָליציע. אין שריפט און וואָרט האָט זאב זשאַ-
באָטינסקי אַגיטירט, אַז צו דעם צוועק זיינען נויטיק נישט נאָר דיפּ-
לאָמאַטישע אָפּמאַכן, נאָר אויך, און דאָס איז טאַקע דער עיקר, אַ
בלוט-שותפות אויף די שלאַכט-פּעלדער אין אַריענט, וווּ עס וועט
זיך אַנטשיידן די צוקונפּט פון ארץ-ישראל. אזוי איז געבוירן גע-
וואָרן די אידיי פון אַ יודישן לעגיאָן.

אויף זיין וועג קיין אַלעקסאַנדריע, האָט זשאַבאָטינסקי ספּע-
ציעל זיך אויפּגעהאַלטן אין מאַדריד, בכדי צו געווינען דעם באַרימטן
שריפטשטעלער און ציוניסטישן מנהיג נאָרדויען פאַר דעם פּלאַן פון
אַ יודישן לעגיאָן. זשאַבאָטינסקי האָט געזען און פּאָליטישע אויספיר-
רונגען האָבן געמאַכט אַ נאָר שטאַרקן איינדרוק אויף דעם פירער
פון פּאָליטישן ציוניזם. נאָרדוי האָט זיך געלאָזט איבערצייגן, אַז
מ'מוז איצט גיין צוזאַמען מיט דער קאָאָליציע און ס'איז נויטיק
אַ סוף צו מאַכן צו די אַלטע יודישע סענטימענטן פאַרן טערקישן
„פעטער ישמעאל“. אָבער נאָר לאַנגזאַם און טריט נאָך טריט איז
ביי נאָרדויען פאַרגעקומען דער דאָזיקער איבערברוך לנבי טערקיי.
נאָרדוי האָט געהערט, ביי זיין גאַנצער גייסטיקער און מאַראַלישער
קאַמף-איינשמעלונג, צו דעם דור פון יודישע אינטעלעקטואַליסטן,
וואָס זיינען דערצוויגן געוואָרן אין דער אַלטער, טראַדיציאָנעלער

סימפאטיע פאר דער טאלעראנטער און יידן-פריינטלעכער, במשך פון לאנגע יארהונדערטער, טערקישער אומה און מלוכה. פון זיין פאטער ע"ה און זיינע נאָענטסטע קרובים, פלעגט נאָרדוי אין דער יוגנט זיך אַ סך אָנהערן וועגן דעם שרעקלעכן גירוש ספרד, בעת וועלכן צענדליקער טויזנטער יידישע פליטים-משפחות האָבן געפונען אַ פריינטלעכע, האַרציקע נייע היים אין טערקיי. די דאָזיקע יוגנט-דערינערונגען, פאַרשטאַרקט שפעטער דורך פערזענלעכע באַקאַנט-שאַפטן מיט פירנדיקע יוגנטערקישע רעוואָלוציאָנערן אין פאַרזי, האָבן משפיע געווען אויך איצט, אין גלות-ספרד, ווען נאָרדוי האָט זיך צוגעהערט צו די קלוגע, לאַגישע אַרגומענטן פון זאב זשאַבאַ-מינסקי.

לסוף האָט נאָרדוי מסכים געווען מיט זשאַבאַמינסקיס דעצי-דירטער שטעלונג פאַר דער קאָאָליציע און קעגן דער טערקיי, און האָט צוגעזאָגט צו אונטערשטיצן מיט זיין אויטאָריטעט די דאָזיקע פּאָליטישע ליניע. בנוגע דער שאַפונג פון אַ יידישן לעגיאָן, וואָס דאַרף בעיקר רעקרוטירט ווערן פון אַרץ-ישראלדיקע יידן (אַרויס-געשיקטע און פליטים אין מצרים!) און וואָס זאָל קעמפן אַלס אַ באַ-שטאַנד-טייל פון דער ענגלישער אַרמיי, האָט דער מנהיג פון פּאָליטישן ציוניזם אַרויסגעזאָגט סקעפטישע און פּאָרזיכטיקע מיינונגען. דאָ האָבן שוין נישט געהאַלפן די שטאַרקסטע און בעסטע אַרגומענטן פון זשאַבאַמינסקין.

אַנטקעגן דעם 65-יעריקן מאַקס נאָרדוי, דעם באַרימטן אייראַ-פעאישן שריפטשטעלער און ציוניסטישן מנהיג, וועלכער האָט גע-הערט צום דור פון ליבעראַליזם און עוואָלוציע, איז געזעסן דער יונגער, 34-יעריקער באַוווסטער רוסיש-יידישער זשורנאַליסט און ציוניסטישער עסקן וולאַדימיר (זאב) זשאַבאַמינסקי, וועלכער האָט געהערט צום נייעם דור פון געזעלשאַפטלעכע ראַדיקאַלן און פּאָלי-טישע רעוואָלוציאָנערן. פאַרגלייכנדיק די דאָזיקע צוויי יידישע פּער-זענלעכקייטן, האָט מען, ווי סימבאָליש, געהאַט פאַר די אויגן, פון איין זייט דעם ניינצנטן יאָרהונדערט און פון דער אַנדערער זייט דעם צוואַנציקסטן, פון איין זייט די עוואָלוציע און פון דער אַנדערער זייט די רעוואָלוציע. גרויס איז געווען דער כּוה, וואָס האָט זיי פאַרבונדן אָבער גרויס איז געווען דער צייט-אונטערשיד, וועל-כער האָט זיי אָפּגעטיילט. ביידע זיינען זיי געווען פּראָמינענטע מענטשן און הייסע יידן. ביידע באַשאַנקען מיט אַ געטלעכער שפּע פון טאַלאַנטן, ביידע אויסגעצייכנט אַלס גלענצענדיקע שריפטשטע-לער, מעכטיקע אַראַמאַרן, אומדערשראַקענע קעמפּער און ווייטזע-

ענדיקע פּאָליטיקער. אָבער אויף נאָרדוים אַלמע, כמעט 70-יעריקע פּלייצעס, האָט געלאָסטעט די ירושה פון דורות־לאַנגער יידישער טראַדיציע און פון אייראָפּעאישער עוואָלוציע, בעת זשאַבאָטינסקי איז געווען איינער פון דעם נייעם יידיש־רוסישן דור, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפט דעם בונטאַרישן גייסט פון די „נאַראַדאָוואָלצעס“ און פון די רעוואָלוציאָנערן פון 1905-טן יאָר.

אויף אַלע שכל־אַרגומענטן פון יונגן, ליידנשאַפטלעכן זשאַבאָ־טינסקין לטובת דער אידיי פון אַ יידישן לעגיאָן, האָט דער אַלמער ציוניסטישער מנהיג געשאַקלט מיט זיין גרויען קאַפּ און געזאָגט: „דאָס איז, מיין יונגער פּריינט, לאַגיק. לאַגיק איז אָבער אַ גריכישע קונסט. יידן האָבן זי פּיינט. דער ייד לערנט נישט פון שכל, נאָר פון קאַטאַסטראַפּעס!“ נאָרדוי האָט אין זיין לעבן אַ סך געזען און האָט גוט געקענט די יידישע ווירקלעכקייט. דאָס האָט אים געמאַכט פּאַר־זיכטיק און סקעפּטיש לגבי דעם רעוואָלוציאָנערן לעגיאָן־געראַנק. אָבער אויך זשאַבאָטינסקי האָט נישט געוואָלט, און נישט געקענט נאָכגעבן. נאָר אין איין פּרט, האָט ער זיך געלאָזט באַאיינפלוסן פון נאָרדוים ישוב הדעת. דעם נאָמען פון צוקונפטיקן לעגיאָן, וועלכן ער האָט מתחילה געוואָלט אָנרופן „ציוניסטישער לעגיאָן“, האָט ער געענדערט, לויט נאָרדוים עצה אויף „יידישער לעגיאָן“.

געזעענדיק זשאַבאָטינסקין, האָט נאָרדוי אים געוונטשן גליק אויף זיין ווייטערדיקן לעבנס־וועג. די קלוגע, פּאַרשנדיקע אויגן פון אַלמן ציוניסטישן מנהיג האָבן באַגלייט מיט סימפּאַטיע די בלאַט־סע אָבער טעמפּעראַמענטפולע געשטאַלט פון יונגן רוסי־יידישן זשורנאַליסט און קעמפּער. נאָרדוים געדאַנקען זיינען געווען פּאַר־זונקען אין פּאַרפּלאַסענע צייטן, מיט יאָר־צענטער צוריק, ווען אויך ער איז געווען אַזוי יונג און פּריש, היציק און באַגייסטערט, ווי דער דאָזיקער פּרעמדער און דאָך אַזוי נאָנטער יונגער ציוניסטישער עסקן, וועלכער קומט פון ווייטן צאַריסטישן רוסלאַנד און איילט איצט צום ענגליש־טערקישן פּראָגט מיט אַ משיחישן חלום וועגן אַ יידישער אַרמיי און יידישער מלוכה. בעת מעשה, האָט נאָרדוי געטראַכט מער מיט באַוונדערונג ווי מיט קנאה: „ער איז יונג און איך בין אַלט. ער קומט פון דער ווייטער וועלט און גייט פּריי, אומדערשראַקן צו אַ נייער, ווייטער וועלט. איך בלייב אָבער פּאַרשלאַסן דאָ, אין שפּאַנישן גלות! עם וואַקסט אין אים, אין דעם דאָזיקן וולאָדימיר־זשאַבאָטינסקי, אַ נייער ציוניסטישער קעמפּער, אַ נייער ציוניסטי־שער מנהיג!“

קאפיטל מ.

צווישן נייע ביכער און אלטע קונסט-אוצרות

א לאנגע צייט נאך דעם אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה, איז מאסם נאָרדוי באהערשט געווען פון אילוזאָרישע האָפּנונגען, אַז דער קריג וועט זיך באַלד ענדיקן און די טעג פון זיין גלות-שפּאַניע זיינען געציילטע. אָבער די ווירקלעכקייט האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ סך האַרטער און ברוטאַלער, ווי מ'האָט דאָס געקענט פּאַרויסזען. פון דעם פּלוצלונגן פּאַרזער גירוש זיינען געוואָרן גאַנצע פינף יאָר גלות-שפּאַניע, פון האַרבסט 1914 ביז האַרבסט 1919.

די פיינטלעכע, אָפּט געמיינע אַטאַקעס פון דער רעאַקציאָנער-נאַציאָנאַליסטישער פּרעסע אין פּראַנקרייך קעגן נאָרדויען האָבן נישט אויפּגעהערט. גראָד להיפּוך, זיי זיינען געוואָרן נאָך ליידיג-שאַפּטלעכער און דערפּינדערישער מיט זייערע כּסדר-נייע צומשע-פּענישן און בלבלים. אין צייטונג האָט זיך באַמיט אַריבערצו-שטייגן די אַנדערע אין פּאַרביסנקייט און רכילות-טרייבן קעגן דעם באַרימטן אייראָפּעאישן שרייבער און ציוניסטישן מנהיג. נאָרדוי איז געבליבן קאַלט און באהערשט לנגבי דעם דאָזיקן שטורם פון שקר און געמיינקייט, וואָס האָט דערמאָנט די צייטן פון דעם דריי-פּוס-געראַנגל. עס האָט באַמט, אַזוי אויסגעזען, ווי עס וואָלטן אַלע שוואַרצע, פינצטערע כּוחות, וואָס זיינען מיט יאָרן צוריק באַזיגט געוואָרן אין פּראַנקרייך, איצט מאָביליזירט געוואָרן צום רעוואַנזש-קאַמף פאַר דער דרייפּוס-מפּלה קעגן דעם „ייד און מאַסאָן“ נאָר-דוי. די העצע האָט באַאיינפּלוסט אַפילו אָפיציעלע קרייזן. די פּראַנ-ציוזישע רעגירונג איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם דאָזיקן מיר-אוסן שפּיל און האָט קאַנפּיסקירט דאָס גאַנצע פּאַרמעגן פון נאָר-דויען.

מיט אַ סטאַאישער רואיקייט און מיט אַ טיפּער פּאַראַכטונג האָט נאָרדוי זיך אָפּגעגרענעצט פון דער דאָזיקער שפּלדיקער קאַמפּאַניע, וואָס איז קעגן אים אָרגאַניזירט געוואָרן. ער האָט געוואָלט, אַז יעדער קעמפּנדיקער גייסט-מענטש ווערט באַוואָרפן מיט שטיינער און מיט... בלאַטע. דאָס קען אויך אים, דעם נאַציאָנאַלן ייד און ציוניס-טישן מנהיג, נישט אויסמיידן! נאָרדוי האָט זיך דערמאָנט וועגן

דעם סקאנדאל, מיט צוויי יאָרצענטער צוריק, ווען רעאקציאָנער־קאָט טוילישע קרייזן האָבן פאַרשפּרייט פאַרסמטע רכילותן, אַז ערנסט רענאָ, דער גרויסער געלערנטער און טיפּער דענקער, דער ערלעכער מענטש מיט דער איידלסטער נשמה און מיט די ריינסטע הענט, האָט באַקומען אַ פּאַר מיליאָנען שוחד־געלט פון יידישן באַנקיר־ראַטשילר, בכדי ער זאָל שרייבן זיין בוך: „דאָס לעבן פון ישו“.

נאָרדוי האָט האַרציק געלאַכט איבער די פאַנטאַסטישע שקרים פון זיינע שונאים אין פראַנקרייך, און האָט געטרייסט זיינע נאַנטסטע: „וואָס זיינען אונזערע צרות לגבי די לידן פון די מיליאָנען סאָל־דאַטן אויף די מלחמה־פּראָנטן און לגבי די פאַרפּאָלגונגען, וועלכע אונזערע ברידער אין רוסלאַנד האָבן איצט אויסצושטיין מצד די צאַריסטישע סאַטראַפּן!“.

נאָרדוי האָט זיך איצט גענומען באַניען זיין שריפטשמעלערישע טעטיקייט, וועלכע איז, זייט כמעט צוויי יאָרצענטער, כסדר גע־שטערט און איבערגעריסן געוואָרן צוליב דער געזעלשאַפטלעך־פּאַ־ליטישער און מעדיצינישער אַקטיוויטעט. ווידער פאַרטיפּט ער זיך לגמרי אין דער וועלט פון ביכער, פון אומדערמידלעכער שריפטשמע־לערישער אַרבעט און וויסנשאַפטלעך־ליטעראַרישער פאַרשונג. אַזוי אַנטשטייט נאָרדויס פּילאָזאָפּיש ווערק: „די ביאָלאָגיע פון עטיק“ (דערשינען אין דער ענגלישער אויסגאַבע אונטער דעם טיטל: „די עטיק און די עוואָלוציע פון מענטש“). דאָס דאָזיקע וויכטיקע בוך איז לאַנג צוגעגרייט און איבערגעאַרבעט געוואָרן. ענדע 1916 איז עס פאַרענדיקט געוואָרן און דער מחבר דעדיקירט עס זיין פרוי מיט פּאָלגנדיקע ווערטער: „פאַר מיין טייערער פרוי אַנאַ, דעם זוניקן שטראַל פון מיין לעבן אין די גליקלעכע טעג, דעם מוטיקן חבר בעת די שטורמען פון דער וועלט־קאַטאַסטראַפּע, ווידמע איך מיט ליבע און דאַנקבאַרקייט דאָס דאָזיקע בוך, וואָס האָט געהאַלפּן איר און מיר איבערצוהאַלטן די שווערע צייטן, ווען מיר זיינען געווען הייַם־לאָזע וואַנדערער“.

„די ביאָלאָגיע פון עטיק“ איז געווען אַ מין המשך און דער־גענצונג פון נאָרדויס ווערק: „די אינטערפּרעטאַציע פון דער גע־שיכטע“, וואָס איז מיט אַ פּאַר יאָר פריער דערשינען אין דרוק און האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינע אנערקענונג, אויך איצט, ווי פרי־ער, שטיצט זיך נאָרדויס געזעלשאַפטלעכע און גייסטיקע וועלט־אַנשוואַונג אויף רייַן־עטישע יסודות. די בלוטיקע וועלט־מלחמה האָט נאָך מער פאַרטיפּט און געשטאַרקט נאָרדויס טעזע, אַז אַן דער מאַראַלישער באַניאָונג איז נישטאָ און קען נישט זיין קיין שום דעטונג און קיין שום צוקונפט פאַר דער מענטשהייַט. נאָרדויס גע־

דאנקען-גאנג זוכט א מיטל-וועג צווישן די פילאָזאָפישע ריכטונגען, צווישן די פאָזיטיוויסטן און די מיסטיקער, און ווייזט אן אויסוועג פון דעם אייביקן קאָנפליקט, וואָס צעשטערט און באַדראָט דעם מענטשלעכן קיום. דער דאָזיקער אייביקער קאָנפליקט צווישן דעם אינסטינקט און דעם שכל קען באַזיגט ווערן אַדאָנט דעם נצחון פון עטישע פּריוציפּן. דאָס איז דער איינציקער וועג צום מענטשלעכן פּראָגרעס, אַ וועג, וועלכער ווערט כסדר געשטערט דורך פינצטערע אויסברוכן פון אינסטינקט, אָבער ער וועט און מוז גובר זיין אַלע טראַגישע און אפילו קאטאָסטראָפּאלע שטערונגען. דער געשיכט־לעכער פּראָצעס פון דער מאָראַלישער צעמענטירונג און עטישן איי-בערבוי פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט איז אַ לאַנגער און שווע-רער. ער פאַרמאָגט נישט קיין פּראָסטע און גראַדליניקע אַנטוויק-לונגס-פאַרם און ברעכט זיך כסדר, אַמאָל אין אויפשטייג און דאָן ווידער אין ירידה. די עטישע באַנייאונג מוז זיך שטיצן אויף סאָ-ציאַל-געזעלשאַפטלעכע פונדאַמענטן, ווייל די עטיק איז נישט מער ווי אַ קאָלעקטיווע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון דעם יחיד לגבי דעם כלל און פון דעם כלל לגבי דעם יחיד.

„די ביאָלאָגיע פון עטיק“ איז געשריבן געוואָרן אין דער שווער-סטער תקופה פון דער וועלט-מלחמה, ווען די אַלגעמיינ-מענטשלעכע און אויך די פּערזענלעכע האַריוואַנטן פון מאַסס נאָרדוי זיינען באַ-דעקט געווען מיט דיקע, שוואַרצע און האַפּונגנסלאָזע וואַלקנס, און ווען אויף די שלאַכט-פעלדער פון אייראָפּע זיינען צוזאַמען מיט מיליאָנען סאָלדאַטן-קרבנות, געפאַלן אין בלוט און שטויב אַלע ביד-איצט געהייליקטע באַגריפּן פון מאָראַל און גערעכטיקייט. מ'האָט געדאַרפט באמת, האָבן דעם אייביקן פאַטאָס פון די יידישע נביאים וועגן „באחרית הימים“ און דעם אומדערשראָקענעם מוט פון אַ גרויסן שרייבער-קעמפּער, בכדי אין אַזאַ פאַרצוויילטן מאָמענט צו שרייבן „די ביאָלאָגיע פון עטיק“, אַ קאַמפּ-בוך פון גייסט קעגן גע-וואַלט, פון מאָראַל קעגן דעספּאָטיזם, פון אַ פּלאַטיקן פּראָטעסט קעגן מלחמה און מיליטאַריזם.

סיי אין דעם דאָזיקן ליטעראַריש-פילאָזאָפישן ווערק און סיי אין זיין טאַגרטענלעכן לעבן, איז געקומען צום בולטן אויסדרוק נאָרדויס שטאַרקער ווילן און אַפּטימיסטישער מוט גובר צו זיין אין זיך און אַרום זיך די שוואַכקייט פון יאוש, די באַקוועמלעכקייט פון קאַפיטאַליזע. נאָרדוי איז כל ימיו געווען קודם-כל אַ קעמפּער, און דאָס איז ער אויך געבליבן אין גלות-שפּאַניע. שפּאַצירנדיק בעת לאַנגע אומעטיקע אָוונטן איבער די גאַסן און פּלעצער פון דער שפּאַנישער הויפט-שטאָט, האָט נאָרדוי געזוכט און געפונען טרייסט

פאר זיין שווערן געמיט און פארווונדערטער נשמה. ער האָט געזען די חורבות פון אמאָליקער אינקוויזיטאָטאָרישער מלכות הרשע און האָט געטראַכט וועגן דער אייביקייט פון יידישן פּאָלק. אויף דעם פּלאַצא מאַיאָר, אין דער אַלט־שטאָט פון מאַדריד, האָט מען אים געוווּן דעם אָרט פון אויטאָדע־פּע'ס. נאָרדוי איז דאָ לאַנג גע־שטאַנען, פאַרזונקען אין געדאַנקען וועגן דער אמאָליקער וועלט־מאַכט פון די שפּאַניש־קאַטוילישע קיסרים, וועלכע האָבן שטאַל־צירט מיט זייער אימפּעריע, אין וועלכער „עס גייט קיינמאָל נישט אונטער די זון“. נישט־נאָר די זון איז אונטערגעגאַנגען אין זייער וועלט־מלוכה, נאָר אפילו דער זכרון פון זייער געוואַלדיקער מאַכט איז פאַרגעסן געוואָרן.

דעם זעלבן אָוונט, שוין נאַנץ שפּעט, איז נאָרדוי גענאַנגען אויף אַ באַזוך צו אַ באַקאַנטן ספּרדישן ייד. אויף דעם טיש איז געשטאַנען אַ הערלעכער חנוכה־לאַמפּ, אַ זעלטענער קונסט־אוצר פון אַלטע דורות. מיט אַ ציטערדיקן שיין האָבן געברענגט די קליינע, פאַרביקע ליכטעלעך. צי האָבן זיי געציטערט צוליב דעם שטאַרקן פּראָסטיקן ווינט, וואָס האָט זיך דאָ, אין דער פּאַטריאַכאַלישער יידישער שטוב, אַריינגעריסן פון ווייטנס, מסתמא פון די פירענייען־בערג, אָדער איז דאָס געווען אַ סימבאָלישער אָפּשיין פאַר דעם ציר־טער, וואָס האָט באַהערשט די נשמה פון אַלטן, ספּרדישן בעל־הבית און פון זיינע געציילטע געסט. נאָרדוי איז שטיין געבליבן, ווי פאַרגליווערט ביי דער טיר און זיינע אויגן האָבן ווי פאַרכישופּט געשלונגען די שוואַכניקע, ציטערדיקע חנוכה־ליכטעלעך. אין זיין באַוווסטוויין האָט ער נאָך געהאַט די שרעקלעכע, ריזיקע פייערן פון די אויטאָדע־פּע'ס אויפן אַלטן מאַדרידער פּלאַץ. נאָרדויס ליפּן האָבן אָנגעהויבן עפּעס שטיל און זינגנדיק צו שעפּטשען. אפּשר איז דאָס געווען אַ ווייטער, אומבאַוווסטער אָפּקלאַנג פון יענער מעלָאָדישער חנוכה־תּפילה, וועלכע זיין פּאָטער, ר' גבריאל זידפּעלד עליו השלום, פלעגט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, אויפזינגען פאַר די בני־בית אין דעם פעסטער געסל, ווען אין דרויסן איז גע־לעגן דער קאַלטער שניי און אין שטוב איז געווען אזוי וואַרעם און ליכטיק. און אפּשר איז עס געווען נישט מער ווי אַ האַלב־שטומער באַווונדערונגס־אויסדרוק פאַר יענער מעכטיקער, אומבאַקאַנטער געטלעכער שכינה, וואָס האָט אויסגעלאָשן די אינקוויזיציע־פייערן און האָט אָנגעצונדן אויף אייביק די דאָזיקע שוואַכניקע, ציטערדיקע יידישע ליכטעלעך.

פון טיפּן פאַרטראַכטן האָט נאָרדויען אַרויסגעריסן די האַרציקע באַגריסונג פון אַן אַלטן פּריינט. דאָס איז געווען אַ שפּאַנישער

קריסט מיטן נאָמען קאַנסינאַס אַסענס. זייט יאָרן האָט ער איבער-
זעצט נאָרדוים ווערק אויף שפּאַניש, און אַן ערלעכע פּריינטשאַפּט
האָט אים פאַרבונדן מיט דעם גרויסן אייראָפּעאישן שריפטשטעלער,
וועלכן ער האָט שטאַרק פאַרערט. נישט צופּעליק האָט זיך דער
שפּאַניער, דער איינציקער צווישן אַ מנין יידן, דאָ געפונען אַלס
גאַסט פון ספּרדישן בעל-הבית. ער איז ספּעציעל געקומען זען די
צערעמאָניע פון אָנצינדן חנוכה-ליכטעלעך. זייט אַ געוויסער צייט,
האָט דער דאָזיקער שפּאַנישער שריפטשטעלער איבערגעלעבט אַ
טיפּן איבערבּרוך. ער האָט זיך דערוווסט, גאָט ווייס פון וואָנען, אַז
זיינע עלטערן שטאַמען פון אַמאָליקע אַנוסים, און איז זייט דעמאָלט
באַהערשט געוואָרן פון שטאַרקע פּראָיידישע געפילן. צוערשט זיי-
נען דאָס געווען בלוז אַבסטראַקטע ראָמאַנטישע סענטימענטן. אָבער
שפּעטער, מיט יעדן טאָג אַלץ מער און מער, איז פון דעם געוואָרן
אַ ליידנשאַפטלעכע, אמתע ליבע צו יידן און יידנטום. דער שפּאַניער
האָט אַ סך געליענט פון יידישער געשיכטע און ליטעראַטור, און
איז אָפט געווען אַ גאַסט אין יידיש-טראַדיציאָנעלע הייזער.

נאָרדוי איז פון דעם חנוכה-אָוונט אַהיימגעגאַנגען אין באַגליי-
טונג פון זיין שפּאַנישן איבערזעצער. ס'איז געווען אַ קילער וויי-
טער-אָוונט און דער וועג צו נאָרדוים וווינונג האָט גאַנץ לאַנג גע-
דויערט. אָבער ביידע פּריינט האָבן נישט באַמערקט די קעלט און
נישט געפילט די מידיקייט. זיי זענען פאַרטון געווען אין אַן אינטע-
רעסאַנטן שמועס וועגן יידישן עבר און עתיד. נאָרדוי האָט גערעדט
וועגן דעם, ווי ער איז ערשט מיט אַ פּאָר שעה צוריק געשטאַנען
אויפן פּלאַץ פון די אויטאָ-דע-פּע'ס און ווי די קליינע, ציטערדיקע
חנוכה-ליכטעלעך זיינען פאַר אים אַ טריומף-סימבאָל פון יידישן
גייסט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דער מאָדערנער ציוניסטישער
באַוועגונג און איר שעפּער, טעאָדאָר הערצל. ווי מערקווירדיק,
כמעט עקזאָטיש האָבן אויף דער פּוסטער מאַדרידער גאַס, אין
שאַטן פון דער לכּנה און פון אַן אַלטער קאַטוילישער קירך, גע-
קלונגען די פּאָר פּאַטעטישע זאַצן, וועלכע נאָרדוי האָט איצט אויס-
ווייניק ציטירט פון הערצלס ווינדערבאַרער שאַפּונג „די חנוכה“,
וואָס איז, כידוע, געווען אַ פּאַעטישער לויבגעזאַנג פאַר די מכביים
און זייער גבורה. נאָרדוים שפּאַנישער פּריינט און איבערזעצער איז
געווען טיף גערימט, ספּאַנטאַן האָט ער גענומען גלייך אויפן אָרט
איבערזעצן הערצלס „חנוכה“-ווערטער אויף דער שפּאַנישער
שפּראַך. (אַ קורצע צייט נאָך דעם דאָזיקן אָוונט האָט קאַנסינאַס-
אַסענס פאַרענדיקט אַ גרעסערע דערציילונג אונטער דעם טיטל:
„די ליכט פון חנוכה“).

אינמיטן פון א נייער ליטערארישער ארבעט, וועלכע האָט זיך גערופן: „מענטשן און מעטשולעכע זאַכן אין דער איצטיקער תקוה פה"י, איז נאָרדוי אוועק אויף אַ ריזע קיין דרום־שפּאַניע. זיין ציל איז געווען צו דערקענען די דאָזיקע הערלעכע מקומות און בעסער די אַנדאַלזוישע קונסט־אוצרות. שוין זייט אַ סך יאָרן האָט נאָרדוי ליב באַקומען די שפּאַנישע קונסט, בפרט די מאָלעריי. איצט האָט ער געהאַט די פּולע מעגלעכקייט צו זען און צו באַווונדערן די קונסט־ווערק, וועלכע זיינען מיט דורות צוריק, געשאַפן געוואָרן אויף דער דאָזיקער הייסער און מאָלערישער ערד. אויך די מענטשן זיינען דאָ אַנדערע, ווי אין צפון, פול מיט אַ פּרעכטיקן קאָלאָריט און מיט אַ פּיערדיקן טאַניץ און וויינ־מעמפּעראַמענט. פון סעווילאַ איז נאָרדוי געפאָרן קיין גראַנאַדאַ, דער לעצטער מויריש־מוזולמאַ־נישער פעסטונג בעת דעם שווערן, דורות־לאַנגן קאַמף מיט די קריסטלעכע שפּאַניער. ביז היינט איז גראַנאַדאַ געבליבן אַ ווונדער־באַרער מוזעאום פון מויריטאַנישער בוי־ און סטיל־קונסט. די איינ־דרוקן פון אַלהאַמבראַ און פון אַנדערע היסטאָריש־אַלטע בנינים און פּלעצער, לאָזן זיך נישט פאַרגעסן. נאָרדוי איז געווען ממש פאַרכישופט פון דעם, וואָס ער האָט געזען אין סעווילאַ און גראַנאַדאַ, אין די צוויי הערלעכע שפּאַנישע דרום־שטעט, וועגן וועלכע עס באַרימט זיך זייט דורות דאָס שפּאַנישע פּאָלקס־ווערטל: „ווער עס האָט נישט געזען סעווילאַ, דער האָט נישט געזען קיין ווונדער. און דער, וואָס האָט נישט געזען גראַנאַדאַ, האָט נאָך נאָרנישט געזען!“.

די נסיעה אין דרום־שפּאַניע האָט נאָרדויען געגעבן אַ סך מאַטעריאַל צו זיינע צוויי נייע ביכער: „די שפּאַנישע איינדרוקן“ און „די גרויסקייט פון דער שפּאַנישער קונסט“.

די וועלט פון דער איידעלער הומאַניסטישער קוונט, צו וועלכער נאָרדוי האָט כל ימיו געהאַט אַ נאָענטע גייסטיקע און עמישע באַציר אונג, איז איצט, אויף אַ לענגערע צייט, געוואָרן דער שלמות־דיקעד מהות פון נאָרדוים טראַכטן און פילן. נאָרדוי האָט זיך אָפּט און לאַנג פאַרשלאָסן אין די ווונדערבאַרע מוזעאומס פון שפּאַנישער מאָלעריי און סקולפּטור. זיין נייער און האַרציקער פּריינט ד"ר א. ש. יהודה איז אים ביי דער דאָזיקער שטודיען־אַרבעט געווען באַהילפּלעך מיט אינטערעסאַנטע און וויכטיקע אויפקלערונגען.

צווישן נייע ביכער און אַלטע קונסט־אוצרות, האָט נאָרדוי זיך געטרייסט און פאַרגעסן די שווערע איבערלעבנישן בעת דער שרעק־לעכטער צייט פון דער אייראָפּעאישער מענטשן־שחיטה.

קאפיטל מ"א

אויף די מיליטערישע פראגמאן און הינטער

די פאליטישע קוליסן

די מיליטערישע לאגע האָט זיך במשך פון יאָר 1916 סטאַביל-ליזירט אויף דעם מערב־פראַנט פון דער אייראָפּעאישער מלחמה. דער שפעטערדיקער הויפט־פּאַרטנער, די פאַראייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע, איז געווען נאָך נייטראַל און די ענגליש־פראַנצויזישע אַרמיען האָבן אָנגעשטרענגט די לעצטע כוחות, בכדי אויפ־צוהאַלטן אין פראַנקרײך און אין בעלגיע די דייטשע אָנגריפן. די ים־בלאָקאָדע, וועלכע דער דייטשער קריגס־פלאַט האָט דורכגעפירט אַרום ענגלאַנד איז געווען געפערלעך פאַר דער מיליטערישער און ווירטשאַפטלעכער לאַגע פון דער קאָאליציע. אויף דעם ברייטן און לאַנגן מזרח־פראַנט, האָבן די רוסיש־צאַר־טישע אַרמיען געליטן שטאַרקע מפלות און די דייטש־עסטרייכישע אָפּענסיווע איז טיף אַרײַנגדרונגען אויף דער רוסישער טעריטאָריע. די מיליטערישע און אינערלעך־פּאָליטישע סיטואַציע פון רוסלאַנד האָט זיך דער־נענטערט, מיט יעדן טאָג אַלץ מער, צו איר קאַטאַסטראָפּע, און ענדע 1916 האָט מען שוין בפירוש געקענט זען די וואַקסנדיקע סימנים פון דער נאַנטער רעוואָלוציע. די קריגס־עקספּעדיציע פון די קאָאליציע־מלוכות קעגן דער טערקיי, דורכגעפירט אין גאַלי־קאַנסטאַנטינאָפּאָל, איז דורכגעפאַלן. דער ייִדישער הילפס־קאָרפּוס („ציון־מיוִל־קאָרפּס“), אָנגעפירט פון העלדישן יוסף טרום־פעלדאַר, איז אויפגעלייזט געוואָרן. די ענגלישע רעגירונג, בראש פון וועלכער עס זיינען געשטאַנען דער פרעמיער אַסקווײט און דער אויסערן־מיניסטער גריי, האָט אין דעם גאַליפּאָלי־דורכפאַל געזען אַ באַשטעטיקונג פאַר דער ביזאנטיקער קעגנערשאַפט לגבי וועלכער ס'איז נישט מיליטערישער אַקציע אין אַרײַענט. טראַץ דער סטאַביליזירטער לאַגע אויף דעם מערב־אייראָפּעאישן פראַנט, איז

די סיטואציע, סיי די סטראטעגישע און סיי די פאָליטישע פון דער קאָאָליציע, נישט געווען קיין גוטע.

מיט אַ גרויסער זאָרג האָט מאַקס נאָרדוי אָבסערווירט די אַנט-וויקלונג פון די מלחמה-געשעענישן, וואָס האָבן זיך פאַרצויגן און קאָמפּליצירט. אין אַ פּרייהאַרבסטלעכן ראש-השנה-טאָג פון יאָר 1916, איז נאָרדוי באַהערשט געווען פון טיפע יום-הדין-רעפּלעקסן. שטייענדיק אַרומגערינגלט פון אַ מנין באַקאַנטע יידישע פּליטים אין מאַדריד, רעדט ער מיט געפּילפּולע ווערטער וועגן דער צוקונפּט, וואָס איז אַזוי פאַרשלייערט מיט געהיימניספּולע צייכנס, און וועגן דעם הוה, וואָס איז אַזוי שווער פאַר דעם וועלט-יידנטום, כּפּרט פאַר די רוסישע ברידער, דעם רוב מנין ורוב בנין פון יידישן פּאָלק, ווי אויך פאַר דעם קליינעם, גערודפּטן ארץ-ישראלדיקן ישוב. נאָך מיט אַ קורצער צייט צוריק, האָט נאָרדוי געשריבן אין אַן אַמעריקאַניש-יידישן זשורנאַל אַ ווונדערבאַרן אַרטיקל, אין וועלכן ער דריקט אויס זיין טיפּן גלויבן און בטחון לגבי דער צוקונפּט פון יידנטום און ציוניזם. ווי אַ לייט-מאַטיוו קלינגען זיינע דאָ געשריבענע ווער-טער: „מיר זיינען אַ משיח-פּאָלק. מיר פּילן און מיר דענקען משיח-חיש. אין אַלע לעבנס-באַדינגונגען, בפרט אין עת צרה, האָפּן מיר אויף אַ ווונדער, אַ נס, וואָס וועט דערפּילן אַלע אונזערע בענק-שאַפּטן!“

מיט אַ נביאישער אינטואַציע, זעט נאָרדוי פּאָרויס, די וואַקסנ-דיקע השפּעה פון אַמעריקע. זיינע האָפּנונגען ווענדן זיך לגבי דעם אַמעריקאַנער יידנטום. מיט אַ גרויסער אנערקענונג און סימפּאַטיע באַצייט ער זיך צום יידיש-אַמעריקאַנישן פירער און ציוניסטישן מנהיג לואי בראַנדייס, דעם ריכטער פון העכסטן אַמעריקאַנער שטאַטס-טריבונאַל און נאָנטן פריינט פון פּרעזידענט וואָדראָוו וויל-סאָן. נאָרדוי אַרטיקלען אין דער אַמעריקאַנער פּרעסע ריידן וועגן דער צוקונפּטיקער ראָל פון דעם נייעם קאַנטינענט אין דער נאָך-מלחמהדיקער אַנטוויקלונג פון דער מענטשהייט, ווען אייראָפּע וועט זיין פאַרמאַטערט און אויסגעהונגערט, און וועט דאַרפן האָבן הילף און שטיצע מצד דער גרויסער אַמעריקאַנער רעפּובליק. אין איינעם פון זיינע אַרטיקלען שטעלט זיך נאָרדוי באַזונדערס אָפּ אויף דער יידישער פּראָגע, אירע איצטיקע פּראַבלעמען און צוקונפּטיקע פּאַס-טולאַטן. זיינע ווערטער זיינען געשריבן מיט אַ הייסן יידישן פּאַט-ריאָטיזם און ציוניסטיש-מילוכהשן פּאַטאַם. דאָס קומט אויך בולט און כּסדר צום אויסדרוק אין די צאָלרייכע בריוו, וועלכע נאָרדוי שרייבט דעמאָלט צו באַרימטע גייסט-מענטשן און אינפּלוציריכע פּאָליטיקער פון יענער תקופּה. זיין בריוו-אויסטייש מיט דעם באַ-

וויסטן יידיש-איטאליענישן מלוכה-מאן לוצאטי וועגן דער צוקונפט פון יידנטום און ציונים, אטעמט מיט נאציאנאלן שטאָלץ און זעלבסט-באוויסטזיין.

נאָרדווייזע וועלט-אנשוואונג ווערט במשך פון די דאָזיקע שפּאַנישע גלות-יאָרן פּאַרטיפּט און טראַדיציאָנעל באַנייט. כּידוע, איז נאָרדוי, זייט זיינע גימנאַזיע-יאָרן, געווען פּריידענקעריש גע-שטימט לגבי דער רעליגיע און אירע טראַדיציעס און צערעמאָניעס. זיין אַרעליגיעזע און אפילו אַנטי-רעליגיעזע וועלט-אנשוואונג האָט אָפּט אָנגענומען אַ קעמפּעריש-אפּיקורסישן כאַראַקטער. די ציונים-טישע באַקענטניש האָט ווייניק וואָס געענדערט די דאָזיקע איינ-שטעלונג פון נאָרדווען, זי האָט נאָר געמעסיקט און פּאַציפּיצירט די אויסערלעכע פּאַרמען פון זיין פּריידענקערטום. זיכער איז במשך פון די יאָרן פּאַרגעקומען ביי נאָרדווען אַ געוויסע עוואָלוציע לטובת דער יידיש-רעליגיעזער טראַדיציע. אָבער, ערשט דאָ אין שפּאַניע, האָט די דאָזיקע עוואָלוציע באַקומען אַ בולטן אויסדרוק פון אַ טיפּן איבערברוך. נאָרדוי איז געוואָרן רעליגיעז געשטימט און האָט זיך דערנענטערט צו די קאָנפּעסיאָנעלע און טראַדיציאָנעלע מנהגים פון יידישקייט. זיכער איז דאָס נישט געווען בלויז אַ פּועל-יוצא פון זיינע כמעט 70-יעריקע לעבנס-יאָרן. ביי אַזאַ קעמפּערישער און ראַדיקאַלער נאַטור, ווי ס'איז געווען דער מחבר פון „קאָנווענציאָ-נעלע שקרים“ האָט נישט געקענט אַנטשיידן די מעטריקע פון יאָרן. זיין רעליגיעזער איבערברוך איז געווען אַ רעזולטאַט פון טיפע אי-בערלעבענישן און פון אַן אינערלעכן, גייסטיקן און פּסיכישן ראַנג-לען זיך, מיט און קעגן זיין ביז-איצטיקער פּריידענקערישער איבער-צייגונג. דאָס פּרום-רעליגיעזע שפּאַניע האָט, אָן ספק, באַאיינפּלוסט נאָרדוויס געפּילס-לעבן. די פּאַר יאָרן ווייט פון דעם עולם-הזוה'דיקן, אויפגעקלערטן און אפּיקורסישן פּאַרזי, האָבן נאָרדווען קאָנצענט-רירט מער אויף אינערלעכע ווי אויף אויסערלעכע איבערלעבענישן, זיין געדאַנקען-וועלט האָט באַקומען מער צייט און רוים צו פּאַרטי-פונג, צו דער רעפּלעקסן-שטייגערונג.

אין שפּאַניע האָט נאָרדוי אָנגעטראָפּן אויף רעשטלעך און שריי-דים פון דער אַמאָליקער יידיש-פּרדישער קולטור און טראַדיציע. זיכער האָבן זיי אים דערשיטערט און צוריקגעפירט צום יוגנטלעכן, פעסטער מקור, ווו עס האָבן נאָך געדרימלט זכרונות פון אברבנאלס צייטן און פון ספרדיש-היסטאָרישער פּאַרגאַנגנהייט. אין ר' גבריאל זידפּעלדס שטוב, אין דעם ענגן געמאָרגעסל פון דער אונגאַרישער הויפּט-שטאָט, האָט זיך דאָס יינגל שמחה-מאיר אָנגעהערט, מיט

א האלבן יארהונדערט צוריק, מעשיות און לעגענדעס, דערציילטע אין יידישדייטש און אין שפּאַניאַליש, וועגן די ספרדישע עלטער-עלטער-זיידעס אויף דער זינדיקער, אָבער נישט-פאַרגעסענער שפּאַנישער ערד. איצט, ווען מאַסס נאָרדוי איז געוואָרן אַ זקן און האָט אָפּגעריכט דעם גלות-שפּאַניע, איז ער געגאַנגען זוכן דעם אַמאָליקן גלאַנץ און אויך דעם קבר-אבות, וועגן וועלכע ער האָט זיך אַזוי פיל אָנגעהערט אין די יינגסטע יאָרן און וועלכע ער האָט איינגע-זאָפט אין דער פּרישער נשמה. וואַנדערנדיק איבער דער סביבה פון סעוילאַ און גראַנאַראַ האָט נאָרדוי באַזוכט דאָס שטעטל פון זיינע אַמאָליקע שפּאַנישע אבות, און האָט דערקענט, לויט די דאָקומענטן, וועלכע ער האָט געזען ביי זיין טאַטן אין שטוב, דאָס אַלטע הויז פון די עלטער-עלטער-זיידעס. דאָ, אין דעם דאָזיקן שטעטל טעגאַווע, שטייענדיק ביי דעם דורות-אַלטן הויז פון זיינע אבות און ביי דער גאַנטער ווייסער שול, וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַ מוזולמענישער מעטשעט און נאָך שפּעטער אַ קריסטלעכע קירך און איז איצט גע-בליבן בלויז אַ היסטאָרישער מאָנומענט, האָט נאָרדוי איבערגע-לעבט ווי אין אַ בליץ-אַרטיקער שנעלקייט, די לאַנגע דורות, וואָס האָבן אים אָפּגעטיילט פון אברבנאלס צייטן. אין דעם בנין האָט זיך געפונען אַ קאפּע-הויז און נאָרדוי האָט מיט דער הילף פון זיינע בעלי-בתים, געפונען דעם איינגאַנג פונם קעלער, ווי ער איז באַצייכנט געווען אין די אַלטע פּאַטערלעכע דאָקומענטן. פון פּראָ-פעסאָר יהודה און פון אַנדערע יידישע באַקאַנטע אין שפּאַניע, האָט נאָרדוי איצט געהערט, איבערגעגעבענע פון דור-צורדר, דער-ציילונגען וועגן אַמאָליקע באַרימטע יידיש-ספרדישע געלערנטע און מעדיצינער, פאַר וועלכע רמב"ם איז געווען דער העכסטער לערער און וועג-ווייזער. נאָרדוי האָט זיך געפילט ווי אַ מאָדערנער יורש פון די דאָזיקע באַרימטע דורות פון יידישע דאָקטוירים און גע-לערנטע, און האָט פאַרשטאַנען די גרויסע אחריות פון דער גאָלדע-נער טראַדיציע-קייט, וואָס ציט זיך זייט יענע צייטן און ליגט איצט אויף זיינע מידע, אַלטע פּלייצעס.

פאַרטיפּנדיק זיך אין דער וועלט פון רעליגיעז-פּילאָזאָפּישער ליטעראַטור, האָט נאָרדוי אָנגעטראָפּן אויף אַ טעמאַטיק, וועלכע האָט אים שוין פריער, מיט יאָרן צוריק, פאַראינטערעסירט. דאָס איז געווען די ספּעציפּישע אינדישע וועלט-אנשוואַונג, ווי זי האָט איר אויסדרוק געפונען אין דער בודאַאיסטישער שיטה און אמונה. פאַרן פאַרצווייפלטן געמיט פון אַ מידן מענטש, וואָס האָט זיך פאַרלוירן אין געראַנגל מיט דער סביבה און מיטן גורל און איז

שטיין געבליבן פאריאוישט צוליב דער אייגענער מאכטלאזיקייט, האָט די דאָזיקע אינדישע תורה מיט איר הכל־הכלמידיקער נירוואַנאַ־פילאָזאָפיע, געשאַפן אַ קיין רעטונגס־אינזל אינם שטורמישן ים פון פרעמדער פיינטשאַפּט און אייגענער שוואַכקייט. די דאָזיקע פילאָ־זאָפיע פון מאַכטלאָזע און רעזיגנירטע האָט נאָרדויען אינספּירירט צו זיין ניי בוך: „א בודדישע דערציילונג“, וועלכע ער האָט אָנגעד־שריבן אין סאַמע ברען פון דער וועלט־מלחמה. לייענענדיק דאָס בוך, פילט מען ווי דער מהבר אַליין וואָלט געהאַט חשק איבערצור־געבן זיך דער הכל־הכלמידיקער פאַרנעסנקייט פון נירוואַנאַ, בכדי צו געפינען מנוחה און טרייסט פאַר דער מידער און אָנגעווייטיקטער נשמה. אָבער נאָרדוי איז אַ קעמפּערישע נאַטור און קיין מנוחה איז אים נישט באַשערט. פון דער בודדאָאיסטישער רעזיגנאַציע רופט אים צוריק די ווירקלעכקייט, קודם־כל די יידישע ווירקלעכקייט.

ווי אַן אומברחמנותדיקע מאָנונג האָבן אין נאָרדוים אויערן געקלונגען די ווערטער, וועלכע עס האָט אין ווייטן לאַנדאָן געשריבן זיין אַלטער בר פּלוגתא אין ציוניזם אַחד העם: „סי־האַט געשלאָגן די גרויסע היסטאָרישע שעה פאַרן ייִדנטום און פאַר ארץ־ישׂראל. מימוז זען עפעס אויפצוטאָן וי. מיט זיין גאַנצן האַרץ און נשמה איז נאָרדוי געווען מיט די, וואָס האָבן זיך איצט באַמיט עפעס אויפצוטאָן. נאָרדוים גוף איז געווען צוגעבונדן צו דער מאַדרידער ערד, אָבער נאָרדוים גייסט איז אַקטיוו און טעטיק געווען אין קאָ־פענהאַגען און אין לאַנדאָן, אין ניו־יאָרק און אין ירושלים, אומע־טום, ווו דער יידישער גורל און די ציוניסטישע צוקונפט האָבן גע־דאַרפט דעצידירט ווערן. נאָרדוי איז געשטאַנען אין אַ כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט די ציוניסטישע אינסטאַנצן אין קאָפּענהאַגען און איז גענוי אינפאַרמירט געווען וועגן דער פּאָליטישער טעטיקייט פון דער אַקטיוויסטישער ריכטונג און איר זשורנאַל „די יידישע טריבונע“, וועלכע דער באַוווסטער ציוניסטישער עסקן און רוסיש־יידישער זשורנאַליסט מאיר גראַסמאַן האָט אַרויסגעגעבן אין קאָ־פענהאַגען. נאָרדוי האָט געוויסט וועגן דער פּאָליטישער, נאָר שטאַר־קער אָפּענסיווע, וועלכע ד״ר חיים ווייצמאַן האָט אָנגעהויבן אין די לאַנדאָנער רעגירונגס־קרייזן לטובת די ציוניסטישע פּאַסטולאַטן און זייער רעאַליזאַציע. די אַגיטאַציע פאַר דער שאַפונג פון ייִדישן לע־גיאָן, וואָס איז געפירט געוואָרן דורך זאב זשאַבאַטינסקי, יוסף טרומפּעלדאָר, פנחס רומענבערג (דעם אַמאַל באַרימטן פירער פון די רוסישע סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע קאַמפּ־דרושינעס), דעם פּוע־ל־ציוניסטישן עסקן און שריפטשטעלער ד״ר נחמן סירקין און

אנדערע, איז אין לאַנדאָן אונטערשטיצט געוואָרן באַזונדערס אַקטיוו דורך ד"ר ווייצמאַן און דעם אַלטן הערצליאַנער דזשאָזעף קאַווען. דאַקעגן האָבן די פּאַרשטייער פון קאַפּענהאַגער לייטונג, נחום סקאַקאַוו און ד"ר י. טשעלענאָוו (וועלכע זיינען ביים סוף פון יאָר 1914 געקומען אויף סטאַביל קיין לאַנדאָן), געהאַט אַ נענאַטיווע באַציאונג צו דער אַקטיוויסטיש-לעגיאַנישער באַוועגונג.

ערשט ביים סוף 1916 איז אין דער ציוניסטישער מחנה און אין איר פּאָליטיק פּאַרגעקומען אַ ראַדיקאַלער איבערברוך. צו יענער צייט האָט די ענגלישע רעגירונג פון אַסקוויט און גריי דעמיסאָנירט און אויף זייער אָרט איז געקומען אַ נייע רעגירונג, אין וועלכער דוד לָגֵיד דזשאָרזש איז געווען פרעמיער און אַרטור דזשעמס באַל פּור אויסערן־מיניסטער. ביידע זיינען זיי געווען באַקאַנט אַלס פּריינט פון ציוניזם. די נייע ענגלישע רעגירונג האָט באַשלאָסן מיט ליטעריש צו אינטערווענירן אין נאַנטן אַריענט. ס'איז דאָריבער רייה געוואָרן די פּאָליטישע סיטואַציע פאַר דער שאַפּונג פון דעם יידישן לעגיאָן און פאַר דער צוקונפטיקער באַלפּור־דעקלאַראַציע. די ציוניסטישע פּאָליטיק האָט איצט ביסלעכווייז אויפגעגעבן איר ביזיאַטיקע נייטראַלע ליניע און איז לגמרי פאַרבונדן געוואָרן מיט ענגלאַנד און אירע אימפעריאַלע צילן.

מאַס נאָרדוי איז נישט צופרידן געווען מיט דער דאָזיקער נייער פּראָגראַם פּאַרשטייער אַריענטאַציע פון דער ציוניסטישער פּאָליטיק. ער האָט געהאַלטן, אַז דער נאַנטסטער ציל דאַרף זיין: די שאַפּונג פון אַן אומאָפּהענגיקער יידישער מלוכה אין ארץ־ישׂראל. דאָס קען אָבער בלויז רעאַליזירט ווערן, אויב די ציוניסטישע פּאָליטיק וועט זיך שטיצן נישט נאָר אויף ענגלאַנד, נאָר אויך אויף פּראַנקרייך, איטאַליע און די פאַראייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע. נאָרדוי איז געווען טיף איבערצייגט, אַז ענגלאַנד וועט אונז העכסטנס דער־לויבן אַ באַשרענקטע יידישע אויטאָנאָמיע אין ארץ־ישׂראל אונטער דעם בריטישן פּראָטעקטאָראַט, בעת די היסטאָרישע קאָניוקטור גיט אונז די מעגלעכקייט צו רעאַליזירן אַן אייגענעם יידישן שטאַט אין ארץ־ישׂראל מיט דער הילף און אנערקענונג פון אַלע גרויס־מאַכטן. די דאָזיקע ניכטערע אָפּשאַצונג פון דער פּאָליטישער לאַגע און איר צוקונפּט לגבי דעם ציוניזם, אין אַ צייט, ווען די גאַנצע יידישע און ציוניסטישע עפּנטלעכקייט איז באַהערשט געוואָרן פון אַ געוואַלדיקן, התלהבותדיקן און אומקריטישן פּראָגראַמישן שטרעם, איז ווידער געווען אַ נייער באַווייז פאַר מאַס נאָרדויס נביאישער אינטואיציע און פּאָליטישער ווייט־זעוודיקייט.

קאפיטל מ"ב

דאס יאָר 1917 און זיינע גרויסע געשעענישן

צוריקפאָרנדיק פון אַ נייעם כאַזוך אין דרום־שפּאַניע, קען זיך נאָרדוי לאַנג נישט באַפרייען פון דעם טיפּן איינדרוק, וועלכען עס האָט אויף אים געמאַכט די מוזיק פון אַ וואַנדערנדיקער ציגיינער־קאַפּעלע ערגעצווו אין דער סביבה פון גראַנאַדאַ. ס'איז געווען אין אַ שפּעטן אָוונט, אַ פּאָר שעה, איידער נאָרדוי איז איינגעשטיגן אין צוג גראַנאַדאַ־מאַדריד. דער וואַנדערבאַרער ריטם און אַריענטאַלי־שער קאָלאָריט פון דער ציגיינערישער מוזיק האָבן נאָרדויען ממש מיטגעריסן און באַצויבערט. נאָרדוי איז באַהערשט געוואָרן פון אַ סענטימענטאַלער, שטאַרק ראָמאַנטישער שטימונג, וואָס האָט אים נישט פאַרלאָזט במשך דער גאַנצער נסיעה. זיינע אויגן האָבן גע־קוקט אויף די שנעל־לויפנדיקע, פאַרביקע לאַנדשאַפטן און אויף די טעמפּעראַמענט־פולע, באַריידעוודיקע פּאַסאַזשירן, אָבער זיין נשמה איז ווייט געווען פון דער דאָזיקער סביבה. דער ליידנשאַפטלעכער, מיטרייסנדיקער ריטם פון דער ציגיינער־מוזיק האָט נאָרדויען צוריק־געפירט אין די אַלטע צייטן, אין די ווייטע מקומות פון דער אונגאַ־רישער פּוּשטאַ, ווו ער האָט אַלס יינגל זיך אָפט צוגעהערט צו אַזעל־כע ציגיינערישע קאָנצערטן. עס האָט זיך אים געדוכט, אַז טראָץ דעם מהלך פון טויזנטער קילאָמעטערס און דעם אונטערשיד פון אַ האַלבן יאָרהונדערט, איז עס געווען די זעלבע פייערדיקע, מזרח־דיקע בענקשאַפט פון אייביקע נע־ונדניקעס. דעמאָלט איז ער געווען אַזוי יונג און שטאַרק און היינט איז ער אַזוי אַלט און מיד! דער מאָלט האָבן די ציגיינער געהאַט אין זייער גאַנצן הילוך און וועזן עפעס ספּעציפישעס פון דער מאַדיאַרישער טבע, און דאָ האָט מען פון זיי אַרויסגעפילט דעם איינגאַרטיקן קאָלאָריט פון דער שפּאַניש־מוזיקאַטישער סביבה. אָבער, גאָט איינער אין הימל, דו ביזט אַן עדות, אַז די מוזיק איז געבליבן די זעלבע: אַריענטאַלישע ווייכ־קייט און נאָנגנדיקע בענקשאַפט, הייסער אָטעם פון ליידנשאַפטלע־כער ליבע, און מעלאַנכאָלישע טענער פון אייביקער ראָמאַנטיק.

נאָרדוי האָט זיך פאַרטראַכט וועגן דעם דאָזיקן מאָדנעם וואַנט־דער־פּאַלק, וואָס טראַגט זייט דורות זיין ציגיינער־גורל איבער אַלע

לענדער און ימים. נאָרדוי האָט נישט געזוכט קיין אַנאַלאָגיעס צווישן זייער גורל און צווישן דעם אונזעריקן יידישן גורל, אָבער עפעס אַ נאָנטע קרובהשאפט און סימפאטיע האָט ער איצט אָנגעהויבן צו פילן פאַר די דאָזיקע טונקל־פאַרביקע און פּאַנטאַסטיש־פאַר־הלומטע געשטאַלטן, וואָס זיינען אומעטום אַנדערש ווי די סביבה און ווערן אומעטום גערודפט און פאַרהאַסט.

אַ פּרישע כּוואַליע פון אַ שטאַרקער, ווייטער בענקשאפט האָט באַהערשט נאָרדוים נשמה. צי איז דאָס אַ בענקשאפט נאָך דער פאַרלירענער יונגט, אָדער גלוסט זיך אים ווידער אזוי ווי אַמאָל, נעמען אַ וואַנדער־שטעקן אין האַנט און לאָזן זיך גיין, ווי די צי־גייער, איבער דער גאַנצער וועלט? נאָרדוים געפילן זיינען אים אַליין פאַרגעקומען פרעמד און קינדעריש־ראַמאַנטיש. ווי זעט עס איצט אויס אויפן מאָנטמאַרט און צי האָבן ווידער אויפגעבליט די קאַשטאַנען־בוימער אין זיין פאַרזיער גאַרטן? דער צוג גראַנאַ־דאָ—מאַרריד איז געפאַרן אין דער פינצטערער נאַכט דורך שלאָפּנ־דיקע, אַרעמע דערפער, און פון די נאַקעטע פעלדער איז אַרזיינגע־דרונגען אַ שאַרפער, וואַסערדיקער ריח. נאָרדויען האָט זיך געדוכט, אַז ער אַטעמט איצט מיט דער לופט פון דער סעקוואַנע. זיין אַלמע ליבע צו פאַרזי איז אין אים ווידער דערוואַכט געוואָרן מיט איר גאַנצער פאַרכשופטער מאַכט. ער האָט גענומען רעכענען, ווי לאַנג ס'איז שוין די צייט זייט זיין גירוש פון פאַרזי, און נאָרדוים ליפן האָבן אויך דאָסמאָל איבערהזרט די פאַר פערזן פון מאָנפאַרנאַ־סער לידל וועגן „פאַרזי, פאַרזי, דו מיין פרייד און מיין שמערץ וי“.

ס'איז שוין אָנהויב 1917, ווען וועט שוין ענדלעך נעמען אַ סוף צו דער דאָזיקער פאַרשאַלטענער מלחמה?!

נאָרדוי האָט געפרוּווט שטיילן זיין בענקשאפט צו דער פאַרליר־רענער פּראַנצויזישער היים מיט אַ גרעסערער שריפטשמעלערישער אַרבעט, וואָס האָט זיך גערופן: „די פּראַנצויזישע חלונכה־מענער“, און וואָס איז באַלד דערשינען אין דרוק. דאָס זיינען געווען גייסט־רייכע, אין אַ גלענצנדיקער שפּראַך געשריבענע עסייען וועגן מענטשן און געשעענישן פון דער מאַדערנער פּראַנצויזישער פּאָלי־טיק. די געשילדערטע געשטאַלטן פון טיער, גאַמבעטאַ, וואַלדעק־רוסאַ, קלעמאַנסאַ, זשאַן זשאַרעס און פון אַנדערע פּראַמינענטע פּאָליטישע פירער פון פּראַנקרייך, האָבן געאַטעמט מיט פּסיכאָלאָ־גישן אמת און מיט דעם ספּעציפישן אַראַמאַט פון דער פּראַנ־צויזישער מעטראָפּאָליע.

באַלד האָבן זיך אָבער אָנגערוקט די גרויסע געשעענישן פון יאָר 1917, וועלכע זיינען געוואָרן אַ ווענד־פּונקט אין דער אַלגע־

מיינער וועלטגעשיכטע און אויך אין יידישן לעבן. אין מערץ 1917 איז אויסגעבראכן און האָט געזיגט די רוסישע רעוואָלוציע, וואָס איז אַרויסגערוּפֿן און אָנגעפירט געוואָרן דורך אַלע דעמאָקראַטישע און סאָציאַליסטישע פּאַרטייען אין רוסלאַנד. דאָס איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע געשעענישן אין דער נייסטער געשיכטע. דער בלוטיקער צאָריום, וועלכער האָט זייט לאַנגע דורות געוועלטיקט אויף דער רוסישער ערד, איז איצט צוזאַמענגעבראָכן אונטער דער לאַסט פון זיינע זינד און פאַרברעכנס. אַ גליקלעכער, התלהבות־די קער געפיל האָט אַרומגענומען די רוסישע מאַסן. מ'האָט געהאַפּט, אַז ענדלעך וועלן זיך פאַרווירקלעכן די פרייהייט־שטרעבונגען און גערעכטיקייט־אידיעאַלן, וועגן וועלכע עס האָבן געהלומט און גע־קעמפט זייט אַ גאַנצן יאָרהונדערט, די איידלסטע און בעסטע רוסי־שע דעמאָקראַטן און רעוואָלוציאַנערן, אָנהויבנדיק פון די דעקאַב־ריסטישע מיליטערישע פאַרשווערער און ענדיקנדיק מיט די פּראַ־לעטאַרישע באַריקאַדן־אויפשטענדלעך פון יאָר 1905.

אויך די יידישע באַפעלקערונג אין רוסלאַנד, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן צוליב די צאָריסטישע רדיפות, איז באַהערשט געוואָרן דורך דעם אַלגעמיינעם שטורם פון פרייד און ענטזיאַזם. אומעטום זיינען פאַרגעקומען גרויסע יידישע מיטינגען און דעמאָנסטראַציעס. אין אָדעס האָבן איבער די גאַסן מאַרשירט באַמאַליאָנען פון יידישע סאָלאַרטן מיט בלו־ווייסע פענער און ציוניסטישע לאָזונגען. נאָך די סאָלאַרטן איז געגאַנגען אַ מאַסע פון אַן ערך 150 טויזנט יידן. אין קיעוו האָט מען בעת דער ציוניסטישער דעמאָנסטראַציע פאַר דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, אַרויסגעהאַנגען די בלו־ווייסע פאַן אויף דעם מאַניסטראַט־בנין און דער שטאָטישער מוזיק־אַרקעסטער האָט געשפילט די „התקוה“. אין יענע צייטן פון אויסגעוויינלעכער התלהבות און אומבאַגרענעצטער אמונה, זיינען געפאַלן און פאַר־שוונדן אַלע מויערן, וואָס האָבן אָפּגעטיילט די ווירקלעכקייט פון דער אילוזיע, די טאַטזאַכן פון הלומות און די לאַגיק פון פאַנטאַ־זיע. די יידישע מאַסן אין דעם ביזאַיצטיקן צאַרישן תחום־המושב האָבן איבערגעלעבט די גלענצנדיקסטע גאולה־שטימונגען, וואָס האָבן מבטיח געווען פרייהייט אין רוסלאַנד און נאַציאָנאַלע דערליוונג אין ארץ־ישׂראֵל.

אין מאי 1917 האָט זיך אין דעם דעמאָליטיקן פעטראָגראַד (היינט לענינגראַד) פאַרזאַמלט די אימפּאַזאַנטע קאַנפּערענץ פון די רוסישע ציוניסטן, וואָס האָט מאַניפעסטירט דעם מעכטיקן כוח און דאָמינירנדיקן איינפלוס פון רוסישן ציוניזם. איבער 2000 דעלע־גאַטן און געסט, צווישן זיי צאָלרייכע פאַרשטייער פון יידישע סאָל־

דאטן, האָבן מיט אַ שטורמישן ענטוויאַזם אויפגענומען די יידיש־נאַציאָנאַלע און ציוניסטישע פּאַסטולאַטן. אויף דער פעטראָגראַדער קאָנפערענץ איז אויפגעטראָטן אַן אָרגאַניזירטע לעגאַטימישע גרופּע (אָנגעפירט פון גראַסמאַן און באַבאָוו), וועלכע האָט די רוסישע ציוניסטן גערופן צו מאָביליזירטער אַקטיוויטעט פון יידנשאַטלעך־רישן פּאַרנעס. די מאַיקאָנפערענץ פון די רוסישע ציוניסטן, אָפּיר ציעל באַגריסט דורך די רעפּרעזענטאַנטן פון דער נייער רוסישער דעמאָקראַטישער רעגירונג און פון דער אויבערשטער מיליטער־לייט טונג, האָט קלאָר און דייטלעך באַוווּזן, אַז דאָס רוסישע יידנטום איז בשלמות ציוניסטיש געשטימט און אָרגאַניזירט.

מאַקס נאָרדוי האָט פון דער פעטראָגראַדער קאָנפערענץ באַקומען פּאָליטיקע טעלעגראַפישע באַגריסונג:

„די ציוניסטישע קאָנפערענץ, די ערשטע אין פרייען רוסלאַנד, באַגריסט אייך, דעם ערווירדיקן מנהיג, און דערקלערט מיט סאַמי־פאַקציע, אַז די רוסישע רעוואָלוציע האָט באַפרייט דאָס רוסישע יידנטום. די קאָנפערענץ האָט פעסטגעשטעלט די מעכטיקע אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד, און די האַרציקע באַציאונג פון דער רוסישער דעמאָקראַטיע לגבי אונזער אידעאַל. מיר גלויבן טיף, אַז ס'איז נאָנט די צייט, ווען די הויפט־פּרינציפן פון באַזעלער פּראָגראַם, אויסגעצייכנט צונויפגעשטעלט אונטער אייער אָנפירונג, וועלן ווערן פולשטענדיק רעאַליזירט. די מלחמה האָט צעשטערט די טויערן פון געטאָ, און זי וועט פאַר־ווירקלעכן דעם אידעאַל פון אונזער פּאָלק: די שאַפונג פון אַ נאַציאָנאַלער היים אין ארץ־ישׂראל.

אונטערגעצייכנט אין נאָמען פון פּרעזידיום:

טשלענגאָוו און אוסישקין.

פון דעם דאָזיקן טעלעגראַם און פון אומצאָליקע אַנדערע ידיעות און פּרטים, איז צו נאָרדויען דערגאַנגען אַן אָפּקלאַנג פון יעדעם מעכטיקן און אילוזאָרישן האַפנונגס־שטראַם, וואָס האָט אַזוי טיף באַגייסטערט און אַזוי געוואַלדיק מיטגערופן דאָס רוסישע יידנטום און די רוסיש־ציוניסטישע פירער אין זייער ממש־משיחוישן גלויבן בנוגע דער זיגרייכער רוסישער רעוואָלוציע. נאָר אויף אַ העלע האָט זיך נאָרדוי געוואַקלט ביי דער פּראַגע, וועלכע ער האָט זיך גע־שטעלט: „אפּשר איז טאַקע דאָ עפעס ממשותדיקס אין דעם דאָזיקן ישועה־גלויבן לגבי דער רוסישער רעוואָלוציע?“ באַלד אָבער האָט זיך נאָרדוי אָפּגעשאַקלט פון דער פּאַלשער, הגם באַצויבערנדיקער נייער גאולה, וועלכע האָט דעמאָלט פאַרשכורט אַזוי פיל ניכטערע געמיטער און קלאָרע מוחות. נאָרדוי האָט זיך דערמאַנט אין

דער קיינמאָל נישט־פאַרגעסענער סצענע, ווען ער איז, מיט פּער־ציק יאָר צוריק, געשטאַנען אין מאָסקױע אויף דעם מעכטיקן פּלאַץ פון קרעמל, אַרומגערינגלט מיט די ריזיקע פאַרגאַלדעטע צערקױעס און מיט דער אומהיימלעכער, מערקױירדיקער רוסישער פּסיכיק, און האָט אויף איינמאָל, מער אינסטינקטיוו ווי לאַגניש, אַרויסגע־פילט, אַז צױשן אונזער אייראָפּעאישער וועלט און דער דאָזיקער װײטער און קאָנטראַסטן־פּולער רוסישער נשמה איז נישטאָ און װעט זיכער נישט זיין קיין שום אַחדות : זייער וועלט איז נישט אונזער וועלט און זייערע האָפּנונגען זיינען נישט אונזערע האָפּ־נונגען !

ווי אין יאָר 1905, האָט אויך דאָסמאָל נאָרדױ באַהערשט זיינע הייסע געפילן, וועלכע האָבן אים, ווי די בעסטע און איידלסטע גױס־טער פון זיין דור, געלאָקט און געצויגן אין דער ריכטונג פון רעװאָ־לוציאָנערן לאַגער. דער אויטאָר פון „די קאָנווענציאָנעלע שפרים“ און „פּאַראַדאָסן“ האָט זיך אָבער נישט געלאָזט אָפּמאַרן פון די גלאַנצנדיקע לאָזונגען וועגן קאַמף פאַר פּרייהייט און גערעכטיקייט. נישט אין דער רעװאָלוציע, און שױן אַמױיניקסטן אין דער רוסי־שער רעװאָלוציע, האָט נאָרדױ געזוכט דעם תיקון פאַר דער מענטש־הייט ! די רעװאָלוציאָנערע אילוזיעס פון רוסישן יידנטום און צױר־ניזם האָט ער באַטראַכט ווי אַ מאָדערנעם משיח־השקר. נאָרדױס האַרץ און נשמה זיינען געװען בײַ יענעם יוסף טרומפּעלדאָר, דעם העראַאישן קעמפּער און אידעאָליסטישן רעאַליסט, וועלכער האָט אײַצט, נאָך זיין צוריקקומען קיין רוסלאַנד, בעת דעם שטורם פון דער רעװאָלוציע, געפרױוט אַרגאַניזירן אַ מאַסנהאַפּטן „יצױאת־רוסיא“ דורך אַ צװײפּאַכיקן פּלאַן : 1) אַ ייִדישע אַרמײַ פון הונד דערט טױזנט רוסיש־ייִדישע סאָלדאַטן, װאָס זאָלן זיך דורך דעם קאַױקאַזער פּראָנט דורכרייסן ביז עבר־הירדן, און 2) אַ יוגנט־אַר־מײַ „החלוץ“, װאָס זאָל זיין אַ קאַמפּס־און אַרבעטס־מחנה פאַר דער ייִדישער מלוכה אין ארץ־ישׂראל.

אין יולי 1917 איז קיין מאַדריד געקומען ד״ר חיים װײַצמאַן. זיין ציל איז געװען זיך צו טרעפּן מיט דעם איינפלוסרייכן אַמבאַ־סאַדאַר פון די פּאַראַייניקטע שטאַטן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, מאָר־גענטױ. עס איז באַקאַנט געװאָרן אין די לאַנדאָנער צױניסטישע קרייזן, אַז מאָרגענטױ באַמיט זיך צו איבערצײגן די טערקישע רע־גירונג לטובת אַ סעפּאַראַטן פּרידן. מ׳האַט געװאָלט דעם דאָזיקן װײכטיקן ייִדיש־אַמעריקאַנישן פּאָליטיקער געװײנען פאַר דעם צױר־ניזם און פאַר זיינע אַקטועלע פּאָליטישע פּאַדערונגען. צו דעם

צוועק, איז ד"ר ווייצמאן צוזאמען מיט א פאָר אַנדערע ציוניסטישע עסקנים געקומען קיין מאַדריד. זיי האָבן קודם־כל באַזוכט דעם אַלטן ציוניסטישן מנהיג נאָרדוי און מיט אים זיך באַראַטן. נאָרדוי האָט אָבער גאָרנישט געהאַלטן פון דעם גאַנצן פּלאַן און נישט גע- וואָלט זיך באַטייליקן אין דער דאָזיקער דעלעגאַציע, וואָס איז גע- גאַנגען באַאיינפלוסן מאָרגענטויען. ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט איז נאָרדוי געוואָרן גענוי אינפאָרמירט וועגן דעם ענגליש־פּראַג- ציווישן אָפּמאַך פון סייקס־פיקאָ, וועלכער איז געווען אומגינסטיק פאַר די ציוניסטישע אַספּיראַציעס, און אויך וועגן אַנדערע פּאָלי- טישע און דיפּלאַמאַטישע סודות. עס זיינען בולט געוואָרן פאַר נאָר- דויען די געוואָלטיקע שטערונגען און קעגנערשאַפטן, סיי אויסער- לעכע און סיי אינערלעכע, סיי מצד די גווישע שונא־ישראל און סיי מצד די אינפּלוסרויכע יאַהודישע שונא־ציון, וועלכע די ציו- ניסטישע אָנפירונג אין לאַנדאָן, מיט ווייצמאָן בראַש, האָט געמוזט גובר זיין.

פאַרשיידנאַרטיקע, אָפט אַנטקעגנעזעצטע געפילן האָבן באַ- הערשט נאָרדויען, בעת ער האָט קאָנפּערירט מיט ווייצמאַנען אין שפּעטן זומער 1917. ער האָט איצט נאָך אַ הפסקה פון אזוי פיל יאָרן, אָבסערווירט דעם 44־יעריקן ציוניסטישן פּאָליטיקער, וועל- כער האָט זיך לעצטנס באַרימט געמאַכט מיט זיינע וויסנשאַפטלעכע דערפינדונגען און האָט דערגרייכט אַ לער־קאַטעדער אין דעם לאַג- דאָנער אוניווערזיטעט. זיכער האָט אים אימפּאַנירט דער דאָזיקער רוסיש־יידישער יונגערמאַן, וועלכער האָט זיך מיט זיין טאַלאַנט און ענערגיע אַרויפגעאַרבעט צו דער מדרגה פון אַ באַרימטן געלערנטן און ציוניסטישן פירער. נאָרדוי האָט גוט געקענט ווייצמאַנען פון די ציוניסטישע קאָנגרעסן און קיין באַזונדערע סימפּאָטיעס פאַר דעם דאָזיקן קעגנער פון הערצלען און וואָלפּזאַנען האָט ער נישט גע- פילט. ווייצמאַנס איצטיקע אינטענסיווע פּאָליטישע טעטיקייט אין לאַנדאָן האָט אים איבעראַשט. ווי קומט ער דערצו, דער דאָזיקער פאַרביסנער קעגנער פון פּאָליטישן ציוניזם? אָבער טיכטיק זיי- נען זיי דאָך, די רוסישע יידן, און טאַלאַנטן פּעלן זיי נישט!

נאָרדוי האָט געהערט און געליענט אַ סך וועגן ווייצמאַנס וויכ- טיקע פּאָליטישע פאַרבינדונגען און אינפּלוסן לטובת דעם ציוניזם. אָבער ער האָט אין זיך נישט געקענט גובר זיין דעם לאַנגיעריקן פאַרדאַכט און אומצוטרוי לגבי דעם דאָזיקן „פאַרקעשטן חובב- ציון און אהר־העמיסט“. שפּאַצירנדיק אין אַ מאַדרידער פאַרק מיט אַ גוטן באַקאַנטן, אַ רוסיש־יידישן קריגס־פּליט און פאַרמלחמהדיקן

ציוניסט, האָט נאָרדוי אַראָפּגערעדט זיך פון האַרצן. ס'איז געווען סוף אָקטאָבער 1917 און דער פּאַרק איז באַדעקט געווען מיט געלע בלעטער, וועלכע דער פּריציפּטיקער האַרבסט האָט אומעטום צע-וואָרפן און צעזיט. ווי אַ לעבעדיקער קאָנטראַסט צו דעם דאָזיקן שטאַרבנדיקן פּאַרק, איז געווען נאָרדוי אַליין מיט זיין פעסטן גאַנג און טעמפּעראַמענטפולן ריידן. נאָרדוי האָט זיין ציוניסטישן באַ-קאַנטן דערקלערט, פאַרוואָס מען קען זיי נישט גלויבן, די דאָזיקע „פּראַקטישע“ ציוניסטן, וואָס זיינען פּלוצלונג, איבער נאַכט גע-וואָרן מנהיגים פון פּאָליטישן ציוניזם.

„דער פּאָליטישער ציוניזם, — האָט נאָרדוי געזאָגט, — איז אַן איינגעשאַפט פון כאַראַקטער. דאָס קען מען זיך נישט צופאַסן, ווען און ווי מען וויל עס. — אָט, נעמט למשל, דאָס גיין שנעל אָדער לאַנג-זאַם: דאָס איז אויך אַ פּראַגע פון מענטשלעכן כאַראַקטער! — אוודאי טרעפט אַמאָל, אַז אַ לאַנגזאַמער, פּאַרוזיכטיקער גייער וויל אָדער מוז גיין שנעל. און ווידער טרעפט זיך, אַז אַ שנעלער גייער גייט אַמאָל לאַנגזאַם. אָבער אויך אין אַזאַ אויסנאַמספאַל בלייבן זיי די אַלטע. דער לאַנגזאַמער וואָס לויפט אַמאָל, טראַכט וועגן דעם, אַז מ'דאַרף גלייך אָנהויבן גיין פּאַוואָליע. און דער שנעלער גייער, וואָס קריכט אַמאָל, באַמיט זיך ווי אַמשנעלסטן ווידער צו גיין לויט זיין שטייגער און כאַראַקטער. למה המשל דומה? אַ „פּראַקטישער“ ציוניסט, אויב ער מוז שוין אַמאָל מאַכן פּאָליטישן ציוניזם, וויל ער פון אים באַלד פּטור ווערן. און אַ פּאָליטישער ציור-ניסט, אויב ער מוז איבערייסן אויף אַ צייט אָדער אין אַ געוויסן פּאַל מיטן פּאָליטישן ציוניזם, טראַכט ער, ווי אַמשנעלסטן צוריק צוקומען צו אים. ס'איז פשוט אַ פּראַגע פון כאַראַקטער. און כאַ-ראַקטער, כידוע, באַשטימט דעם גורל פון יחיד און כלל! איר וועט דאָס זיכער ווייטער זען פון די נייע געשעענישן!“

די נייע גרויסע געשעענישן זיינען שנעלער געקומען, ווי מ'האָט דאָס געקענט פּאַרויסזען. זייער פּאַרנעם איז געווען אַזוי געוואַלדיק גרויס און שנעל, אַז עס האָט פשוט פּאַרכאַפט דעם אָטעם און נישט איבערגעלאָזט קיין צייט פאַר ישוב הדעת. די אַלגעמיינע וועלט איז דערשיטערט געוואָרן צוליב דער רוסיש-באַלשעוויסטישער אָקטאָ-בער-דעוואָלוציע און די ייִדישע וועלט איז אויפגעטרייסלט געוואָרן צוליב דער באַפֿור-דעקלאַראַציע.

קאפיטל מ"ג

ביים סוף פון דער וועלט-מלחמה און ביים אנהויב

פון שלום-געראנגל

די באַלפור־דעקלאַראַציע האָט אַרויסגערוּפֿן בכל תּפּוצות־ישראל אַן אומבאַשרייבליכען שטורם פון התּפּעלות און התּלחבות. מ'האָט זיך ווייניק פּאַרטראַכט וועגן דעם באַשיידענעם און צוויידייטיקן אינהאַלט פון דער בריטישער ציון־דעקלאַראַציע און מ'האָט אין איר אַרײַנגעלייגט אײַגענע מלוכהשע כּוונות און אַלטע משיחישע חלומות. די יידישע פּאָלקס־פּאַנטאַזיע האָט זיך שוואַך אַרײַענטײרט אין די פּאָליטישע אויסדרוקן און דיפּלאַמאַטישע פינעזיען. פּאַר איר איז די דעקלאַראַציע פון 2־טן נאָוועמבער 1917, באַשלאָסן און אַרויסגעגעבן פון דער מעכטיקער בריטישער אימפּעריע, געווען אַ צײַכן פון דער נאָנטער משיחישער גאַולה. אפילו אזא געלאַסענער סקעפטיקער ווי אַחד העס, האָט וועגן יענער צײַט פון גלענצנדיקע אילוזיעס, געשריבן: „די האָפּנונגען זײַנען געווען גרויס און מיר האָבן געאַרבעט מיט תּמימות און מיט אַ גלויבן, אז ס'איז אָנגע־קומען די צײַט צו רעאַליזירן אונזער נאַציאָנאַלן אידעאַל“.

די כּוואַליעס פון מעכטיקן ציוניסטישן ענטוויאַזם, וועלכער האָט באַהערשט די פּאָלקס־מאַסן פון מזרח־אײראָפּעאישן יידנטום, האָבן געפונען אַן אָפּקלאַנג אויך אויף דער ווייטער און פּרעמדער שפּאַנישער ערד. דער קליינער קיבוץ פון יידיש־ספרדישע תּושבים און אשכּנזישע מלחמה־פּליטים אין מאַדריד האָט אויף אַ פּײַער־לעכן אופן, אין דער נײַ־דערעפּנטער שול, באַגריסט דאָס גרויסע היסטאָרישע געשעעניש פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. ס'איז גע־ווען די ערשטע שול, וועלכע איז זײַט דעם גירוש ספרד, מיט פיר הונדערט יאָר צוריק, ווידער דערלויבט און דערעפּנט געוואָרן אין דער הויפּט־שטאָט פון דער פּאַנאַטיש־קאַטוילישער שפּאַנישער מאָ־נאַרכיע. מאַדנע, כּמעט מיכטישע געפּילן האָבן באַהערשט די קליי־נע, סך־הכל אַ פּאַר הונדערט נפּשות־צײלנדיקע, יידישע קהילה אין מאַדריד, בעת זײַערע פּאַרשטייער, יידן פון פּאַרשידנסטע עדות

און וועלט־טיילן, זיינען צו זיי געקומען מיט דער גרויסער בשורה, אז א יידישע סינאגאגע מיט אן אייגענעם בעל־תפילה און א קלייד נעם ליטורגישן כאָר, וועט ווידער פארהייליקן בעיבור, מיט יידישע תפילות און אין לשון הקודש, זיין אלמעכטיקן נאָמען, וועלכן די אינקוויזיציע פון די טאָרוועמאָדאָס און איזאבעלעס האָבן מיט שווערד און פייער באַמיט זיך צו באַזיגן במשך פון לאַנגע דורות. אַ ספעציעלע איינלאָדונג איז אַרויסגעשיקט געוואָרן צו מאַקס גאָר־דויען, אז ער זאָל זיין אָנוועזנדיק ביי דער שול־דערעפּונג און זאָגן, ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט, אַ פּאָר האַרציקע באַגריסונגס־ווער־טער צו זיינע ברידער אין דעם אַלט־נייעם גלות־שפּאַניע.

נאָרדוי האָט זיך דערמאָנט אין אַ פּיינלעכער סצענע, וועלכע ער האָט קיינמאָל נישט פאַרגעסן. דאָס איז געווען מיט 20 יאָר צו־ריק, אין אויגוסט 1897, בעת דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. באַלד אין דער פּרי, נאָכדעם ווי נאָרדוי איז אָנגעקומען קיין באַזעל, איז ער געגאַנגען אויפּזוכן הערצלען. ער האָט אים געפונען אין דער שטאָט־סינאגאגע. ס'איז געווען גראָד שבת, בעת קריאת־התורה. הערצל איז געשטאַנען צווישן די מתפללים, אָנגעטאָן אין אַ טלית. נאָרדוי איז ביז געוואָרן: ווי קומט הערצל, דער מאָדער־נער פּרייגייסט און איראָפּעער צו אַזאַ „קאָנווענציאָנעלן שקר“, מיטבאַטייליקט צו זיין אין אַ קאָנפּעסיאָנעלער צערעמאָניע, אין וועלכער ער גלויבט זיכער נישט? בעת מעשה, האָבן די גבאים פון באַזעלער סינאגאגע, דערזענדיק פאַר זיך אַזאַ וועלט־באַרימטע פּערזענלעכקייט ווי מאַקס נאָרדוי, געלאָזט אים תיכף ומיד אויס־רופן צו דער תורה. נאָרדוי איז אָבער אַזוי איבעראַשט און אויך אויפגערגט געוואָרן צוליב דער אומדערוואַרטעטער עליה, מיט וועלכער מ'האָט אים מכבד געווען, אז ער האָט זיך קאַטעגאָריש דערפון אָפּגעזאָגט און איז גלייך ברונזלעך אַוועק פון דער סינאגאגע.

זייט דעמאָלט זיינען פאַרגאַנגען גאַנצע 20 יאָר, לאַנגע און גורל־פולע. אַנדערע האָבן זיכער שוין פאַרגעסן וועגן דעם דאָזיקן פּיינלעכן אינצידענט אין דער באַזעלער סינאגאגע. נאָרדוי האָט נישט פאַרגעסן, און מיט אַ שמערצלעכן חרטה־געפיל האָט ער וועגן דעם געטראַכט, גייענדיק צו דער דערעפּונג פון דער מאָדרידער סִי־נאַגאַגע. צווישן אַ פּאָר מינים דאָוונענדיקע יידן, איז ער איצט געשטאַנען, אָנגעטאָן אין אַ טלית און פאַרטיפט אין די אַלט־יידישע תפילות. ס'איז געווען אַ ריזיקער מהלך אין צייט און פּלאַץ צווישן יענעם פעסט, אין דער העלפט פון פּאַריקן יאָרהונדערט, און דעם איצטיקן מאָדריד פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. אָבער נאָרדויען

האָט זיך געדוכט, כעת ער איז אזוי געשטאנען איינגעהילט אין טלית און אַראָגעבויגן צום סידור, אז ער געפינט זיך צוזאמען מיט זיין פאָטער אין דעם קליינעם פעסטער שול'כל און זיינע ליפן חזרן איבער די פאָטערלעכע תפילות. פון דער טיפער פארטראכטונג האָבן אים אַרויסגעריסן די ווערטער פון די נאָנטסטע מתפללים. מ'האָט נאָרדויען אויפגערוּפן צו דער תורה. דאָסמאָל איז ער נישט געוואָרן ביז און נישט אַנטלאָפן. גראָד להיפוך, מיט פעסטע און שטאַלצע טריט איז ער אַרויפגענאַנגען און איז עולה לתורה געווען. נאָרדוי האָט געפילט, אז די לעצטע מחיצה צווישן אים און דעם יידישן פאָלק איז פאַרשווונדן. ער האָט זיך ווידער באַהאַפּטן מיט דער איי-ביקער טראַדיציע פון יידישער אמונה און רעליגיעזע מנהגים, ער איז געוואָרן בשלמות א ייד, א פולשטענדיקער און אויפריכטיקער, ווי איינער פון די דאָזיקע מתפללים, וואָס רינגלען אים איצט אַרום און באַשיצן אים, ווי די שטאַרקסטע, זיכערסטע מויער. מ'האָט פאַרלאַנגט פון נאָרדויען, אז ער זאָל זאָגן א פאָר באַגריסונגס-ווערטער צום עולם. נאָרדוי, דער מעכטיקער און גלענצענדיקער אַראַ-טאָר, וועלכער האָט אויף קאָנגרעסן און מאַסן-פאַרזאַמלונגען מיט געריסן און געשטורעמט מיט זיין לייבן-שטים, האָט איצט אין דער מאַרדירער שול גערעדט שטילע, הגם געפילפולע דבורים. דער גרוי-סער אייראָפּעאישער נביא און ציוניסטישער מנהיג איז באַהערשט געווען פון טיפע רעליגיעזע שטימונגען, וואָס האָבן אים ענג פאַר-בונדן מיט דער דאָזיקער קליינער עדה פון מתפללים אין דער מאַד-רידער שול, און האָבן אים געהייסן זוכן הכנעה און גלויבן ביי דעם, וועמענס אַלמעכטיקע האַנט באַשטימט דעם גורל פון יחיד און כָּלל.

אַבער נאָרדוים רעליגיעזער איבערברוך אין זיין וועלט-אנשווי-אונג האָט נישט געפירט, און נישט געקענט פירן, צו א פאַסיווער הכנעה און באַקוועמען פאַרלאָזן זיך אויפן רבונר-של-עולם און זיין השגחה עליונה. אויך דער רעליגיעזער נאָרדוי בלייבט ווייטער א גייסטיקער רעוואָלוציאָנער און פאָליטישער קעמפער. דאָס קומט בולט צום אויסדרוק אין די נייע ביכער, וועלכע נאָרדוי פאַרענדיקט און פובליצירט אין דער לעצטער מלחמה-צייט. „די שפאַנישע אייר-דרורן“ זיינען עסייען, וואָס אָטעמען מיט קינסטלערישן טאַלאַנט און פרישן שילדערונגס-כוח. עס פילט זיך אין זיי א גייסט פון מוט און קראַפט. נאָרדוי אַרבעט אינטענסיוו און אומדערמידלעך ביי א נייעם גרויסן ווערק, וואָס וועט שפעטער זיין פאַרענדיקט אונטער דעם טיטל: „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“. אויף דער דאָזיקער וויכטיקער און באַרימטער פובליקאַציע וועט אונז נאָך אויסקומען

אויספירלעך זיך אָפּצושטעלן. ביים סוף פון דער וועלט-מלחמה דערשיינט: „די גרויסקייט פון דער שפּאַנישער קאָנסטייט. נאַרדוי האָט אין דעם דאָזיקן בוך באַוווּזן זיין גענויע און טיפע מכינות אין דער פאַרגאַנגענהייט און קעגנװאַרט פון דער שפּאַנישער קאָנסטייט, סיי פון דער מאַלעריי און סיי פון דער סקולפּטור. אָנהויבנדיק פון 17-טן יאָרהונדערט ביז צו די היינטיקע צייטן, שילדערט אונז נאַר-דוי אויף אַ גייסטרייכן אופן און מיט אַ בילדערישער, פינער-שפּראַך, די קאָנסטראַוצרות, וועלכע געפינען זיך אין די אַלטע און נייע שפּאַנישע מוזעאומס. נאַרדוי, וועלכער האָט זיך, כידוע, זייט אַ סך יאָרן אינטערעסירט מיט דער שפּאַנישער קאָנסטייט, האָט איצט אין די מלחמה-יאָרן אויספירלעך און לאַנג שטודירט און באַזוכט די צאָלרייכע מוזעאומס און אויסשטעלונגען. זיין בוך וועגן דער גרויסקייט פון דער שפּאַנישער קאָנסטייט, איז געווען און איז געבליבן איינס פון די בעסטע און גייסטרייכסטע פּובליקאַציעס וועגן די דאָ-זיקע קלאַסישע און באַרימטע קאָנסטראַוצרות.

פון דער אינטענסיווער וויסנשאַפטלעכער און ליטעראַרישער טעטיקייט, האָט נאַרדויען אַרויסגעריסן די סענסאַציאָנעלע, פריי-דיקע ידיעה, אַז די מלחמה האָט זיך געענדיקט און ס'איז געשלאָסן געוואָרן אַ וואָפּן-שטייטשאַנד. דאָס איז געווען דער טאָג פון 11-10 נאָוועמבער 1918. דייטשלאַנד האָט פּולשטענדיק קאָפיטולירט און געבעטן שלום פאַר יעדן פרייז. איר ווייטערדיקער קאַמף איז גע-וואָרן זיין און האָפּנונגס-לאָז. די לעצטע פאַרצווייפלטע אָפּענסיווע פון דייטשישן מאַרשאַל לודענבאַרג אויף דעם מערב-פּראָנט (אין זומער 1918) איז שנעל צוזאַמענגעבראַכן. יעדער ווייטערדיקער מלחמה-טאָג האָט פאַרגרעסערט דעם מענטשלעכן און טעכנישן קריגס-פּאַטענציאַל פון דער אַמעריקאַנער עקספּעדיציע-אַרמיי אין אייראָפּע. די מיליטערישע מאַכט פון אַמעריקע איז געוואַקסן ווי אַ ריזיקע לאַוווּנע, וואָס האָט לסוף אומברחמנותדיק צערדריקט דעם חוצפהדיקן און געמיינעם דייטשן מיליטאַריזם און אימפּעריאַליזם. שוין פריער, האָט קאָפיטולירט דייטשלאַנדס פאַרבינדעטער, טערקיי. נאָך דעם 2-טן נאָוועמבער 1917, אין דעם זעלבן טאָג, אין וועלכן ס'איז פּראַקלאַמירט געוואָרן די באַלפּור-דעקלאַראַציע, האָט פּעלד-מאַרשאַל אַלענבי, דער ענגלישער אויבער-קאָמאַנדיר פון דעם אַרענט-פּראָנט, אָנגעהויבן זיין גרויסע מיליטערישע אָפּענסיווע ביי עזה. אין דער נאַכט פון 8-טן אויפן 9-טן דעצעמבער 1917 (אין ערשטן טאָג חנוכה תרע"ה) איז אַלענבי, בראש פון זיין אַרמיי, אַרײַן קיין ירושלים. מיט אַן אויסערגעוויינלעכער התלהבות האָבן די ירושלימער יידן באַגריסט די זיגער. די ענגלישע אָפּענסיווע האָט

זיך כסדרדיק אנטוויקלט און לסוף פולשטענדיק צעשמעטערט די טערקישע ארמיי. אין די רייען פון דער ענגלישער אַרײַענט־ארמיי האָבן העלדיש געקעמפט די באַטאַליאָנען פון ייִדישן לעגיאָן. זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער שלאַכט ביי שכם און ביי דער דער־אָבערונג פון ירדן־איבערגאַנג. צווישן די אויסגעצייכנטע אין געווען דער לעגיאָן־לױטענאַנט זאַב זשאַבאַטינסקי. ארץ־ישׂראל אין געוואָרן באַפֿרייט פון דער דורות־לאַנגער טערקישער ממשלה און צוזאַמען מיט ארץ־ישׂראל איז אויך באַפֿרייט געוואָרן דער גאַנצער אַרײַענט. די טערקישע אימפעריע האָט אויפֿגעהערט צו עקזיסטירן. אירע ביז־איצט אונטערייאַכטע פעלקער האָבן געוואַרט אויף אַ דער־לײַזונג. אויך דער קלײנער, שווער־געלײטענער ייִדישער ישוב אין ארץ־ישׂראל, און צוזאַמען מיט אים דאָס ייִדישע פּאָלק בכל תפוצות הגולה, האָט איצט מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער פאַרווירק־לעכונג פון זײַנע נאַציאָנאַל־מלוכהשע אַספּיראַציעס, אַזוי ווי ס'איז צוגעזאַגט געוואָרן אין דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע.

אין אָונט פון 11־טן נאָוועמבער 1918 האָבן זיך אין דער גאַסט־פֿריינטלעכער דירה פון פּראָפּעסאָר יהודה אין מאַדריד, פּאַר־זאַמלט זײַנע נאָנטסטע פֿרײַנט און באַקאַנטע, מיט מאַקס נאָרדוי בראַש. די פֿרײַלעכע ידיעה וועגן סוף פון דער מלחמה, הנם זי איז שוין לאַנג דערוואַרט געוואָרן, האָט אַלע ממש עלעקטריזירט און באַרוישט מיט פּלוצלונגער שמחה און געוואַלדיקן ענטוויאַזם. מען האָט געטרונקען שאַמפּאַניער און געוונטשן „לחיים“ זיך און דער גאַנצער וועלט. מ'איז געווען פאַרשכורט מיט וויין און נאָך מער מיט די גלענצנדיקע, גרויסע האָפּנונגען, וואָס דערוואַרטן די נאָך שלום־לעכצנדיקע מענטשהייט, ביים סוף פון דער פֿיר־יעריקער בלוי־טיקער שחיטה. פּראָפּעסאָר יהודה און זײַנע געסט האָבן אין דעם דאָזיקן אָונט פון 11־טן נאָוועמבער 1918 גערעדט מיט פֿיער און התלהבות וועגן דער נייער תקופה, וואָס הויבט זיך אָן אין דער וועלט־געשיכטע. מ'האָט פאַר פֿרייד אַ סך געזונגען און געטאַנצט. ווען די שמחה האָט דערגרייכט איר הויך־פּונקט, (ס'איז שוין גע־ווען שפעט אין דער נאַכט און דער עולם איז געווען אַ ביסל בגלוי־פּנדיק), האָט יעדער פון די אָנוועזנדיקע געמוזט ווייזן זיין אייגענעם טאַג־טאַלאַנט. אויך פאַר דעם 70־יעריקן מאַקס נאָרדוי איז נישט געמאַכט געוואָרן קיין אויסנאַם. גראָד, אין דער טאַג־קונסט אין נאָרדוי געווען אַ שוואַכער קענער. באַין ברירה, האָט ער זיך גע־מוזט דערמאַנען דעם פֿיערדיקן מאַדיאַרישן פּאָלקס־טאַג, „משאַר־דאַש“, וועלכן ער פֿלעגט אין דער יוגנט אָפט טאַנצן אויף די פעס־טער געסלעך אין אין די נאָנטע וועלדלעך. פּראָפּ. יהודה'ס געסט,

צווישן וועלכע עס זיינען געווען באוויסטע געלערנטע, שפאנישע און אויסלענדישע, האָבן דעם טשאַרדאַש-טאַנץ פון וועלט-באַרימטן מאַקס נאַרדוי אויפגענומען מיט גרויס התפעלות, זיי האָבן באַווונ-דערט דעם כוח און טעמפּעראַמענט פון אַ 70-יעריקן זקן.

צוריקקומענדיק אַהיים, איז נאַרדוי געוואָרן דעפּרימירט און טרויעריק. צו זיינע בני-בית האָט ער געזאָגט פּאָלגנדיקע ווערטער: „מיר האָבן זיך אַזוי געוואַלדיק משמח געווען. אָבער, וואָס איז די שמחה? זיי מיינען, אַז מיט דעם וואָפּן-שטילשטאַנד האָט זיך שוין פאַרענדיקט די בלוטיקע טראַגעדיע פון דער מענטשהייט! נאַאיווע מענטשן זיינען זיי! די מלחמה איז געענדיקט, אָבער קיין שלום וועט נאָך לאַנג נישט זיין! ערשט איצט קומט דער אמתער נסיון פאַר דער מענטשהייט! ס'הויבט זיך אָן דער געראַנגל פאַר דעם שלום, און ער איז נישט לייכטער ווי דער קאַמף אין דער וועלט-מלחמה. ס'איז אַ לאַנגער און אַ שווערער וועג! צי וועל איך אים, דעם דאָ-זיקן שלום, דערלעבן? הלוואי, זאָלט איר, מיינע ליבע קינדער, אים דערלעבן!!!“

קאַפיטל מ"ד

דאָס לעצטע יאָר אין שפּאַניע

דעם 11-טן נאָוועמבער 1918 איז געשלאָסן געוואָרן דער וואָפּן-שטילשטאַנד, און מיט דעם איז אָפיציעל פאַרענדיקט געוואָרן די וועלט-מלחמה, הגם די וועלט איז נאָר ווייט געווען פון אַ ווירקלעכן שלום. נאַרדוי איז נאָך אַ גאַנץ יאָר, ביז דעצעמבער 1919, געבליבן אין דער שפּאַנישער הויפּט-שטאָט. פאַרשידענע סיבות האָבן דער-צו גורם געווען. נאַרדוי האָט געמוזט פאַרענדיקן געוויסע ליטעראַ-רישע אַרבעטן, בנוגע וועלכע ער האָט גענומען אויף זיך קורץ-טער-מיניקע פאַרפליכטונגען. אויסערדעם האָבן זיך געמאַכט פאַרשידע-נע פאַס-שוועריקייטן, וואָס זיינען חדשים-לאַנג פאַרצויגן געוואָרן. דאָס דאָזיקע לעצטע יאָר אין שפּאַניע איז פאַר נאַרדויען געווען זייער שווער, ווייל מיט אַ כסדר-וואַקסנדיקן אומרו און אומגעדולד, האָט ער געוואַרט אויף דעם טאָג, ווען ער וועט ענדלעך קענען

פארלאזן דאָס פרעמדע גלות־לאַנד. הגם די שפּאַנישע רעגירונג און געזעלשאַפט זיינען געווען זייער גאָסטפריינטלעך און האָבן זיך באַ מיט צו פּאַרלייכטערן און פּאַרבעסערן נאָרדוויס אויפּנהאַלט, איז דאָך זיין געפיל געווען און געבליבן די גאַנצע צייט ענלעך צו דעם מצב פון אַ געפּאַנענעם אין אַ פּרעכטיקן שטייג. נאָרדוויס האַרץ און מוח האָבן זיך געריסן צו יענע גרויסע צענטערן, אין פּאַריז און לאַנדאָן, וווּ איצט נאָך דער וועלט־מלחמה, זיינען געשאַפּן געוואָרן די נייע יסודות פון דער פּאַליטישער און גייסטיקער ווירקלעכקייט. נאָרדווי — דער ציוניסטישער פּאַליטיקער און מנהיג, האָט במשך זיין לעצטן יאָר אין שפּאַניע, נישט געפונען קיין רגע מנוחה, וויסנ־דיק וועגן די גרויסע און וויכטיקע געשעענישן, וואָס אַנטוויקלען זיך שטורמיש, גלייך נאָך דער מלחמה, סיי אין ארץ־ישׂראל און סיי אין דער אַלגעמלעכער ציוניסטישער באַוועגונג.

פון אַלע זייטן און פון פּאַרשידענע לענדער, האָט נאָרדווי כּסדר באַקומען אומצאָליקע בריוו מיט אַ קאָמענטאַרישער אויפּפאָדערונג צו שטעלן זיך בראש פון דער ציוניסטישער פּאַליטיק און מנהג. די אַלטע הערצליאָנער און פּאַליטישע ציוניסטן פון ענגלאַנד, י. ל. גרינבערג און דזשאָזעף קאַוועו האָבן גלייך ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה געשטורמט, אין בריוו און טעלעגראַמעס, אַז נאָרדווי זאָל תּיכּף ומיד אַריבערקומען קיין לאַנדאָן. נאָרדווי איז געווען גע־נוי אינפּאַרמרט וועגן אַלי, וואָס קומט פּאַר אין די ציוניסטישע הויפּט־אינסטאַנצן, און זיין מיינונג בנוגע אַ סך ענינים איז געווען לגמרי אַן אַנדערע, ווי די ליניע פון דער אָפיציעלער ציוניסטישער לייטונג.

די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער פּאַליטיק, האָט באַנייט און ווידער פּאַרשאַרפט דעם אַלטן קעגנזאַץ צווישן די הערצליאָניש־פּאַליטישע ציוניסטן און די נייע מנהיגים פון „פּראַקטישן“ לאַגער. בעת צאָלרייכע ציוניסטישע צוזאַמענפאַרן ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה, און צווישן זיי די קאָנפּערענץ פון די אַמע־ריקאַנער ציוניסטן אין פּילאַדעלפּיאַ, האָבן דעמאָנסטראַטיוו און בפּירוש פּאַרלאָננט די שאַפּונג פון אַן אומאַפהענגיקער יידישער מלוכה אין ארץ־ישׂראל, האָט ד״ר חיים ווייצמאַן, דער אייגנטלעכ־כּער פירער פון דער דעמאָקראַטיקער ציוניסטישער פּאַליטיק, דער־קלערט עפּנטלעך: „מ׳זאָגט אַז די יידן זאָלן באַקומען אַן אייגענע מלוכה, אזוי ווי עס האָבן באַקומען די פּאַליאַקן, די טשעכן און אַנדערע פעלקער. אָבער בכדי מיר זאָלן האָבן אַ יידישטאַט אין ארץ־ישׂראל, מוזן מיר צוערשט דאָרט האָבן יידן, און דאָס האָבן מיר לידער נישט“.

ס'איז באַלד געוואָרן קלאָר, אַז די ציוניסטישע פּאָליטיק, אָנ-
 געפירט פון ווייצמאַנען, וועט אין דער זייט לאָזן די מלוכהשע אַס-
 פּיראַציעס, און וועט זיך שטיצן אויף צוויי הויפט־פּאָדערונגען :
 א) עס מוז געשאַפן ווערן אין ארץ־ישׂראל אַזאַ רעגירונגס־סיסטעם,
 וואָס זאָל דערמעגלעכן אַ גרויסע ייִדישע אימיגראַציע און קאָלאָני-
 זאַציע. ב) דער נייער רעגירונגס־סיסטעם אין ארץ־ישׂראל דאַרף
 יורדיש און פּאָליטיש פעסטגעשטעלט ווערן אין אַן אינטערנאַ-
 ציאָנאַלן מאַנדאַט, וואָס זאָל איבערגעגעבן ווערן גרויס־בריטאַניע.
 אויפן יסוד פון די דאָזיקע פּאָדערונגען, האָט זיך אָנגעהויבן אַ
 משאַ ומתן מיט די ענגלישע מיניסטערן און בעיקר מיט לאָרד באַל-
 פּור. דעם טעקסט פון ציוניסטישן מעמאָראַנדום פאַר דער שלום-
 קאָנפּערענץ האָט צוגנויפגעשטעלט דער צוקונפטיקער נציב העליון
 הערבערט טעמיוועל. און הגם דער דאָזיקער מעמאָראַנדום איז רע-
 דאַגירט געוואָרן אויף אַ באַשיידענעם און פּאַרויכטיקן אופן, האָט
 דאָך די ענגלישע רעגירונג פאַרלאַנגט און דורכגעזעצט ביי דער ציו-
 ניסטישער אָנפירונג, אַ ווייטערדיקע רעדוקציע פון די ציוניסטישע
 פּאַסטולאַטן.

מיט דער דאָזיקער טאַקטיק איז שטאַרק אומצופרידן געווען
 דער ציוניסטיש־מלוכהשער לאַגער. פּראָמינענטע ציוניסטישע פירער
 און ייִדישע עסקנים, ווי מאַקס נאָרדוי, ד"ר מ. גאַסער (דער אוי-
 בער־ראַבינער אין לאָנדאָן), ישׂראל זאַנגוויל און אַ סך אַנדערע
 האָבן שטאַרק פּראָטעסטירט און פאַרלאַנגט אַ ייִדישע מלוכה אין
 ארץ־ישׂראל, און אויך דאַס רעכט פאַר אַלע יידן אין דער גאַנצער
 וועלט, צו ווערן שטאַטס־בירגער פון דער ייִדישער מלוכה. די פאַר-
 טידיקער פון דער אָפיציעלער ציוניסטישער פּאָליטיק האָבן אַרגו-
 מענטירט מיט פאַקטן פון דער ארץ־ישׂראלדיקער און אינטערנאַ-
 ציאָנאַלער ווירקלעכקייט. דער קליינער און אַרעמער ייִדישער ישׂוב
 אין ארץ־ישׂראל (סך הכל פּופציק טויזנט נפשות) האָט געלעבט
 זייט דעם סוף פון דער מלחמה ווי אויף אַ ווילקאַן. נאָכן פאַרטרייבן
 די טערקן און זייער ממשלה, איז דער גאַנצער אַריענט אַרײַן אין אַ
 צושטאַנד פון אַ געפערלעכן כאָאָס, אין וועלכן די פאַרשיידנסטע
 העצעס און אינטריגעס האָבן געדראָקט מיט אַ בלוטיקן שטורם פון
 אַלע רעגן אַלע. עס זיינען שאַרף בולט געוואָרן די קעגנזאַצן צווישן
 ענגלאַנד און פּראַנקרייך און די קאָנקורענץ צווישן זייערע אַריענט-
 אַגענטן. די קאָמוניסטישע אַניטאַציע לשם וועלט־רעוואָלוציע האָט
 גערופן די אַראַבישע מאַסן צום קאַמף קעגן די אויסלענדישע אימ-
 פעריאַליסטן. דער וואַטיקאַן, מיט דער הילף פון זיינע טויזנטער
 מאַנאַכן און מיסיאָנערן, האָט אויף זיין אופן מאָביליזירט און אינ-

טריגירט. ווי א קליינטשינקער אינזל, שוואך און פון אלע זייטן באדראָט, האָט אויסגעזען דער יידישער ישוב פון ארץ-ישראל, אין דעם ריזיקן שטורמישן אראבישן ים. די מושלים און קאמאנדרן פון דער ענגלישער אַקופאַציע-אַרמיי אין ארץ-ישראל זיינען געווען געשטימט אַנטיסעמיטיש און אַנטי-ציוניסטיש. דער יידישער לעגיאָן איז ליקווידירט געוואָרן. די וואַסנדיקע אַראַבישע באַוועגונג האָט געדראָט דעם שוואַכן יידישן ישוב אין ארץ-ישראל מיט אַ פיזישער פאַרניכטונג.

אויף דער שלום-קאָנפערענץ (אין פאַריז) האָט מען זיך שטאַרק גערעכנט מיט די אַראַבער און מיט זייערע פּאָדערונגען. נישט קיין לייכטע אויפגאַבע האָבן, אַלזאָ, פאַר זיך געהאַט די פאַרטער-טער פון דער ציוניסטישער וועלט-אַרגאַניזאַציע, וועלכע זיינען סוף פּעברואַר 1919 אויפגענומען געוואָרן דורך די מעכטיקע אָנפירער פון דער שלום-קאָנפערענץ. פּרעזידענט ווילסאָנ'ס ברונז האָט דעם גורל פון דער וועלט איבערגעלאָזט אין די הענט פון די בריטישע און פּראַנצויזישע מלוכה-מענער. די פּאָליטישע און געזעלשאַפּט-לעכע אַטמאָספּער פון די דאָזיקע רעגירונגס-קרייזן איז נישט געווען גינסטיק פאַרן ציוניזם. דאָס אַלץ האָט געשטאַרקט די שטעלונג פון דער אַפיציעלער ציוניסטישער פּאָליטיק און איר באַשיידענער, נאָכ-געבערישער טאַקטיק.

די דאָזיקע שווערע ווירקלעכקייט האָט אָבער נישט אַראַפּגעפירט מאַקס גאַרדויען פון זיין ברייטן, ציוניסטיש-מלוכהשן שליאַך. באַ-קומענדיק פון דער ציוניסטישער לייטונג אין לאַנדאָן די אָפּשריפט פון דעם מעמאָראַנדום, וואָס האָט געדאַרפט איבערגעגעבן ווערן דער שלום-קאָנפערענץ, האָט נאָרדווי אין אים געמאַכט אַ סך ראַדיר-קאַלע ענדערונגען לטובת די יידנשאַטלעכע אַספּיראַציעס. די דאָ-זיקע ענדערונגען זיינען ליידער געבליבן אין ציוניסטישן אַרכיוו, אין מעמאָראַנדום זיינען זיי נישט באַריקזיכטיקט געוואָרן. נאָרדוויס פּאָליטישע באַרעכנונגען האָבן זיך געשטיצט אויף דעם געדאַנקען-גאַנג, וועלכער איז געקומען צום אויסדרוק אין די פּאָלגנדיקע ווער-טער פון באַרימטן ענגלישן מלוכה-מאַן קערטאָן: „דער עתיד פון גרויס-בריטאַניע וועט זיך נישט אַנטשיידן אין אייראָפּע און אויך נישט אויף די ימים און אַקעאַנען, אויף וועלכע עס דאַמינירט די בריטישע פּאָן. ער וועט זיך אַנטשיידן אין דעם וועלט-טייל, אין וועלכן עס האָט זיך אָנגעהויבן די געשיכטע פון דער מענטשהייט.“ הגם נאָרדווי איז געאַגראַפּיש ווייט געווען פון די גרויסע יידישע צענטערן אין אייראָפּע, איז דאָך זיין מלוכהשער פאַרנעם פון ציו-ניסטישער וועלט-אַנשוואַונג און פּאָליטיק, באַקאַנט געוואָרן אין

די ברייטעסטע יידישע פּאָלקס־קרייזן. ווידער זיינען באַנייט געוואָרן אין ציוניסטישן זכרון די ווערטער, וועלכע איינער פון די רוסיש־ציוניסטישע מנהיגים (ש. ראָזענבוים פון מינסק), האָט אויף דעם ווינער קאָנגרעס געזאָגט: „נאָרדוי איז דער סימבאָל פון ציוניזם זײ. די בליקן פון אומצאָליקע טויזנטער ציוניסטן זיינען איצט געווען געווענדעט קיין מאַדריד, וווּ אין איינזאַמער ווייטקייט האָט זיך גע־פונען הערצלס נאָנטסטער פריינט, דער נביא פון דער אייראָפּעא־שער מענטשהייט און דער מנהיג פון פּאָליטישן ציוניזם.

די הייסע געפילן פון גרויסער ליבע און טיפן דרך־אֶרֶץ פאַר נאָרדווען זיינען בולט און מאַסנהאַפּט געקומען צום אויסדרוק אין זומער 1919, ווען נאָרדוי האָט געפיערט זיין זיבציק־יעריקן יובל. צום געבורטס־טאָג, דעם 29־טן יולי, האָט זיך נאָרדוי, צוזאַמען מיט זיין פּאַמיליע געפונען אין אַ זומער־ווינונג אין דער סביבה פון גראַנאַדאַ. פון דער גאַנצער וועלט, פון די נאָנטסטע און ווייט־סטע מקומות, זיינען אָנגעקומען אומצאָליקע בריוו און טעלעגראַפ־מעס מיט די בעסטע און הייסעסטע גליקווונטשן פאַר דעם זיבציק־יעריקן בעל־שמחה. אויך ווונדערבאַרע מתנות מכל תפוצות ישראל זיינען צוגעשיקט געוואָרן. די גאַנצע גראַנאַדישע אָרטשאַפּט איז ממש אויפגערודערט געוואָרן צוליב דעם פּלוצלונגן מכול פון פּאַסט־זענדונגען פאַר דעם פרעמדן זקן מיט דער פּאַטריאַכאַלישער הדרת־הכבודיקער געשטאַלט און מיט דעם אייביקן און גוטמוטיקן שמייכל אויף די ליפּן. נאָרדוי אַליין איז געווען איבעראַשט און טיף גע־רירט צוליב דעם דאָזיקן מעכטיקן אויסדרוק פון ליבע און פאַרע־רונג פאַר זיין פּערזאָן. צו זיינע נאָנטסטע האָט ער שטיל און ווי פאַרשעמט געזאָגט, אַז זיין לעבנס־גורל איז אים גענוג דאַנקבאַר און פריינטלעך געווען במשך די פאַרפּלאַסענע זיבן יאָרצענטער, בעת אַ סך העלדן זיינען יונג געשטאַרבן און לגמרי פאַרגעסן געוואָרן. אַמייסטן האָט נאָרדווען געפרייט די ידיעה, וועלכע ער האָט צו זיין געבורטס־טאָג באַקומען פון דער קרן־קימת־הויפט־לייטונג, אַז מען האָט באַשלאָסן צו בויען אַ גאָרטן־שטאָט אין ארץ־ישראל אויף זיין נאָמען. אין זיין בריוולעכער תשובה צו דער לייטונג פון קרן־קימת האָט נאָרדוי געשריבן:

„דער געדאַנק וועגן אַ בליענדיקער גאָרטן־שטאָט אין דעם לאַנד פון ישראל, האָט פאַר מיר דעם כישוף פון אַ מזרח־לעגענדע. עס איז נישט וויכטיק, וועלכע נאָמען די דאָזיגע גאָרטן־שטאָט וועט טראָגן. ס'איז מעגלעך, אַז ווען אייער פּראָיעקט וועט רעאַליזירט ווערן, וועל איך זיין שוין אַ שאָטן, וואָס וואַנדערט שוויינגנדיק ווי אין הלום צווישן יענע גאָרטנס, און בלויז איינוווינער פון דער

שטאָט, מיט אַ גוטן זכרון און מיט אַ וויזיאַנערישן געפיל, וועלן זיך וועגן מיר דערמאָנען. אָבער וואָס פאַראַ באַדייטונג האָט מיין פאַר-גענגלעכע פערזענלעכקייט לגבי אייער גרויסן ווערק, וואָס איז באַ-שטימט לאַנג צו לעבן! די ערשטע אויפגאַבע באַשטייט אין דעם, אַז דאָרט, אין דער צוקונפטיקער גאָרטן-שטאָט, זאָל אויפּוואַקסן אַ שטאַרקער און געזונטער דור אין ליכטיקער זון, אין ריינער לופט, צווישן דעם אַראַמאַט פון בלומען! וואָס פאַר אַ הערלעך לעבן דער-וואָרט אונזערע קינדער אין דער דאָזיקער שיינער סביבה! שוין איצט שיק איך זיי מיינע בעסטע גליקווונטשן און האַרציקסטע ברכות!"

הגם אַרומגערינגלט מיט גוטע און נאָנטע מענטשן, איז נאָרדוים פרייד צו זיין זיבציקדיעריקן יובל געווען באַאיינפלוסט מיט שטאַר-קע קריטישע און מעלאַנכאָלישע שטימונגען. נאָרדוים פעסימיסטי-שע האָראַסקאָפּן אין דעם טאָג פון וואָפּן-שטילשטאַנד, ווען אַן אַל-געמיינער ענטוויאַסטישער אויסברוך האָט אַלעמען באַהערשט און פאַרשכורט, האָבן זיך איצט מיט יעדן טאָג, אַלץ מער אַרויסגעוויזן אַלס באַרעכטיקטע. דער געראַנגל פאַר שלום איז געווען אַן אָנגע-ווייטיקטער און טראַגישער, און אין פאַרשידענע לענדער, נאָנטע און ווייטע, האָט זיך ווידער געגאַסן אומשולדיק בלוט, און מיט פייער און שווערד זיינען צעשטערט געוואָרן אומצאָליקע מענטש-לעכע ישובים און גליקן. די בלוטיקע מאַרטיראַלאַגיאַע פון אַקראַ-אינישן יידנטום און די אַנטיידישע פּאָגראַמען אין מזרח און צענטראַל-אייראָפּע נאָכן סוף פון דער וועלט-מלחמה, האָבן טיף דערשיטערט מאַקס נאָרדוים נשמה. זיין האַרץ האָט געווייטיקט מיט די הונדערטער טויזנטער יידישע קרבנות, און זיין מוח האָט זיך געפייניקט מיט דער אַלטער און איצט אין שמערץ באַנייטער טיפּער איבערצייגונג, אַז: „מ'מוז די יידישע מאַסן פון אייראָפּע שנעל ראַטעווען פאַר אַ פיזישן און נאַציאָנאַלן אונטערגאַנג, און דער איינציקער רעטונגס-וועג באַשטייט אין אַ שנעלער, ריזיקער עמיגראַציע און אין אַ גרויסער, מלכחשער קאָלאַניאַציע אין אַרץ-ישראל!"

נאָרדוים האָט קיין מנוחה נישט געפונען אין דער הערלעכער דרום-שפּאַנישער זומער-ווינונג. ער איז באַלד צוריקגעקומען קיין מאַדריד און גענומען זיך גרייטן צו דער נסיעה אין אויסלאַנד. ס'איז געווען שוין סעפטעמבער 1919 און פון לאַנדאָן איז געקומען אַ בריוו פון ד"ר וויצמאַן וועגן דעם, אַז מ'מאַכט אַלע נויטיקע שריט בכדי צו דערמעגלעכן נאָרדוים שנעלע רייזע קיין פאַריז און לאַנדאָן. אָבער די ביוראָקראַטישע פּראָצעדור איז ווייניק נתפעל געוואָרן

פון די דאָזיקע ציוניסטישע באַמיואונגען און פון די נאָרדוואישע
נשמה-ליידן, און עס האָט געדויערט נאָך גאַנצע דריי חדשים, ביז
ס'איז מעגלעך געווען נאָרדוויס ריזע.

די לעצטע טעג אין שפּאַניע, אין נאָוועמבער 1919, זיינען גאָר
שווער געווען פאַר נאָרדוויס געמיט. עס האָט כסדר, דראַבנע
און אומעטיק גערעגנט און אויף דער נשמה איז געווען טרויע-
ריק. עפעס אַן אומהיימלעכע קראַפט האָט נאָרדווען אַרויסגעריסן
פון דער היים און געטריבן אין די גאַסן. נאָרדווי איז איצט אָפט, אין
די אַוונטן, געגאַנגען אויף מוזיק-קאַנצערטן פון ערנסטע קאָמפּאָ-
זיטאָרן. אין דער מאַדרידער פּילחאַרמאַניע האָבן אים ווידער טיף
גערירט די אומשטערבלעכע קלאַנגען פון בעטהאָווענס נינטער סימ-
פּאָניע, די מוזיקאַלישע שאַפונגען פון שומאַן און די „נישט-פאַר-
ענדיקטע סימפּאָניע“ פון שובערטן. אָפט איז נאָרדווי אַריינגעקומען
אין דער מאַדרידער-שול, און די פּרייטיק-צורנאַכטס-אַוונטן האָט
ער פאַרבאַכט אין פּראָפּ. יהודה'ס גאַסטפּריינטלעכער שטוב, וווּ
ער האָט ממש אויפגעלעבט, קונדיק אויף די פּריילעך-ברענענדיקע
שבת-ליכט, און הערנדיק דעם קידוש, וועלכן דער בעל-הבית האָט
געמאַכט אויף אַ פייערלעכן, עכט-טראַדיציאָנעלן אופן.

ענדלעך, איז געקומען דער מאָרגן פון 10טן גאַנוועמבער 1919,
ווען נאָרדווי האָט צוזאַמען מיט זיין משפּחה פאַרלאָזט שפּאַניע,
נאָך אַ פינף-יעריקן אויפגהאַלט. דער אַלטער ציוניסטישער מנהיג
איז באַהערשט געווען פון שטאַרקע אינערלעכע געפילן. ווידער איז
פאַר אים פּריי געוואָרן די וועלט, ווידער וועט ער קענען ריידן און
שרייבן פאַר זיין טרויעם אייראָפּעאישן פּובליקום, ווידער וועט מען
זיך מיט ליבע און דרך-ארץ צוהערן צו זיין ניי וואָרט! נאָרדווי האָט
זיך דערמאַנט וועגן זיינע איבערלעבענישן מיט אַ האַלבן יאָרהונ-
דערט צוריק, ווען ער האָט צום ערשטן מאַל אין זיין לעבן פאַרלאָזן
די פעסטער היים און איז געפאַרן צו דער גרויסער, פּרייער וועלט.
אַבער דעמאַלט איז ער אַלט געווען סך הכל 20 יאָר און היינט איז
ער אַ זקן פון 70 יאָר! צי וועט ער איצט האָבן גענוג כוחות צו אַ
נייעם, שווערן קאַמף, צו אַ ניי, פּריש לעבן?

קאפיטל מ"ה

ווידער אויף די קאמף-פאזיציעס פון

פאליטישן ציוניזם

נאָרדוויס וועג פון מאַרדיר קיין לאַנדאָן האָט געפירט, און גע-
מוזט פירן, דורך פאריז. מיט אַן אומגעדולדיקן אומרו אין אים
פארגאנגען די ווייטע און שווערע ריזע. אַ קאלטער ווינטער מיט
אַ געדיכטן שניי האָט באַדעקט די זוניקע, הנעוודיקע לאַנדשאַפטן
פון דרום־פראַנקרייך. וואָס נענטער מען איז געקומען צום צפון,
אַלץ מער האָבן זיך געוויזן די פאָרוויסטונג־סימנים פון פאַרפלאַך-
סענעס וועלט־קריג. נאָרדוויס געדאַנקען זיינען פאַרויסגעלאָפן דעם
שנעל־פאַרנדיקע עקספרעס־צוג. ווי וועט זי אים אויפנעמען, די
שטאָט פון אייביקער ליכט און מענטשן־ליבע? צי איז די שנאה
צו אים, דעם פון גלות־שפּאַניע צוריקקומענדיקן וואַנדערער, שוין
פאַרשוונדן און פאַרגעסן געוואָרן?

אַ שאַרפּער, פּראַקטיקער ווינט האָט אויפגענומען נאָרדווען,
ווען ער איז אָנגעקומען אויפן פאַריזער וואַקזאַל. ס'איז געווען איינ-
מיטן דעצעמבער 1919. נייגיריק האָט זיך נאָרדווי אומגעקוקט, ווי
ער וואָלט וועלן על רגל אחת דערקענען די גרויסע שנויים, וואָס זיי
נען דאָ פאַרגעקומען במשך די פינף יאָר פון זיין אָפּוועזנהייט. איז
דרויסן האָט שטאַרק געשנייט און די גאַנצע שטאָט איז באַדעקט
געווען מיט אַ ריזיקער ווייסער פלאַכטע. נאָרדווי האָט נישט דער-
פילט קיין שום סימן פון דער עכט־פאַריזער, אזוי כאַראַקטעריסטי-
שער און טראַדיציאָנעלער לעכנס־פרייד. זיין טיפע, דיכטערישע
אינטואיציע האָט גלייך דערטאַפט די שווער־מוטיקע אַטמאָספּער
פון דער פּראַנציוויזשער מעטראָפאָליע, וואָס האָט זיך געשאַפן ביים
אָנהויב פון דער מלחמה און איז געבליבן ליגן, לאַסטנדיק שווער,
אויף דעם געמיט פון דעם נאָך־מלחמהדיקן פאַריז.

וואָלט מען לבלּ הפחות געקענט פאַרפאַרן צו זיך, אין דער אַל-
טער פאַריזער היים בשכנות פון מאַנטמאַרט, צו דעם קליינעם הויז
מיט דעם אידילישן נאָרטן, וווּ נאָרדווי מיט זיין פאַמיליע האָט פאַר

דעם קריג געוויינט גאנצע 15 יאָר! אָבער די אַלטע, אייגענע דירה האָבן איצט פאַרנומען פרעמדע און מ'האָט געמוזט זוכן גאָסט־פריינטלעכקייט ביי אַ נאָנטן קרוב. דאָרט איז געווען אַ קליינע וווי־נונג אויף דעם פינפטן שטאָק, אין אַן אַלטן הויז אָן אַ ווינדע. נאָר דויען האָבן באַהערשט אומעטיקע, דריקנדיקע געפילן. נישט אַזוי האָט ער זיך פאַרגעשטעלט זיין צוריקומען צו דער שטאָט פון ליכט און פרייד, וועגן וועלכער ער האָט כסדר געחלומט און גע־בענקט אין גלות־שפּאַניע.

אַלץ האָט זיך, ווי פאַרשווירן, בכדי צו פאַרמיאוסן דאָסמאָל פאַריז אין די אויגן פון נאָרדוי, וועלכער איז צוריקגעקומען אין דער שטאָט פון זיינע בענקשאַפטן, ווי מ'קומט צוריק אין אַ פאַר־לויבענער היים, צום גן־עדן פון יוגנט־חלומות. קוים האָט זיך נאָרדוי אַוועקגעזעצט אויסרוען פון לאַנגן און שווערן וועג, ווי ס'איז אין דער וווינונג דערשינען אַ פּאָליציסט און האָט פאַרלאַנגט פון די ניי־אַנגעקומענע זייערע רייזע־דאָקומענטן. נאָכן דורכקאָגן טראַלירן, האָט ער דערקלערט נאָרדויען: „איר האָט, מיין הער, בלויז אַ דורכרייזע־וויזע און טאָרט נישט בלייבן אין פּראַנקרייך!“ מען האָט דעם פּאָליציסט אויפגעקלערט, אַז דעם נעכסטן טאָג פאַרט מען ווייטער קיין לאַנדאָן און ס'האַנדלט זיך בלויז וועגן איבערנעכטיקן אין פאַריז. אָבער דער שטרענגער געזעץ־היטער האָט דורכויס פאַרלאַנגט דעם תיכפּדיקן אָפּפאַר. באַין ברירה האָט נאָר דוי זיך געמוזט אַנטאָן און גיין צוזאַמען מיט זיין טאָכטער צו דער פּאָליציי־פּרעפּעקטור און צום מיניסטעריום, בכדי אַרויסצובאַקומען אַ דערלויבניש צו בלייבן איין טאָג אין פאַריז. קוים מיט צרות און פּראַטעקציע איז געלונגען צו פּועלן, אַז מ'זאָל מאַסס נאָרדויען, דעם וועלט־באַרימטן שריפטשטעלער און 40־יעריקן תושב פון פאַ־ריז, דערלויבן איבערצונעכטיקן אין דער שטאָט, וואָס איז שוין לאַנג געוואָרן זיין סטאַבילע היים. אַזוי ווייט איז דערגאַנגען די פאַרביסנקייט פון זיינע איינפלוסרייכע שונאים און אַזוי שטאַרק איז געבליבן דאָס נקמה־געפיל פון אַלמעכטיקן פּרעמיער קלעמאַנט סאָ, וועלכער, זייענדיק איצט, נאָכן וועלט־קריג, אַ נאַציאָנאַלער העלד און אייראָפּעאישער מלוכה־מאַן, האָט ער אָבער נישט פאַר־געסן די שאַרפע קריטיק, וועלכע נאָרדוי האָט געשריבן, מיט אַ סך יאָרן צוריק, וועגן זיין ליטעראַרישער שאַפונג.

נאָך אַ הפסקה פון צוואַנציק יאָר איז נאָרדוי ווידער געווען אין לאַנדאָן. די ריזיקע שטאָט איז במשך פון דער צייט נאָך מער אויס־געוואַקסן. אָבער אומעטום האָבן זיך געפילט די נאָכמלחמה־דיקע שוועריקייטן. ס'איז נישט לייכט געווען צו געפינען אַ וווינונג, און

יאָל דאָס זיין אפילו אַ נאָר באַשיידענע. נאָרדוי האָט געמוזט אָנ-
 נעמען די האַרציקע איינלאַדונג פון דעם באַרימטן יידישן מאָלער
 לעאָפּאָלד פּיליכאָוסקי, און האָט ביי אים געווינט, ביז ער האָט
 זיך געקענט איינאָרדנען. עס זיינען גראָד געווען חנוכה־טעג און
 אין די אָונטן איז נאָרדוי געזעסן אין דער גאַסטפּריינטלעכער שטוב
 און האָט מיט אַ טיפּן געפילן־אויפברויז זיך צוגעקוקט צו די קליינע
 פאַרביקע ליכטעלעך, וועלכע דער בעל־הבית, דער גרויסער קינסט־
 לער און הייסער ייד, האָט אָנגעצונדן יעדן אָונט, לויט זיין אַלטער,
 יידיש־פּוילישער טראַדיציע. נאָרדוי האָט זיך דערמאַנט וועגן דעם
 חנוכה־צערעמאָניאַל אין דעם יידיש־פּרדישן הויז, ביים אָנהויב
 פון זיין גלות־שפּאַניע. ווייט איז דער מהלך צווישן יענעם מאַרד־
 דער ייד מיט זיין טערקיש־פּרדישן עבר און דעם ליבן פּריינט לע־
 אָפּאָלד פּיליכאָוסקי מיט זיין שטייגער פון קליינעם יידיש־פּוילישן
 שטעטל, און דאָך ווי נאָנט און בשותפותדיק זיינען זייערע יידישע
 מנהגים און טראַדיציעס! נאָרדויס געדאַנקען זיינען אַריבער צום
 קליינעם אָבער אזוי הייליקן און טייערן לאַנד פון חנוכה־נס. ער
 האָט געטראַכט וועגן דער שווערער און געפערלעכער לאַגע פון
 שוואַכן יידישן ישוב, אַרומגערינגלט פון ריזיקן אַראַבישן ים און
 „באַשיצט“ פון דער ציוויל און יידן־פּיינטלעכער בריטישער מילי־
 טער־מאַכט. „צי לעבט אין זיי דער זכר פון מכבייאישער גבורה,
 צי זיינען זיי פעאיק צום קאַמף און נצחון, ווי זייערע העלדישע
 אבות מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק?“ האָט זיך נאָרדוי אַליין גע־
 פרעגט, און בעת מעשה איז ביי אים געוואָרן פעסט באַשלאָסן צו
 באַזוכן אַרץ־ישראַל, און גלייך איצט אָנצוהויבן צו לערנען די אַלט־
 נייע שפּראַך, עברית.

נאָרדוי איז אַרויסגעריסן געוואָרן פון זיין טיפּער פאַר־
 טראַכטונג. די האַרציקע פרוי פּיליכאָוסקי האָט גענומען
 סערווירן אַ באַשיידענעם נאַכטמאַל און אין שטוב זיינען אַריינגע־
 קומען נייע, יונגע געסט. נאָרדוי האָט זיך פּלוצלונג דערפילט אַלט
 און מיד. ער האָט זיך געזעגנט מיט די פּריינטלעכע גאַסט־געבער
 און איז אַוועק צו זיך אין צימער. אָבער שלאָפן האָט ער נישט
 געקענט און גענומען גלייך שרייבן אַ בריוו צו זיין פרוי, וועלכע
 איז פאַרבליבן אין פאַריז: „איך בין פון זיי (די פּיליכאָוסקים)
 אַוועק האַלב עלף אַזייגער. מען האָט גראָד גענומען דאָרט שפּילן
 מוזיק. איך האָב אָבער שוין זייט די מיטאָג־שעה געטראַכט וועגן
 דיר, וועגן דיין איצטיקן טרויער, וועגן דייע אומעטיקע געדאַנקען,
 וועגן דיין באַזאָרגט האַרץ, וועגן דיין איינזאַמקייט אַלס מוטער,
 וועגן דיין פּיו, וועלכן דו ליידסט אַלס די פרוי פון אַ מענטשן,

וואָס ווערט באַשמוצט. איך האָב געמוזט אוועקגיין, ווייל איך וואָלט צוזאַמענגעבראַכן, הערנדיק זיי פריילעך זינגען און שפילן!".

באַלד איז אָבער נאָרדוי אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם שטור-מישלידנשאַפּטלעכן ברען פון ציוניסטיש-פּאָליטישן צענטער אין לאַנדאָן. אין דעם בנין פון דער ציוניסטישער וועלט-לייטונג האָט מען נאָרדויען צוגעטיילט אַ באַזונדערן אַמט און אַרבעטס-צימער, און פון אַלע זייטן זיינען אים פּאַרגעשלאָגן געוואָרן די פּאַרשידנס-טע פּלענער און פּראָיעקטן. מ'האַט געזוכט זיין הילף און געפרעגט זיינע עצות וועגן דעם צוקונפטיקן העברעאישן אוניווערזיטעט אין ירושלים און וועגן אַנדערע וויכטיקע און דרינגלעכע ארץ-ישראל-דיקע ענינים. די צאָלרייכע באַאָמטע און עסקנים פון דער ציוניס-טישער הויפּט-לייטונג, האָבן נאָרדויען עצות און הסכמה-ווערטער אויפגענומען פריינטלעך, אָבער ווען ער האָט געפרוווט עפעס צו קריטיקירן, זיינען זיי געוואָרן שטיל-שווייגנדיק און זייערע פּנימער ביזו. נאָרדוי האָט זיך באַלד אַריענטירט אין דעם דאָזיקן פּאַרטיי-אישן און ביוראָקראַטישן געטומל, אין וועלכן עס האָט געהערשט אַן אַלגעמיינע אַטמאָספּער פון קליינלעכער קנאה און קעגנזייטיקער אינטריגע. ער האָט באַשלאָסן זיך צו האַלטן ווייט פון אַלע קליינ-לעכקייטן און מיאוסקייטן.

אָבער ריקזיכטלאַז און שאַרף האָט נאָרדוי, דאָ אין לאַנדאָן, ווייטער און כּסדר געקעמפט פאַר זיין מלוכה'ש-ציוניסטישער וועלט-אנשוואונג. אויף דער פּרעסע-קאָנפּערענץ, וועלכע נאָרדוי האָט איינגעאָרנט אין גרויסן זאַל פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע, און צו וועלכער עס זיינען געקומען די פּראָמינענטעסטע זשורנאַליסטן פון דער יידישער און אַלגעמיינער וועלט-פּרעסע, האָט דער מחבר פון „די קאָנווענציאָנעלע שקרים" במשך פון אַנדערט-האַלבן שעה אַנטוויקלט זיין שטעלונג לגבי די אַקטועלע הויפּט-פּראָבלעמען פון דער נאָך-מלחמהדיקער מענטשהייט און בעיקר פון יידנטום. דאָס איז געווען אַ טיפּער און אויספירלעכער אַנאַליז, וועלכער האָט מיט זיין געדאַנקען-רייכטום און אויפריכטיקן אמת, באַצויבערט און דערשיטערט די צאָלרייך-פּאַרוואַלטע פּרעסע-לייט. זיי זיינען אוועק מיט אַ טיפּער באַווונדערונג פאַר דעם דאָזיקן זיבע-ציקדעריקן זקן, וועלכער איז טראַץ אַלע איבערלעבענישן און פיינטשאַפּטן געבליבן יונג און שטאַרק אין זיין אמונה און קאַמפּס-וויילן.

נאָרדוי האָט כּשום אופן נישט געוואָלט און אויך נישט געקענט אַקצעפּטירן די פּאָליטישע ליניע, וועלכע איז אין ציוניזם רעפרע-זענטירט און אָנגעפירט געוואָרן דורך חיים ווייצמאַן און נחום סאָ-

קאלאָוו. ער האָט געהאַלטן, אז דאָס ביסל רעכט פון אַ קליינער עמיגראַציע און קאלאָניזאַציע אין ארץ־ישׂראל צוזאַמען מיט דער גרינדונג פון אַ העברעאישן אוניווערזיטעט, איז נישט מער ווי אַ נייע אויפלאַנג פון אַלטן חובבי־ציוניזם און אַחד־העמים. נישט דערצו איז דורך הערצלען געשאַפן געוואָרן די ציוניסטישע וועלט־אָרגאַניזאַציע און נישט פאַר אַזעלכע קליינלעכע צילן און השגות האָט געקעמפט דער פּאָליטישער ציוניזם. נאָרדוי האָט עפנטלעך פּראָטעסטירט אין שריפט און וואָרט מיט אַן אַנטשלאָסענער קאַטעגאָרישקייט: „ס'איז געקומען די צייט, אז מען זאָל הערן די שטים פון פּאַלק ישׂראל. די היסטאָרישע דעקלאַראַציע פון 2טן נאָוועמבער 1917, וועלכע מיר אַלע האָבן ענטוואַסטיש באַגריסמט, איז אויסגעליידיקט געוואָרן פון יעדן ממשותדיקן אינהאַלט און איז רעדוצירט געוואָרן צו אַ פּוסטער, ווערטלאָזער פּאַרם!“.

נאָך די רואיקע יאָרן אין שפּאַניע, איז איצט אין לאַנדאָן גע־קומען פאַר נאָרדויען אַ נייע שטורמישע צייט פון גרויסער אַקטיווי־טעט, פון גלענצנדיקע פּלענער און פּרישע האַפּנונגען. די אַמאָליקע באַרימטע פּירער פון הערצליאַנישן ציוניזם, י. ל. גרינבערג, זשאַן פּישער און אַנדערע האָבן כסדר קאַנפּערירט מיט נאָרדויען און אַרומגערעדט די לאַנגע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. אומעטום, אין בעלגיע און האַלאַנד, אין אַמעריקע און ענגלאַנד, אין מיטל־און מזרח־איראָפּע און בעיקר אין ארץ־ישׂראלדיקן ישוב, זיינען בולט געוואָרן סימנים פון וואַקסנדיקער אָפּאָזיציע און אומצופּרידנ־קייט מיט דער אָפיציעלער ציוניסטישער פּאָליטיק. אַלע האַפּנונגען האָבן זיך געווענדעט צו דעם באַרימטן ציוניסטישן מנהיג, הערצלס חבר און מיטקעמפּער, מאַקס נאָרדוי.

פאַר דעם האָבן טאַקע שטאַרק מורא געהאַט די, וועלכע זיינען דעמאָלט געשטאַנען ביי דער הערשאַפט פון דער ציוניסטישער עק־זעקוטיווע. דער דאָזיקער פּהד פאַר מאַקס נאָרדויען און זיין גרויסן אויטאָריטעט האָט אפּשד ווייניקער געוויקט אויף די אייגנטלעכע מנהיגים ווי אויף דעם איינפלוס־און צאָל־רייכן מאַכט־אַפּאַראַט פון מיטטהעלפּער, באַאַמטע אין סתם פּאַרטיי־גבאים. פאַר אַ סך פון זיי איז נאָרדוי געווען דער לעבעדיקער סימבאָל פון דער פאַרפּאָסענער העראַאיש־אַמאַנטישער הערצלי־תּקופה. זיי האָבן געוואָלט פאַר־געסן אין יענער תּקופה, און דער אָנוועזנדיקער נאָרדוי איז פאַר זיי געשטאַנען ווי אַ שאָטן פון פאַרגאַנגענהייט, וואָס מאַנט כסדר דאָס געוויסן און פאַרלאַנגט אַ דין וחשבון פון זייערע מעשים. זיי האָבן פון דעם דאָזיקן לעסטיקן זקן מיט אַ גרויסער פאַרגאַנגענהייט און מיט נאָך אַ יונגן טעמפּעראַמענט און אידעאָליסטישן גלויבן, גע־

וואָלט דורכױם פטור ווערן. נאָרדויען איז איצט אויסגעקומען איר בערצולעבן אין לאַנדאָן שווערע און פּינלעכע מאָמענטן. די דאָזיקע אַטמאָספּער און די איבערלעבענישן האָבן שטאַרק דעפּרימירט נאָרדויען. עס איז אים קלאָר געוואָרן, אז אַנצופירן מיט אזא קאַמף און צו דערנרייבן אַ נצחון, איז נישט פאַר זיינע אַלטע יאָרן, פאַר זיינע שוואַכע כוחות. ענדע יאָר 1920 שרייבט ער פון לאַנדאָן צו זיין פרוי: „איך בין ביים סוף פון מיינע כוחות. איך פיל דאָס צום ערשטן מאל אין מיין לעבן. זיי רואיק! דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן איצט צו טאָן, איז צו בלייבן סטאַאיש און באַהערשט. מיר גייען איצט דורך די אומעטיקסטע טעג פון אונזער לעבן. מיר מוזן אוועקבויגן אונזערע קעפּ און לאָזן דורכ־גיין דעם שטורם, אייביק וועט ער נישט דויערן! — ס'איז היינט דער לעצטער טאָג פון פאַרשאַלטענעם יאָר. אָבער אונזער ליבע מאַקסאַ וויל נישט הערן וועגן פאַרצווייפּלונג. איך אנערקען נישט דאָס דאָזיקע וואָרט. צי געדענקסט דו די ווערטער פון ביראָן: „יעדער גורל האָט זיין שעה פון דערלייזונג!“.

אָפט טראַכט נאָרדוי וועגן דעם, אז ס'וועט נויטיק זיין די פּיר רונג פון פּאָליטישן ציוניזם און זיין קאַמף איבערצוגעבן אין ייִד־גערע און שטאַרקערע הענט. ער איז זיך אויך מיטש וועגן די נייס־טיקע און מאַראַלישע קוואַליפיקאַציעס פון די איינצלענע ציוניסטי־שע עסקנים פון יינגערן דור, וואָס שטייען אים אידעאָלאָגיש נאָנט, און ער זוכט צווישן זיי דעם אויסדערווילטן, וועלכער וועט ראוי זיין איבערצונעמען די העראַאישע ירושה און טראַדיציע פון הערצ־ליאַניזם. דערווייל איז ער אַליין, מיט זיינע שוואַכע כוחות און באַ־גרענעצטע מעגלעכקייטן, ממשיך טראַץ אַלע שטערונגען און קעג־נערשאַפטן, זיין ראַנגלען זיך אויף די קאַמף־פּאַזיציעס פון פּאָליטישן ציוניזם. נאָרדוי דרוקט אין דער ייִדישער פרעסע פּלאַטיקע אַרטיקל־לען און האַלט אויף פאַרזאַמלונגען פּאַטעטישע רעדעס, וואָס פאַר־לאַנגען קאַטעגאָריש אַ ייִדישע מלוכה אויף ביידע זייטן פון ירדן און אַ שנעלע מאַסנאַפּטע ייִדישע עמיגראַציע און קאָלאָניאַציע. דער שרעקלעכער גורל פון אוקראַינישן יידנטום און די בלוטיקע אַנטי־ייִדישע פּאַגראַמען אין מזרח־און מיטל־איראָפּע גיבן זיינע ווערטער דעם שווינג פון נבואה און דעם כוח פון גראַנדיאָזקייט. אין דעם ריזיקן, פּלעגמאַטישן ענגלישן לאַנדאָן, צווישן אייגענע זאַטע און זעלבסטצופרידענע פּאָליטיקאַנער און ביוראָקראַטן, גע־פינט ער נישט קיין מנוחה. זיין האַרץ בלוטיקט און זיין נשמה איז באַזאָרגט. ער זעט, ווי ייִדיש בלוט ווערט שטראַפּלאַז פאַרגאַסן ווי וואַסער, און ווי ייִדישע טרערן ווערן דורך דער קאַלטער, גויישער

וועלט אויסגעלאכט. זיין סובטעלער, אויסגעפרוומער, דיכטערישער אינסטינקט, פארשארפט דורך די גורל־נסיונות פון יידישן גלות, זאגט אים פארויס נייע אומגליקן, נאך גרעסערע שחיטות און פייני־קונגען קעגן זיין גערודפטן און אומעטום צעזיטן פאלק. דאָס גיט נאָרדווען, דעם שוואַכן, פארמאטערטן זקן, כוה און מוט צו בלייבן אויף די קאמף־פּאָזיציעס פון פּאָליטישן ציוניזם, און אויסצוהאלטן אלע קעגנערשאפטן און פיינטשאפטן, ביז עס וועט קומען הילף, און אנדערע, פרישע און יינגערע קעמפער וועלן פארנעמען די פאך־זיציעס. ווייל אין דער סביבה פון לייכטן ציוניזם און באקוועמען אָפּאָרטוניזם איז אײַס, נאָרדווען, דעם סימבאָל פון ציוניזם, הייליק געבליבן די פאן פון קעמפנדיקן, קאָמפּראָמיסלאָזן און עטיש־דיינעם הערצליאָניזם.

קאפיטל מ"ז

צווישן לאַנדאָנער האַפּנונגען און אַנטווישונגען

דער פּרילינג 1920 האָט געבראַכט גאָר שלעכטע ידיעות פון ארץ־ישׂראל. די פון די בריטישע אָקופאַציע־מושלים טאָלערירטע אַנטי־יידישע פּאָגראַם־העצע האָט אַרויסגערוּפּן בלוטיקע געשעע־נישן. צענדליקער טויוזנטער באַוואָפּנטע אַראַבער האָבן זיך מיט דעם רוף: „די רעגירונג איז מיט אונז“ געוואָרפן אויף די יידישע ישובים. דער יידישער לעגיאָן איז שוין געווען ליקווידירט און די ערשט־געשאַפּענע הגנה עצמית (זעלבסט־שויץ) אונטער דער אָנפיר־רונג פון זאב זשאַבאָטינסקי און פּנחס רוטענבערג, האָט מיט אירע שוואַכע כוחות זיך באַמיט העלדיש צו פּאַרטיידיקן דעם יידישן לעבן און באַזיץ. דער טראַגישער און גלייכצייטיק הערָאָאישער קאמף פון יוסף טרומפּעלדאָר און זיינע חברים אין תל־חי (מערץ 1920) האָט אויפגעטרייטלט דעם גאַנצן ישוב. די געפּרלעכע לאַגע אין לאַנד האָט זיך ווייטער פאַרשאַרפט און צוגעשפּיצט. אין יפו זיינען פאָר־געקומען שטורמישע אַראַבישע דעמאָנסטראַציעס מיט אַגרעסיווע אַנטי־יידישע לאַזונגען. אין ירושלים האָבן זיך בעת דער נעכטיגסטער פּיערונג פאַרזאַמלט טויוזנטער באַוואָפּנטע אַראַבער, און אויפגע־העצטע דורך זייערע אַגיטאַטאָרן, זיינען זיי איבערגעפּאַלן די יידי־

שע קווארטאלן. במשך פון דריי פסח-טעג (4, 5 און 6 אפריל 1920) איז אין ירושלים פאָרגעקומען אַן אַנטי־ייִדישער פּאָגראַם לויט אַלע גוט־באַקאַנטע כללים פון צאַריסטישן מוסטער. די העלדישע הגנה האָט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכן מוט און קאַמפּאַניסט, אָבער די ענגלישע מיליטער־אָרגאַנען, וועלכע זיינען לַגמרי פּאַסיוו געבליבן לַגבי די אַראַבישע פּאָגראַמישטיקעס, האָבן זייער גאַנצע אַקטיוויטעט אָנגעווענדעט קעגן ייִדישן זעלבסט־שוין. מ'האַט די הגנה נישט צוגעלאָזט צו דער אַלט־שטאָט, וווּ ס'איז פּאָרגעקומען דער פּאָגראַם, און עטלעכע ענגלישע סאַלדאַטן און אָפיצערן האָבן אפילו מיטגעהאַלפּן די אַראַבישע כּוּליגאַנעס אין זייער בלוטיקער „אַר־בעט“. לְסוף, האָט די ענגלישע מיליטער־מאַכט, אָנשטאַט צו אַרעסטירן די אַראַבישע פּאָגראַמישטיקעס, גאָר אַרעסטירט די אָנפירער פון דער ייִדישער הגנה. דאָס בריטישע מיליטער־גערעכט האָט 19 פון זיי פּאַראַורטיילט צו דריי יאָר און זאב זשאַבאַטינסקי צו 15 יאָר שווערער תּפיסה אין עכו. גלייך נאָך דעם האָט גענעראַל בּאָלדוויין, דער אייגנטלעכער שולדיקער אין ירושלימער פּאָגראַם, אַרויסגעשיקט דרינגנדיקע מעמאָראַנדומס צו די העכסטע בריטישע מלוכה־אינסטאַנצן, אין וועלכע ער האָט פּאַרלאַנגט, אַז מ'זאָל אָפּ־שטעלן יעדע ציוניסטישע טעטיקייט אין ארץ־ישׂראל.

דער ירושלימער פּאָגראַם האָט אין דער גאַנצער ייִדישער וועלט געמאַכט אַ שרעקלעכן איינדרוק. די אָפיציעלע ציוניסטישע אינס־טאַנצן און זייער פּראָפּאַגאַנדע האָבן זיך די גאַנצע צייט באַמײט צו באַרואיקן די געמיטער און צו פּאַרגלעטן אַלע שוועריקייטן. צוליב אַ סך טעמים, האָבן זיי דעם ציוניסטישן עולם נישט דערציילט דעם אמת וועגן דער געפּערלעכער לאַגע אין ארץ־ישׂראל. די ידיעה וועגן דעם פּאָגראַם אין ירושלים איז אַלזאָ געקומען פּלוצלונג, ווי אַ בליז פון העלן הימל, און האָט טיף דערשיטערט די גאַנצע ציו־ניסטישע מחנה. פאַר אַ סך ציוניסטן, וועלכע האָבן ביזאייצט בלינד געגלויבט אין אַלע אָפּטימיסטישע פּאַרוזיכערונגען און הבט־חות פון דער לאַנדגאַנער עקזעקוטיווע, איז איצט קלאָר געוואָרן דער אמת פון מאַקס נאָרדױס וואָרנונגען. מ'האַט אָנגעהויבן צו פאַר־שטיין נאָרדױס שאַרפע דבורים וועגן דעם, אַז די באַלפּור־דעקלאַ־ראַציע וועט אויסגעליידיקט ווערן פון יעדן ממשותדיקן אינהאַלט, אויב עס וועט זיך נישט אָנהויבן, תּיכּף וּמִיד, אַ גרויסע ייִדישע עליה קיין ארץ־ישׂראל, מינימום 30 טויזנט נפשות אַ חודש, וואָס נאָר זי אַליין איז ביכולת צו זיכערן דעם פיזישן און נאַציאָ־נאַלן קיום פון ייִדישן ישׂוב, ביז ער וועט דערגרייכן זיין מערהייט און זיין מלוכה אינם לאַנד.

דער ירושלימער פאָגראַם האָט נאָרדווען, ווי אַלע יידן און ציו־ניסטן, טיף דערשימערט, הגם ער האָט אים נישט לנמרי איבעראַשט. נאָרדוי איז געווען אינפאָרמירט וועגן דער אַנטי־ייִדישער און ציו־פיינטלעכער איינשטעלונג און פירונג פון דער ענגלישער אָקופאַציע־מאַכט. מיט הייסע באַווונדערונגס־געפילן האָט נאָרדוי גערעדט און געשריבן וועגן די העלדן פון תל־חי און פון דער ירושלימער הגנה. ענטוואַסטיש האָט ער באַגריסט דעם מוטיקן קעמפער פון ירושלים און געפאַנגענעם פון עכו, זאב זשאַבאַטינסקי. נישט איינמאָל אין יענע טעג און נעכט פון פּרילינג 1920, האָט זיך נאָרדוי דערמאַנט אין זיין מאַדרידער באַגעגעניש מיט זשאַבאַטינסקי ביים סוף פון יאָר 1914. ווי לעבעדיק איז פאַר זיינע אויגן געשטאַנען די טעמ־פּעראַמענט־פּולע געשטאַלט פון יונגן רוסישן זשורנאַליסט און ציו־ניסטישן קעמפער. נאָרדוי האָט געטראַכט וועגן זייער דעמאָלטיקן געשפּרעך און ויכוח, און האָט ווידערמאַל פאַר זיך איבערהזרט דעם אייגענעם באַשלוס, אַז דער פּאָליטישער ציוניזם דאַרף איצט האָבן נייע, יונגע און קרעפטיקע מענער־קעמפער. נאָרדוי האָט עפנט־לעך און ענטוואַסטיש באַגריסט די אסירי־עכו מיט זשאַבאַטינסקי בראש און געוונטשן זיי אַלע אַ שנעלע באַפרייאַונג.

די טראַגישע לאַגע פון ייִדישן פּאָלק, וואָס איז באַלד נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג אַזוי מוראַדיק געקומען צום אויסדרוק אין צוויי בלוטיק־אָנגעווייטיקטע געשענישן: (1) די שחיטה פון אוקראַינער יידנטום און (2) דער פּאָגראַם אין ירושלים, האָט פאַרלאַנגט אַ גאַנץ אַנדערע לייזונג, ווי האַלבע דבורים און געמעסיקטע פּאָדע־רונגען. אין זיין אַלאַרמירנדיקן אַרטיקל פון יאָר 1920, אונטער דער קאָזונג „ראַטעוועט זיי פון די מערדער ייִ“, שרייבט מאַקס נאָר־דוי: „נאָר דער פּאָליטישער ציוניזם האָט אַ קלאַרע דאָקטרינע, ווי צו ראַטעווען דאָס ייִדישע פּאָלק. מיר דאַרפן האָבן אַן אַרץ־ישׂראַל, וואָס קען איינאַרדנען מיליאָנען פון אונזערע ברידער, באַדראַטע פון רויב און מאַסאַקרעס אין אוקראַינע, פון אַ פאַרניכטונג דורך אַ באַיקאַט אין פּוילן, און פון דער שאַנד אין די געמאַס פון עסט־רייך, אונגאַרן און דייטשלאַנד. מ'וועט ענטפערן דערויף: „דאָס איז דאָך אוממעגלעך, עס זיינען נישטאָ אַזוי פיל ווויניזער אין ארץ־ישׂראַל! — עס זיינען נישטאָ דאָרט קיין הייזער? וועלן די איינוואַנדערער דערווייל וווינען אין צעלמן! דאָס איז זיכער בע־סער, ווי אויסגעשאַכטן צו ווערן דורך פּאָגראַמען. ווידער וועט מען אונז זאָגן: „זיי וועלן דאָך נישט האָבן וואָס צו עסן ייִ“, מיר וועלן זיי מוזן דערנערן ביז צום ערשטן תבואה־שניט. — בעת דער וועלט־מלחמה האָט מען דערנערט 22 מיליאָנען סאָלאַדאָטן, וואָס

האָבן נישט געזיט און נישט געשניטן. דאָס וועט קאָסטן ביליאָנען!
 — אזוי פיל נישט, אָבער מיליאָנען וועט עס זיכער קאָסטן און
 דאָס דאָזיקע געלט וועלן מיר מוזן שאַפן! דאָס יידישע פּאָלק וועט
 די נויטיקע סכומים געבן, אויב עס וועט זיין איבערצייגט, אז זיין
 געלט וועט מען באַנוצן פאַר וויכטיקע און רעאַלע זאַכן. מיר פאַר-
 לאַנגען דעם מלוכהשן באַדן אין ארץ־ישׂראל. מיר ווילן אויף אים
 קאָלאָניזירן צוערשט הונדערטער טויזנטער און שפעטער מיליאָנען
 יידן. און דאָס אַלץ נישט אין 50 אָדער 100 יאָר אַרום נאָר שוין
 איצט, ווי אַמשינעלסטן, בכדי צו ראַטעווען זיי פון די מערדער און
 צו מאַכן פון זיי אַ באַנייטע און שטאַרקע יידישע נאַציע! דאָס איז
 תמיד געווען און געבליבן דער פּראָגראַם פון פּאָליטישן ציוניזם,
 אזוי ווי הערצל און זיינע מיטקעמפער האָבן דאָס פאַרשטאַנען. און
 איצט חזר איך נאָכאַמאָל איבער: אין מאַמענט, ווען ענגלאַנד
 וועט איבערנעמען דעם מאַנדאַט איבער ארץ־ישׂראל, מוזן מיר
 דאָרט האָבן אזוי פיל יידן, וויפל עס זיינען פאַראַן אַראַבער. אַנ-
 דערש איז דער ציוניזם פאַראורטיילט אויף מפלות און וועט לאַנג
 בלייבן בלויז אַ חלום! מ'וועט מיר דערויף ענטפערן, אז דאָס איז
 אַ גיגאַנטישער פּלאַן, אַן איבערמענטשלעכער. איך בין מסכים, אז
 ס'איז אַ גיגאַנטישער פּלאַן, אָבער פאַרוואָס זאָל ער זיין אַן איבער-
 מענטשלעכער! ?”

דערווייל האָט די אָפיציעלע ציוניסטישע פּאָליטיק ווידער דער-
 גרייכט אַ גרויסן דיפּלאָמאַטישן נצחון. די אין סאָר רעמאָ פאַר-
 זאַמלטע מאַכט־האַבער פון אַנטאַנט־הויפּט־ראַט האָבן באַשלאָסן
 איבערצוגעבן ענגלאַנד דעם מאַנדאַט איבער ארץ־ישׂראל, און די
 באַלפור־דעקלאַראַציע איז פון זיי אַקצעפּטירט געוואָרן אַלס אַן
 אינטעגראַלער באַשטאַנד־טייל פון פּאַלעסטינע־מאַנדאַט. דער באַ-
 שלום פון סאָר רעמאָ האָט אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַרויס-
 גערופן אַ שטורמישע באַגייסטערונג, וועלכע האָט מיט איר התלה-
 בות דערמאָנט די צייטן פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע, מיט 3 יאָר
 צוריק. די מאַניפעסטן און דערקלערונגען פון דער ציוניסטישער
 עקזעקוטיווע און אירע פּאַרשטייער האָבן געאַטעמט מיט דעם
 גרעסטן זיגערישן אָפּטימיזם. ציוניסטישע רעדנער האָבן אויף פּיר
 ערלעכע מיטינגען טרוימפּירט, אז הערצל'ס חלום וועגן אַ יידן־
 שטאַט מיט אַן אינטערנאַציאָנאַלער גאַראַנטיע איז אין סאָר רעמאָ
 פאַרווירקלעכט געוואָרן. בערטאָלד פּיוועל, אַ באַקאַנטער ציוניסט־
 שער שריפטשטעלער און פּראָפּ. ווייצמאַנס נאָנטער פּאָליטישער
 מיטאַרבעטער, האָט דערקלערט: „פון היינט אָן האָט זיך געענדיקט
 די עקזיסטענץ פון ציוניזם, ווייל זיין ציל איז דערגרייכט געוואָרן!“

די ענטזיאסטישע, ממש משיחישע שטימונג אין דער גאנצער ציי- ניסטישער מחנה האָט דערגרייכט איר הויך־פונקט, ווען מען האָט זיך דערוואַס, אַז הערבערט טעמיוועל, דער איינפלוסרייכער יידיש- ענגלישער פּאָליטיקער און ציוניסטישער סימפּאָטיקער, איז נאָמיר- נירט נעוואָרן אַלס בריטישער הויך־קאָמיסאַר (הנציב העליון) פון ארץ־ישׂראל.

אין דער דאָזיקער התלהבותדיקער, מיט ווונדערבאַרע אילוזיעס און קריטיקלאָזער אמונה, פאַרשכורטער ציוניסטישער אַטמאָספּערע, איז מאַקס נאָרדויס בליק געכליבן ניכטער און ווייטזעעוודיק. אין קעגנזאַץ צו חיים ווייצמאַן און זיין פּאָליטישער שיטה, האָט נאָרדוי געהאַלטן, אַז די בריטישע אימפּעריע דאַרף אונז מער האָבן, ווי מיר זייער פּראָטעקטאָראַט. ענגלאַנד דאַרף האָבן דעם יידישן ישוב אין ארץ־ישׂראל אַלס אַ שטיינ־פונקט פאַר איר פּאָליטיק און אירע מיליטערישע פּאָזיציעס אין נאָנטן מזרח. נאָרדוי האָט דאָס קלאָר אויסגעדריקט אין פּאָלגנדיקן זאַץ: „גרויס־בריטאַניע וואָלט דער- פונדן דעם ציוניזם אויב ער וואָלט נישט עקזיסטירט!“ אַרויסגייר- ענדיק פון דער דאָזיקער הנחה, האָט נאָרדוי געהאַלטן, אַז די אָפּר- ציעלע ציוניסטישע פּאָליטיק אונטערשעצט דעם כוח און ווערט פון יידישן איינפלוס, און איבערשעצט די גוטסקייט פון די בריטישע מאַכט־האַבער. אונזערע פּאַדערונגען דאַרפן אַלזאָ נישט זיין מיני- מאַליסטישע נאָר גראַד להיפך, מאַקסימאַלע. נישט נאָר צוליב אונ- זער פּראָגראַם און צוליב דער נויט פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן, נאָר אויך, ווייל די פרעמדע, בריטישע אינטערעסן דאַרפן אונז האָבן. די רעזולטאַטן פון סאַן רעמאָ האָבן בשום אופן נישט באַ- פרידיקט נאָרדווען, ער האָט מיט זאָרג געטראַכט וועגן דעם עתיד און נישט געלאָזט זיך פאַרפירן דורך די שיינ־קליינגנדיקע, ביליקע פּראָזן פון די בריטישע מלוכה־מענער.

דאָס איז געווען נישט בלויז די פּערזענלעכע מיינונג פון נאָר- דווען. אויך אַנדערע פּראָמינענטע פּאָליטישע ציוניסטן זיינען גע- בליבן אין אַ שאַרפּער אָפּאָזיציע צו דער ציוניסטישער לייטונג און אירע דיפּלאַמאַטישע נצחונות. דער אַלטער הערצליאַנער און נאָר- דויס פּאַריזער פּריינט ד"ר אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק האָט דער- קלערט: „די פּלענער פון אָט די נייע ציוניסטישע מנהיגים האָבן קיין שייכות נישט מיט הערצלען. איז עס דען הערצליאַנישער ציו- ניזם?“ אַן אַנדערער אַלטער פּאָליטישער ציוניסט פון דער ווינער תקופה ה. יאַרְק־שטיינער האָט מיט פאַרביטערונג אויסגערופן: „האָט מען דען בכלל אין סאַן רעמאָ געקלערט וועגן הערצלען?“ נישט געקוקט אויף זיין מידקייט און שוואַכקייט, און אינגאָנ- צאָם

רירנדיק די פיינטלעכע אַטמאָספּער פון דעם ציוניסטישן גענעראַל-
 שטאַב אויף גרעטר־אַסליסטרײַט, אַנטוויקלט פונדאָסניי מאַקס נאָר-
 דוי אַן אומרערמירלעכע, אויסערגעוויינלעך-ענערגישע טעטיקייט,
 וועלכע דאַרף איבערצייגן פריינט, באַקעמפן פיינט, מאָביליזירן זיך
 טיק־שטייענדיקע, פאַר דעם פּאָליטישן ציוניזם און זיינע פּאָסטור-
 לאַטן. אין זיין בריוו, געשריבן דעם 24-טן מאי 1920 צום באַוויסן:
 ציוניסטישן שריפטשטעלער און מחבר פון דעם בוך „רעוויזיע פון
 יידישן נאַציאָנאַליזם“, ד"ר א. צאָלשאַן, געפינען מיר פּאָלגנדיקע
 ווערטער: „זייט איך בין אַהערגעקומען פון שפּאַניע, בין איך
 פשוט דערדריקט פון אַרבעט. אַ קאַרעספּאַנדענץ, וועלכע וואָלט גע-
 נוג באַשעפטיקט דריי סעקרעטאַרן, מוז פון מיר אַליין דערליידיקט
 ווערן. און אויסערדעם: ענדלאָזע און מייסטנס פרוכטלאָזע דיס-
 קוסיעס, דאַן מיטינגען, וווּ איך בין פאַרזיצער און מוז האַלטן לאַנג
 גע רעדעס, רעפּעראַטן-טורנייען אין שאַטלאַנד און צפון ענגלאַנד
 לטובת דער ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע א. א. וו. דאָס אַלץ פאַר-
 לאַנגט פון מיר אַן אַרבעטס־טאַג פון 17—18 שעה. דער אַהר-
 העמישער ציוניזם אין בובערישער פּאַרקליידונג איז דאָס ערנסטע
 אַנשיקעניש, וואָס איך האָב אָנגערטראָפּן אין יידיש־אינטעלעקטועלן
 לעבן. דאָס איז אַ גראַטעסקער פרוווי צו שאַפן אַ טעאַרעטישע אַר-
 גומענטאַציע פאַר דעם דאָזיקן שפּיל, וועלכער האָט אונטער דעם
 נאָמען פון „פּראַקטישער אַרבעט“, באַהערשט דעם ציוניזם זייט
 דעם יאָר 1912 און מיך געצווונגען, מיט עקל און צאַרן, צו בלייבן
 ווייט פון ווינער קאָנגרעס (1913). הערצל און איך האָבן תמיד
 פאַרטראָטן דעם שטאַנדפונקט, אַז דער ציוניזם אויסערהאַלב אַרץ-
 ישׂראַל, האָט די איינציקע אויפגאַבע: צוצוגרייטן דאָס גלות־יידן-
 טום פאַר אַרץ־ישׂראַל, צו אָרגאַניזירן יידן אין די גלות־לענדער
 פאַר שיבת־ציון. די יידן, וואָס האַלטן, אַז אין גלות קען געלייזט
 ווערן די יידישע פּראָגע און זיינען מסכים מיט דעם דאָזיקן גלות-
 גורל, וועלכער שטעלט זיי צופרידן סיי קאַלעקטיוו און סיי אינדי-
 ווידועל, בלייבן ווייט פון ציוניסטישן איינפלוס, הגם מיר זיינען
 זיכער, אַז געוויסע שטראַלן פון דער נייער יידישער גלאָריע וועלן
 אויך זיי דערגרייכן!“

דער קאַמף קעגן דער בובערישער שיטה, וועלכע האָט פאַר-
 קריפלט און געפּעלשט דעם אידיאישן מהות פון ציוניזם, איז נישט
 געווען קיין לייכטער און האָט נאָרדויען פאַרשאַפט אַ סך פיינט-
 שאַפט און עגמט נפש. אָבער דער אויטאָר פון „די קאָנווענציאָנעלע
 שקרים“ איז געוויינט געווען צו קאַמפן און פּערזענלעכע אַטאַקעס.
 נאָרדווי האָט די גאַנצע צייט פון זיין איין־יאָריקער טעטיקייט אין

לאַנדאָן נישט פאַרלוירן דעם גלויבן אין דעם אייגענעם אמת, און די זיכערקייט אין דעם אַנטגילטיקן נצחון פון די יידנשאַטלעכע רישע, הערצליאַנישע פּרינציפּן. ער האָט געוואָסמ, אַז זײַן נצחון וועט און מוז קומען, אויב נישט גלייך, איז בקרוב. דאָס האָט אים געגעבן מוט און האָפּנונגען אין לאַנדאָנער ציוניסטישן געטומל, און דעם מאָראַלישן כוח צו פאַראַכטן די, וואָס זיינען אויסן געווען אים צו באַליידיקן און צו דערנידריקן. וועגן זיי האָט נאָרדוי געשריבן: „די שנאה, מיט וועלכער מען איז מיך מכבד, איז פאַר מיר נישט קיין נייעס.. זיי טוען אַלץ, וואָס זיי קענען, בכדי מיך צו דערווייטערן פון דער באַוועגונג. אויב ס'איז זיי דאָס נישט געלונגען, איז עס זיכער נישט צוליב דעם, וואָס עס פעלט זיי דער ווילן דערצו. ווי קליינלעך זיי זיינען! איך האָב אויף זיי רחמנות, וויל ווי — נעבעכע־דיק איז זייער נשמה!“.

טראָץ אַלע ביטערע דערפאַרונגען און טיפע אַנטוישונגען, האָט נאָרדוי נישט פאַרלוירן זיינע האָפּנונגען. נישט נאָר פיינטשאַפט און באַליידיקונגען איז אים אין לאַנדאָן אויסגעקומען צו הערן, נאָר אויך איידעלע ווערטער פון טרייסט און האָפּנונג. אין זומער 1920 האָט זיך געדאַרפט פאַרזאַמלען אין לאַנדאָן די ערשטע ציר־ניסטישע וועלט־קאָנפּערענץ נאָך דער מלחמה. מען האָט געוואַרט אויף דעם לעגענדאַרן פירער פון די אַמעריקאַנער ציוניסטן לואי בראַנדייס. אויך מאַקס נאָרדויס האָפּנונגען האָבן זיך פאַרכונדן מיט דער דאָזיקער אימפּאַנירנדיקער און באַצויבערנדיקער פּערזענ־לעכקייט.

קאַפיטל מ"ז

צוריק קיין פאַריז

ערב דער ציוניסטישער קאָנפּערענץ אין לאַנדאָן, דעם ערשטן אַלגעמלעכען צוזאַמענפאַר נאָך דער מלחמה, איז מאַקס נאָרדויס לאַגע, אין און לגבי דער ציוניסטישער לייטונג אויף גרעטראַס־ל־סטריט, געוואָרן לגמרי אַ שווערע און אומדערטרעגלעכע. נאָרדויס אַרטיקלען און רעדעס זיינען אומפּריינטלעך אויפגענומען געוואָרן דורך די דעציירנדיקע פאַקטאָרן אין ציוניסטישן הויפּט־שטאַב. נאָרדויס פרווון צו פאַרכינדן זיך מיט פירנדיקע ענגלישע פּערזענ־

לעכקיטן האָבן אַרויסגערוּפן פּראָטעסטן און צאָרן מצד די, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז די ציוניסטישע פּאָליטיק געהערט אויסשליסלעך צו זיי. צווישן נאָרדווען און סאָקאַלאָוו איז געקומען צו שאַרפע קאָנפּליקטן. די מיטהעלפער און נושאי־כלים פון די אָפיציעלע מנ־הינים האָבן זיך באַמיט, אין זייער אייפער און קנאות, איבערצורטרייבן די שאַרפּקייט פון זייערע שעפּן. בערטאַלד פּייזעל האָט געפרווט צו ריידן שאַרפע דבורים מיט דעם באַרימטן אָבער אומגע־האַרכזאַמען זקן, און אַן אַנדערער דייטש־ציוניסטישער עסקן, אַר־טור האָנטקע האָט באַזוכט נאָרדווען, און אין נאָמען פון דער נאַנ־צער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט ער נאָרדווען געלייענט אַ לעקציע וועגן ציוניסטישער דיסציפּלין און פּאַראַנטוואָרטלעכקייט, צוגעבנ־דיק צום סוף אין אַ נאָר ווייניקדעליקאַטן טאַן: „געוויסע מענטשן האָבן אפשר זייערע פּאַרדינסטן אין עבר, וואָס ווערט געשעצט דורך סענטימענטאַלע נשמות. אָבער דאָס רעכנט זיך היינט נישט מער און קען נישט באַרעכטיקן אַ לעכערלעכן און הילפּסלאָזן קריטי־ציזם!“ אין דעם שוין דערמאָנטן ביאָגראַפּישן בוך פון אַננאָ און מאַקסאַ נאָרדוי ווערט באַריכות דערציילט, וואָס פּאַראַ פּאַרביטע־רונג און ליידיגשאַפטלעכן צאָרן האָבן ביי מאַקס נאָרדווען אַרויס־גערוּפן די דאָזיקע און ענלעכע ווערטער.

פּראָפּ. ווייצמאַן האָט, דורך דער פּאַרמיטלונג פון די אַלטע הערצליאַנער דזשאָזעף קאַווען און זשאַן פּישער, געמאַכט נאָרדווען געוויסע פּאַרשלאָגן וועגן אַ גוט־באַצאָלטן פּאַסטן אין דער ציוניס־טישער עקזעקוטיווע. מ'האַט געמיינט בזה האופן צו געפינען אַן אויסוועג פאַר דער אומדערטרעגלעכער לאַגע. אָבער דאָס, וואָס איז געווען אַן אויסוועג אין אַנדערע פּאַלן און לגבי אַנדערע פּערזאָנען, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס אַ פּאַלשער שריט בנוגע נאָרדווען, הגם זיין מאַטעריעלע לאַגע איז געווען ווייט נישט קיין גוטע. דעם אומ־דערשראָקענעם אייראָפעאישן נביא און הערצליאַנישן מנהיג האָט מען נישט געקענט אַזוי לייכט איבערצייגן מיט אַ גוטן פּאַסטן! אַן אויפגערעגטער האָט נאָרדוי ווי אַמשאַרפּסטן פּאַרבאָטן זיינע דערמאָנטע פּריינט צו קומען ווען עס איז נאָכאַמאָל מיט אַזעלכע פּראָפּאָזיציעס. קיין באַצאָלטער נושאי־כלים ביי די נייע מנהיגים האָט ער נישט געוואָלט זיין.

אַ קורצע צייט שפּעטער איז פּראָפּ. ווייצמאַן געקומען צו נאָר־דויען געזעגענען זיך פאַר זיין ריזע קיין ארץ־ישׂראַל. זיין קומען איז אָבער נישט געווען בלוז אַ קורטוואַזער וויזיט. ווייצמאַן האָט נאָרדווען, אין נאָמען פון אַקציאָנס־קאָמיטעט, געמאַכט פּאַלגנדיקן פּאַרשלאָג: „די גרויסע יידישע עמיגראַציע און קאָלאָניזאַציע אין

אריזשראל פארלאנגט וויזיקע געלט־סכומים. די דאזיקע געלטער קען און דארף געבן דאָס אמעריקאנער יידנטום. נאָרדוי מיט זיין אויטאָריטעט און עלאָקווענז איז באַרופן צו לייסטן די דאָזיקע אַר־בעט. פון דעם איז אָפהענגיק די צוקונפט פון ציוניזם". אויך דאָס מאָל איז וויצמאָנס פאַרשלאָג דורכגעפאַלן. פאַרשידענע סיבות האָבן דערצו גורם געווען און בעיקר דאָס, וואָס נאָרדוי האָט גע־וואָלט דורכויס בלייבן אומאָפהענגיק פון דער ציוניסטישער עקזע־קוטיווע און איר פּאָליטיק, מיט וועלכער ער איז נישט מסכים גע־ווען. אויך האָט נאָרדוי חושד געווען געוויסע מאַכט־האַבער פון גרעטראַס־סטרײַט, אַז זיי ווילן פון אים פטור ווערן אין לאַנדאָן און אייראָפּע און פאַרשיקן אים קיין אמעריקע.

אַנשטאַט אין דער ווייטער אמעריקע, איז נאָרדוי געפאַרן צו דער נאָנטער שאַטלענדער לאַנדשאַפט. אויף דער רייזע האָבן אים באַגלייט זיין פרוי אַננא און די טאָכטער מאַקסאַ. זיינע רעפּעראַטן זיינען אומעטום אויפגענומען געוואָרן מיט דעם גרעסטן ענטוואַונג, מ'האַט זיך צו זיינע ווערטער צוגעהערט, ווי צו דערקלערונגען פון אַ נביא. אויך אין לאַנדאָן איז נאָרדוי אָפט אַרויסגעטראָטן, אויף יידישע מאַסן־פאַרזאַמלונגען. אַ סך מאָל האָט צוזאַמען מיט אים גערעדט צום יידישן פּובליקום זיין אַלטער לאַנדאָנער פריינט יִש־ראַל זאַנגוויל. אַ פּאַר וואָכן איז געווען רואיק און דאן, פּלוצלונג, האָבן זיך ווידער ווי אמערגסטן פאַרשאַרפט די באַציאונגען צווישן נאָרדויען און דער אָפיציעלער ציוניסטישער לייטונג. ביי אַ גרויסער ציוניסטישער פייערונג אין לאַנדאָן, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אַ סך פּראָמינענטע פּאָליטישע פּערזענלעכקייטן, צווישן זיי באַראָן דזשעמס ראָטשילד, הערבּערט סעמיועל, אַהר־העם און אַנדערע, האָט מאַקס נאָרדוי געהאַלטן אַ רעדע, וואָס האָט אַלעמען דערשיטערט מיט איר ריקזיכטלאָזער קריטיק און פּעסימיסטישן אַנאַליז לגבי די דיפּלאָמאַטישע דערגרייכונגען פון די געפּיערטע מנהיגים. נאָרדוים לייבן־שטימע האָט געדונערט מיט אַ שאַרפּער אַנקלאַגע, אַז מ'האַט פאַרנאַכלעסיקט די היסטאָרישע שאַנסן און נישט דערגרייכט דאָס, וואָס איז געווען נויטווענדיק פאַר דער ליי־זונג פון דער יידישער פּראַגע. די פאַרזאַמלטע זיינען געזעסן ווי אַבלים און די אָפיציעלע ציוניסטישע אַנפירער זיינען געוואָרן מלאַ כעס קעגן דעם דאָזיקן אַלטן ציוניסטישן וועטעראַן, וואָס וואַנט עפּנטלעך אַרויסצוזאָגן אַזעלכע דבורים און שטערט די יידישע שמחה. די ציוניסטישע פּרעסע האָט אין אירע באַריכטן פון דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג נישט דערמאָנט אפילו נאָרדוים נאָמען צווישן די רעדנער.

נאָרדוי האָט דאָס אַלץ אינגאָררט. ער איז געווען פאַרטון מיט זיין אינטענסיווער אַרבעט און מיט זיינע פלענער להבא. ער האָט זיך געגרייט סוף-כל-סוף צו באַזוכן ארץ-ישראל, און איז ענערניש צוגעטראַטן צו לערנען די מאָדערנע העברעאישע שפראַך. נאָרדוי האָט געהאַט בדעה צו איבעראַשן דעם ארץ-ישראלדיקן ישוב מיט זיינע רעפעראַטן געהאַלטן אין עברית. נאָר זעלטן האָט ער איצט געפונען צייט, בכדי צו אַרבעטן ביי זיין נייעם ווערק: „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“, וואָס האָט שוין לאַנג געדאַרפט דערשיינען אין דרוק. ווען ס'איז נאָרדויען אַמאָל באַשערט געווען אַ פרייע שעה, האָט ער זי מיט פרייד פאַרבראַכט אין געזעלשאַפט פון ישראל זאַנגווייל, וועמענס אַלטע פריינטשאַפט איז אים גע- בליבן טריי און אויפריכטיק, סיי פערזענלעך און סיי אידיאיש. דער גרויסער ענגליש-יידישער דיכטער און פירער פון די טעריטאָר- ריאַליסטן, איז זייט דער באַלפור-דעקלאַראַציע, ווידער געוואָרן אַ באַגייסטערטער אָנהענגער פון יידנשאַט אין ארץ-ישראל. ער איז אָבער נישט מסכים געווען מיט דער געמעסיקטער און פאַרזיכטיקער פּאָליטיק פון פּראָפ. ווייצמאַן און האָט געשטיצט מאַקס נאָרדוים ריכטונג פון מאַקסימאַליסטישן, פּאָליטישן ציוניזם. באַרימט זיינען געוואָרן זאַנגוויילס ווערטער, אַרויסגעזאָגט אַ צייט שפעטער, אויף דעם צוזאַמענפאַר פון אַמעריקאַניש-יידישן קאָנגרעס: „די גרויסע שעה, וואָס איז פון הערצלען דערוואַרט געוואָרן, האָט געפונען אַ קליינעם ציוניסטישן און יידישן דור. דער פּרעזידענט פון דער אַל- וועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קעניג פון שנאָרער“. אין דער נישט-פריינטלעכער, אָפט קעגנע- ריש-פאַרביסענער אַטמאָספּער אין לאַנדאָן, אין וועלכער מאַקס נאָרדויען איז איצט אויסגעקומען צו לעבן און צו קעמפן, איז יש- ראל זאַנגוויילס טרייע איבערגעגעבנקייט געוואָרן פאַר אים אַ גרוי- סער טרייסט און הילף.

דעם 25-טן יוני 1920 האָט נאָרדויען באַזוכט דער לאַנגדער- וואַרטעטער גרויסער גאַסט לואי ד. בראַנדייס. נאָרדוי האָט מיט דעם באַרימטן אַמעריקאַניש-יידישן מנהיג גערעדט אויספירלעך און אויפריכטיק. ער האָט אים געשילדערט די פאַרצווייפלטע לאַגע פון מזרח-איראָפּעאישן יידנטום און איבערגעגעבן שוידערלעכע פרטים פון דער אוקראַינישער שחיטה און פון דעם לעמבערגער פּאָגראַם. דאַן האָט ער בראַנדויסן דערציילט באַריכות וועגן דער סיטואַציע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און אירע לייטנס-אינסטאַנצן. נאָרדוי האָט גערעדט מיט פאַרביטערונג וועגן די אינטריגעס און מאַנעווערן, מיט וועלכע מ'וויל אים פּאָליטיש ליקווידירן, און האָט

אנטוויקלט פאר זיין גאסט די גרונט־פרינציפן פון זיין מלוכהשן, גרויס־ציוניסטישן פראָגראַם. נאָרדוים געדאַנקען־גאַנג און ציוניס־טישער מאַקסימאַליזם זיינען נישט געווען פרעמד לואי בראַנדייסן. ער האָט בעת דעם געשפרעך דערמאָנט נאָרדוים מעסאַזש צו די אַמעריקאַנער ציוניסטן, בעת זייער קאָנווענטשן ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה. בראַנדיים האָט מסכים געווען מיט נאָרדויען, אז די טראַגישע לאַגע פון ייִדישן פּאָלק פּאַרלאַנגט נאָר אַנדערע פּאָדערונג־גען און נאָר אַנדערע אַרבעטס־מאַסשטאַבן, ווי עס ווערט פּראָפּאַגירט און פּראַקטיצירט דורך די איצטיקע אָנפירער פון דער לאַנג־דאָנער עקזעקוטיווע. בראַנדיים איז געווען אַנטשלאָסן צו קעמפּן, ווי מאַקס נאָרדוי, פאַר אַ ייִדישער מאַסן־קאָלאָניאַליזאַציע אין אַרץ־ישׂראל, הגם זיין צוגאַנג איז געווען מער אַן עקאָנאָמישער ווי אַ פּאָליטישער, און האָט זיך אויסגעדריקט אין פּאָליטיקע ווערטער: „די פּאָליטיק האָט זיך געענדיקט, עס האָט זיך אָנגעהויבן די עקאָנאָמיק. די ביז־איצטיקע פירער זיינען געווען פּאָליטיקער און פּראָפּאַגאַנדיסטן. די נייע תקופה פאַרלאַנגט אַלס פירער מענטשן פון עקאָנאָמישער טאַט, פּאַכלייט פאַר אויפבויע און קאָלאָניאַליזאַציע!“ אויף בראַנדיים איינלאַדונג, איז נאָרדוי געקומען צו דער זיצונג פון דער אַמעריקאַנער דעלעגאַציע און האָט פאַר איר אַנטוויקלט די איינצלהייטן פון זיין פּראָגראַם.

אַ פאַר טעג שפּעטער האָבן זיך אָנגעהויבן די באַראַטונגען פון דער ציוניסטישער וועלט־קאָנפּערענץ אין לאַנדאָן. אַלס ערן־פּאַרזיצער איז געוויילט געוואָרן מאַקס נאָרדוי. דער פּאַקטישער פּאַרזיצער איז געווען לואי בראַנדייס, וועלכער איז באַגריסט געוואָרן ווי אַ נייער, גלענצענדיקער שטערן אויפן ציוניסטישן האַריואַנט. די ציוניסטישע מאַסן האָבן אין אים געזען דעם צוקונפטיקן פרעזידענט פון דער ייִדישער רעפּובליק אין אַרץ־ישׂראל. אויף דער קאָנפּערענץ איז געקומען צו אַ שאַרפּן קאַמף צווישן פּינסק (ווייצמאַן) און וואַשינגטאָן (בראַנדייס). זיכער האָבן אין דעם דאָזיקן קאַמף געשפּילט אַ גרויסע ראָל די פּערזענלעכע מאָמענטן. אָבער בעיקר איז דאָס געווען אַ קאָנפליקט צווישן צוויי באַזונדערע ציוניסטישע וועלט־אַנשוואַונגען. די מערהייט, וועלכע האָט געשטיצט ווייצמאַן־נען, זיין פּאָליטיק און פירונג, האָט רעפּרעזענטירט די ציוניסטישע מאַסן־באַוועגונג פון מזרח־און מיטל־אייראָפּע מיט אירע פּאַרטייר־אישע און גייסטיקע טראַדיציעס. די מינדערהייט, וועלכע איז באַשטאַנען פון די אַמעריקאַנער און אַ פּאַר קליינע גרופּן פון מערב־אייראָפּע, האָט פאַרלאַנגט אַ גרינטלעכע ענדערונג אין דעם ביז־איצטיקן לייטונגס־סיסטעם, בעיקר אין דער עקאָנאָמיק, וואָס דאַרף

ראציאנאליזירט און אוועקגעשטעלט ווערן אויף קאמערציעלע יסודות. געזיגט האָט די ריכטונג פון „פראקטישן ציוניזם“ און „אחד-העמזים“, וועלכע איז זייט אַ יאָרצענטליק געווען ביי דער מאַכט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. פראָפ. ווייצמאַן איז געוויילט גע-וואָרן אַלס פּרעזידענט פון דער וועלט-אָרגאַניזאַציע און נאָרם סאָ-קאָלאָוו אַלס פּרעזידענט פון דער עקזעקוטיווע. בכדי מפיס צו זיין די אַמעריקאַנער, האָט מען בראַנדייסן געוויילט אַלס ערן-פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט-אָרגאַניזאַציע. אָבער בראַנדייס איז מיט זיין דעלעגאַציע באַלד אוועק ברוגז'לעך פון לאַנדאָן. אויך אין דעם לאַגער פון די זיגער, איז די שטימונג נישט געווען קיין געהויר בענע, מ'האָט מורא געהאַט, אַז דער ברוגז פון די אַמעריקאַנער וועט שטערן די געלט-זאַמלונגען. די ציוניסטישע קאָנפּערענץ איז געשלאָסן געוואָרן אין אַ געדריקטער שטימונג און אין דעם הלל פון דער ציוניסטישער ווירקלעכקייט איז געבליבן הענגען די טראַגישע פּראַגע, וועלכע ווייצמאַן האָט געשטעלט בעת דער קאָנפּערענץ: „ידיש פּאַלק, וווּ ביזטו און וואָס האָסטו געטון פאַר ארץ-ישראל! ?“.

בראַנדייסעס דורכפאַל איז געווען גלייכצייטיק דער דורכפאַל פון די פּאַליטישע ציוניסטן און פון מאַסס נאָרדווען. ווי אַ פאַר-צווייפּלטער קאַסאַנדראַרוף האָבן געקלונגען נאָרדווען ווערטער: „איר לייגט אָפּ אונזער דערלייזונג אויף הונדערט יאָר, אויב נישט אויף תּמיד יי“. ווען מען האָט נאָרדווען פּאַרגעשלאָגן אָנצונעמען אַ מאַנדאַט אַלס מיטגליד פון דעם נייגעוויילטן ציוניסטישן אַק-ציאָנס-קאָמיטעט, האָט ער פאַרלאַנגט, אַז צוזאַמען מיט אים זאָלן אַרײַן אין אַקציאָנס-קאָמיטעט אייניקע אַנדערע פּאַליטישע ציו-ניסטן. זיין פאַרלאַנג איז אָבער נישט דערפילט געוואָרן און נאָרדווי האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם מאַנדאַט.

בעת דער ציוניסטישער וועלט-קאָנפּערענץ זיינען אין לאַנדאָן פּאַרגעקומען אַ פּאַר ידישע פּאַלקס-פאַרזאַמלונגען. כמעט אויף אַלע האָט נאָרדווי געהאַלטן באַניסטרעטע רעדעס. אַ שטאַרקן איינדרוק האָט אויף אים געמאַכט די פאַרזאַמלונג פון פּועלי-ציון, אין וועל-כער עס האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער יידן פון די אַרעמע אַר-בעטער-קוואַרטאַלן. זיי זיינען צוזאַמען מיט זייערע פּרויען און קינד-דער געקומען זען און הערן דעם באַרימטן שריפטשטעלער און ציו-ניסטישן מנהיג, ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק, ביים אָנהויב פון פּאַליטישן ציוניזם, האָט נאָרדווי טיף געגלויבט אין דעם שאַפּונגס-כוח און אידייאַישן שוונג פון יידישן אַרבעטער-קלאַס. ער האָט איצט פאַר די ידישע פּראַלעטאַריער פון ווייטשעפּל אַנטוויקלט דעם

פראגראם פון פאליטישן ציוניזם, און איז געווען גליקלעך, ווען זיינע ווערטער האָבן אַרויסגערוּפֿן אַ שטורם פֿון לייַדנשאַפֿטלעכער און ענטוויאַסטישער הסכמה.

צום שלום פון דער קאָנפֿערענץ איז אין ריזיקן אַלבערט־האַל פֿאַנגעקומען אַ מעכטיקע ציוניסטישע מאַניפעסטאַציע, אין וועל־כער עס האָבן זיך באַטייליקט צוועלף טויזנט יידן. אָנוועזנדיק זיי נען געווען פֿירנדיקע מיטגלידער פֿון דער ענגלישער רעגירונג און אַנדערע פֿראַמינענטע פֿערזענלעכקייטן. רעדעס האָבן געהאַלטן לאַרד באַלפור, לאַרד ראָבערט סעסיל, קאַלאַנעל וועדזשוווד, נאַרדוי, ווייצ־מאַן, סאַקאַלאָוו, אוסישקין און אַנדערע. נאַרדויס אויספֿירונגען האָבן געמאַכט אַ טיפֿן איינדרוק, אָבער זיינען אויפֿגענומען געוואָרן מיט אַ גרויסער אומצופֿרידנקייט דורך די אָפיציעלע ציוניסטישע קרייזן. עס האָבן זיך אפֿילו געלאָזט הערן שטילע פֿראַטעסט־אויס־דרוקן קעגן נאַרדויען, דעם „פֿאַרעמער“. דער ערווירדיקער זקן מיט דער נביאישער געשטאַלט און מעכטיקער שטימע, האָט גע־רעדט נישט נאָר וועגן ייִדישער דאַנקבאַרקייט לִגְבִּי ענגלאַנד, נאָר אויך וועגן ענגלישע פֿאַרפֿליכטונגען לִגְבִּי דעם ייִדישן פֿאָלק, וואָס האָט אַן אַלטן אָבער גוטן זכרון און פֿאַרגעסט נישט די טובות אָבער אויך נישט די רעות. נאַרדוי האָט מיט פֿאַטעטישע ווערטער גערעדט וועגן דער ענגלישער ליבע פֿאַרן ייִדישן תנ"ך, און דאָן האָט ער קלאָר אָנגעוויזן אויף די בריטישע מיליטערישע און פֿאַלי־טישע אינטערעסן, וועלכע דאַרפֿן האָבן די שנעלע און פֿולשטענדיקע רעאַליזירונג פֿון ציוניזם.

נאַרדויס רעדע אין אַלבערט־האַל איז געוואָרן דער סיום, דאָס לעצטע וואָרט פֿון זיין געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט אין לאַנדאָן. די דעזידירנדיקע פֿאַקטאָרן אויף גרעטראַסליסטריט האָבן איצט, נאָך דעם דורכפֿאַל פֿון בראַנדייסן און פֿון די פֿאַליטישע ציוניסטן, גע־האַלטן, אַז ס'איז ענדלעך געקומען די צייט אָפֿצורעכענען זיך מיט מאַסן נאַרדויען. מ'האַט זיין ביוראָ־צימער איבערגעגעבן פֿאַר איי־נעם פֿון די „וויכטיקע“ סעקרעטאַרן און נאַרדויס אַרבעט־טיש האָט מען אַרויסגעשטעלט אין אַ ווינקל פֿון קאַרידאָר. ווען נאַרדוי איז געקומען צו דער אַרבעט, האָט אים דער הויזוועכטער, אַ פֿשו־טער און האַרציקער עמ־ייד, אויפֿגעקלערט, וואָס דאָ איז פֿאַרגע־קומען, צוגעבנדיק דעם באַקאַנטן פֿסוק: „לאַ המקום מכבד את האדם...“.

נאַרדוי איז געוואָרן שטאַרק אויפֿגעבראַכט צוליב דער דאָזיקער באַליידיקנדיקער האַנדלונג מצד די ציוניסטישע אינסטאַנצן. ער איז אַוועקגעגאַנגען און איז מער נישט צוריקגעקומען צו דער אַרבעט.

באלד איז רייה געוואָרן זיין באַשלוס צו פאַרלאָזן לאַנדאָן און צו-
 ריקצופאַרן קיין פאַריז, פון וואָנען ס'איז אָנגעקומען אַ דערלויב-
 ניש פון דער פראַנצויזישער רעגירונג אויף אַ סטאַבילן אויפנהאַלט.
 דעם 16-טן סעפטעמבער 1920 איז מאַקס נאָרדוי צוזאַמען מיט
 זיין פאַמיליע צוריקגעפאַרן קיין פאַריז. ס'איז געווען אַ פרייציטיג-
 קער האַרבסט-טאָג און די טראַטואַרן פון די ברייטע בולוואַרן, דורך
 וועלכע מען איז אַהיימגעפאַרן, האָבן זיך באַדעקט מיט פאַרנעלמע,
 פאַרטריקנטע בויס-בלעטער. טיף פאַרטראַכט, מיט אַ פאַרטרויערטן,
 כמעט מעלאַנכאָלישן בליק, האָט נאָרדוי געקוקט אויף די גאַסן און
 די מענטשן פון דער פראַנצויזישער מעטראָפאָליע. צי איז דאָס
 באַמת פאַריז, די שטאָט פון זיינע חלומות און בענקשאַפטן? „פאַ-
 ריז, פאַריז, דו מיין פרייד און מיין שמערץ!“ האָבן געשעפּטשעט
 נאָרדויס ליפּן.

קאָפיטל מ"ח

„דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“

פאַריז פון סוף 1920 איז נישט געווען פאַריז פון פאר דער
 דער מלחמה. הגם עס איז שוין צוויי יאָר פאַרגאַנגען נאָך דעם
 וואָפּנשטילשטאַנד, זיינען דאָך די קריגס-סימנים, אין יעדער הינ-
 זיכט, נאָך געווען בולט. טיפע שנויים זיינען פאַרנעקומען אין
 פראַנצויזישן לעבן, נישט נאָר אין דער פאָליטיק און עקאָנאָמיק,
 נאָר אויך אין דער פּסיכיק און מאָראַל. די סאָציאַלע קעגנזאַצן
 צווישן אַרעם און רייך, און די שפּאַנונג צווישן דעם פראָלעטאַר-
 ריאַט און די באַזיצנדיקע קלאַסן, האָבן זיך פאַרשאַרפט. עקאָנאָ-
 מישע שטרייקן און פאָליטישע ליידנשאַפטן זיינען געוואָרן אַ טאָג
 טעגלעכע דערשיינונג. אַ גרויסער טייל פון דער מעגלעכער יוגנט
 איז געפאַלן אויף די שלאַכט-פעלדער, אָן אַנדערער טייל איז צוריק-
 געקומען, פאַרלעצט פיזיש און אָפט גייסטיק. הונדערטער טויזנטער
 געוועזענע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן זייערע בעסטע יאָרן און כוחות
 אוועקגעגעבן, בכדי צו ראַטעווען פראַנקרייך און די מענטשהייט,
 האָבן איצט איבערגעלעבט אַ טיפע און ביטערע אַנטווישונג, זענען

דיק, ווי דאָס נאָך־מלחמהדיקע פראַנקרייך איז ווייט פון דעם איי־דעאל, פאַר וועלכן זיי האָבן געקעמפט און געבלוטקט אויף אומ־צאָליקע שלאַכט־פּעלדער. דאָס עלנט פון די קריגס־קרבתות איז געווען גרויס און האָט געשאַפן אַ שרייענדיקן קאָנטראַסט צו דעם רייכן לוקסוס פון די מלחמה־שפּעקולאַנטן. די אויפגעקומענע גביר־רים האָבן אַרײַנגעטראָגן אַ נייעם טאָן, גראַד אַ נישט־סימפּאַטישן, אין פּאָליטישן און גײסטיקן לעבן פון נאָך־מלחמהדיקן פראַנקרייך. ס'איז פאַרשוונדן די אַמאָליקע רואיקע, אָבער גלייכצײטיק הויך־ציוויליזירטע און סובטעל־קולטורעלע אַטמאָספּער פון פּאַריז 1914. מען האָט געלעבט ווי אויף אַ ווילקאָן. אַ טײל פון דער צוריקגע־קומענער יוגנט האָט בײַ משונהדיקע, נייע דזשאַז־טענץ און אין אַ פריילעכן געטומל געוואָלט פאַרגעסן וועגן אַלע צרות און דאָנות, אַנדערע ווידער זײנען אַרומגענאַנגען פאַרביטערט און האָבן אָפט זיך פאַרבונדן מיט רעוואָלוציאָנערע, קאָמוניסטישע און אַנאַרכיס־טישע באַוועגונגען. ווי אַ קאָשמאַר האָט די אַרבעטס־קאָזיקייט גע־לאַסטעט אויף הונדערטער טויזנטער פּראָלעטאַריער. בעת דער מל־חמה, זײנען אויפן אָרט פון מאָביליזירטע מענער, אַרײַנגעצויגן גע־וואָרן אין פּראָדוקציע־פּראָצעס פון לאַנד אומצאָליקע פרויען פון יעדן אַלטער און קלאַס, און זיי זײנען מײסטנס אויף די דאָזיקע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס געבליבן אויך נאָך דער מלחמה, ווען זײערע מענער זײנען צוריקגעקומען פון דעם פּראָנט. די מעכטיקע קריגס־אינדוסטריע האָט זיך שוין לאַנג ליקווידירט און די באַנייטע פרי־דנס־פּראָדוקציע איז נישט געווען ביכולת צו באַשעפּטיקן אַלע פרי־געבליבענע אַרבעטס־הענט. דער ווירטשאַפּטלעכער אויפבו־י־פּראָצעס פון איראָפּע איז געשטערט געוואָרן דורך דער אומזיכערער פּאָליטישער לאַגע און דורך מיליטעריש־סטראַטעגישע קאָמפּליקאַציעס. הגם עס זײנען, אויסער דעם ווערסאַלער שלום־פאַרטראַג, גע־שלאָסן געוואָרן אומצאָליקע פאַקטן, איז די וועלט ווייט געווען פון שלום און פון אַ רואיקער אַטמאָספּער. די דאָזיקע פּאָליטישע און ווירטשאַפּטלעכע אומזיכערקייט האָט געהאַט אַ פאַטאַלע השפּעה אינם מאַראַליש־גײסטיקן לעבן פון דער נאָך־מלחמהדיקער איראָפּע. עס זײנען אָפט פאַרווישט געוואָרן די גרענעצן און די געזעצן פון „גוט“ און „שלעכט“. אין דער ליטעראַטור און אין דער פּרעסע האָבן לייכטזיניקע, מאַראַליש־מינדערווערטיקע און דעמאָגאָגישע שאַפונגען באַקומען די הויפּט־שליטה.

דאָס איז געווען די גײסטיקע אַטמאָספּער, וועלכע מאַקס נאָר־דוי האָט אָנגעטראָפן, צוריקקומענדיק אין האַרבסט 1920 קיין פאַ־

ריו. אין דער דאָזיקער דעקאָרענטישער ירידה־שטימונג פון „אונז מערגאנג פון דער מערב־וועלט“ (אָסוואַלד שפּענגלערס בוך), האָט נאָרדוי זיך גענומען פאַרענדיקן זיין ווערק: „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“, וואָס איז געווען זיין לעצט בוך, אַ המשך און אַ סיום פון די „קאָנווענציאָנעלע שקרים“. נישט לייכט און נישט באַקוועם איז איצט געווען פאַר נאָרדויען צו אַרבעטן. ער האָט נישט געווינט ווי אַמאָל און נישט פאַרדינט ווי פאַר דער מלחמה. די נייע געזעלשאַפטלעכע און גייסטיקע שטרעמונגען און פאַרמען זיינען אים געווען פרעמד און אָפּשטויסנדיק. ער האָט מער קיין נחת נישט געהאַט פון דער פראַנצויזישער מעטראָפאָליע, אזוי ווי אין די אַמאָליקע „אַלטע, גוטע צייטן“. אין זיין פאַרזי איז איצט געווען אַ סך מער שמערץ ווי פרייד!

דעם ציוניזם און זיין יידנשאַטלערישן פראַגראַם, האָט נאָר־דוי ווייטער אַקטיוו געדינט אין די לעצטע זיינע צוויי לעבנס־יאָרן אין פאַרזי. קוים צוריקגעקומען, פיר טאָג שפּעטער, האָט שוין נאָר־דוי פּרעזידירט אויף אַ גרויסן מיטינג פון די פראַנצויזישע ציוניסטן, און די שטים פון דעם 71־יעריקן מנהיג האָט ווידער געדוירט נערט פאַר אַ שנעלער מלוכה־שיידישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישׂראַל און קעגן דער פאַלשער, קליינלעכער פּאָליטיק פון דער לאַנדי־דאָנער עקזעקוטיווע. נאָרדוי האָט גערופן דאָס פראַנצויזישע יידני־טום צו באַפרייען זיך פון די אַסימילאַציע־אילוועס, און ווי אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, ווען ער האָט פּאָלעמיוזירט קעגן דעם באַרימטן יידיש־פראַנצויזישן געלערנטן ט. ריינאָד און דער אַנטי־נאַציאָד נאַלער טענדענץ פון זיין בוך „די געשיכטע פון איזראַעליטן“, זיי גען נאָרדוים שטראַף־רייד געווען קאַטעגאָרישע און שאַרפע. אין דעם זעלבן גייסט האָט נאָרדוי גערעדט און געמאָנט אויף דעם פּיר־ערלעכן קבלת־פנים־באַנקעט, וועלכן די פאַרזיער ציוניסטן האָבן פאַר אים איינגעאָרדנט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער. עס האָבן אים באַגריסט, האַרציק און אויפריכטיק פראָפ. ווירטאַר באַש, אַ באַרימטער יידיש־פראַנצויזישער געלערנטער און פּאָליטיקער, די ציוניסטישע עסקנים ד״ר מאַרמאַרעק און ד״ר יאַקאָבזאָן און אַנדערע. נאָרדוי האָט זיך געפּילט אַרומגערינגלט מיט אַלטע און יונגע פריינט און נאָך דער לאַנדאָנער קאָלטקייט איז דאָס פאַר אים געווען אַ פריידי־קע איבעראַשונג און סאַטיספאַקציע.

אַבער נאָרדוים חשבונות מיט פאַרזי און אייראָפּע בכלל, זיינען געווען שוין פאַרענדיקט. זיין גאַנץ טראַכטן און טרויען איז איצט געווען באַשעפטיקט מיט און אין ארץ־ישׂראַל. ער האָט אָנגענומען

דעם פעסטן באשלוס, ווי אמשנעלסטן זיך צו געפינען אין אלט־
 נייעם יידישן לאַנד על מנת להשתקע שם. אָפּט האָט זיך נאָרדוי
 איצט דערמאָנט אין זיין פעסטער יוגנט־היים, וווּ דער טויט־קראַנט־
 קער פּאָטער ר' נבריאַל זידפּעלד האָט מיט אַ שוואַכער שטימע אָבער
 מיט אַ שטאַרקן פּאַרלאַנג גערעדט וועגן זיין ווילן צו שטאַרבן אין
 ירושלים, עיר הקודש. פּראָפּ. ווייצמאַן איז געקומען (צוזאַמען מיט
 דעם באַווסטן ציוניסטישן עסקן יצחק ניידיטש) אויף אַ באַזוך צו
 נאָרדווען קיין פּאַרזיז, און האָט ווידעראַמאָל פּאַרנעשלאָגן נאָרדווען
 טורנעע קיין אַמעריקע לטובת די פּאַרזיז. אָבער נאָרדוי האָט שוין
 געהאַט פעסטגעשטעלט זיין אייגענעם פּלאַן. ער איז געווען אַנט־
 שלאַסן צו פּאַרזיז קיין אַמעריקע מיט אַ רעפּעראַטן־טורנעע וועגן
 יידיש־ציוניסטישע און אַלגעמיינ־מענטשלעכע פּראָבלעמען. דורך
 דער פּאַרמיטלונג פון זיין גוטן פּריינט ד"ר סטיפּען ווייז, דעם באַ־
 רימטן יידיש־אַמעריקאַנער מנהיג (וועלכער האָט ווי נאָרדוי און
 הערצל, געשטאַמט פון אונגאַרן!), איז געשלאָסן געוואָרן אַן אַנט־
 שפּרעכנדיקער אָפּמאַך צווישן נאָרדווען און זיין אַמעריקאַנער ביי־
 כער־פּאַרלאַנגער מיסטער פּיקינס. פּאַרזיז קיין אַמעריקע, באַזוכן דאָרט
 די גרעסטע צענטערן, באַגייסטערן און דעראַבערן די עפּנטלעכע
 מיינונג, ווי עס איז אים דאָס געלונגען, מיט יאָרן צוריק אין אייר
 ראָפּע, און דאָן אויף אייביק — קיין ארץ־ישׂראל: דאָס איז איצט
 געוואָרן נאָרדווען פּלאַן און ציל. די אַמעריקאַנער רעפּעראַטן־רייזע
 האָט געדאַרפט באַנייען נאָרדווען השפּעה אין דער וועלט און גלייכ־
 צייטיק פּאַרזיז־כערן זיין מאַטעריעלע צוקונפט אין ארץ־ישׂראל.

אָבער קודם כל איז נויטיק געווען צו פּאַרענדיקן די אַרבעט
 ביים ווערק „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“. מיט דער גרעסטער
 אָנשטרענגונג, איז דאָס נאָרדווען ענדלעך געלונגען. זיין ניי בוך
 איז פּאַרטיק געוואָרן אין מאַנוסקריפּט און גרייט געווען צום דרוק.

אין דעם „מהות פון דער ציוויליזאַציע“ קומט צום אויסדרוק
 נאָרדווען גייסטיקער אני מאמין, זיין שליומתיקע, אַנטגילטיקע
 וועלט־אַנשויואונג. געדאַנקען און לאָזונגען, וועלכע זיינען מיט אַן
 ערך 40 יאָר צוריק, קעמפּעריש פּראָקלאַמירט געוואָרן אין „די
 קאַנווענציאָנעלע שקרים פון אונזער ציוויליזאַציע“, זיינען אין נאָר־
 דווען לעצטן ווערק אַנטוויקלט און פּאַרטיפט געוואָרן. מ'דערציילט
 וועגן נאָרדווען, אַז נאָכן פּאַרענדיקן זיין „מהות פון דער ציווילי־
 זאַציע“, האָט ער געזאָגט האַלב אין ערנסט און האַלב אין שפּאַס:
 מיר איז עס אַזוי געגאַנגען ווי די יידן אין מדבר, זיי האָבן געמוזט
 וואַנדערן פּערציק יאָר, ביי זיי זיינען ראוי געווען פּאַרזיז אויסדער־

וויילטן לאַנד. אויך איך האָב געמוזט וואַנדערן פּערציק יאָר אין מענטשלעכן מדבר, ביז עכ מיר באַשערט געווען צו דערקענען אַ סך טעות'ן און צו געפינען דעם וועג צום ריכטיקן וועלט-באָנעם.

אַנדערש דענקט מען און אַנדערש שרייבט מען, ווען מען איז אַלט 30 יאָר, און אַנדערש ווען מען איז אַ זקן פון 70 יאָר. פּאַטע-טישע קאַמפּר-לאָזונגען און קריטישע, ריקזיכטלאָזע אורטיילן פון די „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ האָבן באַקומען אין דעם „מהות פון דער ציוויליזאַציע“ אַ סקעפטישע אָפּשוואַכונג און אַ זעלבסט-קריטישע פּאַרטיפּונג. אַלץ איז פּאַרגענלעך און ענדערט זיך אין מענטש-לעכן לעבן. „פּאַנאָ רעיי“ (אַלץ פּליסט), ווי עס האָבן געזאָגט די אַלטע גריכן, און שליסלעך, צום סוף איז אַלץ: הבל הבלים! נאָר-דווי ציטירט מיט אַ געוויסער מעלאַנכאָלישער רעזינאַציע דעם באַ-רימטן זאַץ פון ערטסט רענאַן: „די איינציקע זאַך, וואָס קען אונז געבן אַ געוויסע השגה וועגן דעם באַגריף: אומענדלעכקייט („אין סוף“) איז די מענטשלעכע נאַרישקייט!“.

נאָך מיט פּערציק יאָר צוריק, אין זיינע „קאָנווענציאָנעלע שקרים“, האָט נאָרדווי דערקלערט דעם יחיד אַלס דעם אייגנטלעכן פּאַקטאָר און שעפּער פון יעדן מענטשלעכן פּראָגראַם. נאָרדווי סקעפטישע באַציאונג צום מענטשלעכן שכל, וואָס וויל מיט דער הילף פון אויסגעקליגלטע געזעלשאַפּטלעכע סיסטעמען און קאָלעקטיוויטישע טעאָריעס באַגליקן די מענטשהייט, איז אין זיין לעצטן ווערק געקומען נאָך בולטער צום אויסדרוק. זאָל מען דעם מענטש, דעם יחיד, איבערלאָזן די פּרייהייט: דאָס איז געווען און איז גע-בליבן דער הויפּט-יסוד פון נאָרדוויס גייסטיקן אני מאַמין. די צי-וויליזאַציע איז געשאַפּן געוואָרן דורך דעם יחיד, און איר הוה און עתיד איז פּאַרבונדן מיט דעם אינדיווידוואַליסטישן פּרינציפּ. נאָר-דווי האַלט, אַז יעדע קאָלעקטיוויטישע שיטה מוז פירן צו אַ מענטש-לעכער פּאַרשקלאַפּונג, צו אַ קנעכטישער עבדות פון דעם מענטש לגבי דעם קאָלעקטיוו, דער מלוכה. דער מהות פון דער ציוויליזאַציע איז אַלזאָ באַשטאַנען און וועט תמיד באַשטיין קודם-כּל אין דער פּרייהייט פון יחיד.

נאָרדוויס קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו וועגן אינדיווידועלער פּרייהייט אַלס אַ פּרינציפּיעלער קעגנזאַץ צו דער קאָלעקטיוויטישער שער שטאַטס-אידעאָלאָגיע, איז נישט געווען פּאַפּולער אין יענער נאָך-מלחמהדיקער צייט, ווען די לענינישע „דיקטאַטור פון פּראָלע-טאַריאַט“ האָט באַהערשט אַ גאַנצן וועלט-טייל און די איבעריקע וועלט איז שטאַרק באַאיינפּלוסט געווען פון מאַרקסיסטישע און

סתם-מלכה'שע קאנצעפציעס. כמעט די גאנצע אייראָפּעאישע אינ-טעליגענץ האָט דעמאָלט איר פּאָליטישן און גייסטיקן אני מאמין באַזירט אויף אַ קולט, ממש אַ רעליגיעזן און לגמרי קריטיק-לאָזן לגבי דעם קאלעקטיוויסטישן, שטאַטלעכן פּרינציפּ. נאָרדוויס אַפּאָ-טעאָזע פון יחיד אַלס דעם שעפּער און בויער פון דער ציוויליזאַ-ציע, איז געווען די גייסטיקע און מאָראַלישע ירושה פון דער גרוי-טער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע. טראַצדעם איז זי דעמאָלט באַ-טראַכט געוואָרן דורך דער געוואַלדיקער מערהייט פון אינטעלעק-טואַליסטן אַלס אַ „רעאַקציאָנערע“ און „פּאַלשע“ טעאָריע. די 30 יאָר, וואָס זיינען פּאַרגאַנגען זייט נאָרדוויס „מהות פון דער ציווי-ליזאַציע“, האָבן מיט זייער שרעקלעכער ווירקלעכקייט, באַוווּזן ווי דיכטיק עס איז געווען נאָרדוויס אָפּשאַצונג פון דער געפּאַר, וועלכע דראָט דער מענטשהייט מצד דער פּאַרשקלאַפונג פון יחיד דורך אַ שטאַטלעכער עברות.

דער איידעלער הומאַניזם און גלויבן אין דער מענטשהייט, טראַץ אַלעמען, איז דער פּירנדיקער געדאַנק און מאָטיוו פון נאָר-דוויס לעצטן און גרויסן ווערק. זיי פּאַרבינדן זיך גייסטיק און מאָ-ראַליש מיט די פּרינציפּן און עטישע אימפּעראַטיוון פון תנ"ך. נאָר-דוויס, וועלכער האָט אין זיינע „קאָנווענציאָנעלע שקרים“ אַפּאָטעאַ-זירט די גריכישע מיטאַלאָגיע און איר עסטעטיק אַלס קעגנזאַץ צום „באַשרענקטן און פּאַרמאַליסטישן גייסט פון יידישן תנ"ך“, איז אין זיין „מהות פון דער ציוויליזאַציע“ געקומען צו דער היפּוכרי-קער איבערצייגונג. איצט, אַלס 70-יעריקער זקן און יידישער מנהיג, פאַרשטייט ער טיפּער און גערעכטער אָפּצושאַצן דעם תנ"ך, אַלס דעם קוואַל פון אייביקייטן און אמתן, אין קעגנזאַץ צום גריכישן קולט פון שיינקייט, וואָס איז אויבערפּלעכלעך און פּאַרגענגלעך. ווי אין זיינע ביזיאַטיקע ווערק, איז אויך דאָסמאָל נאָרדוויס פּעדער שאַרף און גייסטרעייך, הגם צוריקגעהאַלטן אין פּאַרם און סטיל. זיין לאַגיק איז קאָנסעקווענט און אויף פּאַקטן באַזירט. זיין נביר אישער פּאַטאָם איז, טראַץ די סקעפּטישע שטימונגען, געבליבן מעכטיק און איבערצייגנדיק. זיין קאַמפּס-גייסט איז, טראַץ דער אַלמטיק און מידקייט, געווענדעט מיט דער גאַנצער קראַפט קעגן אַלץ, וואָס איז שלעכט און פּאַלש, היפּאָקריטיש און פּאַראַזיטיש.

אויך דאָסמאָל זיינען נאָרדוויס געזעלשאַפּטלעכע און ריינ-וויסנ-שאַפּטלעכע אויספירונגען פּאַרבונדן מיט אַ געוויסער, אָריגינעלער פּילאָזאָפּישער שיטה. די נאַטור און דאָס, וואָס רינגלט אונז אַרום, עקזיסטירט בלויז לויט אונזערע מענטשלעכע השגות און חושים.

זיכער זיינען מיר אונטערגעוואָרפן די געזעצן פון אוניווערזום, אָבער די דאָזיקע געזעצן ווערן געפּאַרמט אין אונזער גייסט. מיר אָרדנען זיך איין דעם קאָסמאָס, זיינע געזעצן און סטרוקטור, לויט אונזערע לעבנס־נויטווענדיקייטן, בכדי נישט אַרײַנצופאַלן אין אַ פּולשטענדיקן כאָאָס. אָבער אונזער וויסן און פּאַרשטיין פון דעם קאָסמאָס איז באַגרענעצט, און אונזער אייביקער דורשט אויסצור־פּאַרשן אַלץ ביז צום יסוד איז און בלייבט אַ נישט־דערפילטער פּאַר־לאַנג. יעדע נייע וויסנשאַפּטלעכע אַנטדעקונג און טעכנישע דער־פּינדונג שטעלט די מענטשהייט פאַר נייע שווערע פּראָבלעמען. וואָס מער מיר פּראָגרעסירן אין אונזער מענטשלעכער אַנטוויקלונג, אַלץ מער אָפּגעשטאַנען בלייבן מיר לגבי דעם וואַססנדיקן קאָמפּלעקס פון נייע אויפנאַבן און פּרישע סודות. די ציוויליזאַציע און איר מהות שאַפן פאַר יעדן מענטשלעכן דור די נויטיקע מאַטעריעלע און גייסטיקע פּאַרמען, וואָס בילדן אַ שוין־באַריערע קעגן דעם מעכטיקן, שרעקלעכן און אומברחמנותדיקן וועלט־כאַאָס. נאָרדוים פּילאָזאָפּישער אני מאמין זוכט אין סטאָאִיציוז זיין ריכטונג און טרייסט. יעדער דור און יעדער מענטש האָט צו דערפילן זיין פליכט, און אין דעם געפינט ער זיין גליק און תּיקון. נאָרדוים פּאַרענדיקט זיין לעצט בוך מיט פּאָלגנדיקע ווערטער: „די ציוויליזאַציע מיט אַלע אירע טעכנישע און אָרגאַניזאַטאָרישע דערגרייכונגען ברענגט גישט קיין גליק, אזוי ווי דער שכל ברענגט גישט דאָס גאַנצע דער־קענען. עס בלייבט אונז נאָר די אויפנאַבע צו מאַכן דאָס בעסטע פון דער ציוויליזאַציע, און גוט אויפצופאַסן, אַז גרענעצלעאָזער עגאָ־איום און קליינלעכער גייסט זאָלן נישט באַנוצן די ציוויליזאַציע, בכדי דעם מענטשן צוצוגעבן צו די שלעכטס, וואָס לאָזן זיך נישט אויסמיידן, נייע שלעכטס, וואָס לאָזן זיך יאָ פאַרהיטן!“

עס איז געווען סימפּטאָמאַטיש פאַר די נייע צייטן, אַז נאָרדוים ווערק: „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“ האָט נישט געפונען קיין פאַרלעגער. די פאַרלעגער אין פּראַנקרייך, ענגלאַנד און דייטש־לאַנד, וועלכע האָבן זיך אַמאָל געריסן אַרויסצוגעבן יעדע נייע פּוב־ליקאַציע פון גרויסן און באַרימטן אייראָפּעאישן שרייבער און דענ־קער מאַקס נאָרדוים, זיינען איצט געווען ביי אַן אַנדערער מיינונג. דאָס נאָך־מלחמהדיקע אייראָפּע איז געוואָרן אַנדערש, ווי פאַר דער מלחמה. מען האָט געזוכט לייכטע און סענסאַציאָנעלע ביכער, פאַר ערנסטע ווערק איז געקומען אַ שווערע צייט.

ערשט אַן ערך צען יאָר נאָך נאָרדוים טויט איז זיין גרויס און לעצט לעבנס־ווערק דערשינען ענדלעך אין דרום.

יאָרן פון קראַנקהייט און טרויער

ס'איז געווען סוף נאָוועמבער 1920, ווען מאַקס נאָרדוי, פאָר-טון אינטענסיוו ביים פאַרענדיקן זיין לעצט ווערק, „דער מהות פון דער ציוויליזאַציע“, האָט זיך ממש בכוח אַוועקגעריסן פון זיין ליי-טעראַריש-פּילאָזאָפּישער שאַפונג, און איז געגאַנגען אויף אַ פּאָלקס-מיטינג אין בעלוויל, וווּ פאַריזער יידישע מאַסן פון אַרבעט און נויט האָבן אים מיט אומגעדולד אָפּגעוואָרט. צוזאַמען מיט זיין פרוי האָט דער באַרימטער שריפטשטעלער און ציוניסטישער מנהיג, לאַנג געוואַנדערט איבער די אַרעמע און ענגע געסלעך פון בעלוויל-לער און מענילמאַנטאַנער קוואַרטאַל, ביז זיי זיינען צוגעקומען צו איינעם פון די אַלטע און מאָלערישע הייזער, וווּ דער מיטינג האָט געדאַרפט פּאַרקומען. עס איז געווען אַ נאַסער און פינצטערער אָווונט, און עפעס אַ דעפּרימירנדיקע, הילף- און האָפּנונגס-לאָזע שטימונג איז געלעגן אין דער פאַרנעפּלטער, שטיקנדיקער לופט דאָ אין דער גאַנצער סביבה, וווּ עס האָבן געווינט, געלעבט און אָפּט בלוזי וועגעטירט טויזנטער יידישע עמיגראַנטן-משפּחות פון רוס-לאַנד, פּוילן, ליטע, רומעניע, גאַליציע און פון אַנדערע מקומות אין מזרח-איייראָפּעאישן תּחום המושב. ווייט פון די רייכע, ליכטיקע און לעבנס-לוסטיקע פאַריזער בולוואַרן זיינען דאָ געלעגן די דאָזיקע ישובים פון נייעם יידישן געטאָ. נאָרדוי האָט געשוויגן און קוים געענטפּערט אויף די פּראַגן פון זיין פרוי. זיינע געדאַנקען זיינען געווען ביי די יידישע פּאָלקס-מאַסן, וואָס ווערן געטריבן דורך הונג-גער און פּאַנגראָם צו אויסוואַנדערונג, און געפינען אויך דאָ, אין דער רייכער פּראַנציוזישער מעטראָפּאָליע, בלוזי אַן עלנטיקן און פּראָוויזאָרישן מקום מקלט. אַ טיפּער זיפּץ האָט געדירט נאָרדוים האַרץ: „ווען וועט אַ סוף נעמען צו זייער נערונד פון איין נאַכט-אַזיל צום אַנדערן?!“

איבער אומצאָליקע הויכע שטיגן און לאַנגע קאַרידאָרן איז נאָרדוי געקראַכן, מיט זיינע אַלטע און מידע פיס, ביז ער האָט סוף-כל-סוף געפונען דעם פאַרזאַמלונגס-לאָקאַל. דאָס איז געווען אַ לאַג-גער, ענגער האַלב-טונקעלער זאַל, און אַלץ אַרום האָט דאָ אויסגע-

זען אָרעם און האָפנונגסלאָז, אַזוי ווי די גאַנצע סביבה און אַזוי ווי דאָס צאָלרייך פאַרזאַמלטע פּובליקום. נאָרדוי האָט מיט אַ האַר־ציקן געפיל און מיט אַן אויפריכטיקער סימפּאַטיע געקוקט אויף די פאַרהאַרטעוועטע געזיכטער און גרויע געשטאַלטן פון די פאַרזאַמלטע יידן, מענער, פרויען און אפילו יונגוואַרג. מיט אַ גרויסן בייפאַל האָט מען דאָן באַגריסט נאָרדויען, ווען ער איז צוזאַמען מיט דעם פּרעזידיום, דערשינען אויף דער פּרימיטיווער טריבונע.

ס'איז געווען אַ מערקווירדיקע פאַרזאַמלונג, איינע פון די אינ־טערעסאַנטסטע, וועלכע נאָרדוי האָט מיטגעמאַכט אין זיין לעבן. פשוטע אַרבעטסיידן, עמך־מענטשן, זיינען לאַנג און געדולדיק גע־זעסן, שליינגנדיק יעדעס וואָרט, וואָס איז געקומען פון דער רעדנער־טריבונע. אַ סך פון די צוהערער האָבן דאָס ערשטע מאָל געזען נאָר־דיוען, און זיין ווייסע, פאַטריאַכאַלישע געשטאַלט איז זיי פאַרגע־קומען אין דעם האַלב־טונקעלן זאַל, ווי אַ דערשיינונג פון אַן אַנדערער, איבער־מענטשלעכער וועלט. נאָרדוי האָט גערעדט וועגן אַקטועלע פּאָליטישע פּראַגן פון יידנטום און ציוניזם, ער האָט אויף אַ גייסטרייכן, הגם פּאָפּולערן אופן אַנאַליזירט די פאַרגאַנגענהייט פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע און די צוקונפט פון דעם פּאַלעסטי־נע־מאַנדאַט. זיין שטימע איז געווען טרויעריק און געבראַכן, ווען ער האָט דערמאָנט דעם ים פון יידישן בלוט, וואָס ווערט שטראַפ־לאָז פאַרגאַסן אין אוקראַינע און אין גאַנץ מזרח־אייראָפּע. זיין געשטאַלט און שפּראַך זיינען געוואָרן שטורמיש־ליידיגשאַפטלעך, ווען ער האָט גערעדט וועגן דער באַצויאונג פון דער קריסטלעך־צייַוויליזירטער וועלט צו אונזער מאַרטיראָלאָגיע. ווי אַמאָל אין זיינע הערלעכע קאָנגרעס־רעדעס, האָט נאָרדוים שטימע געדונערט מיט אַ שאַרפּער און עכטער אַנקלאַגע קעגן די שונא־ציון אין און אוי־סערהאַלב פון יידנטום. נאָרדוי האָט געוואָרנט די בריטישע מאַכט־האַבער, וואָס שפּילן זיך מיטן גורל פון אַ פאַרצווייפלטן און גערודפטן פּאָלק, און האָט אויפגעפּאָדערט די פאַראַנטוואָרטלעכע ציוניסטישע מנהיגים אין לאַנדאָן צו פירן אַ שטאַלצע און קעמפּערישע פּאָליטיק, ווי עס פאַרלאַנגט דער געבאַט פון דער היסטאָרישער שעה. דער גאַנצער זאַל האָט אויפגעציטערט מיט שטורמישע אַפּלאַדיסמענטן, ווען נאָרדוי האָט צום סוף אויסגערופן: „אַכט מיליאָנען יידן אין די פּאָגראַם־באַדראַטע לענדער וואַרטן אויף דער שנעלער דערלייַ־זונג אין אַ יידישער מלוכה אויף ביידע זייטן פון ירדן, אַ דערלייַ־זונג, וואָס זאָל קומען נישט מאַרגן, נאָר שוין היינט!“

אַרויסגייענדיק דאָן, האָט נאָרדוי געזאָגט צו זיין פּרוי: „צי־דאַרף מען זיי נישט באַווונדערן, די דאָזיקע פשוטע יידישע אַר־

בעטס־מענטשן? אנשטאָט צו גיין אין אַ קאָפּע־הויז אָדער צו אַן אַנדערער פּאַרוויילונג, קומען זיי הערן אַ רעפּעראַט וועגן נאָר ערנ־סטע ענינים. זיכער איז אונזער פּאָלק דער אַוואַנאַרד פּון דער מענטשהייט, און אונזער אַרבעטער־קלאַס דער אינטערעסאַנטסטער פּון אַלע אַנדערע!“. נאָרדוי האָט זיך געפילט שטאַרק פּאַרמאַטערט און מיד. כמעט די גאַנצע נאַכט האָט ער שפּעטער נישט געקענט שלאָפּן. עפעס אַ מאָדנער דעפּרימירנדיקער געדאַנק האָט אים גע־פייניקט. זיין אינסטינקט האָט אים אונטערגעזאָגט, אַז די היינטיקע פּאַרזאַמלונג איז געווען דער אָפּשלוס פּון זיין לאַנגער פּאָליטישער טעטיקייט, און זיין רעדע פאַר די בעלווילער יידישע אַרבעטער איז געווען זיין לעצטער „שוואַנען־געזאַנג!“ נאָרדוי האָט פּאַרצווייפלט געטריבן פּון זיך דעם דאָזיקן פיינלעכן געדאַנק, אָבער ער איז כסדר צוריקגעקומען מיט אַ וואַקסנדיקער, אומברחמנותדיקער זי־כערקייט.

אויך דאָסמאָל האָט נאָרדויען נישט אָפּגענאַרט זיין טרייער אינסטינקט. אַ פּאַר טעג נאָך דער פּאַרזיזער פּאָלקס־פּאַרזאַמלונג, איז נאָרדוי ערנסט קראַנק געוואָרן. זיינע דאָקטוירים, צווישן זיי דער נאָנטער, פּערזענלעכער און ציוניסטישער פּריינט, ד״ר אַלעקסאַנדער מאַרמאַרעק, האָבן פּאַרלאַנגט, אַז דער קראַנקער זאָל זיך אָפּהאַלטן פּון יעדער אַרבעט און טעטיקייט. מיט גרויסער מי איז נאָרדויען געלונגען צו פּאַרענדיקן זיין „מהות פּון דער ציוויליזאַציע“. וויי־טער איז עס שוין נישט געאַנגען. פּון דעם גאַנצן פּלאַן וועגן דעם רע־פּעראַטן־טורנעע אין אַמעריקע און וועגן דעם סטאַבילן באַזעצן זיך אין אַרץ־ישׂראַל, איז גאַרנישט געוואָרן. מיט אַן אומעטיקן געפיל האָט נאָרדוי געטראַכט וועגן דעם טיכטיקן און סימפּאַטישן מאַיר דיזענגאַָף, דעם גרינדער און בירגערמייסטער פּון תּל־אביב, וועל־כער האָט אים פּריינטלעך איינגעלאָדן צו באַזוכן און צו בלייבן אין דער דאָזיקער גאָרטן־שטאָט, נאָרדוים טרוים זייט אַ סך יאָרן. צו מיסטער פּיקנס אין ניריאָרק איז געשיקט געוואָרן אַ טעלע־גראַם, לויט וועלכן ס׳איז אָפּגעלייגט געוואָרן נאָרדוים רעפּעראַטן־טורנעע. די קראַנקהייט האָט זיך פּאַרצויגן און כסדר פּאַרערגערט, זי האָט אייגנטלעך געדויערט גאַנצע צוויי יאָר ביז נאָרדוים טויט אין יאַנואַר 1923.

דאָס זיינען געווען צוויי טראַגישע יאָרן פּון קראַנקהייט און טרויער. ווי אַ שווער־פּאַרוונדערטער לייב, האָט זיך נאָרדוי גע־וואָרפן פּאַרצווייפלט אין זיין הילפּס־לאָזיקייט. זיין גייסט, איז נאָך געווען שטאַרק און מוטיק, זיין טאַלאַנט אַנטוויקלט און שעפּעריש. אָבער מאַכט־לאָז האָט געמוזט זיין דאָס כסדרדיקע ראַנגלען זיך

מיט דער אייגענער פיזישער שוואכקייט און מיט דעם וואקסנדיקן קראנקהייטס־פראצעס. דער גורל האָט אַנטשידן קעגן אים און זיינע לעבנס־טעג זיינען שוין געווען געציילטע — דאָס האָט מאַקס נאָר־דוי אינסטינקטיוו געפילט, און זיין געמיט איז נאָך מער געוואָרן טרויעריק און געבראָכן.

די קריטישע לאַגע אין ארץ־ישראל און אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט שטאַרק מצער געווען מאַקס נאָרדווען און שלעכט געוויקט אויף זיין געזונט־צושטאַנד. דער עקאָנאָמישער קריזיס, וועלכער האָט געבושעוועט אין דער גאַנצער וועלט, האָט זיך אויך אָפגערופן אין ארץ־ישראל, וווּ די צאָל פון אַרבעטס־ און פּרנסה־לאָזע איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. די אַנטי־ציוניסטישע העצע פון די אַראַבער, אונטערגעשטיצט בגלוי און בפרהסיה, דורך איינ־פלוסרייכע בריטישע רעגירונגס־פּאַקטאָרן אין לאַנדאָן און אין ירוֹשלים, האָט נישט אויפגעהערט אויך אונטער דער הערשאַפט פון יידישן היי־קאָמישיאָנער הערבערט סעמיועל. זיין ליבעראַל־ענגלי־שע מענטאָליטעט און טראַדיציע זיינען נישט געווען צוגעפאַסט צו די קאָמפּליצירטע און ראַפּינירטע באַדינגונגען אינם אָרענט. עס איז געוואַקסן אין לאַנד די חוצפה פון די אַנטי־ציוניסטישע אַראַ־בער, און זייער נאַציאָנאַלער קאָנגרעס האָט געשטעלט דער רעגירונג אולטימאַטיווע פּאָדערונגען: (1) צוריקציען די באַלפור־דעקלאַראַציע און (2) שליסן די יידישע עליה. דער ניי־נאָמינירטער בריטי־שער קאָלאָניאַל־מיניסטער ווינסטאָן טשערטשיל האָט געגעבן די אַראַבער ווייט־נייענדיקע הבטחות, דערקלערנדיק, אַז די באַלפור־דעקלאַראַציע גיט די מעגלעכקייט צו שאַפן אין פּאַלעסטינע נישט נאָר אַ יידיש־נאַציאָנאַלע היים, נאָר אויך אַן אַראַביש־נאַציאָנאַלע היים, און אַז די יידישע עליה וועט באַגרענעצט ווערן לויט די אויפנאַם־פּעיאַיקייטן פון לאַנד.

די לאַגע אין גאַנצן נאָנטן מזרח איז געווען אַ זייער געשפּאַנטע. די בלוטיקע מלחמה צווישן די מוזולמענישע טערקן (אונטער קע־מאַל פאַשאַס פּירונג) און די קריסטלעכע גריכן (וואָס זיינען גע־שטיצט געוואָרן דורך ענגלאַנד), האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ גרויסן טערקישן נצחון, וועלכער האָט דערשיטערט דעם ענגלישן אויטאָ־ריטעט און באַגייסטערט די גאַנצע מוזולמעניש־אַראַבישע וועלט. אין איראַק איז געקומען צו אַן אָפּענעם אויפשטאַנד און אין מצרים זיינען אין אפריל 1921 אויסגעבראָכן בלוטיקע אומרוען. די ארץ־ישראלדיקע אַראַבער זיינען אַרומגעגאַנגען האַפּערדיק און זייערע גאַס־דעמאָנסטראַציעס האָבן אָנגענומען געפּערלעכע פּאַרמען. דעם 1טן מאַי 1921, איז אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ בולטער פּראָוואַקאַ־

ציע, געקומען אין יפו צו א בלוטיקן אַנטי־יודישן פּאָגראַם, וועל־
כער האָט געדויערט גאַנצע דריי טעג. פון יפו האָבן זיך די פּאָגראַם־
כוואַליעס פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד. דער יודישער נציב
העליון איז געווען שטאַרק איבערגעשראַקן און הילפּס־לאָז. זיינע
אַנטי־ציוניסטישע, בריטישע יועצים האָבן אים דערציילט, אז די
גאַנצע אַראַבישע וועלט איז אויפגעשטאַנען קעגן די יידן, און די
ענגלישע גענעראַלן האָבן אים דערקלערט, אז זייערע מיליטערי־
חות זיינען צו שוואַך, בכדי צו באַשיצן די יידן. הערבערט סעמיועל
איז געווען גרייט צו מאַכן פאַר די אַראַבער די גרעסטע קאַנצעסיעס,
בכדי נישט צוצולאָזן צו אַ מאַסאַקרע פון יודישן ישוב. ער האָט
פאַר זיך געזען אַ געשפענסט פון אַ צווייטער אוקראַאינישער שחיטה,
דאָסמאָל אויף די ברעגעס פון ירדן.

הערבערט סעמיועל האָט אָפּגעשטעלט די יודישע עליה און
אַרויסגעגעבן אַן אָפיציעלע דערקלערונג, וועלכע האָט לגמרי ליקוויר־
דירט דעם נאַציאָנאַלי־יודישן אינהאַלט פון דער באַלפור־דעקלאַראַצ־
ציע. אויף די פּראָטעסטן פון די יודישע ישוב־פאַרשטייער, האָט סע־
מיועל געענטפערט מיט פאַרביטערטע טענות צו די ציוניסטישע פיר־
ער, וואָס האָבן אים פאַרפירט און אָנשטאַט מיליאָנען פונטן פאַר
דעם עקאָנאָמישן אויפבויו פון לאַנד, האָבן זיי אים אַריינגעשיקט
טויזנטער אַרבעטסלאָזע. אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זיך
נען ווייטער אָנגעגאַנגען אינערלעכע קאַמפּן, וועלכע האָבן אָפּגע־
שוואַכט און דעמאָראַליזירט די באַוועגונג. וויצמאַנס נסיעה קיין
אַמעריקע (צוזאַמען מיט אויסשקין און פּראָפ. אַלבערט איינשטיין)
איז דורך די בראַנדייאַיסטן אויפגענומען געוואָרן ווי אַ שטראַף־
עקספעדיציע קעגן דעם אַמעריקאַנער ציוניזם. די בריק צווישן
„פינסק“ און „וואַשינגטאָן“ איז פּולשטענדיק געווען אויפגעריסן,
און הגם וויצמאַנס ריכטונג האָט געזיגט אויף דער ציוניסטיש־
אַמעריקאַנער קאָנווענשן, זיינען דאָך די קאַסעס פון די ציוניס־
טישע פּאַנדן געבליבן לידיק. ס'האָט זיך אין ציוניזם געשאַפן אַ
טראַגישער כישוף־קרייז, פול מיט פאַרצווייפּלונג און מאַכטלאָזי־
קייט: די פּאָליטישע ירידה און אַרבעטסלאָזיקייט אין אַרץ־ישׂראַל
האָבן שלעכט געווירקט אויף די געלט־זאַמלונגען בכל תפוצות ישׂ־
ראַל, און די שוואַכע געלט־זאַמלונגען האָבן פאַרגרעסערט די פּאָ־
ליטישע און עקאָנאָמישע ירידה.

דאָס זיינען געווען טרויעריקע יאָרן אין ציוניזם, וועלכע האָבן
מאַקס נאָרדוים פּעדענלעכען טרויער געמאַכט נאָך טיפּער און עמפ־
פינדלעכער. דער 72־יעריקער מוטיקער ציוניסטישער קעמפּער און
מנהיג האָט זיך געמוזט הילפּסלאָז צוקוקן, ווי דאָס גרויסע ווערק,

וואָס איז מיט דריי יאָרצענטער צוריק אָנגעהויבן געוואָרן אין באַזעל, שטייט ביים אָפּגרונט פון אונטערנאָנג. וואָלט זיך נישט געהאנדלט וועגן דעם טייערסטן און הייליקסטן פון זיינע אידעאלן, דאָן וואָלט איצט מאַקס נאָרדוי געקענט לייכט טריומפּירן: איך האָב אייך אין די פּריילעכע טעג, ווען איר האָט זיך ממש פאַר-שכורט מיט אייערע מכלומרשטע נצחונות, פאַרויסגעזאָגט דאָס, וואָס איז איצט געקומען. איר האָט פאַרלאָזט דעם דרך המלך פון הערצ-ליאַניזם און זייט גענאָגען אויף זייטיקע וועגן, מכלומרשט קורצע און פּראַקטישע. אייערע פעלערן זיינען זיך איצט נוקם אין אייך, און לידער אויך אין ציוניזם!

אַבער נאָרדויס געמיט איז ווייט געווען פון דער דאָזיקער לייכט-זיניקער סאַטיספאַקציע. צו טייער איז אים געווען דער ציוניזם און צו הייליק דער ארץ-ישראלדיקער אידעאַל. שווער קראַנק, זעצט ער זיך אוועק, כדי צו שרייבן אַן אַלאַרמירנדיקן צייטונגס-אַרטיקל, אין וועלכן ער אַנאַליזירט גרינטלעך די לאַגע אין ציוניזם און אין ארץ-ישראל, און קריטיקירט שאַרף די ענגלישע פּאַלעסטינע-פּאַליטיק און די אָפּיציעלע ציוניסטישע לייטונג. מיט אַ ליידנשאַפטלעכער פאַרביטערונג רעדט צו יענער צייט נאָרדוי וועגן די דעפּעסיסטישע שטימונגען אין ציוניזם, וואָס ווערן פאַרשפּרייט דורך קרייזן נאָך טע צום שפּעטערדיקן „ברית שלום“ און וואָס זיינען אויסן לגמרי צו ליקווידירן דעם ציוניזם דורך אַ קאַפיטולאַנטישן פאַרצייכט אויף אַ יידישע מלוכה און אַ יידישע מערהייט אין ארץ-ישראל, באַ-גונגנדיק זיך מיט עפעס אַ משונהדיקן, פאַרקריפּלטן גלגול פון אהר-העמיסטישן „מרכז רוחני“. נאָרדוי האָט זיך באַמיט צו בלייבן אין קאָנטראַסט מיט דער וואַקסנדיקער ציוניסטישער אָפּאָזיציע, אין וועל-כער די „עקאָנאָמישע ציוניסטן“ האָבן פאַרטראָגן אַ שאַרפע קרי-טיק לגבי דער ווירטשאַפטלעכער פּירונג. פון דער ציוניסטישער לייטונג, בעת די פּאַליטישע ציוניסטן האָבן פאַרמולירט זייערע אַלט-נייע מלוכה'שע פּאַסטולאַטן.

אין דער דאָזיקער טראַגישער תקופה פון שווערע ספּקות און גרויסע נסיונות איז זיך צונויפגעקומען דער צוועלפטער ציוניס-טישער קאָנגרעס אין קאַרלסבאַד (סעפטעמבער 1921). עס איז גע-ווען דער ערשטער נאָך-מלחמהדיקער קאָנגרעס, נאָך אַן הפסקה פון אַכט יאָר, אין אַ צייט פון געוואַלדיקע געשעענישן פאר און נאָך דער באַלפּור-דעקלאַראַציע. מיט פּרישע האַפּנונגען, האָט די ציוניס-טישע וועלט-באוועגונג דערוואַרט דעם צוועלפטן ציוניסטישן קאָנ-גרעס, גלויבנדיק, אז ער וועט געפינען אַן אויסוועג פון דער פאַר-צווייפּלטער, ביטערער לאַגע. מאַקס נאָרדוי האָט זיך מיט זיינע

לעצטע כוחות געריסן צו באטייליקן אין דעם דאָזיקן גורל־שווערן קאָנגרעס. אָבער די דאָקטוירים האָבן אים דאָס ווי אַמשטרענגסטן פאַרבאָטן, און אָנשטאַט קיין קאַרלסבאַד האָט ער געמוזט פאָרן קיין צפון־פראַנקרייך, צום נאַרמאַנדישן ים־ווינקל, וווּ מען האָט אים געהייסן זוכן די לעצטע היילונגס־מעגלעכקייט. דאָ האָט נאָר־דווי באַקומען די באַגריסונגס־טעלעגראַמע, וועלכע דער ציוניסטי־שער קאָנגרעס אין קאַרלסבאַד האָט צו אים אַרויסגעשיקט, און פון דאַנען האָט ער טעלעגראַפיש געענטפערט אויף דער באַגריסונג. מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט האָט מאַקס נאָרדווי גע־ליענט די באַריכטן וועגן דעם פאַרלוף פון דעם קאַרלסבאַדער קאָנגרעס. ער האָט גענוי אָבסערווירט דעם אויסזיכטסלאָזן קאַמף פון דער ציוניסטישער אָפּאָזיציע און איז געוואָרן אַנטווישט פון קאָנגרעס און זיינע רעזולטאַטן. זיין טרויעריקער געמיט האָט אין דער פרעמדער, ווייטער נאַרמאַנדיע נישט געפונען קיין מנוחה און טרויסט. זיין צער און ווייטיק זיינען געווען גרויס.

קאַפיטל נ'

דער 21־טער יאנואר 1923

דאָס יאָר 1922, דאָס לעצטע אין מאַקס נאָרדוויס לעבן, האָט אין זיין קריטישן צושטאַנד גאָרנישט גענדערט לטובה. גראָד להי־פוך. נאָרדוויס פיזישער כוח איז אינגאַנצן צוזאַמענגעבראַכן גע־וואָרן און זיין מצב האָט זיך, מיט יעדן טאַג אַליץ מער פאַרערגערט. נאָרדווי האָט נישט געקענט מער שרייבן און אפילו דאָס לייענען און דאָס ריידן האָט אים שנעל פאַרמאַטערט. דאָס האַרץ האָט אַרויסגעוויזן געפערלעכע סימפּטאָמען פון פּוּלשטענדיקער דערשע־פונג.

אויך די מאַטעריעלע לאַגע פון מאַקס נאָרדווי און זיין משפּחה, איז געוואָרן זייער אַ שווערע. האַנאָראַרן פאַר צייטונגס־אַרבעט און ביכער־פאַרקויף האָבן אויפגעהערט איינצופליסן. נייע אויפלאַגן פון די אַמאָל באַרימטע נאָרדוויאישע ווערק זיינען נישט געווען מער אַקטועל. נאָרדוויס איראָפּעאישע וועלט איז הרוב געוואָרן אין דעם

הייסן, גורל-באשטימענדיקן זומער 1914, ווען ס'איז אויסגעבראָכן די בלוטיקע וועלט-מלחמה. אין דער נאָך-מלחמהדיקער איראָפּע, אין וועלכער עם האָבן דאָמינירט סאָציאליסטיש-קאָמוניסטישע שטרעמונגען און ניטשע'אנישע כוח-אידעאָלאָגיעס, איז נישט גע- ווען קיין פּלאַץ פאַר נאָרדוים הומאַניסטישע-טישער וועלט-אַנשוו- אונג. די נויט, אין פשוטן זין פון וואָרט, איז איצט געוואָרן דער סטאַבילער איינגויער אין מאַסס נאָרדוים שטוב. זיינע בני-בית האָבן כסדר פאַרקויפט מעבל און ביכער, בכדי צו דעקן די לויפנ- דיקע חובות. מ'האָט דערביי געפרוּווט אָפּמאַרן נאָרדויען מיט אַ תירוץ, אז דאָס זיינען איבריגע זאַכן, וואָס פאַרנעמען בלוז אַ פּלאַץ אין דער קליינער וווינונג. טראָץ דער נויט, איז נאָרדויען גע- בליבן שטאַרק און שטאַלץ אין זיין באַשלוס, נישט אָנצונעמען וועל- כע ס'איז סובווענצן אָדער געלט-מתנות פון די ציוניסטישע אינס- טאַנצן. כל ימיו איז ער געווען טריי דעם הערצליאָנישן פּרינציפּ: „צו לעבן פאַרן ציוניזם און נישט פון ציוניזם“ און האָט דעם דאָ- זיקן הייליקן פּרינציפּ בשום אופן נישט געוואָלט ברעכן אויך אין זיינע לעצטע, הגם זייער שווערע, לעבנס-צייטן.

אפשר נאָך מער, ווי די מאַטעריעלע נויט, האָט אים געפּייניקט דער גייסטיקער צער. נאָרדויען האָט געזען און מיט ווייטיק געפּילט, ווי ער ווערט לאַנגזאַם פאַרגעסן, נישט נאָר אין דער פרעמדער, גוי- אישער וועלט, נאָר אויך אין דער אייגענער יידישער סביבה. אויב מען האָט נאָכאָמאָל אין פּראַנקרייך דערמאַנט זיין נאָמען, איז עס געווען אין צוזאַמענהאַנג מיט דער שאָוויניסטיש-אַנטיסעמיטישער העצע פון לעאָן דאָדע. צו געמיינע אָנפאַלן מצד שונאים איז נאָר- דויען תמיד געווען געוויינט. אַ סך טיפּער און אַ סך שמערצלעכער איז געוואָרן זיין ווייטיק צוליב דעם סיסטעמאַטישן פאַרשווייגן פון זיין נאָמען דורך דער ציוניסטישער פרעסע און עפּנטלעכקייט. נאָר- דויען האָט אָנגעהויבן פּילן, אז ער איז אַן איבעריקער מענטש געוואָרן און מ'דאַרף אים מער נישט האָבן. דאָס האָט אונטערגעגראָבן די לעצטע כוחות פון זיין געזונטקייט און האָט מוראדיק געדריקט זיין אָנגעווייטיקט געמיט. דער אַמאָליקער ריז איז איצט אַרומגעגאַנגען אין זיין וווינונג קראַנק און צעבראָכן, ווי אַ צום-טויט פאַרווונדער- טער און פאַראַרטיילטער לייב אין זיין אייזערנער פאַרשלאָסנקייט. אין דער דאָזיקער פאַרצווייפּלטער געמיט-שטימונג, ווען די קראַנק- הייט האָט אָנגענומען האָפּנונגסלאָזע פאַרמען און די נשמה איז געווען מיט טיפּן צער פאַרביטערט, האָט נאָרדויען געזאָגט צו זיין טרייער און איבערגעגעבענער פרוי אַנאַ פּאָלגנדיקע ווערטער: „מין

אַרעם ווייב, עס איז פאַר מיר געקומען דער סוף! און ווען איך זאָג
דער סוף, מײן איך דאָס ווערטלעך. ס'וועט מער נאָרנישט זײן. איך
גלױב נישט אין אַ ווייטערדיקער, צוקונפטיקער עקזיסטענץ!"
נאָנטע און גוטע פריינט האָבן נאָרדווען נישט פאַרלאָזט אויך
אין די דאָזיקע, לעצטע טראַגישע לעבנס־טעג. כמעט יעדן טאָג זײַר
נען צו אים אַריינגעקומען זײן יודי ד"ר אַלעקסאַנדער מאַר-
מאַרעק און די פראַמינענטע ציוניסטישע טוערין אין פאַרזײ, פראַפ.
מרים שאַך. נאָרדווי האָט זיך כאַמיט גובר צו זײן די וואַקסנדיקע
שוואַכקייט און האָט מיט זײנע פריינט גערעדט וועגן אַטמועלע, אַל-
געמײן־פאַליטישע און בעיקר ציוניסטישע ענינים.

כמעט ביז צו זײן לעצטן לעבנס־טאָג, איז נאָרדווי געווען אינ-
פאַרמירט און טיף פאַראינטערעסירט מיט דעם, וואָס עס קומט
פאַר אין יידנטום און ציוניזם. מיט אַ שטילער, שוואַכער, אָבער
לידנשאַפטלעך־באוועגטער שטימע, האָט ער קאָמענטירט דאָס ענג-
לישע „וויסבוך" פון יוני 1922, וואָס האָט לנגרי אַ תל געמאַכט
פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע און ליקווידירט די ציוניסטיש־מלוי-
כה'שע אַספּיראַציעס אין ארץ־ישׂראַל. נאָרדווי האָט שאַרף פאַראור-
טיילט די דעפעטיסטישע קאָמפראַמיסן־טאַקטיק פון דער ציוניסטי-
שער עקזעקוטיווע, וועלכע העלפט מיט צו ליקווידירן אונזערע פאַ-
ליטישע שאַנסן. זײן מײנונג האָט ער נישט געענדערט אויך שפּע-
טער, ווען ס'איז סוף־כל־סוף, נאָך לאַנגע קאַמפּן און גלגוליים, באַ-
שמעטיקט געוואָרן אין גענף דורך דעם פעלקער־בונד, דער פראַ-
יעקט פון בריטישן פּאַלעסטינע־מאַנדאַט. בעת די אָפיציעלע ציוניס-
טישע אינסטאַנצן האָבן ווידער טרױמפּירט און אָנגעזאָגט דער יודי-
שער וועלט די גרויסע, פריילעכע ידיעה, אַז דער באַזעלער פראַגראַם
איז בשלימות אַנערקענט געוואָרן דורך דעם פעלקער־בונד, איז
נאָרדוויס איינשטעלונג געבליבן קיל און קריטיש לגבי דעם נייעם
נצחון. ער האָט געווייטיקט צוליב עבר־הירדן, וועלכן מען גייט אָפּ-
רייסן פון אונזערע היסטאָרישע גרענעצן און צוליב די שאַרפע עליה-
רעפּרעסיעס, וואָס זײנען איינגעפירט געוואָרן דורך דעם יודיש־ענג-
לישן נציב העליון און זײן אַנטי־ציוניסטישער אַדמיניסטראַציע.

אין די געשפּרעכן מיט זײנע נאָנטסטע פריינט, האָט נאָרדווי
באָדויערט און קריטיקירט די לאַגע אין דער ציוניסטישער באַווע-
גונג און אָרגאַניזאַציע. דער פלאַן פון פראַפ. ווייצמאַן צו ראַטעווען
די פאַרצווייפלטע לאַגע אינם ציוניזם און אין ארץ־ישׂראַל דורך אַ
פאַרבײטערטער „יודישער אַגענץ" און אַ שותפות מיט דער אַסי-
מילירטער יודישער פּלומאַקראַטיע האָט נישט געפונען נאָרדוויס הס-

כמה. מיט זיין טיפן, נביאישן אינסטינקט, האָט נאָרדוי פאָרויסגע-
 זען, אַז דאָס איז נישט און קען נישט זיין דער וועג צו דער יידישער
 דערלויזונג. נישט דערצו האָט מען דרייסיק יאָר געקעמפט קעגן דער
 השפעה און ממשלה פון דער פאָרעטערישער און קאָרופטער אַסיר
 מיִלאַציע, בכדי לסוף, צו עפענען פאַר איר די טויערן פון קאָפיטור-
 לאַנטישן ציוניזם. נאָרדוי האָט מיט צאָרן גערעדט וועגן דעם דעפּע-
 טיסישן „גם-זולטובה“-גייסט, וועלכער האָט באַהערשט די אוי-
 בערשטע ציוניסטישע אינסטאַנצן, און וועגן דער ציוניסטישער
 פּקידים-ביראָקראַטיע, וועלכע פאַרטרייבט פון דער באַוועגונג די
 אַמאָליקע התלהבותדיקע, קעמפּערישע נשמה.

מיט דער נישט-יידישער, פראַנצויזישער וועלט, האָט מאַקס
 נאָרדוי, נאָך זיין צוריקער קיין פאַרז, כמעט קיין שום קאָנטאַקט
 נישט געהאַט. די אַמאָליקע „גוטע פריינט“ פון דער גויאישער סבי-
 בה, האָבן זיך געמאַכט ווי נישט-וויסנדיק און נישט דערקענט נאָר-
 דויען. דער „פאַטריאָטישער חרם“, וועלכער איז קעגן אים, זייט
 דעם אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה, איינגעפירט געוואָרן אין
 דער פראַנצויזישער פרעסע, האָט זיין שליטה נישט פאַרלוירן אויך
 איצט, אין די יאָרן נאָך דעם קריג, ווען די פראַנצויזיש-דייטשע
 שנאה האָט געהאַלטן אין דער פאָליטיק ביים פאַרשווינדן און ס'איז
 צוגעגרייט געוואָרן דער באַדן פאַר אַ דייטש-פראַנצויזישער שלום-
 קאָנצעפּציע, לויט דעם פאַרלאַנג פון באַרימטן פראַנצויזישן מלכה-
 מאַן אַריסטיד בריאַן. די פיינטלעכע באַציאונג צו נאָרדויען האָט
 אירע וואַרצלען געהאַט נישט נאָר אין אַמאָליקן האַס צו דייטשלאַנד
 און דייטשער פרעסע, נאָר בעיקר צוליב זיין יידישער אָפּשטאַמונג
 און באַקענטניש. מיט פריינד האָט נאָרדוי איצט אויפגענומען די
 באַזוכן פון עמיל זאָלאַ'ס אלמנה, וועלכע איז טריי געבליבן דער
 אַלטער פריינטשאַפט און האָט מיט איר מוט באַוויזן, אַז זי איז
 ווערט געווען צו זיין די פרוי פון גרויסן פראַנצויזישן שריפטשטע-
 לער און קעמפּער.

ענדע 1922 האָט זיך נאָרדוים געזונט-צושטאַנד קאַטאַסטראָפאַל
 פאַרערגערט. זיין האַרץ איז געוואָרן פּולשטענדיק אָפּגעשוואַכט.
 נאָרדוים לעבנס-כוח איז געווען פאַרענדיקט. עס האָבן זיך דערנען-
 טערט זיינע גסיסה-טעג. דער אַלטער הערצליאַנער זשאַן פישער איז
 שנעל געקומען צופאָרן, בכדי דעם לעצטן מאָל זיך צו זען מיט זיין
 גרויסן פריינט און מנהיג. נאָרדוי פילט אינסטינקטיוו דעם אַנקור-
 מענדיקן טויט. ער נעמט אים אויף מיט אַ פולער, סטאַאישער רוי.
 אַליי עפּטער און טיפּער איז ער זיך, אין אַ האַלכט-שלאָפּנדיקן צו-

שטאנד, מתיחד מיט זיין ווייטער פארגאנגענהייט, מיט זיין פאר-
שטארבענער וועלט. ער זעט אָפּט אין חלום זיין פאָטער ר' גבריאל
זידיעלד, און זיין פארבענקטער גייסט וואַנדערט איבער די ענגע
פעסטער געסלעך. ער דערמאָנט מיט ליבשאפט זיין אַלטע מאַמע
רויזע שרה און זעט זי כסדר ביי אירע שווערע זאָרגן און ביי דער
טאָגטעגלעכער פארהאַרעוועטער אַרבעט.

אין די לעצטע טעג און נעכט, ווען נאָרדוים גוף און נשמה פיר-
ניקן זיך אין גסיסה־שמערצן, טראַכט ער ווי אין אַ ווייטן און גלייכ-
צייטיק נאָנטן טרוים וועגן די גרויסע גייסטער, האַרציקע פריינט,
וואָס האָבן אים אַזוי אָפּט באַגייסטערט און זיינען שוין לאַנג
אוועק אויפן עולם האמת. עס פאַרשווינדן די גרענעצן פון חלום־
פאָרגאנגענהייט און הוהוירקלעכקייט. ווי לעבעדיק שטייט פאַר
אים די ליבע, קיינמאָל נישט פאַרגעסענע געשטאַלט פון ד"ר לע-
ווענטאַל, דעם מערקווירדיקן אידעאָליסט און פראַקטיקער, וואָס האָט
פאַרצייכטעט אויף זיין פאַריזער קאַריערע און איז געגאַנגען זיך
מקריב זיין ביים בויען אַ נייע, גראַנדיעזע יידישע געמיינשאַפט אין
אַרבעטניגע. אָבער באַלד באַהערשט נאָרדויען, מיט דער גאַנצער מאַ-
יעסטעטישער פראַכט און באַצויבערנדיקן כישוף, דאָס בילד פון גרויסן
פריינט און האַרציקן ידיד טעאָדאָר הערצל. נאָרדוים שטאַרבנדיקער
גייסט זעט אים פאַרשווינדן אין אַן אומבאַקאַנטער, מיסטעריעזער
ווייטיקייט, און די געשטאַלט פון „יידנשטאַט“־שעפער פאַרמישט זיך
אין זיין טרוים־פאַנטאַזיע צוזאַמען מיט דער מעכטיקער, אימפּאַ-
נירנדיקער מהות פון משה רבנו, ווי ער האָט אים אַזוי אָפּט געזען
און באַווונדערט אין מיקעל אַנדרזשעלאָ'ס סטאַטוע. ער האָט דאָס
אומגעהאָרכזאַמע, שווער־דאַנקבאַרע יידישע פּאָלק געפירט דורכן
לאַנגן, ווייטן מדבר צום צוגעזאָגטן לאַנד כנען, אָבער אַליין איז ער
נישט זוכה געווען איבערצוטערעטן די גרענעץ פון דער דער־אַבערטער
אייגענער מלוכה. ווער איז ער, דער דאָזיקער מנהיג, וואָס שטאַרבט
אויפן שוועל פון אַרץ־ישׂראֵל? צי איז עס דער מעכטיקער יידישער
פּאָלקס־באַפרייער מיט טויזנטער יאָרן צוריק, אָדער אפשר איז דאָס
דער פרעזידענט פון ציוניסטן־קאָנגרעס אין באַזעל, בעת ער פראַקט-
לאַמירט צום ערשטן מאָל זייט חורבן ירושלים, דעם וועג צו דער
באַנייטער מלכות־ישׂראֵל? אָדער אפשר איז עס גאָר ער אַליין,
דער באַשיידענער דינער פון דער מענטשהייט און פון זיין פּאָלק,
וועמען ער האָט כמשך פון פּערציק יאָר באַלויכטן דעם וועג אינם
לאַנגן און שווערן מענטשלעכן מדבר, און איצט, מאַכט און הילפּס-
לאָז, ראַנגלט ער זיך אויף דעם טויטן־בעט? און שוין ווידער דער-

הויבט זיך פאר נאָרדוים אויגן אַ נייע געשטאַלט : דער קרעפטיקער און איבערגעגעבענער ציון־פירער, דער אומדערמירלעכער קעמפער און הערצלעם יורש אַלס פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, דוד וואָלפּזאָה. אויף די ברעגעס פון דייטשן טייך רהיין ליגט דער, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן געהלומט וועגן ירדן. און אָט פון דער זייט, ווי צופעליק, זעט נאָרדוי אין זיין גסיסה־פּיבער דעם טראַגישן פּאָעטי־ליבלינג היינריך היינע, וועמענס ביינער ליגן אויפן גויאישן בית־עלמין פון מאַנטמאַרט, און וועמענס צעווייטיקטע יידישע נשמה קלאַנט זייט צוויי דורות : „קיינע גלאַקן קלינגען, קיין קדיש וועט מען זאָגן, נישט געזאָגט און נישט געזונגען וועט אין מיינע טעג פון שטאַרבן !“.

ס'איז געווען דעם 21טן יאָנואַר 1923 נאָכמיטאָג. אַרום נאָר־דוים בעט האָט זיך פּאַרזאַמלט די גאַנצע משפּחה. נאָרדוי איז גע־ווען ביים פּולן באַווסטזיין און האָט געהייסן, אַז די קינדער זאָלן זיך דערנענטערן. ער האָט זיי האַרציק צו זיך געדריקט און געקושט. און דאָן האָט ער זיך צעקושט און געזענגט אויף אייביק מיט זיינע אַנדערע בני־בית, מיט זיין פּרוי אַננאַ, מיט זיין ליבסטער טאָכטער מאַקסאַ און מיט דעם איידעם פיער פּאַראַף, דעם באַווסטן יידיש־פּראַנצויזישן שריפט־שטעלער, און מיט אַלע נאָנטסטע און טייער־סטע. דער שטאַרבנדיקער נאָרדוי איז געווען באַהערשט פון אַ פּיר־לאָזאַפּישער רו און געלאַסנקייט. ביים בעט איז געלעגן די סיאַמ־שע קאַץ מיט אירע צוויי קעצלעך. נאָרדוים שוואַכע האַנט האָט זיי געגלעט און די קעצלעך האָבן פּיעשטשענדיק געביסן זיינע פינגער. אַרום איז געווען שטייל. אַ לייכטער שמייכל האָט זיך באַוויזן אויף די ליפּן פון שטאַרבנדיקן. אין דעם הלל איז געווען, ווי צע־זונגען דער טרייסט־ניגון פון אַ ווייטער, מיסטעריעזער וועלט : „רו אויס, מידער וואַנדערער !!!“. נאָרדוי האָט זיך אויסגעדרויט צו דער וואַנט, ווי ער וואָלט וועלן שלאָפּן. זיין ברוסט האָט זיך לאַנג־זאַם באַוועגט און אַ טיפּער זיפּץ האָט איבערגעריסן די אַרומיקע שטילקייט. אַרום אים זיינען געשטאַנען די בני־בית, ד"ר מאַרמאַרקע און זשאַן פּישער. נאָך דעם זיפּץ איז לגמרי שטייל געוואָרן. עס איז נישט מער געווען אויף דער וועלט, צווישן די לעבעדיקע, קיין מאַקס נאָרדוי. זשאַן פּישער האָט צוגעמאַכט די אויגן פון זיין טויטן פּריינט און מנהיג.

קאפיטר נ"א

ביים קבר פון דעם אייראָפּעאישן נביא

און יידישן מנהיג

גלייך אונטער דעם איינדרוק פון נאָרדוים טויט, האָט ד"ר אלעקסאַנדער מאַרמאַרעק געשריבן אין אַ פּריוואַטן בריוו: „נאָר-דווי איז געווען די גאַנצע צייט פּולשטענדיק אַריענטירט וועגן דעם קאַטאַסטראָפּאַלן מצב פון זיין געזונטהייט. אָפּט האָט ער זיך שוין געווננטשן דעם טויט, ווי ער האָט מיר דאָס געזאָגט. דער קערפּער פון דעם נפּטר האָט געשיינט מיט אַ כּמעט קלאַסישער פּראַכט, ווי פון דעם ווייסעסן מאַרמאַר געטאַקט. איך האָב געוויינט, ווען איך האָב דערזען מיין אַלטן יוד און זיין טויטן-אַרון, אָנגעמאָ! אין די תּכּריכים און אין טלית. זיינע שאַרפּע קעגנער, די איצטיקע מנהיגים, זיינען נישט געקומען צו דער לוייה.“

נאָרדוים טויט האָט אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַרויסגע-רופן געפילן פון אויפריכטיקן טרויער און טיפּן צער. די יידישע פּרעסע, אין וועלכער דער נאָמען נאָרדווי איז אין די לעצטע יאָרן זעלטן דערמאָנט געוואָרן, האָט דעם פּאַרשטאַרבּענעם מנהיג אָפּ-געגעבן כּבוד אין לאַנגע נעקראָלאָגן און אַרטיקלען. די ציוניסטישע מאַסן האָבן, כּכל תּפּוצות ישּראֵל, פּאַרשטאַנען אָפּצושאַצן די גרוי-סע אבידה צוליב נאָרדוים טויט, און אומעטום זיינען ספּאַנטאַן אַר-גאַניזירט געוואָרן טרויער-אַקאַדעמיעס און געדענק-פּאַרזאַמלונגען. אין אַ סך שולן האָט מען דעם גרויסן נפּטר מספּיד געווען און גע-זאָגט בציבור קדיש. אין ארץ-ישּראֵל, אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער פון יידישע מאַסן-ישּובים, זיינען אין טאָג פון דער לוייה, געשלאָסן געוואָרן, צום צייכן פון טרויער, אַ סך יידישע געשעפּטן. דאָס יידישע פּאָלק אָן אונטערשייד פון פּאַרטיי און קלאַסן-ציוגע-העריקייט, האָט אויף אַ רירנדיקן, מאַניפעסטירנדיקן אופן, באַערט דעם גרויסן דענקער און שריפטשטעלער, דעם איבערגעגעבענעם, לאַנגיעריקן מנהיג און שלייח-ציבור.

אויך אין דער נישט-יידישער וועלט, האָט נאָרדוים טויט גע-מאַכט אַ טיפּן איינדרוק. די גרויסע פּראַנציוזישע און אַנדערע איי-ראָפּעאישע טאָג-צייטונגען האָבן געדרוקט וועגן נאָרדויען אויספיר-לעכע אָפּשאַצונגען און צוגעגעבן זיין בילד. אין ליטעראַרישע זשור-

נאָרן און פּובליקאַציעס איז ווידער באַנייט געוואָרן יענע תקופה פון פאַרנאַנגענע צייטן צווישן ביידע יאָרהונדערטער, ווען נאָרדוים ווערס האָבן גייסטיק דאָמינירט און געשטעלט אים אין די ערשטע רייען פון די פירנדיקע אייראָפּעאישע גייסטער. עס האָט זיך גע- פילט אַ געוויסער מעלאַנכאָלישער און רעזיגנירטער טאָן און אַ שטילער פאָרוורף לגבי דעם נייעם, נאָך-מלחמהדיקן דור, וואָס האָט אזוי לייכט און שנעל פאַרגעסן זיינע אַמאָליקע גייסטיקע פיר- דער און קאָרפּיעזן. אין נאָרדוים גורל, וועלכער האָט אים פון וועלט-באָרימטקייט און מאַטעריעלן ווילשטאַנד, צוגעפירט צו פאַר- געסענער איינזאַמקייט און נויט, האָט מען דערזען, ווי אין אַ סימ- באַלישן ביישפּיל, די גייסטיקע און מאָראַלישע ירידה פון דער אייר- ראָפּעאישער קולטור און געזעלשאַפט. אַ געוויסע אייגענע שולד- אַנערקענונג און חרטה-שטימונג האָט אַרומגענומען די בעסערע אייראָפּעאישע קרייזן, וואָס זיינען איצט געשטאַנען, מיט טיף-גע- בויגענע קעפּ און מיט אַן אויפריכטיקן צער אין האַרצן, ביים פרישן קבר פון דעם גרויסן מאַן, וועלכער האָט אין זיינע „קאָנווענצאַנע- לע שקרים“, „פאַראַדאָקסן“ און אין אַנדערע ווערס זיך אַרויסגע- וויזן אַלס דער נביא פון דער אייראָפּעאישער מענטשהייט. אַ סך האָבן זיך בגלוי, און נאָך מער בניסתר, מודה געווען, אַז דער גורל פון דער קולטור און ציוויליזאַציע, וואָלט זיכער געווען אַן אַנדע- רער, ווען נאָרדוים וואָרנונגען וואָלטן נישט געוואָרן אַ קול קורא במדבר. אין צאָלרייכע קירכעס, קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע, האָט מען דעם נאָמען פון פאַרשטאַרבנעם מאַס נאָרדוי דערמאָנט מיט אַ גרויסן שבת.

נאָרדוים לויב איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעכטיקע ציוניס- טישע מאַניפעסטאַציע, הגם עס האָבן זיך אין איר נישט באַטייליקט די אָפּיציעלע פאַרשטייער פון דער עקזעקוטיווע. צו דער לויב זייר נען געקומען אויך אַ סך קריסטן, פריינט און אויך אַמאָליקע קעג- נער. אָבער פירנדיקע ציוניסטן האָבן נאָרדויען, אויך נאָך זיין טויט, נישט געקענט מוחל זיין דאָס, וואָס ער האָט געוואַגט צו קעמפן קעגן זייער פּאָליטיק און אַנפירונג אינם ציוניזם. די אַרדנונג בעת דער לויב איז אָפּגעהיטן געוואָרן דורך די מיטגלידער פון ציוניס- טישע יוגנט-אָרגאַניזאַציעס. מען האָט געטראָגן פענער און עמבלע- מאַטן, דער אַרון איז באַדעקט געווען מיט אַ בלו-ווייסער פּאַן. דער פאַרזאַמלער יידישער עולם האָט מיט שטאַלץ און באַוונדערונג גערעדט וועגן דעם גרויסן נפטר און זיינע אומשטערבלעכע מעשים אין דינסט פון דער יידיש-נאַציאָנאַלער אויפּלעבונג און ציוניסטי- שער באַוועגונג. אַלגעמיין האָט מען מיט אַ שטילן צער דער-

מאָנט נאָרדוים טראַגעדיע. ער איז צו אונז, צום ייִדישן פּאָלק, גע-
קומען מיט פרייד און התלהבות, אַלס דער באַרימטער שריפטשטע-
לער און גייסטיקער וועלט־אויטאָריטעט, און אַוועק איז ער פון אונז
אַ צעבראַכענער און פאַרביטערטער. מען האָט געזוכט אַנאַלאָגיעס
צווישן נאָרדוים גורל און צווישן דעם טראַגישן לעבנס־פינאַל פון
טעאָדאָר הערצל און לעאָן פינסקער. צי איז דאָס געוואָרן אַ היסטאָ-
רישער געזעץ ביי יידן, אַז אַ מנהיג, וועלכער גיט אַוועק בשלימות
זיין נשמה און האַרץ, מיט התלהבות און קרבנות, אויפן מזבח פון
ייִנטום, מוז שטאַרבן אַ צעבראַכענער און פאַרביטערטער ?

דריי יאָר נאָך מאַקס נאָרדוים טויט, אין מאַי 1926, זיינען
זיינע ביינער אַריבערגעפירט געוואָרן קיין ארץ־ישׂראל. אויף אַזאַ
אופן איז מקוים געוואָרן, הגם ערשט נאָך זיין טויט, דער ווונטש
פון נאָרדויען, צו פאַרבינדן זיך אויף אייביק מיטן אַלטיניועם לאַנד.
די איינלאַדונג פון מאיר דיזענגאַפּ, וואָס איז נישט געוואָרן רעאַ-
ליזירט דורך דעם לעבעדיקן מאַקס נאָרדווי, איז פאַרווירקלעכט גע-
וואָרן דורך דעם טויטן. די לעצטע ריזע פון מאַקס נאָרדווי, פון
פאַריזער צום תל־אביבער בית־עלמין, איז געווען אַן אמתער
טרוימה־צוג. ציוניסטן און נישט־ציוניסטן, ייִדישע און נישט־ייִדי-
שע פריינט האָבן זיך פאַרזאַמלט אויפן פאַריזער וואַקזאַל, בכדי צו
געזעגענען זיך מיט דעם, וואָס איז אין מאַקס נאָרדויען געווען
שטענדיק. אַרום דעם אַרון, וועלכער איז, ווי פאַר דריי יאָר, אויך
דאָסמאָל באַדעקט געווען מיט דער בלויווייסער פּאַן, זיינען גע-
שטאַנען די נאָנטסטע בני־בית און די רעדנער, וועלכע האָבן מיט
געפיל־פולע ווערטער אָפּגעגעבן כבוד און געזעגנט זיך מיט דעם
גרויסן נפטר. פון די צאָלרייכע בריוו, וועלכע זיינען ביי דער גע-
לעגנהייט צוגעשיקט געוואָרן קיין פאַריז, דאַרף מען דערמאָנען דעם
האַרציקן, קורצן בריוו פון דעם שווער קראַנקן, מיט דעם טויט שוין
אַליין קעמפּנדיקן ישׂראל זאַנגויל.

פון דער דרום־פראַנצויזישער האַפּן־שטאַט מאַרסעיל, וווּ די ייִדי-
שע געמיינשאַפט האָט פייערלעך באַערט נאָרדויען, האָט דער וועג
פון טרויער־צוג געפירט קיין אַלעקסאַנדריע אין מצרים. עס איז גע-
ווען אַ מוראדיק הייסער טאָג, און דער טומל פון דער פאַרבנרייכער
אַריענטאַלישער סביבה איז געשטאַנען אין אַ קאָנטראַסטן־פולער
סתירה צו דעם פרעמדן, ייִדישן לוי־האַנג. פאַרשידענע דעלעגאַ-
ציעס פון די מצרישע יידן האָבן זיך דאָ פאַרזאַמלט, כדי צו באַ-
גריסן און גלייכצייטיק געזעגענען זיך מיטן טויטן גוף פון דעם
וועלט־באַרימטן ציוניסטישן מנהיג. דער הויפּט־ראַבינער פון אַלעק-
סאַנדריע, אין זיין פאַנטאַסטישער קלידונג, האָט רעציטירט אויף

אן אייגנארטיקן אופן די טרויער-תפילות. ארום אים זיינען געשטאן נען די חשוביהעיר אין זייער רייכער, פייערלעכער קליידונג. די קינדער פון דער ארטיקער יידישער שול, מיט רוטע טערקישע פעס'ן אויף די קעפלעך, האָבן געזונגען, אינטער דער לייטונג פון א חזן, די רעליגיעז-ערעמאָניאלע לידער, און לסוף צוזאמען מיט דעם גאַנצן עולם דעם נאַציאָנאַלן הימן „התקוה“.

די טרויער-פייערונג אין אלעקסאַנדריע איז געווען בלויז דער אַריינפיר צו דער מעכטיקער מאַניפעסטאַציע, וועלכע איז פאַרגע-קומען אין תל-אביב. אַ ריזיקער צוג פון טויזנטער מענטשן פון אלע קרייזן אין ארץ-ישראלדיקן ישוב, האָט באַגלייט נאָרדוים אָרון צום בנין פון דער עיריה. מיטגלידער פון „מכבי“ און פון אַנדערע אָר-נאַציאָניעס זיינען געווען אויסגעשטעלט אויפן וועג פון טרויער-צוג, בכדי אָפּצוהיטן די אָרדנונג. דעלעגאַציעס פון גאַנצן לאַנד, פון אלע שטעט און קאָלאָניעס, האָבן זיך פאַרזאַמלט פאַר דער עיר-ריה, וווּ עס איז פאַרגעקומען די לוייה. ארום נאָרדוים אָרון איז גע-ווען אַ ים פון מענטשן, און אין אים, ווי פאַרביקע אינזלען, האָט מען געזען צאָלרייכע פענער, בלומען און קרענץ. דער הרב הראשי פון ירושלים האָט געזאָגט די תפילות, און אַ פייערלעכע שטיקלייט איז געווען ארום, אויף דעם גרויסן פּלאַץ פון דער עיריה, וווּ איר בער צען טויזנט יידן האָבן באַגלייט מאַקס נאָרדויען צו זיין איר ביקן ר-אַרט. אויף דעם תל-אביבער בית-עלמין האָט זיין טאַכטער, מאַקסאַ נאָרדוי, מיט אַ פּאָר העברעאישע ווערטער געזענגט איר פּאָטער ז"ל. דאָן, אַלס לעצטער האָט גערעדט מאיר דיזענגאף, דער בירגערמייסטער און גרינדער פון דער ערשטער יידישער נאָרטן-שטאַט, וועגן וועלכער נאָרדוי האָט אַזוי יאָרן-לאַנג געהלומט.

נאָרדוים קבר געפינט זיך אין שכנות פון אַחד-העמס קרקע. די צוויי גרויסע יידישע גייסטער, וועלכע האָבן אַזוי שאַרף און אַזוי לאַנג מיט זיך געקעמפט אינם ציוניזם, ליגן איצט ברידערלעך צו-זאַמען אין אַ בשותפותדיקן פּלאַץ אויף דעם תל-אביבער בית-על-מין. אָדער אפשר, ווען טויטע וואָלטן געקענט ריידן, וואָלט דאָ פאַרגעקומען אַ המשך פון יענע אַלטע, ליידישאַפּטלעכע ויכוחים. זיכערער לאָזט זיך אָבער גלויבן, אַז אַחד העם, דער ערלעכער דענ-קער און אויפריכטיקער פּקה, וואָלט דאָ צום סיום פון דער לאַנגער מחלוקת לשם שמים, אָנגענומען אַנטגילטיק מאַקס נאָרדוים טעזע : „ אַ ציוניזם, וואָס איז נישט פּאָליטיש, איז בכלל נישט קיין ציוני-זיזם וי. די דערפאַרונג פון די לעצטע יאָרצענטער, דער הורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום און די שאַפונג פון מדינת ישראל, האָבן קלאָר און דייטלעך באַוווּזן פאַר דער נאַנצער יידישער וועלט, ווי

גערעכט עס איז געווען נאָרדוים ציוניסטישע שיטה און מלוכה'שע אויפפאַסונג.

מדינת ישראל האָט אין מאַקס נאָרדוי געהאַט איינעם פון אירע בעסטע און טרייעסטע פאָרקעמפער. פון ערשטן באַזעלער קאָנגרעס ביז צו זיין לעצטן לעבנס־אַטעם, האָט נאָרדוי געקעמפט פאַר איר אידעאָלאָגישער און רעאַלער שאַפונג. זיינע בעסטע פעאיקייטן, זיין מסירת־נפשדיקן אידעאַליזם, זיינע אומדערמידלעכע אָנשטרענגונגען האָט ער געווידמעט דער פאַרווירקלעכונג פון „יודנשאַט“. דער פאָ־ליטישער ציוניזם אין זיין גאַנצן מלוכה'שן פארנעם, לויט הערצלס אויפפאַסונג און טראַדיציע, איז געווען און געבליבן כל ימיו דער אייגנטלעכער מהות, דער עיקר העיקרים פון נאָרדוים ציוניסטישער וועלט־אַנשוואונג. אין די שווערסטע, טראַגישסטע ירידה־צייטן פון ציוניזם, האָט ער נישט פאַרלוירן, אפילו אויף קיין רגע, זיין טיפסטן און ערלעכסטן גלויבן אין דער מעגלעכקייט און נויטווענדיקייט פון אַ יידישער מדינה אין ארץ־ישראל, אַלס איינציקן ציל פון קיבוץ־גלויות און אַנטגילטיקער לייוונג פון דער אַלוועלטלעכער יידן־פראַגמע. ווי אָפט האָבן יינגערע און געזונטערע ציוניסטישע עסקנים פאַרלוירן דעם כוח פון זייער אמונה אין קריטישע, שווערע צייטן! דער אַלטער און מידער נאָרדוי איז אויך אַלס קראַנקער זקן, ביז צו דער לעצטער רגע אויף זיין טויטן־בעט, געבליבן אַ ציוניסטישער קעמפער מיטן גאַנצן ברען און גלויבן פון אַ יוגנטלעכן און מעכטיקן ענטוויזיאָם. מדינת־ישראל, היינט און אין דער צוקונפט, אירע שער־פער און לייטער, אירע אַרבעטער און בויער, האָבן און וועלן נאָך האָבן לאַנג וואָס צו לערנען ביים אומפאַרגעסלעכן ציוניסטישן מנ־היג מאַקס נאָרדוי. זיין גייסטיקע שטאַרקייט, זיין טיפער גלויבן, זיין קאַמף־אַנטשלאָסנקייט, זיין קרבנות־פולע איבערגעגעבנקייט, וועלן, ווי אַן אייביקער עמוד האש, באַלויכטן דעם וועג צו דער פולער יידישער דערלייוונג דורך קיבוץ־גלויות אין מדינת־ישראל. אין זיין באַרימטער רעדע צו די ווינער יידן, ביים שלום פון פאַריקן יאָרהונדערט, האָט נאָרדוי גערופן דאָס יידנטום צו אומרו און קאַמף. נישט העלאָטן־שקלאַפן דאַרפן מיר זיין, נאָר שטאַלצע, שטאַרקע קעמפער! ציוניזם לאָזט זיך נישט פאַרן מיט עבדות און הכנעה! ציטירנדיק דעם קלאַסישן זאַץ: „אַ מענטש זיין, הייסט אַ קעמפער זיין!“ — האָט נאָרדוי ווערטלעך געזאָגט: „ציוניסט זיין, הייסט דאָפלט און דרייפאַכיק אַ קעמפער זיין ווײַ. די דאָזיקע ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרן מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, און זיי זיינען היינט געבליבן אַזוי אַקטועל, ווי דעמאָלט אין יאָר 1899. דאָס זיינען ביי נאָרדויען געווען נישט בלויז ווערטער. מיט

זיינע מעשים און מיט זיין גאנץ לעבן האָט ער באַוווּן די אמתדי-
קייט פון זיינע קאמפּ-לאָזונגען.

מאָס נאָרדוים גייסטיקע וועלט האָט זיך געשטיצט און באַ-
זירט אויף ברייטע, רחבותדיקע השגות און האָריוואָנטן. ער האָט
פאַראַכטעט דאָס קליינלעכע און נידריקע. זיינע עטישע באַגריפּן
זיינען געווען אויסגעהאַלטענע און שטרענגע נישט נאָר לגבי אַנ-
דערע, נאָר קודם־כּל און בעיקר לגבי זיך אַליין. די ריינקייט פון
זיינע כּוונות, געדאַנקען און מעשים איז געווען אַן אויסערגעוויינ-
לעכע. דאָס איז געקומען צום בולטן אויסדרוק במשך פון זיין 74-
יעריקן לעבן, סיי אין זיין אַלגעמיינ־מענטשלעכער טעטיקייט און סיי
אין דער ציוניסטישער אַקטיוויטעט.

אַנדערש וואָלט זיכער געווען דער גורל פון דער אייראָפּעאישער
מענטשהייט, איר קולטור און ציוויליזאַציע, ווען זי וואָלט אויפגע-
נומען נאָרדוים ערלעכע, נביאישע וואָרנונגען. „וויי איז צו דעם
דור, וואָס פאַריאָגט זיינע נביאים!“. אייראָפּע האָט טיער באַצאָלט
פאַר אירע פעלערן און פאַלשקייטן. נאָך לאַנגע יאָרן וועט די
מענטשהייט דאַרפן לערנען פון נאָרדוים גייסטרייכע און עטישדער-
הויבענע ווערק, אויב זי וויל געפינען אַן אויסוועג פון איר כאַאָס-
טישקייט און ירידה. נביאים קען מען פאַריאָגן און זייערע ווערק
פאַרגעסן. אָבער דאָס איז זיך ביטער נוקם! און סוף־כל־סוף מוז
מען ווידער, מיט חרטה און פיין, צוריקזוכן דעם וועג צו די איר-
ביקע נביאישע אמתן. נאָרדוים ביכער זיינען היינט נישט פּאָפּולער
און נישט מאָדערן, מען זוכט זיי נישט אין די בוך־האַנדלונגען און
מען ליענט זיי ווייניק אין די ביבליאָטעקן. אָבער אייביקע נביאי-
שע אמתן שטייען העכער איבער טאַג־טעגלעכע, פּאָריבערגייענע-
ליקע, אַסטוועלע און מאָדערנע שטימונגען. עס וועט ווידער קומען
און מוז קומען די צייט, ווען די פאַרנאַרטע און לייכטיזניקע וועלט
פון היינט, וועט זיך מיט אַ ליידנשאַפטלעכן דורשט וואַרפן צו נאָר-
דוים גייסטיקער ירושה, בכדי אין איר צו געפונען איר יניקה און
תיקון.

דורות וועלן לאַנגע פאַרגיין און קליינלעכע, מאָדערנע באַרימט-
קייטן וועלן פאַרגעסן ווערן, אָבער נאָרדוים זכרון וועט מיט יראת-
הכבוד און דרך־ארץ פאַרבלייבן אַלס איינער פון די בעסטע גייס-
טער פון יידנטום און וועלט־מענטשנטום. אין דעם גלויבן מיר
היינט בשלמות און לגמרי אויפריכטיק, בויגנדיק טיף דעם קאָפּ
ביים קבר פון גרויסן אייראָפּעאישן נביא און מנהיג.

ACHEVE D'IMPRIMER LE
5 DECEMBRE 1950, SUR
LES PRESSES DES « EDI-
TIONS POLYGLOTES »,
232, RUE DE CHAREN-
TON, P A R I S (XIIe).
